ЖИТЄ І СЛОВО

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРИЇ І ФОЛЬКЛОРУ

видає

ОЛЬГА ФРАНКО.

ТОМ І.

ЛЬВІВ.
З друкарні Інститута Ставропігійського під зарядом І. Пухира.
1894.

М. Драгомиров

Зміст першого тому.

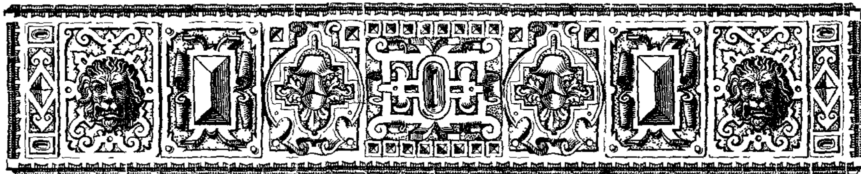
I. Беллетристика.

II. Статі наукові.

III. Матеріали історичні, літературні і етноґрафічні.

IV. Критика і бібліографія.

V. Хроніка.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного житя.)

Часть перша.

I.

Пані Олімпії Торській мусіло щось страшне приснити ся. Вона напруго кинула ся в ліжку, затрепала ногами мов підстрілений птах, розмахнула руками мов потопаючий, і вдаривши ся одною рукою о деревяну побічницю ліжка, закричала крізь сон:

— Ратуйте! Ратуйте!

В тій хвили збудила ся і прожогом сіла на ліжку. Широко розкриті очи блудили в пітьмі, що панувала у єї покою. В грудях живо трепало ся серце. Дихала швидко і важко, по цілому тілі пробігала дрож. Рука судорожно стискала ріг нічного столика, що стояв зараз обік ліжка. Сонна ще, ледво розбуркана думка не могла від разу похопити ся і мов птиця під градовою хмарою метала ся і била ся між якоюсь темною трівогою а невиразною ще певністю, що все пережите перед хвилею був сон, а не ява.

— Господи переміни і заступи! Во імя Отца і Сина і святого Духа, амінь! — прошептала вона, хрестячись усе ще тремтячою рукою. — Як я перелякала ся! Як страшно, Господи! А то тілько сон був! Та який сон! Ще й доси трясу ся. Тьфу, щезай маро!

І вона ще раз перехрестила ся і почала шептати молитву. Та молитва не вспокоювала єї. Широко витріщеними очима вона силувала ся просверлити пітьму, найти вікно, визирнути на світ, де певно вже мусіло свитати. Та вікно — одиноке вікно в єї спальни — було завішене килимком і не пропускало ані промінчика світла. Пані Олімпія перервала молитву на пів слові і проворкотіла гнівно:

Ах, опять отой килимок! Господи, додай мині терпливости з *отсею поганю!*

І вона здушеним ще, півсонним голосом силувала ся крикнути:

— Параско! Параско!

Та голос завмирав у єі горлі. Чи то тому, що спала горілиць зо звішеною в низ головою, чи під впливом сонноі змори кров єі бухала ще сильно до голови і захапувала дух у груди, а се ще збільшувало єі глуху трівогу.

— Ні, не можу! Не добуджу ся єі! — в розпуці прошептала пані. — Он як сопе! Нелюди! замучать вони мене своім непослухом!

І гнівно зціпивши зуби пані Олімпія добру хвилю сиділа на ліжку, обома руками стискаючи з боків своі груди, щоби прискорити дихане, і прислухуючи ся рівномірному, здоровому сапаню Параски. Ота Параска, то була молода, вісімнадцятилітна служниця, покоівка пані Олімпіі. Від двох місяців, від коли у пані почали ся припадки сонноі змори і приливу крови до мізку, Параска мусіла спати разом з нею в єі спальни. Пані в таких припадках почувала страшенну трівогу, кричала і кидалась, і тілько присутність другоі людини могла єі вспокоіти. Та Парасці, занятій увесь день роботою в покоях та в кухні, дуже не до вподоби була ота нічна сторожа коло вередливоі пані. Вона й сама бояла ся єі сонних криків і воліла-б була супокійно спати в кухні або в гардеробі. А до того пані звикла була будити ся дуже вчасно, і в таких разах, звісно, першу розбуркувала Параску. Так ось вона взяла ся на спосіб. Що вечера, коли пані засне, вона завішувала вікно килимком і щільно затикала з боків шматами, щоби раньше проміне не продирало ся до спальні, міркуючи, що в такім разі пані хоч коли-не-коли проспить довше, значить ся, і йій можна буде довше поспати. І даремно пані Олімпія гнівала ся і сварила на неі. Параска з упором властивим тупій та лінивій натурі не покидала свого звичаю і тим доводила паню до розпуки, тим більше, що гробова пітьма в спальни в разі єі припадків іще збільшувала єі трівогу.

— Параско! — не то кричить, не то шепотить пані. — Встань! Відслони вікно!

Та Параска і не думає встати. Вона спить на земли, на сінчику, без подушки, поклавши тілько якесь шмате під голову та накривши ся грубою веретою. Рівномірно роздає ся єі здорове сапанє; видно, що сон єі твердий та спокійний і що можна б єі й на поле винести, а вона б не збудила ся. Отой твердий, здоровий сон дівчини почав звільна непокоювати й паню Олімпію. Вона зовсім прийшла до себе і знов лягла на ліжко та накрила ся колдрою, хоч у спальни було тепло,

аж душно. Та зо сну вона зовсім вибила ся. Уява збентежена сонною зморою почала насувати йій на ум усіляке страхіттє. Спершу в єі голові мигнула думка: а нуж який злодіяка закрав ся до сіней, повзе до єі спальні. Та ні! Що він у неі візьме? Правда, двері від спальні не зовсім щільно замикають ся, в сінешних також замок попсований. Та се пусте! Параска, лежачи тутже перед дверми спальні, притискає йіх мов здорова колода: коли б хто хтів нічю війти до спальні, то конче мусів би збудити Параску.

Прогнавщи думку про злодійський напад, пані Олімпія обернула свою увагу на інші тони, що доносили ся до неі з надвору. Під церквою вартівник закричав „Осторожне з огнем!“ Чути навіть, як опісля закашляв ся и почупкав чобітьми, йдучи довкола церкви, щоб опісля знов лягти на соломі під дзвінницею. В курнику запіяв когут, а за ним обізвали ся й другі геть там у селі. В саді і в старій липовій аллеі, що по за садом тягла ся аж до річки, лящали соловіі; один із них прилетів навіть під вікно спальні і засівши в густім жасміновім корчі, виводив дзвінко, мов приговорював людською мовою:

— Патиком! патиком! патиком! Там тріс! Там тріс! Туррр! Схаменись! Схаменись!

Пані Олімпіі мов мурашки по за спиною забігали. Пташина не переставала лящати, дразнила єі. Чим більше вона зосереджувала свій слух на тім, щоб розібрати, як саме щебече соловій, тим виразнійше причувались йій оті дивоглядні слова І вони знов навіяли на неі те чутє холодноі трівоги, яке лишило ся було по єі сні. І разом з тим йій живо став перед очима й сон, усі ті огидливі картини, що від двох місяці не переставали єі мучити, мов гадюки висисаючи живу кров із єі серця.

Йій снилось, що вона була молоденькою дівчиною. Цвитуча мов рожа, в рожевім убраню, вона рожево глядить на світ. Усе йій усміхає ся, усе єі пестить, усе любуєся нею. І сонце і цвіти і повітрє і люде. Молодіж липне до неі, паничі з найчільнійших родин у краю роєм крутять ся довкола неі. Молодечі лиця, то круглі то подовгасті, облиті здоровим румянцем то сантіментальною блідістю, з чорнявими, пещеними вусиками і без них, з очима то огнисто блискучими, то немов увядаючими від горячого чутя, хмарою носять ся довкола неі, мов лиця ангеликів довкола Сикстинськоі Мадонни. І не диво! Вона молода, вродлива, дочка графа Лісовицького, властивця обширних маєтностей і великих капіталів, — значить, хоч не одиначка, то все таки одна з перших великопанських партій у краю. І вона знає се і ходить гордо, холодно, насмішливо серед тоі хмари лиць, під градом палких, закоханих поглядів, серед шепоту подиву та здавлюваного бажаня. Йій

люба ога душна атмосфера подиву, зависти та бажаня, але ei не тягне ані до одного з тих лиць, ані до одноі з тих гнучких та елегантних фігур у фраках, цiлiндрах i глянсованих рукавичках.

Сонна змора тягне ei з блискучого та запахучого світа салонів, балів та комплiментів у невеличку, чистеньку и тепленьку кімнатку в обширних офіцинах, що від двора ei батька вибігли геть геть у сад, немов сховали ся під розлогими липами. Там живе учитель ei братів, молодий студент філософіі Нестор Деревацкий. Що тягне ei туди, до его покою, до світлички, в котрій він для графських синів та дочок устроів імпровізовану школу, обвішану мапами і рисункуми, з таблицею до писаня, з мяхкими кріслами в ряд уставленими перед масівним дубовим столом замісць шкільноі лави? Що тягне туди панну Олімпію, котроі едукація вже скінчена і котра не мае обовязку, так як ei молодші брати і сестри, нудити ся над книжкою та скриптурами?

Вона й сама не знае, що ei туди тягне. Нестор, молодий чоловік літ 28, не то що некрасивий, а так собі, не поганий, та й нічим особливим не визначуе ся. По верха судячи ані не рівняти его до тих молодих елегантів, що окружають панну Олімпію. Тілько в устах его, в мові сидять могучі чари. Пані Олімпія ще й нині тямить, що з разу довгий час вона не звертала ніякоі уваги на домашнього вчителя. Хоч він щодень обідав при спільнім столі з усею графською сімею, вона ніколи не вимовила до него й слова; він був мов малесенька мушка, котрій вільно літати серед проміня ei світла, та котроі вона не добачала. Аж раз брати затягли ei на лекцію пана Нестора. Вона слухала з разу рівнодушно, потім чим раз цікавійше, розговорила ся по лекціі з Нестором і відкрила в его словах якусь дивну мельодійність. Від тоді почала частійше ходити на лекціі, заявивши матери, що яко старша хоче пильнувати, щоб молодші брати і сестри вчили ся пильно і слухали вчителя. Та йіх не треба було пильнувати, і панна Олімпія пильнувала зовсім чого іншого!

Як се сталося, що вони полюбили ся з Нестором? Хто перший сказав слово, хто і яким способом виявив чуте, що запалило серця обоіх молодих людей? Пані Олімпія і доси сего не тямить і тоді не тямила. Тямить тілько, що цілі два місяці ходила мов сама не своя, мов потопувши з головою в якімось рожевім тумані. Се були найкрасші дні ei житя. Чом вони минули? а коли вже мусіли минути, то чом хоч троха довше не трівали?

Найменший братик Стасьо підслухав ei любовне воркуване з Нестором і розповів его матери, а мати передала батькови. Ані мати ані батько не мовили Олімпіі ані слова, не сказали нічого й учителеви,

тілько коли Олімпія на другий день прийшла до знайомоі офіцини, застала двері замкнені а офіцину порожною. Старий садівник Яків сказав йій, що пана Нестора нині досвіта спакували, сквітували, посадили на бричку і відвезли на дворець зелізноі дороги. Пані Олімпія тямить и доси ті гіркі, сердечні сльози, що проливала сховавши ся в густі корчі парку по вислуханю сеі вісти. Але і вона так само як єі родичі ані словечка не сказала нікому про свою любов, ані одною слезиною, ані одним спомином не виявила єі перед ніким із домашніх. Німо і глухо поховала своє чутє на дні серця, залила слізми і присипала пилом забутя. Була ще молоденькою дівчиною, та все таки знала, що графській доньці іменно так треба зробити, коли йій трафило ся таке нещастє полюбити плебея.

Сонна змора тягне єі кудись від тих картин, кудись, де холодно, темно, вохко. Немов вона входить у якийсь безконечно довгий корідор, погано освічений і давно-давно не провітрюваний. Сперте повітрє каменем налягає на єі груди. Дрож проходить по тілі, а єі рука стискає щось таке холодне, слизьке та огидливе... Ох, та се рука єі судженого, графа Торського, що товаришував ще з єі батьком за его молодих часів, а розтративши по европейських столицях та ігорних місцях силу, молодість, здоровлє і маєток, вернув до краю, щоб ратувати останки надшарпаноі фортуни. Побачивши єі, молоду, вродливу і посажну панночку, дочку свого приятеля, він зараз поміркував, що з усіх можливих фінансових спекуляцій ся буде мабуть чи не найліпша, і зараз же приступив до діла.....

Сонна змора все далі і далі, все глубше і глубше тягне паню Олімпію по дебрах єі холодного та непривітного арістократичного житя. Ось вона графиня Торська. З батьківського дому вибирає ся з мужем у подорож послюбну до Італіі. Та обоє дойіздять тілько до Монако і тут муж єі програє більшу половину єі посагу. Мов важкі дожджові хмари висять над душею пані Олімпіі спогади єі медових місяців, прожитих з графом. Сцени, сльози, розпука... Вони вертають домів, граф грозить, що продасть остатнє село, яке єму лишило ся з єго родових маєтків — отсі самі Торки, в котрих суджено було пані Олімпіі прожити решту віку. І хто знає, чи не був би й виконав своєі погрози, бо до Монако тягло єго далеко дужше, ніж до молодоі та вродливоі жінки, що побіч єго спальні, в пишнім будуарі, обвішанім коврами й зеркалами та наповненім пахощами проплакувала дні й ночі. Та вийшло не так, як графови думало ся. Після одноі дуже бурливоі сцени зі своіми вірителями він впав у таку лютість, що дістав удару апоплєксіі. Єму поразило руки й ноги, так що не міг рушити ся з місця, не міг ложки до

рога піднести. І з гулящого джентльмена, картяря, пяниці та вівера разом зробила ся безпомочна дитина, котру треба було одягати, годувати, возити на возику, класти на ліжко і знов піднимати, а котра за все те відплачувала ся тілько цінічними жартами, лайкою та проклятями.

Сонна змора без милосердя затоплює паню Олімпію в те страшенне ледяне море, в ту безодню муки, гризоти, пониженя і сердечного горя, що вона перейшла від того часу. Для неї почало ся житє, о якім їй перед сим і в сні не снило ся, і в казках не чуло ся. Хорий граф тиранив єї без милосердя, ломав сістематично всі єї вподобаня і привички, єї волю і єї душу. Той полу-труп, безсильний і безпомічний, власне через свою слабість зробив ся єї найлютійшим катом. І коли б хоч іскорку співчутя, хоч крапелиночку любови, признаня і тепла мав він для неї! Ні, тілько цінічні жарти, наруги і шпиганя, від котрих уся кров у ній ледом стинала ся. І чим покірнійше вона гнула ся, чим пильнійше служила єму, тим гіршим, капризнійшим робив ся той сорокпять-літній старець і в очах єго на єї вид блискали зловіщі іскри ненависти. За що він ненавидів єї? Що вона єму злого зробила? Вона ніколи не питала єго об тім. Єї серце замкло ся до него ще від часу побуту в Монако, і не відімкло ся вже ніколи.

А тимчасом здоровлє графа значно поправилось. Правда, поражені руки й ноги ніколи вже не прийшли до здоровля, та за те жолудок поздоровшав. Безпомочність змусила графа до правильного житя, до дієти. Він не міг тепер пити ані грати в карти, мусів їсти те що єму давали і коли давали, і се вийшло єму на добре. Почув апетит, найідав ся в смак, спав спокійно і твердо, як ніколи перед тим, на щоках єго почав виступати румянець, навіть передчасно вилисіла голова зачала вкривати ся новим пухом. Граф відмолодів. Про смерть і не думав і дякував Богу, що не дав єму продати Торок. Був се, будь що будь, гарний маєточок, зложений з двох фільварків, що обіймали поверх тисячу моргів вірного поля і сіножати, а надто дві тисячі моргів старого соснового ліса. За тих кілька літ, що граф лежав хорий, не їздив нікуди, не програвав і не гайнував, маєток під управою совісного управителя очистив ся від довгів і давав такий дохід, що граф міг жити по панськи і ще й відкладати дещо про чорну годину. Признати треба, що велика в тім була заслуга графині. Вона доглядала господарства, контролювала управителя і других офіціалістів, укладала весь господарський бюджет і гроші держала в своїх руках. В тій роботі находила хоч в части осолоду після тих мук, які день у день приносило їй спільне житє з графом.

Сонна змора мов кліщами здавлює серце пані Олімпіі, приводячи йій на память цінічні та безсердечні насміхи та наруги графа.

— Скучно вам, графине, зо мною калікою панькатись, правда?

— Скучно, — каже вона, дивлячись у інший бік.

— Ви б Богу помолили ся, щоб мене чим скорше зібрав із сего світа.

— Молюсь.

— Добре робите. Я б менше мучив ся, — додає він з йідким насміхом, — а ви б за муж вийшли, правда? Ну, скажіть по щирости, маєте вже на думці кавалєра, за котрого б ви вийшли?

— Маю! — говорить вона затискаючи зуби, з запеклою злобою в серці.

— Се дуже гарно! — іронічно цідить граф. — Тілько ось що лихо! Не дуже мабуть ваша молитва щира, бо я чую ся здоровійшим. Може б вам, графине, діточок хотіло ся?

Сльози бризьками бризькають з єі очей, але вона зціплює зуби і не дає по собі пізнати тоі пекельноі муки, яку йій завдає єі заслюблений мучитель. Мовчить відвернувши ся, а граф далі торочить:

— Отаке малесеньке, рожевеньке, гарненьке дитятко — чудо, що за люба розривка була б для вас! Трепалось би, сміялось би, далі й лазити б почало. А, графине, чогож ви мовчите? Правду я говорю?

— Правду.

— То то й є. Та щож, біда моя, графине, я слабий! я немічний каліка, не можу сповнити свого обовязку. Терпіть, графине, чень Бог і над вами змилуєсь!

Пані Олімпія дуже добре розуміла криваву наругу над собою в тих словах. Служниці, що мусіли день і ніч пильнувати графа і ночувати при нім, одна за одною приводили дітей, котрі й ховались при дворі як байстрята. Графиня добре знала, чиі се діти, гляділа на них з ненавистю, та все таки не прогонювала йіх зо двора, немов почувала якусь дивну пільгу глядіти день у день на ті докази невірности свого мужа, поштуркувати йіх, обходити ся з ними, з графською кровю, як зо щенятами та смітєм і знати, що й на будуще жде йіх житє щенят та роль сміття в суспільности. Куди, куди поділа ся рожева, запахуща атмосфера невинности, серед якоі жила вона при батькови!

Сонна змора мов невмолимий кат шарпає і рве єі далі, ще глубше в безодню, в непролазну пітьму і гниль і чад.

— Милосердя! — просить вона. — Чи не досить міні сего пекла? Чи не досить я перетерпіла?

— Ні — говорить твердий, невмолимий голос. — Ще в твоім серці *один закуток цілий, не перераненний, чистий, не заплюгавлений!* Покажи єго сюди! Давай до моіх рук!

І знов нові картини. В хвили, коли горе єі доходило до краю, коли йий здавало ся, що ось-ось одуріє, явило ся щось мов полекша, мов проблиск надіі, мов ясна поляна серед темноі пущі. Явив ся він, Нестор, про котрого вона не чувала й не цікавила ся чути від часу, як бачила єго в імпровізованій домашній школі у свого батька, перед двадцятьма літами. Дивна іронія долі! Він явив ся йий таким, яким вона ніколи не надіяла ся єго побачити. Єго поява і притягала і відтручувала єі, збуджувала рівночасно пошану і обридженє. Він явив ся попом, але попом здичілим, диваком та відлюдком, що довгі літа жив у горах, з далека від усякого цівілізованого товариства, від духових інтересів. Мов жива стає ще тепер перед нею єго постать, згорблена та похилена, придавлена передчасною старістю. Єго очи, колись такі палкі, такі ясні і блискучі, з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість та доброта, тепер погасли, запали ся глубоко і бігали в ямках мов сполохані. Чари єго бесіди щезли без сліду: на першій візиті у дворі він раз у раз путав ся в словах, гикав ся, уривав на половині реченя, так що граф по єго виході з звичайним своім цінізмом сказав:

— То якийсь ідіот. Сему треба дати презенту!

А прецінь він при всім тім був священником. Єго духовний стан домагав ся від неі пошани, і вона була вихована в занадто побожних традиціях, щоб відмовити єму тоі пошани. Та се не все. Швидко вона з уст самого о. Нестора розвідала історію єго житя — не так може розвідала, як доміркувала ся єі з єго урИваних та безладних оповідань. І ся історія ще більше зблизила єі до него. Аджеж се через неі дійшов він до того стану! Вона, хоч і не самовільно, була причиною єго зруйнованого житя, розбитих надій. О, пані Олімпія тепер добре вміла відчути ту важку та сумовиту історія бідного здичілого попа!

Полюбивши єі і стративши всяку надію позискати єі руку, Нестор покинув філософію, вступив до семінаріі і висвятив ся в целібаті. Саме тоді почув, що вона вийшла замуж. Власти духовні полюбили єго; був спосібний, покірливий, працьовитий. Єму всміхала ся висока каріера єрархічна, та серце єго боліло, не давало єму забути втраченого щастя. Швидко дізнав ся про сумну долю своєі улюбленоі, про слабість графа, хоч, звісно, і думкою здумати не міг собі всеі тоі безодні горя, яка придавлювала єі душу. Він любив єі щиро і кожда звістка про неі, зла чи добра, ранила єго душу, на довгі дні відбирала єму спокій, робила єго неспосібним до праці,

до думаня. І він постановив собі перебороти себе. Пішов на катихиту до народних шкіл в однім невеличкім та глухім місточку, щоб бути далеко від неі, не чути про неі. Та спокій і тут не був тривкий. То через газети, то через усяких прийізжих людей він хоч в ряди-годи чував про неі. А чим рідше доходили вісти, тим важкійшим тягаром падали на душу о. Нестора, тим довше мучили єго. І він забажав ще далі втекти від світа, здичіти зовсім. Попросив ся на парафію до одного з найглухійших гірських закутків. Десять літ прожив там безвихідно, без газет, без переписки з ким небудь, занятий обовязками свого стану та важкою боротьбою за шматок хліба. Парафія була маленька, вбога, з народа прихід був дуже мізерний, треба було заняти ся господарством, тяжкою, мужицькою працею. О. Нестор пірнув з головою в те море буденних клопотів та заходів: орав і сіяв, плекав худобу, гонив воли на продаж, збирав сіно, торгував вівсом і бриндзею, заводив у горах нові роди картоплі, був і рільником і садівником і пасічником. Та все таки серце єго не могло вспокоітись. Рана була надто глубока, і хоч загоіла ся з верха, то полишила по собі важку мелянхолію, огірчене і вічне невдоволене. О. Нестор ніколи не переставав відчувати того, що він змарнований чоловік, що з него не те могло бути. Він сповнював своі обовязки, робив навіть більше, та все якось механічно, сердито; видно було, що всі єго поступки йшли не з любови, а з погорди до людей. І не диво, що хоч він не кривдив своіх парафіян, та вони все таки не любили єго, немов жахали ся того холоду, що сидів у єго серці і віяв від него довкола.

По кількох літах побуту в тім гірськім гнізді о. Нестор сильно змінив ся. Постарів, згорбив ся, зробив ся зовсім непривітний і неговіркий. Зверхний єго вигляд був занедбаний, одежа вбога і дуже часто не чищеиа. В селі говорили, що він скупий, ба й єго власні слуги жалували ся, що кормить йіх погано. Єму вдало ся кілька разів дуже корисно продати випасені воли. Більші суми грошей, що найшли ся в єго руках, почали звільна розпалювати єго жадобу. Серце, що не находило людей, до котрих би могло привязати ся, почало помаленьку привязувати ся до грошей. О. Нестор з разу і не спостеріг ся. Єму здавало ся, що він не вибігає з границь господарськоі ощадности, коли тимчасом душа єго чим раз глубше всисала ся в нову страсть до складаня і громадженя грошей, а ум єго, колись так ясний і бистрий, почав дрібніти і затіснювати ся під впливом тоі нещасноі страсти.

Спамятав ся о. Нестор аж тоді, коли було за пізно, коли запримітив, що єго нова страсть пожерла єго старі спомини і старі терпіня. Пристрастивши ся до збираня грошей, він забув про Олімпію, а хоч

інколи й згадував про неі, то вже не так, як уперед. Вона являла ся єму мов якась далека, бліда тінь, котра нічого вже не ворушила в єго души. І от коли по довгих літах, переглядаючи „Епархіяльні відомости" побачив, що опорожнена парафія Торки, де жила єго давнійша улюблена, в серці єго не обізвав ся ніякий голос, а тілько в умі почали метати ся цифри більших доходів: число моргів грунту парафіяльного, богатший народ, близькість значного відпустового місця. Він подав ся на ту парафію і одержав еі.

В пані Олімпіі ще й тепер мороз переходить по тілі, коли нагадає свою першу стрічу зі своім давнім коханєм. Вона тоді була ще релігийна і попівська ряса сама по собі збуджувала в ній чутє пошани. Але сей дикар, сей немова, що на кождім слові гикав ся, путав ся, що й одного реченя не вмів сказати до ладу, що говорив тілько про збіжє, картоплю та худобу — не вже се той самий Нестор, що колись разом з нею літав у рожевий світ ідеалу? Правда, вона аж надто добре знала, які страшні зміни поробило з нею вороже житє, та все таки йій бажалось би, щоб хоч він явив ся перед нею сильний, ясний та повний співчутя. Йій так хотіло ся, так треба було оперти ся о когось, хоч хвилечку свобідно відітхнути, хоч на момент забути про те пекло, в котрім плили еі дні й ночи. А ся нещасна руіна в попівській рясі збуджувала радше почутє жалю а то й відрази, ніж те почутє, якого йій було треба. Та ні! З сеі руіни все таки блиснув огонь. Не ясний поломінь, що світить і гріє і промінистими хвилями ширить довкола себе вдоволенє, супокій, щастє. Блиснуло понуре миготінє жевріючого під попелом вугля, що пече і пожари розводить, що прогризає і нівечить усе, до чого доторкнеть ся. І до неі доторкнуло ся те вуглє, розранило остатній неткнутий доси куточок еі серця.

Вона рідко видала о. Нестора, котрий занятий був своім господарством і своєю парафією. Та раз якось, ідучи зо двора на фільварок, зустріла єго на леваді, що зеленою скатертю простирала ся між двірською липовою аллеєю а супротилежним узгірєм, на котрім находив ся фільварок, а обік него також попівське поле. Зустріли ся, о. Нестор поклонив ся графині низенько і якийсь час ішов мовчки, немов заляканий сусідством графині. Вона сама розпочала розмову, спершу про господарство. Розпитувала о. Нестора, як єму подобаєся нова парафія, як жилось єму в горах? Він помалу оживив ся. Набуте в горах здичінє троха вже віднало від него. Нараз графиня закинула розмову на ту тему, котроі видимо найбільше бояв ся о. Нестор.

А ви тямите, отче, свій побут у Горилісах?

Він заметушив ся. Палиця випала з єго руки і він швидко схилив ся, щоби підняти єї. Графиня зупинила ся і пильно, на вид спокійно вдивляла ся в него.

— Ясне - ве - ве—вельможна графиня... — пролепотів він, блукаючи очима, щоб не зустріти ся з єі поглядом.

— Ви вже мабуть навіть забули, як мене по імю зовуть! — сказала вона зовсім спокійно і ніби жартовливо.

О. Нестор разом перестав метушити ся і витріщив на неі свої чорні колись, тепер значно вже вицвівші очи. І разом в єго зачерствілому серці отворила ся давня, здавалось, зовсім загоєна і мохом поросла рана. І він заговорив, з разу з трудом, путаючись та гикаючись, але чим далі, тим плавнійше і смілійше.

— Ясне ве... ве... вельможна графине! Зволите жа... жартувати! Насміхати ся наді мною! І не по правді! Я не забув те... те, що памятаю. Та по що се? Думаєте, я мало терпів? Адже через вас... усе покинув! Надію щастя родинного... І карієру... І людське товариство... І книжки... Все, все! В горах загріб ся, між Бойками, між волами та вівцями. Щоб вас забути! Щоб про вас не чути. А то, знаєте, кожда найдрібнійша звістка про вас, усяка дрібниця бентежила мене до дна душі... на тортури мене розпинала. Що я перетерпів! А ви... ви ще сміяти ся зволите!

І сей дикун, ся руіна, сей немова, сей передчасно постарілий целєбс заплакав. Заридав мов дитина і почав утирати сльози рукавом своєі ряси.

В голові пані Олімпіі все мішає ся після сеі хвилі. Жаль і надія, обриджене і роскіш, гризота і радість, усе валить клубами на єі душу, безладно, могуче. Вона кидає ся на ліжку і махає руками, мов прогонюючи дальші думки. Не хоче згадувати, навіть в уяві не хоче ще раз перемірювати крок за кроком сей страшний безконечник, що довів єі до єі теперішнього стану. Всі ті потрясаючі сцени, що промайнули над єі головою від того часу — сповідь з власного житя перед о. Нестором — йіх пізнійші розмови і зносини,—вродженє сина — смерть мужа — пожар двора — і ті важкі літа, що потягли ся далі, і ті гадюки, що підповзають тепер до єі серця, усе те разом збирає ся довкола неі в одну збиту масу, мов шкіряний міх, в котрому єі завязано і в котрому вона дусить ся, дусить ся, кидає ся і кричить добуваючи остатніх сил, в передсмертній трівозі, в безтямній розпуці:

— Ратуйте! Ратуйте!

Два місяці вже оті сни, оті спомини, оті думи мучать єі, і мука та за ті два місяці не то що не вменшила ся, але щораз побільшуєсь. Чим се скінчить ся? Пані Олімпія іноді в сурйоз лякає ся, щоб не

одуріла. В день йій здаєсь, що ходить здорова, а скоро в ночи голова до подушки, зараз у крови починає грати горячка, в мізку ворушать ся дивні, страшні мисли. І дармо вона силує ся прогонювати йіх! Вони мов належливі оси все крутять ся довкола неі, все бренять і жужжать і сверлують серце своім жужжанєм.

— Чи се Бог покусу на мене насилає?—міркує пані Олімпія, — чи може злий дух до душі підступає? Господи, зглянь ся надомною!

Вона молить ся з широко отвореними очима. Боіть ся зажмурити очи в пітьмі, бо знає, що скоро йіх затулить, то зараз станут перед нею огидні, прокляті картини, від котрих кров леденіє, а слова молитви завмирають на устах. В кінці з геройським усилєм вона встає з ліжка, мацаючи підходить до вікна і відриває килимок, котрим воно заслонене.

— Ах, слава тобі Боже! — вириває ся з єі уст. — Уже свитає! От-от уже сонечко покаже ся!

І вона підходить до Параски, що простерта горілиць, скотивши ся з сінника, спить на голій долівці, і торкнувши єі босою ногою в голову кричить:

— Параско! ну, Параско! пора вставати! чуєш мене? Параско!

(Далі буде.)

Іван Франко.

Пісня про Роланда.

Старофранцузький епос.

I.

Король Карло́, великий наш воло́дар
Цілих сім літ в Іспаніі провів,
По моря край здобув гористу землю;
Нема вже замку, щоб єму опер ся,
Нема цілого города ні муру
Крім Сарагосси на верху гори.
Марсіль король там, безувір: він молить
Аполліна*), він Магомету служить,
Гей не минуть єму за те біди!

*) **Аполлін** — бог знищеня і заглади. Побіч Аполліна та Магомета згадуєсь дуже часто й Терваган. Се слово повстало изъ латинського „ter magnus“ (у Греків „τρισμέγιστος“), що відносило ся у Римлян до Гермеса.

II.

А був король Марсіль у Сарагоссі.
Ось він у сад собі тінистий вийшов,
На біло-мармуровім троні сів.
При нім було звиш двайцять тисяч люда.
Він так сказав своім князям та графам:
„Панове, чули ви, яке тут лихо:
Пан Франціі солодкоі, Карло,
Прийшов в сей край, щоб нас непокоіти.
А тут ні військ, щоб мірити ся з ним,
Ні сил таких, щоби его побити!
Тож радьте що, ви-ж мудрі в мене люде,
Спасіть мене від соромноі смерти!“
Хоч би тобі один поганець слово,
Крім Бланкандріна з замку де Вальфонд.

III.

А Бланкандрін, се був один з мудрійших
І не аби який заразом хват,
Готов постояти за свого пана.
„Не бій ся,“ каже він до короля.
„Обіцюй тілько гóрдому й бутному
Карлови вірну службу й приязнь щиру!
Пішли в дарунку львів, медведів, псів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Чотири сотці мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав его на пятьдесять возів,
Щоб всему війську міг ним заплатити.
Досить ему вже в сій земли сидіти,
Пора б ему до Франціі, до Ахен.
Скажи, що й ти підеш туди за ним
І то в сам день святого Михаіла,
Щоби приймити там закон Христа,
І стати ленником его зо всім,
Зо всею честію й майном своім.
Пішлеш ему й закладників, сли схоче,
Десяток-другий, най би певність мав;
Пішлім ему хоча б і власні діти:
А жде йіх смерть, то я й своє пішлю.

Чей ліпше нім позбутись там голов
Чим мали б ми майна і чести збутись,
Чим мали б ми зійти всі па дідів.“

IV.

Він каже ще: „Кленусь на сю правицю,
На бороду, що повіва' на груди:
Побачиш — зараз рушить військо Франків.
Вони підуть в свою французьку землю,
І всякий буде у свойій господі.
Карло у свому Аквісграні буде;
Він на Михайла пир задасть бучний.
Прийде сей день, речинець промине,
А він від нас не вчує слова й вісти.
Король є гордий, гнів его страшний,
Він голови закладникам зітне;
Та ліпше йім позбутись там голов,
Чим нам Іспаніі на все позбутись,
Чим нам набрати ся біди і горя.“
А всі невіри кажуть: „Може й так.“

V.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
Він зве тепер Кларіна з Балагету,
Естрамаріна й пера Евдропіна,
Гарлана-бородая й Бріамуна,
Магейа вуйка свого й Махинера,
Малбена із за моря й Жуамера,
І Бланкандріна, — скаже йім свій намір.
Найповажнійших кличе десятьох.
„Підіть ви до Карла, пани барони;
Стоіть табором він в Кордові-місті.
До рук оливні віти поберіть:
Се буде знак замиреня й покори.
Лиш сею штукою нас примиріть,
А дам вам силу золота і срібла
І кілько збагнете землі та лен.“
Поганці кажуть: „Сего в нас доволі.“

VI.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
„Панове, каже він ще раз, підіть же
З оливними вітками у руках
До короля Карла й кажіть єму,
Щоб Бога свого ради милість мав;
Що я, нім перший місяць сей мине,
Прийду за ним із тисячею своіх,
Прийму закон Христа охотно й буду
Єго підданим з тілом і душею.
Сли схоче, то й закладників дістане.“
А Бланкандрін: „Так все нам вдасть ся, пане.“

VII.

Марсіль велів привести десять мулів,
Що йіх прислав Сватілії король:
Віжки із золота, сідло зі срібла.
І сіли посли всі на білих мулів,
З оливними вітками у руках
Зустріли пана Франціі, Карла.
Гей не минуть Карлови сеі зради!

VIII.

Володар днесь на радощах, на пирі.
Здобув Кордову, мури зніс до тла,
Своім камінєм вежі постручав.
Там лицарям єго припало много
І срібла-злота й платя дорогого.
Поганця в місті не було й одного,
Котрий в живих остав ся-б без хресту.
Володар вийшов у великий сад.
З ним був Роланд, Самсýн і Олівер,
З ним був і гóрдий Анзеіс і Готфрід,
Хорунжий королівський із Анжу.
Крім них був там Жерін, був і Жерар;
А де ті два, там зараз других повно;
З самоі Франціі пятнайцять тисяч.
Засіли лицарі на білих коврах,
Одні для розривки в варцаби грають,

Старі, поважні в шахи, а меткі
Бакаларі стають до поєдинку.
Ріс під ялицею рожевий корч,
Там сів на щиро-золотому кріслі
Пан Франції солодкоі, король.
Білобородий, голова у цвіті,
І благородне тіло й гордий стан;
Коли б шукав, без питаня пізнав бя.
Тут посли зсіли з мулів і витають
Єго всі враз облесно так і дружно.

IX.

Озвав ся перший Бланкандрін. Він каже
До короля: „Най Бог тебе спасе,
Тебе, поважаня достойний, славний!
Велить сказать могущий цар Марсіль,
Що він приймити б рад закон Христа,
І дати спорий пай маєтку свого:
Медведів, львів, повязаних хортів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Чотири сотці мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав єго на пятьдесять возів,
А щиро-злотих бізантинок*) стілько,
Що зможеш всему війську заплатити.
Досить тобі вже в сій земли сидіти,
Пора б піти до Франції, до Ахен,
Куди й мій пан обіцюєсь прийти.“
Володар наш простяг до Бога руки
І під вагою дум чоло склонив.

X.

Гей, тай понурив голову володар!
Зі словом він не квапив ся ніколи;
А що сказав, роздумавши сказав.
А от простуєсь — що за смілий вид!
І каже послам: „Добре ваше слово.
Король Марсіль — се мій завзятий ворог,

*) Золоті монети, які бито в Візантиї. Половиною такоі бізантинки була мангуна, котра згадуєся в пісни трохи далі.

Так щоб вневнить мене у правді слів,
Які ви тут говорите міні?“
А Сарацен: „Закладники вневнять;
Дістанеш десять йіх, а хоч би й двайцять,
А жде йіх смерть, я й свого сина дам.
Самих знатнійших будеш мабуть мати.
Коли-ж в свойій палаті царській будеш
Святити день святого Михаіла,
Тоді й мій пан обіцюєсь прийти.
У него думка є хреститись тамки,
У ваших „Божих купелях[1]) святих.“
На те Карло: „Він зможе ще спастись.“

XI.

Був гарний вечір, ясно сяло сонце;
Карло велів відвести в стайню мулів,
Велів поставити в саду намет,
Казав в наметі помістити послів.
Дванайцять лицарів йіх там приймало;
Тая ніч до світу сонця провели.
Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав службу,
А далі вийшов під ялицю, кличе
Своіх баронів, щоб кінчати раду.
З баронами Карло рішає все.

XII.

Володар вийшов під ялицю й кличе
Своіх баронів, щоб кінчати раду.
Йде князь Ожер, Турпін архіепіскоп,
Старенький Ришард і братанок Генріх,
Хоробрий граф гасконський, Аселін,
Тедбальд із Реймс, свояк єго Мілон;
Крім сих був там Жерар, був і Жерін,
А з ними враз прийшов і граф Роланд
Із шляхтичем, хоробрим Олівером.

---

*) Божі купелі значать тілько, що Ахен (Аквісгран), де після переказу з ласки божоі для Карла з жерел била ключами тепла вода. В сій поемі столицею Карла є Ахен, в пізнійших Париж.

Звиш тисяч Франків з Франції було.
Був Ганелон, котрого ділом зрада;
Гей, тай почалась та злощасна рада!

XIII.

„Пани барони,“ каже цар Карло,
„Король Марсіль прислав до мене послів;
Він спорий пай дає з маєтку свого,
Медведів, львів, повязаних хортів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
З срібельним злотом штири сотці мулів,
Що буде звиш на пятьдесять возів:
Він просить, щоб до Франції вернути,
А він прийде в мою столицю, в Ахен,
Прийме там наш спасительний закон,
Хрестившись буде ленником моїм —
Так каже — кілько правди в тім, не знаю.“
На теє Франки: „Тут нам стерегтись.“

XIV.

Володар покінчив уже своє.
Не годить ся на се лиш граф Роланд;
Він схопуєсь, щоб відповісти й каже
До короля: „Марсіляви не вір!
Сім літ, як ми в Іспанію прийшли.
Я Нопль здобув для тебе і Комібль,
Здобув Волтерн і Пінський край здобув,
Туель, Сіцілію і Балагет.
Король Марсіль був завсігди зрадливий!
Раз він прислав пятнайцять щось поганців,
У кождого була оливна вітка
І ті самі слова йіх теж були.
Ти запитав тоді о раду Франків,
Ну, та й нараяли-ж вони тобі!
І ти післав двох графів до поганця:
Один Базан був, другий був Базіль;
Він стяв йім голови коло Гальтіль.
Кінчи-ж війну, коли єі почав,
Веди усі війська́ на Сарагоссу

І облягай єі хоча-б весь вік,
Щоб лиш йіх смерть на зрадпику пімстити."

XV.

Гей, тай понурив голову володар!
Він гладить бороду і крутить вуса,
Ні сяк, ні так сестрінкови не каже.
Замовкли Франки, тільки Ганелон
Зриває ся, підходить до Карла,
І починає сміливо оттак:
„Не вір гільтаєви!" говорить він,
„Не мій се зиск, ні чий, а тілько твій,
Коли король Марсіль переказав,
Що хоче буги ленником твоім,
І в ленні всю Іспанію приймити;
А надто він прийме і нашу віру.
Хто сій заяві ще не рад, байдуже
Єму, здаєсь, яка нам буде смерть.
Бути́ порада послуху не варта.
Лишім нерозум, розуму держім ся!"

XVI.

По Ганелоні виступив князь Найм —
Вірнійшого не ма вже при дворі.
Він так до короля: „Ти чув гаразд,
Що відповів тобі граф Ганелон;
І має слушність, коб лиш послух мав.
Король Марсіль побитий у війні;
Ти всі вже кріпости єго забрав,
Ти повалив єму камінєм мури,
Спалив міста єго, побив військá.
Коли-ж він милости у тебе просить,
Гріх мав би, хто б єго напастував.
Він же й закладника в поруку дасть.
Кінець завзятій сій війні, шабаш!"
А Франки кажуть: „Князь не зле сказав."

XVII.

„Кого-ж післати б нам, пани барони,
До короля Марсіля, в Сарагоссу?“
На те князь Найм: „Скажи, то я піду;
Лиш палицю і рукавицю*) дай.“
Єму король: „Ти чоловік розумний;
Кленусь на бороду мою, на вус той,
Не йти тобі в сім році так далеко;
Іди, сідай, коли ніхто не кличе.“

XVIII.

„Кого б нам вислати, пани барони,
До Сарацена, пана Сарагосси?“
На те Роланд· „Найліпше, я піду.“
„Нїщо не втнеш,“ сказав граф Олівер,
„За гóрда й за прудка твоя натура.
Я все б мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
Коли-ж король звелить, то я піду.“
На те сказав король: „Мовчіть оба!
Ні ти не понесеш там ніг, ні він.
Кленусь на бороду, що от сивіє.
Зле там приймати будуть перів, зле!“

XIX.

Турпін із Реймс підняв ся з свого місця.
„Лиши ти Франків,“ каже до Карла.
„Сім літ провів ти вже у сій земли,
Вони знесли вже стілько трудів, горя...
Міні дай палицю і рукавицю,
Я йду в Іспанію до Сарацена —
Хотів би бачити єго, який він.“
Сердитий вже відказує володар:
„Сиди ти там на білому коверцї;
Не говори, коли тобі не кажу.“

XX.

„Французькі лицарі,“ озвавсь Карло,
„Назначте-ж бо з моїх земель барона,

*) Палиця і рукавиця були знаками посольства.

Щоб вість мою Марсілеви заніс!“
На те Роланд: „Вітчим мій, Ганелон!“
А Франки: „Так, сей справить ся, як слід.
Най буде він; мудрійшого не вишлеш.“
Тай заскиміло-ж в Ганелона серце!
Він рече з себе споре футро з кун,
Стає в однім атла́совім кабаті.
Блискучі очи в него, гордий вид,
Широкі груди, благородне тіло,
А гарний — не надивлять ся всі пери.
Та до Роланда: „Що за злість, шалений!
Всім звістно чей, що я тобі вітчим,
А ти б хотів, щоб я йшов до Марсіля.
Коли дасть Бог міні вернути відтам,
Я наварю тобі такої каші,
Що вистане тобі на все житє.“
На те Роланд: „Буту, шаленість чую.
Не страх міні погроз тих, — кождий знає.
Однак тут мудрого післати треба.
Я виручу, коб лиш король пристав.“

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
Ти не вазал мій, я тобі не пан.
Карло велить міні сповняти службу, —
Я в Сарагоссу до Марсіля йду.
Однак вперéд віддячу ся тобі!
Чей так розвіє ся мій лютий гнів.“
Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Як Ганелон почув Роландів сміх,
Він мало що не тріс зі слости й гніву,
Він мало що з ума́ там не зійшов.
„Не люблю я тебе,“ сказав до графа,
„Ти зрадою звернув на мене вибір.
Володарю мій правий, ось я тут,
Готов сповняти прикази твої.“

XXIII.

„Я знаю, що міні йти в Сарагоссу;
Хто-ж там пішов, ледви чи верне відтам.
А я-ж узяв сестру твою*), у мене
Є син від неі, — кращого не здиблеш, —
Балдвін! Тай лицар буде, всі се кажуть.
Єму лишаю всі гонори й ленна,
Піклуй ся ним, бо я вже не побачу...“
На те Карло: „Мяхке у тебе серце!
Коли приказую, то треба йти.“

XXIV.

„Ходи бо, Ганелоне,“ – каже цар, —
„Приймай сю палицю і рукавицю;
Сам бачиш -- Франки вибрали тебе.“
А Ганелон: „Роландова се справа!
Єго любити, поки жив не буду,
Ні Олівера, бо він друг єму,
Ні перів, бо й вони єго так люблять.
В твоіх очех йім се говорю, пане.“
На те король: „Завзятий ти не в міру!“
Так що-ж, підеш, бо я тобі звелю.“
„Я йду; однак не матиму защити:
Не мав Базіль еі, не мав Базан...“

XXV.

Цар подає з правиці рукавицю,
Та Ганелон літа' в думках світами:
Бере еі, вона паде на землю.
А Франки: „Господи, що се за знак?
Нам вийде се посольство на погибіль.“
„Побачите!“ промовив Ганелон.

XXVI.

„Пускай же, пане,“ каже Ганелон.
„Коли вже йти, по що-ж баритись довше?“

---

*) Сестрою Карла була Берта, Роландова мати.

На те король; „В імя Христа й моє!“
Правицею єго благословляє,
А розрішивши дав ціпок та лист.

XXVII.

Граф Ганелон вертає на кватиру
І починає надягати одіж.
Бере, що ліпшого знайти лиш може:
До ніг чіпляє золоті остроги,
Свій меч, Мурглейс, до боку припинає,
Сідає на коня, на Тахебруна,
А вуйко Гвінемер держить присішки.
В слезах там вздрів би лицарів чимало;
Всі кажуть: „Шкода нам тебе, наш пане!
Так довго був ти при дворі Карла,
Всі звали славним вояком тебе там;
Сей, що тобі придумав сю дорогу, —
Єго й Карло великий не заступить!
Не зважив мабуть сего граф Роланд,
З якоі ти могучоі родини.
Бери і нас, говорять далі, пане!“
А Ганелон: „Нехай вас Бог боронить!
Згинь сам я радше, чим хоробрих стілько.
Ви всі в солодку Францію підіть,
Поздоровіть від мене дома жінку
І мого друга, пера Пінабеля,
Й синка Балдвіна, — знаєте єго.
Ідіть єму як панови все в поміч.“
Та от і шлях, — він так і почвалав.

XXVIII.

Ген-ген високе дерево оливне.
Він взяв туди й настиг поганців-послів;
Чекав на него тамки Бланкандріп.
Тай дотепно-ж вони там розмовляли!
„Чудний Карло сей!“ каже Бланкандрін.
„Апулію й Калабрію здобув,
Солоним морем в Англію поплив,
Здер там подушне для Петра святого,

Чогож єму у нашій ще земли?“
А Ганелон: „Такий вже зу́хвал вдав ся;
І де є той, котрий би з ним рівнав ся?“

XXIX.

Тут Бланкандрін: „Ще Франки дуже чесні.
Лиш графи їх, князі, що пану свому
Так радять, доброї догани варті.
Вони погублять і єго і других.“
„Не знаю,“ каже Ганелон, „хто другий,
Як не Роланд; та він діжде ся ганьби.
От вчера рано — сів володар в тіни,
Аж тут в панци́рі йде єго сестрінок, —
Він власне Каркасонію здобув, —
Держить румяне яблоко в руці.
„„На, гарний пане, — вуйкови Роланд —
Даю тобі всіх королів корони.““
Спокутує він ще свою буту,
Бо він що дня наражуєсь на смерть.
Коли єго хто вбє, в нас буде мир.“

XXX

А Бланкандрін: „Роланд не в міру лютий.
Він рад би світ цілий завоювати,
Він рад би землі всі нараз добути.
З яким же-ж військом він сего докаже?“
„З французьким військом,“ каже Ганелон.
„Єго так люблять всі, що й не опустять.
Він дав їм стілько срібла, злота, шовку,
Так много збруі, коней, мулів дав.
Роланда волі слухає й володар;
Роланд єму здобуде все по Всхід.“

XXXI.

Так їхав Ганелон із Бланкандріном,
Аж і дали́ собі взаімне слово,
Що будуть важити на смерть Роланда.
Так їхали гостинцями, шляхами,
Аж і під тисом стали, в Сарагоссі.

Там в тіни під ялицею було
Александрійським шовком вкрите крісло;
Там був король, Іспанії володар,
А з ним щось двайцять тисяч Сараценів.
Хоч би один сказав, хоч писнув слово, —
Такі цікаві всі на те, що вчують.
Се йде вже з Ганелоном Бланкандрін.

XXXII.

Йде Бланкандрін, перед царя ступає,
Держить за руку графа Ганелона,
Та й до царя: „Спаси тя Аполлін
І Магомет, щó дав нам свій закон!
Твое посольство до Карла сповнив я.
Карло лиш обі руки в гору звів,
Прославив Бога свого — тай кінець.
А се прислав тобі знатного родом
Барона з Франції — удалець він!
Від него вчуєш ти, чи мир, чи ні.“
На те Марсіль: „Я слухаю, най каже.“

XXXIII.

Граф Ганелон надумав ся гаразд,
Він починає мову дуже зручно,
Неначе б він у сему майстер був.
Він каже так: „Най Бог тебе спасе,
Тебе, поважаня достойний, славний!
Переказав тобі Карло Великий,
Щоб ти приймив святу Христову віру;
Він пів Іспанії тобі дасть в ленні.
Коли-ж би ти не мав на се пристати,
Він силою візьме тебе, скує,
І відведе в свою столицю, в Ахен,
А тамки суд назначить смерть тобі;
Ти вмреш там серед ганьби та огиди.“
Король Марсіль настрашив ся до разу.
Він мав в руках закутий в злото спіс:
Коли б не люде, був би вбив его.

XXXIV.

Король Марсіль зі злости аж мінив ся,
Аж деревищем спіса замахнув ся.
Коли се зўздрів Ганелон, за меч.
В два пальці з похви видобув єго,
Тай так рече: „Який ти гарний, ясний!'
Гей, та й носив бо я тебе, носив
Такі часи на царському дворі.
Та щоб володар Франції не мовив,
Що я вмер сам один в чужій країні,
То заплатять тобі вже що найліпші."
А всі невіри: „Не дамо йім битись!"

XXXV.

На просьби що найліпших Сараценів
Сів рад не рад Марсіль на своему кріслі.
Тоді Каліф: „Ти обійшов ся зле,
Що Франка вбити замишляв; ти б радше
До краю вислухав єго уважно."
„Збач, пане," каже й Ганелон єму,
„Та я за все, все золото у Бога,
За всі маєтки вашоі землі,
Я, поки жив, не затаів би того,
Що цар Карло сказати раз велів
Тобі, смертельний вороже єго."
На нім були Александрійським шовком
Пошивані соболі, — він йіх скинув
На землю, з відки взяв йіх Бланкандрін;
Однак меча не випускає з рук,
За ручку позолочену держить.
А всі невіри: ‚Се знатний барон!"

XXXVI.

Зблизив ся Ганелон до короля,
Тай так єму: „Ти сердиш ся неслушно.
Та се-ж володар Франціі, Карло
Сказав, щоб ти приймив Христову віру;
Він пів Іспаніі тобі дасть в ленні,
А другий пай візьме єго сестрінок,

Роланд, — лихий та гордий то сусід.
Коли-ж би ти не мав на се пристати,
Він Сарагоссу облягати буде,
Він силою візьме тебе, скує,
В столицю, в Ахен прямо відведе
Ні там тобі парадного коня,
Ні мула, щоб міг їхати, не буде;
Там посадять тебе на просту шкапу,
А суд прикаже — голову зрубати.
Отсе тобі й володарів є лист.“
І дав єго Марсілеви до рук.

XXXVII.

Марсіль почервонів зі злости й гніву,
Переломив печатку, кинув віск,
Загляне в лист, а там таке стоїть:
„Карло, володар Франції велить,
Щоб я згадав єго печаль та гнів
Із за братів Базана та Базіля,
Котрих я стяв коло гори Гальтіль;
Щоб я післав єму Каліфа — вуйка,
Коли спасати хочу душу в тілі.
Інакше не полюбить він мене.“
А тут і син Марсілів обізвав ся:
„Ну, тай наплів сей Ганелон дурниць.
Міні єго! я справлюсь з ним як слід.“
Лиш Ганелон се вчув, за меч хапає,
І в мить плечима спер ся о ялицю.

XXXVIII.

Король побрав ся з відси до саду,
А з ним єго найліпшії вазали.
Був там сивоголовий Бланкандрін,
Був Журфарет, єго наслідник — син,
І вуйко був Каліф і другі вірні.
„Покличте й Франка!“ каже Бланкандрін.
„Він словом обіцяв ся нам служити.“
На те й король: „Веди єго сюди!“
Він пальцями узяв єго за руку,

Веде єго до короля в садок.
Тут сій поганій зраді початок!

XXXIX.

„Мій гарний пане Ганелоне, каже
Марсіль, „я нерозважно поступив,
Що вбити бравсь тебе в гніві великім.
Ось на тобі від мене сі соболі!
Вони звиш пять сот лізрів злотом варті;
Я завтра гарний викуп дам за них.“
„Нехай і так!“ говорить Ганелон.
„Най Бог платить тобі за се добром!“

XL.

Тоді Марсіль: „Знай добре, Ганелоне,
Що я тебе любити щиро хочу.
Я рад би вчути дещо про Карла.
Ну, тай старий бо він, прожив свій вік;
Єму, як знаю, двісті літ минуло,
Він стілько світа вже собою витер,
Щитом своїм відбив ударів стілько,
Пустив з торбами стілько королів!
Коли-ж єму досить тих бойів буде?“
А Ганелон на те: „Карло не з тих!
Єго хто раз лиш бачив і пізнав,
Той рад не рад казав: „Се бравий цар!“
Як не хвалив би я єго, не славив,
Єго честь-добрість висша наді все.
А хтож розкаже про єго хоробрість?
Се Бог єму вже дав таку відвагу.
Я-б скорше вмер, чим відступив єго.“

XLI.

Поганець каже: „Тим воно й дивнійш,
Що сей Карло такий старий та сивий;
Єму, як бачу, двісті літ, чи більш,
Він стілько світа вже собою витер,
Чи раз він копєм, списом діставав,
Пустив з торбами стілько королів,

Коли-ж єму досить тих бойів буде?“
„Не бути сему,“ каже Ганелон,
„Як довго лиш жиє єго сестрінок,
Котрому рівного нема під небом.
Хват і єго товариш Олівер,
І пери всі, котрих Карло так любить,
І двайцять-тисячна дружина йіх.
Карло безпечний, — хто єму страшний?“

XLII.

А Сарацен: „Воно-то тим дивнійш“,
Що сей Карло так побілів, посивів;
Єму, як бачу, двісті літ, чи більш,
Він стілько світа витязем зійшов,
Він острим копєм тілько раз дістав,
Богатих королів так много вбив,
Так много йіх у поли поконав,
Коли-ж єму досить тих бойів буде?“
„Не бути сему,“ каже Ганелон,
„Як довго жити буде лиш Роланд;
Такого лицаря шукай по Всхід!
Хват і єго товариш Олівер,
І пери всі, котрих Карло так любить,
І йіх дружина, двайцять тисяч Франків;
Карло безпечний, — хто єму страшний?“

XLIII.

„Мій гарний пане, Ганелоне,“ каже
Король Марсіль, „у мене-ж стілько війська,
Що кращого не бачити тобі.
Я можу тисячів чотири ста
Поставити на Франків і Карла.“
А Ганелон єму на те: „Не нині!
Ти много втратив би своіх поганців;
Тож кинь нерозум, хитрощів держи ся!
Даруй добра володареви стілько,
Щоб дивували ся єму всі Франки;
Закладників хоч двайцять, а пішли.
Король в солодку Францію поверне,

За ним піде оддалеки сторожа,
А там, гадаю, буде й граф Роланд
І бравий та уцтивий Олівер.
Пропадуть графи, лиш міні повір,
А з тим пропаде і бута Карла,
Не схоче він вже воювати вас."

XLIV·

„А якже-ж, гарний пане Ганелоне,
Як міг би я Роланда вбити, як?"
А Ганелон: „Я можу се сказати.
Король Сізерським вивозом піде;
За ним піде оддалеки сторожа,
А в ній богач Роланд, єго сестрінок,
І Олівер, котрому він так вірить,
А з ними буде двайцять тисяч Франків.
Пішли на них сто тисячів своїх,
Най заведуть відразу з ними бійку,
Трусливе військо Франків розібють.
Там жертвою не мало й ваших ляже,
Та опісля вже з ним зведеш борбу.
Коли не там, так тут Роланд не вимкнесь;
Ти матимеш хорошую побіду,
І поки жив не вестимеш війни."

XLV.

„Коли б Роландови зробив хто смерть,
Не стало б правоі руки в Карла;
Він не зібрав би сил таких по вік;
Спочила би великая земля."
Коли се вчув Марсіль від Ганелона,
Поцілував єго й післав по скарби.

XLVI.

Марсіль сказав, (щож мав казати більше?)
„Лиш сей порадник добрий, щó і певний.
Щоб наш Роланд був, присягай на зраду!"
А Ганелон: „Най буде так, як хочеш."
Присяг на святощі меча Мурглейса,
Свою повинність потоптав ногами.

XLVII.

Був там стілець зі слонової кости
На нім велить Марсіль покласти книгу
З законом Магомета й Тервагана.
На сю присяг Іспанський Сарацен,
Що як лиш здибле де Роланда в бою,
Побє єго з дружиною цілою,
А вдасть ся, то й Роланда там же вбє.
А Ганелон: „Най буде так, як хочеш."

XLVIII.

Тут виступив поганець Валдабрун,
Що то виховував царя Марсіля;
Всміхає ся, і так до Ганелона:
„Приймай той меч, — ледви в кого є ліпший.
Ся ручка стоїть тисячу мангунів;
Тобі єі по приязни даю,
Коб лиш зробив так, щоб барон Роланд
Попав ся нам в нечисленній дружині!"
„Гаразд," відказує граф Ганелон.
Нуж цілуватись в бороди і лиця.

XLIX.

Тут приступив поганець Кліморін,
Всміхає ся і так до Ганелона:
„Приймай сей щит, — ледви чи вздриш де кращий,
Коб тілько нам як нéбудь допоміг
Позбавити Роланда чести раз."
„Гаразд," відповідає Ганелон.
Нуж цілуватись в лиця та уста.

L.

А там прийшла й цариця Брамімунда,
І так до графа: „Я вас дуже люблю,
Бо вас хвалять мій пан і всі вазали.
Се вам для жінки пара брансолет:
Самі яхонти, аметисти, злото,
Що варта більше всіх маєтків Риму,

Яких не мав ніколи й ваш володар.“
Він взяв і заховав йіх у кишени.

LI.

Король післав за скарбником Малдвізом.
„Чи вже готові дари дла Карла?“
„Досить йіх,“ каже той, „досить йіх, пане.
Сім сот верблюдів з золотом і сріблом,
І в заклад двайцять найзнатнійших душ.“

LII.

Цар поплескав по плечах Ганелона,
І так рече: „Тай бравий єо ти й мудрий!
Гляди-ж, про свій спасительний закон,
Не відверни від нас ніколи серця!
Я дам тобі велику міць добра,
З арабським злотом щирим десять мулів.
І стільки-ж братимеш по всі роки.
От тут тобі й ключі від міста мого.
Віддай Карлови се добро велике,
А там вкажи міні Роланда, прошу.
Коб лиш єго у вивозі заскочив,
А вже піду з ним у смертельний бій.“
А Ганелон: „Загаявсь я мабуть.“
Сів на коня тай рушив у свій путь.

LIII.

Володар рушив у свою столицю;
Він походом прибув у город Галн,
Котрий здобув і знищив граф Роланд.
Сто літ стояв він з того дня в руінах.
Цар жде на вісти Ганелона й дачку
З великоі Іспанськоі землі.
З зорею, ранним ранком, скоро світ,
Граф Ганелон дібрав ся на кватиру.

LIV.

Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав службу,

Став на траві зеленій під шатром.
Був там Роланд, був бравий Олівер,
Був там князь Найм, було чимало й других.
Йде й віроломний зрадник Ганелон,
І починає хитру-хитру річ.
Він так цареви: „Бог тебе спаси!
От тут тобі й ключі від Сарагосси,
А там привіз тобі маєтків силу
І двайцять душ, — кажи йіх берегти.
Та ще-ж бо каже цар Марсіль, щоб ти
Не зливсь на него, що нема Каліфа;
Бо я се бачив сам на власні очи,
Як тисячів чотириста оружних,
А все в кольчугах, все в шоломах щільних,
При злотоглавих, різаних шаблях
Єго до моря провожали враз.
Марсіля кинули вони, щоб тілько
Христового закона не приймати,
Неісповідувати по неволи.
Так ще-ж бо миль і штири не вплили,
Коли заскочила йіх з вітром буря;
Всіх затопила, — вже йіх не побачиш.
А що король Марсіль, так сей, вір пане,
Прибуде у твоє французьке царство,
І там прийме той сам закон, що в тебе
У него руки звязані, — він твій...
Він з рук твоіх прийме Іспанське царство.“
Король на те: „Так дякувати Богу!
За те що справивсь, гарний дар дістанеш.“
Проміждо військ заграло тисяч труб;
Зняли ся Франки, злаштували коні,
В солодку Францію послався йім шлях.

LV.

Карло Великий знищив край Іспанський,
Взяв кріпости, поруйнував міста,
А далі порішив: кінець війні!..
Карло в солодку Францію вертає.
Вбив граф Роланд у землю хоругов,

Сторчить вона на пригорі ік небу,
А Франки навкруги постоєм стали.

. . . .

А рядом йде поганців кінне військо,
Іде панцирне збитими рядами,
В шоломах щільних, ясний меч при боці,
На шиї щит, а списи в поготові.
Затрималось воно на горах в лісі;
Йіх триста тисяч тутки світу жде,
А Франкам, горе, хоч би в здогад зрада!

LVI.

Минув ся день, настала темна ніч.
Заснув Карло, могучий наш володар.
Єму і снить ся, наче-б він в Сізерськім
Був вивозі та ясеневий спіс
В руках держав. Аж тут граф Ганелон,
Як вихопить єго, об землю вдарить!
Спіс розлетівсь трісками аж під небо.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудивсь.

LVII.

А далі снить ся ще єму, що десь
Єго у Франціі в столици, в Ахен
Медвідь вкусив у праве рамя люто.
Глядить, аж тут і леопард з Арденів
Біжить до него, рече ся завзято;
В тім вибігає з салі спорий пес,
Примчав ся вискоками до Карла,
Медведеви відгриз він праве вухо,
А там, гнівний, бересь до леопарда.
„Що за страшна борба!“ говорять Франки;
Не знають ще, хто верх над ким візьме.
Карло-ж як спав, так спить; не пробудив ся.

LVIII.

Минулась ніч, ось занялась зоря.
Володар йіде гордо на кони

Проміждо військ і бачним водить оком.
„Пани барони,“ каже цар Карло,
„Чи бачите вузький сей просмик? Радьте-ж,
Кому лишати ся за нами з військом?“
„Роландови,“ говорить Ганелон.
„Та-ж хоробрійшого нема вже в тебе.“
Вчув се король, грізним поглянув оком,
Тай так промовив: „З тебе дійсний чорт;
Тай вічний гнів вселив ся в твому тілі.
А хто-ж передню поведе дружину?“
А Ганелон: „Ожер, наш Данський лицар;
Бо й хто-ж з баронів справить ся з тим краще?“

LIX.

Коли почув сей вибір граф Роланд,
Промовив, як на лицаря пристало:
„Любов лиш винен я тобі, пан-отче,
За то, що вибір твій упав на мене.
За те-ж пан Франції, король Карло
Не втратить, — зараз се сказати можу, —
Ручного ні парадного коня,
Ні до йізди призначеного мула,
Ні огера, ні коника з під шлиі
Вперед, нім меч мій не дібє торгу.“
А Ганелон додав тут: „Правду кажеш.“

LX.

Коли почув сей вибір граф Роланд,
Він так, гнівний, промовив до вітчима:
„Ой трусе, трусе, кепськоі породи!
То ти гадав собі, що може в мене
Так рукавиця випаде із рук,
Як в тебе палиця перед Карлом?“

(Далі буде.)

Із старофранцузького переклав **Василь Щурат**.

Матеріали для історії віршів українських.

Зібрав і впорядкував

М. Драгоманов.

Звичайно нову українську літературу починають з Котляревського. Тимчасом се не вірно: за довго до Котляревського на Украіні робились проби писати простою народньою мовою і тією юмористичною манєрою, котра служить ознакою „Енеіди" Котляревського, а поряд з тим ще по крайній мірі з XVIII. в. стали на Украіні складатись пісні сентіментальні в духу „Наталки Полтавки." Першими пробами нової украінськоі літератури треба признати драматичні інтермедіі, з котрих дві, доктора Гаваттовича, були навіть напечатані в 1619 р. (Дивись тексти йіх в „Кіевской Старинѣ" 1883, N. 12, а дослід про них П. Кузьмичевського „Старѣйшія русскія драматическія сцены" Кіевская Стар. 1885, N. 12), а також вірші на всякі теми: церковні і свіцкі. Навіть в печаті вірша Ант. Головатого появилась раніще, ніж „Енеіда" Котляревського! Вірші Головатого з поводу переходу козаків Чорноморських на Тамань напечатані в петерб. виданю „Новыя ежемѣсячныя сочиненія" 1792, N. 11. під назвою „Пѣсня Черноморскаго Войска по полученіи на землю Высочайшихъ Грамогъ сочиненная," а початок „Енеіди" вийшов в 1798 р.

Старі украінські вірші мало ще звернули уваги наших учених. Багато з них ще зостаєть ся (і гине!) по рукописях, хоч дещо цінне вже було з них напечатане, а дещо і розібране, напр. в інтересній праці д. П. Житецького „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ." Тимчасом вірші не тілько інтересні як прояви нашоі старіщоі літератури, а й по своійй чималій популярности, а також по тому, що й до самих новіщих часів служать і доси літературним взірцем для простіщих поетів по нашим селам, а по части й по городам.

З часів виданя „Историческихъ Пѣсень Малорусскаго народа" ми почали збирати вірші, з котрих політичні, які підходили під рубрики того виданя, а також „Політичних пісень украінського народу XVIII—XIX ст." ми розібрали в названих зараз книгах. Виїзд наш за граніцю

спинив зріст нашоі збірки, а потім деякі варіанти єі були напечатані, переважно в „Кіевской Старинѣ,“ хоч і не повно. Ми тепер пускаємо в печать важнійші вірші з нашоі збірки, як непечатані, так і варіанти напечатаних, бо в них єсть важні одміни, і сопостава найбільшого числа варіантів може служити для досліду того, які були первоначальні вірші і як вони з часом росли або вкорочувались. До наших текстів додаємо деякі уваги, котрі або поясняють йіх, або рівняють йіх з другими. Тільки-ж тими увагами ми не думаємо вичерпати всего, що слід і можна сказати про ті тексти.

I. Вірші про речі церковні.

I. Рождество Христово.

Христос народив ся,
Щоб мир веселив ся
Після Адамова гріха.
Родив ся в стайні,
А не в домі —
От диковина яка!

Звізда ясненька,
Гарна, кругленька
Прикотилась під Вифлеєм,
Тай там стала,
Бо вже знала,
Освітила стан (стайню?) кругом.

Пастухи із степу
Прибігли к вертепу
І по ягнятку принесли,
На дудки грали,
Якоі знали,
Тай знов до дому пішли.

Ангели святиі,
Крилаті, чудниі,
Та так же лепсько співали,
Що ми родились
І похрестились,
А далебі так не чували.

Віл та осел
Стояли у ясел, —
Адже й вони Христа пізнали,
Й дишуть на його,
Бо знають на кого,
Ще й на-в-колюшки впали.

А тріє царі,
Принесли дари
Христу аж з востока;
Там йіх поклали
І поздравляли
По письменські, з висока.

Ще-ж кланялись низенько,
Просили довгенько:
„Будь ласкав, благослови нас так,
Щоб жито родило,
І війни не було,
Нехай би ми пожили в смак!“

Йісько старенький
Йім був раденький,
Гостинці приняв.
„Сядьте в нас,
Почастуєм вас,
Чим Бог нам дав!“

По кухлику варенухи,
По каганцю сивухи
Зараз йім підсулив;
Як хлиснули,
Сидячи й заснули —
Так Йісько й світло погасив.

Ангел божий
Ясний, гожий
Царям во сні шепнув:
„До дому втікайте,
Ирода обминайте,
Щоб він сього не чув!

„Ви в його були
І слово дали
Іще раз побувати,
Про наші родини
І другі новини
Все щоб розказати.“

Царі схопились,
Перехрестились
Тай до дому почухрали:
На ліво повернули,
Як од ангела чули —
От так Ирода ошукали.

Ирод дожидав ся,
В вікно приглядав ся,
Що прийдуть царі до його...
Послі схаменув ся,
Мов од сна проснув ся,
І вгадав, що кепкують з його.

Зараз мудреців,
Світських, пан-отців
Іюдейських постягав,
Щоб йому сказали,
Прослебезували,
Де б Христос родитись мав?

Так вони по правді
При всій громаді
Впіпили йому:
„В Вифліємі сеє
Родить ся такеє,
Що рівні не буде йому“

Він так злякав ся,
Що й укаляв ся,
Почувши ті слова.
Побілів як глина,
Тече з рота слина,
А речі зовсім не ма.

Скреготе зубами,
Дереть ся руками
І в гору надув ся чуб,
Очі покосило,
Всього збісило —
Стоїть, мов дуб.

А далі закричав,
Скільки сили мав:
„Війська́, до Віфлеєму махайте!
Та малих дітей
У всіх людей
До шнира вибивайте!“

Як же в Віфлеєм
У кождий дом
Війська понабігали,
То кололи дітей
Од матерних грудей,
А деяких пороздирали.

Віфлеємський крик
Так дуже був велик,
Що до Саваофа дійшов.
Бог посила’ кару
На Ирода нечупару
За дитячу кров.

Кото очей позеленіло,
Під носом почорніло,
Мов у собаки під хвостом;
Очі позападали,
Ковтуни в чубі стали,
Щоб не ганяв ся за Христом.

В потилиці болячки,
По всій спині чирячки,
А в бровах гниди породились;
Уші заложило,
Рот йому скривило,
А в заду черви заплодились.

Різачка докучала,
У животі бурчала,
Бо він на двір бігав;
Свинки стідом
Кричать гуртом,
Щоб швидче сідав.

Дохтори прийіжали,
Кров йому пускали,
Каплі в горло лили́,
Клистирі давали,
Живіт направляли.
Тай нічого не помогли

Баби шептали,
Уроки проганяли,
До пупа клали біль,
Сояшниці виливали,
Лихоманку проганяли,
Покинули митусь на піл.

А далі згинув,
Усіх покинув
Дьяволенко, гайдамака!
Не вмів хліба йісти,
Пропав без вісти,
Мов у ярмарку собака.

В пекло попхав ся,
Між чортів убрав ся
Тай хлище гарячу смолу,
Кості кусає
Тай прокдинає
Ту, що родив ся, пору.

А вже він там
Хлище не сам,
А йому помагають
Іуда та Фараон,
Орест та Нерон, —
Бо ті там добре лелесають.

Максіміліан,
Іюліян,
Арій і Савелій,
І Діоскор
І всі прокляті,
Що вели сору з Христом.

Нехай забувають,
Во вік пропадають,
А ми веселім ся!
Христову Рождеству
І його божеству
Тепер поклонім ся.

А він нам з неба
(Дасть) чого треба,
Бо батько не скупий:
Хто до його,
Він до того —
От він який!

(З паперів М. А. Максимовича.)

Варіант сеі вірші напечатаний в „Кіевской Старинѣ“ 1888 р N. 1. стор. 275—277 по списку коротшому од нашого. Там-же пока-

зано варіант Терещенка, ще коротший. В варіанті „К. Стар.“ нема наших ст. 37—42, 61—66, 84-96, 118—119, 121—123, 140—143, 145—150, 163—176. За те там єсть кілька стихів, котрих нема в нашому варіанті. Важніщі з них отсі два куплети, що мусіли б стояти після нашого 53 ст.;

Маріі й Йіську
Осібну звістку
Янголь у сні віщає:
„В Єгипет тікайте
І часу не гайте,
Бо вже Ирод дітей убиває!“

Йісько схопив ся,
Водою умив ся,
Ослицю осідлав,
Марію взяв,
Дуже поспішав ся,
І не оглядав ся.

---

2. Друга вірша про те-ж саме.

Чи чули ви, панове, з роду,
Що Бог прийшов до нас аж сам?
Чого-ж? Побити пику й морду
І очі виколоть бісам.

Бо старий чорт був з Богом
Побратав ся тай розгулявсь:
Надувсь аж очі йому лізуть рогом,
А він йому сказав: „А вон! а зась!“

Зайшов із іншого чорт краю,
Адама в гості попросив,
А сей кликнув його до раю
Тай яблука з ним укусив.

Очнувсь на другий день — аж лихо:
Товарищ сорочку зняв!
Адам питає Єви тихо:
„А з ким я вчора так гуляв?“

„Не знаю, що були за гості,
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості,
Не викупимось ми із сорома́.

„Бо вже-ж мині погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
І щось за мной чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла.“

Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов Господь, його збудив,
Тай каже: „Де-ж ти дів сорочку?“
„Я, тату, вчора загубив!“

„Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!“
„Прости мині і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили “

„Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обїів ся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаєш гаю?
Без попигу що хоч і рвеш!

„І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.

„Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хозяіна прибив.

„Ізняв сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив,
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!

„Іди-ж проклятий, в блеску миру!
У пеклі дьоготь (он) горить!
Тепер тобі я витну гиру.
Щоб знав ти, як людей дурить!

„Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі,

Нашлю що єсть на світі муки,
Привяжу (мов) на обороті.“

Загув у пекло чорт, у смолу,
І вже зоставсь на віки там;
А щоб одягнуть Адама й Єву голу,
На те Христос родив ся нам.

І ви-ж, пани, в жупанах нових,
Бо ви Адамова рідня, —
Так будьте з праздником здорові,
Скачіть, гуляйте хоч що дня.

(*З паперів М. А. Максимовича.*)

В „Кіевской Старинѣ,“ 1882, XI, 398—399 напечатаний варіант сеі вірші, в котрому нема наших ст. 4—5, 21—24, 29—32, 45—48 53—56, окрім того в кількох стихах єсть у нас значні одміни. За те в нашому варіанті нема стихів, що мусіли би стояти після нашого 60:

Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух,
І Єва в плахті похожає,
І знов радіє дух.

В кіівській газеті „Заря,“ 1884, N. 284 напечатано ще один варіант, дуже скорочений, записаний недавно в с. Богдановці подільської губ. Ось він:

Чи чули ви панове, з роду,
Зайшов із іншого чорт краю:
Адама в гості попросив,
А сей кликнув єго до раю,
Та яблука з ним укусив.
Очнувсь на другий день, аж лихо:
Сорочку хтось з його вже зняв.
Адам питає Єву тихо:
„А з ким я вчора так гуляв?“
„Не знаю, що були за гості,
А вже чогось у нас нема.
Ой буде нам, старий, по хльості,
Не вилізем із сорома.

Бо вже міні погане снилось:
Вуж укусив, аж кров текла,
І щось чудне за мною гналось,
Сама я ледви утікла.“
Адам задумавсь, сів в куточку,
А далі і вздрімнув.
Господь прийшов, збудив його,
Тай каже: „Адаме, де ти дів сорочку?
„Я, тату, вчора загубив.“
„Не правду кажеш ти, небоже,
Я знаю, де ви вже були!“
„Прости міні і Єві, Боже!
Сорочку ми вже пропили́.“
„Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обйів ся яблук, аж сопеш...
Ти так пильнуєш гаю:
Без попиту що хоч, то й рвеш!
І ти іди, небого, прясти,
Адам тебе щоб доглядав,
А щоб не вийшла яблук красти,
Адаму я нагайку дам.
Ану, і ти сюда іди, проклятий!
Ти що Адамові зробив?
Зайшов у гості погуляти
Й на вік хозяйів погубив.
Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі,
Нашлю що єсть у світі муки
І привяжу на обороті.“
Загнавсь проклятий чорт у смо́лу
Та вже на вік зостав ся там.
А щоб Адама й Єву голу
Знов одягнуть, родив ся Сам —
Родивсь Христос.
Адам гуля у свиті нові,
А Єва в плахті похожа.
Теперь у всіх жупани нові,
Бо всі Адамові рідьня.
Так будьте з празником здорові!

3. Уривок з вірші про Рождество.

. . . .

А Ірод барзе засмутив ся,
Що нам Христос родив ся.
Казав єго зразити
І копієм прибити...
Зане вразі погибнуть,
Московщину восприймуть,
Ми пребудем так...

(З дуже перекручених різдвяних віршів, записаних Сем Л. Мотлинським. Може хто знайде по сим словам ліпший список. Поки що в сему вривку інтересні слова про Московщину, котру мусять „восприняти вразі“ (вороги) — за кару).

4. Радість Святих.

На небеснім горі
(В) прекраснім соборі — Али — Али — Алилуя!
Святі ся собрали,
Всі *празниковали*:
Архангели невидимо,
Херувими, Серафими — Господи помилуй!

Петро з апостоли
Сидять по за столи — А — А — Алилуя!
Пред престолом владики,
В кутках пустельники,
На отпецках молодиці,
По-пілі них дівиці, — Г. п.!

Всього мира батько
В трапезі порядка (порядкує) А — А — Алилуя!
Засіли востоки
З царями пророки;
По за столи священники,
По під стіни мученики — Г. п.!

Микола наш чесний
Взяв ся до почесни, А — А — Алилуя!
Випив до Івана
Нахиливши збана,

Крикнув вельми на Параску,
Щоб подала з вином фляшку. Г. п.!

Євстафій з Процихов
Пють вино горщиком, А — А — Алилуя!
Панталимон, Кирик з Паньком
Попивають з конви збанком.
Киче отець Ігнате:
„Здоров, пане брате!“ А — А — Алилуя!
Яким кличе: „Василіє!
Пий до мене, буду і я!“ Г. п.!

Сіонскіє дочки
Грали у скрипочки, А — А — Алилуя!
На цимбалки [яко] на (бандурки?)
Гаврил, *Прокіп взявши дудки*,
Григір пищить у сопілки, — Г. п!

Прекрививши шапку,
Взяв у танець Гапку, А — А — Алилуя!
Соломона князя
Підхопила Пазя,
Панько з Катеринов,
Савка із *Горпинов*, — Г. *п.*!

А Давида ца́ра
Підпоіла Сара, А — А — Алилуя!
Взяв на гусла грати,
Гопки витинати.
Татіяна плеще в руки,
Підскакуючи до дудки, Г. п.!

З Меланкою гопки тнуть,
Кроком присідають, — А — А — Алилуя!
А Параска з Демком в купці
Крешуть голубці!
Сава, Прокіп колядує,
З богословом бесідує, — Г. п.!

Шинкарь розуміє,
Що ся біда діє, — А — А — Алилуя!
Крикнув на винника,

Щоб була горілка ;
Винник біжить, бере шанком,
Іван біжить, бере збанком, — Г. п.!

Розточили бочку,
Дре шинкар сорочку — А — А — Алилуя!
Панько стоіть, не ратує,
Але з Химков ся цілує, — Г. п.!

Верещить Микита:
„Добра оковита!“ А — А — Алилуя!
Святиі у небі,
Горілка у.... лебі...
В...... міря і без гроша!
Отто втіха нам хороша! Г. п.!

Михайло у трубу
Реве на всю губу: — А — А — Алилуя!
„Годі уже гомотіти,
Час би вечерньоі піти!
Господи помилуй!“

(З галицькоі рукописноі книги, полученоі од Ів. Ом. Левіцкого і переданоі нами В. Б. Антоновичу.)

Подібні до сеі вірші напечатані у Головацкого „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“ II. 497—499, 499—501. Такого-ж характеру колядки в Чубінського „Труды Экспедиціи въ Югозападный край“ III, 321, 328, 340, 342, 354, 377—378, 381—382, 382—383, 426—427, 430, 484.

Подаємо тут іще один варіант повисшоі вірші, хоч значно коротшиї, по польському списку з кінця XVIII. віку (около 1780 року), що находить ся у д. Ів. Франка.

На небесній горі, пресвятім соборі
Алилуя, алилуя!
Святі ся зібрали, всі празникували.
Воздухами небесними
І ангели й херувими, Г. п.!

Того мира батьком Григорий порядком, Алил.
А зайшли востоки з царами пророки.
По за столи священники,
По під столи мученики, Г. п.!

Петро з апостоли сідів по за столи. Ал.
Перед столом владики,
В кутах самі пустельники,
На припічку молодиці,
Коло них стоять дівиці, Г. п.!

Наш Никола чесний взяв ся до почесни, Алил.
Пропив до Івана, надхиливши збана.
Крикнув, враснув на Парашку,
Аби дала з медом фляшку, Г. п.!

А Стах і з Прокопом пили вишняк горшком, Ал.
Олекса з Савкою медок коновкою,
Пантелемон збаном, підливали канон,
Господи помилуй!

Кличе Стецьо: „Гнате! Здоров пане брате!“ Ал.
Кличе Федько Василія:
„Пий до мене, буду і я!“ Г. п.!

Сіонскії дочки заграли в скрипочки, Ал.
В сурму Гаврилиско, на цимбалах Грицко,
Симон плеще, взявши дудки,
Гриць сопівку свище в руки. Г. п.!

Саламона князя підпоіла Пазя, Ал.
Як взяв в дудки грати, гопки витинати,
Февронія плеще в руки,
Підскакуєт до розпуки, Г. п.!

А Давида цара підпоіла Сара, Ал.
І святим на небі горілка в потребі.
Фляшка мила і без гроша,
З тим вельми бардзо хороша, Г. п.!

А Михайло в трубу крикнув на всю губу: Ал.
„Годі, годі гомотити,
Час юж до вечерні піти!
Благодарим, поклон дарим,
Господи помилуй!“

По нашій думці такі вірші і колядки виробились в міру того, як Рождественська драма вкорочувалась з вертепу до звізди і далі до вірші й колядки. Вірша, записана в ізюмському повіті, харьк. губ. д. Коховським і напечатана в „Основѣ“ 1862 N. VI. („З народныхъ устъ“) показує першу ступінь такого вкорочуваня вертепної драми. Про відносини наших празникових віршів до таких же драм, наших і західніх, ми говорили в альманаху В. Лукича „Ватра“ (Изъ исторіи вѣршѣ на Украинѣ“), де ми зібрали подрібніще одну з пасхальних вірш, напечатану в „Основѣ“ (1862, Іюнь). Тут не злишнім буде вказати на напечатану в тій же книзі „Основи“ Рождественську віршу, інтересну власне по єі близькости до вертепної драми.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

З подорожних заміток.

На Підгірю села невеселі
Простягли ся долом долинами,
Мов край шляху на твердій постелі
Сплять старці обвішані торбами.

По над річку верби головаті
Довгі віті в воду похиляють;
Журавель поскрипує при хаті,
Босі діти по двору гуляють.

З поміж верб та груш та яворини
Чорні стріхи глипають нагнувшись,
Вкриті мохом, корчами калини,
Мов на вітер ті сичі надувшись.

Похилились смерекові стіни,
Там і сям стемпльовані дрючками,
Мов каліки ждуть собі заміни,
Щоб спочить розбитими кістками.

Сліповаті та тісні віконця
В старосвіцких засувах ще ходять,
Мов лякають ся ясно́го сонця
Ті що в тих хатах свій вік проводять.

Не видати комина на хаті:
В ранці дим всю хату заповняє,
З стріхи буха, вє ся по загаті,
Хапле очи, сльози витискає.

В хаті піч трохи́ не в пів кімнати
З за́пічком і при́пічком із глини,
Вічно тепла — то жолудок хати
Величезний, як живіт дитини.

Хліб і страва тут найстарша справа,
Ціль всіх змагань, замислів, турботи,
Мов родивсь той люд лиш для роботи,
А на хліб вся праця йде кровава.

Ліжко газди — пять дощок незбитих.
Сніп соломи і верета зрібна;
Тепла піч є для дітей невкритих,
А для старших постіль не потрібна.

Слуги в стайні сплять — їх коні гріють,
А дівки на лаві, на запічку;
О вигоді й думати не сміють,
Щоб лиш крижі випрямить за нічку.

І про одіж мало дбають нині;
Як кожух є й чоботи пасові,
У газдині шнур коралів в скрині,
Для дівчат хустята шалінові,

Капелюхи хлопцям повстяніі, —
То й весь празник є на довгі літа;
Буднішна одежа в хаті шита
З полотна, що виroблять хатніі.

На стіні розвішані довкола
Деревляні давні богомази:
Страшний суд, Варвара і Микола
Чорні вже від диму, мов від мази.

Тілько й всего христіянства в хаті, —
Але є й письменства в ній познаки:

Там під сволоком завитий в шматі
„Лист небесний“ писаний бог-зна-ким,

Йосифінський наказ панщизняний,
Прадідівський квіт на тридцять буків,
Діда скарга за грунтець забраний,
Батьків акт ліцітаційний драний —
Ось весь спадок, що лишивсь для внуків!

Іван Франко.

Нові напрями в дослідах мітологічних.

Вже в старину люде силкували ся вияснювати собі значінє виображінь мітичних. Найширше розповсюджене було толкованє приписуване Анаксагорови. Після него мітичні особи були воплоченєм ідеальних прикмет людських. Зевес мав означувати розум, Атена вмілість і т. і. Сей метод допровадив до аллегорізму, що вказував у мітичній шаті таку чи іншу етичну чи філософічну думку.

Другий напрям, званий евгемерізмом, від Евгемера, автора фантастичноі Держави богів, склонював ся до раціоналізму і бачив у богах — людей, давніх царів та геройів. Третій напрям, котрого особливо держали ся стоіки, підкладував під міти фізичне, природниче толкованє: Зевес означував огонь, Позейдон воду, Гадес повітрє і т. і. Коли евгемерізм стягав мітологію до розряду старих споминів та видумок, то стоіки підносили єі до значіня найзагальнійших абстракцій; перші позбавлювали єі духа, другі відбирали йій тіло.

По отцях церкви і гуманістах, котрі не вийшли по за круг отсих трьох старинних поглядів, аж енціклопедісти XVIII. віку посунули наперед толкованє виображінь мітичних. Поминаючи раціоналістів між ними, що в мітологіі бачили тілько витвори шахрайства та дурисвіцтва попівського, енціклопедісти вважали міти творами історичними, що на рівні з іншими подібними підлягають правам розвитку людського духа.

В нашім віці досліди над мітологією ведуть ся так широко і викликали стілько ріжних поглядів, як ніколи доси. І так сімволісти під проводом Крейцера (Creutzer. Symbolik und Mythologie, 1810), послугуючи ся трьома методами старих Греків (раціонально-історичним, строномічно-фізичним і морально-аллегоричним) толкували міти пере-

важно як плястичні знаки незримих і безконечних ідей. По йіх думці сістеми мітичних вірувань повинні заключати в собі глибокі правди, тайники віри і природи. Жаль тілько, що те, щó вони на ділі вилущували з мітів, були річи зовсім буденні і неглибокі, так що годі було й зрозуміти, по що такі банальні правди потребували мітичноі драперіі. Та про те школа ся держить ся й доси. До неі числять ся Ф. Ляжар (F. Lajard, Recherches sur le culte public en Orient et Occident, Paris 1867), Рінк (Rinck, Die Religion der Hellenen aus den Mythen entwickelt, Zürich 1853), Бер (Baehr, Symbolik des mosaischen Cultus, 1874) і чимало других.

В противенстві до сімволістів думали раціоналісти—в Німеччині Фос (J. H. Voss, Anti-Symbolik), у Франціі Ренан, в Англіі Грот і др. — що думка не лежить схована по за мітом, оповита аллегорією, але є висказана в самому міті. Основа міту не повинна бути більша від него самого, як се лучає ся у сімволістів, ані менша. Вони не допускали ірраціоналізму в твореню мітів, чого, на лихо, маємо богато примірів особливо в зчіплюваню мітичних мотівів. Та особливо напирали раціоналісти на антропоморфічний характер вірувань, виключаючи думку про безпосередній культ природи. По йіх думці Грек не обожав самого сонця, але бога Геліоса, що обдаровує світ добродійством світла і тепла.

В розвитку науки про мітологію важне місце займає школа метеорологічно-географічна, що повставане мітів приписує впливам клімату і землі. Переказ про смерть Геракля по думці мітологів сеі школи є тілько антропоморфозою (т. є. зображенєм в людських особах) відірваня острова Еубеі від матірньоі землі. Годі заперечити, що між мітами і місцем, де вони повстали, є тісний звязок, але відносячи кождий мітичний мотів до обставин якоісь одноі місцевости ми готові зовсім затемнити космополітичний характер мітичних вірувань. До тоі школи належать переважно клясичні фільологи, як Форхгаммер (пор. єго Hellenica, 1837, Ilias 1884), котрий цілу троянську епопею вияснює особливостями троянськоі площі, Рошер (статі в тижневнику Der Philolog, 1885), котрий Кентаврів уважає персоніфікаціями гірських потоків Тессаліі, Шеман (Schoemann, Opuscula II, 190), котрий в Хімері вбачає силу вульканічну і т. і.

Відкритє незвісноі доси а безмірно богатоі скарбівні переказів і пісень простонародних зробило переворот і в толкованю мітичних виображінь. Йіх почали вважати за твори людовоі фантазіі. На чолі того напряму стоять брати Грімми, що розпочали дослід над мітами на широкій основі індоевропейській і початок йіх віднесли до часів праарій-

ськоі спільности. Та при тім школа Гріммів сильно підчеркує питомий характер традиції людовоі, порівнюючи людові віруваня з людовою мовою. Тут і там нераз втисне ся чуже слово, чуже віруванє, особливо у народів пограничних. Але як мова є власністю народа, так і єго мітичні виображіня виростають з єго власного грунту, неподатного на чужі впливи, остають ся в загалі вірні собі самим, своєму питомому грунтови і духови свого народа.

Пізнанє пісень Веди, того найдавнійшого поетичного памятника, який дійшов до нашого часу, творить нову епоху в розвою мітології. Поетичні порівнаня явищ природи, котрих школа Грімма догадувала ся в грецькій і германській мітології, виявили ся в безмірнім богацтві в Ведах. Очаровані тим богацтвом учені уявили собі, що на йіх очах відбуває ся акт уродин мітів, що чують живі слова тих людей, що гляділи на світ „мітичними“ очима, думали і говорили мітичними образами. В Ріґведі, близькій до доби доісторичноі, мали бути виразні ще сліди тоі „мітичноі аперцепції“: з порівнань виростали міти, що відірвані від властивого йім тла — явищ природи, розсновані дальшою традицією, із загального, постійно повтаряючого ся явища перемінювали ся в оповіданє про якийсь один конкретний злучай. Отсе толкованє мітичних переказів явищами природи дало початок двом напрямам порівнуючоі мітології: солярному, котрого представником є Макс Міллер (Max Müller, Essays, Oxford 1855) і нубілярному, на котрого чолі стоіть Адальберт Кун (Ad. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers, 2 вид. 1884). Оба ті напрями мали богато спільного, відносячи все таки початок вірувань до часу праарійського і вбачаючи в йіх основі персоніфікацію явищ природи.

В противенстві до лінгвістичних доказів обох сих напрямів подає найновійша школа історична докази історичні, оперті на ширших основах. Представником тоі школи в Німеччині є Группе (Gruppe, Die griechischen Culte und Mythen, 1887), а в словянській науці Ягіч (гл. єго Archiv für slavische Philologie). Похожі перекази і культи не дають ще права робити заключеня о праарійській релігіі. Против відношеня переказів народних до часів спільности народів говорять здобутки палеонтології. Метод порівнуючих етімологів — відтворювати при помочи мови образ найдавнійшоі культури (в чому найдалі зайшов Пікте в свойій романтичній книзі (Pictet, Les Origines Indoeuropéennes) доводить до того, що малює нам стан „первісноі“ арійськоі культури як дуже високий і цвитучий. Найновійші досліди палеонтології захитали вірність сего методу в самих основах, бо показали, що ступінь культури спільно живучих арійських народів був дуже низький. Досліди

порівнуючої лінгвістики оказали ся суперечними з дослідами етнологічними, як се показав О. Шрадер (O. Schrader, Sprachverg'eichung und Urgeschichte, Jena 1883). Хто би напр. із повної схожости переказів про рай, розширених скрізь по світі, хотів вивести, що переказ той повстав в самих первісних часах, той мусів би приняти, що в тих первісних часах огородництво і садівництво стояло вже на високім ступні. А тимчасом ми знаємо, що овочеві дерева спроваджено навіть до Греції вже в часах історичних (гл. V. Hehn, Culturpflanzen und Hausthiere der Menschheit). Против старинности сего переказу промовляють також докази історичні. В найстарших Ведах так само як і в Гомеровім епосі не бачимо ще віруваня в щасливе житє за гробом; у Гомеровім Гадесі нема ще ріжниці між тінями добрих і злих людей.

Дальшим доказом против шуканя жерела мітичних виображінь в так стародавній добі є — сам напрям дороги, що веде з тої праетнічної доби до часів історичних. Дорога та, котру повинні були пройти всі перекази народні, була-б подібною до ріки, що розходить в що раз то менші парості, а відношенє вірувань етнічних до проетнічних було би похоже на генеалогічне дерево. Ся форма захитана вже міцно в порівнуючій лінгвістиці так званою теорією ундуляційною, що покревність груп язикових представляє в формі кругів, котрих осередки лежать в ріжних точках і котрих ободи перетинають себе взаїмно. Віруваня і виображіня людові не розграничені мурами племінних ріжниць, а ріжниці племінні не є різнозначні з ріжницями язиковими. В часах історичних перекази вандрують від одного народа до другого через навязуванє зносин політичних, релігійних і економічних. Перенесенє многих культів з Орієнту до полудневої Европи виказано без сумніву в мітології грецькій і римській. А з полудневої Европи могли східні виображіня переходити на північ троякими дорогами, не говорячи вже про граничні взаємини. Насамперед доходили до нас ураз із другими предметами торговлі через фенікійські каравани. Далі не виключена можність переходу йих із Британії, куди вони доходили з Карфагена. А в кінці деякі віруваня і звичаї східні ширила культура клясична, жидівство, християнство і іслам. Всі ті впливи могли ділати разом, бо традиція людова не є така одноцільна, щоб можна допустити для неі одно, спільне жерело походженя.

Супротив школи Куна-Міллера виступили з другого боку так звані демонологи, котрі відносять до перед-арійської спільности не чільні божества, як Зевес, Аполлон, але власне низші демони, що й доси живуть в т. зв. забобонах людових, як вовкулаки, упирі, русалки і т. і. Вже школа Гріммів бачила в нинішніх обрядах і звичаях людових

обломки давніх вірувань — відси та старанність, з якою збирано найдрібнійші подробиці з обичаєвого житя люду. Школа демонологічна приймає, що міти о богах були ділом творчоі фантазіі людовоі. На питанє, яким світом той самий народ, котрий прецінь поступає в духовім розвою, дав занидіти свойій релігіі, старші ученики Гріммів твердили, що христіянство затемнило та повикривлювало могучі поганські божества. Але злі духи і демони неменше супротивляють ся вірі христіянській, як і ті чільні божества, а прецінь остояли ся поряд з христіянством. Впрочім ми знаємо, що віра людова мала такий самий забобонний характер і у таких народів (нпр. в клясичній Греціі), до котрих не доходило ще христіянство. От тим то молодші ученики Гріммів подають іншу причину занидіня первісноі людовоі віри. По йіх думці віруваня ті, коли від них відстали висші верстви народа, здичіли між простолюдєм. Се толкованє по троха суперечне само в собі, бо виходить з заложеня, що люд сам творить свою віру, а кінчить ся твердженєм, що сам той люд без опіки панів не може навіть заховати в цілости своєі спадщини. До тоі школи належать в Італіі Анджело де Губернатіс (гл. єго книжки Zoological Mythology, 1874, La Mythologie des plantes, 1882, переклад німецький Гартмана, французький Реньо), у Франціі Гастон Парі (Gaston Paris, Petit Poucet et la grande ourse, Paris 1875), у Чехів Громан, Гануш, у Поляків Кольберг і др.

Суперечности сеі школи що до розуміня розвою переказів силкує ся усунути В. Шварц (W. Schwarz, Der heutige Volksglaube und das alte Heidenthum, 1862, Der indogermanische Volksglaube 1885) допускаючи, що в живучих ще нині переказах людових заключена „низша“ мітологія. Не є вона, як се думали єго попередники, остатньою луною клясичних мітів о богах і героях, але противно, в ній лежать зароди тих мітів. В тім самім напрямі йшов і В. Мангард (W. Mannhard, Wald- und Feldkulte, 2 томи, 1877 і Mythologische Forschungen 1884). По єго думці віруваня цілого народа з розвитком культури стають ся власністю низших верстов, котрі найдовше заховують давні духові виплоди висших верстов і знижують йіх до свого рівня. Приноровлюючи ся подекуди до нових сістемів релігійних вони все таки в основі своїй лишають ся незмінні.

Против сих поглядів виступив М. Ян (M. Jahn, Die Opfergebräuche bei Ackerbau und Viehzucht 1880) доказуючи, що в нинішніх людових забобонах заховали ся останки жертовних культів великоі плеяди божеств (Порівнай Van den Gheyn, Essais de la Mythologie comparée, Paris 1885). Один із найгорячійших прихильників демонологічноі школи, Елард Гуго Мейер (Elard Hugo Meyer, Indoger-

manische Mythen, 1887), виходячи з того заложеня, що в еволюції виображінь низші виображіня давнійші від висших, твердить, що нинішні людові повірки старші від клясичних мітів геройських а навіть від ведійських гимнів і вважає їх за останкові прояви (вираз технічний узятий із біології, а ужитий у-перве Тайлором, по англійськи survival, франц. survivance, нім. Rudiment) вірувань праарійських. До сего напряму належать у Франції Гедоз (Gaidoz) і Роллан і цілий ряд фольклорістів (гл. бібліографічний огляд фольклору в книзі Gust. Meyer, Essays, Berlin 1885), у Англії Андрю Ланг (Andrew Lang, Mythology, 1886). Сей остатній виступає против розуміня мітів як витвору чисто людового. По єго думці мітологія грецька не була ніколи власністю грецького люду, котрий ліпше знав ся на фетішових камінях та амулетах, ніж на божествах жерців та поетів. Наші нинішні повірки і обряди, се безпосередні потомки прастарих вірувань, що з одного боку при користних обставинах розвивали ся в стрійні мітологічні сістеми для висших верстов народа, а з другого боку, в устах і житю простолюдя переховали ся аж до наших часів.

Против сеі теоріі виступає головно в Англіі школа Бредлея (B. Bradley, єго статі в журналі Academy, 1885 і слід.), висуваючи ось які уваги. Кождий переказ складає ся з двох елементів: підмета і присудка. Коли підмет переказу потоне в вирі забутя, тоді присудок, позбавлений первісного змісту, причіпляє ся на основі псіхологічних законів ассоціаціі до іншого підмета, котрий уносить єго далі за собою.*) Чільні одиниці в народі раз у раз старають ся побільшити обсяг єго виображінь, але через таке ширенє нових ідей тратять віруваня свою первісну чистоту, наближують ся до світогляду низших верстов, мішають ся з їх забобонами. Клясичний примір сего маємо в релігійних виображінях словянських, в котрих заховали ся останки найріжнійших ступнів розвою люду від найстарших часів поганства аж до найновійшоі доби католицизму. Низші виображіня, приглумлені висшими, неначе мстять ся на тих остатніх, викривлюючи їх. Віра людова відроджує ся раз у раз, виступаючи що-раз у новім виді, яко цілість майже безсмертна, але зложена з подробиць дуже змінних і швидко погибаючих.

Та питанє, чи перекази про геройів повстали з вірувань людових, чи на відворіть, о що головно перечать ся демонологи, не вичерпує ще всеі річи. Можливий ще третій злучай, що віра людова і клясичні пе-

---

*) Значінє підмета і присудка в переказах розвинув найдокладнійше Лайстнер в журналі Göttingische gelehrte Anzeigen, 1885.

реказн йшли рівнобіжно, впливаючи на себе деколи взаімно, значить, що мотиви з віри людовоі входили до мітів, і на відворіть постаті мітичні втискали ся до віри людовоі. Похожість в основі переказів вияснює ся не тільки спільні йіх жерела, але також наслідуванем. Против тверджени демонологів, що вже в первісній добі в устах люду жили ріжні перекази, противники приводять аргументи Бенфея, що переважна часть оповідань людових перейшла в Европу зі Сходу вже при кінці середніх віків.*)

Іншою дорогою йде школа антропологічна, котра похожість мітів і культів у ріжних народів вияснює однаковими спосібностями, однаковим складом думок в цілім людськім роді. Початки тоі школи відносять ся ще до спекуляційноі філософіі Гегеля і Шеллінга (гл. особливо Schelling, Einleitung in die Philosophie der Mythologie, і єго-ж Philosophie der Mythologie, 2 томи). Одностайність духових спосібностів усего людського роду була також одною з основних тез учених Німців Лязаруса і Штейнталя і провідною думкою йіх звісноі часописі (Lazarus und Steinthal, Zeitschrift für Völkerpsychologie), в котрій вони почали прикладати до порівнуючоі мітології закони псіхології, переносячи йіх з одиниць на весь загал людей. Виходили вони з того становища, що дитина є образом первісного чоловіка і що в постепеннім твореню виображінь кожда одиниця людська переходить в мінятюрі ту саму дорогу, яку переходили наші предки в тисячолітнім духовім розвою. „Онтогенія не тільки в біології, але і в розвою духа людського кидає світло на філогенію" — отсе речене, з Геккеля перетворене Фріцом Шульце, добре вияснює основний погляд школи антропологічноі, до котроі між іншими зачислюють ся Леббок, Тайлор, Ланг і др. Школа та при дослідах над мітологією послугує ся методом природничим, групуючи мітологічні аналогіі не після йіх історичного звязку, а після самих тем мітичних, так як порівнуюче природознавство клясіфікує звірі, ростини, камінє після признак добачених на них самих. По приміру наук природничих і антропологічна школа виходить з того погляду, що серед однакових обставин виростають все і всюди однакові мітичні теми і лучать ся в однакові звязки; як із ячмінного зерна при сприяючих обставинах може вирости тільки ячмінне стебло, чи то у нас, чи в Каліфорніі, чи в Полінезіі, так само однакові виображіня мітичні мусять вилити ся в однакові форми у всіх народів,

*) Про се подамо в слідуючій книжці статю одного з видних спеціалістів по фольклору. — *Ред.*

бо всюди та сама логіка з однакових елементів мусить зложити однакову будову.

Школа Макса Міллера (Cox, Mythology of the Aryan nations і M. Bréal, Hercule, études de mythologie comparée) вважає міт функцією людськоі мови. Первісний чоловік подібно як дитина говорив порівнанями, та про те зовсім ще не уособлював явищ природи, як се загально думають, бо ж називаючи грім „громовладним,“ а огонь „прудконогим“ не уявляв йіх собі як людські істоти з руками і ногами. Антропоморфізм природи, се тілько порівнане, що розростаючи ся що раз то ширше, в кінці набрало самостійного житя і відірвало ся від тих явищ природи, що були єго вихідною точкою. Кожде порівнане може стати ся мітом. На вид ранішньоі зірниці, що щезає при сході сонця, творить ся образ женщини, що тікає від горючого, а з сего витворив ся міт про сестру, що тікає перед наскакуванєм влюбеного в неі брата.

Англічанин Сейс (Sayce) уважає первісним матеріалом мітів поперед усего предмети першоі потреби первісних народів — огонь, оружє і т. і., обожані як фетиші. Сей погляд розвив він у своіх Основах порівнуючоі філологіі (переклад французький Жосі вийшов 1884 р.). Спенсер думає, що первісні прозвища людські, уживані ще й доси у дикарів в роді »Чорна хмара,“ „Сонце“ і т. і. з часом брано за правдиву хмару або сонце і таким способом сплетено дійсних людей і йіх події з явищами природи. Недокладність первісноі мови, котра неживим істотам приписує ріжні чинности ніби людські (н. пр. „перун ударив,“ „вітер стогне“ і т. і.) причинила ся також, по єго думці, до повстаня мітичних переказів. Виходячи з Тайльоровоі теоріі анімізму, т. є. з припущеня, що первісні люде вірили в загробове житє душ своііх предків, Спенсер лучить се з надаванєм таких прозвищ, як сонце, море і т. і. і доходить до заключеня, що люде віддаючи честь з разу духам предків під тими іменами, з часом забули про тих предків і почали своіми предками вважати дійсне сонце, море і т. і. Найгорячійшим прихильником мітологічноі теоріі Спенсера в Німеччині є Ліпперт, звісний автор многотомових праць по історіі цівілізаціі. Хоча вчені сеі остатньоі групи і розходять ся в означеню матеріі мітичноі, вбачаючи єі то в рухах сонця, то в еволюціях атмосфери, то в предметах перших потреб людських, то в кінці в душах предків, та про те всі вони згідно признають могучий вплив первісноі мови на уяву, всі приймають як річ певну, що давні „nomina,“ се пізнійші „numina.“ Всіх йіх можна б затим, за радою Мелі (J. Mähly, Uiber vergleichende Mythologie, 1885) назвати номіналістами в противенстві до школи антропологічноі. Вважаючи мову жерелом мітів вони твердять, що в людськім розвою

витворила ся поперед мова, а тілько опісля, під єі „баламутним“ впливом виплодились дивовижні перекази. Та тілько-ж ми знаємо, що вираженя повсгавали рівночасно з думкою і що, значить, як мова так і міти виросли на грунті не мнимого збаламученя духа через мову, але на тлі дуже низького духового стану первісних народів.

Школа антропологічна, котроі головним представником є Тайлор (Ed Tylor, Researches intho the early history, London 1865 і Anfänge der Cultur, переклад німецький Шпенгля і Поске, Липськ 1873, 2 т.) виводить повстанє міту не з особливостів мови, але з прикмет людського духа. В виображіню сонця, що наче весляр пливе на човні по небеснім океані, криє ся не поетичний образ, але дійсна віра люду, що відповідно до низькоі організаціі свого духа чинить усю природу подібною до себе. Таким робом антропологи виводять початок мітів прямо з духового стану первісного чоловіка без посередництва мови. Андрю Лянг в ділі „Custom and Myth“ (London, 1885, 2. вид.) бачить основу всякоі мітологіі в обичаях, а єі дикі вискоки в роді кровосумішки, людоїдства, вовкулацтва поясняє культурним пережитком з такоі доби, в котрій подібні речі справді діяли ся. Як примір може послужити переказ про Прометея. Дикі люде піддержували „вічний огонь“ тому, що добувати новий огонь трінєм було дуже трудно; коли огонь вигас, треба було позичати горючу головню від сусідів; у ворогів приходилось виривати огонь силою або викрадати. Переказ про Прометея, що викрав огонь з неба, є після Лянга відгомоном того стану первісноі цівілізаціі. А однаковість многих переказів пояснює ся тим, що при однакових побутових обставинах у всіх варварських народів також перекази, що мов у зеркалі відбивали те житє, мусіли бути подібні.

Противники антропологічноі школи, до котрих у Німеччині належить Группе (Gruppe, Culte und Mythen, Leipzig 1887; вступною главою сего діла ми покористували ся головно для отсего реферату), кладуть натиск на велику ріжнородність виображінь і обичаїв у первісних народів Коли напр. Лянг усім народам на певнім ступні цівілізаціі приписує многоженьство і випливаюче з него відзначуванє наймолодшого сина (середновічне „право наймолодшого,“ „droit de juveignerie,“ „Jüngstenrecht“) і з сего обичаю виясняє улюблений в переказах ріжних народів мотів переваги наймолодшого сина, то Группе вважає се поясненє хибним для того, бо ані многоженьство ані право наймолодшого не було спільною інстітуціею у всіх первісних народів. Впрочім обриси переказу, відповідні певному ступневи культури, не конче заховують незмінно той сам характер і на вишім ступни розвою.

Правда, буває й так, що неодин прастарий людовий звичай заволоче ся як культурний пережиток у пізнійші часи, але ціле ядро переказу, коли не приноровить ся до сучасноі доби культурноі, пропадає безслідно. Коли школа антропологічна вважає звичай матеріальною причиною твореня мітів, то **школа історична** приписує єму тілько вплив хвилевий і формальний. Коли перша в однороднім духовім організаціі народів бачить причину схожих мотивів мітичних, то друга твердить, що і внішні причини могли викликати отсю схожість, приймає внішні взаємини переказів на дорозі історичній. По думці Групе помиляють ся ті, що забобони і обряди людові відносять до часів спільности народів, бо в тих часах первісні люде не мали ще ніяких вірувань релігійних. Згідність так широко розповсюжених обрядів, як напр. обрізаня (гл. Rich. Andrée, Ethnographische Parallellen, 1889) або таких сімволічних знаків, як гачковатий хрест, що крім старого Єгипту находить ся мабуть у всіх частях світа, дасть ся вияснити взаімними відносинами між народами вже розділеними, вандрівками і т. і. І так перекази про потопу світа, розширені майже по цілім світі, з виємком хіба деяких племен африканських та австральських, або не менше широко розповсюжене віруванє про сотворенє чоловіка з глини, не повстали незалежно від себе в ріжних сторонах ані в часах первісноі спільности народів, не розвили ся на основі однаково зорганізованоі людськоі природи, як думають еволюціоністи, але повстали і розповсюдили ся, по думці мітологів школи історичноі, в часах історичних, під впливом взаімного діланя ріжних народів.

В найновійших часах чим раз більше признанє здобуває собі **школа еклектична**, котра твердить, що міти і перекази — явища дуже сложні і не дадуть ся вияснити всі однородними причинами. От тим-то школа ся в міру потреби послугує ся всіми досі вказаними методами, використуючи ті зерна правди, які в кождім із них находить ся. До таких еклективів зачислює ся у Франціі І. Ревіль, редактор знаменитого журнала „Revue de l'histoire des religions", а також молодий етнограф чеський Чєнк Зібрт, автор діла „Staročeske vyročni obyčeje, pověry" atd. Praha 1889, співредактор журнала „Český lid."

Др. Генрик Бігеляйзен.

Тирольські елегії

Карла Гавлічка-Боровського.

I.

Світи, місяченьку,
Світи помаленьку
З по-за сірих мряк!
Як тобі сей Бріксен сподобав ся?
Ну, не крив ся так!

Стій ще, не спіши ся,
Крихту зупини ся,
Не клади ся спать,
Щоб я міг з тобою хоч годину
Побесідувать.

Не тирольське бидло,
Се по мові видно,
Місяченьку мій!
Не бійсь, я не жаден „treu und bieder,“
Я тут лиш в тюрмі.

II.

Я є з того краю,
Де музики грають, —
Грав я у трубу,
А вона на злидні
Тих панів у Відні
Вибурчала з сну.

Щоб йім в шовку й злоті
По тяжкій роботі
Було тихо спать,
В одну нічку глупу
Шлють жандармів купу,
Щоб мене узять.

Північ вже минула,
Саме третя була
Година лишень, —
Край мойого ліжка
Став жандарм як свічка,
Каже: „Добрий день!“

При ліжку жандарм,
Далі комісари
В ясній параді:
Золоте ковніре,
А на чаках піре,
Тай ще при шпаді.

„Ну-ко, годі спати,
Пане літерате,
Просимо вставать!
Хоч гості нічниі,
Ми не є злодіі,
Ми царський уряд!

„Здоровлять вас в Відні
Всі панове гідні,
Бах вас цілує.
„Чи здоров?“ питає,
Ось вам посилає
Писемце своє.“

В ясний час чи в темний
Я все дуже чемний.
„Ох, простіть — кажу —
Славні мої гості,
Що я лиш в сорочці
Тут при вас лежу!“

Але Джока чорний,
Мій бульдог моторний
Як не счинить крик!
Англійський апортус,
На свій Habeas corpus
Він від малку звик.

Вже ось-ось сердитий
Мав переступити
Один параграф:
На преславну владу
Кинувши ся з заду
Гаркнув: „Гаф! гаф! гаф!“

Я не думав много,
Як шпурну на нього
Царський Gesetzbuch!
Дзявкнув, захитав ся,
Під ліжко сховав ся.
Запер в собі дух.

III.

Як підданий, братку,
Звик я до порядку —
А й мороз був, страх!
Тож поперед всього
Вдяг чулки на ноги
При славних панах.

Аж тоді те кляте
Став письмо читати —
Є в мене ось там!
Знаєш урядову
Ту німецьку мову,
Прочитай і сам!

Пише Бах до мене
Наче лікар вчений,
Що в ческій землі
Не здорово жити,
Клімат відмінити
Конче тра міні.

Що в Чехах негарно,
І душно і парно,
Дим гіркий і пиль,
Сморід страшний із тоі
„Октройованоі,“
Реакційна гниль.

То він добре дбає,
Бричку посилає
По мене отсе,
Що на кошт державний
В край здоровий, славний,
Мене понесе.

Ще й жандари, брате,
Мають мя благати,
Не щадити слів,
Сли б ту честь величню
Через скромність лишню
Я принять не хтів.

IV.

Що робить — не знаю!
А ще звичай маю
Глупий, ій же ну!
Жандарам, поліцйі
Нічого на світі
Відмовить не втну.

А ще й пан Дедера,
Друг мій не від вчера,
Просить поспішать:
„Маєм ще одного
Так як вас самого
Нині з ліжка взять.

„Ніяких пакунків,
В дорогу лаштунків
Не треба вам брать.
Вас буде держава
Мов мати ласкава
Кормить, зодягать.

„Поки чеським краєм,
Тайком їхать маєм.“ —
Я кажу: „А вже-ж!“
Що то чемність може!
Хоч тя дусить, гложе —
Радо шию гнеш.

І ще дав тепера
Міні пан Дедера
Много мудрих рад,
Як в ріжні моменти
Баха пацієнти
Мають знати лад.

Вабить мя, благає,
Мов Сірена грає...
Чоботи я взув,
Вдяг камізельчину,
Сурдут, кожушину,
А штани забув.

Коні і жандарми
Ждуть вже коло брами,
Кличуть: „Гей!“ та „Гов!“
„Ще хвилинку, братця!
Дайте попрощать ся, —
Буду гнеть готов!“

V.

Місяцю, рогачу!
Ти жіночу вдачу
Добре мусиш знать.
Що з ними на віку
Горя чоловіку —
Не тобі казать.

Ти дивив ся стиха
На так много лиха,
На так много чвар,
Біль і сум подібний
Знаєш ліпш, ніж бідний
Брат наш повістяр.

Мати, сестри, жінка,
Донечка Зденчинка,
Дитятко мале,
Коло мене стали
І тихо ридали...
Лишенько моє!

Хоч я з горем знав ся,
Твердо гартував ся,
Хоч старий козак, —
Та в тій хвили, звісно,
В грудех стало тісно,
В очех темно так.....

І я сквапно, братку,
Шапку подєбрадку
На чоло натис,
Щоб „раби лукавих“
Моїх сліз крівавих
Не достереглись.

Бо жандари вражі
Край дверей на стражі
Стали наче мур,
Прибравши по праву
Сю сумную яву
В цісарський бордюр.

VI.

Трубки голос вє ся,
Туркотять колеса,
В Іглаву шлях наш;
За нами-ж, щоби ми
Дещо не згубили,
Вѐрхи скаче страж.

Он там видно трошки
Костелик боровський
На горі самій.
Глипнув він на мене
Крізь листє зелене:
„Ти се, синку мій?

„Та-ж при мні тут близька
Є твоя колиска,
Таж ти в мні хрестивсь,
Вікарю старому
Служив в божім дому
І пильненько вчивсь.

„А від мене, сину,
Ти пішов в чужину,
Щоб огню добуть,
Щоб містам і селам
Світичем веселим
Освічати путь.

„Як то час збігає!
Тридцять літ минає,
Як знаю тя я!
Але хлопче, пробі,
Що се там при тобі
За процесія?..“

VII.

Іглаву минав я,
А все думку мав я:
У Шпільберг, чи ні?
Над Дунаєм синим
Куфштайн став мов клином
В голові міні.

Аж коли остав ся
Куфштайн — щоб запав ся! —
Праворуч від нас,
Я почув, що в горах,
У альпейських зворах
Приємнійш сто раз.

Глупа то їздає
Тому, хто не знає,
Де йіде й за чим!
Видів чар, гра тоі
Трубки почтовоі —
Все брехня і дим!

Всюди віз мазали
Та перепрягали, —
Матері йіх біс!
Радше-б підмазати
В Відні й поладнати
Той державний віз!

Лиш одна встанова
Гарна, ані слова,
А то — телеграф!
Все він перед нами,
Де ми стати мали,
Вісті подавав,

Щоб поліція, брате,
Мов старанна мати,
Де станем на ніч,
Нас могла приймити,
Ліжко постелити,
Натопити піч.

У Будейовицях —
Се згадать годить ся —
Я з Дедером пив,
І міні, не фрашки,
Він чотири фляшки
Мельнику купив.

Чи в нім непривичний
Дух патріотичний
В той час підступив,
Чи бажав він, братку,
Щоб про Чехи й згадку
Я в вині втопив?

Мельницьке вино
Випив я давно,
А тепер італьське пю весь час,
Та в обох, мій милий,
Є той сам бурливий,
Бунтівницький квас.

VIII.

А тепер, мій друже вірний,
Киньмо тон сей елегійний,
В героїчний перейдім!
Про таку тобі погоню
Пісню я тепер задзвоню,
Що й чортам не встид би всім.

З Рейхенгалю до Вейдрінку
Мусиш знати дорожинку
По тій кручі камяній?
Всі цісарські інгімати
Єї розоктроювати
Не потрафлять, брате мій.

Там то гори, там то скелі
Огромнійші, ніж усеі
Глупоти́ людськóі гнет;
А край шляху карколомна
Западня така бездонна,
Як військóвий наш бюджет.

Темна ніч, немов святая
Наша церков. Шлях крітає
В низ, немов з підра́ на тік.
„Стій!“ не вспів Дедера крикнуть,
А втім коні як не смикнуть —
Геп! і впав з кізла візник.

Вихром коні почвалали,
Мов чорти за ними гнали,
Віз по скелі торохтить,
А візник лежить тай крехче,
Потім сів і огник креше,
Щоб хоч люльку закурить.

Стрімко в низ, немов з дзвінниці!
Віз мов хвіст той у лисиці
В право шасть і в ліво шасть!
Бачить ся, ось-ось з розгону
Нас в яку діру бездонну
Всіхураз в архів віддасть.

Ах, а я був наче в раю!
Гріх, чи два, а я не знаю
Раю більшого над сесь,
Сли побачу, як боіть ся
Наша славная поліцйя,
Як вертить ся і трясесь.

Втім прийшла міні на гадку —
Біблії чтець я пильний, братку—
Йони приключка сумна,
Як его в тяжкую скруту,
Щоб втишити бурю люту,
В море кинули з судна.

„Киньмо жереб — повідаю.
Поміж нами, як гадаю,
Дуже грішний хтось сидить.
Кого вкаже жереб, треба,
Щоби той вмирив гнів неба:
Мусить з воза вискочить.“

Ще не встиг я се сказати —
Поліцейники й чекати
Жереба не хтіли... Гов!
Зо страхом безумним в серці,
Вирвавши з повоза дверці,
Поскакали стрімголов.

Ах, зрадливий світе, клятий!
Он в рові, задравши пяти,
Славна варта вся лежить,
Арестант же у повозі
Сам саміський по дорозі
Четвернею гордо мчить.

Ах ти власти, мудра власти,
Що народи хочеш пасти
Мов телята на шнурку,
А й на те твоя не сила —
Штири коні без вудила
Кермувати у візку!

Без вудил, без почтальона,
В пітьмі, западня бездонна
Покрай шляху без поруч,
Так чвалав я сам в повозі
Наче вихор по дорозі
Із отих альпейських круч.

Гей, чи тож міні боятись
Із житем на ласку здатись
Полохливій четверні?
Я — австрійський обиватель!
Що-ж ще гіршого, Создатель,
Може стати ся міні?

Так я з зимним супокоєм
У горячім серці своім
І з сігарою в устах,
Наче цар гордий, здоровий,
Просто перед дім почтовий
В добрих причвалав думках.

Зараз — взір всім арештантам—
Без опіки й стражі сам там
Повечеряв я ладком,
Поки варта знаменита
Вся обдряпана, оббита
Приштильгукала пішком.

Спав я смачно, але власти
Не втихали всю ніч клясти
Та стогнати залюбки;
Арніку на рани клали
Та горівкою мазали
Пооббивані боки.

Оттакий конець тіеі
Епопеі! Я до неі
Не додав ніщо й на зуб.
І ще нині у Вейдрінку
Потвердить тобі все, синку,
Пан почтмейстер Далеруп.

IX.

В Бріксені ми стали,
Більше вже не мали
В дорозі пригід.
Начальство тюремне
Видало за мене
Дедерови квіт.

Ся паперу картка
Замісць мене шпарко
До Чех побіжить,
Мене-же сіромаха
Двоголова птаха
В кіхтях тут держить.

Лиш тюремна влада,
Ключники й громада
Жандармеріі,
Се моі пригожі
Ангели-сторожі
В тій Сіберіі.

Львів, у сентябрі 1888.

Із чеського переклав
Іван Франко.

До історії галицько-руського селянства.

Історія галицько-руських аграрних і громадських відносин за остатніх 100 літ ще не написана і матеріал для неі не зібраний. Бажаючи зробити почин в тій справі, друкуємо в „Житю і Слові“ ряд документів, які маємо під руками і котрих інтерес, надіємось, із самого йіх змісту кождому буде ясний. Не можучи поки-що черпати з офіціальних архівів (тай чи швидко вони у нас для таких справ будуть для історика одчинені?) ми мусимо ограничити ся на тім, що припадково з ріжних боків дістало ся нам у руки і думаємо, що й перепрашати за такий припадковий добір не потребуємо. Натомісць надіємось, що документи, котрі тут будуть публіковані, звернуть увагу наших читачів, священників, учителів та селян, на важність подібних старих паперів, і вони схотять завдати собі труду та повигрібають чимало подібних документів, що доси лежать по церквах, по горищах парафіальних або по скринях у поодиноких мужиків, і зволять прислати нам йіх для перегляду і опубліковання.

Редакція.

I.

Бунт аграрний в Якубовій Воли в р. 1819.

Про факт сего бунту і єго участників довідуємось із слідуючого документу, котрий тут печатаємо дословно з відімованоі копіі, що находила ся передількома роками, коли ми єі списали, в посіданю селянина *з Якубовоі Волі*, *Танаса Мельника*, *і в перекладі на нашу мову.*

Copia vidimata

Caes. Reg. in Regnis Galiciae et Lodomeriae Appellationum Tribunal in causa subditorum communitatis villae Wola Jakubowa de tumultu et vi publica accusatorum sententiam judicii criminalis Samboriensis die 12-a Junii 1819 N. 1016 projectatam et pro revisione appellatorea substratam — et quidem: quoad passum ejus I. ubi Basilius Pitak seu Mielnik ex capite tumultus ad poenam carceris duri unius anni condemnatur, relate ad durationem poenae eandem sententiam eo mitigandam, ut hic delinquens ad poenam duri carceris trium mensium cum substitutione loco longioris durationis poenae 25 baculi ictuum circa finem poenae infligendorum condemnatur; jam vero ad eundem passum I, ubi Bartholomeus Kuzmicz, Michael Dmitrach et Semion Kowal seu Dmytrach ad poenam duri carceris trium mensium cum substitutione Bartholomeo Kuzmicz semel de hebdomade jejunii, Michaeli Dmytrach et Simeoni Kowal per 25 baculi ictus circa publicationem sententiae longioris poenae durationis loco infligendos condemnatur, eandem sententiam relate ad durationem poenae et castigationem eo mitigandam, ut delinquentes hi solum ad poenam car-

ceris duri sex septimanarum cum substitutione Bartholomeo Kuzmicz semel intra 14 dies jejunii, Michaeli Dmitrach et Simeoni Kowal vero 10 baculi ictus circa finem poenae longioris durationis loco infligendos condemnentur. Ad passum VI, ubi 1. Joannes Mielnik seu Gurayski et 2. Thomas Przeworski seu Blaszkiewicz, quorum primus ex capite tumultus ad poenam trium mensium duri carceris condemnatur, jam vero inquisitiones ex capite vis publicae cum eodem perductae, ob defectum legalis probationis pro sublat s declarantur, nec non secundus ex capite vis publicae et tumultus ad poenam sex mensium carceris duri cum substitutione... (пару слів годі прочитати) condemnatur, eandem sententiam eo mitigandam: ut Thomas Przeworski ad poenam duri carceris trium mensium, cum substitutione loco longioris durationis poenae jejunii semel ad hebdomada sustinendi, Joannes Mielnik seu Gurayski ad poenam duri carceris sex hebdomadarum condemnatur. Jam vero passum illum sententiae. ubi inquisitiones ex capite vis publicae cum eodem Joanne Mielnik perductae ob defectum legalis probationis pro sublatis declaratae sunt, approbandum. B. Gołaszewski mp. Ex Consilio CR. Appellationum Tribunalis, die 23 Septembris 1819. Scherschnik mp. 9190

В перекладі на нашу мову виходить: Цісарсько-королівський трибунал апеляцийний в королівствах Галичини и Володимирії, в справі підданих громади села Воля Якубова оскаржених о розрухи і насильство публичне (признає, що) засуд суду карного Самбірського з д. 12. іюня 1819 ч. 1016 виданий і для ревізії апеляцийноі предложений, а іменно що до першого єго уступу, котрим Василь Пітак або Мельник за злочин розруху засуджений на кару одного року тяжкоі вязниці, що до тривку кари о стілько має бути злагоджений, що винуватець сей засуджує ся на кару 3 місяців тяжкоі вязниці з заміною замісць довшого тривку кари 25 ударів палкою, що мають єму бути вимірені при кінці кари; що-ж до сего самого уступу I, де Бантромій Кузьмич, Михайло Дмитрах і Семіон Коваль або Дмитрах засуджують ся на кару 3 місяців тяжкоі вязниці з заміною Бантроміеви Кузьмичеви раз на тиждень посту, Михайлови Дмитрахови і Семіонови Ковалеви по 25 ударів палкою, що в місце довшоі кари мають йім бути вимірені в часі опублікованя засуду, то засуд сей і що до тривку кари і що до кар тілесних о стілько має бути злагоджений, що виноватці отсі засуджують ся тілько на кару 6 неділь тяжкоі вязниці з заміною для Бантромія Кузьмича раз на 14 день посту, для Мих. Дмитраха і Сем. Коваля по 10 ударів палкою, що замісць довшого тривку кари мають йім бути вимірені при кінці кари. До уступу VI, котрим 1. Іван Мельник або Гурайський і 2. Тома Пшеворський або Бляшкевич засуджують ся, перший з них за злочин розруху на кару 3 місяців тяжкоі вязниці, при чім заявлено, що слідство переведене з ним що до злочину насильства публичного було занехане задля браку доказу правного, а другий за злочин насильства публичного і розруху засуджує ся на кару 6 місяців тяжкоі вязниці з заміною... — сей засуд має бути о стілько злагоджений, що Тома Пшеворський засуджує ся на кару 3 місяців тяжкоі вязниці з заміною замісць довшого тривку кари раз на тиждень

посту, а Іван Мельник або Гурайський на кару 6 неділь тяжкоі вязниці. А той уступ засуду, де сказано, що слідство в напрямі насильства публичного переведене з тимже Іваном Мельником за для браку доказу правного має бути занехане, потверджує ся. Б. Голашевський вр. З ради цк. Трибуналу апеляційного. Львів д. 23 сентября 1819. Шершнік вр. ч. 9190.

Може деяка добра душа зможе після поданих тут чисел і дат видобути з самбірського архіва судового засуд першоі інстанціі з 12. юня 1819 ч. 1016, в котрого мотівах певно мусить бути поданий докладний опис сего бунту. А опублікованє сего засуду чейже не нарушить нині жадноі урядовоі тайни!

II.

Урицкі „князі" при кінці XVIII. віку.

У одного адвоката в Дрогобичі бачив я 1881. року і списав собі отсей документ, що кидає інтересне світло на стан економічний і громадський солтисів чи то „князів" урицких при кінці XVIII. в. Урич або по народному Уріче, село в стрийськім пов., та близше Дрогобича, чим Стрия, в горах, славне своіми каменями, в котрих є стародавні виковані печери, кімнати і сліди фортіфікацій. Документ, котрий я списав, не був орігінал, але копія. Ось він:

Copia. Provisorium.

Quoniam excelsum Gubernium sub dato 12-a Januarii, mediante Inclyto C. R Officio capitaneali ddto 4-a et praes. 9-a Februarii 1781 demandare dignabatur: quatenus porrecta gravamina per Sculteto vulgo Kniaziowe ex villa Urycz, contra Dominium Striense inquirantur, satisfaciendo igitur mandato praefato C. R. delegata commissio die 30-a aprilis 1781 ad fundum condescendebat, et comparente tam parte actorea quam citata Inquisitionem inchoabat, ex qua patuerat:

1-mo, quod arendatoribus ex villa Urycz concessum sit, in molendino Scultetorum vulgo Kniaziow frumentum pro coquendo cremato in libitum sui molendinare; saepe saepius accidisse, quod frumentum illorum ejectum, judaicum vero impositum manserit, ac perinde magnum passi sint detrimentum.

Quoniam autem villae Urycz Sculteti vulgo Kniaziowe vigore productorum Privilegiorum ddto 4-a Julii 1617, item ddto 14-a Augusti 1673 et ddto ultima Junii 1674 comprobarunt jure ad molendinum in suprafata villa gaudere, igitur hisce demandatur, ne arendator judaicus in futurum imposita frumenta ejicere praesumat, sed si molendinum reperiret, in eodem uti in Pago existentibus alternative molendinet, ut ad resolutionem excelsi Gubernii praestolandam.

2-do Quod Scultetorum, vulgo Kniaziow obligationes concernit, tum ad mentem lustrationis de anno 1671 concernentia praestabunt: Dies ordinarios non laborabunt, non nisi dies eos, qui census et dationes ad Praedium Synowucko importabunt.

Pro lignis ac una ad Seram Irituariam (?) in Stynawa Niżna consistentem, pro Ponte Curiali Stryensi ac Reparatione aggerum in casu necessitatis devehunt.

Census consistit ex 73 flor. pol. Ex Mollu dominio vel arendatori nullus pendetur, et vigore inventarii de anno 1743 sequentia tenentur praestare:

In Censu de fundo . . 95 flor. pol.
In Censu pecorum . . 20 „ „ 7 1/2 gr.
In Censu apium . . 2 „ „ 7 1/2 »

Dominium tamen insuper quidpiam nullo sub praetextu desiderabit. Tenebuntur tamen a proportione pro stabulis militaribus stramen suppeditare ac illud invehere.

3-o. Si Executor intuitu census tam arendatoris quam dominicalis emissus fuerit, tunc morosun solummodo admonere et ingnoscere, citra vero opinionem si juratus pagi innocenter quempiam ad dationem Przesitki dictam et per universalia prohibitam vel quamcumque illicitam dationem adigeret, tunc sciat se ex propriis ad talia adtracturum. Caeterum recomendatur, quatenus patienter et tranquile Resolutio excelsi Gubernii praestoletur. Sign. Stryj die 10-a Maji 1781. — Rijekovski.

Переклад.

Копія. Провізорія. Позаяк вис. губернія дня 12 янв. посредством світлого цк. уряду старостинського (наказом) з д. 4., презентованим д. 9 февр. 1781 зволила поручити, щоб подані йій жалоби Солтисів чи то Князів села Урича против домінії Стрийської були розсліджені, так отсе цк. комісія, вибрана для сповненя сего порученя, д. 30 апр 1781 удала ся на місце, а коли станули перед нею обі сторони, позиваюча і пізвана, розпочала досліди, з котрих показало ся:

1. що арендарі в селі Уричі мають признане право молоти скілько хочуть збіжа на страву і хліб у млині солтисів чи як йіх зовуть князів; та тілько часто лучало ся, що йіх збіже викидали а жидівське натомісць насипали, через що йім (солтисам) велика робила ся шкода. А що солтиси чи то князі села Урича доказали силою предложених (комісії) привілейів з д. 4 іюля 1617, з д. 14 августа 1663 і з дня остатнього іюня 1674, що мають право мати свій млин у тому селі, для того поручає ся йім, щоб арендар-жид на будуче не важив ся викидати насипане збіже, але коли прийде до млина, нехай меле за чергою так як і в других млинах істнуючих у селі, відповідно до резолюції, котрої треба ждати з губернії.

2. Що доторкає ся обовязків солтисів чи то князів, повинні вони сповняти те, що випадає по люстрації з р. 1671: днів звичайної панщини не мають відробляти окрім тих, що мають відносити чинші і данини до двора в Синевідську. В разі потреби мають йіздити по дрова і заразом до . . . . істнуючої в Стинаві Нижній, до будови моста цісарського в Стрию і до направи гребель. Чинш виносить 75 зол. поль. За мливо ані дворови ані арендареви нічого не належить ся, а по силі інвентаря з р. 1743 обовязані вони давати ось що:

Чиншу грунтового 95 зол. поль.
Чиншу з худоби 20 „ „ 7 1/2 гр.

Чиншу з пчіл 2 зол. поль. $7^1/_2$ гр.

По над се двір під ніяким видом нічого вимагати не має. За то будуть мусіли розмірно (до суми чиншів ?) достарчати мерви для військових стаєн і єї довозити.

3. Коли висланий буде екзекутор для стяганя чиншів як від арендаря, так і домінікальних, то недбалих має тілько упімнути і надглянути, але коли би сільський присяжний понад те що слід силував кого небудь безневинне до даваня данини званої „переситки" і забороненої універсалами або до якої небудь іншої недозволеної дачки, то нехай знає, що сам з власного буде мусів таке саме заплатити. Впрочім поручає ся, щоб терпливо і спокійно дожидали ся резолюції вис. губернії. Підписано: Стрий, д. 10 мая 1781. Рієковський.

Документ сей може заразом бути невеличким причинком до історії жидів у нашім краю. Так часто чуємо тепер з боку жидів фрази: „жиди теперішні є такими, якими їх витворила історія", „тиснені довгі віки суспільностями европейськими, в тім числі й польською, вони мусіли силою природного опору стати ся такими, якими їх нині бачимо". В своїй статі „Żydzi o kwestji żydowskiej", друкованій в тижневім додатку до „Kurjera Lw." з початку 1893. року я вказав на недоладність сего аргументу і підніс ту обставину, що мужики в цілій Европі були далеко більше утискані і що спеціально у нас, на руській земли, за польських часів жиди були расою в порівнаню з руським народом упрівілейованою, а що найменше кривдячою і експлоатуючою, а вже певне не покривдженою. Повисший документ показує, що й у панцизняній Австрії ті польські порядки не змінили ся і що „arendator judaicus" у гірськім селі був такою силою, проти котрої не могли порадити ніякі місцеві сили, а треба було спроваджувати спеціальну комісію зо Стрия, тай то аж з наказу губернії, щоб охоронити ся від очевидної кривди.

І. Франко.

III.

Панщина в селі Мшанци в XVIII. в.

Слідуючі два документи переписані з орігіналів о. Михайлом Зубрицьким з Мшанця, були вже з єго увагами друковані в „Ділі". Подаю їх тут після давнійшої копії того-ж о. Зубрицького і з єго увагами. — І. Фр.

Село Мшанець, в устах народа „Пшенець", повіту староміського, належало за польських часів, як майже ціла Самбірщина, до дібр королівських, потім перейшло на власність камери. Були в нім війти і люде панщизняні, як по всіх селах основаних на так званім праві волоськім. Були тут і два лани по 16 прутів, що й тепер, хоч розділені поміж поодиноких господарів, називають ся „панство". Як розповідав міні старий дяк, 80-літний старець, зайшов був сюди п. Воловський з правом до села і осів на тих двох ланах. Три родини, війти Стецковичі, Петричковичі і Гузельовичі заплатили тому Воловському 80 червінців і він щез із села. Панщизняні відробляли тим трьом родинам панщину.

За якийсь час прийшов у село якийсь Пюрківськй, скарбник, що за заслуги дістав десь від когось право до села. Від того часу почала ся тяжка недоля людей, що не лиш терпіли всяку кривду від Пюрківського, але й до скарбу складали приписану данину. Недавно найшов я в місцевій церкві між паперами дві жалоби тутошніх селян, одну 1768 року, а другу без дати, котрі й подаю тут як ілюстрацію господарки того пана скарбника в наших горах.

N. I. Jasnie Wielmożny Miłosciwy Panie a Panie y Dobrodzieiu Nasz.

My ubodzy poddani ze pszanca upadami Spokorno Suppliko Naszo do Nozek Jasnie Wielmoznego Miłosciwego Pana a Pana y Dobrodzieia naszego W naszym Wielkim uciemierzeniu y krzywdzie od Jmc Pana Piurkowskiego Skarbnika Upadami do nuzek.

1mo W panszczyznie ze nas pendzo co ieno tilo potrzeba na dworskie potrzebe to iest z wołami do gnoiu od zrana do wieczora a nie wimy za co y co a iakby ktoren nie chciał wyiechac tak zaraz posyła po niego y kaze wsadzic do szpiklirza a potym biy prawie co ieno tilo nie na śmierć. Z cepami z grabiami z siekirami z kosami z Pługami y z Bronami y co ieno tilo plugow potrzeba y Bron i iak wiesieni tak i na wiosne pendzi a pendzi puty puki niezasieie a powinnosci Swoiey Imc Pan Skarbnik nie pilnuie tey co ieno my Cała Gromada powinni robić.

2do Pole Gromadzkie odebrano y Do młynu dano czego przettym nie bywało Las odebrano, w Czarnym grzęddzie, y na dwur Sieio gromackie

3tio odebrano u Fedia Sysy Łonki na wozow pięc na dwur Co Fedio Sysa z dziada pradziada uzywał te Łąkie.

4to w Drugim Miescu Las gromadzki odebrał na Dwur

5to Ilka Paraszczaka Ogrot przybudował stodołami... a by to gdzie y na wujtowstwie postawić nie na groma...

6to w Paswisku nie iezdesmy wolni bo iak gdzie zastanie czyli to robocze woły konie to zaraz zaganiaią do dworu nie tilo bydło bo więcy teraz Wuytowstwa nizeli gromackiego gruntu.

7mo Oręda ydzie dwanascie set to Arędarz niema zkąt zapłacić to na nas kładno y rachuio czy winien czy nie winien propoiu to daway a iak nie dasz to zaraz na Exekucyie posyła Imc Pan Piurkowski swoich koni trzy a Imc Pana Kraynika trzy to zaraz szesc koni stawi i daway obrok siano y kontęcacyi Z każdey chałupy po groszy trzy na dzien boday całe wieś obiechał to day a iak nie da to co może zarwać w chałupie to nieso do karczmy y zastawiaią. to tego niemało poprzepadało a gnembio nas to Exekucyio dwa razy na rok. to iuż nas te propoie Ze wsi powyganiaio Za tego pana bo cy winien cy nie winien propoiu to daway. y Do tego ieszcze Owsa dariemi Osypu pułmiarkow 40 na swoie miare Dworskie odbira a na teraznieysze miare nie chce brac.

8vo Podczas założenia cyrkwi S. (поставлена 1762 р.) Hrycia Bilaka Imc Pan Skarbnik Zbił okrutnie y drugich przytym to iest Zawabiłszy do dworu Hrynia Paszka Zbił śmiertelnie yWana Para-

szczaka za robocizne w iego domu czelac y zbili go y oko wybili a niesłusznie. Fedia Chamusa ydoncy z iarmarku y przeszli go na drodze y wzieli do dworu y wsadzili do szpiklirza na całe noc w zimie ledwie z niego dusza nie wyszła y Dziewięc talarow bitych od niego odebrali a nie wiedziec za co y do dzis dnia tego niema.

9no Jacka Troska Wyiechałszy wpole z trzema sługami y kazał go wziąc do dworu y dał mu kanczukow szeszdziesąt y pięc a nie wiedziec za co.

10mo Michała Demuszku wzioł od woza y kołami go takoy na drodze zbił.

11mo Jacka Drohonycza kazał wziąc z domu y włanc wsadzono a potym powlikano kanczukiem pięndziesiąt razy udrzeno y szesc a nie wiedziec za co.

12mo Jasnie Wielmozny Panie Uskarzamy się Cała gromada na Iwana Kohuta Myskowego Ze Un te wszystkie fawory robi y Z Imc Panem Skarbnikiem y namawia na to wszystko bo tam zaiedno siedzi toyi y piie y Pana ynformuie a sam na nas naprowadza y cokolwiek się ziawi w Gromadzie to zaraz ydzie do karczmy y piie na nas to iak mu co ktoren muwi to zaraz muwi albo mi co ty ieden zdrugim zrobisz Gromade zastawił za czerwonych złotych pietnascie abramowi Kałuskiemu a niewiedzic na co potym pięc talerow bitych wzioł za staynie u pana Dubnuwicza Za petrowego Zubala y niewiedzic gdzie podział y za staynie mu nic nie dał Uparaszczaka wzioł złł 21 cy to na swoie potrzebe. y teraz nam kaze dac Imc Pan Skarbnik talerow bitych pięc Owsa pułmiarkow pięc y krowe anie wimi za co ato wszystko z namowy tego kohuta y tych wszystkich propoiuw puty nie bywało puky Iwan Kohut nie postanowił y z panem posiła dawac mami y czego nie bywało to teraz poznawiali sobie y przysięzny musi siedziec w dworze przez cały dzień y wyganiać panszczyzne anie powinien teraz supplikuiemi ażebysmy wiedzieli iakie powinnosci mamy.

W tym upadami do nuk JW W MC Pana Apana Imc Dobrodzieia naszego w tey krzywdzie o łaskawe miłosierdzie nad nami poddanemi zebysmy się nie rozchodzili y dzieci nasze a my Za miłe zdrowie ydługo letnie Zycie y Panowanie Jasnie Wielmoznemu Panu Apanu y Dobrodzieiowi naszemu zdzieсmi naszemi Maiestat Boski błagać będziemy iako wierni poddany.

Potym pan Kraynik słucha pana Skarbnika o co go prosi to zaraz pan kraynik sprawiedliwosc robi y z nas gromady cy słusznie cy niesłusznie a to wszystko y z pana Skarbnika poddani ze pszanca Cała gromada tudzież y wdowy podpisuiemy się

D. 26 7-mbris 1768 Anno Jacko Drahunicz Sam podał ad manus admini.. (дальші букви на загинці затерті).

Надпись: Pokorna Supplika do Jasnie Wielmoznego Pana Apana y Dobrodzieia naszego d 26. 7bris 1768 Anno Ze wsi PsZanca.

N. II. Jasnie Wielmożne Panowie y Dobrodzieie nasi

My zniczona Gromada Mszanecka Zalani krwawemy Łzamy scielimi się pod Stopy Jw. Miłosciwych Panow Dobrodzieiow naszych

zebrząc Łaskawey klemęciy y protekcyi w krzywdach naszych ktore od lat kylkanascie ponosiem y cierpiem Suplikowalismi prawie corok do JWM Panow naszych kazano nam Czekac Przeswietney Komissi, ktorey doczekac sie niemozemi, znosilismi krzywde y rozne kary niesłuszne pokismo mogli na lepszych Latach teraz P Bóg przepuscił Lata nieurodzayne Rok po Roku grady inne plagi na nas ciągniemi sie abysmi skarbowi zadosci uczyniły y czyniemi grunta opłacac iakoto Komarzowe Cwierci Łosiowe cwierci Zelencakowe Cwierci ktorych uzywa Łuczka Jwankow Syn ktore to pole posprawiali insi kmiecie hryć Paraszczakow Wasyl Paraszczakow a on tego Pola używa Demuszkie w Polu bez zadney racij zbił Iwana Paraszczaka własney chałupie zbił ktoren bez Całe zniwa kurował się, Szefcowego Dmitra zbił na drodze kyiem bez dania racij Jwana bilaka zbił Walkami wdowy pastuszka rozbił Hrycia Wołoszczynego własney chałupie iego zbił okrutnie Woyta Ihnata y Brata iego Łucia y Andreia y Matkie ich Sirote Stare zbił y Skrwawił na ich polu własnym Hryciowe Bilakowe klacze wzioł y włuczył nio Cały dzień sobie niedawszy Cały dzień ieść ani pić potym wzioł drugie klacze y iezdził na niey do starego miasta sobie po zboza y wibił oko y te Cirpiałem krzywdę poniewaz się nie było przed kym uzalić tenże Hryć Bilak poiechał u tatry Łuczka z Braciami w nocy zabrał orlinia kop dwanascie y kołow kop cztery y pogrodził sobie ogrod a reszte popalił na to są Ludzie nietylko Całe Gromade, ale y postronych ludzi, zprowadzałem owo zgoła nie tylko na chudobę czuwał, ale y na życie zawsze codziennie mi z fuzyio chodził y z berdyszem, iako y teraz zastąpił na drodze siestrzęcowi Bilakowemu ktorego bez dania przyczyny z Braciami zaczoł bic Bilacy natenczas szli w pole na ten gwałt wpadli chcąc obronic siestrzęca swego i az zaraz ich z braciami Swemi poczo kołem zabiiać gdzie iego własny Brat Iwan chcąc Bilaka Łuczkie swego Brata kołem wgłowę okaliczył a teraz nas Hultaiami czyni Buntwikami co Jmc Pan Skarbnik za nami strzylał y Pa Bog kul nas Bronił dołem poszli owo zgoła wszystkich sposobow na ostatne nas zniszczenie wynachodzą chcąc tego aby dziesięci kmieciow iego się siekyro zachodziło już są y tego początkie gdyz się to pratkuie ieżeli tedy w tym nie nastąpi Łaskawa Klemęncia JW Panow y Dobrodzieiow nasz o zapobiezenie tey naszey nieszczęsliwosci my za Długie tez Panowanie y Miłe Zdrowie Błagać Maiestat Boski nie przestaniem JW Panow y Dobrodzieiow naszych Wierni poddani y podnoszkowie Gromada Mszanecka

На верха: Supplika pokorna.

Память про п. Пюрківського жива ще й тепер у Мшанци. Як він обходив ся з людьми, о тім ніхто не споминає: чи теперішні люде чули що про єго поступки, не можна вивідати ся. Та про єго конець ось що ще тепер оповідають: Пан Пюрківськії пойіхав до Варшави, чи там до Львова, „виходжувати право' на село. Вертав уже з письмами до Мшанця та перейіздячи Днїстер понизше Головецька утонив ся. Віз розірвав ся, а візник з передною телїгою дістав ся на другий беріг. З паном Пюрківським поплили і всі права долї водою. „Панство" розібрали деякі

господарі і до тепер уживають. Р. 1863 при переведеню сервітутів громаді не дали ліса, а люде і тепер собі бесідують, що ціла Магура їх була, бо той, що віз право до села, утопив ся. Пюрківський построїв у місцевій церкві один вівтарь.

Михайло Зубрицький.

Жите і слово.

I.

Є щось в житю, чого не знала я!
Колись в уяві світ чудовий снив ся,
Весь блиском правди і краси мінив ся,
До него рвалась вся душа моя.

І вхопило жите мя, мов струя:
В правдивім виді світ міні відкрив ся;
Зовсім, зовсім інакше він котив ся,
І світлі мрії попрощала я.

Все своїм шляхом за чергóю йде,
Все день за днем пролазить мов змия:
У день ясніе сонічко святе,

І місяць ясний у ночи сія', —
Жите моє минає молоде
Не так, не так лиш, як бажала я.

II.

До тебе рамена я простягаю,
В твої обійми сміло йду сама —
Не як коханєм пяне йде дівча
На зустріч любкови — я злуд не маю.

Мов друга давнього тебе я знаю,
І радість не чужа міні й журба:
Я біль і роскіш випила до дна,
Як вояк-ветеран тебе стрічаю.

Жите! В твоі обійми я спішу,
Хоч ти з лиця покров улуд зірвало, —
Я в наготі грізній тебе беру.

Хоч з ясних мрій нічого не зістало,
Тобі, о правдо, віри додержу,
В житю шукати буду ідеалу.

III.

Мене чарує проста віра та,
Що під сільською стріхою вітає,
Що мову вітру, хмар і хвилі знає,
В природі бачить духове житя.

Мене чарує слова простота,
Що ясно, мітко к' серцю промовляє,
Що казкою і бавить і навчає,
Минувше із будущим враз спліта.

Мене чарує тих пісень краса,
Що з лона люду бють, мов чиста хвиля,
І їх таємна, непропаща сила.

Немов огонь, що тліє й не згаса',
Так слово рідне освічає й гріє,
Минувше і будуще в нім яснів.
1886—1893.

Уляна Кравченко.

Будда і Буддізм.

*Обриси Леона Фера *)*

Будда — слово санскрітське, значить властиво „збуджений,“ „прояснений,“ „такий, що дійшов до зрозуміня.“ В зовсім спеціальному розуміню воно означує істоту, котра не тілько здобула

*) Ми бажали б давати в нашім виданю як можна більше результатів новіщої европейської науки про релігію, як через те, що тепер наука та,

собі найвисшу мудрість, найповнійше розумінє всего, всю відомість, а через те й цілковиту освободу від усіх хиб, але котра надто має силу доводити до неі й других, одним словом, значить також „**освободитель**.“ Слово „Будда“ не є затим, як думали давнійше і як дехто може думає ще й доси, імя власне; се простий прикметник, титул, і єго слід би писати малою буквою „будда.“ Правда, був тільки один „будда“ історичний, і сей титул „будда“ означує одну осібну людину. Та буддізм витворив собі множество фіктівних „буддів,“ здуманих на взір Будди реального. Оттим то ми мусимо приглянути ся сему виразови „Будда“ з двох точок погляду: насамперед говорити будемо про будду-одиницю, Будду історичного, а потім про „буддів,“ що є тільки витвором віруваня буддістів.

I. Будда.

(Вродженє, вихованє, женитьба і вродженє сина. Чотири стрічі. Втека з батьківського дому. Практика аскетична. Здобутє „боді.“ Перша проповідь. Розширенє науки и діяльність Будди. Спосіб житя і спосіб поступуваня. Вороги внішні і свої. Остатні роки. Нірвана Будди і похорон. Критика легенд. Канонізація.)

Після переказів найзагальнійше принятих Будда, основник буддізму, жив від 622 до 542 р. перед Христом. Властиве імя єго було Сіддарта; частенько єго називають також прозвищами Сакіямуні і Ґотама. Перше з тих прозвищ означує єго народність і спосіб житя, до котрого він пристав (Сакія було племя індійське, а „муні“ значить

між другими студіями над людськістю, займає дуже видне місце в освічених краях, так і через те, що й для практичного житя важна справа про роль, яку грала і грає релігія в громаді, а справа та може виясните ся тільки всесторонним науковим дослідом усіх релігій, а нарешті і через те, що релігіі тісно звязані з народною словесністю. Ми б хотіли дати огляди новіщих дослідів науки про релігіі в певній історичній сістемі, в якій вони розвивались., Та се не так лехко, бо часто навіть загальні наукові огляди релігій, звісно на чужих мовах, занадто великі для нашого виданя, а своіх спеціалістів сеі справи у нас нема. То ми мусимо вибирати з европейських літератур таке, що може вкласти ся в рамки нашого виданя. Огляд великих релігійних сістем ліпше всего почати з Індіі Так ми й робимо на сей раз, даючи переклад двох статей звісного французького індіаніста Леона Фера (L. Féer) про Будду і Буддізм із „La grande Encyclopédie, inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts,“ Paris, 163-me livraison, pp. 575—609“. Звісно, слід би було почати з Ведізма і Браманізма, та ми мусимо почекати до нового виданя книжки Барта (Barth, Les Religions de l'Inde), котре мусить незабаром вийти. — *Ред.*

„мудрець,“ „пустинник“; значить, Сакіямуні = пустинник з племени Сакія); друге прозвище взяте з єго роду, се єго дійсне nomen patronymicum. Оба ті прозвища можна б назвати єго іменами буддійськими, тілько що північні буддісти частійше вживають назви Сакіямуні, а полудневі частійше Ґотама. І не є се одинока ріжниця. Традиція північна богато де в чому відскакує від полудневої. Що більше, навіть та сама традиція, особливо північна, не все буває згідна сама з собою, а допускає про одну і ту саму точку ріжні перекази. Не наша річ розбирати сі незгідности і приводити йіх до єдности. Ми на разі навіть не будемо силуватись відділити правду від вимислу в традиційній житєписі Будди, що вся оповита казками та легендовими вимислами. Ми по просту стрібуємо нарисувати картину єго довгого житя і діланя, збираючи до купи характерні риси і головні факти згромаджені біографами, не забуваючи про те, що біографи ті поперед усего були панегіристами і адміраторами, чи навіть, краще сказавши, поклонниками.

Будда вродив ся в саду Люмбінті, близько го́рода Капілявасту, столиці невеличкого царства племени Сакія, положеного в північній Індії, у стіп Гімаляйі. Був він сином Суддодани, царя того краю, і Майядеві, що вмерла семого дня по єго народженю.*) Брама, Індра і інші божеські особи були присутні при єго вродженю, що зазначило ся многими чудами. Скоро тілько прийшов на світ, він зробив сім кроків у чотири головні напрями, заповідаючи тим, що має знищити слабість, старість і смерть. Рівночасно з ним уродили ся ще чотири сини ріжним царям сусіднім. Суддодана був такий щасливий вродженєм сего сина, що дав єму імя Сіддарта або Сарвартасідда (сповнене всіх замислів).

Вихованєм молодого царевича заняла ся єго тітка Ґотамі Праджанаті, сестра єго матери, що також була жінкою царя Суддодани, а також друга жінка того-ж царя, мати царевича Нанди і царівни Рупананди, котрих Сіддарта, значить, був двоюродним братом. Новонароджений царевич мав на свойому тілі, як се впізнали віщуни, 32 головних і 80 побічних знаків, що виявляли в нім великого чоловіка і віщували, що той, хто йіх посідає, посяде або пановане над усею вселенною (раджа чакраватін), або абсолютну мудрість, т. є. буде повним і досконалим буддою.

---

*) Буддісти вірять, що родив ся він не звичайним способом, але вийшов з лона матери правим боком, не зранивши єго; тою самою дорогою він увійшов у лоно матери 10 місяців перед тим під видом маленького білого слона.

Вже в дитинячих літах усі дивували ся єго пильности і спосібности. Він визначував ся у всіх тілесних і духових занятях, знав уже наперед усе, чому єго хотіли навчати. І так коли він прийшов до школи і вчитель хотів єго вчити писати, він вичислив 64 роди писаня, про котрі вчитель єго й не чув ніколи. Се оповіданє про чоловіка, котрий зовсім нічого не написав, здавалось би чудним, коли б ми не знали, що воно находить ся в книжці досить недавній. Ще дитиною Сіддарта роздумував про найглубші речі, і ріжні чудеса заповідали, що він якась особлива істота. І так тінь дерева, під котрим він сидів у глубокій задумі, не посувала ся і раз у раз заслонювала єго від сонця.

Помимо всіх доказів єго висшости, котра мусіла єго дуже радувати і заповідала єму дуже блискучу будущину, душу єго наповнювала глубока меланхолія і непоборимий сум, що дуже непокоіло єго рідню Щоби розсіяти єго журбу і додати єму духа, задумали єго оженити. Оженили єго з молодою дівчиною, що звалась Ґопа, дочкою Сакія Дандандані. Але тут заходить деяка трудність. В ріжних оповіданях називають ще інших жінок Сіддарти, а іменно Ясодару і Утпаляварну, прозвану також Мрідґаджою. Чи мав він три жінки, чи се була одна з трьома чи навіть чотирма ріжними іменами — сего на певно не знаємо. Інші оповіданя говорять навіть про 60 або 80 тисяч жінок Сіддарти. Буддійська фантазія любує ся в таких величезних цифрах; але в тім не було б нічого дивного, коли б індійський царевич мав три або чотири жінки. Питанє тілько в тім, чи ті чотири назви означують трьох жінок, чи тілько одну. Се питанє нерішене, та правдоподібно Сіддарта мав тілько одну жінку, Ясодару, прозвану також Ґопою, Утпаляварною або Мрідґаджою. Сесю версію ми й приймаємо за найправдивійшу.

Та женитьба не вспокоіла журби царевича, а хто знає, чи й не побільшила еі. Звязок єго з Ясодарою довго був безплодний, а коли по 10 літах замужя вона привела єму сина, звісного під назвою Рагуля, царевичеви Сіддарті спркрило ся вже те житє і він постановив собі покинути всі єго радощі. З великою журбою довідав ся він про вродженє сина: ся дитина, що мала продовжити єго рід, видалась єму тілько ще одним новим огнивом у тому ланцюсі, котрий єму треба було порвати. Але і що до сеі точки є ріжні оповіданя. Одна з найменше важних відмін є та, що вродженє сина на якийсь час спинило єго в виконаню єго наміру і привязало єго до світа. Далеко важнійше є оповіданє північних буддістів, що Рагуля родив ся не на десятому році замужя, але в шість літ по розділі супругів і по відході Сіддарти в пустиню. Для Індійців, а надто ще стародавніх, така пригода не видавала ся нічим чудним; їм не трудно було допустити, що син Будди

чудом пробув кілька літ в лоні матери. А в додатку зовсім безсумнівна проба усунула всякі некористні толкованя. Ясодара, засмучена підозрінями, що впали на неі, кинула свого новонародженого сина ураз із ослом що его віз (а після інших оповідань, з каменем) до ставка: осел і дитя плавали поверх води — виразний доказ, що дитя було правим сином Сіддарти. Та про те лехко зрозуміти, що царевич мав причину сумніватн ся про вірність своеі жінки, і ми маемо поважні причини думати, що він не був щасливий у подружю. Певна річ, було б за надто сміло, коли б ми его супружним невгодинам приписували его нагле відречене від світа, та все таки вільно нам думати, що невгодини ті мали також на се деякий вплив. Та після буддійських переказів одинокою правдивою причиною тоі постанови царевича були чотири стрічі. Легенда про них дуже наглядно показуе нам стан духа Сіддарти і звичайний напрям его думок.

Щоби розсіяти его журбу, окружене его старало ся оминати старанно все те, що могло его засмутити, силкувало ся віддалити від него всякі прикрі видовища. Та надармо! Сприкривши собі сидіти в заперті у своійй палаті, він одного дня захотів вийіхати на прохід. Він мав те нещасте, чи радше боги дали ему те щасте спіткати старця. Вид того дряхлого тіла зробив на него страшенне вражіне. Він зараз казав завернути віз і сховав ся в своійй палаті, щоб плакати над старістю. Вийіхавши другий раз, він побачив хорого; відразливі признаки хороби зворушили его не менше, як признаки одряхліня і він вернув ся домів не озираючись, щоб оплакувати се друге горе людського житя. При третім вийізді очам его показав ся похід похоронний: вид тих людей у жалобі, образ смерти потряс до глубини его душею. І третій раз він вернув до своеі палати, стрівожений видом старости, хороби і смерти, про се тілько думаючи, щоб найти спосіб, як би втекти від сих трьох лих. При четвертім вийізді він здибав пустинника, котрий поразив его своім супокоем; его погідний вид піддав ему думку, що ему робити, і він постановив собі зректись усеі пишноти і всіх приемностей житя. Почав просити у батька, щоб позволив ему жити на самоті, в пустини. Та коли батько на се не пристав, він постановив собі тайком виконати свій замисл, котрого ему не позволено виконати явно.

Маючи 29 літ, він нічю покинув палату свого батька, сів на віз, запряжений конем Кантакою, в товаристві свого слуги Чандаки і в супроводі богів, котрі навели сон на сторожу і самі відчинили брами палати і міста і навіть підставляли свої долоні під кіньські копита, щоб ті не робили ані якісінького стуку. Відійіхавши досить далеко він відіслав назад візника і коня, мечем обтяв собі волосе, заміняв свое

царське убранє за шматє з грубоі матеріі, червоноі з жовтими пасмами чи жовтоі з червоними, котре єму радо відступив один стрілець, посланий богами єму на встрічу. Від сеі хвилі царевич Сіддарта заслугує на назву Сакія-муні (пустинник з роду Сакія), котрою, як уже сказано, єго часто називають.

Вандруючи далі пішки в новому убраню, в котрому годі єго було пізнати, він зайшов у город Ваісалі, де якийсь час пробув на науці у вчителя Арата Калями. Та швидко він пізнав, що єму нічого в него вчити ся і пішов далі, аж до города Раджаґріга, столиці краю Маґади. Єго присутність у тім городі зацікавила дуже людей. Король Бімбісара-один із чотирьох пануючих, що вродили ся в той сам час, що й він, побачивши єго і довідавши ся хто він є, предложив єму пів свого царства. Але Сіддарта сего не приняв, і живучи самотно в поблизьких горах, приходив на науку до вченого Рудраки, сина Рами. Та й сего наука видалась єму не ліпшою від Арата-Калями. Та все таки, хоча буддісти й твердять, що наука Будди була цілком орігінальна, котру він почерпнув з власноі голови, а властиво тілько пригадав собі науку попередніх Буддів, ми бачимо, що в него були вчителі. Се признають і буддісти, хоча й додають, що ті вчителі були в блуді; та про те впливу йіх на него не можна заперечити. Та чи іменно тих учителів слухав Сіддарта, котрих память заховала традиція? Чи не слухав ще й інших? Чи основник буддізму не був одним із учеників Магавіри великого вчителя Джайнів, що вважає ся основником джайнізму? Головний ученик Магавіри називав ся Ґотама. Чи сей Ґотама не є та сама особа, що й Сакіямуні? Питанє се піднесено, та єго не рішено; може й ніколи єго не вдасть ся рішити, та все таки воно заслугує на увагу. Коли б се була правда, то лехко було б зрозуміти, що традиція замазала той факт, щоб показати буддізм як школу зовсім орігінальну і у всьому новоутворену. Та історично така претензія не дасть ся піддержати і вплив окружаючих відносин на перші завязки буддізму являє ся ділом зовсім виразним.

Наприкривши собі фальшивих учителів і йіх недостаточну науку, царевич-пустинник покинув столицю Маґади і пішов у пустиню, на гору Ґойа, де враз із пятьма вірними учениками через 6 літ віддавав ся найутяжливійшим умєртвленям тіла Дійшов до того, що не йів більш одного зерна рижу на день, задержував у собі віддих і робив інші подібні зусиля. Швидко він зробив ся посміховищем усеі околиці, котра дуже забавляла ся коштом „срамани Ґотами,“ т. є. аскета Ґотами, друге імя, під котрим, як ми вже сказали, він також широко звісний. „Срамана Ґотама ввесь почорнів“ — говорили околичні люде. „Срамана Ґотама

має колір подібний до риби Мадґури." По шести роках, вихудлий, ослаблений, похожий майже на скелет, він зрозумів, що був на хибній дорозі, що умертвлюванє тіла не дає освободженя. І він надумав ся змінити спосіб житя, зійшов з гори до міста Урувільва на березі річки Найранджани і зїв поживну поливку з молока і меду, котрою єго угостила Суджата, дочка одного місцевого селянина. В тій хвили єго товариші, обурені, покинули єго, вилаявши як „ненажеру" і „черевоугодника" і пішли далі, щоб занимати ся аскетичними подвигами. Страва покріпила Сіддарту. Він викупав ся, здорова краска і повнота тіла вернулись єму опять і він почув себе таким, яким був давнійше.

Від тепер, зрікши ся нерозумних практик, котрим віддавав ся через шість літ, та про те не вертаючи й до радощів сего світа, котрі він покинув на завсігди, але держачи ся середньоі дороги яко найблизшоі до правди, однаково вистерігаючи ся понижаючих роскошів як і втомляючого аскетизму, окритий одною плахтою, найденою на кладовищі, він вибрав собі місце придатне для думаня, щоб силою думки і екстази найти найвисшу правду. І ось він сів під деревом званим ніаґрода (ficus indica), бо завсігди тілько під якимось деревом можна дійти до найвисшоі досконалости. Навхрест підобгавши ноги сидів він на коврі виплетенім із зіля і подарованім єму купцем зеленини, що звав ся Свастіка. Він твердо постановив собі, що хоч би єго тіло мало висохнути на тріску, не встане з сего місця, поки не найде „боді," т. є. того внутрішнього просвітліня, того пізнаня повного, досконалого і рівнозначучого з самою правдою, котре чинить чоловіка „буддою." Місце, де відбула ся та памятна подія, чи по просту сиджінє, на котрім умістив ся був Бодісатва, (той, що бажає „боді") називає ся „бодіманда" (істота боді) і „ваджрасана" (діаментове сиджінє). Дерево, під котрим він сидів, називає ся деревом „боді" (бодідрума).

Пробуваючи на „бодіманді," недвижний і весь у глубоких думках, Бодісатва мусів видержувати напади Мари, спокусителя, зрадника, злого духа. Мара силкував ся з разу збити єго з пантелику, напускаючи на него бурю, дощ і всі сили природи, далі пускаючи на него стріли, грозячи єму ріжнородним оружєм і тортурами. Та Бодісатва видержав усе не поворухнувши ся і нё одержавши ніякоі рани. Мара бачучи, що силою нічого не вдіє, взяв ся на лагідні способи, почав спокушати єго. Він послав до него своі три дочки з цілою юрбою йіх товаришок, котрі старались чаруючими рухами і солодкими словами розвіяти єго задуму. Та й се не захитало, не порушило єго. Вийшовши переможцем із сеі сумнівноі проби, о самій півночи він здобув предмет своіх горячих бажань, здобув „боді." Він посів за чергою: 1. повне і всеобіймаюче

знане своїх попередніх істновань; 2. *знищене всіх злих забагів і божеське око досконалоі мудрости*; 3. пізнане, в який спосіб сплетені з собою 12 причин, на котрих основує ся звязок усіх річей; 4. цілковите знане *в трьох частях*. Він став ся Буддою і тілько від сеі хвилі (він мав тоді як раз 35 літ) він заслугує на сю назву. Доси він був тілько Бодісатвою, немов аспірантом до „боді“ і ми так его й називали в остатнім уступі; та він був ним уже з дуже давнього часу, бо вже в однім із его попередніх істновань „боді“ була ему обіцяна. Але тілько від висше описаноі сцени він став ся „буддою,“ Буддою. І доси вказують місце, де мала відбути ся ота великоважна подія; вона називає ся Буддаґайя. Дерево, котре там находить ся, вважає ся самим деревом боді. Воно окружене огорожею. Памяткові камені з написами посвідчують, що се місце з давніх часів було метою паломництва

Ставши ся Буддою Сакіямуні пробув іще 7 неділь на тім самім місці, чи то під деревом боді, чи під іншими поблизькими деревами, чи над берегами потоків та озер. І так перші чотири неділі він провів під деревом боді, пяту під ніаґродою в вівчарській кошарі, шесту над озером Мучалінда, сему під деревом званим Тэраяна. Весь той час він роздумував над найдиво глянднійшими питанями. Против негоди его хоронили водяні гадюки звані „наґа,“ котрі з своіх сімох голов творили над ним немов дашок; против нападів Мари хоронила его власна незломність і присутність богів; від голоду забезпечувало его скріпляюче посідане Нірвани (худа пожива!) і більш насущні страви, котрі боги тайком, чудесним способом впроваджували до его тіла. Здаеть ся, що ті 7 неділь означують період неповоджень, безплодного зусиля або по просту непевности і знеохоти, що остаточно признають і самі буддійські дієписи. Та про те доба ся закінчила ся невеличким поводженем. Два купці, що проходили тамтуди з великим набором, Трапуча і Балліка, пізнавши по певних чудесних знаках присутність Будди, поспішились віддати ему честь і офірувати ему поживу. Будда приняв се з подякою і дав йім при повороті обрізки свого волося і ніхтів. Бірманці й досі твердо вірять, що ті цінні реліквіі е заховані в підвалинах великоі паґоди в Ранґуні, званоі Шведаґон-фра. Самі-ж Трапуча і Балліка вважають ся не то що першими учениками, але першими „упасаками“ (світськими прихильниками) Будди, першими що до часу з тих, котрі мали велику честь вшанувати Будду а особливо наділити его поживою, одежею чи притулком.

Та не досить було найти підмогу. Для Будди було конечним ділом вишукати собі учеників, проповідувати новий закон, установити школу. Будда зжахнув ся такого трудного діла, ему не стало відваги. Сам Брама мусів зійти з неба, щоб переконати его о конечности сего

діла і додати єму відваги. Будда спімнув на сам перед про своіх двох колишніх учителів, Арата-Каляму і Рудраку сина Рами, котрі, як єму бачилось, були близші правди, ніж усі другі. Та показало ся, що ті два бідолахи вже були померли. Тоді думка єго обернула ся до тих пятьох учеників, що разом з ним на горі Ґайя віддавали ся аскетичним подвигам. Довідавши ся, що вони пішли до Бенареса, Будда пішов туди-ж за ними. По дорозі здибав одного вандруючого браміна по імю Упака. Сей спитав єго, кудиб він ішов, колиб був справді „аргат“ і „джіна“? Будда відповів, що йде до Бенареса проповідати свій закон і що справді є „аргат“ (гідний) і „джіна“ (переможець). Пять давніх учеників, що провадили далі своі аскетичні подвиги, розпочаті на горі Ґайя, близь Бенареса в гаю ґазель в місцевости званій Річіпатана, приобіцяли собі взаімно зустріти з погордою „ненажеру і черевоугодника“ Сакіямуні; та коли він наблизив ся, вони не могли здержати ся, щоб не встати з місць і не виявити єму своєі пошани. Отсеж до них він і обернув ся зі своєю першою проповідю, котру можна також назвати єго основною проповідю, бо він повтаряв єі много разів і вона є підставою всеі єго науки. Він вияснив йім чотири правди, а іменно: 1) істноване болю, 2) причину істнованя болю, 3) знівечене тоі причини, 4) осьмиступневу дорогу, що веде до знівеченя причини болю. Ся проповідь звісна у буддістів під санскрітською назвою „Дармачакра-правартанам“, що звичайно перекладують дословно „порушуване (або обертане) колеса закона“, але дехто в наших часах радить толкувати словами „основане царства справедливости“. Ся перша розмова навернула тілько одного із пятьох, що звав ся Каундінья, а з сего поводу прозваний був Аджніата (той, що добре розуміє) і після Сакіямуні став ся другим „аргатом“. Щоб навернути чотирьох прочих, треба було другоі промови, котра не має осібного титулу, але котру можна б назвати проповідю про „не-я“. Весь час, поки трівала ся наука, ученики за чергою, по два або по три ходили до міста, щоб вижебрати страву для вчителя, для себе і своіх товаришів. Коли наука скінчила ся повним успіхом, на світі було шість „аргатів“ — Сакіямуні і єго пять учеників. Вони звали ся: Аджніата-Каундінья, Асваджіт, Вачпа, Маганана, Бадріка. Се було перше ядро величезного братства, основаного Ґотамою Сакіямуні, бо правду сказавши, годі в нім бачити що небудь інше, як тілько основника жебручого ордена.

Від сего часу аж до самоі смерти, т. є. цілих 45 літ Будда проповідував свою науку в ріжних місцях, збільшував своє братство припливом нових учеників, скріпляв єго своіми вказівками, управляв ним при помочи наказів видаваних як до потреби, здобув для него могучих прихильни-

ків і опікунів і сам боронив єго своіми відповідями на зачіпки ворогів. Годі нам розповідати всі пригоди сеі довгоі діяльности; досить буде дати тілько загальний єі огляд.

Побувши якийсь час у Бенаресі і навернувши там молодого Ясу, чотирьох селян і нарешті 15 міщан, він удав ся до Урувільви близько гори Ґайя, надіючи ся навернути там трьох братів: Касіапу-Урувільву, Наді і Ґайя-Касіапу, славних учителів, що мали разом тисячу учеників, котрі носили коси і задля того називали ся „джатіля". По дорозі він здибав юрбу забавників, 60 молодих людей, що ні про що й не думали крім забав та роскошів і котрих він напхнув на поважнійші думки. Прибувши на місце, він навернув на сам перед Урувільву-Касіапу і єго 500 учеників, потім Наді і Ґайя-Касіапу і 250 учеників кождого з них. Опісля, зібравши 1000 тих новонавернених на вершок гори Ґайя він чинив чудеса, щоб показати йім свою надприродну силу і виголосив до них науку про „пожар або огонь наметностів", котрій надано назву „адітта-паріайа" і котру можна вважати єго третьою проповідю; єі іноді називали „нагорньою проповідю Будди".

Відси Будда удав ся до города Раджаґріга, де вхід єго був правдивим тріумфом; сам бог Індра танцював перед ним. Єго ровесник цар Бімбісара вийшов єму на зустріч, привитав єго сердечно і відступив єму на пробуток для него і єго монахів свій парк званий „гай бамбусовий, житло вивірок" (венувана, калантака нівапа), і поки жив, окружав єго своєю опікою. В городі Раджаґріга приєднав собі Сакіямуні двох головних учеників, з правого і з лівого боку, Саріпутру, що визначав ся мудрістю, і Модґаляяну, славного своєю зручністю і силою. Коли ще жив у тім городі, єго запрошено, щоб прибув до міста Сраваcті, столиці краю Косаля, де богатий міщанин Судатта (більше звісний під назвою Анатапіндіка) відступив єму, на перекір пануючому цареви, свій парк званий Джетавана, де Будда справді пробував найчастійше, хоч бував і в інших околицях Індіі а і в самій Сраваcті мав ще інше місце притулку, зване Пурварама (огород на заході), дарований єму Вісакою.

Прихід Будди до Сраваcті викликав, як і всюди, незвичайне зацікавлене. Єго ровесник цар Прасенаджіт, не можучи повірити, щоб хтось у так молодих літах був уже „аргатом", сам вийшов, щоб єго побачити і розпитати. Сакіямуні розбив усі єго сумніви промовою, що називає ся „дагара-сутра" (приклади о молодих людях) — одною з найславнійших єго проповідів.

Зі Сраваcті він пішов до Капілявасту, свого рідного міста, котрого не бачив уже звиш шести літ. Він подав ся туди на зусильну просьбу

свого батька, своєі рідні і цілого народа. Ледво не-ледво вони випросили собі у него ту ласку. Принятий з найбільшою парадою він замешкав у фіговім парку, ні за що в світі не хотячи переступити порога царськоі палати. Єго присутність викликала неописаний ентузіазм, стала ся причиною небезпечного руху, правдивого божевільства цілих мас народніх. Всі Сакіі забажали покинути світ і вступити до братства: сам цар Суддодана дав сему примір, зрікши ся корони і всіх достатків. Швидко ціле Капілявасту залунало риданем жінок покинутих мужами, братьми, синами. Прийшлось охолоджувати сей надмірний запал; видано приказ, що тілько одна особа з кождоі сімї може вступити до братства.

Між учениками, котрих здобув Сакіямуні в Капілявасту, годить ся назвати єго двоюродного брата Нанду, єго сина Рагулю, єго свояка Ананду, що став ся єго повірником і намістником, іншого свояка Девадатту, що став ся пізнійше єго супірником і противником, голяря Упалі, одного з тих, що списували єго науку, Ануруддү і др. З подорожю до Капілявасту вяже ся ще один важний факт: повстанє жіночого братства. Тітка Сакіямуні, Ґаутамі і інші жінки з роду Сакія просили єго, щоб йіх приняв у монахині. Будда з разу супротивляв ся, але Ананда в імени тих жінок налягав на него з таким запалом, що вчитель таки уступив. Таким способом братство складало ся з жебраків-мущин (бікчу) і жебрачок-жінок (бікчуні). Та тілько здаєть ся, що Сакіямуні досить мало займав ся сим відділом свого манастирського закону і ограничував ся на висшому надзорі. Близше вмішуванє в діла сеі жіночоі організаціі грозило ріжними небезпеками, і для того він полишив своій тітці Ґаутамі всі клопоти веденя і приниманя монахинь, увесь заряд сею частиною єго діла.

Годить ся також зазначити, що тексти не згоджують ся при означеню часу сеі подорожі до Капілявасту. Одні кладуть єі в першому році, другі в шестому; є також згадки про побут Будди в Капілявасту в пятнадцятому році єго проповідництва. Нема сумніву, що Будда міг там ходити кілька разів, і не було б нічого дивного, коли б оповіданя зібгали на одну подорож факти, що діяли ся в ріжні часи. І так дуже трудно припустити, щоб установа монахинь відносила ся вже до першого року проповідництва Будди.

Після сих подорожів до Сравасті і Капілявасту Сакіямуні вернув до Раджаґріги, де пробув другий, третій і четвертий роки свого проповідництва. На пятому році він удав ся до Ваісалі, де знаменита куртізана Амрадаріка дала єму на пробуток свій сад з манґових дерев з кількоповерхом домом над ставом малп. Слідуючий рік він пробув у городі Косамбі, в краю Каусамбіі. На семому році він полетів до

неба, щоби навчати свого закона 303 богів а особливо свою матір, котру передчасна смерть позбавила того добродійства, щоб могла єго слухати на земли. Осьмий рік він пробув на скалі Сансумарі близько Капіляв асту, а девятий опять в Косамбі, але в іншім притулку, в саду Ґосіка. Роки 10, 11, 12, 13 пройшли в менше славних місцевостях, в лісі Паралі, в селах Наляка і Вераніа, в скалі Челія, де один бог приймав єго як гостя. Чотирнацятий рік він прожив у Сраваcті, 15-тий в Капілявасту в фіговім саду. В 16-тім році він пішов до Аляви, де робив великі чудеса і де єго приймали з великим торжеством. Роки 17, 18 і 19 пройшли в гор. Раджаґріга в бамбусовім гаю, дальших 6 літ у Сраваcті в ліску подарованім Вісакою. В остатніх роках своєі діяльности він обходив іще ріжні сторони, але найчастійше пробував у Сраваcті.

Загалом можна сказати, що Сакіямуні не мав постійного місця пробутку, бо навіть в тих притулках, що ми отсе вичислили, він пробував тілько одну часть року, т. зв. „варча", т. є. пору дожджову від іюня до октября. Впрочім як до потреби і обставин він раз у раз ходив з одного місця у друге. Звісно, вандрівки ті ніколи не були надто далекі. Помимо смілости своєі думки, помимо дивного щастя, яке єму сприяло при основаню религіі в неоднім погляді універсальноі, він в грунті все був Арійцем і Індійцем. Він не виходив ніколи по за границі центральноі Індіі, Мадіа-деси (краю середини). Раджаґріга, Сраваcті, Бенарес, Капілявасту, Ваісалі, Косамбі — отсе, можна сказати, границі поля єго діяльности, границі досить тісні, по за котрі він не виходив ніколи Далекі подорожі, котрі єму приписують ся, ми мусимо віднести до ряду казок. Єго вандрівки до північних країв на береги озера Анаватапта, а також на полудне на остров Цейлон не мають у собі нічого історичного. Що до знаменитого озера Анаватапта, то всі оповіданя додають, що Будда літав до него по повітрю, силою своєі надприродноі могучости; вже се можна приняти за признанє, що ті вандрівки є тілько видумкою. Подорож на Цейлон, помимо чудесних обставин, що єі супроводжали, видаєсь більше подібною до правди і навіть можливою. Та про те все таки певна річ, що вона видумана буддістами, і то полудневими, котрі ні за що не хотіли попустити ся тоі думки, що буддізм на йіх святому острові насадив сам Будда. Сакіямуні на Цейлоні не був ніколи.

Як проводив час учитель буддізму? Рано він уставав вчасно, надівав плащ і держачи в руках посудину для збираня милостині, ходив по городі чи селі від хати до хати вижебруючи собі поживу. Те саме чинили всі єго ученики. Вернувши до свого притулку (вігари), чи як

би ми сказали, до свого манастиря, він обідав у полудне, однісінький раз на всю добу. Решту дня проводив у думках або проповідував свою науку. Найпізнійші книги буддійські говорять, що у него бували безмірні маси слухачів, між котрими були також боги і інші надземні істоти. Найдавнійші тексти признають звичайно, що число єго слухачів було не дуже велике і означують єго на 1.250 осіб — цифра дивна і дуже скромна, що відносить ся мабуть виключно до числа членів братства, а може й означує максімальне число людей, котрі могли чути голос оратора.

Звязок Буддових учеників в часі коли був найбільше розширений, складав ся з 4 розрядів осіб, чи, як йіх називано, з „чотирьох громад“. Були се 1. „бікчу“ і 2. бікчуні', т. є. члени братства мужчини і жінки, 3. „упасака“ і 4. „упасіка“, т є. світські прихильники і прихильниці, приятелі та поклонники Будди, що не покидали світових справ. Доступ до „відари“. в часі проповіді а навіть в кождім часі був, здаєть ся, досить лехкий. Будда радо показував ся і не відмовляв відповіді чужинцям, що приходили єго відвідувати чи то для науки чи з простоі цікавости. Та інколи й єго не можна було бачити; тоді єго перворядні ученики і повірники, особливо Ананда, відповідали замісць него а потім розповідали єму по правді все, що стало ся. Будда похваляв, що було добре сказано або зроблено, і картав, інколи дуже остро, помимо своєі звичайноі лагідности, поповнені блуди.

Але були в него не тілько могучі опікуни, ученики і приятелі, що бажали повчити ся та подивляли єго високі прикмети. Мав він і ворогів з ріжних боків. Поперед усего були се провідники ріжніх шкіл, єго природні супірники і противники. Буддійські перекази називають 6 головних противників Будди, що йіх зовуть „тіртіка“, а іменно: Пурана-Ґасіапа, Маскарі-Ґосаля, Аджіта-Кесакамбаля, Ґосаля-Беллянті, Ніґанта-Натапутра і Какуда-Катіяяна. У него часто бували з ними діспути, та здаєть ся, що противники не мали звичаю діспутувати лице до лиця; полеміка вела ся через посередників, докази і противдокази переносили головні ученики від провідника одноі школи до провідника другоі. Самі провідники зустрічали ся дуже рідко, на врочистих ігрищах, що справляв який цар або князь, і там чуда являли ся важнійшими аргументами, ніж розумові докази. Та сяк чи так, а боротьба була завзята, а укріплене буддізму було наслідком побіди Сакіямуні над провідниками противних шкіл.

Крім тих противників, що звуть ся внішними ворогами, єму приходилось бороти ся і з внутрішними ворогами. Між єго близькими також повстала против него опозиція, котру провадив єго свояк Девадатта.

Сей Девадатта є для буддістів тіпом злоби, віроломства і зради. Що тілько діє ся злого, що сіє розстрій у ділі Будди, все приписують єму. Особливо він був тим, що викликав розлом (схізму) і розділ в лоні братства релігійного. Він трібував навіть оснувати на супір Будді новий закон, чистійший і досконалійший від Буддового, напираючи особливо на строгу дісціпліну і проповідуючи надто вибагливий ріґорізм. Та Девадатті закидають не самі тілько небезпечні похибки в ділах віри та впертість і незгідлівість в ділах особистих; розповідають, що він навіть напосідав ся на житє Будди. Він мав чинити стараня, щоб позбавити єго житя і чести: раз випустив на него з припову розлюченого слона, іншим разом звалив великий обломок скали на дорогу, котрою йшов Будда, а в кінці намовив одну жінку, щоб голосила, що від него зайшла в тяж. З того видно, що Сакіямуні, котрого, бачить ся, всі шанували за чистоту обичаїв, строгий спосіб житя і піднеслий характер ще більше, чим за повагу єго науки, був предметом зависти і ненависти, як се завсігди буває, і що ті низькі пристрасти виявляли ся в гидких обмовах і замахах на єго житє.

Остатні роки житя Сакіямуні були дуже сумні. Чимало болючих пригод звалило ся на него. Так як усі ті, що живуть довго, бачив він, як один за одним умирали єго найлішші приятелі, найміцнійші підпори. З поміж єго учеників два найчільнійші, Саріпутра і Модґаліяяна, поперед него зійшли в могилу, чи краще сказати, в „нірвану". Так само стратив він двох своїх могучих покровителів, царів Бімбісара і Прасенаджіта. Бімбісара був убитий своїм сином, що звавсь Аджатасатру Новий цар Маґади, що вступив на трон по батьківськім трупі, був під впливом Девадатти. Під'юджений намовами сего зрадника він переслідував Будду і видав наказ, забороняючи своїм підданим ходити до великого вчителя, а навіть у своїй зайілости вбив одну з жінок свого батька, котра не зважаючи на заборону, засвітила була лямпу на честь Будди. Правда, Аджатасатру покаяв ся, поєднав ся з Буддою і навернув ся на єго віру, та все таки новоповстаюча школа перебула тяжку пробу. Смерть Прасенаджіта, царя Косалі, повела за собою інше нещастє. Єго скинув із престола начальник єго війська, і Прасенаджіт умер швидко опісля. Єго син і наслідник Вірудака, під впливом і порадою того самого начальника, що перед часом посадив єго на троні, пійшов війною на царство Сакіїв. Будда на дармо силував ся довести до замиреня, не міг утишити бурі. Країна Сакіїв була здобута і спустошена, город Капілявасту зруйнований, і Сакіямуні дожив того болю, що безпомічно мусів глядіти на руїну своєї вітчини і розсіянє свого народа.

Вреняті після довгого житя, з котрого 29 літ пройшло в царських

палатах, 6 у тяжких подвигах аскетизму а 45 в тиші манастирській, навчаню і проповідуваню, він умер 80-літнім старцем. Сталось се в краю Малля, поблизько города Кусанаґара, в маленькім садку, де були чотири дерева з породи „саля“. З его учеників тілько один его повірник і заступник Ананда був при его смерти. Ще перед самою смертю він приняв до братства одного члена іменем Субадру: до остатньої хвилі житя він сповнював свої обовязки начальника чернечого ордену. Причиною его смерти була нестравність: він наїв ся свинячого мяса. Дивна річ! Той взір стремезлигости, що жив тілько рижем, їв тілько раз на добу, старанно вистерігав ся всякої мясної страви, на 80-тім році житя йість нездорове мясо! І що не менше дивне, ся необережність, сей вилом в правилах, котрих він тілько літ держав ся непохитно, були покутою Той мудрець, що від 45 літ був в посіданю абсолютної мудрости і всіх совершенств, мусів іще приняти кару за якусь провину. Бо припадок, що був причиною его смерти, був ему карою за якусь провину, котрої впрочім оповіданя не виявляють. Нарушене власних правил, слабість, кара — ось що було для него переходом до буддійської щасливости, т. є. до нірвани. Нірвана! Слово се значить, що він скінчив своє остатнє істнуване, що замкнув що до своєї особи круг переселюваня душі. Бо коли б ми хотіли розповідати всю его історію так як єї розуміють буддісти, то мусіли б оповідати про многочисленні житя, котрі він пройшов давнійше раз в людських тілах то знов у звірячих. Те житє, котре ми отсе розповіли (здаєть ся, що й сего досить) було остатнє. Тепер він зробив ся свобідний від конечности — відроджувати ся, щоб умирати, і вмирати, щоб опять відроджувати ся без кінця. Одним словом, він перейшов до спочинку, до сну, до спокою, до абсолютної безчинности нірвани.

Смерть Сакіямуні порушила людей, богів і всю природу. Єго тіло торжественно спалено. Єго попіл поділено на 8 частей і похоронено в 8 посмертних памятниках, що звали ся „ступи“ або „гайтії“, де були предметом набожного пошанівку. По 200 літах цар Асока казав виняти сі останки з 8 давніх ступ і побудував 84.000 нових, у котрих і поміщені були часточки тих цінних реліквій.

В традиційній житєписі Сакіямуні видумки раз у раз перерывають дійсну правду. Житє его повне чудес: чудеса при его вродженю, чудеса при смерти, чудеса в середині. Деякі ми привели, та могли привести йіх далеко більше. Нема майже ані одної події, в котрій виступає Будда і котра була б розказана як звичайна подія історична; міти раз у раз перемішують ся з історією. І так що до его особи ми можемо піднести ось які 4 питаня: 1) чи істнував він справді? 2) які були

дійсні подіі єго житя? 3) коли він жив? 4) якого діла він довершив? Сих чотирьох питань ми не можемо тут розібрати основно, та все таки попробуємо на кожде з них дати коротеньку відповідь.

1. Коли книги буддійські були ще незвісні або не простудіовані, можна було з деякою правдоподібністю сумнівати ся що до істнованя Будди а навіть прямо єго заперечувати. Та тепер, коли більшу часть тих книг простудіовано, істнованє єго не підлягає ніякому сумнівови. Та про те й доси є критики, котрі інколи виражають ся так, немов би не вірили в єго істнованє. Деякі мітологи прямо навіть в „легенді про Будду“ вбачали переробку якогось солярного міту. Не треба й говорити, що такі теорії виходять з зовсім хибного розуміня особи і діяльности Будди, а істнованя єго все таки заперечити не можуть. Та хоч і як далеко б ми посунули скептіцізм що до цілого множества подробиць із житя і характеристики Будди, то все таки нам видаєсь неможливим перечити єго істнованю і ми приймаємо єго як безсумнівний історичний факт.

2. При всім тім, признаючи сей факт, треба заразом признати, що майже неможлива річ розділити в єго житєписі части мітичні від історичних, котрих переплетенє ми вже нераз показували. Бо з одного боку не досить в оповіданях про него повичеркувати всі чудесні подробиці, щоб лишили ся самі речі правдоподібні. Се повело б нас до того, що ми н. пр. включили б у житєпись Сакіямуні єго подорож на Цейлон — факт можливий, але про те видуманий. А з другого боку найдивоглядніші видумки можуть бути основані на дійснім факті, котрого вдачу нам тепер тяжко означити. Таким способом житєпись Сакіямуні. що мала б претензію бути історичною, неохибно мусіла б бути недокладною і неповною.

3. Що до часу, коли жив Будда, самі буддісти не можуть прийти до згоди. Дати 622—542 перед Хр., котрі ми навели, оперті на оповіданях полудневих буддістів. Північні буддісти відсувають єго житє о кілька сот літ в зад. І так по думці Тібетанців Будда родив ся в р. 969 пер. Хр. Ся ріжниця дала підставу до припущеня про істнованє двох Буддів: основателя і реформатора релігії. Се припущенє давно вже закинено, а ріжниця рахунку в обох частях буддістів не заслугує на те, щоб до неі привязувати таку велику вагу. Сучасна критика, беручи за основу дати полудневого буддізму, поправляє йіх відомостями зачертими чи то з вказівок самих буддістів чи з інших жерел і означує рік 478 пер. Хр. як рік Нірвани, т. є. смерти Будди, так що вродженє єго припало би на р. 558. Ті дві дати 558—478 хоч і не зовсім певні,

та все таки приймають ся загально як досить угрунтовані а бодай дуже зближені до правди.

4. Все в буддізмі — писаня, наука, встанови — приписує ся Будді. Щож серед тоі масси фактів і документів походить безпосередно від него? Скажімо з гори: він не писав нічого. Сумнівають ся навіть, чи в єго часах письмо звісне було в Індіі. Впрочім певна річ, що єго наука, голошена устно, передавана була устно довгі літа після него. Значить, з проповідів ним виголошених, з відповідів даних на ріжні питаня і з котрих многі без сумніву він повторяв много разів, деякі мусіли задержати ся в памяти єго учеників — але котрі? Як йіх розпізнати? Вони обкутані тьмою коментарів і промов єго наслідників, що хибно вважають ся також словами самого Будди. І тут ми стрічаємо таку саму трудність, як при житєписних подіях. Коли б ми стрібували зробити вибір, то дуже лехко можемо попасти в таке, що припишемо єму слова, що не походять від него, а виключимо такі, що приналежать єму. Між науками, котрих автором має бути Будда, на першім місці стоять „чотири правди,“ далі (що вже менше певне) „дванадцать нідан“ звані також „Пратітія Самутпада,“ т. є. сплетенє дванадцяти суміжних причин і наслідків. Певна річ, що не одна буддійська теорія є тілько дальшим розвитєм зароду, що містив ся в якім небудь реченю вчителя, але означити в кождім спеціальнім випадку сей розвій майже неможливо.

Подібна трудність виходить і при встановах. Безперечно не можна для Сакіямуні відмовити назви основателя манастирського братства. Також установа світських прихильників мусіла вийти безпосередно від него і без сумніву се була одна з єго найліпших установ. Заходить уже сумнів що до встановленя жіноцького братства. Єго опір супроти сеі чудноі новости, що не вийшла від него і довершила ся остаточно против єго волі — чи не значить, що ся встанова була пізнійшою? Можна б дуже лехко склонити ся до такоі думки. Але вже сама смілість сеі встанови склонює нас до здогаду, що не хто інший, як він був єі автором. Тай надто треба запитати ся, чи справді була се така нечувана новість, чи може допускаючи єі Будда по просту пішов тілько за течією часу? Аджеж звісно, що в іншому братстві, супірному з єго братством, в т. зв. братстві „Ніґанта“ кермованім Натапутрою, були також жінки. Сей Натапутра, котрий видає ся тотожним з Магавірою джайністів, був старший від Сакіямуні і вчив давнійше. Отож єго братство складало ся з членів, що звали ся „ніґанта“ і „ніґанті,“ значить, були в ньому мужчини і жінки. Замісць припущеня, що він запозичив сю организацію у молодшого супірника, котрий може був єго учеником (що не є так дуже неправдоподібним) радше мусимо приняти, що про-

тивно, Сакіямуні наслідував Натапутру. А що найменше треба признати, що Будда подав ся за течією, уступив загальному змаганю до релігійноі емамціпаціі, що було в дусі єго сучасноі генераціі.

Як з жінками, подібно стоіть діло і з кастами. Бож звісно, що Сакіямуні повстав против панованю каст. Не то, щоб піднімав якусь революцію в суспільній організаціі, але в своїй релігійній суспільности він зовсім не вважав на ріжниці походженя і приймав без розбору людей з ріжних каст. Сей сістем, що опісля став ся мабуть одною з причин упадку буддізму в Індіі, в початках причинив ся до єго розросту і сприяв єго розширеню по за границями Індіі.

Та годі нам вдавати ся далі в розріжнюванє, що в буддізмі є власним ділом Сакіямуні, а що єго наслідників. Хоч і як богато б ми клали на карб сих остатніх, то все таки Сакіямуні лишить ся правдивим творцем буддізму. Коли що запевнило тій релігіі успіх, так се не стілько еі метафізичні теоріі і дивоглядна премудрість (щоб не сказати педантізм) множества еі вчителів, а власне особистий вплив і повага характеру Сакіямуні Він сильно вражав умй чистотою свого житя, простотою обичайів, помірккованєм і лагідністю, більше ще може, ніж певними прінціпами, що відповідали змаганям і духови єго часу, а також, треба й се сказати, довготою свого житя. Се також обставина, котроі не можна лехковажити: і до него, як і до многих других підходить італіянська приповідка: „Chi dura, vince.“

Пошана, котрою окружена память основника буддізму в Індіі, а особливо по за Індією, в середній і східній Азіі, не ограничила ся на крайі сумежні з єго вітчиною, але дійшла й на захід, до християнськоі, католицькоі Европи, де людей, що визнавали буддізм, уважано за поганців. І вийшло таке, що творець не християнського культу доступив тоі чести, що був канонізований як християнський святий „Коли б він був християнином — мовив Марко Поло — то був би великим святим поруч нашого Спасителя Ісуса Христа.“ І се припущенє венеціанського подорожного справдило ся: з Будди зроблено християнина і святого. Грецька повість, приписувана св. Іванови Дамаскинови п. з. „Душеполезноє житіє Варлаама і Йоасафа“ оповідає для прикладу побожним історію індійського царевича Йоасафа, що зрік ся престола, щоб жити як пустинник, наклонений до того мудрим учителем Варлаамом. В тій повісти в царевичу Йоасафі помимо християнськоі закраски лехко розпізнати Сіддарту-Сакіямуні. Геройі тоі повісти, царевич і єго вчитель, зачислені були між святих і вставлені до римського календаря під днем 27 ноября Вони, св Йоасаф і Варлаам, поставлені за взір християнам, а йіх молитви мають допомагати грішним людім, щоб дістати ся до неба.

Отсе справді честь, якоі творець буддізму ніколи не надіяв ся. Він доступив єі, ніде правди діти, дякуючи невідомости якогось немудрого панегіриста, та може ще й більше могучому чарови своіх чеснот і своіх похибок.*)

Із обширноі літератури, що трактує про житє і науку Будди, виймаємо тут тілько важнійші нові книги: Csoma de Körös, Life of Shakya (Asiatic Researches, XX, t II, pp. 285 - 318); Ph. Ed. Foucaux, Histoire du Bouddha Sakyamouni, Paris 1860 і друге вид. п. з. Lalitavistara в видавництві Annales du Musée Guimet, t. VI, Paris 1884; Bigandet, The Life or Legend of Gaudama, Rangoun 1858 і 1866, London 1880; Bennett. Life of Gaudama (Journal asiatic américaine, 1851. t III); Emile Senart. La legende du Bouddha, Paris 1875 (витяг із Journal Asiatic); H. Oldenberg, Buddha, Leben, Lehre, Gemeinde, Berlin 1881; W. W. Rockhill, The life of the Buddha, London 1884.

(Далі буде.)

Із французького переклав
Іван Франко.

НОВИК.

Оповідане.

I.

Була раз міщанка, убога вдова
І сина ховала Івана,
Одного лиш мала, а й того дала
У школу учитись на папа.

Минають два роки, учить ся Івась,
Пішли на науку дві ниві;
Минає і третій, четвертий ще рік —
Як син так і мати щасливі.

Вдоволена мати, що вчить ся синок,
І шле єму, що тілько може;
Не жаль йій і ниви, худоби не жаль —
Колись чей і син йій поможе.

*) Повість про Варлаама і Йоасафа є темою моєі докторськоі діссертаціі. котра буде опублікована в дальших книжках „Житя і Слова.“ *І. Ф.*

Щасливий і син, що біди не зазнав,
Бо мати про него журилась,
Він добре учив ся на втіху вдові,
Що ним перед світом чванилась.

На пятому-ж році убога вдова
Не мала вже що й посилати,
Остала ся йій тілько нивка одна
І стіни старенькоі хати.

Журилась вона, бо Іван присилав
Зі школи немилії вісти:
Не вмів собі раду у світі давать,
А все забагало ся йісти.

В зимі простудив ся і тяжко заслаб,
Так тяжко, що тілько вмирати;
Два місяці він в шпитали пролежав,
Аж ось і прийіхала мати

Так плакала, бідна, що серце его
Аж нило у грудях з розпуки,
Бо мати змарніла і згорбилась так
І з праці попадались руки...

Піднявшись з постелі нараз десь пропав,
Ні слиху про него, ні диху, —
Побачив будучність і мабуть злякавсь,
У вічі заглянувши лиху.

І де він подів ся, не знала вдова,
Не мовив і слова нікому!
Пів року питала і йіздила скрізь,
А далі й вернула до дому.

Так пташка безпера упаде нераз,
Як буря гніздом заколише,
На землю, голодна залізе в лабаз,
Там очи замкне і ще дише —

А мати літає довкола гнізда,
Так пильно шукає дитини,
Квилить так жалібно, нічого не йість,
А далі в знесилі спочине.

Коли ж тілько голос почує з трави,
Стрілою з гнізда там упаде,

Дитинку найде, хробачка їй подасть
І з радости там і присяде.

II.

І плакала ревне убога вдова:
„Ой сину мій, рідний мій сину!
І де ж ти подів ся та хто міні взяв
Тебе, мою втіху єдину?

„Бажала я вивести в люде тебе,
А вивела в світ на загладу...
Чого-ж ти злякав ся, Іваночку мій,
Що тяжко найти собі раду?

„Було-ж повернути до дому назад,
Були-б ми обоє бідили,
А ти загирив ся між этими людьми...
І де-ж ти, мій синочку милий?...“

Чувала вдова, що Івасьо єї
Поїхав до краю чужого,
Учить там дітей і жиє так з того́
Та надієсь щастя друго́го.

І думка у неї була, що ось він
Вже верне небавом з чужини,
За гроші зароблені школу скінчить
І все таки вже не загине.

А вістки про себе тому не дає,
Бо го́рдий він дуже і впертий;
Не знає, що мати в непевности сій
Ні жити не гідна ні вмерти.

Втішає себе як лиш може вдова,
Раз тужить, як скіпка марніє,
То знов набирає відваги вона
І знову не трагить надії.

Аж чує вона від побожних прочан
Про сина предивнії речі,
Що в Красному Лузі у монастирі
Він ходить у рясі чернечій.

Дивує ся мати, мовчить цілий день...
Під ніч помолила ся Богу

І клунок на плечі — та сина шукать
Пішла у далеку дорогу.

III.

А в Красному Лузі стояв монастир
Великий, старий, грубомурий;
На криші его там берізка росла,
А чорний був він і понурий.

На церкві висока вежа камяна
Сягала над липи високі,
На ній був годинник, що тихим черцям
Години числив одинокі.

Довкола чудовий горо́д був і ліс
Сосновий, старий та тінистий,
І з зимного, ясного там жерела
Струмочок котив ся сріблистий.

В тім лісі в зимі як у церкві в ночі
Було так тихенько, сонливо;
Часом відізвала ся тілько сова
І крук десь закракав храпливо.

За те-ж на весні соловіі гучні
Пісні чарівні виводили
І голос йіх милий по лісі лунав, —
Черці все йіх слухать ходили.

І дивно йім в ухах щебетанє се,
Неначе подзвінне, звеніло,
Мов плач, що житя не зазнали вони
І серце йіх закаменіло

Вони не жили вже для світа сього́,
Не чули вже роскошів земних,
Вони вже думками пото́нули всі .
В посмертних годинах таємних.

IV.

У Красному Лузі у монастирі
Була і моло́дців громадка;
Вони привикали землі не любить
І в раю вітала йіх гадка.

Між ними жив нóвик блідий і сумний,
Наляканий злою судьбою,
Що жаль мав до світа, бо світ запізнав
Єго з навісною бідою.

Він був молодий і що тілько вступив
В сі тихіі мури чернечі,
І мріі у него були ще нераз
Буйні і палкі, молодечі.

І з досвіду власного знав він лише,
Що в світі не дасть собі ради,
Бо в кого відваги нема до борби,
Той марно, безслідно пропаде.

З думок сих на сповіди він сповідавсь
Найстаршому черцеві,
Той слухав уважно і в очи дививсь
Блідому молодцеві.

„Два роки прожив я, мій отче, в біді
Такій, що ховай мене Боже!
Вже мати усе продала, що могла,
А більше ніхто не поможе.

„На місяць десятку я сам заробляв
Та не поклоняв ся нікому,
З того-ж ані жити, ні вмерти не мож
У місті дорогому.

„І вчичись не міг я, як нужда така
Зловила мене в свою сітку,
Сюди і туди я крутив ся що дня,
Як пташка заперта у клітку.

„Не бачив я світа в рожевих красках,
Не мав і охоти до труду,
Не дбав, по яких то терневих стежках
Колись ходити буду.

„Були пориваня у мене також,
Огнем вони ясним горіли,
Та злидні зливали водою йіх все,
Димились вони, а не гріли.

„Я мешкав у сторожів бідних літа
І бачив житє йїх погане;
І думка у мене взяла ся така:
Хто бідний, той бідним остане.

„Нехай і дібє ся чого, то біда
Полишить на віки признаку:
Все буде невільником більших панів,
Робітником чорним у фраку.

„І по що дала мене мати до шкіл
Тим злидням тяжким на поталу?
Ще піря на пташці не видко було,
Вже кажуть: Літай-но помалу!

„Вона розмахнулась, рванулась з гнізда —
Та в воду упала холодну!
А хвиля несе єі скоро, несе
І топить безсильну, голодну.

„В зимі простудивсь я і тяжко заслаб,
Так тяжко, що тілько вмирати,
Два місяці довгі як Лазар лежав,
Аж ось і прийїхала мати.

„Так плаче, старесенька! Серце моє
Аж ниє у грудях з розпуки!
Сама так змарніла і згорбилась так
І з праці попадались руки.

„Що-ж я йий поможу? Я сам ледви встав,
Вже стратив пів року у школі.
Де дігись тепер? що чинити тепер?
Хоч гинь між людьми і на волі!

„Вжеж воля є мила, коли чоловік
На кождому кроці йий годить.
Та хто єі має? Всі люде в ярмі
І кождий невільником ходить.

„І кажу я мамі: Тепер поки що
Не буду я в місті сидіти,
А вийду зараз куди на село
Учити людські діти.

„Відйїхала мати до дому, а я
Шукав цілий місяць роботи,

Тай так дошукав ся, що мало не вмер
Із голоду, туги й турботи.

„Ненавиджу світ і людей не люблю
І жити для кого нема ту!
Не стоїть за крихту пустого житя
Платити нечувану плату.

„Житє те як груба, пали і пали,
Ходи коло неі і хухай
І панькай ся з нею, сли хочеш тепла,
А ні, то подзвінного слухай.

„Сли маєш здорові дрова, то гаразд:
Хоч не набереш ся простуди;
А маєш ломаче: чадить и димить —
А холод як був — так і буде.

„Прийшов я до вас і тут добре міні.
Хоч тут і не маю свободи
Та на що міні придала ся вона?
Свобода бажає вигоди.

„Там мати бідує, не знає, де я,
І жалко міні еі дуже,
Збиравсь я писати вже кілька разів,
Бо мабуть за мною десь тужить...

„Та як тут писати? Готова мене
Між люде назад затягнути;
А я йіх бою ся, боюсь мов огню,
Не хочу між ними вже бути...“

V.

Відтак сповідав ся зі своіх гріхів,
А мав він йіх дуже богато,
Бо заки пристав до побожних черців,
Грішив, як попало, завзято.

Про пости не дбав, а допавши йіди
Він йів, що аж в ухах тріщало;
І кров у нім бурилась дика нераз
І грішних думок мав чимало.

На Бога надіі не мав він часом
І майже весь рік не молив ся,
Пів року до сповіди вже не ходив
І в церкві часом лиш явив ся.

І ближніх чогось не любив він як слід,
Ненавидів навіть одного;
Нераз був лінивий — і всяких гріхів
У него зібрало ся много.

І вислухав грішника сивий чернець,
На руку понурий схилив ся,
Мовчав, мов нагадував власне жите,
Зітхнув і зі сну мов збудив ся.

„Мій сину — промовив — не в злиднях біда,
Иіх можна сяк-так перебути,
Та гірше, як люде у душу твою
Наллють необачно отрути.

„Весь світ мов завзяв ся на власний спокій
І смутку шукає гіркого;
Забув, що блукає у пралісі мрій,
І глядає виходів з нього.

„Дарма! не найде йіх; бо заки найде,
Вже виростуть праліси другі,
І дармо дурити-ме тілько себе
Та вянути з вічноі туги.

„Світ буде блукати все з ліса у ліс,
Як досі блука споконвіку,
І буде шукати вдоволеня скрізь,
Нігде-ж не найде на се ліку.

„Послухаєш світа — і щез твій спокій,
І віра твоя вся пропаде,
Він дасть тобі тисячі загадок, мрій,
Не дасть же потіхи, відради.

„Вдоволеня в загадках тих не найдеш
І всіх ти ніяк не розвяжеш,
За раду нещиру людей проклянеш,
В могилу з непевністю ляжеш.

„Ні, вирубай в лісі полянку собі,
Там соняшний промінь загляне,
Замучену душу твою звеселить.
І сум твій від него розтане.

„Ти загадок всіх відгадать не бажай,
Бо людськая думка безсильна,
Готову вже відгадку світа приймай
І вір, що вона непомильна.

„Живеш, щоб померти; вмираєш, щоб жить;
Житє се до цїли дорога;
За цїлею сею там щастє лежить,
Там рай і оглядане Бога.

„За світом марним не тужи і не вір
В зрадливу житейську принаду, —
На нашій полянцї, у монастирі,
Найдеш і спокій і розраду...“

І довго єго научав ще чернець,
Простив, сказав слово о Бозі,
А той обіцяв ся поправить себе
І праведно жити по змозї.

По сповіди тій він спокійно зажив
Минали днї за днями:
Він щиро молив ся, спав, їв, не журивсь
І згадував матір часами.

Пів року пожив так у монастирі
Побожно, лїниво, в спокою...
Поправивсь на грішному тїлї й душі,
Згодивсь зі своєю судьбою.

Часом лиш журив ся, коли почало
Болїти єго в середині,
І пильно він лїків домашних вживав
Та спав у спокійній „яскині“.

Була ж та яскиня зовсім не лиха,
У гірших він мешкав давнїйше;
В ній ясно, просторо і чисто було,
А в студінь далеко теплїйше.

Жививсь корінцями, як давні черцї,
Їв редьку, їв моркву й петрушку,
Коли куховар їх до мяса додав,
Або закришив ними юшку.

І воду він пив і то все з жерела,
В ній був нераз сок з винограду;
Наївши ся в смак він у тихому снї
Спокій находив і розраду.

Спершу лиш курити він дуже бажав, —
То так по обідї смакує,
Та диму тютюнного мусів зречись,
Бо грошей за много коштує

Осип Маковей.

(Далї буде.)

СТАРІ ХАРТІЇ ВІЛЬНОСТИ.

(ІСТОРИЧНІ НАЧЕРКИ.)

I. Вступні замітки.

Вільні і абсолютно-монархічні держави Европи в XVIII. ст. — Думка про давність вільности і новину деспотізму. — Вільність стародавня в Азії і Европі. Старий восточний воячько-попівський деспотізм і теократичний лібералізм. — Вільність і деспотізм у клясичних народів. — Германська і словянська стародавня вільність. Єї хисткість. — Середновічна вільність. — Подібність політичного строю у европейських народів в XIV. ст. Неподібність у єму з XV—XVI. ст. Зріст абсолютізму в більшій части контінентальних держав; захованнє і зріст вільности в Англії, Нідерландах, Швейцарії і в колоніях північно-американських. — Велика француська революція і ввод констітуційного правління в західно-европейських державах. — Ріжниця між старими вільними державами і новими констітуційними. — Вартість науки про старі вільні порядки.

В XVIII. ст. з великих держав Европи тілько в одній Англії була державна вільність. В Іспанії, Франції, Прусії панував монархічний деспотізм, як і в Россії. В державах корони Габсбургів, котрі тоді досить слабо були сполучені і належали до дінастії de jure на стані персональної унії, вдержувались ще краєві сойми, але на ділі сила їх була не велика перед королівсько-пісарською бюрократією, навіть у самій Венгріі, в котрій вільні клясові порядки задержали найбільше сили.

*) Сі начерки печатають ся також і в місячнику „Болгарски Преглед“. Тут ми даємо їх з деякими додатками. — *Прим. автора.*

На континенті Европи вільні порядки були в силі лишень у маленьких державах, як Нідерланди, Швейцарія і олігархічні республіки італіянські: Генуезська і Венеціанська, та в Польщі, котра ледви держалась через боротьбу релігійну і сепаратізм непольських народів: Українців і Білорусів. В остатніх менших державах Европи політичні порядки зближались до порядків більших абсолютних монархій, так що найменший князь у Германії або в Італії змагав ся робити з себе копію великого самодержавного короля Франції, хоч у деяких німецьких державках і зоставались ще середновічні сойми.

Такий характер політичних порядків більшої частини держав Европи в суті своій мало відміняв ся від тодішніх порядків держав азіатських і навіть абсолютізмом своім перевазжував державу китайську, в котрій абсолютізм богдихана обмежують національні звичаї і вчена бюрократія. Державний абсолютізм у европейських народів XVIII. ст. не відповідав досить високому станови розвитку розумового, до котрого піднялись уже, з часів новонароджіння наук і умілостів (renaissance) по крайній мірі висші круги громади і котрий був оснований на вільности досліду. Не відповідав він і тим примірам і тим ідеям, котрі освічений Европеєць міг виносити із взірцевих тоді, або клясичних літератур староі Греціі і Риму, в котрих був досить дужий елемент ідей республіканських. Через те серед освічених людей XVIII. ст. склали ся два круги політичних думок: по одному, абсолютна власть государів мусила служити просвіті і громадській рівности між людьми, ломаючи зостанки середновічних „забобонів" (superstitions) і феодалізму, – се теорія просвіченого деспотізму; по другому — прінціп вільности мусів перенестись із круга житя розумового в круг житя політичного, де абсолютізм государів мусів замінити ся волею народів — се теорія лібералізму.

Теорія лібералізму в більшій части европейських держав XVIII. ст., котрими правили абсолютні монархи, мусіла являтись в головах освічених людей, як думка абстрактна, філософічна. Тільки-ж і тоді при тих звязках, які вже істнували між ріжними европейськими краями і які де далі все вбільшувались, піддані абсолютних держав не могли не підпадати під вплив примірів більше вільних держав. Окрім того сама вченість, а в деяких випадках фамільні спомини в арістократичних сімях нагадували і підданим абсолютних держав, що були часи, коли і в йіх землях істнували вільні порядки, подібні напр. до англійських. Пригадаймо, що і в абсолютній Франціі ще в 1614. р. збирались посли від клясів громадських (états généraux) і що ще в 1649—1651, в часи дитинства Людовіка XIV., найабсолютнійшого монарха, короля-

сонця (le roi soleil, — імя мало чим відмінне від титулів царів азіатських, старих і нових,) — був заповіджений збір таких послів. Та і в самій найабсолютнійшій Московщині остатній земський собор був ще в 1698 р.

Нема нічого дивного, коли в головах декого з освічених Европейців, підданих абсолютних монархій, почали складатись поряд з абстрактними, філософськими основами лібералізму і основи історичні.

У Франціі вже в остатні роки царювання Людовіка XIV. граф де Буленвіліє (de Boulainvilliers) написав працю „Історія старого правління у Франціі, в купі з 14 листами про парламент або спільні собори клясові.“ (Historie del'ancien gouvernement de la France, avec 14 lettres sur les parlements ou étâts généraux. Amsterdam. 1737, 3 томи.) Се діло, як і другі історично-політичні твори того-ж автора, довго ходило у Франціі в рукописах, аж поки напечатане було по єго смерти за границею Франціі, в Голандіі. (Другі твори єго були напечатані теж або в Голандіі або в Лондоні). Гр. де Буленвіліє проводив арістократично-ліберальну тенденцію, що перші французькі королі були виборними проводирями франкських вояків, котрих прямими потомками являють ся французькі арістократи і що пізнійші королі, а надто третьоі дінастіі, відтіснили арістократію від управи в державі і підклонили націю під ярмо (subjuguerent la nation) рядом узурпацій.

Трохи згодом після виходу в світ твору гр. де Буленвіліє вчений юріст, теж панського роду, барон де Монтескіє, оглянувши державні порядки всего світа, древнього і нового, в творі про Дух законів (Sur l' ésprit des lois; перше виданнє в 1748 р.) вказав своім землякам *на порядки англійські як на такі, котрі найбільше відповідають потребам громадським*. Сі-ж „прекрасні порядки“ англійські Монтескіє виводив „із лісів Германіі,“ прямо від описаних Тацітом звичайів старих Германців, котрі оснували майже всі нові західно-европейські держави.

Так отож і в тих державах Европи, що в XVII. ст. були абсолютно-монархічними, заложені були основи учення, котре кілька разів висказувалось в таких словах, що „вільність — річ стародавня, а деспотізм — річ нова.“ З XVIII. ст. така думка була підперта цілим рядом дослідів, котрі мали цілі не лишень практично-політичні, але й науково-історичні, дослідів по історіі не лишень Англіі з Шотландією, але і Франціі, Германіі, а на решті і Россіі.

Науково історичний дослід, в купі з виясниованнєм державно-правових думок показав, що наші теперішні думки про вільність, се про-

дукт складного міжнародного політичного і розумового процесу і не можуть бути потожсамлені ні з якими стародавніми думками, — але що дійсно в старовину були два періоди істнування по свойому вільних порядків: первісний і середновічний. Первісні вільні порядки, громадсько-племінні, подібні до тих, які описані Тацітом в єго ділі про Германців, або до тих, які у південних Словян бачили візантійські писателі, і про котрих істнуваннє у руських Словян ще в XI. до XIII. ст. говорять на кождій стороні літописі руські, безспорно були в усіх европейських народів. Головна ознака таких порядків — істнуваннє народнього Збору (віча, купи) з більшою чи меншою перевагою єго сили над властю старшин і начальника. У старих Греків і Італійців такі громадсько-племінні порядки розвились у свідомі республіки, в котрих, дякуючи високій культурі, покладено було початок і нашого наукового ліберализму. По правді кажучи, порядки такі — загально людські, бо йіх істнуваннє відкрила етнографія у теперішніх диких народів, а історія показала і у народів древнього Востока до зросту серед них вояцько-жречеських деспотій. На Востоці древні сільські громади пережили і довгі часи сих деспотій, хоч лишень як низша інстанція адміністратівно-державного житя, в котрому висшу ступінь займає священна особа царя-деспота. Се істнуваннє на Востоці громади з певною самоуправою, часто ширшою ніж та, яку дозволяє европейським сільським а то й городським громадам централізована бюрократія, нагадує нам про єдність людськоі природи і в крузі громадських відносин і про спільність для всіх народів вихідноі точки історіі державних порядків. Восточна громадська самоуправа, котру напр. в Індіі можна прослідити від часів Вед до наших, показує, що і народи восточні зовсім не раби з самоі природи *). Тільки що ті народи не змогли вдержати самоуправи, коли перейшли від житя невеличкими громадами-племенами, з простим економічним господарством випасним або хліборобським, до великих національних або інтернаціональних культурних держав, котрі приняли форму деспотій. Але там, де географічні умови спriяли кантональній відрубности й по при високій культурі, напр. у Фенікіі, бачимо і серед восточного народу семітськоі породи державні порядки подібні до тих, які були в першу добу старих грецьких і італійських городських республік

Окрім того і у народів восточних ми бачимо, що фетішістичне

---

*) Див. книгу англійського юріста Мена (H. Maine, Village Communities; в росс. перекладі Г. Мэнъ, Деревенскія Общины на Востокѣ и Западѣ).

обожанє царів держить ся тільки в один період, а потім настає другий, в котрім складаєть ся наука про обовязки царів і навіть про право підданих скидати лихих царів і заміняти йіх добрими. На жаль, до нас не дійшли ніякі політичні писання старовосточні окрім жидівських, індійських та китайських, але вони все таки можуть дати деякий образ думок восточних народів про царську власть.

З книг законодавчих індійських найбільше важна та, котра помічена іменем божественноі особиМану*). Ману навчає, що царь — велике божество, котре держить в руках своіх кару, безпремінно потрібну для людськоі громади. Але „кару не може по правді прикладати той, хто не має помічників, ні людина дурна, жадна́, ні така, котроі розум не здібний поліпшуватись, ні така, котра віддає ся тілесним роскошам.“ Через те Ману навчає, як царь мусить радитись з висшими достойниками, котрих з рештою він сам вибирає з людей благородних, з родин, котрі вже перше давали царям таких радників, як царь мусить радитись окрім того з попами (брахманами) і велить царям учити закон божий (Веди), науку про державу, науку діалектики і про висшу душу, а також навчатись од народа про суть ріжних торгів і зарібків, а надто привчатись в день і в ночі здержувати своі почутя. Ману особливо перелічує 10 пороків, котрі (в царів) виходять з любови до роскошів і 8 пороків, котрі виходять з гніву; від усіх сих пороків мусить берегтись царь, бо перші шкодливі для єго здоровля і для добродітелі, а другі небезпечні для самого єго житя, як напр. пристрасть до полювання, до гри, до сну в день, привичка гудити людей, пристрасть до жінок, до пянства, танців і музики, до пікчемного подорожя, перепосництва, насильства, заздрість, оббріхуваннє, гарбаннє чужого маєтку, лайка, погроги“. Ману просто каже, що „царь, котрий з дурноти припіеняє державу, буде в купі з родом своім скоро позбавлений житя і царства.“ **)

---

*) Закони Ману (Manava-Dharma-Sastra) переклав на французьку мову Loiseleur-des-Longchamps, а на англійську Bühler (в коллекціі М Міллера Святі книги Востока (The Sacred Books of the East, t. XXV, зо вступом). Тепер появив ся новий французький переклад F. Strehly — в Annales du Musée Guimet.

**) З подібними умовами виставляє своє право на царство сам царь персидський Дарій I. в знаменитій надписі на Бегістунській скалі: „Аурамазда, (бог Ормузд) піддирав мене і другі боги за те, що я не був злим, ні брехуном, ні насильником, ні я, ні рід мій. Я правив згідно з законом, я не насильствував ні над праведним ні над добродійним. Чоловіка, котрий боронив мій дім, я нагороджав, а того, хто грішив, я вбивав по правді.“ (Переклад надписі сеі див.. Oppert, Le peuple et la langue des Médes; Spiegel,

Сю остатню думку Ману немов розвивають китайські моралісти, а надто Менгдзи, або як єго назвали Европейці на латинський лад, Mencius, живший в IV. ст. до Р. Хр. *). По словам Менгдзи, „народ найважнійший елемент у державі, а царь — менший“, „Царя поставляє бог (небо), але через народ“. Коли один царь спитав Менгдзи: „Чи піддані можуть скидати і вбивати царів?“ то Менгдзі відповів: „Той, хто робить неспокій у громаді, зве ся розбійником, а той, хто робить не по правді, зве ся мошенником. Розбійників і мошенників ми звемо просто злочинцями. Я чув про те, як убито злочинця Шоу (остатній царь з дінастії Шанг), але не чув про те, щоб убито тоді царя.“ Сими словами китайський філософ хотів сказати, що лихий царь уже тим самим перестає бути царем і стає ся звичайним злочинцем. Подібне проповідували в Европі богато пізнійше клерикальні писателі, католики і пурітане, опираючись на біблійні приміри.

У народів старого Востока бачимо і проби встановити державний уряд відмінний від воядького царства, а власне царство попівське, основане на певнім моральнім прінціпі — релігії, і в певній мірі контрольоване товариством попів. Приміри такого „божого правління“, теократії знаходимо в Єгипті, починаючи з XX. дінастії (коло 1100 р. до Р. Хр.) і потім в колонізованій Єгиптянами Етіопії (Нубії), звідки царі попи не раз забирали власть і над Єгиптом, де стара звичка задержала царство воядьке. Так напр. коло 775 р. до Р. Хр. царь-піп етіопський Піанка покорив собі воядьких царів Єгипту і зробив на спомин того рельєф, котрий можна назвати найстарійшим сімволічним образом думки про перевагу духовної власти над світською: Піанка стоїть перед сидячим богом Озірісом, а перед царем-попом лежать повержені ниць царі світські, котрі мають на головах звичайний знак царського достоінства — змию. В Фенікії (в Тірі) бачимо попа на престолі царськім коло 800 р. до Р. Хр., в Вавилоні коло 560 р., в Ірані маг. Гаумата (Лжесмердіс Греків) захоплює власть в 521 р. **)

Die altpersischen Keilinschriften. Російський переклад, по Шпігелю в I. т. „Всеобщей исторіи литературы“ В Корша.

*) Твори его переклатені були на латинську мову в 1824 р. — Mengtseu vel Mencius, edidit latina interpretatione Stanislaus Julien, а з сего видання зробив французький переклад Pauthier. Опісля вийшов англійський переклад творів і біографія китайського філософа в праці James Legge, The Life and Works of Mencius. With Essays and notes (1875). Німецька монографія Faber, Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage, oder Lehrbegriff des chinesischen Philosophen Mencius. (Elberfeld. 1874.)

**) Завважаємо, що всі сі проби попівського царювання являють ся

На жаль ми нічого не знаємо подрібного і точного про сі проби теократії. Грецькі писателі (Геродот, Діодор і др.) передали нам короткі спомини про гуманність деяких царів попів, напр. Сабакона, та звістки про те, як буцім то упорядкована була попами праця і житє царів, як буцім то в Єгипті був звичай після смерти царя судити єго діла, при чому перед попами, котрі ховали тіло царя, міг явитись усякий скривджений царем і обвинуватити царя, через що буцім то не мало царів воставалось без похорону, — кара страшна для Єгиптянина. *)

Важко тепер розібрати, скілько в таких оповіданнях об'явились точні факти, а на скілько вони передають нам лишень вривки ідеалів, котрі склались серед єгипетського попівства а надто в ті часи, коли в Єгипті панували чужі царі: Перси, а потім Македоно-Греки **). Але в усякім разі подібні оповідання, котрі чули ж писателі клясичні в Єгипті входили в число тих елементів, з котрих склав ся теократичний лібералізм, котрий, в купі з другими проявами клерікалізму, виробляв ся в старому світі і перейшов з него в середні віки, в світ християнський.

Література індійська дає багато оповідань про боротьбу попівбрахманів з царями (кшатріями), але оповідання сі і хронологія їх такі фантастичні, що по ним не можна виробити собі точного історичного образу проб теократії в Індії. Можна лишень догадуватись, що і тут були тенденції попівського царства і теократичного лібералізму. Напр. характерне одно оповіданнє в Баґават Пурані об тім, як один царь вдарив брахмана і як син брахмана скрикнув: „Ох! поведінка царів, котрі виховались мов ворони, річами, що їм кидають, подібна до поведінки собак або двірників, котрі зневажають своїх господарів.“ Інтересно, що і в пізнійші часи, коли поставляв ся новий царь, то брахман

зовсім не в початку історії восточних народів, як думали ще не так давно філософи історії, збиті з вірної думки оповіданнями азіатської клерікальної літератури, як напр індійської і жидівської, а в пізнійшу добу, після доби вояцького царства, про котре напр. в Єгипті досить докладно тепер звісно з єгипетських надписів Недавно знайдено в Вавилонії надписі, з котрих видно, що там перші володарі (патесі) були вкупі царі і попи, але ж певно функція вояцька і в них переважала над попівською як і в Єгипті. Пригадаймо, що і початкові грецькі царі мали і попівську функцію, але вона не вмоншувала їх переважно вояцького характеру.

*) Див особливо у Діодора, Бібліотека, I, 70–72.

**) З сего боку інтересні оповідання Геродота про нечестивість і деспотізм царів, що строїли великі піраміди, — мов би то ті царі не давали народови ходити в храми. Тепер, коли нові учені прочитали надписи тих ца-

викликував. „Ось ваш царь, люде! а наш царь — Сома“ (бог служби церковноі). *)

Найяснійше ми можемо собі виобразити теократичний лібералізм жидівський, котрий склав ся в часи істнування жидівськоі національно-релігійноі федераціі під старшинством єрусалимського храму і єго собору (сінагоги) після того, як часть жидів вернулась із вавилонського полону і жила в підданстві персидській і греко-сирійській державі. Хоч деякі місця Біблії і говорять про царів, як про „помазанників божих“, але загальний настрій писателів біблійних далеко не прихильний до світського царства. Деякі псальми, напр. 72-ий, дають ідеал царя-оборонця слабійших і бідних, карателя притіснителів, але се говорить ся як молитва до бога. Другі псальми говорять про те, що дійсні царі ввиджались складачам псальмів далекими від такого ідеалу, так що сі поети єрусалимськоі сінагоги кликали самого бога судити суддів-царів неправедних (див. псалом 94 і знаменитий псалом 82 переробка котрого Державіним уважалась за „якобінську“ поезію). Постанова про царство, котру читаємо у Второзаконію, більш пессімістична, ніж оптімістична. „Коли ввійдеш у землю, котру Єгова дасть тобі, і скажеш: я хочу поставити над собою царя подібно до других народів, що навкруги мене, то поставиш над собою царя, котрого тобі вибере Єгова бог твій. Ти візьмеш собі царя з числа твоіх братів, але не можеш брати собі царем чужинця, котрий не буде братом твоім. Тілько він хай не держить багато коней і хай не повертає народ у Єгипет (то б то в неволю) за для того, щоб мати багато коней... Хай не держить він багато жінок... і хай не збирає багато срібла й золота. І коли він сяде на престолі царства свого, хай напише собі у книгу список із сего закону, котрий він візьме у попів. Хай держить він єго завше перед собою і читає що дня жития свого, щоб навчив ся боятись Єгови бога свого і глядіти і сповняти закон сей і всі єго повеління, щоб серце єго не вивисшувало ся над братами єго і щоб він не відступав від повеління закону ні на право ні на ліво, щоб тим продовжити дні в царстві своєму для него (царя) самого і для дітей єго серед Ізраеля“. (XVII, 15—20).

Остатні слова очевидно звучать як свого рода si no — no! але й у загалі в усему сему місці книги закону ізраельського за царем не признаеть ся власть законодавча, котра, як і вибір царя, цілком від-

рів, сі оповідання показались невірними, але вони показують, що в часи Геродота ходили серед Єгиптян побожні оповідання, ворожі царям.

*) Виписки з індійського письменства про брахманів і другі касти зведені з англійським перекладом у I. Muir, Original sanscrit texts і т. д., т. I.

дасть ся в уста бога, тоб то єго послів — священиків і нарочито збуджених богом пророків. Сі пророки являють ся навіть в історичних книгах Біблії постійними контролерами царів, котрих вони через помазаннє ставлять на царство або й скидають із царства, як Самуіл, Єлисей і др. Але сего мало: у многих місцях Біблії сама установа царства світського, вояцького, над Ізраелем виставляєть ся як бунт проти єдиного законного царя — самого Єгови і єго органів — попів і пророків.

Далі нам прийдеть ся не раз говорити про вплив жидівського теократичного лібералізму на новоевропейські народи і в середні віки і в часи реформації, а через те ми приведемо тепер єго характернійші вирази.

Так коли народ ізраельський предложив Гедеонови царство, після того як той увільнив єго від Мадіамітів, Гедеон сказав: „Я не буду панувати над вами, ні сини мої не будуть панувати над вами; Єгова буде панувати над вами." (Кн. Суддів, VIII, 22). Скоро після сих слів стоіть у книзі Суддів характерний аполог про дерева, котрі шукають собі царя. Аполог той вкладено в уста Іотама, сина Гедеона, після того як Сіхемські люде поставили єго брата Абімелека царем:

„Колись дерева гаряче забажали помазати собі царя і сказали оливковому дереву: „Царюй над нами!" Але оливкове дерево відповіло їім: „Чи я мушу втратити мою оливу, котра служить на честь богу і людім, і ходити туди й сюди, щоб бути старшим над другими деревами?" — Потім дерева сказали фіговому дереву: „Ходи, царюй над нами!" І фігове дерево відповіло: „Чи я мушу втратити свою солодкість, свій добрий плід і т. д.? — Потім дерева сказали виноградній лозі: „Ходи, царюй над нами!" І виноградна лоза відповіла: „Чи я мушу втратити своє добре вино, котре радує бога і людей і т. д.?" — Тоді дерева сказали тернині: „Ходи, царюй над нами!" І тернина відповіла деревам: „Коли ви справді хочете помазати мене на царя, то йдіть, станьте під мою тінь, а інакше огонь вийде з тернини і пожере й кедри ливанські". (Кн. Суддів, IX, 8—15).

Дуже характерне оповіданнє про конечну встанову вояцького царства серед Ізраеля: „Старшини Ізраеля приступили до Самуіла і сказали: „Постав нам царя, щоб судив над нами". І Самуіл молив ся до Єгови, і Єгова сказав Самуілу: „Не тебе відкинули вони, а мене, щоб я не царював над ними... І Самуіл сказав слова Єгови народови, котрий просив собі царя: „Ось як буде держати себе з вами царь, котрий буде царювати над вами; він візьме ваших синів і посадить одних поганяти на колісницях єго, а других забере в кінницю і вони будуть бігати коло єго колісниці. І він візьме ще

других і поставить ніх начальниками над тисячами і пятидесятками, а інших заставить працювати на єго нивах, жати, та виробляти вояцьку зброю і всякі знадоби для колісниць. Він візьме також дочок ваших і поробить із них прислужниць коло курива, куховарок і хлібарниць. Він візьме також ваші ниви, ваші виноградники, ваші добрі оливкові садки і віддасть слугам своїм. Він стане брати десятину зо всего, що ви посіяли і з винограду вашого, котрий ви зібрали, і віддасть своїм чиновникам і слугам. Він візьме ваших слуг і слугинь і ліпших із молоді вашоі, і ослів ваших і пошле йіх на роботи. Він братиме десятину з вашого скоту, — і ви станете єго рабами. І в той день ви кричати мете проти царя, котрого ви собі вибрали, але Єгова не послухає вас в той день.“ (І. кн. Самуіла, VIII. 4—18.)

Звісно, що в конечному зводі біблійних книг, як вони тепер лежать перед нами, стоять поряд з висше-приведеними словами другі, в котрих пророк таки згоджуеть ся, по повелінню Єгови, помазати Ізраельтянам царя, але в книзі пророка Осіі установа царства рішуче об'являєть ся гріхом: „Від днів Ґібеі (міста, де поставлений був царем Саул) ти согрішив, Ізраелю!“ каже Єгова в тій книзі, а в другім місці тамож установа царства споминаєть ся поряд із ідолопоклонством: „Ізраель відкинув добро, ворог буде єго переслідувати! Вони поставили царів без мого повеління і начальників без мого відома; вони наробили ідолів зі свого срібла й золота, — ось через що будуть вони знищені“ (Кн. Осіі, X, 9; VIII, 3—4).*)

Ми побачимо далі, як сей біблійний теократичний лібералізм впливав на новоевропейські народи і як він увійшов в новоевропейський лібералізм як один з основних єго елементів, і тим послужив звязком між політичною думкою старого Востоку і нового Заходу.

Обертаючись до старого Заходу ми бачимо, що народ, котрий вславив ся своєю вільністю над усіми — Греки — в початку своєі писаноі

---

*) Ми не маємо раціі тут спиняти ся на тому, як тенденційно а не історично росказано в теперішніх біблійних книгах про початок царства в Ізраелі. З гори можна думати, що і в Жидів, як у других народів, теократія була не початковою формою державного житя, а пізнійшою. Навіть місця в книгах Суддів, Самуіла і Царів, у котрих заховались уривки з найбільше реальних історичних споминів, показують, як у Жидів після порядків громадсько-племінних стало зростати через війну з сусідами царство воядьке, як далі коло царів і йіх храмів впорядкувалось попівство, котрого перше були тільки початки. А вже тоді, коли царства жидівські були зруйновані, попи зостались единими керманичами націі, і під персідською державою стали на чолі також єі світського житя.

історіі покоряв ся царям і устами своіх співців вимовляв монархічні думки. Гомерівські поеми наскрізь переняті такими думками, і в знаменитій картині народнього збору (ради) в II. пісні Іліади сама богиня Атена виголошує йіх ось якими словами: „Не гарне многовластє! Один хай буде пан, один царь, котрого поставив син Крона“. (Іліада, II, 203—206). Важко сказати рішуче, коли складені були сі слова; чи в старійші часи, в чисто царську добу грецькоі історіі, чи в часи тіраннів, коли редаговані були письмом Гомерівські поеми (при Пізістраті). Але по тому, що вищеприведені слова натякають на оппозіцію, котра в згаданій сцені в Іліаді проявляє себе в особі Терсіта, що „завше нападав ся на царів“, можна думати, що ті слова Атени і вся та сцена була остаточно зредагована вже при початку республіканського перевороту в містах і краінах Греціі. Тогдішні поети грецькі очевидно не похваляли того перевороту

Коли на решті він довершив ся і коли потім сталось так, що вільні Греки відбили страшну силу персідських царів, котрі підпирали в грецьких городах власть царів і тіраннів і самі получали од них поміч, тоді республіканська свідомість грецька вилилась в гордій фразі Есхіла в трагедіі „Перси“, де на запит персідськоі цариці про Атенців: „Хто пан над ними і хто господарює над народом?“ хор відповідає: „Вони не звуть ся нічийіми рабами і нікому не піддані!“ (Есхіл, Перси, 211—212).

Геродот виявив се самодовольство грецького республіканця ось в яких словах, написаних з поводу війни між Атенцями і ріжними йіх неприятелями, до вигнання тіраннів і послі: „Не одним приміром, а скрізь показуеть ся, на скілько добра річ рівність права: поки Атенці були під тіраннами, вони не могли перемогти на війні нікого зі своіх сусідів. Але увільнившись від тіраннів, вони стали першими над сусідами. Се показує, що поки вони були в неволі, то не напружали ся, бо робили на пана, а коли здобули волю, то кожний пильно старав ся робити на себе“ *).

Найвищу ступінь республіканськоі а до того і демократичноі свідомости в грецькому письменстві знаходимо в драмі Евріпіда „Про-

*) Геродот, Історіі, V, 78. У Геродота, як і у многих других грецьких писателів термін політична воля виражаеть ся словом „рівність права“ *ἰσηγορία*, власне — рівне право слова, *ἰσοκρατία* — рівновластє, *ἰσονομία* — рівнозаконнє, рівноправність. В тім місці, де Геродот оповідає про скасуваннє тіранніі на Самосі (III, 142), він уживає і загальнійшого терміну вільність — *ἐλευθερία*, котрий уживає ся охоче пізнійшими писателями, мало прихильними власне демократичній формі республіки, як Полібій

сительки“ (Ἱκέτιδες) в розмові між післанцем тебанського царя Креонта і Тезеєм.

„Хто тіранни сеї землі?“ питає післанець, прийшовши в Атени, а Тезей єму відповідає:

„Сей город (держава) не править ся одним, він вільний! Народ (δῆμος) тут царствує,.. не вважаючи багато на заможність, бо й бідний тут має рівне право!“

Коли післанець заявляє, що в єго державі править один а не юрба (ὄχλος) і далі ганьбить демократичну управу, то герой атенський, (котрий по старим оповіданням і сам був царем), відповідає довгою промовою, з котрої ми приведемо ось які слова:

„Нема нічого більше згубного для держави, як тіранни! Перш усего в такім краю нема загального закону, а править один, котрий володіє законом лишень для самого себе, і право не рівне для всіх. Коли ж закони написані (публичні), тоді й бідний і заможний мають рівне право, і найбіднійший може відповісти заможному такою-ж лайкою, як та, котру він почує; і менший подоліє більшого, коли по єго боці правда. Вільність буває тоді, коли питають: хто хоче сказати прилюдно добру раду державі? Тоді хто хоче — виходить на перед, а хто не хоче — мовчить. Чи може бути в державі більша рівність від такої? Там, де народ панує над землею, він кохаєть ся в своіх дотепних, сміливих громадянах. А царь уважає такого собі ворогом, і ліпших, котрих уважає спосібними думати, вбиває, страхаючись за своє царство (тіраннію). Як може бути сильною та держава, коли в ній хтось один може зрізувати, мов колоски на весняному полі, сміливих громадян і зривати молодих? Чи варто збирати худобу і засоби для дітей, коли се веде лишень до того, щоб готувати тіраннови багатше житє? Або чи варто пильно виховувати дівчат-дочок, щоб утішчти тіранна і принести сльози батькови й матері? Ліпше міні не жити, ніж бачити, як моіх дочок поведуть до слюбу силою!“ *)

Тілько грецьке письменство не довго встояло на таких республіканських і демократичних думках. Вже Геродот, мабуть надивившись на сварки між ріжними політичними силами в грецьких державах, покори-

*) Еврі пі д, Просительки, 399—455. В словах про зрізуванне громадян мов колосків на полі Еврі пі д натякає на анекдот, котрий ріжні клясичні писателі привязували до ріжних тіраннів у Греції і в Італії, то б то як тіран хотів передати приятелеви свою раду, як треба вправляти державою, тим, що ходючи по полю з єго післанцем, збивав колоски, котрі піднимались вище. Се був тіпічний, бродячий анекдот. Див. у Геродота, V. 92; Арістотеля, Політіка. III, 8, 3.; Тіта Лівія, I, 54.)

ствував ся пригодою, щоб виложити з певним обєктівним скептіцізмом сучасні єму доводи за й проти ріжних форм управи, в промовах, котрі буцім то сказали три Перси після того, як убили царя-маґа Смердіса. Можна сказати, що в сих промовах зведена була до купи політична проба клясичного світа, бо й спеціальні політики, як Арістотель і Полібій, мало прибавили до уваг Геродотових Персів. Через те ми приведемо тут сі характерні промови.

Отан би то сказав: „Я думаю, що нікому вже з нас не слід бути одновладцем (монархом); се й не приємно й не гарно. Ви бачили, до чого дійшло насильство Камбіза, і сами терпіли від насильства маґа. Та й який може бути добрий порядок при монарсі, котрий може робити безкарно все, що хоче? Коли б навіть найліпший з усіх людей здобув таку власть, то вона б лехко вивела єго зі звичайного єму настрою духа. Втіхи, серед котрих живе монарх, родять у него дух насильства, а заздрість природжена всім людім. Маючи сі два гріхи, він (монарх) стає в загалі лихим: одні злочинства він робить із насильства, а другі з заздрости. Хоча чоловік, котрий має царство, мусів би й не почувати заздрости, бо має всякі втіхи, але звичайно царь інакше держить себе з громадянами, він заздрить навіть тому, на що істнують і живуть ліпші громадяне, сприяє лихим і слухає з найбільшим задоволеннем брехень. Найтруднійше з ним те, що коли ти не дуже єго захваляєш, то він недовольний, мов би то ти єго не шануєш, а коли ти єго хвалиш незвичайно, то він недовольний тобою як облесним. На решті скажу найголовнійше: він (монарх) ламле батьківські звичаї, насилує жінок і вбиває без суду*). Народоправство ж перш усего зве ся іменем найліпшим з усіх: рівноправство (ізономія), а далі воно нічого не робить такого, як монарх: на уряди народ назначає по жеребу, всякий уряд у него відповідає перед ним, всяка постанова передаєть ся на громадську раду. Через те я раджу скасувати монархію і віддати власть народови." *)

---

*) Замітимо, що жидівський пророк, коли виставляє царське насильство, приводить приміри з круга особистої неволі, тоді як грецький писатель ставить більше ознаки неволі державної; та все таки і Геродот і другі грецькі писателі в таких випадках виставляють також прикмети неволі особистої. Очевидно, що істнуваннє особистого невольництва в старому світі мало вплив і на державне житє, в котрому монарх брав собі за примір відносини господаря, пана, (δεσπότης) до рабів.

**) Завважмо, що в сій промові Отана і в дальших єго словах, слова монарх, тіран і царь (βασιλεύς) уживають ся як однакові. Сістематична ріжниця між ними встановилась уже пізнійше, в часи Арістотеля.

Меґабаз радив установити олігархію і промовив так: „Те, що сказав Отан про скасуванне монархії, сказав би і я, але коли він радить передати власть народови, то він відходить від ліпшої думки, бо нема нічого дурнійшого і насильнійшого, як нікчемна юрба. Нечуване діло, щоб люде, визволившись від насильства тіранна, віддались насильству незанузданого народа. Коли тіран що робить, то хоч розуміє, що він робить, а у народа нема і того розуміння. Та і як може розуміти що небудь той, хто нічого не вчив ся і не знає нічого доброго і статочного, а кидає ся до справи як буйний потік? Хай установляють народоправство ті, хто бажає лиха Персам, а ми виберемо собі раду з найліпших людей і віддамо йім власть. Найліпші люде давати муть і найліпші постанови".

Третій подав свою думку Дарій, сказавши так: „Міні видить ся, що думка Меґабаза про народ правдива, а про олігархію ні. З трьох предложених способів управи, коли кождий з них буде в найліпшому стані, то-б то демократія, олігархія і монархія, я волію остатню. Не може бути нічого ліпшого, як управа одного найліпшого чоловіка. Маючи найліпші заміри, він буде безхибно правити народом. До того вірнійше буде вбережена тайна замірів проти ворогів. Напроти того в олігархії. де кілька людей достійних ведуть спільні справи, виходять гарячі сварки, кождий хоче собі первенства і хоче дати перевагу свойій раді, то й доходить до великого ворогування. Від ворогування виходять повстання, від повстання убійства, а від убійства доходять до монархії, — з відки й видно, на скілько вона ліпша ніж інші управи. Дальше при управі народній незбіжні пороки, а коли вони є, то порочні люде не ворогують проміж себе з поводу державного добра, а дружать ся один з одним, і звичайно лихі для держави люде стоять за одно. Так тягнеть ся доти, доки не явить ся один якій проводирь народа і не покладе кінця такому станови. Тоді народ дивуєть ся на такого, чоловіка, а далі той на кого дивують ся, стає монархом — і з сего впять показує ся, що монархія — найліпша управа." — (Геродот, Історії, III, 80—82).

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

Бажаючи подавати в „Житю і Слові“ як найбільше матеріалів для історіі нашоі суспільности, еі духового і економічного розвою, ми не можемо поминути такого важного жерела, яким нині загально признано приватну переписку більше і менше видних діячів літератури і політики. На жаль, публікація того рода жерел у нас доси ледво почата; ще більший жаль, що й самі ті жерела через ріжні лихі обставини переважно позатрачувались або й зовсім понищені. Від довгих літ пильно збираючи всякі рукописні шпаргали, ми хочемо тепер опублікувати бодай те з них, що вважаємо важнійшим. Знаємо самі дуже добре, що матеріали, які є в наших руках, случайні і уривкові і для того не хапаємось навіть до якоі небудь сістематичноі публікаціі. Одинока частина нашоі збірки, котра може бути видана сістематично (тай то не зовсім так, як би слід), се кореспонденція пок. Володиміра Навроцького (73 листи). Та поки будемо в стані розпочати друк сеі кореспонденціі, подаємо кілька листів інших наших писателів троха старшого поколіня. І при сьому відділі нашого виданя не можемо здержати ся, щоб не попросити наших читачів і прихильників, щоб були ласкаві достарчати нам матеріали того рода. Не потребуємо чейже й додавати, що листів живих людей або до живих людей писаних не будемо друкувати, хіба за йіх виразним дозволом.

Редакція.

I. Листи Федьковича до учепицькоі громади в Станіславові 1866—68.

N. 1. (Аркуш синього паперу 4°, перші дві сторони записані, з широкими відступами в низу і в горі. Лист без дати, та зі змісту видно, що з осени 1867 р., писаний до Остапа Терлецького, тоді ученика 8 гімн. кляси в Станіславові. Пригода про котру Ф. згадує в початку, се мабуть недуга адресата — І. Ф)

Панчику!

Я чувъ вашу пригоду, я васъ жалую! — Шкода васъ хлопці, що такі годні, а такъ страшне мусите боротися съ тимъ солонимъ горемъ! Страдаймо, братіки, бо маємо за кого! Хіба нашъ нарідъ того не варта? — Страдаймо братіки!

Ті львівські москалі! — Мені жалко, чому Львівъ не Неаполь!... Тамъ найшла бися сотка лазаронівъ, щобъ насъ за два скуди відъ усіхъ москаликівъ спасла. — Хіба ви думаєте, що це діло не гарне, не до насъ? А якъ чоловікъ гадину спіткає, що зъ невъ робить?

Бувайте здорови! — Коли хто васъ жалує, то я васъ жалую! — Буду за васъ молитця та старцямъ божимъ обіди класти, аби васъ Роспятий помилувавъ та потішивъ ласковъ своёвъ невсипущовъ! — Мати Божа васъ величъ, а Русь во вікъ благословитиме ті святі імена синів своіхъ, що за єі долю страстей не боятця! — Слава вамъ душі молоді! — Доки за Украіну такі серця рвутця, доти вона стоятиме якъ та скеля тверда-пишна, що у мори стоіть, а моря не боітця! Хіба даромъ тількі крови пролятоі? не подоба!

Здоровя милого вамъ зичить

Федьковичъ.

N. 2. (На лист О. Терлецького з д. 3. октября 1867, писаний на 2 аркушах листового паперу 8⁰, на 7 сторонах, відписав Ф. на осьмій стороні і свою відповідь разом з листом О Т. відіслав томуж назад. Щоб зрозуміти лист. Ф., приведемо декілька місць із листу О. Т. Він починає ся словами: „Здорові були Кобзарю нашъ славний! Батьку нашъ любий та годний!“ На стор. 3. читаємо: „Коли жігналися Ви з Б-ськимъ, обіцялися дописати дещо до нашоі „Правди“. Я осміляюсь Васъ сще разъ вразъ зъ цілимъ товариствомъ просити, щобъ були ласкаві, своі праці до „Правди“ засилати.“ І далі на тійже стор: „Читаємъ ми „Правду“, пренумеруємъ іі та зъ кождимъ нумеромъ вичікуємо, чи не найдемо якого Вашого утвора у ній. А не найшовши спустимо голову, засумуємося.“ Тут же читаємо: „Ми Станіславці друкуємъ Ваші поезиі у Коломиі, найдальше за 2 неділі вийде І. випускъ изъ друку“. В справі сего видання О. Т. перед тим йіздив до Федьковича до Сторонця. На стор. 5. згадує О. Т про поезійку, котру єму посвятив Федькович і так пише: „Коли передавали Ви для мене віршъ Вашъ дорогий, не знали Ви, чи дали міні фотографию, чи ні. Одже я теперь переказую до Васъ, що не діставъ я Вашоі фотографиі. Будьтежъ такъ ласкаві и видписуючи на мій листъ перешліть міні свою фотографию“. Далі на стор. 6 пише знов про видане „Поезій“ Федьковича в Коломиі: „Да ще одно слівце объ Вашихъ поезияхъ. Друкуєтця уже І випускъ — содержить вінъ поему „Мертвець“ и „Туга на могилі званого мого брата Михайла Дучака у Заставні“. Якъ казавъ ємь, найдальше за 2 неділі скінчитця друковання першого випуску, и начнетця друкувати „Дезертирь“. Ті поезиі не дали ми друкувати яко осібні брошурки, тільки такъ якъ Шевченкові поезиі. Треба намъ отже більше утворівъ Вашихъ, щобъ принаймій одинъ спорий томъ надрукувати. Упрошаю одже дуже, щобъ Ви до насъ до Станіслава прислали єще кілька утворівъ більшихъ и менчихъ, кромі тихъ, що пішлете надійсь до Правди. Ті поезиі, котрі увъ Відни знаходятця, загадавъ П-кий, Тернопільский професоръ коштомъ пізставшого фонда літературного друкувати, розумієтця окрімъ тихъ, що ми Станіславці друкуємо. Близщого дещо о фонді літературнімъ вичитали уже

мабуть изъ „Правди“. Кінчить ся лист О. Т. ось якими словами: „Ще разъ Васъ прошу-благаю, сповніть прозьби моі — не цурайте ся насъ, бо всі ми Васъ любимъ, бо всімъ намъ Ви другий Тарасъ“. На сей лист, котрий очевидно не був відповідю на попередній лист Ф-ча, так що між ними мусимо припускати ще кілька листів затрачених, Ф-ч відписав ось-що:

Панчику!

Я васъ щире люблю але ваші тіради не конче. — „Правда“ не варта и цибулі печеноі, ні що до верьха, ні що до середини, а до такихъ орgанівъ я не пишу. Гадаете, що цілий „Маіоръ“ gрейцарь вартъ? — Овва! — воліли би Авербаха переводити. —

Моі поезиі не друкуйте, бо чую, що іхъ уже у Відни друкують, — на що ажъ два рази?

До пана Б-ського напишіть, аби мій „Букварь“ заразъ до п. П-цкого піславъ, але заразъ! Фотоgрафію шлю, хоть не дуже и вдатна. Сли би ваші паничі бажали собі такожъ моіхъ фотоgрафій, то можуть іхъ дістати у тутешного фотоgрафа, тузинъ 5 левівъ.

вашъ Федьковичъ.

N. 3. (Картка білого листового паперу 4⁰ з витисненою маркою купецькою „BATH“. Лист без дати, писаний мабуть в початку 1868 р)

Аби и ви здорови, годні ледіні!

Де що мавъ, усе відославъ до відня, а відтиля, якъ мені писано, усе відослали до п. П-цкого. От що! — Я теперь нічо а нічо не пишу, бо не маю коли, отже и не знаю, чи буду мати коли по Тарасови поменникъ написати. Перевідъ пісни Игоревоі уже давно готовий, да ще не кореgований; скоро буде готовий, то можу го вамъ прислати. Німецкі моі поезиі не могли би ви узяти на свою ручъ у друкъ?

Фотоgрафію діставъ, спасибі! — А моі фотоgрафіі н е п о з в о л я ю де инде відбивати, хіба тутъ у мене! Напишітъ се и п П-цкому. Жмурківъ най зо мновъ ніхто не грае, бо я и сліпий вижу. А зновъ напишітъ п. П-цкому, най до мене и словечка ніколи не пише, бо его листи неотворені відошлю му назадъ. — Най вінъ ся держитъ Перебендівъ и т. д. Да шкода про се и говорити.

До „правди“ не пишу и не буду писати, бо про таку Правду ще ся й лишить! — Що воно е, тота вашя правда? Якъ жидъ каже: epes dus, epes jenes, epes gur nischt. Та коби хоть верьхъ на ній красний, а то и того нітъ. А коли у гуцулівъ така вже урода, аби увъ одно вередувати, то ще вамъ скажу, що Кармелюка такъ писавъ Марко вовчокъ (sic!) якъ я ось! — Марко вовчокь Кармелюка!... А скажіт правді, аби трохи на свій верьхъ кортала; за що пси діда друть? —

бо шанталавий ходитъ, оть що! — Коли вже живітъ порожний, то най хоть на животі буде гарно.

Чему ви пишете ся „Остапъ“ а не „Остафій“ по руськи? Але що мені до того?

Я тогідъ написавъ Поменникъ по смерти Тараса, да не знаю, де вінъ дівся! Поспитайте у Львові, а коли видрете го Львівянамъ зъ лабъ, то можете го на рікъ 1868 друкувати. Що діє п. Слюсарчукъ? Поклонітся, аби здоровъ бувъ!

Федьковичъ

(„Поменник“, про котрий тут згадує Ф., очевидно не той, що виданий був в початку 1866 р. у Львові; сей другий так і не був виданий).

N. 4. Аркуш листового паперу 8⁰, містить на 2 сторонах лист О. Т. до Ф-ча з д. 6 (18) марта 1868; на 2 стор. відповідь Ф-ча без дати. З листу О. Т. виймаємо початок: „Здорові були Кобзарю нашъ любий, Батьку нашъ *годний, та щирий! Посилаємо Вамъ 20 екз. III. випуска Вашихъ поезий.* Не знаємо, за для чого Ви намъ не відписали на той листъ, що вислали-мъ разомъ зъ II. випускомъ.. Якъ бачимо, не хочете повірити намъ друкованне Вашихъ німецькихъ поезий. Пришлітъ принаймій Керманича та й пісню Игореву“. На се відповів Ф ч:)

Братчики!

За післане спасибігъ! Решта нічо не готове, а то съ тоі одноі причини, що такъ на мене квапите! Не квапте такъ, світ не горитъ! Опередъ великодня пришлю вамъ німецкі поезиі; буде іхъ до (на) 5 або 6 аркушівъ друкарскихъ. А доки німецкі не будутъ видруковані, то нічого вамъ більше не пришлю. Лишъ мені видится, що ви за німецкими не дуже гинете? — ліпше богато не політикувати але правду сказати. На ціли літературні та катъ зна тамь на які стипендіі я писемъ своіхъ не дамь! Що я зароблю, то моє має бути, тай годі! Зъ мене великий пессімістъ: коли гараздъ не може людей навчити, то най біда учитъ. Вірші моі на шестий поменникъ Тараса не друковані? Я би радъ знати чому? Послідні моі поезиі, що я піславъ до П-я, а вітакъ іхъ казавъ післати П-цкому, чому не дійшли до своі адреси але дісталися до редакціі нашеі худоі Правди? — Я васъ прошу постаратися, аби тоти поезиі до П-цкого дістались, и аби він іхъ зъ другими разомъ печатавъ. Пишітъ до мене май съ часта, бо я би радъ знати, що у Galіціі діется. Не вийшла ще критика на моі нові поезиі? Я би васъ просивъ, ту критику виволати, бо буде наука для мене.

Жийте! Федьковичъ.

P. S. У другімъ томі моіхъ поезий повно блудів! Замість g читали д.

N. 5. Аркуш листового паперу 8°, на 3 сторонах лист О. Т. писаний „на св. Вознесенне“ 1868 р., а на четвертій стороні коротенька відповідь Ф-ча, виємково з датою 24. мая. Се був остатній лист Ф-ча до stationлавівської ученицької громади. Нещасні німецькі вірші, з котрими Ф—ч носив ся довго ще опісля і котрі видав тілько в 1881 році в Чернівцях п. з. „Am Tschermusch. Lieder eines Huzulen“, були клином, що розбив приязнь Ф-ча до молодих его поклонників. Для характеристики людей і відн син наводимо дословно оба листи. Ось що писали Станіславці: „Здорові були славний нашъ Кобзарю! Батьку нашъ любий та годний! Може гнівати метеся на мене, що я такъ довго не відписувавъ Вамъ на остатній Вашъ листъ. Та невиненъ я тому, разъ щомъ хорувавъ довго по святахъ Великоднихъ, а потому що таки не було що писати, бо чекавємъ відпису на мої листи з Липська, Стутґарту и Гамбурґа. Теперъ дістав я іхъ. Зъ Стутґарту пише книгарня Коттого (Cottasch'e Buchhandlung, що друкованне Вашихъ поезий на себе взяти не може, бо занимаєтця теперъ великими предпринятиями. З Гамбурґа відписали, що не знаючи автора и его становиска въ літературі не можуть брати на себе наклад. Зъ Липська то само відписали. О скільки міні відомо, появило ся було на Ваші німецькі поезиі кілька дуже прихильнихъ критикъ въ німецькихъ часописьмахъ, мабуть въ „Reform“ що у Відні виходить підъ редакціев Дра Шусельки и въ якійсь Allgemeine Zeitung, не знаю тільки, чи въ Augsburger Allgemeine Zeitung, чи въ Illustrirte Allg. Zeitg. Вамъ мусять бути ті часописьма відомі. Будьте отже такъ ласкаві и напишіть міні въ якъ найскоршімъ часі имя, рочникъ и число тихъ часописьмъ, що въ нихъ появились були критики на Ваші німецькі поезиі. Я вишлю тоді Ваші поезиі вразъ зъ цитатомъ тоі часописі, а книгарникъ, коли побачить, що зискъ матиме при накладі, дуже охочо озьметця за накладъ Просивбимъ Васъ одже Батьку о якъ найскорший відписъ, бо у насъ незабавки матура, а я хотівъ бимъ єще зъ Станіслава діло те зъ добримъ успіхомъ закінчити. — Чи написали уже „Керманича“? Чи скорріґували уже пісню Игореву? Чи писавъ до Васъ п. П-цкий? Будьте ласкаві и обвістіть мене объ цімъ.

А поки що сподіваючись відписъ на цей листъ мій якъ найскорше повитати и засилаючи Вамъ до усёго, що тільки для добра народа нашого руського чинити загадаєте, щирокозацьке „помагай-бігъ“, остаюсь цілимъ серцемъ до Васъ прихильнимъ Остафій Терлецький“. Відповідь на сей лист прийшла швидко, та ми не знаємо, з яким серцем повитала еі станіславівська громада. Ось та відповідь:)

Такоі ласки я найду и въ Параски. — ви мені писали, що вже маєте гроші складені, печатати мої німецкі поезиі, а тимъ часомъ ви пустили ся в жебри. Се би кождий дурень потрафивъ.

Теперь я вамъ такъ кажу, и то кажу! — У сей часъ маєте мені мій манускриптъ вернути!!! А єсли хочете кого за дурня мати, то шукайте собі такого якъ ви сами, бо я уже за старий дурень.

Більше не важтеся до мене писати, бо листи ваші не прийму. Манускриптъ заразъ мені назадъ!

24/5 Федьковичъ

II. Два листи Володимира Шашкевича 1865 і 1872 рр.

Листи оті найшли ся між паперами пок. Вол. Навроцького, забраними у него при судовій ревізії в р. 1877, а виданими міні судом львівським в 1885 р. До кого був писаний перший лист — не відомо; другий писаний був до В. Навроцького. *Ів. Франко.*

N. I. (Аркуш листового паперу 8^{0}, записаний досить щільно з усіх чотирех боків.)

Віденъ 16. Червня 1865.

Коханий Друже!

Збіравсь я було не разъ до Васъ написати, та годі було якось захопити вільноі хвилі, зразу Вістникъ забиравъ мині часу богато та другі роботи, а опісля взявсь я учитись до еґзамину, котрий въ осени хочу складати, ажъ ось найшло ся діло до Васъ, такъ годі було довше й зволікати. Діло те у мене ось яке. Я пізнавсь тутки зъ редакторами „Zukunft“ и вони виявили мені, що такъ якъ досі, такъ и далій стояти муть на становиську „Мети“, и що будуть теперъ частійше поміщати статьи про Русь и іі стосунки, тільки що просять, щобъ Русини такъ якъ другі Славяне причинились такожъ материяльно до іднесеня того дневника. Я обіцявъ имъ розписати листи въ тій справі, и гадаю що не помиляюсь надіючись, що зъ „Reisegeld-ів“ *) дасть ся зложити зо 40 до 50 зол. на ту ціль, а може зъ тільки по другихъ містахъ субскрибовати-муть. Ходить то о те, щоби „Zukunft“ перемінилась въ „Tagesblatt“. Грошей не треба скорше посилати, ажъ поки редакция не оголосить що дневникъ стає щоденнимъ, а тільки надіслатибъ міжъ тимъ листу субскрипційну. На другий тиждень буде въ „Zukunft“ статья підъ заголовкомъ: „Die Russinen und ihre literarische (sic!) Bestrebungen“, котра надійсь напсує не мало крові кацапам . На кожній злучай надіюсь відпису відъ Васъ, чи можна на семінарию сподіватись. Не вадило бъ, щобь Ви й до редакциі написали дякуючи ій, що вона вступаєтця за насъ и боронить супротивъ Московщини. Тільки що до „Zukunft“, а теперъ ще одне діло, за котре прошу не згадуйте нікому тільки Климковичу. Мій Стрий **) ставъ уже зовсімъ по стороні нашій, небавомъ друковати ме граматику котора більшъ усіхъ зберегає наші народні язикові форми, увзгляднюючи и укр. нар., окрімъ того працює надъ словаромъ, до котрого всё, що

---

*) Шашк. має тут на думці гроші, котрі в семінаріі духовній давали питомцем на дорогу на феріі. — *І. Фр.*

**) Совітник міністеріальний, а опісля крилошанин перемиський, пок. Григорій Шашкевич. — *І. Фр.*

тілько далось взяти зъ книжокъ українськихъ н. пр. зъ Основян., Куліша Ч. р., Хмельнищини, Марка Вовчка, Котляревського и т. д. втягає. Чи не добре воно для того, щобъ и семинаристи позволили ужити єму свого Словаря? Вінъ самъ казавъ мині Васъ о те просити и вонобъ справді лучше, щобъ ця праця не лежала дурно, а коли годі єю видрюковати, так послужитибъ могла принаймій другимъ яко богатий матеріялъ, закимъ дождемось лучшоі пори*). Такожъ згадайте Климковичу, котрому я незабаром такожъ писатиму, що добре було бъ, коби вінъ боронивъ єго супротивъ Слову (в орігіналі підчеркнено, *І. Ф.*) и кацапамъ, бо якъ уважаю то старий не бувъ би відъ того навіть и грішми спирати Мету: *колись ту казавъ мені писати до* К., щоби не щадивъ московщини и не пропуспивъ іі ані на волосъ нічого; він читає пильно кожнє число Мети и витягає невідомі слова до Словаря свого, именно подобалась єму статя Ксенофонтова супротивъ Дідицького и Страхопуда — старий не мігъ натішитись нею; ми бъ богато зкористали зъ того, коли бъ він станувъ на чолі партиі нашоі, приіхавши до Перемишля, що уже въ осени наступить — яжъ и працюю надъ тимъ, тільки треба, щобъ Мета узнала его заслуги для народнёі партиі и рішильно за него вступила ся, опираючись на те, що вінъ одинъ у Відні спинявъ московщину. Вінъ говорить завше зъ шанобою о Ксенофонті, а коли чужимъ людямъ плативъ по кількасотъ зол. довгу, то не бувъ би відъ того підмагати Мету, но ажъ тоді, коли стане независлимъ т. є. епископомъ. Москалі Віденьскі позабірали хвости підъ себе и теперъ уже ані чичиркъ! А що тамъ діетця зъ адрессою Качали, котору му до Мети заслали — пора бъ надрюковати.

NB. До новинокъ Мети: На однімъ вечері у Раєвского москва присилувала анафемскихъ хвостиківъ Страхопуда і відай таки саму Страхопуденцию (д. Лівчака — І. Ф.), *знать для виявленя своихъ демократичніх гадокъ а тимъ самимъ и симпатиі для демократичноі* „хахландиі“ пити за здоровля лякея москаля, відай Андреевича (па атечеству). Такъ то поступає Москва, рішильно и безъ впину на дорозі вольнодумства и взаимности славяньскоі! Закимъ що кінчаю моє письмо, бо пора на колегия, опісля напишу Вамъ більше, но не скорше ажъ дочекаюсь Вашого одвіту а міжъ тимъ остаюсь Вашимъ справдешнімъ другомъ

Володимиръ Шашкевичъ

Листу не показуйте окрімъ Клим. нікому.

---

*) Про словник, що укладав ся в гр. к. дух. семінаріі, не маємо ніяких близших звісток. *І. Ф.*

N. 2. (Картка тонкого листового паперу 8⁰ (друга картка була порожна і віддорга, так що тілько шматок лишив ся, записана з обох боків. Лист був адресований до В. Навроцького, що тоді пробував у Решові. — І. Ф.)

Тернопіль дня 16|10 872.

Вельми Шановний Колего и Друже!

Вижидав я чей чей Ви озветесь словечком из Решова, та в кінці переміг вроджене нам Русинам лінивство и відгукуюсь до Вас письмом „з над Серета". Як живете Ви тамечки між мазурами та як у бюрі? Мені в Тернополі дуже погано. В уряді ще ще пів біди. Начальник (як у нас кажуть) молодий ище парубій, живе из нами от так по людськи, так по крайній мірі бачить ся. Окрім мене єсть єще двох старих комісарів, один німець глухий другий поляк німий — німий кажу, бо рідко словом до кого озветь ся, третий жид, концепіст Ляуб. Воздух тернопільский не служить мині — так що я рішив ся подати о урлёп и поіхати хоть на 6 неділь до матери. Може бути, що писав Вам Шварц, бо я забув ёму сёго місяця післати $1^1/_2$ гульдена з титулу спільного нашого векслю, но що відволоклось те ще не утекло; буду переіжджав через Львів то усё заплачу. Чи не маєте охоти міняти ся на Тернопіль — напишіть будьте ласко, а може хто другий заміняв ся б зі мною з Решова то мав би товариша в бюрі — було б нам обом веселіще. Пишіть скоро и чимало а не забувайте щирого друга и колегу

Волод. Шашкевича

III. Лист Ст. Качали до В. Навроцького з р. 1873.

(Ми не знаємо, чи і яка була переписка між пок. В. Навроцьким і пок Ст. Качалою. Між паперами Навроцького нам попав ся всего один лист Качали до него. З сего листу видно, що в декабрі 1873 р. Навроцький писав до Качали лист, просячи его, щоб той не перепиняв єго батькови дістати якусь ліпшу парафію і сам на неі не подавав ся. Відповідь Качали на той незвісний нам) лист Навроцького дуже характерна. Се аркуш звичайного листовôго паперу 8⁰, записаний на двох сторонах — пару рядків перейшло на третю. Правопись орігіналу заховуємо зовсім докладно. — І. Ф.)

Львôвъ 19|12 1873.

Письмо Ваше з 6|12 я отримавъ. Цѣню высоко яко чинъ благородный вставленье ся Ваше за отцемъ, но послухайте якъ рѣчи стоятъ.

Коли мене со стороны жичливыхъ мнѣ людей запитано, чи бы я не подався на П: застанавлявся я глубоко, чи въ моемъ положеню оно порадно, розбиравъ трудности на яки напотикати приходило. Я если и рѣшився, головна причина тому тая, же коли бымъ узыскавъ бôльше средствъ матеріяльныхъ, тіи не для себе але для пôдпоры справъ народныхъ обертавбымъ.

Понимаю жалке положе (sic!) Вашого отца но не менше, а бôльше смутне положенье справы народной. А тую высше ставлю, якъ справу родынъ поодинокихъ. Такъ видûте же я резигновати не мôгбымъ.

Но справа такъ лихо не стоитъ. Я не маю такой певности, о якой люде говорятъ. Свѣтлой княжны коляторки я не знаю, не чувъ ôдъ ней жадного слова. Далѣ суть многи кандидати съ сильнѣйшими инстанціями якъ я. Наконецъ не маю надѣѣ, аби мене Консисторія до пропозиціи (по новымъ своимъ установамъ) вложила, для моей нынѣшной политики. Если Вашъ Отецъ якъ думаю, менше выноватый въ очахъ Консисторіи, якъ я, и до пропозиціи прійде, тогда при певности со стороны колаторки єго выграна.

На певно що до пропозиціи рахувати не можна. Могло бы бути що и Вашъ отецъ до пропозиціи не прійде, я зрезигнувавбымъ, и кому пожитокъ?

Пôзно на Вашъ листъ ôдписую, бо недавно я его отримавъ. Ходивъ до Львова до Вѣдня и назадъ до Львова. Прошу пріймити мое поважанье.

Качала.

Сліди впливу
В. ЖУКОВСЬКОГО В ПОЕЗІЯХ Б. ЗАЛЄСКОГО.

В першій добі поетичної творчости, між р. 1820 а 1823, написав Б. Залєский поезії п. з. „Ludmiła", »Lubor", і „Arab u mogiły konia". (Всі надруковані в журналі „Pamiętnik Warszawski", 1822, т. I, 115 до 117; II, 130—132; III, 9—11)

Твори сесі зачислює П. Хмєльовський (Studya i szkice) до віршів, що основані на канві людової поезії. На таку думку навели єго самі заголовки віршів. „Людмілу" називає автор „думою з української пісні" (гл. Pisma, Lwów, 1877, t. I. 165), а „Любора" — „баллядою з повісти люду" (тамже, I, 162); слово-ж „наслідуванє" поміщене під заголовком поезії „Араб над могилою коня" можна було аналогічно так зрозуміти, що сей твір є також наслідуванєм якої народної пісні.

Вже розбираючи вплив українських народних пісень на поезії Б. Залєского висказав я переконанє, що згадані поезії Залєского не мають нічого спільного з українською народною поезією. (Записки товар. ім. Шевч. I, 155). Тоді не знав я ще, з якого жерела вони походять; нині можу се жерело вказати рішучо. Всі три поезії, про котрі тут говорю, се більше або менше дословний перевід або

наслідуванє знаменитого великоруського романтика В. Жуковського.

В біографічних відомостях, що відносять ся до Залєского, не знаходимо ніяких вказівок, о скілько польський поет знав твори Жуковського; та певна річ, що в часі, коли Залєский перебував у Варшаві і писав згадані вірші, читано поезії Жуковського з таким самим запалом в кругах молодіжи польської як і московської*). Незбиті однак докази на се, що Залєский не лишень знав, але й наслідував вірші Жуковського, маємо в поезіях „Людміла", „Любор" і „Араб над могилою коня".

„Людміла", се наслідуванє поезії Жуковського п. з. „Тоска по миломъ". Сей вірш Жуковського не є твором орігінальним; се переробка пісні Шіллера п. з. „Des Mädchens Klage"**). Та Жуковський не зазначив, на якому первовзорі оснував сесю пісню і навіть у виданю своїх поезій з р. 1849, довершеному під єго доглядом, не признав ся, що се переробка з Шіллера; тож і Залєский не знав імовірно про німецьке походженє пісні Жуковського — як се впрочім виразно видко з тексту „Людміли", що далеко більше зближений до переробки Жуковського, як до орігіналу Шіллера. І так у Шіллера читаємо:

Der Eichwald brauset, die Wolken ziehn,
Das Mägdlein sitzet an Ufers Grün.
Es bricht sich die Welle mit Macht, mit Macht, —
Und sie seufzt hinaus in die finstre Nacht,
Das Auge vom Weinen getrübet.

У Жуковського кождій строфі Шіллера відповідає подвійна строфа що творить для себе цілість:

Дубрава шумитъ,
Сбираются тучи,
На берегъ зыбучій
Склонившись, сидитъ
Въ слезахъ, пригорюнясь, дѣвица-краса.
И полночь, и буря мрачатъ небеса;
И черныя волны, вздымаясь, бушуютъ;
И тяжкіе вздохи грудь бѣлу волнуютъ.

У Залєского бачимо аналогічну метричну будову як у Жуковського: строфа розпадаєсь на дві половині, тілько що коротші вірші стоять у Жуковського на першому, у Залєского на другому місці:

Szumią i wody i gaje
Chmurna noc niebo pokryła

---

*) Знаємо враженє, яке зробила під той час у кружку польскої молодіжи у Вільні балляда Жуковського „Людміла". (Порівн. I. Chodźko, Dwie konwersacye z przeszłości. Wilno, 1857. 202–208; Biegeleisen, Dzieła Mickiewicza. I. 445; Chmielowski, Adam Mickiewicz. I. 157.

**) Перший раз появилась сеся пісня Шіллера в видавництві „Musenalmanach f. d. I. 1799" S. 208—209. Перші дві строфи ввійшли опісля як пісня Теклі до трілогії „Wallenstein", а іменно до III-го акту драми „Piccolomini". Порівн. Schillers Gedichte, Berlin, 1868, IV. S. 99.

Siedząc nad Dnieprem Ludmiła
Ciężkie westchnienie wydaje.
Piękna jak pogoda
W majowym poranku;
Tak Ludmiła młoda
Płacze po kochanku.

Натяк на красу дівчини — „Piękna jak pogoda“ — котрого зовсім нема у Шіллера, відповідає текстови Жуковського „дѣвица-краса“.

У слідуючій строфі у Жуковського як і у Шіллера є лиш загальні натяки про смерть милого, а Залеский описує близше, як Вацлав поляг у бою з Татарами.

Важнійші мотіви двох дальших строф поезіі Жуковського містять ся в отсих словах Шіллера:

Das Herz ist gestorben, die Welt ist leer,
Und weiter giebt sie dem Wunsche nichts mehr.
Du, Heilige, rufe Dein Kind zurück!
Ich habe genossen das irdische Glück,
Ich habe gelebt und geliebt.

Es rinnet der Thränen vergeblicher Lauf,
Die Klage, sie wecket die Todten nicht auf..
Doch nenne, was tröstet und heilet die Brust
Nach der süssen Liebe verschvundener Lust,
Ich, die Himmlische, will's nicht versagen.

Таку саму знеохоту до житя та жаль за утраченим щастєм бачимо і у Жуковського:

Душа отцвѣла,
Природа уныла;
Любовь измѣнила,
Любовь унесла
Надежду, надежду, мой сладкій удѣлъ...
Кудажъ ты, мой ангелъ, куда улетѣлъ?
Ахъ, полно! я счастьемъ мірскимъ насладилась,
Жила, и любила, и друга лишилась.
Теките струёй
Вы слезы горючи;
Дубравы дремучи
Тоскуйте со мной!

Репродукцію мотівів, що містять ся в сьому уступі, подибуємо в слідуючих двох строфах „Людміли“:

Przeszły pogodne me chwile,
Już ja nie żyję dla świata,
Anioł mój juz mię odlata,
Szczęście me znajdę w mogile.
Już ja nie obaczę
Mojego kochania,
Prożne moje płacze,
Próżne narzekania.

Słodka ach! słodka n a d z i e j o,
Jakże z n i k n ę ł a ś m i m a r n i e!
W życiu mem widzę męczarnie;
Oczy me tylko łzy leją.
Na ten próg Dnieprowy
Ach płyńcie łez zdroje!
Wy głuche d ą b r o w y,
D z i e l c i e ż a ł o ś ć m o j ę!

Коли порівнаємо сі строфи з наведеним уступом Жуковського, бачимо, що Залеский розвинув тут многі мотіви, котрих зовсім нема у Шіллера, а котрі знаходимо у великоруського поета: натяк про розбиті надії, порівнанє милого з ангелом що відлетів, апострофа до природи, щоби з дівчиною разом сумувала, усе те показує наглядно, що первовзором була для Залеского поезія Жуковського, а не Шіллера.

Остатня строфа Шіллерової пісні передана Жуковським досить невірно:

Lass rinnen der Thränen vergeblichen Lauf!
Es wecke die Klage die Todten nicht auf!
Das süsseste Glück für die trauernde Brust
Nach der schönen Liebe verschwundener Lust
Sind der Liebe Schmerzen und Klagen.

Ахъ скороль пройдутъ
Унылые годы?
С ъ в е с н о ю п р и р о д ы
К р а с ы р а з ц в ѣ т у т ъ...
Но сладкое с ч а с т ь е н е д в а ж д ы ц в ѣ т е т ъ.
Пускайже драгое въ слезахъ оживетъ!
Любовь, ты погибла; ты, радость, умчалась,
Одна о минувшемъ тоска мнѣ осталась.

Тут, як бачимо, Жуковський впровадив новий мотів. У Шіллера сказано, що сльози не розбудять милого в могилі; Жуковський порівнує зміну людськоі долі зі змінами в природі: весна привертає житє і радість в природі, але людське щастє не вертає. Іменно сей мотів Жуковського, а не Шіллера, розвинув Залеский у слідуючій строфі:

Piękne te kwiatki i smugi
Choć świetność utracą swoją,
Z wiosną się nową ustroją,
J e s z c z e z a k w i t n ą r a z d r u gi.
L e c z s z c z ę ś c i e d l a l u d z i
N i e k w i t n i e d w a r a z y
Wiosna wszystko budzi,
Martwe tylko głazy.

Остатня строфа поезіі Залеского, що описує, як „Grom trzasł w opokę Ludmiły, Razem ją w Dnieprze zanurza“ — орігінальна; подібного мотіву нема ані у Шіллера, ані у Жуковського.

Із сего порівнаня бачимо, як сентіментальна афектація на тему любови — так характеристична в поезіях Шіллера з першоі доби єго

творчости, прибравши ще сильнійшу сентіментальну закраску у Жуковського, перейшла у Залєского в напушистий бомбаст. Бачимо отже, що походженє сеї „думи“, основаноі буцім то на українській пісні, зовсім не українське.

Так само далекою від українського грунту є балляда Залєского „Любор.“ Мотіви єі взяв Залєский знов не з переказів або пісень народних, як сего можнаб догадуватись по заголовку „ballada z powieści ludu“ — а з балляди німецкого поета Улянда п. з. „Harald“ (гл. Uhland, Gedichte, Stuttgart, 1867, 366—368; Гаральд написаний 1811 р.). Посередником між поетом польським а Уляндом був знов Жуковський, котрий ще р 1816 переклав Уляндову балляду також п. з. „Гаральдъ“ (Сочиненія, III, 43. З разу єі друковано між орігінальними творами, та в вид. 1849. сказано, що се переклад з Улянда). Переклад Жуковського доволі вірний, так, що стосунок „Любора“ до балляди Жуковського і Улянда майже однаковий. Та все таки деякі дрібнійші відтінки стилю балляди Залєского, а також аналогічний примір поезіі „Людміла“ вказують виразно, що Залєский не брав мотівів сеі балляди з першоі руки. Ось нпр. дві перші строфи всіх трьох версій:

Улянд:

Vor seinem Heergefolge ritt
Der kühne Held Harald:
Sie zogen in des Mondes Schein
Durch einen wilden Wald.
Sie tragen manch erkämpfte Fahn',
Die hoch im Winde wallt,
Sie singen manches Siegeslied,
Das durch die Berge hallt.

Жуковський:

Передъ дружиной на конѣ
Гаральдъ боецъ сѣдой
При свѣтлѣ полныя луны
Въѣзжаетъ въ лѣсъ густой.
Отбиты вражьи знамена
И вѣютъ и шумлятъ,
И гуломъ пѣсней боевыхъ
Кругомъ холмы гудятъ.

Залєский:

Dawszy czas wytchnąć hufcom znużonym
Lubor wódz stary waleczny,
Sam w ciemnej nocy na koniu wronym
Wjeżdża w bór czarny odwieczny.
Zdala chorągwie w bojach zdobyte
Utkwione świszczą z mogiły,
Wojennych pieśni echa rozbite
Przelękłe zwierze płoszyły

Як бачимо, Залєский переводить свобідно, радше наслідує, та наслідує не Уляндa, а Жуковського; се бачимо з того, що З. так як Ж. називає лицаря „старим“, коли Улянд говорить тільки про єго відвагу.

Дальше слідує у Залеского строфа, в котрій описуєсь задума Любора. *Такої строфи не бачимо ані у Улянда, ані у Жуковського.* В середній частині балляди Улянда Гаральд вйізджає в ліс ураз із товаришами, котрі також підлягають чарам ельфів, а Любор сам один впадає в руки русалок. Русалки карають Любора за смерть лицарів, котрих він забив у многих битвах. Сего мотіву також не подибуємо ані у Улянда ані у Жуковського. Дуже подібною у всіх трьох поетів є сцена, де ельфи-русалки окружають лицаря. І тут і там лицар приваблений шепотом ручаю гасить свою жажду і через се підлягає чарам.

Ул.: In grosser Trauer ritt von dann
Der stolze Held Harald,
Er ritt allein im Mondesschein
Wohl durch den weiten Wald.
Vom Felsen rauscht es frisch und klar:
Er springt vom Rosse schnell
Und schnallt vom Haupte sich den Helm
Und trinkt vom kühlen Quell.
Doch, wie er kaum den Durst gestillt,
Versagt ihm Arm und Bein,
Er muss sich setzen auf den Fels
Er nickt und schlummert ein.

Жук.: И ѣдетъ сумрачно-унылъ
Гаральдъ, боецъ сѣдой
При свѣтлѣ полныя луны
Одинъ сквозь лѣсъ густой.
Но вотъ шумитъ, журчитъ ручай,
Гаральдъ съ коня спрыгнулъ
И снялъ онъ шлемъ, и влаги имъ
Студеной зачерпнулъ.
Но только жажду утолилъ,
Вдругъ обезсилѣлъ онъ
На камень сѣлъ, поникъ главой
И погрузилъ ся въ сонъ.

Зал.: Szumi bór stary, odwieczny;
Nic nie wie, jedzie na koniu wronym
Lubor, wódz stary waleczny.
W tem słyszy potok szumiący w dali,
Drze się przez ciemną gęstwinę,
Niezbyte jakieś pragnienie pali —
Wjechał do zdroju w dolinę.
I gdy się napił, zmienił się wcale:
Sen począł kleić powieki,
Puścił rumaka, usnął na skale,
Usnął, lecz usnął na wieki.

Тут слідує у Залеского епізод, як кінь лицаря летить до табору

та подає вістку про смерть свого пана*). Такого епізоду не бачимо в балляді „Гаральдъ“.

Остатні дві строфи „Любора“ — майже дословний переспів „Гаральда“.

Er schlummert auf demselben Stein
Schon manche Hundert Jahr,
Das Haupt gesenket auf die Brust,
Mit grauem Bart und Haar.
Wann Blitze zucken, Donner rollt,
Wann Sturm erbraust im Wald,
Dann greift er träumend nach dem Schwert
Der alte Held Harald.

И вѣки на утесѣ тамъ
Главу склоня, онъ спитъ:
Сѣдые кудры, борода:
У ногъ копье и щитъ.
Когдажъ гроза и молній блескъ
И лѣсъ реветъ густой, —
Сквозь сонъ хватается за мечъ
Гаральдъ, боецъ сѣдой.

Wódz zaś od wieków w jednej postawie
Skamieniał leżąc w ustroni;
U nóg hełm, włócznia zarosła w trawie
Nawpół dobyty miecz w dłoni.
A gdy z północy burza straszliwa
Grzmi przez bór czarny, odwieczny,
Ockniony, rdzawy oręż dobywa
Lubor wódz stary, waleczny.

В передостатній строфі „Любора“ бачимо знов одну подробицю, котра доказує, що Залеский написав свою балляду під впливом Жуковського а не Улянда. У німецького поета нема ніякоі згадки про спіс, що лежить коло ніг лицаря: сей образ взяв отже Залеский із Жуковського.

Твір Залеского п. з. „Arab u mogiły konia“ в такій самій мірі залежний від музи Жуковського, як „Ludmiła“. Се не наслідуванє, а радше перевід поезіі Жуковського п. з. „Пѣснь Араба надъ могилою коня“. Сесю пісню написав Жуковський ще р. 1809.. та тілько в петербургському виданю з р. 1849 сказано, що ся пісня — перевід із французького поета Мільвуа. Певно, що Залеский уважав єі орігінальним твором Жуковського. Не маючи під рукою орігінального твору Мільвуа, порівнаю тілько твір польського поета з великоруським первовзором, щоби показати, як близько стоіть один до одного.

---

*) Епізод сей пригадує аналогічний уступ украінськоі думи про смерть Коновченка, і відповідне місце фрагменту Залеского п. з. „Janusz Bieniawski.“

Сей другъ, кого и вѣтръ не обгонялъ,
Онъ спитъ — на зыбкій одръ песковъ пустынныхъ палъ.
О путникъ, со мною страданья дѣли!
Царь быстраго бѣга простертъ на земли
И воздухомъ брани уже онъ не дышетъ,
И грозного ржанья пустыня не слышитъ.

Spólnik mych przygód, przyjaciel stary,
Drogi mój rumak, rumak mój kary,
Lżejszy nad wiatry, niż zamieć burzliwa,
Zimny, pod zaspem piasków spoczywa.
Płacz, płacz pielgrzymie! nad niedolą cudzą,
Mięszaj twe jęki z mojemi,
Już go na boje pieśni nie zbudzą,
Już nie zatętni po ziemi.

Въ стремленьи погибель его нагнала.
Вонзенная въ выю дрожала стрѣла;
И кровь благородна струею бѣжала
И влагу потока струя обагряла.

Król biegu, w biegu wyzionął tchnienie,
Zdradzieckim pchnięty pociskiem.
Z piersi krwi czarnej trysły strumienie
Tu przy tem źródle pobliskiem.

Дальші уступи поезії Залєского переведені в такому самому дусі, як що іно наведені строфи — тож не потребуємо йіх тут ставити поруч себе. Лишень остатня строфа пісні Жуковського, де сказано, що їздець поляже також побіч вірного коня та встане з гробу в великий день слави своєі вітчини, не знайшла відгомону у Залєского.

Конець поезії Залєского тим лишень відріжнюєсь від аналогічноі строфи пісні Жуковського, що імя „Зара“, перемінив Залєский на „Salema“:

Ты видѣлъ и Зару — блаженны часы!
Сокровище сердца и чудо красы.
Уста вѣроломны тебя величали,
И нѣжныя длани хребетъ твой ласкали.
Ахъ, Зара какъ серна стыдлива была,
Какъ юная пальма долины цвѣла;
Но Зара пришелца плѣнилась красою,
И скрылась . . . ты, спутникъ, остался со мною. *)

Znałeś mój koniu w szczęśliwej dobie
Salemę w kwiecie urody,
Jak często, płocha, schlebiała tobie!
Z tobą biegała w zawody.

---

*) Сочиненія В. Жук. II. 14.

Świeższa, niż polny owoc nieźrały,
Lękliwa sarna mniej miła,
Pers mi ją uwiózł — ty byłeś stały,
Stały! — Salema zdradziła!...

Порівнанє тих трьох поезій Залєского з йіх первовзорами показало нам, що пишучи йіх Залєский був зовсім залежний від Жуковського. Сей факт має і ширше історично-літературне значінє. Він показує, що польські романтики знайомили ся з західно-европейським літературним рухом не лиш безпосередно, але також при помочи великоруських переводів. Правда, що безпосередний вплив західноі романтики був без порівнаня сильнійший, що особа Жуковського представляє трохи що не одинокий примір посередника між поетами польськими а західно-европейськими. Та коли візьмемо на увагу, що Жуковський проживаючи довший час на заході Европи в осередках літературного руху, знайомив россійську суспільність майже рівночасно з важнійшими проявами европейськоі поезіі і вже в перших двох десятках нашого столітя переклав многі поезіі Уланда, Бюргера, Гердера, Шіллера, Гете, Байрона і др., коли собі пригадаємо, що під впливом Жуковського написав Зан свою „Нерину“ а Міцкевич „Утечу“, то прийдемо до переконаня, що в історіі розвою польського романтизму треба визначити хоч малий куточок і для впливу Жуковського.

Але повернім іще до Залєского. До єго поезій, в котрих видно сліди впливу Жуковського, треба також зачислити „Думу з пісні украінського люду“ (Pisma I, 181.). Залєский вправді впевнює нас, що мотівом сеі „думи“ була „знана“ єму украінська пісня, що зачинаєсь словами: „Powij witre bujny (!) myły (!) — однак перешукавши всі украінські етнографічні збірки я переконав ся, що така пісня не лишень не є „знаною“ — але мабуть зовсім не істнує. *) Тим часом між творами Жуковського находимо пісню, котра без сумніву дала Залєскому імпульс до написаня „Думи“:

Отымаетъ наши радости
Безъ замѣны хладный свѣтъ,
Вдохновенье пылкой младости
Гаснетъ съ чувствомъ жертвой лѣтъ.
Не одно ланитъ пыланіе
Тратимъ съ юностью живой,
Видимъ сердца увяданіе
Прежде юности самой. (Жуков. Соч. II, 25.)

В сих словах містить ся провідна думка „Думи“:

Świat omamień mych pomału
Niknie z nocnych mar drużyną;
Coraz rzadsze dni zapału
I łzy szczęścia rzadziej płyną.

Та треба сказати, що дальші строфи Залєскою під зглядом моті-

*) Не міг еі найти й д. Ів. Франко (Зоря 1886, ст. 117.) і тому вважа єю зсилку видумкою є мого Залєского.

вів і поетичних образів та кольориту — орігінальні; видко в них уже тоту мистецьку форму, якою визначують ся ліпші поезіі Залеского.

Дрібнійші сліди впливу Жуковського можна би вказати ще в кількох поезіях Залеского;*) та вони не такі виразні і важні, щоб заслугували на близший розбір.

Що Жуковський мав вплив на Залеского, се поява зовсім природна; дивним видаєсь нам лишень те, що у Залеского бачимо щось в роді змаганя — затерти сліди сего впливу. Чому Залеский називає „Людмілу" „думою з украінськоі пісні", коли цілий характер єі зовсім чужий украінській народній поезіі, і коли знаємо докладно, що вона є наслідуванєм Жуковського? Чому вказує він на віруваня люду як на мотів своєі балляди „Любор" — а не згадує про властиве жерело, з котрого черпав своє вітхнене? Вправді переказ про сплячого лицаря, головний помисл сеі балляди, належить до дуже розповсюджених легенд европейських і можна би з ним стрінутись також в оповіданях украінського люду, — не дасть ся однак заперечити, що без балляди Уляндa і без посередництва Жуковського не було б і „Любора". Чому наконець Залеский перекладаючи пісні сербські друкує їх окремо як переводи, коли тимчасом кілька майже дословиих переспівів украінських народних пісень поміщує між орігінальними своіми творами без натяку про їх украінське походженє?

Поясненя сеі появи не можемо шукати в похибці або додатках видавців, бо виданє творів Залеского, котре ми взяли за підставу нашоі розвідки, довершене під особистим доглядом автора. Не маємо ще нині підстави до розвязки сих питань, не можемо так глубоко заглянути в душу поета, щоби порозуміти, що спонукало єго окружати тайною факти, котрі самі про себе не перечили б ані єго гідности ані талантови. Та деякі відомости позволяють бодай наблизитись до розвязки сеі загадки.

В р. 1861 появилась у Галичині збірка поезій Залеского переведених на руську мову В. Терлецьким.**) Довідавшись про се написав Залеский у своіх дрібних поезіях п. з. „Pyłki" (Pisma, II, 225) ось яку заяву:

W rzeczach moskiewskich wiecznym chcę zostać nieukiem,
Toż wyrzekam się moich dum grażdańskim drukiem.

Над сими віршами покладено заголовок: „Dumy moje po rusku".

Перевід, до котрого відносять ся наведені тут слова, зовсім не московський, а написаний галицько-руським макаронізмом і такий нескладний, що Залеский міг єго відречись для єго малоі літературноі стійности. Однак наведені слова характеризують тодішні переконаня і чутя

---

*) На прим. поезіі Жуковського п. з. „Чорная дорога" (II. 59) і „Жизнь" (II, 63.) відбили ся в деяких мотівах „Фантазіі" Залеского п. з. „Kalinowy most."

**) „Думы та думки Іосыпа Богдана Залеского, переведени зъ польского на родимый рускій языкъ, издани же Дромъ Владиміромъ Терлецкимъ. Перемышль. Типомъ М. Диковского, держителя печатни руск. собора крилошанъ, 1861."

Залеского. Свіжі ще спомини подій 1861—1864 рр. настроіли его ворожо супроти всего, що російське, навіть супроти таких неполітичних річей, як гражданьска азбука, задля котрої він і вирік ся книжечки В. Терлецького.

Такі переконаня не позволяли очевидно Залескому признати ся в новому виданю своіх творів до того, що колись не лишень не був неуком в річах московських, але читав в орігіналі та наслідував твори чи властиво переводи московського поета.

У Відні 20. ноября 1893.

Ол. Колесса.

Із старих рукописів.

В історіі 1000-лiтного розвою руського народа бачимо дивний факт: твори староі літератури, писані мовою більше або менше далекою від народноі, здобули собі в протягу століть таку популярність серед мас народних, мали такий вплив на духовий розвій тих мас, якого не мали твори новійших „народних“ писателів, не виключаючи й такого генія, як Т. Шевченко. Факт сей може видати ся дивоглядним, навіть не подібним до правди; найновійший історик нашоі староі літератури, проф. Ом. Огоновський прямо заперечує его. „Руські грамотіі — пише він (Исторія литературы рускои, I, 234) — списували переважно такі твори фантастичні, які змістом своім для людей неписьменних не були приступними.“ Проф. Огоновському мабуть незвісним був той факт, що ті неписьменні люде ще нині на вечерницях та досвітках оповідають собі між іншими казками також — вирівки із Gesta Romanorum, із Книги Сімох мудреців та Speculum exemplorum, що многі місця із таких апокріфів, як Слово Методія Патарського перейшли в „питоменний“ світогляд нашого народа „Ті книжники — читаємо дальше у проф. Огоновського — не дбали про просвіту незрячих братів, та й самі кормились недойідками, що падали з „трапези роскішних Візантійців. Така пожива не була хосенна для молодоі вдачі народу руського.“ Дивно тілько після сего, як се наші прості люде і доси залюбки читають, перенисують та зберегають ті ж самі „недойідки, нехосенні для йіх молодоі вдачі“; дивно, чому ріжні старі легенди та фантастичні повісти стрічаємо ще й нині в нашім краю в таких сільських закутках, де й не доходила нова освіта. Дбали чи не дбали наші старі „грамотіі“ о просвіту незрячих братів, а все таки в йіх писанях було щось таке, що вміло йім здобути серце тих незрячих братів, було щось тривке і довговічне, чого аж надто часто нема в творах, котрі походять із „ясноі днини відродженя національного“ і котрі за 10 літ по йіх опублікованю роблять ся бібліографічною рідкістю, мало кому звісною й з титулу.

Ми не думаємо входити в вияснене сеі появи; досить буде тут еі тілько зазначити. Впрочім новійші студіі над тою давньою літературою,

а особливо над тою єі частиною, що до недавна навіть не вважала ся літературою, над апокріфами, неканонічними легендами, віршами і т. і. кинули богато світла на сей факт, виказали ясно, що ті мнимі „недопідки візантійські“ були чимось далеко більшим і глубшим, були могучою хвилею прогрессу, що з ріжних боків набігала на нашу землю. В них доходили до нас зерна дуалістичних єресів маніхейства і богумільства, з йіх недоладною мітологією та чистою і гуманною етикою, з йіх протестом против клерикальноі гордости і заскорузлости і против догматичноі виключности візантійського православія. В них доходили до нас і з Заходу зерна лицарських ідеалів, ренесансу і реформаціі. Оттим то ми мусимо згірдний відзив проф. Огоновського про сю нашу давню безіменну літературу вважати не тілько ненауковим і несправедливим, але й шкідним власне для того, що може знеохотити молоде поколінє до читаня і студіованя тих творів.

Який великий вплив мала апокріфічна і легендова література на нашу пізнійшу писану і друковану літературу, на розвій релігійноі драми, проповіді, а також на устну літературу людову (казки, легенди, колядки, баляди), се можна буде в повні вияснити тілько тоді, коли зібрано буде більше матеріалу устного і рукописного, що мусить бути основою для таких студій. В Россіі в однім і другім напрямі зроблено вже досить богато, головно дякуючи заходам Пипіна, Костомарова (під єго редакцією вийшли 3 томи цінних „Памятниковъ старинной русской литературы“, а один том під редакцією Пипіна, видані коштом кн. Кушелева-Безбородко, С.-Петерб. 1860—61), Тіхонравова, Срезневського, Веселовського, Порфірьєва, Попова, Соколова і др. У нас тілько проф. Сумцов розпочав сістематичну роботу над южноруськими апокріфами (Кіевская Старина 1887 т. II, III.), тай то звернув увагу більше на ті сліди, які полишила апокріфічна література в устах народа, ніж на саму ту літературу. В Галичині першою публікацією того рода була книжечка д-ра Ом. Калитовського „Матеріалы до рускои литературы апокрифичнои“ (Львів 1884). Бажаючи по змозі заінтересувати наших молодших робітників на полі історико-літературних дослідів сею частиною літератури а також дати для йіх дослідів потрібні матеріали, ми розпочинаємо на листках „Житя і Слова“ публікацію текстів, що находять ся в наших давніх рукописях, головно тих, що заховали ся в нашім закутку Руси-Украіни, в Червоній Руси. Звісно, ми друкувати будемо тілько такі тексти, котрі в чому небудь ріжнять ся від надрукованих уже в Россіі, а поперед усего такі, що носять на собі більше або менше виразну печать впливу місцевоі, червоноруськоі мови або й глубше сягаючоі перерібки, так що крім загального значіня для студій над легендами вони будуть мати також місцеве, націоналне значінє як памятники нашоі мови і літератури (хоч звісно, не орігінальноі). Таких текстів поки що звісно не много. До них належать апокріфи опублікувані д-ром Калитовським; ми надіємо ся також збогатити той ряд деякими інтересними причинками.

Редакція.

I. Соломон і чорти в бочці.

Текст сеі легенди, о кілько міні відомо, доси не звісний, принаймі я не стрічав єго ані у Тіхонравова ані в збірці Пипіна-Костомарова. Не згадує про неі й Порфірьев у своїй книжці про апокріфи старого завіту, ані Веселовський у своїй прекрасній книжці „Сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ" і пізнійших до неі доповненях (Записки Имп. Акад. наукъ, т. L.). Рукопис, із котрого єі виймаю, одержав я від селянина Гулейчука з с. Іспаса над Черемошем на Буковині. Є се невеличкий зшиток звичайного, грубого паперу, почорнілого від старости, зложеного в 4-ку, без початку і кінця, писаного двома руками, мабуть р XVIII. віці. На чистих місцях здибаємо латинськими буквами підписані назви „Hryhory Slusarczuk", „Fedor Mochnaczuk", а на 21. карті recto в низу находимо підпис „Anno domini 1732, marca 11", очевидно час, коли писана була отся збірка Весь зошит тепер складає ся з 36 ненумерованих карток. Текст писаний на перших 30 картках гарним і четким полууставом, в тексті досить богато рисунків, без кіноварі; уживають ся, хоч дуже неправильно, юси, і то ѧ в значіню я, навіть на початку слів, а ѫ в значіню у, рідше. Остатні 6 карток писані іншою рукою, менше старанно, без рисунків, без ѫ. В збірці містять ся ось які статі:

1) **О Іосифѣ Прекрасномъ** (без початку).

2) **Слово стаго Іωанна Бгослова** (звістий апокріф).

3) **Сказаніє дивноє и живоносноє о рожденіи стго оца прпдбнаго Григоріѧ рицера** (звісна легенда про кровосумішку, із Gesta Romanorum).

4) **Слово человѣческоє ω млднствѣ Іс. Хртовѣ црском** (видрукуємо в одній із дальших книжок).

5) **Слово ѿ патерика ꙗко недостоитъ ити зъ церкви єгда поютъ оу церкви пѣсни, кжію спѣваємѹ у црквѣ** (легендовий мотів Шіллерової балляди Der Gang nach dem Eisenhammer).

6) **Сказаніє и повѣсть ω црю православномъ Аггеѫ** (легенда з круга соломоновських, текст майже той сам, як і опублікований Веселовським в Зап. Имп Акад. наукъ т. L.)

7) **Притча ω богатихъ ѿ книгъ оуболгарскихъ** і **Толкованіє притчи сеѧ** (Інтересна пeроробка притчі о „чоловіці у балці", що находить ся в повісти про Варлаама і Йоасафа. Притча і отсей варіант оброблені спеціально въ моїй діссертації, що буде друкована в дальших книжках „Житя і Слова").

8) **Житіє стого Виктора пѹстелника** (без кінця).

На остатніх 6 картках, писаних іншою рукою, находять ся:

9) **Сказаніє ω црю Соломонѣ како закопа бѣси во єдиной дельвѣ** (друкуємо далі).

10) **Прикладъ о хитрости возской** (із Gesta Romanorum).

I. Франко.

Сказаніє ω црю Соломонѣ како закопа бѣси во єдиной дельвѣ тмами темъ тисѧщами тисѧщъ.

Црь Соломонъ Їерлимъскій сотвори вечерю велїю и пойде на мѣсто безъводное глюци: сатано прїйди ко мнѣ на вечерю. и абїе явыся ему сатана и пойде с ымъ. рече же Соломонъ: азъ есмъ црь над црѣ а пан над пани, и нѣсть инаго под слонцемъ кромѣ мене. рече же дїяволъ: щожъ на том ижъ ти великимъ цремъ, гди предивного знаменїя не учинишъ? ино я црь над црѣ и панъ над паны, и нѣсть инаго кромѣ мене. вѣмъ такое древо ижъ ты должайшого не маешъ в своемъ панствѣ, и тое дерево ест велми далеко, а гди бы я два рази сягнулъ, а за третимъ реклъ быхъ абы было тут, и било бы. рече же Соломонъ: я естем моцънѣйшїй кроль над крольми и панъ над пани! азъ маю црство ѿ востокъ слнца до запада, агди быхъ схотѣлъ заразъ, то з оусего панъства моего стали бы предо мною. и рече дїяволъ: еще я можнѣйшїй и моцнѣйшїй и над тебе и над всѣ кролѣ, и нѣсть инъшого другого як я. азъ маю множество (ли) слугъ моих, а гди быx схотѣлъ, то стали бы внеть предомною вси. и такую имамъ моць, абыхъ всѣхъ претворил во макъ, абы ся вмѣстили во едину дельву. и посмѣялъ ся Соломон и рече: не вѣрую я тому, абысь мѣлъ слуги свои во макъ претворити и в едну дельву вомѣстити. а гди повелѣ сатана всѣмъ преисподнымъ своим, и сташа пред нымъ, он же претворил их во макъ, и оусипавъ всѣхъ во дельву. тогда нача Соломон чуду дивити ся. потомъ вземъ шпунтъ и забы их добрѣ во дельвѣ той и запечаталъ знаменїем и рече имъ пррчествуюци: во имя ѿца и сна и стаго дха аминь. и глаше: не изїйдѣте ѿ сюду (мабуть пропущено: развѣ) силою и повеленїем цря. и попровадил их на поле дейре, где сотвори црь Навуходоносоръ тѣло златое, и закопа их тамо. пойдеже старшїй сатана ридая и плачася во мѣсто свое. потомъ по оумертвїи Соломоновѣ нача Иродъ црствовати. дїяволъ же зѣло тщаше ся, како бы моглъ слуги свои воздвигнути. и оузрѣ Ирода млада разумомъ, и пойде ко црство его. сидяще же в билїю и нача себѣ творити пищали. потомъ вземъ козлища проклята ѿ стада Иродова и сотвори (мб. пропущено: мѣхъ). и в един день сѣде на верьѣ и нача пискати. слышаша людїе и повѣдаша Иродови цреви таковїй гласъ пречуднїй. тогда посла црь слуги своя видѣти что ест. они же шедше молях у его дабы пришолъ с ними ко цреви. и видѣ его црь пречудна воина и рече: что ти еси и ѿ коея страни? и рече дїяволъ: азъ есмъ хитрецъ над всѣми майстри и игрецъ над игрцами. млю тя, рече ему црь, живы во дому моем и весели домъ мой по вся дны, азъ же воздамъ ти мзду твою и сотворю тя ве-

лика во цр҃твїи моемъ. и сотвори емȣ ѡбщȣ кел̓їю зѣло краснȣ ко стѣнѣ близь покою своего. потом сотвори Иродъ пиръ велик рж҃ткȣ своемȣ и созва вся велможи ѿ цр҃тва своего и повелѣ вꙋ бꙋбны бити и играти гȣдницам вꙋ сȣрми и во вся рознїе мȣзики, и жаднїй не моглъ оугодити Иродїядѣ дщери Филипа брата Иродова. егдаже нача дїяволъ играти во вся игри нарицаемїя пищали, еже просто рещи вꙋ дȣди, и абїе возвесели ся Иродїяда и нача скакати и плясати, и оугоди зѣло Иродови. рече же ей: чадо, что хощеши проси ѿ мене, дамъ ти и полъ цр҃тва моего. ѡнаже скоро тече ко матери своей и рече: что прошȣ вꙋ царя, понеже ѝнѣ ѡбицялъ ми полъ цр҃тва или ино что еже хощȣ. [рече] ей м҃ти: проси на блюдѣ главȣ Їѡанна кр҃тля, то все бȣдет наше. шедши же дв҃ца и рече ц҃рю пред всѣми вельможами: дай ми ц҃рю главȣ Їѡанна на блюдѣ. слыша ц҃ръ и смȣти ся зѣло, имѣяй бо его оу҇чтля велика. и не хотяще престȣпити слова ради предсѣдящих емȣ со нымъ, послаша вꙋ темницȣ мȣчителя и оусѣкнȣ главȣ кр҃тля и даша на блюдѣ дв҃ици, ѡна же принесе м҃три своей. и возложи (вѣнецъ) на главȣ свою паки нача плясати пред всѣми. ѡ҇ле дивное чȣдо! брашно и питїе многоцѣнное пред всѣми постановленное во кровъ претворися. потом рече дїяволъ: ц҃рю, не печалȣй ничтоже сїю скорбъ. сотворимъ еще память ѿцȣ твоемȣ. пойдѣмъ на поле дейре, возвеселѣмъся тамо еще. идȣщимъ же имъ нача дїяволъ скакати и плясати пред всѣми идȣщими. и егда прїйдоша на поле дейре, где тѣло злато сотвори Навꙋходоносоръ ц҃ръ, прїйдеже дїяволъ на мѣсто, идеже закопа Соломонъ бѣси, и рече ц҃реви: что сїя могила? рече же ц҃ръ: слышахъ ѿ ѿца азъ, ꙗко ѿцъ мой закопа тȣ бѣси. и рече дїяволъ: нѣсть ц҃рю еже ти гл҃еши, но ѿцъ твой закопа тȣ злато и сребро и каменїе многоцѣнное и рече сице: аще бȣдет ѿ с҃новъ моих мȣдръ, то вийме то сокровище. и радъ бьл ц҃ръ и повелѣ копати, и найдоша делвȣ зѣло великȣю. рече же дїяволъ: запрѣти ц҃рю всѣмъ ѿити ѿ насъ. и егда ѿбиша ѡпȣнтъ, и абїе пойдоша бѣси ꙗко м҃гла. тогда дїяволъ посмѣяся зѣло безȣмїю Иродовȣ. и растȣпися земля, и пойде Иродъ во пропасть со всѣмъ домом своим.

Лишаючи на пізнійше спеціальний розбір поодиноких мотівів сеі легенди, завважуємо тут тілько, що сплетено в ній кілька тем, а іменно 1) повість про супірництво Соломона з сатаною чудесами. Сей мотів у Соломоновських легендах дуже частий, тілько що звичайно місце сатани заступає цариця савська або южська, як єі звуть наші рукописі; 2) повість про увязнене бісів у бочці і закопане йіх. Власть надбісами являє ся в апокріфах одним із головних атрібутів Соломона. Лі-

тературу, що сюди відносить ся, гляди А. Н. Веселовскій, „Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ і єго-ж „Разысканія въ области русскихъ духовныхъ стиховъ“(Зап. И. Ак. Наукъ, L.). Спеціально тальмудичну літературу зіставив M. Grünbaum „Beiträge zur vergleichenden Mythologie aus der Hagada“ (Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1877, Bd. XXXI.) і „Neue Beiträge zur vergleichenden Sagenkunde“, Leyden 1893. Наша повість без сумніву є переробкою тальмудичноі легенди, в котрій розсказано, як Соломон запер много тисяч бісів у мідяний котел і закопав, а пізнійше Вавилоняне відкопали йіх, думаючи, що в кітлі є скарби. Про сю повість згадує Кізеветтер (Carl Kiesewetter, Faust in der Geschichte und Tradition, Leipzig 1893, стор. 325), хоча й не вказує, в котрій тальмудичній книзі вона находить ся. Арабські легенди про власть Соломона над духами взяті з тальмуда, гл. Коран, сури 21, 27, 34, 38; пізнійші G. Weil, Biblische Legenden der Muselmänner 229 і д. Найбільше похоже на нашу легенду є оповіданє з 1001 ночи про рибака і духа, увязненого Соломоном в мідяній посудині і вкиненого в море, гл. Tausend und eine Nacht, arabische Erzählungen, Wien, 1854, Bd. I, 60—65 і далі. В середновічній католицькій Европі Соломон загалом уважав ся чародієм і владником над духами. Знаменитий Домініканецъ Вікентій з Бове прямо пише: *Potest etiam daemon includi in aliquo vase, sicut includebantur per incantationes Salomonis* (Speculum naturale, lib. II cap, CXXIII), з чого видно, що якась легенда про замиканє духів Соломоном була єму звісна, та в усякім разі не зовсім похожа на нашу. Отсі „incantationes“, заклинаня духів іменем Соломона грали велику ролю в середновічній чародійській практиці. І так ми находимо в середніх віках цілий ряд чародійських книжок і формул з єго іменем: Salomonis liber de gemmis et daemonibus, Herbarium Salomonis, Hygromantia Salomonis Testamentum Salomonis, Liber de throno Salomonis, Clavicula Salomonis, Semiphoras Salomonis (бібліографію йіх гл. Кізеветтер, op. cit. 323—340). Замиканє духів, хоч і без імени Соломона, є також улюбленим казочним мотівом в сучасній Европі. Варіанти казок з сею темою, особливо польських і руських, зведено у Карловича (J. Karłowicz, Ze świata baśni. Tygodnik ilustrowany 1892, t. V., N. 116, 117). Д. Карлович, не знаючи мабуть доси наведених апокріфічних легенд, виводить основу сучасних людових оповідань про увязненє злих духів у ріжних посудинах із „замерклих віків людськости“, коли то первісний чоловік „всі сили природні в собі і по за собою уявляв собі в людській подобі.“ З оповідань наведених Я. Карловичем тілько одно сягає часів старогрецьких: про те як Сізіф звязав смерти руки й ноги і люде перестали вмирати, аж поки Арес єі не увільнив. Прочі оповіданя — нові. Наводимо тут йіх бібліографію. Увязненє Смерти: Ciszewski, Zbiór wiad. do antropol. kraj. XI, 6; Kolberg, Kujawy II, 118; Chełchowski, Powieści z okolic Przasnysza, 178: Kolberg, Krakowskie IV, 135; оповіданє українське Zbiór wiad. IX, 117; Kolberg. Chełmskie II, 112; Zbiór wiad. XII, 16, XV, ??: Grimm, Kindermärchen, N. 82. Увязненє

Біди — оповідане пінське Zbior wiad. IX, 52; XII, 12: Kolberg, Pokucie IV, 198. Увязнене Лихорадки: Kolberg Kujawy I, 188; Kolberg, Przemyskie, 240. Увязнене Зарази: оповідане з острова Ругії Jahn, Volkssagen aus Pommern 1899, 36. Оповідане про увязнене лісового діда, котре я чув малим в Нагуєвичах і переробив у свойій казці „Без праці." Руські (велико- і малоруські) перекази того рода зведені також у Афанасьева. „Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу" III, 40—52. Далі маємо в нашій легенді уступ про танець Іродіади перед Іріодом і про усічене св. Івана, взятий із євангелія Марка VI, 17—27, при чім інтересно, що Ірод являє ся сином Соломона— звязок, котрого ми доси ніде не стрічали. В кінці варто піднести також уступ про те, як сатана видумав дуди; на него, здаєть ся, натякає й народна приповідка: „Як чорт у трощу залізе, то на яку хоче дудку заграє." Слово „дельва" — болгарське. Чи сістематичне єго вживане в тексті нашої легенди, помимо єі досить значного малоруського кольориту, натякає на болгарський орігінал, з котрого вона перейшла до нас?

Ів. Франко.

ІЗ УСТ НАРОДА.

Розпочинаючи в „Житю і Слові" друкувати матеріали записані із уст народа, ми дуже добре бачимо тісні границі, які дає нам періодичне видане з так широкою програмою для публікації тих матеріалів, тісні в порівнаню з величезним богатством того, що є записано у нас і у других збирачів і того, що ще можна і слід би записати особливо в Галичині, на Буковині і в Угорській Руси. Ми знаємо добре, що публікація тих матеріалів в „Житю і Слові" може бути тілько часткова, і длятого думаємо, що треба нам публікувати йїх з вибором, налягаючи поперед усего на матеріали доси найменше збирані (казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази), на мотиви і варіанти доси незвісні і зводячи при них сістематично все доси надруковане до даної теми. Задля тісних рамок нашого виданя нам приходить ся здержати ся з друком нашої збірки галицько-руських приповідок, що доси обіймає около 15.000 н-рів, т. є. майже тілько, що збірка Номиса, котрою обнята вся Русь-Україна. Збірка наша в головній части вже впорядкована, матеріал порівнаний з тим західно-европейським, що зведений у величезнім ділі Вандера (K. Wander, Sprichwörterlexicon, 5 томів), та все таки до неї ще треба приложити досить праці, поки буде зовсім готова до друку. Всіх прихильників нашої народної словесности, котрі або мають можність записувати з уст люду, або мають в руках збірки творів нашої устної словесности, просимо дуже присилати нам свої записи для

використаня. Не потребуємо й додавати, що для матеріалів того рода вживаємо правописі, котра найдокладнійше з усіх доси вживаних може віддати всі відтінки народньоі діалектологіі.

Редакція.

Пісні народні.

I. Співанки, співане, голос.

N. 1. Ізродили виногради aj по під садочок;
Заспівали два јангели в небі співаночок.
Ми шче таких співаночок ныгде не чували:
Сам Сус Христос на престолыі співанки складаје.
Іс суботи на неґільу стала темна нычка,
Ој горіла на престолыі мальована сьвічка.
Ој сьвічечка догараје, а зырничка сходит,
А пречиста Ґіва мати до церкви приходит.
Пријшли уни бај до церкви, богу си молили,
Перед ними рајські дверці сами си втворили.

N. 2. Кобим таьиј голос мала, јак співати вміју,
Тримав би ны мij миленькиј лишень про неґільу.
Кобим в лікі хліб не пекла, а в зимі не прьала,
Ја бим свому миленькому красно заспівала.

N. 3. Співав би ја співаночки, та коби то вдати,
А то чуджа сторононька, будуть сьі сьмјати.
А то чуджа сторононька тај чуджіјі льуде,
А јак не вдам співаночки, встидно міны буде.

N. 4. Ој співаче, співаченьку, то співати вміјеш!
Чому тогди не співајеш, јак ізголоднієш?

N. 5. Ој деж ти сьі, дывчинонько, співанок набрала?
По під гору високују на жито орала.
Ој деж ти сьі дывчинонько співанок навчила?
По під гору високују жито волочила.

N. 6. Ој јак ја си заспівају, два голоси мају,
Једен пушчу по дуброві, другиј по Дунају.
Ој јак ја си заспівају по врізьки, по врізьки,
Піде голос по під колос аж на передмісьтьи.

N. 7. Співаночки мојі льубі, деж ја вас подьију?
Збирав јем вас в лісах, горах, по польу розсьију.

NN. 1 і 2 отсеі збірки записані Марією Гаморaківною в с. Ясенові пов. городеньського від Івана Ганущака в р. 1890, решта записана мною в с. Нагуєвичах пов. дрогобицького. В збірці п. М. Гаморак до пісні N. 1. приплетений ще ось який конець, очевидно попсований виривок з іншоі пісні, як і в загалі весь N. 1. якийсь поплутаний:

Аж ксьондз увішли до церкви молити ся.
„Десь тут був дьак тај паламар!“

Дьак пішов baj до міста, паламар до млина,
Стоjіт церква неметена, велика провина.
Ja на того baj дьаченька наґіjу, наґіjу:
Буде церква заметена на другу неґільу.

До N. 6. додам, що „по врізьки“ походить від Уріж або Уроже, село сусідне до Нагуєвич. Се натякає на те, що майже кожде село в нашім краю має свої спеціальні коломийки і осібні до них мелодії. На коломийки, що говорять о піснях і співаню, звернув увагу проф. Сумцов у свойій статі о коломийках (Кіевская Старина, 1866, мартъ), бачучи в них доказ великої творчої сили і самосвідомости галицько руського народа, тим більше, що де інде таких пісень в устах народа нема. Лихо тілько, що проф. Сумцов при сьому зсилає ся переважно на коломийки зі збірки о. Щасного Саламона (Коломийки и шумки собралъ Счастний Саламонъ, Львовъ 1864), передрукованої в великій збірці Головацкого (Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва, т. II ст. 739—841), а збірка та в значній части складає ся з пісень скомпонованих самим о. Саламоном, і власне пісні приведені проф. Сумцовим, переважно належать до ряду таких фабрикатів. Взагалі збірка о. Саламона мусить бути виключена з ряду етнографічних видань відповідаючих вимогам науки. До N. 1. додати ще треба, що укр. перекази про походжене пісень від якихось надприродних істот находимо у Куліша, Записки о Южной Руси т. II, 36, у Чубінського, Труды, I, 24.

II. Смерть богача.

Оре богач на пшеничку голубими воли;
Гадав богач, шчо не зийде на біду ныколи.
Узьила си пшениченька на кукіль зводити;
Ой взьив богач помаленьку на біду сходити.
Богачеви нима біди, в богача корови,
Гадав богач, шчо не буде вмирати ныколи.
Гадав богач, шчо не буде ныколи вмирати,
Та приjшла смерть таj до него, взьала потинати.
„Іди-ко ти, грішна смерти, не ближ-ко си ’д миньі!
„Оj jе в мене стадо конеj на панські долины“
А смерть того не питаjе, взьала потинати, —
Узьав богач своjі слуги по сусьідах слати.
Положили богачика на тисові лави,
. . . .
Таj узьили богачеви на подзвін дзвонити, —
Посторонкі не даjут си, каже, в рукі взьити.
Пірвали си посторонкі, попукали дзвони:
Такиj, брате, богач грішниj, Господи борони!

Записала Марія Гаморaківна від Параски Нашенко в с. Трійці, снятинського пов. в р. 1887. Ся пісня — відгомін дуже розширеної в староруській літературі повісти про Аніку-воіна, звісної у нас більше п. з. Казка про лицаря і смерть. Єї розширенє в европейській книжній словесности показав проф. Тіхонравов (Н. Тихонравовъ „Повѣсть о прѣнии живота съ смертью“, Лѣтописи русской литературы и древно-

сти. Москва, 1859, т. I. стор. 183–193). Южноруський текст повісти „О чловеци и смерти“ з рукописі XVIII. в. буде надрукований в одній з дальших книжок „Житя і Слова.“

III. Лукіян Кобилиця.

Казали нам дипутати, шьо нам гаразд буде,
Збунтували всьу громаду, комісьіја буде.
Збунтували дипутати цьілују громаду,
Самі пішли до маршевки (?) усьіма по раду.
Ци ви чули, льуде добрі, за такі пов́лікн,
Шьо написав Кобилицьи з маршевков супліки.
Ој јак уни написали, дали до кризенту, —
Іде воська в Путилову аж пів риґіменту.
Будујут си у Чернівцех три доми новіјі,
Там сьідлаје пан староста коньі вороньіјі.
Ој осьідлав пан староста коньі вороньіјі,
І віводит в Путилову шче три кумпаньіјі.
Ој віводит в Путилову, вже си зґльідували,
Молодицьі јик то вчули, всьі си позбігали.
Суха верба суховерха ни хоче родити;
Пішло восько аж у Плоску Кобилицьу јмити.
Јмилиж уни Кобилицьу, супліки читали,
Катували біле кіло, водов відливали.
Ој звјизали Кобилицьу міцними линвами,
Провадили у Сторонец з острими шабльами.
Кујет, кујет зазуленька з долішного кіньцьа;
Провадили Кобилицьу до старости-німцьа.
Староста потрокол (sic!) пише, мандатор питаје,
А Базилько Кобилицьу буком потьигаје.
Заревіли сьірі воли, молодицьі млијут,
Джурджуван, то пан великиј, ньічого ни вґіјут.
Ој Джурджуван, то славниј пан, цьіла 'го Вижницьи,
Зажурив си у неволи батько Кобилицьи.
Колис хоків, Кобилице, з жінков ґаздувати,
Було не јти у Сельитин льудиј бунтувати.
Із за гори високојі зазорьали зорі;
Поховали Кобилицьу у міські Гуморі.
Кујет міньі зазуленька конец Рапучила;
Ој уже си Кобилицьі співанка скінчила.

Пісню сю на просьбу д. Олександра Колесси записав від старих людей молодий письменний Гуцул Волошинюк у с. Серґіях на Буковині від тамошніх старих людей. Лукіян Кобилиця був послом на сойм конституційний 1848 р. у Відні, відтак в осени тогож року счинив розрух у буковинській Гуцульщині, був арештований і суджений у Чернівцях. Докладнійша розвідка про него буде опублікована в „Зорі“. Із пісень, котрі про него згадують, доси звісна тілько одна в збірці Кунчанка (Записки Югозап. отд. Имп. русск. Геогр. Общ. Кіевъ 1874 т. II ст. 557 до 559) Для поясненя пісні ще кілька уваг. Рядок 6: Кобилиця вніс в осени

1848 р. до Кромерижа петіцію о сполучене Буковини з Галичиною і о уреґульоване буковинських відносин. Ряд. 7. кризент — мабуть Kreisamt; д. Колесса догадує ся, що се Кромериж. Ряд. 13 зґлыдувати ся = стат в ряди, з нім. in Reih und' Glied. Ряд. 16. Плоска — рідне село Кобилиці. Ряд. 17—18. На ділі військо в р. 1848 не зловило Кобилиці в Плоскій. Він здужав утекти в гори і держав ся там ще цілу зиму, а тілько весною 1849 р., коли горами задумав перебрати ся на Угорщину і зайшов в Жабю до знайомого унїятського священика, той віддав его в руки стражникам фінансовим. Сцени кровавих екзекуцій, описані в пісни, пришпилені сюди мабуть з інших подій і навіть з давнійшого часу ім. з р. 1843. Ряд 26. Джурджуван поміщик, властивець многих сіл у русько-кімполюнгськім повіті. Пісня натякає на те, що військова екзекуція против Кобилиці виряжена була головно на налягане поміщиків. Ряд. 30. Сельчтин — село близько Сторонця і Плоскої. Ряд. 32. Після інших звісток Кобилиця похований у Вамі. Єго засудили були на виселене з Плоскої. Ряд. 33. Рапучило — гора в Серґіях, дів милі від Сторонця.

Ів. Франко.

Б. Легенди.

I. Початок і конець світа.

Сперед віку не було нычого, тілько тьма і вода. Отець предвічниј був у небі. Діјавол уперід був також ангел і жив з паном богом у небі. Розгадав собі господь бог за сьвјату землью і плоди і всьакі порьадки і каже до ангела: „Іди — каже јему господь бог — у преісподнью по землю і скажи: „Беру в імја боже!“ Він пішов і сказав: „Беру в імја своје!“ То поки вијшов на гору, то вода јему всьу землью виполокала з јего пазурів. Приходит він до господа бога і каже: „Вода виполокала міні всьу землью!“ Господь бог каже: „Іди другиј раз і бери во імја боже!“ І знов вода виполокала, бо він не казав во імја боже, а тілько во імја своје. За третим разом бог розгнівав сьа і казав јему конче говорити „во імја боже“. Він пішов і јак зі злісьтьу сказав: „Беру во імја боже“, тогди винькс жмінку землы. Дав він тоту жмінку господу богу до рук, і в тој час господь бог узьав тај засьіјав тоту землью: кинув на море на всі штири части, і тогди вже стала земльа рости. Јак господь бог іщче зробив сонце і місьаць, зробив сьа день і не було тьми. Тогди господь бог лыг відпочивати на тој кавалочок землы — а јеji було лиш тылько, шчоби міг льагти једен чоловік. А тој ангел зачав сьа тогди дуже злостити і хотьів пана бога здрулити в воду: взьав јего в руки тај несе, шчоби веречи до води. Јје, јде, а земльа все росте під јего ногами, а вода робит сьа все дальше і дальше від нього. Дивит сьа він з другого боку, там вода близько і загадав там здрулити пана бога. Знов несе, а земльа знов росте під јего ногами, а вода вже далеко зробила сьа від пана бога. Тогди пан біг пробудив сьа, увидьів, шчо тој ангел такиј фальчивиј тај каже до нього: „Прокльатиј вороже, а ти шчо хотьів зо мнов зробити?“ А чорт

jому каже: „шчож, jа виньіс землю, а ти васьіjав, то хочу мати спілку с тобоjу.“ А господь бог каже jему: „Добре, при кінци сьвіта jа собі возьму позадьи, а тобі дам чільне“. То ньіби значило, шчо jому дасьть усьіх богатих та вельможних а злих, собі возьме бідних а побожних.

Але чорт на тото не зважав і конче хотьів тоту землю спустошити і згубити, хотьів увесь сьвіт затрьасти. Справльав бурьу, град, бив громами, блискавицьами, заливав водами. Тогди пан біг казав jего окувати в ланьцьухи і припjати в пеклы до зельізного стовпа, шчоби там стоjав аж до кіньцьа сьвіта.

А jак маjе бути конець сьвіта, то будут такі знаки: сьім льіт дождьу не буде, і буде ворогувати царь на царьа, брат на брата, отець на сина, син на вітцьа і всьі льуде зненавидьать сьа. Тогди чорт буде зіпjатиj з ланца, шчо на ньім стоjіт припjатиj від почьатку сьвіта. А jак буде зіпjатиj, тогди возьме терноьиj вінець на голову, ребра собі прібjе і буде казати, шчо він господь бог. А Илиjа пророк — він не вмирав на земли, бо jего на огнисьтьj кольісници взьато на небо,—то при кінци сьвіта він приjде на сеj сьвіт умирати, і буде ходити всьуди по сьвіты і буде льудиj навчати і буде казати: „Даjте сьа на муку, але не даjте сьа на підмову, бо то злиj дух, бо то чорт буде jіздити, абисте сьа не дали на підмову!“ А тоj чорт буде возити с собов воду, але то не буде вода, а тьілько з великодноjі пjатници зола: хто в великодну пjатницьу золит шматье, то тоту золу чорт збираjе і ховаjе, шчоби було при кінци сьвіта чим льудиj поjити. Хто сьа тоjі води напjе, того чорт запише собі, а хто не схоче пити, того верже у такиj зельізниj пjецок, шчо в ньім страшниj огень горит. Але тоj огень не буде печиj, то так тьілько чорт буде страшити льудиj, жеби му сьа всьі льуде підписали.

По тьім усьім такиj сьа випасе віл, же він сьім гір трави випасаjе а сьім рік води випиваjе. А jак тоj віл згине, то шкіра з нього буде мати сьім миль довготи і сьім миль широкости. То тогди чорт скаже сьвjатого Илиjу злапати, і тоту шкіру простерти, і на ты шкірі будут сьвjатому Илиjі голову стинати, а то тому, бо чорт знаjе, шчо jак сьвjатого Илиjі хоць jедна капка кьерви на землю капне, то земльа сьа запалит. Але jак jому вітнут голову, то jедна капка тоjі кьерви бризне аж за сьім миль, упаде на землю, і відси земьла зачне горіти і згорит камінье, дерево і гори, все згорит і цьіла земльа перегорит на попіл. Потому повіjе вітер і зрівнаjутсьа гори з долинами. Тогди затрубjат ангели в труби і кождиj мертвиj буде вставати на страшниj суд. Приjде господь бог судити і буде казати: „Станьте ви праведники по правици, а ви грішники по льівици!“ І вни будут сьа видьіти і пізнаjут, котриj грішниj, котриj праведниj. І скаже потьім господь бог: „Ідьіт ви праведники до вітцьа мого, там маjете царство насьльідувати, а ви грішники jдьіте ви в огонь прокльатиj, там будете мати страх і скрежет зуба. Був jем голодниj, не накормилисте мене, був jем прагнушчиj, не напоjилисте мене, був jем наг і не приодьілисте мене“. А вни скажут: „Ми тебе боже не видьіли.“ „А не видьілисте мене, то сте видьіли ближнього свого.“ А шче по тьім усьім сьвjата Покрова шиjе риву

від початку сьвіта до самого кіньцьа сьвіта. І вна з того јеjі шије, шчо хто даје до церкви, јакье будь убранье або бідному одьіж, а вна з того шије ризу. То тогди, јак господь бог скаже тим грішникам іти до пекла, то вна тих грішників накрије тов ризов. То тьі. шчо будут накритьі тов ризов, то шче будут спасені, а лиш тьі, шчо на них тоjі ризи не вистане, підут у вічну погибіль.

В Болехові від служниці дівчини Марти в р. 1888 записала

Ольга Франко.

Оповідане се очевидно зложене з кількох. І так аналогічні оповіданя про сотворене світа гл. Чубінський, Труды І, 142—144; Драгоманов. Малорусс нар.. пред. 15, 89—91, а також болгарське оповідане там же 429—420. Про конець світа порівнай Ом. Калитовскій, Матеріалы до рускои литературы апокрифичнои; Н. Тихонравовъ, Памятники отреченной русской литературы II, 213—281 (чотири списки Слова Методія Патарського) і статю про сей памятник А. Н. Воселовського, Опытъ изслѣдованія о развитіи христіанской легенды (Журналъ мин. нар. просв. 1876). Оповідане про вола, що спасає 7 гір трави і випивае 7 рік (у один день) взяте з Тальмуда, а принаймі з него виводить єго руська книжечка „**Басни Талмудовы ѿ самихъ жидовъ оузнанныѧ**“ і т. д. (опис єі і інші виписки подамо в одній із слідуючих книжок) видана в Почаєві 1782 р., в котрій на карті 10. recto читаємо: **Днѧ шестагѡ Іюнїа ѡбходѧтъ жидове праздникъ Пѣонесъ: сїесть недѣлю седмую по пасцѣ, къ кїй день должни своѧ домы оукрашати вѣтвїемъ и зелїемъ. Винꙋ даетъ Талмꙋдъ сїю: ꙗкѡ древо посѣченное оусихаетъ, такѡ и жидове, которїи прежде процвѣтали, нынѣ изсхоша. И поютъ пѣсни ѡ Левїаданѣ рыбѣ, и такѡ строѧтсѧ аки на комедїю, єдинъ беретъ на себе лице Левїадана, вторый Шоробора вола, третїй лице Гд҃а Бг҃а: и баснословѧтъ, ꙗко волъ великїй Шороборъ всегда брань творитъ съ превелїєю рыбою Левїаданомъ, а въ то времѧ Гд҃ь Бг҃ъ приходитъ, и закалаетъ обоихъ, и ѿ нихъ жидѡмъ оучрежденїе велїе на н҃бсѣхъ содѣловаетъ**". А польська книжка „*Złość* żydowska... na objaśnienie Talmudystów“ видавана кілька разів у Кракові ще перед руською брошурою, свято се зве „Szewues“ і кладе на д. 5 місяця Сівена, називає вола „Sor Hobor“ і додає: „Talmud w księdze „Szabes“ rozdz. 15 karta 120. taką o tym przywodzi basznię Pan Bóg stworzył Lewiosona oraz y żonę iego, poznawszy zaś, że bedą mieli potomstwo, kazał żonę zarznąć y sam nasolił w beczkach mięso iey. które zachowane iest na bankiet po sądnym dniu dla sprawiedliwych żydów Stworzył też potym... wołu wielkiego, który takiey wielkości iest, że z gór 30 na dzień trawę ziada y dwoie morza wypiia« (стор. 790—791).

Ів. Франко.

II. Відки взяла ся жаба?

Коли Ісусъ Христосъ ходивъ по землн изъ св Петромъ, то оны пришли идъ едному валалу (селу) и сѣли собѣ подъ дичку (грушу), котра стояла на концу валала. Иде чоловікъ дорогою около нихъ и плаче.

— Што тобі небоже? каже Ісусъ Христосъ.

— Народила ся у мене дѣтина, та нехоче нихто ити за кума, жемъ худобный.

- Неплачь, піду я

И пішовъ до нього Небесный, подержавъ дітину підъ святу воду; пришли домівъ, а тамъ ужъ вшытко стояло на столѣ, чого гребало идъ гостинѣ. Наѣли ся и напили ся чамяно (гарно), а потому коли Христосъ ставъ зберати ся, то знявъ изъ худобного свого кума бочкоры (ходаки), завадивъ на вѣшало, а обувъ го въ нові чижмы (чоботи) и каже: обысь нигда не знимавъ очи изъ бочкіръ, та добрі ті буде. — И пошовъ.

И став ся изъ худобного чоловіка богачь подъ рокомъ, а вінъ якъ зботатѣвъ, такъ и набравъ ся пыхи, ставъ ганьбити ся своихъ бочкіръ и шмаривъ (викинувъ) ихъ вонъ.

Неодовго иде Ісусъ Христосъ черезъ тото село и каже Петрови: „Петре, нащивити (відвідати, з чеського „navštivit“) бы намъ нашого кума, якъ ёму веде ся.“ — Добрѣ, господе, нащивме — И зашли къ ньому по надъ вечуръ; вошли до хижи, сѣли собѣ за стілъ, а газды не было дома. — Приходить овінъ домівъ, отворяе двері и отразу згулякавъ (закричавъ):

— Вонъ изъ хижи, цундравы жобраки!

— Куме, куме — каже Ісусъ Христосъ, — не сердьте ся.

— Чортъ вамъ кумъ, не я.

— Но, кедь чортъ тобѣ кумомъ, то идь и ты идь чорту, твому кумови, — и шмаривъ ёго у млаку (озеро); а изъ нього доразъ справила ся жаба.

Ажъ тогды вінъ обачив ся и ставъ кричати: кумъ, кумъ, кумъ!

— О, нѣтъ, не кумъ, забывъ ты на свои бочкоры. — И пошовъ Христосъ далей.

Записав на Угорськїй Руси о. Анатоль Кралїцкий.

Отсе оповідане разом з кількома іншими, котрі надрукуємо в дальших книжках, одержали ми від проф. М. Драгоманова, котрому воно ще в р. 1886 прислане було о. Анат. Кралїцким з Угорськоі Руси для его збірки „Малорусскія народныя преданія и разсказы“, та прийшло за пізно, коли збірка вже була видрукувана. Ми друкуємо речі записані о. Кралїцким, заховуючи его власну правопись.

Редакція.

Сучасні діячі словянськоі науки і літератури.

Хоча „Житє і Слово“ не хоче бути органом так званоі „славістики“ а визначує собі далеко скромнійшу програму — знайомити своіх земляків, Русинів-Украінців, зі здобутками сучасноі науки, в тім числі й словянськоі, то все таки ми вважаємо, що іменно знанє важнійших праць і явищ науки і літератури власне в обсягу словянського племени повинно бути одним з головних складників освіти кождого Русина. До сеі мети ми будемо підходити з ріжних боків. Одним із способів, що ведуть до тоі цїли, є без сумніву подаванє житєписів і характеристик видних діячів словянськоі науки і літератури. Ряд таких житєписів, до котрих по змозі додавати будемо й портрети, розпочинаємо чоловіком, котрого імя повинно бути знайоме і дороге кождому Русинови-Украінцеви без огляду на те, чи він згожуєть ся з усіми поглядами і з усіми частями єго обширноі і многоплідноі діяльности.

Редакція.

I. Михайло Петрович Драгоманов.

Обставина, що „Житє і Слово“ має честь числити М. П. Драгоманова між своіх головних співробітників, накладає на нас певні ограниченя, і для того замісць обширноі розвідки, на яку без сумніву заслугує наукова і публіцистична діяльність сего мужа в рамах украінськоі мови і літератури як також і в рамах ширших, загально-словянських, ми мусимо ограничити ся на подане єго короткоі біографіі, котру опираємо на даних, достарчених самим Михайлом Петровичем, по части в єго „Австро руських споминах“, по части в німецькім книжці Туна (Alphons Thun, Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russland. Leipzig 1883“, стор. 310—315, примітка), а по части в листах до нас.

Михайло Петрович Драгоманов родив ся в Гадячі, полтавськоі губ. в р. 1841. з небогатоі дворянськоі сімйі. Батько єго ще в 20-тих роках, живши у Петербурзі, обертав ся в тамошніх ліберальних кружках і писав навіть украінські вірші, а пізнійше, живучи на Украіні, не покидав ся своіх ліберальних думок і сімпатій до простого люду, допомагав мужикам чим міг і списував людові пісні. Мих. Петрович ходив з разу до уйіздного училища в Гадячі, потім до гімназіі в Полтаві, де єму пощастило ся найти кількох талановитих і щирих учителів, котрі розбудили в нім замилуванє особливо до старинноі історіі і клясичних писателів. Рівночасно з тим ті вчителі заінтересували єго й новійшими поривами Россіян до свобіднійшоі громадськоі праці: вже в гімназіі він читав не тілько всего Таціта в орігіналі, але також Шевченка й Герцена.

Коли від р. 1857, по смерти царя Миколи, розпочалась серед россійськоі суспільности агітація за знесенєм кріпацтва, видавали пол-

тавські гімназіасти рукописну часопись, і Драгоманов був еі редактором. В осени 1859 р. він вступив на кіівський універсітет, котрого куратором був тоді знаменитий хірург Пірогов. Під его опікою універсітет тішив ся майже повною академічньою свободою. Між студентами йшли горячі дебати, всі рвали ся до політичноі діяльности, хоч і в ріжні боки. Щоб зблизитись до простого народа, почали заводити недільні школи, з разу з цілями політичноі пропаганди, та переконавши ся, що з малими дітьми і неписьменними старшими про політику годі говорити, обернули ся просто до освіти і педагогіі. Та коли въ р. 1862 недільні школи покасовано, Др-ов з деякими товаришами став учителем в учительській семінаріі. Але на него швидко посипали ся доноси з боку попів як на нігіліста і українського сепаратіста і его відправлено з семінаріі. За весь той час він не покидав універсітету і майже рівночасно з відставкою від семінаріі скінчив універсітет і здобув собі право навчати в середніх а навіть у висших школах.

Чимале значіне для его дальшоі долі мала мова, котру він на весні 1871 р. виголосив як делегат студентів, що вчили в недільних школах, на прощальнім бенкеті устроенім на честь уступаючого Пірогова. Промова була вільнодумна і зробила велике вражіне; часописям заборонено й згадувати про неі при описі бенкету, а ректор універсітету Бунге (пізнійший міністер фінансів) дістав за неі нагану. Драгоманов увійшов у круг ліберальних професорів, розширив своі студіі, що доси ограничувались на старинну історію, також на новійшу; ему роблено надію, що поставлений буде кандідатом на катедру професора всесвітньоі історіі, опорожнену в р. 1862. Та польське повстане стало на перешкоді осягненю сеі цілі. Ліберальні професори стратили вплив, висилки за границю на кошт правительства годі було дочекати ся, і Др-ов докінчив свою магістерську діссертацію про Таціта і габілітував ся в р. 1864 на доцента всесвітньоі історіі на кіівськім універсітеті.

В ту пору вмер его батько і ему прийшлось дбати о виховане сестри (Ольги Петровни, звісноі писательки Олени Пчілки). І сам він оженив ся, то й мусів для прожитку давати приватні лекціі і заробляти на хліб пером. Крім історіі его тягло й до педагогіі, з котрою він основно познайомив ся ще з часу недільних шкіл. З педагогічного боку він виступив у петербурських часописях за тим, щоб у початкових школах на Вкраіні розпочинали вчити по вкраінськи і постепенно йшли до российськоі літературноі мови. Случайно статя его видрукувана була 6 апріля 1866 р., т. є. в сам день вистрілу Каракозова. Звісний Катков зовсім сурйозно добачив в тім замаху до українського „сепаратізму“ звязок з замахом Каракозова. Куратор денунціював Драгоманова як украінофіла і поставив его під свій особливий догляд. Силою зовсім природноі реакціі обернув ся Др-ов від тепер власне до украінських питань, з разу педагогічних, а далі й загалом національних Зачав збирати матеріали до укр. етнографіі й літератури, а в політиці дійшов до демократичного федератізму. Як доцент універсітету він мав великий вплив на молодіж, що власне тоді була глубоко зворушена соціальними питанями, організувала кружки, каси, бібліотеки. Найкрасша з таких бібліотек у Кііві, в котрій сісте-

маично підібрані були книжки як по історії і суспільним питаням. так і по українознаству, устроєна була іменно під проводом Драгоманова.

Тілько в р. 1870 уряд „відкомандував“ єго за границю для доповненя студій. Др-ов поїхав через Львів, де у-перве познайомив ся з галицькими Русинами, побув у Будишині між лужицькими Сербами, далі в Празі, студіював у Гейдельберзі, а відтак прожив довший час у Флоренції, відки в р. 1873 через Цюріх, Відень і Львів вернув у Кіів. Тут повстав тимчасом „Югозападний відділ географічного товариства“ і Др-ов став одним із єго найдіяльнійших членів В ту пору повстали єго найважнійші наукові роботи: видане двох перших томів укр. історичних пісень, доконане спільно з Антоновичем, та головно працею Др-ова, котрий додав до текстів свої многоцінні уваги і бібліографічні вказівки, далі невеличка але дуже важна статя „Рицарискіе отголоски въ укр. нар. пѣсняхъ“ — перша на Україні проба приложеня нового, порівнуючо-історичного методу до виясненя народної поезії, в кінці богата збірка народніх оповідань, казок, легенд і т. і. Рівночасно (1873—74) друкував він у „Вѣстникѣ Европы“ ряд політичних статей „Восточная политика Германіи и обрусеніе“, „Русскіе въ Галиціи“, „Литературное движеніе въ Галиціи“, а в львівській „Правді“ обширну працю „Література російська, великоруська, українська і і галицька“. Про зміст і характер єго університетських викладів дає виображінє статя „Борьба за религіозную свободу въ зап. Европѣ въ XVI—XVII стол.“ друкована в „Отечественныхъ Запискахъ“. Рівночасно був Др-ов у Кіїві душею редакції „Кіевскаго телеграфа“, що тоді був певно найліпшою з провінціональних газет у Россії. Був також одним з організаторів кіївського археологічного зїзду 1874 р. Після сего зїзду тодішній редактор львівського „Слова“ денунціював єго як агента польської революційної пропаганди. Власти шкільні почали тіснити єго закидуючи єму, що серед молодіжі ширить соціалізм. В маю 1875 р. міністер освіти велів єму подати ся в відставку, та Др-ов не схотів, виставляючи такий мотів, що подаючи ся в відставку він тим самим признав би правдивість усіх тих клевет, що на него зводжено. Не дожидаючись рішеня сего діла він літом 1875 р. поїхав опять у Галичину, був на першім руськім вічу в Галичі, і хоч не виступав там прилюдно, найшли ся людці, котрі зателеграфували в Россію, що він говорив промову і закликав до сполученя України з Польщею і відірваня обох від Россії. Через се в сентябрі 1875 р. єго відставлено від університету і визначено спеціальну комісію під проводом звісного М. Юзефовича, що мала здати справу про характер і значінє укр. письменства. Не дожидаючись рішеня сеі комісії Др-ов у осени 1875 р. виїхав за паспортом за границю, прожив якийсь час у Відні, а відтак 1876 р. переселив ся в Женеву, де прожив цілих 15 літ. Перед єго відїздом кіівські єго товариші задумали було розпочати українське політичне видавництво. Друкувати єго в Россії не було що й думати, тим більше, що в маю 1876 р. вийшов звісний „закон Юзефовича,“ котрим зовсім заборонено українську літературу. І от на Др-ва положено завданє вести се видавництво за границею. З разу була думка друкувати єго у Відні, де Др-ов в початку 1876 р. видав по російськи брошуру „По вопросу

о малорусской литературѣ“. Та після конфіскати соціалистично-бунтарськоі брошурки „Правдиве слово хлібороба до своіх земляків“, друкованоі у Відні без єго відома, він покинув сю думку і розпочав видавництво „Громади« в Женеві. Та кіівські товариші з часом змінили своі погляди, обіцяні праці не приходили і „Громада“ виходила дуже помалу (до 1883 вийшло 5 т мів і 2 менші випуски). Рівночасно публікував Др-ов у Женеві богато політичних брошур про біжучі факти россійського житя, налягаючи на конечність політичноі волі у всіх ліберальних і революційних програмах, на конечність автономіі громад, повітів і терріторій, а також на конечність звертаня уваги на національні і місцеві особливости при всякій пропаганді і загалом при всякій політичній роботі. Найважнійшою з тих єго праць є „Историческая Польша и великорусская демократія“ — майстерна аналіза помилок, у які попадали найталантовитійші політики та публіцисти польські й россійські стоячи на становищі т. зв. державних народностів і ігноруючи недержавні, плебейські. Праця та друкована була первісно в видаваній у Женеві ліберальній россійській газеті „Вольное слово,“ котрого Др-ов опісля став редактором і в котрім помістив богато статей про россійські і украіньскі справи.

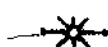
Крім „Громади« видав Др-ов у Женеві по украінськи роман Мирного і Білика „Хіба ревуть воли як ясла повні“, один із перлів нашоі повістевоі літератури, далі твори Шевченка заборонені в Россіі і ряд популярних брошур: „Про богатство та бідність“ (також по білоруськи), „Про хліборобство,“ „Про те як земля поділена“, „Про те як земля наша стала не наша,“ „Marija maty Isusowa“. В р. 1881 розпочав далі працю над укр. історичними піснями. Видав наперед книжечку „Нові укр. пісні про громадські справи,“ а потім два випуски пісень про конець козаччини в XVIII. віці. Від тоді він обернув ся знов до праць над укр. літературою і етнографією, друкував чимало статей в „Кіевской Старинѣ,“ „Вѣстникѣ Европы,“ „Русскомъ Богатствѣ,“ „Русской Мысли“ (звісно, під псевдонімами), а також дещо в галицьких виданях (Сьвіт, Товариш, Літературно наукова бібліотека).

В р. 1889 єго покликано до Болгаріі, де правительство задумало основати універсітет, щоб викладав усесвітну історію. Рівночасно міністерство освіти розпочало видавництво „Сборника“ наукового, в котрім Др-ов напечатав цілий ряд статей про народні пісні, казки та легенди. Найшовши ся при улюбленій своїй праці — вчителя і ученого писателя, Др ов немов набра вся в десятеро більше сили. Та здоровлє єго ще від женевських злиднів і гризот було підкопане і перед двома роками єго постигла тяжка слабість, аневрізм аорти, з котрою віденьські лікарі віщували єму нехибну і швидку смерть. Та в Парижі найшов Др-ов ліпшу пораду і поміч, хоча, звісно, здоровля давнього не відзискав. Помимо тяжкоі хороби і не менше утяжливого лічення він і досі з неослабною і справді подиву гідною енергією і свіжістю думки читає лекціі, містить щораз нові статі в болгарськім „Сборнику,“ засипує своіми працями „Народ,“ пише до „Буковини,“ видає популярні брошури („Шість сот літ швейцарськоі спілки,“ „Іван Віклиф“ і т. і.) і загалом інтересує ся ходом справ украінських і галицьких, літератури, науки і публіцистики так само живо, як ходом житя політичного

в Россіі і західній Европі, як розвитком улюблених его наук історіі і фелькльорістики. Кінчачи сей коротенький, побіжний і далеко не повний начерк побажаємо нашому талановитому писателеви і вченому, нашому духовому батькови, ще як найдовше жити і працювати, і дождати ся в Россіі і в Галичині красших обставин ніж ті, против котрих він з такою енергією і з таким талантом стілько літ боре ся.

Іван Франко.

Критика і бібліографія.

I. Наукові методи пр. Сумцова.

Між руськими ученими, котрі посвячують своі праці украінській народній словесности, одно з виднійших місць займае професор харьківського універсітету Сумцов. Остатніми часами він рішуче став уживати порівнуючого методу і набув собі велику начитанність у фольклорному матеріалі ріжних народів, так що міг би пролити багато світла на еволюцію ріжних фольклорних тем не лиш на Украіні, але й у цілій Европі, бо звичайно західно-европейські фольклорісти, навіть найбільше вчені, не знають мов словянських. Тим часом майже всі порівнуючі студіі д. Сумцова зостають ся без результату, коли не вважати за него звід бібліографічних вказівок, котрі по самій суті діла не завше можуть бути навіть повними.

Такий суд приходить ся сказати про многоучені праці д. Сумцова, напечатані в „Етнографическомъ Обозрѣніи", як „В о р о н ъ в ъ н а р о д н о й с л о в е с н о с т и," „З а я ц ъ в ъ н а р о д н о й с л о в е с н о с т и," „М ы ш ь в ъ н а р о д н о й с л о в е с н о с т и", в котрих автор вганяе ся за ріжними птицями і звірами по фольклору всего світа, не звернувши уваги перш усего на те, що в ріжних байках, казках і т. п оповіданях властива індівідуальність того чи іншого животного грае ролю підрядну, що навіть іноді в варіантах певного оповіданя серед одного народу ті особи перемінюють ся. Далеко більше б хісна було для науки, коли б д. Сумцов прослідив, напр. говорячи про байки і апологи т. зв ж и в о т н о г о е п о с у, н е о с о б и ж и в о т н и х, а самі ф а б у л и, в чім вони сходять ся у ріжних народів, в чім ріжнять ся, які з них мусіли скластись в ріжних краінах відповідно йіх клімату, географіі, землі, фауні, звичаям, історіі, — а які запозичені були у других народів і як розходились по світу, при чому перемінялись f a b u l a e p e r s o n a e з переміною краевих обставин, фауни, звичайів, а іноді і просто капризу оповідачів, йіх недочуванню і т. і.

Інші студіі д. Сумцова, напр. „О т г о л о с к и х р и с т і а н с к и х ъ п р е д а н і й в ъ М о н г о л ь с к и х ъ с к а з к а х ъ" в „Етногр. Обозрѣніи" (кн. VI.) викликають друге бажане, а власне, щоб автор рівняв між собою фабули дійсно однакові або хоч споріднені, а не такі напр. як европейські казки про страшного грішника, котрі пішли від апокріфа про Лота, і монгольську казку про Шідтікур-бурхана, котра есть ніщо інше, як устний варіант монгольські книги Ш і д д і-к у р, переробленоі з індійськоі В е т а л а п а н ч а в і н с а т і, про котру на диво не згадуе д Сумцов у своій студіі, — а також, щоб не забував, що христіансько-візантійська культура, з котроі д. Сумцов хоче виводити богато фольклорних тем, замісць індійськоі, сама по собі складна і пізня і яко така, сама вбрала в себе багато елементів староазіатських (включно до індійського і навіть китайського), африканських, клясичних і др Відповідно до сеі, сподіваємось, безспорноі думки, коли ми зди-

буємо напр. в середній Азіі а іноді й у східній Европі фольклорні матеріали, котрі нагадують біблійно-християнські теми, то треба себе спитати: чи не могли вони піти туди і незалежно від жидівсько-християнського впливу, просто з тих жерел, котрі впливали і на самий біблійно-християнський матеріал, — напр. з Халдеі, Ірану, Індіі і т.? Вкажемо один лишень примір з тих, про котрі говорить д. Сумцов: на віщо було Монголам ждати, поки до них зайде християнська легенда про те, як Сатана спокушав Христа, коли в Ірані була старша легенда про Арімана і Зороастра, від котроі певно пішла й буддійська легенда про Будду і Мару, як, і сама евангельська легенда.

Найновійша праця д. Сумцова „Народныя пѣсни объ отравленіи змѣинымъ ядомъ", напечатана в „Кіевской Старинѣ" 1893, Ноябрь, викликала в першій лінії сю нашу замітку своею фальшивою методою, або ліпше браком усякоі методи в приложеню вченим автором порівнуючого досліду. Д. Сумцов погнав ся за другостепенною річю: отрутою, та ще й за зовсім припадковою — змиячою отрутою, тоді як в піснях, котрі він хоче розбирати, отрута робить ся іноді і жабою, рибою, зілем, — а відвернув ся від головного, від фабули пісень, діевих осіб еі, мотівів подій. Через те він перемішав пісні зовсім ріжних тем: отруту брата сестрою, сина матірю, чоловіка жінкою, полюбовника любовницею (у нас вдовою, — про котру була в „Кіевской Старинѣ" 1887. N. 12., студія, пропущена без уваги д. Сумцовим, хоч там були зведені і рукописні варіанти) і др. Через се ембріогенія і навіть географія варіантів сих усіх осібних тем переплуталась у д. Сумцова і вся его праця звелась власне ні на віщо, тоді як вже один географічний розклад ріжних варіантів кождоі теми міг би коли ще не привести автора до точного виводу, де склавсь еі первообраз, то хоч до показу, як вони розійшлись хоч по Европі.

Д. Сумцов в кінці своеі студіі нахиляеть ся до того, щоб вивести початок пісні про отруту від казок про матір-зрадницю і притягае навіть епізод із роману про Бову, епізод, котрий знайдете в казках ріжних тем у Европі й Азіі. Ми мусимо нагадати, що в варіантах тіеі казки часто буває замісць матері сестра, а головне в ній отрута зовсім не завше являеть ся і зовсім не есть сущною; часто зрадниця зарізуе героя або замикае его, або саме в той час, коли зрадниця і змий-полюбовник еі готують ся згубити героя, являють ся его вибавителі-звірі, слуги его і інші. Нагадаймо також, що европейські устні казки про матір або сестру-зрадницю мають собі в старорускій письменности прецікавий варіант в повісти про Івана, паламарського сина, виданій Костомаровим (Памятники стар р. литер., вып. II, 319 і д.) на котру звернув увагу і д. Рамбо в свойій книзі La Russie Epique. Цікаво, що героіня сего оповідання, котре безпремінно перекладене було на староруську письменну мову з візантійськоі, зоветь ся Клеопатра. Се імя не дурно відводить нас у Єгипет! Багато подробиць сего оповіданя і споріднених ему устних казок, в тім числі й наших, привязує сі всі історіі до староєгипетськоі казки про двох братів, котра есть найстарійша відома тепер Притча о женстѣй злобѣ. (Див. про се між інчим студію Коскена „Le conte égyptien des deux fréres" друковану первісно в журналі „Revue des Questions historiques", кн. за октябрь 1877 р, і передрукованій в передмові до его-ж „Contes populaires de Lorraine". Paris 1884, т I стор LVII—LXVII.

М. Драгоманов.

II. Польський фольклорний журнал.

(Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny. T. I—VI. Варшава 1887—1892 стор. 366, 902, 1002, 998, 1039, 1020 in 8⁰ maj

В 1887 р. невеликий гурток польських літератів заклав у Варшаві географічно-етнографічний місячник „Wisła". У першому річнику сеі часописі було заміщено кілька цікавих праць з обсягу етнографіі та статистики етнографічноі і трохи матеріалів етнографічних in crudo, але в загалі місячник сей не робив вражіня часописі строго науковоі, які тоді вже істнували у Французів, Італіянців та Англічан. „Wisła" не мала навіть ясно поставло-

ної програми, а хотіла бути „скарбницею відомостів о тих властивостях і прикметах польського племени, котрі відрізняють его від інших.“

Та вже з початком 1888 р, коли керму редакції взяв у свої руки звісний польський вчений др. Ян Карлович, „Wisła“ зовсім змінила ся. Др Карлович задумав зробити еі часописю, котраб стояла на висоті сучасної науки, була зеркалом цілого руху фольклорного в західній Европі і подавала праці не тілько з обсягу етнографіі, але також з історіі цівілізаціі в як найширшім значіню. Він рішив не обмежувати ся вузкими рамками польського племени, але звертати увагу на цілу Словянщину, а по змозі й на інші людські породи. Завдяки заходам д-ра Карловича „Wisła“ невдовзі зробилась органом відповідаючим усім науковим вимогам, одною з найкращих часописів фольклорних в загалі, коло неі згромадились незабаром не тілько всі наукові сили польські, але й деякі інше-словянські, як от приміром Чехи Зібрт, Полівка, Нідерле, Черни, Русини-Украінці Франко, Сумцов, Стороженко, Янчук, Хорват Мошков, Словенець Міклавец і інші.

„Wisła“ властиво не місячник, як стоіть у заголовку, але квартальник. Кождий з чотирьох зошитів „Wisły“ містить поперед усего студіі та причинки етнографічного, антропологічного та географічного змісту; далі йдуть т. з. „poszukiwania“, в котрих редакція обертаеть ся до загалу читаючої публіки з просьбою присилати спеціальні вказівки та відповіді і тут-же йіх і поміщуе; відтак слідують довші і коротші реферати о нових працях та часописях, що відносять ся до спеціальности „Wisły“, і обширна бібліографія. На кінці кождого зошиту подибуемо хроніку фольклорних та антропологічних зйіздів, вистав і т і, житепи і та некрологи, вирізки і передруки з давніх книжок, часописів і дневників провінціальних, нарешті дрібниці етнографічні, дрібні питаня, замітки, т. зв. curiosa. і т. і.

Побіч „Wisły“ від 1888 р. виходить у неозначених з гори речинцях (також під зарядом д-ра Карловича) окреме видавництво „Biblioteka „Wisły“. в котрій друкують ся або цілі збірки сирих матеріалів з якої небудь одної місцевости, або більші монографіі. Досі вийшло 11 томів „Бібліотеки“.

Із того, що заміщено в перших шістьох томах „Wisły“, ми вкажемо тут тілько дещо важнійше, щоби кождий з читачів знав, чого мае в ній шукати. Найбільше місця уділяе „Wisła“ етнографіі і то, розуміеть ся, переважно польській. У тім відділі друкують ся загальні характеристики людности і місцевостів, описи звичаїв та обрядів. Наприклад побут селян седлецької губерніі описуе В Гаевський (т. III); С. Василевський подае докладний образ суспільних, сусідських та товариських відносин у селі Ягодне луковського повіту (т. III); К Смоленцувна дае опис села Хмельник у Люблинщині та его мешканців (т III), а I Пйонтковська знайомить нас з житем люду серадської та каліської землі (III). І. Сембжицький подае причинки до характеристики пруських Мазурів (III; Д. Надморський студіюе суспільний побут, звичайі і говір у Мальборщині (III); К. Скшинська описуе село Криниці в Томашовськім повіті (IV); С Зелінський розказуе про мішану людність села Басівки недалеко від Львова і наводить пісні у мішаній русько-польській мові, котрих співають мешканці того села (IV); відомости про житє фабричної людности Пабьяниць знаходимо в статі І. Льорентовича (IV); Ф. Рейнштейн зображуе в статі „Pani majstrowa z Podwala“ житє дрібних міщан ремісників Старого Міста у Варшаві (IV). Цікавий образ боротьби словянського елементу з германізацією показують праці: Р. Лязенги „Ziemia Chełmińsko-Michałowska“ і „Germanizacya powiatu Olawskiego“, А. Парчевського (IV). Богато подробиць етнографічних, а побіч того і археологічних знаходимо в барвисто і займаючо написаних справозданях і згадках з екскурсій З. Глогера „Podróż Niemnem“, „Na falach Bugu,“ „W dolinie Biebrzy“ (II—IV). Богато навчаючого і цікавого подибуемо в гарних замітках Е Ожешкової „Ludzie i kwiaty nad Niemnem“, посвячених переважно білоруській етнографіі (II, V). Білорусами займаеть ся й Е. Єленська, котра в своїй праці „Wieś Komarowicze w powiecie Mozyrskim“ (V) подае докладну картину житя білоруського люду одної з найбільше відрізанних від світа місцевостів Полісся. Статя Б. Грабовського „Zadruga“ (II) знайомить нас з одною з форм родинного житя полудневих Словян — Сербів, Хорватів та Чехів. Згадаемо тут, що

про зостанки задруги у Русинів писала О. Франко в „Першім Вінку“ та В Охримович у „Народі“. Тойже Б Грабовський (IV) подає зміст праць чеського етнографа Л Ербена про Словаків та Ганаків у полудневій Моравії, а П. Міклавец описує жите і обряди Словінців (VI) Пані В Маренне знайомить нас с житем Сіцiліанців по монографії Дж Пітре „Usi, costumi e pregiudici Siciliani“ (VI) „Wisła“ друкує цілий ряд статей посвячених дітям, як „Chłopskie dzieci“ і „Gry dziecięce“ К Смоленцувни (II), „Bajki i zagadki dziecięce“ В. Масляновського (II); „O lalkach“ Богдановички (V) і т і Злодійським фольклором займають ся праці „Przesądy złodziejskie“ Вісневського (V) і „Przyczynki do słownictwa złodziejskiego i kilka próbek poezji złodziejskiej z okolicy Dąbrowy Górniczej“ І. Земби. (IV).

Крім тих і богатьох інших менших статей, посвячених загальній характеристиці народа „Wisła“ містить велике число праць з обсягу поодиноких відділів етнографії. І так вона надрукувала богато народних пісень крім тих, котрі находять ся у повисше згаданих монографіях З Глогер подав пісні при хрестинах і похоронах у Подлясю наднарвянськім (III); Б Грабовський і З. Вольський „Лірницькі пісні про битву під Віднем“ (II), М Довойна-Сильвестрович тексти (пісні) дрібної „застінкової“ шляхти польської на Жмуди (II) і т. д. З. Глогер видобуває з писань польського літописця XV. в Длугоша всі свідоцтва і відомости про пісні народні (III), а Я. Карлович у статі „Systematyka pieśni ludu polskiego“ (IV—V) зводить до купи і обробляє порівняючо „dumki“ польські після знаменитої праці Американця Чайльда, (Child „The Englisch and Scottisch popular ballads) Чайльд бере за вихідну точку англійські баллади і згромаджує коло кождої з них всі звісні єму варіанти і рефлекси в народній словесности цілого світа. він шукає не тілько пісень споріднених з даною темою пісні англійської, але також переказів та легенд у всіх народів европейських і позаевропейських, тому то праця єго має величезне значінє для науки, бо кладе міцну підвалину під усі дальші роботи на полі сістематики народніх пісень Доси вийшло вісім томів того многоцінного діла, котре повинно бути в руках кождого вченого фольклоріста, котрий би хотів розпочати яку небудь працю над змістом, історією і вандрівкою народніх пісень Для Русинів-Українців, для котрих діло Чайльда буде недоступне і через мову і через те, що воно дуже дороге (поверх 100 гульд), дуже корисна буде згадана праця Карловича, котрий подавши коротко зміст Чайльдового діла, побільшує єго матеріал великим числом польських та словянських варіантів, в тім числі й українсько-руських

Пані В. Маренне знайомить нас з характером народніх пісень Сіцілiянців, подаючи обширний зміст передмови (властиво цілої спеціальної монографії) звісного італіанського етнографа Дж. Пітре до 2 го виданя єго збірки пісень „Canti popolari siciliani“ (VI). Звісний чеський етнограф А. Черни у споминах з вандрівки по Лужицях „Za pieśnią łużycką“ (V) подає багато інтересних відомостей про музику лужицьку в загалі, а про пісні і танці почастио (V). О. Кіборт (I) наводить зразки моравських пісень (у перекладах) а С Цішевський пісні сербо хорватські в орігінальних текстах побіч дословних перекладів польських (VI)

„Wisła“ друкує також і тексти вертепних драм з ріжних сторін Польщі з поясненями. До того відділу належать статті К Матіяса „Dramat gminny polski“ (I); М. Янчука „Szopka w Koźnicy“ (II; С Уляновської „Boże Narodzenie u Górali zwanych Zagórzanami“ (II); С Василевського „Szopka i herody“ (VI) і інші.

Дуже численно заступлені у „Wisle“ казки, перекази та легенди і як сирий матеріял і у порівняючім оброблєню Найбільшу наукову стійність у тім відділі мають справді взірцево оброблені студії Я Карловича, напр „Podanie o Madeju“ (III—IV). Карлович уважає поки що передчасними і непотрібними загальні досліди про первісне походженє і значінє переказів Доки не зведемо до купи і не порівняємо вже записаних варіантів і фрагментів, доки не пізнаємо споріднених з ними мотівів переказових у прочих Словян і інших народів, доки не зрозуміємо спорідненя і родоводу поодиноких мотівів, доти не будемо як треба підготовлені до загальнійших заключень і виводів Тому то ми передовсім повинні зробити ту підготовляючу працю зібраня,

порівнаня і клясіфікації переказів. Ми звертаємо увагу читачів „Ж. і Слова" на сю студію Карловича, бо вона може служити взірцем і дати багато цінних вказівок особливо починаючим фольклорістам, котрі хотіли би познайомити ся з самою методою фольклорних дослідів. Грабовський подав дуже сумлінну статю „Podania o związkach między najbliższem rodzeństwem" (VI), у котрій розбирає цікавий цікл переказів про полові відносини між найблизшими родичами. У надрукованій доси першій частині своєї праці він поки що обмежуєть ся одною з категорій того циклу, тоб то переказами про відносини матери до сина. Обробивши порівняючо всі звісні варіанти тих переказів д. Грабовський доходить до виводів, що спільне жерело йіх есть старогрецька історія Едіпа і не згоджуєть ся з доказами д. Драгоманова, котрий посвятив томуж самому предметові осібну студію в V. і VI. томах „Сборника болгарського міністерства просвіти" п. з „Славянскитѣ прѣправки на Едиповата история". *) В. Вериго роздивляєть ся в численних варіантах дуже розповсюдженої казки про сплячих лицарів і виводить заключене, що головною причиною повстаня тих казок був інтеллектуальний стан первісного чоловіка, котрий не розрізняв ще докладно сну від смерти (III). Б. Грабовський виписує перекази і легенди зі старих польських авторів (IV); З. Бистронь наводить польські народні перекази споріднені з легендою про св. Григорія (II), а С. Цішевський подає варіанти польських казок, нагадуючих казки 1001 ночи. Крім того подибуємо в „Wiśle" багато інших більших і менших праць Карловича, Завілінського, Франка, Бігеляйзена, Мошкова, Зібрта (про шкуру Жіжки), котрих предметом є народні перекази і казки.

Народній мітології, тобто народнім віруваням, забобонам, чарам, замовляням „Wisła" уділяє багато місця. Причинки до народньої мітології знаходимо в статі Сумцова „Boginki-Mamuny" (V), Щ Ястшембовського „Przyczynki do wierzeń ludu o życiu pozagrobowem" (V), Ф. Крауса „Powrót umarłych na świat" (IV), „Czary i czarownice w Polsce" Карловича (I), „Znachory na Ukrainie" Сарнецкого (I) і ин. др. Е. Маєвський у студії „Wąż w pojęciach i praktykach ludu naszego" (VI) зібрав і оглянув усе, що тільки можна було знайти в польськім, а по части і білорусько-українсько-литовськім етнографічнім матеріалі про гадюку і на тій підставі дав основно оброблену монографію природничо-фольклорну, котра буде дуже важним причинком до дальших студій над народніми віруванями в загалі, а передовсім над відносинами народа до звірячого світу. С Удзеля своєю статею „Religja i modlitwy u ludu Ropczyckiego" ще раз доказує, що релігійність та набожність простого люду не випливає з глубини душі, а обмежуєть ся тілько поверховною релігійною формалістикою (III).

Богатий матеріал до діалектології згромадила „Wisła" і в піснях, казках, приповідках і в деяких „poszukiwaniach" і в окремих статях, як Сембжицького „Gwara Mazurów pruskich", (III) А Закшевського „Słownik wyrazów Kurpiowskich" (II) і інших.

„Wisła" друкує також чимало розвідок загального характеру з обсягу методології, сістематики та історії фольклору і антропології. І так подала вона переклад цінної праці Т. Ахеліса „Die Entwickelung der modernen Ethnologie" (V). Праця та являєть ся пробою зовсім обєктівного зображеня розвитку новочасної етнології в еі головнійших напрямах. Ахеліс держить ся тісних границь, оминає непотрібні подробиці і головну мету бачить у виясненю методи і найважнійших питань етнологічних. Переклад праці Тайлора „О методі дослідів над розвитком інституцій в прикладі до прав подружя та походженя" (III) може служити за взір розбору певних суспільних явищ при помочи числової клясіфікації. „Szkic dziejów antropologji" написаний одним зі звісних чеських антропологів Л. Нідерле (IV) знайомить нас докладно з початком, розвитком і сучасним станом антропології і подає богато вказівок

*) По нашій думці д. Грабовський просто покористував ся матеріалами нагромадженими в статі Д-рова, не додав від себе майже нічого нового, а те, в чім він не згоджуєть ся з Др-овим, річи зовсім підрядні, тай то відмінні погляди д Грабовського майже нічим не мотівовані. — *Редакція.*

бібліографічних з ріжних відділів сеі науки. С. Цішевський подає історично-бібліографічний перегляд хорвато-сербського фольклору (V і VI). О скілько можна судити по початку тоі праці, обіймаючому найбогатший відділ полудново-словянськоі етнографіі, тоб то пісні, Цішевський дасть нам таку вичерпуючу історію і бібліографію хорвато-сербського фольклору, якоі ще не має ані один зі словянських народів. (Діло Пипіна містить богато такого, що зовсім до етнографіі не належить, і має багато хиб). Добрий бібліографічний перегляд чеських праць з обсягу етнографіі маємо в статі Ю. Полівки „Folklorystyka czeska" (II). Знаходимо тут спис не тілько чеських, але і словацьких збірників пісень, переказів, казок, приповідок, загадок і т. і. від початку сего століття аж до 1886 р. В статях „Zdobycze naukowe etnografów-socjologów amerykańskich" і „Nowe prace amerykanistów" (II). О. Кшивіцький знайомить з розвитком соціологіі і найблизших до неі галузів знаня в Америці. Статя тогож автора „Antropologja w historji i socjologji" (II) се критичне справоздане з цікавих праць антропологів Лапужа і Пенка, котрі намагають ся при помочи антропологічних даних виснити цілий хід подій історичних і хочуть зробити антропологію підкладом усякоі політики. „Kroniki geograficzne" В. Налковського, котрі знаходять ся в кождім томі „Wisły", дають понятє о тім, що робить ся на полі географіі в західно-европейській науці. Праця К. Стшельбіцького „Wskazówki do badań antropometrycznych nad ludem" (VI) знайомить з прінціпами, методою, сістемами та інструментами потрібними для кождого, хто хоче справді науковим способом займатись антропометрією, „Wskazówki" ті мають велике значінє, бо остатніми часами антропологією почала зацікавлюватись і ширша публіка, а антропометрією почали займатись не тілько вчені спеціалісти, але також лікарі, вчителі народні і інші ділетанти.

Все, що ми тут побіжно переглянули, се тілько невеличка частина того богатого матеріалу, котрий знайде у „Wiśle" не тілько фаховий етнограф, але в загалі кождий, для кого народне житє представляє який небудь інтерес.

Спеціальнійші подробиці з ріжних відділів етнографіі містять ся в „poszukiwaniach". Завдяки тим „poszukiwaniom" редакція „Wisły" завязала безпосередні зносини зі своіми читачами як фаховими, так і нефаховими, котрі присилали відповіді на поставлені редакцією питаня. На декотрі питаня давали відповіді по кілька сот чоловіка. В перших VI тт. згромаджені відповіді до 20 „poszukiwań". Деякі з них були оголошені в формі обширних квестіонарів, як приміром „Zwyczaje prawnicze" (квестіонарь В. Грабовського з 686 питань, зложевий на взір подібних квестіонарів Богішіча і Харузіна); два квестіонарі посвячені питаню, що читає народ. З інших „poszukiwań" найбільше доси заінтересували загал читачів: формулки вживані дітьми при грах (mentowanie); кликанє худоби; хата (між іншими причинками до сего „poszukiwania" заміщена вичерпуюча монографія лужицького обійстя з великим числом рисунків А. Черного); приповідки, писанки, обряди купальні і т. і.

Наукову стійність „Wisły" побільшує те, що вона звернула особливу увагу на відділ критики і бібліографіі. В кождім зошиті знаходимо масу справоздань і рефератів з нових книжок, розправ, студій і часописів, посвячених етнографіі, антропологіі і історіі релігій, історіі цівілізаціі, географіі і подорожів. Деякі з тих рефератів можна вважати самостійними розвідками, як от справоздання Я. Карловича з творів Лянга; в тих справозданях знаходимо показаний образ здобутків, до яких дійшла наука мітологіі і характеристику поглядів ріжних шкіл мітологічних від М. Міллера до А. Лянга.

Що до бібліографіі, то вона у „Wiśle" досить повна, о скілько, розуміє ся, тому не стоіть на перешкоді россійська цензура, котра не позволяє напр. подавати навіть заголовків украінських книжок, друкованих у Галичині, або справоздань із дозволеноі в Россіі „Зорі".

Л. Василевський.

III. Нові досліди про весільні обряди.

(Théodore Volkov, Membre de l' anc. Section du Sud-Ouest de la Soc. Imp. Russe de Géographie : Rites et usages nuptiaux en Ukraine. (Extrait de l' Anthropologie. Paris. Masson, éditeur.)

В передмові до сеі обширноі студіі про весільні обряди і звичайі на Україні заявляе д. Волков, що хоче на одному примірі дати причинки до всего того, що знамениті вчені, такі як Леббок, Тайлор, Бахофен, Мак-Леннан, Морган, Летурно, Уількен, Жіро - Телон, Штарке, Зібер, Ковалевський і другі вияснили в справі первісних форм подружя і сімйі і йіх розвитку. Далі в 11 обширних розділах віч описуе хід усіх церемоній весільних в ріжних околицях Украіни-Руси з йіх звичаями, віруванями й піснями. В остатнім, 12-тім розділі зведені до купи поясненя і виводи самого д Волкова.

Найважнійші появи, котрих само сконстатоване і обяснене вистарчае до осягненя ціли, котру собі поставив д. Волков у свойій передмові, се подруже з помічю рабунку і купівлі, гетерізм і матріархат. Наведені місця старих літописців промовляють за тим, що в старій дохристіанській Руси істнували первісні форми подружя при помочи рабунку і купівлі. Д. Волков виказуе і в теперішніх весільних обрядах та піснях богато слідів обох тих форм. Що в житю давно щезло під впливом новоі цівілізаціі, істнуе й доси при зовсім інших семейних і суспільних відносинах як формальний звичай, „установа", церемонія весільна: розмови старостів-ловців з родичами дівчини, битва; котру буцім то зводить дружина молодого з парубками, що боронять молодоі і не хочуть еі видати, доки не дістануть дарунків; звичайі і пісні, в котрих брат або сестра молодоі продають еі молодому; „віно", т. е. певна сума грошей, котру молодий перед весілем виплачуе родичам молодоі а котру ті ему опісля звертають; в кінці сама весільна дружина, що мае старі вояцькі назви „князь, бояре, хорунжий", весільна хоругов і сімволічний меч, все те — зостанки стародавних форм подружя рабункового і купного Сліди іншоі важноі появи—гетерізму— бачить д. Волков у Украінців в т. зв. „вечерницях" та „досвітках". Є се складкові вечері, устроювані спільно дівчатами і парубками одного села, що становлять немов дві окремі, зорганізовані громади в селі (парубоцтво і дівоцтво.) Ті вечері тягнуть ся нераз до пізноі ночи і кінчать ся частенько правдивими оргіями і спільним нічлігом дівчат з парубками. Подібне діе ся також по весільній вечери, тілько що тоді в оргіі беруть участь жінки й чоловіки, а молодіж буває виключена. До слідів гетерізму зачислюе д. Волков також спільне ночуване парубка з дівчиною від заручин аж до весіля; звичай сей і по за Украіною лучае ся часто і звісний під назвою „пробних ночей."

Що-ж доторкаеть ся до первісного матріархату, то сліди его д Волков бачить в тім, що у всіх укр весільних обрядах мати займае перше і головне місце, а батько або зовсім не являе ся, або являе ся тілько побічною фігурою. Сему питаню посвятив молодий галицько-руський учений д. Вол Охримович спеціальну студію, котроі дві перші частини вийшли в московськім журналі „Этнографическое обозрѣніе"; незалежно від праці д. Волкова він дійшов до таких самих виводів.

З інших, не менше важних весільних церемоній, докладно описаних і пояснених д. Волковим, згадаю тут тілько про деякі важнійші, як ось: обміна хлібами при сватаню; обдаровуване старостів хустками і рушниками при заручинах; святе деревце (гільце) і вите вінців днем перед слюбом; спрошуване гостей весільних; святий хліб (коровай) котрий, печуть, убирають і розділюють між усіх гостей при множестві церемоній, танців і пісень; похід до церкви і поворот та привязані до них обряди і повірки; обід в домі молодоі, обрядовий поцілуй; розділ дарунків між гостей; уплата, котру молодий дае на користь дівоцтва і парубоцтва за те, що „забирае" з поміж них молоду; почіпчини молодоі; вечеря, після котроі молоді танцюють, а старі обходять церемоніі з діжею; приготованя до відйізду в дім молодого, по-

сат, прощане, обрядові удари; привитане молодоі пари в домі молодого, церемонії з домашнім огнищем, роззуване черевиків і знимане панчіх молодоі довершене подружя через спільне спане молодих. після котрого прилюдно показують докази дівоцтва молодоі; посольство до матері молодоі; перше снідане молодих (молода іде сама по воду); поживане меду; врочисте запрошене свекрухи, перед котрою молодий ховає ся; остатня оргія з танцями і піснями, при котрій супроти молодоі виконує ся загальне „право мущин"; звичай молоченя збіжя і т. і. Всі ті церемоніі в йіх найдрібнійших частях показує д. Волков на підставі всіх звісних єму матеріалів, друкованих і рукописних, користуючи ся також усіми науковими обробленями, що доторкали ся сеі теми Хоча ж автор в передмові заявляє, що поки що опрацював тілько украінські весільні обряди, а порівнуючу студію про всі весільні обряди подасть пізнійше, то все таки і в сій студіі находимо на кождім кроці богато вказівок на паралельні явища не тілько у других Словян, але також у інших народів европейських, азіатських, африканських і австральських, цівілізованих і нецівілізованих. Замітимо тут, що праця д. Волкова друкувала ся первісно в „Сборнику" болгарського міністерства освіти, опісля-ж з деякими доповненями появила ся в французькому журналі „L' Anthropologie"

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

(*Adolf Černy, Svatba u Lužickych Srbů. V Praze 1893.* 8° стор. 62) Нова праця звісного чеського етнографа д Черного має й зверхний вигляд дуже гарний: вона ілюстрована многими малюнками, а до пісень весільних завсігди додані й ноти. Що-ж до еі змісту, то є се повна збірка обрядів і пісень весільних у Лужицьких Сербів, в котрій автор пильно використав усіх своіх попередників на тім полі, а надто подав чимало паралельних звичайів весільних у інших Словян Я навмисно згадую про працю д. Черного безпосередно по обговореню праці д. Волкова, бо майже всі весільні обряди Лужицьких Сербів зовсім похожі на обряди украінські, що заразом найліпше свідчить про автентичність поданого матеріалу. Годить ся тут піднести одну важну обставину: воєнний характер військовоі дружини, котрий у Украінців уже подекуди затрачує ся і переходить в сімволіку, у Луж. Сербів заховав ся доси далеко виразнійше, що також промовляє на користь виводів д. Волкова про істноване у давніх Словян рабівницького подружя. Інтересна також подана д. Черним пісня про пташине весілє „Ptači kwas", котру співають підчас весільного обіду. Д. Черному сказано, що єі уложив у XVIII. віці один рільник із Правочиць, Міхал Віць. Замічу, що пісні про сю тему з давен давна звісні Русинам-Украінцям а др. Фр Краус подає, що й у Югословян загально звісна пісня „Женио се врабац подунавац"

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

НОВІ КНИЖКИ.

Юрий Коссован (Осип, Домінік, Ігор, Гординський де Федькович). Написав Олександер Колесса. У Львові 1893.

В нашій літературі, бідній великими талантами, маємо за те богато примірів ломаня та нидіня тих талантів Не згадуючи вже про Шевченка, котрого горе гризло і не згризло, досить буде вказати на таких талановитих людей, як Руданський, Свидницький, у нас Заревич і в кінці Федькович Біографія сего поета, без сумніву одного з найкрасших світочів нашоі літератури, аж до появленя розвідки д Колесси, котроі загол вок ми висше виписали, була майже зовсім темна і загадкова Д. Колесса зібрав дуже важні і інтересні матеріали особливо про молодий вік поета аж до 1872 р., т. є. обхопив своім дослідом весь розцвіт і початки упадку писательського таланту

Федьковича. Він покористував ся для своеі праці в першій лініі листами самого Федьковича, головно двома обширними з початку 1863 р.: до Д. Таняч кевича (опублікований мною в „Товариші“) і до К. Горбаля, друкований в „Зорі“ 1892 р., далі его автобіографічними повістями, урядовими документами позбиранними в рідних сторонах поета і споминами та оповіданями про него ріжних людей, що его особисто знали. З того погляду праця д. Колесси дуже цінна і може служити взірцем старанности, подекуди аж педантичноі. В загалі піднести ще треба тверезий, критичний, та при тім і далекий від зарозумілости суд д. Колесси про Федьковича як про чоловіка і писателя. Маючи на меті поперед усего встановлене дат біографічних, автор не дав нам образу літературноі діяльности Федьковича на тлі тодішнього часу і еі значіня для того часу, та за те своє тіснійше завдане сповнив совісно і гарно. Закинути б можна его розвідці хіба деяку хаотичність в розкладі предмету, особливо в початку розвідки (світлі сцени з житя Гуцулів після повісти Федькевича, істоі ія аграрних відносин на Буковині, довгі виписки з повістей Федьковича, котрі мають показати его писательську манеру, процеси мужиків з панами із за аграрних відносин, де згадка й про Лукіяна Кобилицю, тіпи попів в повістях Федьковича, порівнане способу писаня Федьковича з Квіткою і Марком Вовчком і загальна характеристика повістей Федьковича — отсе зміст першоі половини праці д. Колесси (стор. 3—43), і нам здаесь, що такий розклад предметів ніхто не назве взірцевим. Друга часть скомпонована далеко красше і робить одноцільне, навіть артистичне вражіне.

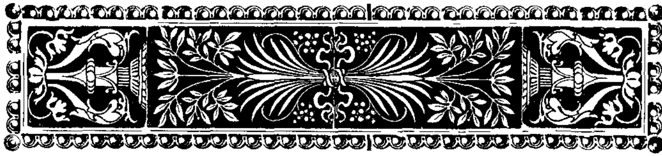
Нотуючи появлене сеі гарноі праці нашого товариша і співробітника окремою книжечкою (вона 1893 р. друкувала ся в „Зорі“) і бажаючи ему як найкрасших успіхів далі на сьому полю та скорого викінченя нових праць, котрі він у примітках отсеі книжечки заповідае, позволимо собі на закінчене піднести деякі подробиці, в котрих его погляд нам видае ся хибним. Стор. 31. Кобилиця названий „послом ради державноі, що відбувала своі засіданя в Кромерижі“ і сказано далі (31—32) „Вибухла революція на Уграх — раду державну розвязано. Посли угорські повертаючи домів, уміли з'еднати для своіх плянів Кобилицю“. Факти і хронологія в тих словах зовсім спутані. В 1848 році не було ради державноі, тілько сойм (Reichstag а не Reichsrath) прозваний конституційним. Він від іюля до кінця октября засідав у Відні, і там також був Кобилиця. В Кромерижі Кобилиця не був ніколи. Сойм розвязаний був у марті 1849 року, а революція на Уграх вибухла літом 1848. Посли угорські були в сентябрі у Відні і там міг з ними порозуміти ся Кобилиця, хоча порозуміне се по моїй думці не така ще певна річ, як се приймае д. Колесса і як думав Федькович, котрий в загалі, коли судити з его поемки „Лукіян Кобилиця“, правдивоі історіі Кобилиці знав дуже мало. Стор. 77. не зовсім годимо ся на суд д. Колесси про „Новобранчика“, котрий бачить в нім „свіжість правдивого поет. вітхненя.“ Нам ся поемка видаесь слабою і водянистою, так само, як і блідий „Лукіян Кобилиця“, котрого підносить д. Колесса на стор. 95 Не даром обі поемки не діждали ся тоді друку. Натомісць думаемо, що д. Колесса не зовсім справедливо въ свойім розборі поминув поезіі Федьковича видані в Коломиі, особливо „Дезертира“, одну з ліпших его поем помимо наслідуваня Шевченковоі писательськоі манери. І в сих поезіях розсипано чимало натяків автобіографічних, котрі варто було визискати.

ІВ ФРАНКО.

Николай С. Тихонравовъ

В світ за очи!

I.

Ранні хмари серед неба
Мерехтіли,
Як лебеді тиху воду
Сколотили.

Не лебеді злопотіли
Крилоньками:
Виходили бідні люде
З дітоньками.

У незнану вибирались
Сторіноньку,
Покидали свою рідну
Родиноньку.

Покидали рідні хати
Без опіки,
Вандрували за далекі
Гори, ріки.

„Може річку глибокую
Переплинем,
А у рідній сторіноньці
Марне згинем.

„Ой чужая сторінонька,
Чужі люде,
Та вже гірше на всім світі
Нам не буде!

„Ой далека сторінонька
І незнана,
А у рідній що заробиш,
Все для пана.

„Опадають чорні руки
Від роботи,
Марне гинуть наші діти
По під плоти.

„Та не жаль нам працювати,
Гарувати,
Аби пальців із голоду
Не глодати!“

II.

Закувала зазуленька
У городі;
Ой прощала мати сина
На відході.

„Не жури ся, не вбивай ся,
Рідна мати,
Не дам тобі старесенькій
Загибати.

„Ой буду я заробляти
Гроші білі,
Буду тобі посилати
Що неділі.

„Та хоть руки попідходять
Мозілями,
Буду знати: що зароблю,
Все для мами.“

III.

Ой на дубі воркотіли
Голубята;
Виходили до схід сонця
Сиротята.

Хилком, нишком через лози
І яруги
Утікали із панської
Із послуги.

Забирали всі достатки
О півночи:
Робучії добрі руки,
Чорні очи.

Заробили богачеви
Повні скрині,
А втікали в полотняній
Киндячині.

„Подиви ся, мій миленький,
Берегами,
Чи не женуть окомани
Та за нами?“

„Женуть, женуть, моя мила,
Два шандарі,
Не дадуть нам молоденьким
Жити в парі.“

Стали вони по тім боці
За водою:
„Вже тепер нас не розлучать
Із собою!“

IV.

Відлітали всі ластівки
Рядочками,
Та кликали ластівочку:
„Лети з нами!“

„Ой як міні летітоньки
Аж за море,
Коли одно ластівятко
В мене хоре?“

„Як ти свого ластівятка
Не покинеш,
Ми полетим у вирейі,
А ти згинеш.“

„Почекайте, подружечки
На тій гильці,
Візьму хоре ластівятко
Я на крильці!“

То не дрібна ластівочка
З ластівятком,
Ой то мати вандрувала
Із дитятком.

Перебрили бідні люде
Через річку;
Дала мати дитиноньці
В руку свічку.

Ой свічечка ледви горить,
Догарає —
Плаче мати: дитяточко
Умирає.

На дубочку буйне листє
Зашуміло;
Плаче мати: дитяточко
Скостеніло.

Розступи ся сира земле
Під ногами,
Візьми мене з дитяточком
Враз до ями!

V.

Ой від вітру дубровонька
Застогнала;
Родинонька на відході
Заридала.

„Ой нема в нас у коморі
Ані шматки!
Все забрали комісарі
За податки!“

Обшукали бідні люде
Всі куточки,
Та забрали із собою
Дві сорочки.

Зайшла мати до пустоі
До комори,
Та винайшла шкірку хліба
Для дітвори.

Обходили рідну хату
На всі боки:
Обіймив йіх сиру душу
Жаль глибокий.

„Хатко-ж моя рідненькая,
Не моя ти!
Буде в тобі жид невіра
Панувати.“

Вийшли вони за ворота
З діточками,
Оглянулись, залили ся
Слезоньками.

Вийшли вони за високі
Перелази,
Вертали ся із дороги
Ще два рази.

Вернули ся, заглянули
До хатини:
Стоіть пуста, обідрана —
Голі стіни.

Вийшли вони по за село
Аж на ниву,
Та згадали свою долю
Нещасливу.

Припав батько до облогу
І ридає,
І себе й людей і світ весь
Проклинає.

„Або верніть молодую
Мою силу,
Або верніть батьківськую
Ріллю милу!

„Візьміть решту мого поту
Із слезами,
Верніть поле загарбане
Лихварями!

„Ріле-ж моя, кровавице,
Не моя ти!

Тяжко-ж тебе, рідна ниво
Покидати!“

Взяли свойі землі грудку
У шматину,
Аби було що покласти
В домовину.

По тім боці оглянулись
Із під гаю:
„Будь здоровий, нещасливий
Рідний краю!“

VI.

Кудиж ви ся, сірі гуси,
Збираєте?
Доріженьки далекоі
Не знаєте.

„Однаково загибати
У дорозі,
Або дома із голоду,
На морозі.“

Ой чого ви, бідні люде
Виходили?
Панські стрільці всі дороги
Обступили.

„Нема в світі таких стрільців
І не буде,
Та щоби йіх бояли ся
Бідні люде!“

Ой верніть ся бідні люде
Від границі:
Дістанете за день жнива
Сніп пшениці.

Ой верніть ся бідні люде
В своі села!
Без вас панам годинонька
Невесела.

Ой верніть ся бідні люде
В своі хати,
Нема кому панам з поля
Позбирати!

„Деж ви тоді, приятелі,
Пробували,
Як з голоду наші діти
Умлівали?

„Ой як ви нас принимали
На зарібки,
Не мали ви тоді серця
Ані дрібки.

„Не знали ми поратунку
Ні потіхи,
Як жиди нас виганяли
Із під стріхи.

„Хоть голодно і холодно,
Болять ноги,
Не будемо вертати ся
Із дороги.

„Не дай боже за те кари
Та над вами,
Що пустили нас по світі
Ви з торбами!

„Хоть будете каяти ся
Без облуди,
Тоді для вас поратунку
Вже не буде.

„Бодай же ви не зазнали
Та ніколи,
Як то тяжко покидати
Рідне поле!

„Бодай же ви не зазнали
І на віки,
Як то тяжко йти світами
Як каліки!

„Бодай же вам не снило ся
Серед ночи,
Як то гірко вандрувати
В світ за очи!“

Заріче 23 октября 1892.

Олекса Ходовицький.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного жития)

Часть перша.

II.

— І по що ти, бестіє, раз у раз оте вікно на ніч заслонюєш? Чи я тобі не казала, що не можу спати при заслоненім вікні? — лаяла пані Олімпія Параску, що раптом збуджена зо сну схопила ся на рівні ноги та кулаками протирала очи.

— Та бігмеж-то, що се не я! — бубоніла Параска, не рушаючи ся з місця. — Се певно Гадина. Він тут щось порядкував вечером у покою.

— Гадина, Гадина! — гнівно відмовила пані. — Тобі щоб тілько на кого небудь скинути! А я певнісінька, що се ти зробила.

— Ні, скариж то мя господи, що ні! — божила ся Параска.

— І не божи ся на дурно, ти погане насіннє! — крикнула пані. Знаю я тебе так само, як і того твого Гадину. Обоє ви добрі гадюки! Ну, та чого стоїш? Іди, буди других! Адже певно всі сплять, хоч уже сонце он як високо!

— Та нині, прошу ясноі пані, неділя.

— О, так, вам аби неділя! То що, в неділю йісти не треба? Бігай, збуди Гадину, нехай зараз біжить до пахтяря по молоко і сметанку. Не бій ся, той певно давно встав і корови подойів. Може вже й до Львова пойіхав.

— Як пойіхав, то молоко й сметанку для ясноі пані лишив у пивници, — вспокоювала Параска, очевидно мало що собі роблячи з грізного голосу пані Олімпіі і все ще позіваючи та чухаючи розпатлані, давно нечесані коси.

— А потому збуди Гапку і кажи йій, щоб зараз розпалювала під кухнею. Старий Деменюк певно вже й без тебе встав. Ну, ти ще стоїш? Та махай, тумане!

Параска врешті рушила з місця, та коли пані відвернула ся від неі, вона підняла обі руки до лиця і закрививши вказуючі пальці немов ріжки приложила йіх до чола, а перекрививши лице, зробила огидливу гримасу в сторону пані, помахала головою і прожогом кинула ся бігти зі спальні. Та в темних сінях мало що не впала, спіткнувши ся о стару масницю, котрою були підперті сінешні двері.

— Тьфу! Пек тобі! — крикнула в сінех Параска, та так голосно, щоб пані могла чути. — І все якась мара ставить оту масницю під двері, бодай йій руки покривило!

І Параска люто копнула масницю ногою, так що посудина з луском покотила ся геть у сіни. Параска добре знала, що не хто, а тілько сама пані поставила масницю під двері, та хотіла хоч тим невинним способом помстити ся на пані за перерваний сон і ранішну лайку.

А пані Олімпія тимчасом узяла ся до своєі тоалети. Вона вмила ся і причесавши перед зеркалом сиве та буйне ще волосє, наділа свою звичайно чорну сукню, котру носила вже пару літ. Давно вже перестала вона строіти ся — раз що по смерти мужа відносини маєткові геть-геть попсували ся, а по друге — не було й для кого. Сімья єі не то відпурала ся, а так якось мовчки забула, з сусідами ще за житя графа вони не жили, тож і гості не бували в Торках майже ніколи. Убравши ся, графиня виходячи накинула поверх сукні таку-ж чорну мантильку, бо літній, росистий ранок був холодний.

Виходячи зі своєі спальні, що була заразом єі канцелярією і уборною, пані Олімпія озирнула ся довкола з якоюсь турботою, мов з острахом. Вона не довіряла нікому з тих людей, що єі окружали, знала, що всі єі ненавидять, що ніхто єі не любить і добра йій не бажає, і жила між ними мов у лісі між дикими звірями. Ніколи від страшноі катастрофи, що була причиною смерти єі мужа і пожару двора, вона не мала спокою. Все переслідувала єі трівожна думка: а нуж ті люде, ті дикі звірі кинуть ся на неі, розірвуть єі! Вона з разу думала лагідним обходженєм піддобрити йіх, але швидко з переляком побачила, що лагідне обходженє тілько осмілює, розхвалює йіх, а зовсім не привертає йіх серця до неі. І вона знов вернула до свого давнього способу: держати „ті бестіі“ з далека від себе, на кождім кроці давати йім почути свою погорду. От тим то й жила вона в вічнім острасі. Убють, обрабують — такі картини раз у раз вертіли ся в єі уяві. Виходячи вона озирнула

свою спальню по старій привичці, хоч і знала, що рабівник, коли б в єі неприсутности сюди дістав ся, не найшов би майже нічого такого, що би єму оплатило ся забрати. Правда, горіхова шафа для убраня, магоньовий викладаний столик для тоалетових приборів і комода з більзною свідчили про колишню заможність. Та в шафі висіли якісь старі, давно відложені сукні, в шуфлядці столика лежало хіба пару старих і повизублюваних гребінців та слоік помади до волося, а в комоді також не великі були скарби. На стінах висіли два чи три старі портрети, а в кутику коло ліжка пані Олімпіі стояла невеличка, дубова, залізними штабами окована і міцно замкнена скринька — каса пані Олімпіі. Та тілько біда, що каса та звичайно дуже бувала вбога, а нині була майже зовсім порожна, коли не числити жмені мідяних монет, що були розсипані по дні. Та про те пані Олімпія не любила нікого допускати до своєі спальні, особливо в день, і виходячи замикала віконниці з середини, а двері на колодку з надвору.

Зо спальні пані Олімпіі виходило ся в вузкі і темні сіни; світло до них падало тілько крізь мале, подовгасте віконце над дверима. Колись в тім віконци були шиби з грубого, матового скла, але вони давно були повибивані, так що по полудни сонце світило прямо в сіни, але ранком у сінях було досить темно. З противного боку до тих сіней притикав „салон“ — обширна кімната, прибрана сяк-так по панськи, та звичайно замкнена. Єі відчиняли тілько для „гостей“:прийіде часом у село комісар або лікар або навіть пан староста, чемність велить заїхати у двір, і от пані Олімпія хоч в души клине нахабників, все таки рада не рада відчиняє „салон“, провітрює і отоплює єго і приймає гостей. В остатніх часах син єі троха частійше заставляв єі відчиняти салон. Гуляючи часто у Львові, він привозив інколи з собою своіх молодих товаришів і знайомих — троха мішане, та за то голосне і веселе товариство. Тоді салон графині наповняв ся шумом молодих голосів, сміхом і жартами, димом сигар і атмосферою ріжних перфум, котрих уживали ті „добре виховані“ молоді люде — бо звісно, тілько з такими й товаришував молодий граф Адась Торський. До пізноі ночи пили чай, грали в карти або вели ся широкі розмови. Пані Олімпія була одинока женщина в тім товаристві, та все таки чула ся в своім елементі, чула ся між рівними собі, віддихала душею після того ненастанного пригноблення, в котрім плило єі житє. Правда, спосіб житя сина був для неі жерелом незлічених прикростів і турбот, та в молодій, веселій кумпаніі вона забувала про все і вдячна була синови за ту розривку.

Ось і нині вона надіє ся тих гостей. Адась учора сам прийіздждав із фільварку ще в ранці. Вчора по обіді він поїхав до Львова,

а сьогодні к обідови має вернути з кумпанією. Пообідають на фільварку, де Адась отсе перший рік трібував сам завідувати господарством і провадити адміністрацію, — а після обіду зайдуть на чайок до двора. Та пані Олімпії бажало ся подати гостям замісць голого чайку — каву, і ось вона замовила у жида, що арендував двірське поле враз з худобою і торгував молоком у Львові, достаточну порцію сметанки. Знаючи добре, що ані на Параску, ані на Гадину не можна було спустити ся, вона убравши ся як мога швидше і замкнувши свою спальню, вийшла з сіней на подвіре, щоб самій усего доглянути.

— Ах, як же тут чудесно! — мимоволі вирвало ся з єі уст і вона глубоко відітхнула, захапуючи в груди як мога більше повітря. Чисте, свіже повітре насичене було пахощами липового цвіту та жасміну, що здоровими кущами оплітав і вкривав сумовиті руіни — згарища панського мурованого двора. Вийшовши з сіней і заперши двері за собою, пані Олімпія поперед усего звернула очи на ті згарища. По старій звичці, без сумніву. Пятнадцять літ, від смерти мужа, оті згарища єго двора стояли перед єі очима — понурі та непривітні, як єі згадки про графа Торського, та при тім невідступні, незнищимі. Якоюсь магічною силою тягли вони до себе єі очи. Не було на світі місця, котреб вона так горячо, завзято ненавиділа, як оті згарища. Аджеж тут безсердечний тіран мучив і катував єі довгі-довгі літа! Тут убито єі молодість, потоптано єі красу, скалічено єі душу, затроєно серце і думки! А прецінь пані Олімпія не могла перейти через подвіре, через вулицю, через сад, через алею, щоб з кождого місця не озирнути ся на ті згарища. І з кождого місця вони дивно якось вражали єі серце, будили холодну дрож у всіх суставах, мов німа, таємна а страшна погроза. По смерти графа люде в Торках довго розповідали, що небіщик граф ходить по згарищах, немов шукає чогось, голосно стогне і ридає. Графиня не вірила тому, гнівала ся, коли хто передавав їй сі оповіданя, та про те смертельно бояла ся нічю вийти на подвіре і поглянути на згарища. Чи мала-ж би се бути правда? Чи мав би єі мучитель ще й по смерти не давати їй спокою? Не раз і не десять збирала ся пані Олімпія усунути ті згарища. Раз уже навіть робітники були наняті. Та все якась несподівана пригода не давала виконати сей замір. То жнива наглі випали, то буря робітників розігнала а потім град збіже витовк і гроші відложені на випрятанє згарищ ішли на іншу ціль. Немов якась фатальність висіла над ними, змушувала паню Олімпію жити під ненастанним вражінєм сеі ненависноі руіни.

— Та вже тепер, коли мій плян удасть ся, то певно поперед

усего сі згарища кажу вивезти і пляц очистити, — мигнула думка в голові пані Олімпіі. Вона перехрестила ся і відвернула взір в противний бік, на подвірє і малі офіцини — низенький а довгий будиночок, що ограничував подвірє насупротив тоі офіцини, в котрій була єі спальня і салон, і одним кінцем вганяв ся в сад. В тій самій лініі, що „велика офіцина,“ але віддільно від неі, стояла обширна стайня, а далі мурована возівня. Будинки ті з двох боків обграничували обширне подвірє, перерізане півперек високим дощаним парканом, що на схід сонця притикав до угла возівні, а к заходови добігав до малоі офіцини. Та що та офіцина була довша і вбігала ще в сад — очевидно пізнійше добудованим помешканєм, зложеним з двох невеличких покоїв, — то паркан на які три кроки перед тою офіциною уривав ся, припираючи до штахіт, котрі обколювали маленький цвітовий городчик перед вікнами офіцини.

Пані Олімпія йшла подвірєм, пильно озираючись на всі боки. В малій офіцині поміщалась служба локай Танаско Гадина, кухарка Гапка і старий Юрко Деменюк, колись гуменний, а тепер, коли графиня хозяйства не вела і поле здавала жидови в аренду, пасічник та загальний доглядчик. Тут була и кухня і покій для пахтаря, що арендував і поле графині. Решта господарських будинків стояла оддалік за гостинцем.

В кухни вже палило ся. Дим рівним, синьовато-рожевим струмочком плив із комина прямо в гору, немов силкував ся вибігти по над вершки розлогих, вікових лип, що немов величезні темнозелені голови бовваніли по за невисоким дахом офіцини. Та колиб не той дим, можнаб було подумати, що все оте обійстє, окружене старезними липами, немов відгороджене від світа, не має в собі ані живоі душі. Ніде не було чути ані голосу, тілько соловіі лящали між гильками липи. Пахтарь давно вже подоїв коров і поїхав з молоком до Львова, єго пастух погнав коров на пасовиско, Деменюк ще досвіта пішов кудись, а молодіж заспала трохи довше, дякуючи святій неділі, хоча, звісно, і в будні вона тут не дуже потіла над роботою. Та все таки пані Олімпіі немилою була ся тиша в білий день, і вона почала пильнійше прислухувати ся і приглядати ся, що робить єі служба. Вона тихо, з вільна перейшла півперек подвіря, колись гладко утоптаного, а тепер зарослого травою, і наблизила ся до вікон кухні, щоби заглянути до середини. Вона йшла близько стіни, крадучись звільна, та роблячи вид, немов і не думає ні про що. Служба добре знала сей єі поганий звичай.

— Zacznijcie wargi wasze chwalić pannę świętą! — роздав ся нараз в кухні побожний спів Гапки. Була се старковата вже дівка, що

виховала ся при дворі та не вийшовши замуж так і лишила ся тут Колись вона була веселоі вдачі, гуляла і з паничами і з парубками, відсиділа пару літ у кримінаді за страчене дитини, та вернувши відтам, як одинокий здобуток тюремноі цівілізації винесла непоборимий нахил до побожности і до проклять. В еі голові спокійно жили поруч себе Христос і Беліаль: множество набожних пісень та молитов, котрі шептала раз у раз або співала якимось скрипливим, розбитим голосом, і ще може більше множество найпоганнійших проклять, котрими сипала на право і на ліво, як чорна хмара градом. Пані Олімпія аж стрепенула ся, почувши той голос.

— Ну, розспівала ся! - буркнула вона. — Та вже, нехай співає! Лінше, коли співае, ніж колиб мала клясти. Хоч то здае ся — мигнуло йій у думці і усміх перебіг по лиці, — що пан біг так само не слухае еі побожного співу, як і еі проклять.

Не доходячи до вікон кухні, пані завернула знов на бік, перейшла через подвіре і пішла заглянути до стайні, котроі двері були отворені. З нутра темноі стайні доходив до неі якийсь шелест, помішаний з шептами і здавлюваним сміхом. Пані стишила ся, притулила ся до стіни близько дверей і слухала.

— Ну, та ходи, дурна Параско! Чого тобі бояти ся? — шептав Гадина.

— Не хочу, дай міні спокій! — відмовляла Параска.

— Але ходи! Присяй богу, що тебе не одурю! В осени поберемо ся.

— Знаю я таких як ти. Поберемо ся, то тоді піду, а тепер зась тобі!

— Але не бій ся! Ходи!

Гадина очевидно силою трібував спонукати Параску, та вона була сильнійша від него і попхнула его так, що він мало за двері не вискочив.

— От дурна! І говори з нею! — маркітно мовив Гадина.

— І не говори! — відмовила якось неохітно Параска, шелестячи соломою.

— А хочеш замуж за мене йти, правда?

— Овва! Таке міні велике добро! Не візьмеш ти, то другий візьме.

— Але за другим не буде тобі так як за мною.

— Говори! Не виділа я твоіх статків. Хіба буду тобі помагати з голоду здихати.

— Дурна, дурна! — шептав Гадина нахиляючи ся до неі. — Я вже нині маю стілько, що міг би грунтець і хату купити, а сими днями буду мати ще більше.

— Може цілі Торки купиш? — жартувала Параска.

— Торки не Торки, але буду мати стілько, що буде до смерти і для нас і для дітей наших.

— Та що ти плетеш, навіжений? – голосно промовила Параска.— Відки ти тількі гроші дістанеш?

— Відки дістану, то дістану. То моя річ.

— Ну, скажи, най і я знаю.

— Е, в тебе язик довгий.

— Присяй богу, що нікому не скажу!

— Та не присягай ся! По що тобі се знати? А в тім хто знає, може й нічого з того не буде. Ліпше зачекаємо.

— Та скажи, скажи, Танасочку! — підлещувалась Параска. — Скажи, то піду з тобою.

— Підеш? — живо скрикнув Гадина.

— Ій богу, піду.

— Зараз?

— Ну, ні! Але потому. Нині вечір.

— Е, дуриш! Як підеш, то тоді й скажу.

— Та ні, скажи зараз. А то не піду ані нині, ані завтра, ані ніколи. І знати тебе не захочу.

— Ну, так слухай же. У нашого ксьондза — —

— У котрого?

— Та у старого, того, що тут у офіцині живе. У него є гроші. Великі гроші.

— Е, в шпаркасі!

— Те, що в шпаркасі, то осібно. Але є й готові. Він йіх усе переховує, що день у інше місце. Купочку тут, купочку там. Я єго давно вже підстерігаю, та осторожний упир. А найбільше пес на перешкоді. Все, скоро я троха наближу ся, пес почує і сполошить старого. Але одну купочку я таки вже цапнув.

— А богато?

— Параско! Параско! — роздав ся в тій хвили з кухні голос Гапки. — А щоб за тебе бог забув і всі святі, як ти про роботу намятаєш! Параско!

— Ой лишенько! — скрикнула Параска. — Вже Чума рипить! Післала мене по дрова, а я тут з тобою забалакала ся. Пусти!

— Та побудь іще хвилечку! — просив Гадина.

— Нема часу. А то ще стара упириця прийде та наробить крику.

І Параска прожогом вибігла зо стайні і майже лицем в лице наткнула ся на паню Олімпію.

— Ой Господи! — скрикнула вона і задеревіла на місці.

— Ти що тут робиш? — строго запитата єі пані. — З ким тут розмови ведеш?

— Та ні з ким, — брехала Параска, почувши в стайни легкий шелест і знаючи добре, що Гадина одним скоком був уже на поді, а другим крізь діру в даху вискочив у сад. — Мене Гапка післала за дровами.

— Та тут у тебе дрова?

— Та я хотіла набрати троха соломи на підпал.

— Ну, але скажи, з ким ти говорила?

— Та скариж то мя господи, що ні з ким.

— Ах ти прокляте насінє! — сердила ся пані. — І в живі очи міні смієш брехати! Аджеж я сама чула! Гей ти, Гадино! — крикнула вона до середини стайні. — Де ти там? Ану, покажи ся сюди!

— Та де тут ясна пані якогось Гадину бачили? — говорила Параска зовсім уже осмілившн ся і думаючи, що пані прийшла тілько на крик Гапки. — Прошу поглянути до стайні, чи там є яка жива душа!

Пані війшла до стайні і почала роззирати ся за Гадиною, а Параска тимчасом, рада, що таким дешевим коштом позбула ся єі, побігла до дривітні, що була обік возівні, швидко набрала наручє дров і побігла до кухні, ще заким пані вийшла зо стайні.

Пані чогось уся дрожала. Підслухана розмова неначе сахнула на неі чимось таким поганим та огидливим, що й не повинно було виявлати ся під отсим чудовим, темносинім, погідним небом, серед пахощів лип та співу соловіів. Не бачучи Гадини в стайні вона мов у нетямі почала шелестіти соломою в жолобах, заглядати в засіки та по під жолоби, шукаючи, чи він там десь не сховав ся. Далі зупинила ся.

— І по що властиво я єго шукаю? міркувала вона. — Чого міні від него треба? що я єму скажу і що йій можу сказати? Погань, гниль, огида! В них вони почались, в них родились, в них жиють, в них і пропадуть. Чи я маю йіх виймати з тоі калюжі? навертати з тоі дороги, що так відповідає йіх натурі? О ні, чорт з ними! Нехай ідуть, нехай бредуть! Аджеж обоє вони — єго діти, мого мучителя, мого тірана! Аджеж обоє вони, заким іще на світ прийшли, вже були наругою для мене, вже помагали рвати мою душу, нівечити мою честь, моє до-

бре імя! Нехай ідуть тою дорогою огиди і ганьби! Я йіх певно спиняти не буду!

І вона взяла з жолоба стебло соломи і звільна перекусувала єго зубами, випльовуючи відкушені шматочки. Думка єі тимчасом перескочила на інше.

— Але злодюга отсей Гадина! Чи бач, уже зачав підстерігати попа. Ну, той коли зачав, то свого не покине. Та що се значить ся, що він обіцював йій сими днями мати ще більше грошей? Не вже він мав би — — ? Треба буде остерегти старого. Або ще красше — — що то поможе єго остерігати? Красше хіба самій єго пильнувати. Можеб Адась — — Та ну! Чорт з ними з усіма! Побачимо!

І пані махнула рукою, немов прогонювала якусь уперту, влазливу муху, і швидким ходом вийшла зо стайні, в котрій півсумерк і тепле повітрє, повне випарів худоби, що тут недавно ще стояла, навівали на неі важкі, неприємні думки.

Вона пішла тепер до кухні, щоб ураз із Гапкою уложити плян нинішньоі гостини. Ще на подвірю до неі крізь отворені вікна кухні доносив ся голос Гапки — сим разом уже зовсім не побожний спів, хоч бог і всі святі споминались і тут доволі часто.

- А дав би бог милосерний, щоб вас тут усіх громи вибили! Щоб вас холера витерла та викришила до лаби! І як іще земля свята носить вас на собі, не розпаде ся під вашими ногами та не проглине вас?

— Алеж Гапко! — чути було голос Параски, — чого ти мене чіпаєш ся? Що я тобі зробила?

— Та мовчи, огиднице! — кричала Гапка. — Хіба я не бачила, як ти замісць до дривітні, та просто шмигнула до стайні? О, не бій ся, знаю я тебе! Я добре бачила, що він там був, що ти до него біжиш.

— Та який він? Хрести ся та мов оченяш! — відбріхувала ся Параска.

— Я тобі вичитаю оченаш, не бій ся! — торохтіла Гапка. — Ей дівко! Коли вже встиду в лиці не маєш, то повинна бись хоч бога бояти ся! Адже се твій брат! Адже ви обоє з одноі гилі ягоди! І як же ти можеш собі з ним заходити? Адже тебе грім божий забє! Земля під тобою розступить ся!

— Та скариж то мя господи, коли я з ним що небудь!... божила ся Параска. — І чого ти мене чіпаєш ся?

— А нехай тебе, рибонько, той чіпає ся, що в смолі кіпить! Я

до неі говорю, як до доброі, а вона міні ось як відповідає. Та пропадай ти від мене в озеро! Роби собі що хочеш! Про мене й вішай ся, то нічого тобі не скажу!

— А щоб тобі вже раз засклепило та занімило оту хавку, то певно ліпше б було! — буркнула злісно Параска, луснула якоюсь бляшаною посудиною, котру мабуть мила, і вибігла з кухні. Та в дверех зустріла паню Олімпію. Не бажаючи, очевидно, бути тепер з нею, вхопила коновки і побігла по воду, воркочучи по дорозі: „Чума проклята!“ Чумою в дворі і в цілім селі прозивали Гапку.

Гапка й собі бурчала щось під носом, коли пані війшла до кухні.

— І чого ти, Гапко, так розкричала ся? — запитала пані Олімпія, сідаючи на лавці близь печи. — Нині свята неділя, цілий світ радує ся, а ти вже кричиш і клинеш на ціле подвіре

— Але бо то, прошу ясноі пані, невитримана година з тою поганю! Я не знаю, чи є де в світі поганійші люде, як тут у нас зібрали ся.

— Ну, тай що з того? — спокійно відмовила пані. — Чи гадаєш, що криком та проклятями йіх направиш? От волілабись богу помолити ся за йіх душі, щоб йім бог дав отямити ся та покинути злі дороги.

— Та хіба я не молю ся? — скрикнула Гапка, не розуміючи паниноі ироніі... — Аджеж молю ся й за них, бог би йіх тяжко побив! Але сумлінє міні каже, що не варті вони моєі молитви. Що чортове має бути, того вже ніяка молитва з пекла не відкупить.

— Ну, ну, Гапко, — сказала пані встаючи, — покиньмо про се говорити. А ось ліпше поміркуймо про нинішній підвечірок!

— Та я вже дещо троха міркувала. Не знаю тілько, що ясна пані на се скажуть. Я думаю, що можна би курячу потравку з рижем.

— Як би були курята! — перебила пані.

— Та я післала Гадину в село. Чень десь напитає.

— Ну, а потому?

— Потому гербата, а до неі треба сухариків напечи.

— А маєш масло?

— Масло є, хоч і не дуже свіже. На стіл єго давати не можна, а до печива війде. Тілько клопіт, що цукру нема.

— Ну, цукру ми у жида дістанемо.

— На борг не дасть, — завважила Гапка.

— То заплатимо. На тілько грошей у мене є. Ну добре! Нехай і так буде! Тілько добре міні справляй ся!

— А богато панів буде?

— Не знаю. Може зо пять.

— Ну, се би ще нічого. Але як би з десять, то моглоб не вистарчити ані муки, ані рижу.

— Е, ні, Адась знає, що у мене достатки не такі, щоб можна купи гостей приймати. Ну, а нам на обід що буде?

— Та я хотіла зладити картофляну зупу —

— Ксьондз еі не любить! — замітила пані.

— Е, буду я дивити ся, що ксьондз любить, а що ні! — гнівно буркнула Гапка. — Не вхопить его, як і картопляноі попойість. А на друге пиріжки з сиром.

— А з мяса нічого?

— Та відки у нас мясо візьметь ся? Як будуть курята, а гості де-що лишать, то буде для ясноі пані на вечерю.

— Та міні про себе байдуже, — відказала пані Олімпія. — Я й картопляноі зупи попойім. А от ксьондз...

— І що так ясна пані тим ксьондзом турбують ся! — промовила Гапка. — Що він, ясноі пані сват чи брат?

— Ну, Гапко, не можна так казати. Десять літ жиє в мене, платить міні за ціле удержанє, то не гарно б було, як би почав жалувати ся, що его голодом моримо.

— Платить ясній пані! — аж скрикнула Гапка, оперши ся варишкою о ріг кухонноі печі. — Той скнира платить пані! І що він платить? Певно з десять ринських на місяць за хату, страву, пранє і всю прислугу!

— Не десять, а двадцять і пять, Гапко. Та не в тім річ! Що платить, то платить, а коли я згодила ся, то треба свого слова держати ся.

— Двадцять і пять ринських! Ха, ха, ха! — реготала ся Гапка. — Адже за такі гроші єму й бараболяноі зупи за богато! А ясна пані пхають в него, що тілько можуть. Рано молоко, потім каву, потім обід, потім підвечірок, потім гербату на вечерю! Ні, я на таке не годжу ся! Адже сей старий скупиндра може і по сто ринських місячно платити, і певно не збідніє.

— Ні, Гапко, — уговкувала еі пані. — Дай спокій! Ти сего не розумієш! А на обід конче треба для отця Нестора щось з мяса прилагодити. Хоч курятко одно єму всмаж.

— Єму всмаж! А ясній пані ні?

— Та вже всмаж кому хочеш! А кава готова?

— Готова.

— Ну, то давай сюди. Я сама наллю. А не знаєш, отець Нестор встав уже?

— Не знаю! — сердито буркнула Гапка, котра дуже не любила о. Нестора і вічно дивувала ся, чого се пані так про него турбує ся. Правда, вона знала по троха історію, яка скоіла ся між панею а о. Нестором. Але то колись було, а що було, се по думці Гапки пропало і не повинно мати ніякого впливу на те що є. Так бодай вона дивила ся на свою власну непринадну минувшину, і такою міркою, мірила й усіх других.

Пані тимчасом узяла ся наливати каву. Вона ніколи не повіряла сего Гапці. Особливо для о. Нестора вона старала ся прилагодити каву так, як він любив. Вона старанно зібрала весь кожушок зі сметанки і положила в єго філіжанку, влила також чільну сметанку і не богато чорноі кави, а й цукру поклала далеко більше ніж собі. Наливши дві філіжанки решту лишила Гапці.

— А булку маємо? — запитала пані.

— Та ще окрайчик. Не богато.

І Гапка виняла з шафки невеличкий шматок булки домашнього печива.

— Ну, добре. Для о. Нестора буде й сего. А я й з хлібом вппю, — сказала пані, і поставивши каву призначену для „ксьондза“ на кухню, щоб ще троха пригріла ся, сама сіла опять на лавці, вкроіла собі шматок хліба і звільна почала пити каву, не перестаючи при тім розмовляти з Гапкою. Гапка тимчасом з квасним видом заглянула до горщиків, у котрих були зостанки чорноі кави і сметанки і виливши ііх у один горщик, долила праженого молока, кинула невеличкий шматок цукру і також поставила на кухню, а сама сіла на порозі і почала оббирати картоплю.

— А тиж Гапко чому не снідаєш? — мовила пані, ледви-ледви жвякаючи зостанками зубів черствий хліб, розмочений у каві.

— Та я маю час! — відповіла Гапка. — Я не привикла так рано.

Пані Олімпія добре знала, що Гапка бреше, що вона не для себе злагодила отсю каву, а для старого Деменюка. Той старий, мовчазливий дід, той строгий мораліст, котрий раз у раз колов Гапці очи єі власною грішною молодістю, котрий спокійно, мов крізь сон говорив ійй такі річи, яких би вона не була ні від кого знесла і котрі нераз доводили єі аж до сліз, був усе таки слабою точкою в вигаслім Гапчи-

нім серці. Гапка воліла сама не дойісти, не допити і не доспати, щоб тілько старому Деменюкови достарчити як найбільше вигоди. Пані знала се добре і йій захотілось пошпигати трохи Гапку в те слабе місце.

— А де твій Деменюк? — з усміхом запитала вона.

— Мій? Чому мій? — живо відмовила Гапка.

— Ну, та певно, що твій! Хіба я не знаю, що ти для него отсю каву лишаєш, а сама єі пити не будеш?

Гапка аж поблідла на лиці. Картопля випала єі з руки і вона не рушаючи ся з місця, підвела звільна очи на паню з виразом такоі злоби, що в пані Олімпіі аж мороз пішов по за плечима.

— А ясній пані хіба кривда? — процідила вона.

— Та бог з тобою, Гапко! — вспокоювала єі пані. — Хіба я тобі що кажу? Глядиш на мене так, мов зйісти мене хочеш.

— А щож ясна пані мене попрікають Деменюком?

— Та я не попрікаю. Тілько так, до слова прийшлось. А видиш, ти мене попрікнула о. Нестором, а я тобі нічого не мовила. Адже у нас обох подібне діло. Обі старих дідів доглядаємо.

— Що ви, пані! — з якимось переляком скрикнула Гапка, забувши навіть про звичайну титулятуру. — Хіба можна Деменюка порівнувати з тим ксьондзом?

— А чомуж би не можна?

— Гріх вам, ясна пані, і думати про таке. Деменюк — святий чоловік! Без крихти злоби. Чиста душа. Як би не він, то я певна, що весь отсей двір, усе село давно б запали ся, в озеро б заклекотіли. Із за него нас пан біг усіх на світі держить. А отой піп — прости господи гріха!... Ні, що я буду говорити! Ясна пані ліпше знають, який він!

— Нічого злого про него не знаю, — спокійно відмовила пані.

— Так? Ну, то... Та щож, не моє діло говорити на него. Як собі ясна пані знають.

Пані Олімпія тимчасом скінчила сніданє. Вона встала і не говорячи більше нічого, поставила на тацу два імбрички, один зо сметанкою, а другий з чорною кавою, поклала кілька шматочків цукру на бляшану тарілочку, пригріту булку, і пішла з тим усім до о. Нестора. Йдучи вона думала про своі відносини до Гапки. Отся непринадна жінка, з вісповатим лицем, з вічними молитвами та проклятями на устах, з заплямленою минувшиною, була все таки одинока людина в єі найблизшім окруженю, з котрою вона могла говорити щиро, як жінка з жінкою, без тоі злоби, що ворушилась у єі серці на саму згадку про Параску, про Гадину, про пахтаря, про пастуха і інших єі знайомих.

Навіть старий Деменюк, хоч по думці Гапки святий чоловік, видавав ся пані Олімпіі далеко не таким святим. А головно, пані чула, що старий не любить еі, вважає еі злою і грішною, і для того не могла відносити ся до него прямо і отверто. Та відки прийшла до того Гапка, що пані могла отак розмовляти, могла якось по людськи, хоч і без особливої сімпатіі відносити ся до неі? Пані Олімпія і сама собі того не вміла вияснити.

— І що властиво отся Гапка? — думала вона йдучи подвірєм та ступаючи звільна і обережно з тацою. — І погана вона, і криклива та сварлива за трьох, а все таки щось мене до неі тягне. Не думаю, щоб міні щиро служила. В тім пункті всі вони однакові, втопили б мене в ложці води. Ну, та в дрібницях я випробувала еі — чесна. Не краде, бо не має для кого. Ну, тай пройшла не аби яку школу. Бідна жінка! Як раз тридцять літ буде, як прийшла сюди молоденькою, гарною дівчиною. Яка була гарна, весела, співуча, жартоблива! І ось що з неі зробила двірська служба. За сих 30 літ тілько раз відси віддалювала ся — тоді, коли шандарі повели еі сковану до Львова, до кріміналу. Відбувши кару знов сюди вернула. Граф тоді вже був небіжчик. Упала міні до ніг... „Не відгонюйте мене, пані! — сказала крізь сльози. — Прийміть, дайте роботу, а то піду і втоплю ся! Адже міні нема більше ніде світа, нема місця. До свого села вертати, до родичів, після того, що зо мною було — краще вмерти. Тут я стратила свою молодість, свою добру славу, тут і жити і вмирати буду!“

Пані Олімпія добре тямила сю сцену. Гапка не кидалась, не кричала, не докоряла ані йій ані памяти небіжчика графа, тілько стояла близь порога і тихо плакала. Пані приняла еі — і не пожалувала того. В тюрмі Гапка хоч стратила свою красу, перебувши тяжку віспу, та за те навчила ся куховарства. Правда, там вона набрала також деяких негарних звичок, в тім числі й тих: голосно співати набожних пісень іноді до пізноі ночи, і не менше голосно проклинати та лаятись. Лексікон проклонів і лайок вона винесла пребогатий і мабуть ненастанно ще збогачувала его власною фантазією. Через отсі звички проча служба дуже не любила Гапку і не називала еі інакше, як тілько чумою. Та пані інстінктово чула, що Гапка одна з усеі двірні відносить ся до неі без ненависти а навіть зі співчутєм, що розуміє еі важке положінє і хоч бурчить та клине, все таки по свойому дбає про неі і про еі інтереси. І се були ті таємні нитки, що сполучували тих двох жінок, так далеких від себе і суспільним становищем і традицією і житєм і характерами.

І Гапка по відході пані, оббираючи картоплю, також принялась по свойому філософувати.

— І мара еі зрозуміє, оту нашу графиню! Чи добра вона, чи лиха? По правді говорить, чи бреше? Ніяк не зміркую. Здаєть ся, говорить часом як людина, а з боку глянеш — відьма якась. Аджеж я бачу, як вона ненавидить усіх! Навіть отого свого синочка коханого! Кажуть, що вовчиця таку має натуру, що іноді лестити ся буде, а в іншу пору кидає ся на чоловіка чи навіть на вовка і гризе та рве зубами. А до отсеі поганоі руіни, до того скупиндряги попа то так припадає, як до рідного батька. І чого вона від него надіє ся? Чи думає, що він своі гроші лишить йій і еі марнотратникови синови? О, єли так думає, то пуста еі думка! Я міркую, що старий радше попалить своі банкноти та книжки шпаркасові, а йій не лишить нічого. І що вона міні бреше, що він йій платить за хату і страву, коли я добре знаю, що вже два роки вона держить его зовсім за дурно. Господи! От іще люде бувають. Такий богатий чоловік, що міг би собі жити як найстарший дідич, а він волить ось тут валяти ся як якийсь старець, у нужденній комірчині, без ніякоі вигоди, на ласці от сеі зруйнованоі графині та еі сина! Ні! Прости Господи гріха, але таким людям не можна не клясти, щоб йіх тяжке безголове вкрило!

Сі побожні бажаня та міркованя, котрі вона розводила голосно, з жаром, немов розмовляючи з кимось і переконуючи якусь дуже забиту голову, перервала поява досить орігінальноі фігури. Се був мужик около 35 літ, низького росту, худий та обшарпаний, з виразними слідами алькоголізму на набресклім лиці в невеличких, неприродно блискучих очах, котрими він раз у раз неспокійно водив сюди й туди. Він був у сорочці брудній та діравій, хоч сьогодні була неділя. Поверх сорочки мав такий же брудний лейбик, а на голові старий соломяний капелюх з поломаними та пообторганими крисами. Босими ногами він ішов так тихо, як кіт, так що Гапка й не чула, коли він надійшов, і аж стрепенула ся, коли его тінь раптом перед нею впала на землю.

— Агій! — скрикнула Гапка, раптом підводячи очи. — Чи се ти, проклятий Цвяше! Тьфу, пропадь до тристенного! А ти по яку зломану голову сюди приходиш?

— Ого! По зломану голову? — глупо всміхаючись цідив Цвях. А хто знає, може я тут більше право маю, як ти.

— У болоті, в синім озері певно більше право маєш, ти ледаре, ти котюго! — сварила ся Гапка, не покидаючи своєі роботи, та при тім раз у раз пильно позираючи на Цвяха, котрий, як говорить ся,

„мав не-руш у руках“, любив потягнути все, що лежало без догляду. Гапчина сварка єму зовсім не дошкуляла. Він сів на лавці, все однаково всміхаючись і водив довкола своіми котячими очима.

— Ге, ге, ге! В болоті! Ой, брешеш Гапко! Тут моє право! Тут моя вітцівщина! Аджеж признай сама, чи я не правдивійший дідич отсего двора, ніж той слинявий панич, той попович, що тепер не знати з якоі раціі називає себе графом Торським? Такий він граф Торський, як я твій чоловік, Гапко! Га? чи не правду я кажу?

В Цвяхових очах при сих словах на хвилю блисла дика злоба і завзята ненависть. Та проблиск сей швидко щез і він знов почав по давньому всміхати ся.

— Та йди к нечистому з твоєю правдою! — крикнула Гапка. — Отто Соломона знайшов, щоб єму правду розсудив! Іди, свого вітчища поганого про се питай!

— Еге, вітчища! Коли бо єму дойіхали кінця! Не бій ся, він би мене не був так на жебри пустив, як собаку вигнав, як отся проклята відьма! Але я ще еі запопаду в своі руки! Я ще йій дам себе знати!

І Цвях схопив ся з лавки і почав неспокійно не то ходити, не то кидати ся по кухни, мов та сполохана птиця, що перхає в ріжні боки. Гапка також устала.

— І якоі дідьчоі матери ти сюди приходиш, ти відміно людська, га?

— Бо так міні хоче ся! — гнівно буркнув Цвях

— А коли тобі хоче ся, то йди до неі правдати ся, а не до мене.

— До неі? Нібито до мачухи? О, ні, не хочу. Боюсь еі! Вона відьма! Вона всю кров з мене виссе.

— Не мала б чим лакомити ся, та твоєю кровю! Там певно більша половина тоі поганоі парухи.

— Ге, ге, ге! — сміяв ся Цвях. — Я еі видів, з далека, як від тебе йшла, несла каву свому давному любасови! А, покарав йіх бог обоє, але ще йіх тяжше покарає за мою кривду! Іде і щось собі під носом воркоче. Певно міркує, кому б сеі ночи кров виссати з серця. Адже ти знаєш, Гапко, що вона чужою кровю живе.

— Та йди геть, поганий язиче! — накинула ся на него Гапка. — Ще пані прийде та почує, що ти тут говориш ..

— А ти, собача душа, боіш ся й слухати правди! Ні, не піду, не вступлю ся, хіба даш отих кількнадцять бульбів.

І Цвях, зупинивши ся рантом коло шаплика з картоплями почав

швидко обома жменями хапати картоплі і ховати йіх по за обі пазухи.

— Ого! Я так і знала, що ти пасеш тими поганими очима, щоби що потягнути. Геть від картоплі, погана паро, геть!

І вона кинула ся на Цвяха і почала видирати єму картоплю з рукі і з за пазухи.

— *Алеж Гапко, Гапцуню! Бій ся бога! У мене жінка й діти* — нині неділя – плачуть — нема що раз в рот вложити —

— Бо ти все пропив, собако!

— Бігме ж то нема що раз укусити! — лебедів Цвях, шарпаючи ся з Гапкою і не пускаючи нахапаних картопель. — А у вас прецінь богато є!...

— Щоб тобі так богато віку було! — кричала Гапка, та все таки згадка про голодну жінку і дітей Цвяхових зворушила троха єі серце і вона попустила троха єго руки. Користаючи з сего Цвях хопив іще кілька бараболь, а відтак прожогом кинув ся до дверей.

— Бувай здорова, ти упирице, — крикнув до Гапки, — ти худа собако, ти копчене поліно, ти вороняче горло! Дав би тобі бог ласку, щоб тебе на завтра осліпив, оглушив і онімив, міні на радість!

— А ти погана душе! — крикнула Гапка, вхопила поліно і кинула ся за Цвяхом. Та сей вискочивши з сіней хильцем перебіг подвірє, влетів до супротилежноі стайні і за хвилю вишмигнув з неі тою самою дорогою, котрою недавно втікав Гадина перед панею Олімпією.

— А щоб тебе грім божий побив та поразив, щоб ти на місці мазею розілляв ся! — кляла Гапка. — От іще чоловік! потвора! І на яку кару господь бог таку худобу на земли держить? Ой, неспасенна душа того батька тай тоі матери, що єго такого виховали!

Гапка добре знала, що Цвях був неслюбна дитина і що всі говорили, буцім то покійний граф Торський, у котрого служила єго мати, мав єго вроджене на своім сумліню. Вона знала, що се була й правда, а колиб не вірила людській поговірці, то ненависть графині до Цвяха і єго матери булаб єі в тім упевнила. Та про те й сама вона не любила Цвяха, а особливо ненавиділа єго за погане обходжінє з жінкою — доброю та тихою людиною.

— Господи! — міркувала вона, пораючи ся в кухни, — і десь то бог милосерний підведе першу ліпшу жінку під таке пекло, під таку страшну кару, щоби жити з отаким чоловіком! Йой! Таже коли подумаю собі про долю тоі бідноі Марти, жінки отсего поганця, то моя власна щербата доля видаєсь міні раєм! Ось і нині! Неділя свята, людям радість, відпочивок, а у неі з дрібними дітьми нема що раз уку-

сити! Йой! Таже я би сікла, вішала, зелізом пекла такого чоловіка! А він певно нахапавши в мене бараболі, побіг з нею до коршми, не до дому!

Гапка очевидно добре знала Цвяхову натуру, бо й справді він сміючись дурновато та півголосом балакаючи сам до себе — все про ту „погану відьму“ та „упирицю“ — підтюпцем біг до коршми, щоб за нахапану у Гапки бараболю вижебрати у жида хоч чарку горілки. Правда, і в его уяві мигнув образ жінки — помарнілоі, сумноі та голодноі, ситоі хіба побоями та слізми, образ двоіх дітей, що вже кілька день хіба тим жили, що йім з милосердя давали сусіди, — в его серці ворухнув ся порив — вернути ся і занести йім хоч отсі картоплі на обід. Але в его здеморалізованій душі добрий порив не міг удержати ся довше, як вода на решеті. Він махнув рукою і засміяв ся.

— Нехай йіх чорти беруть, про мене! Буду я ще ними турбувати ся! Нехай ідуть так само на роздобутки, як я! А не хочуть, то най здихають! Я про них дбати не буду!

І вспокоівши таким способом своє сумлінє він потяг до коршми.

А Гапка виливши на Цвяхову голову повний-верховатийків проклять і постановивши собі в души відвідати по обіді Цвяхову жінку та занести йій і дітям деякі недойідки з обіду, впала в дуже покутний настрій, і пораючись коло печі затягла якимось гробово-плаксивим голосом стару аскетичну пісню:

Przed oczy twoje, Panie,
Winy nasze składamy,
A karanie,
Które za nie odbieramy,
Wyrównywamy.

Kiedy nas karzesz,
Prosimy cię, abyś się zmiłował.
A gdy się zmiłujesz,
Pobudzamy cię znowu,
Abyś nam nie folgował.

(Далі буде.)

Іван Франко.

Пісня про Роланда.

Старофранцузький епос.

LXI.

„Володарю,“ сказав барон Роланд,
„Дай лук мінї, котрий в руцї держиш;
Не впаде, сподію́сь, докір на мене,
Що випав він мінї на землю з рук,
Як в Ганелона палиця твоя.“
Схилив, понурив голову володар;
Він гладить бороду, він крутить вуса,
В очах не в силі довше скрити сліз.
Оттут зближає ся до него Найм —
Ледви хто був вірнїйший при дворі, —
І так до короля: „Ти чув як слїд.
Роланд хоробрий, бачиш, лютий дуже;
Єму припало йти за нами з військом,
А деж є той, щоб відказав ся тут?
Тож дай єму вже раз напнутий лук
І вибери єму дружину гарну.“
Король дав лук, Роланд его приймив.

LXII.

Сестрінка свого кличе наш володар:
„Мій гарний пане, каже, знаєш що?
Я половину свого війська лишу
Тобі Бери его, безпечний будеш.“
„Не зроблю сего,“ каже граф. „Най Бог
Побє мене, сли скривджу кров свою.
Я возьму двайцять тисяч бравих Франків;
Ти вивозом цїлком безпечно йди,
Нїкого, поки я живу, не бій ся.“

LXIII.

Сів на коня хоробрий граф Роланд...
За ним іде товариш Олївер,

Іде Жерін і сміливий Жерер,
За ними Отес, Беренгер, Сансун,
Старенький Анзеіс іде за ними,
І лицарський Жерарт із Руссіллону.
Прийшов сюди і можний князь Гайфер.
„Піду і я,“ озвавсь архієпіскоп.
„І я піду“, говорить граф Валтер;
„Роланд мій пан, Роланда не покину.“
Ті двайцять тисяч лицарів дібрали.

LXIV.

З далека кличе граф Роланд Валтера.
„Возьми з собою тисяч наших Франків
І обсади всі просмики, всі гори,
Щоб цар не втратив ні одного з наших.‘
„Для тебе зроблю все“, сказав Валтер.
Взяв тисяч Франків з Франції з собою,
Розсіяв йіх по просмиках, по горах;
На знак трівоги лиш уступить він,
Сім сот мечів на знак трівоги блисне.
Сегодня Алмаріс, король Белферну
Готовить йім страшний, пагубний бій.

LXV.

Високі гори, темніі яри,
І сірі скали й просмиків без ліку.
З великим трудом Франки йшли за дня
Пятнайцять миль вокруг лунав йіх гомін.
Зближились до Великоі Землі.
Ось і Гасконія, земля Карлова.
Згадав тут кождий власні ленна й добра,
Дівчат і гарних жіночок згадав,
Згадав, заплакав з туги-жалю кождий.
У всіх трівога, більша ще в Карла:
В Іспаніі лишивсь єго сестрінок!
Карло не в силі з туги скрити сліз.

LXVI.

Лишила ся в Іспаніі дружина,
Дванайцять перів, двайцять тисяч Франків;

Не лячно йім, ні смерть йім не страшна.
Вертає ся до Франціі володар,
Вертаючи плащем лице закрив.
Зрівнав ся з ним князь Найм і промовляє
До короля: „І звідки ся журба?"
Карло на теє: „Краще б не питав ти!
Як не зітхати в тім великім жалю?
За Ганелоном Франціі не бути.
Я мав небесний сон сю ніч. Приснилось,
Що він сей спіс в мойіх руках зломив.
Сеж він сестрінка вибрав до сторожі,
А я й лишив его в чужій країні.
Коли й Роланда втрачу, Боже мій,
Ніхто міні его вже не заступить".

LVVII.

Не в силі скрити сліз Карло Великий.
Сто тисяч Франків смуток чує з ним.
Так банно всім, так тужно за Роландом.
Спродав его зрадливий Ганелон,
Взяв пишний дар в невірного царя,
Набрав одежі, злота, срібла, шовку,
Верблюдів, мулів, коней, львів набрав.

LXVIII.

Марсіль позвав з Іспаніі баронів,
Всіх полководців графів та князів,
Емірів і синів своіх комтурів.
В трьох днях зібрав йіх кругло триста тисяч,
І в Сарагоссі бубнити звелів.
Ген, ген на вежу ставлять Магомета;
Поганці славлять всі его і молять,
А тамки мов на вззводи спішать
Верхи на конях, горами, ярами.
Аж глянь, — і Франків хоругви сторчать:
Се йде сторожа, в ній дванайцять перів.
Гай, гай, без бою тут не обійдесь!

LXIX.

Зближає ся сестрінок до Марсіля
На мулі, поганяючи ціпком;

Всміхнув ся любо й так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, тілько в тебе служу,
Зазнав для тебе тілько горя й бід,
І тілько в полі вже придбав побід...
Дай в ленні честь міні — з Роландом битись.
Сим копєм острим я пробую его,
При Магомета помочи ласкавій.
Цілій Іспанії свободу дам
Від Піренейських гір по Дірестан.
Карло охляв, з Карлом присіли й Франки.
Ти поки жив не знатимеш війни".
Марсіль подав єму лиш рукавицю.

LXX.

Коли сестрінок рукавицю взяв,
Він гордим словом так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, дар то не малий!
Назнач міні й дванайцять ще баронів,
Дванайцять перів з ними я побю."
Тут зголосив ся перший Фалзарон,
Марсілеви він братом доводив ся.
„Ходім оба, мій гарний пане!" каже.
„Будь там, що будь, як розпічнемо бій,
Карлових військ великую сторожу
Нам суджено розбити — й розібем."

LXXI.

А там озвав ся й Корсабліс, король
З Берберіі, свідущий хитрих штук,
Озвав ся й каже як вазал хоробрий:
„За злото в бога все не буду трусом!"
Палкий з Бріганту Мальпріміс прискочив,
Сей загудів знов так перед Марсілем:
„Я також тіло в Ронсеваль несу,
А де стріну Роланда, там і вбю."

LXXII.

Був там один емір із Балагету.
Стан благородний, гарний, гордий вид,
А сяде в повній збруі на коня,
У двоє кращий та пишнійшій стане.

Сей вдачею лицарською прославивсь;
В Христовій вірі він бароном був би.
Він так перед Марсілем гомонів:
„Я також тіло в Ронсеваль несу;
Знайду Роланда — смерть єму нехибна,
І Оліверови і перам смерть!
Всі Франки згинуть серед ганьби й муки.
Карло Великий немічний, постарівсь;
Махне рукою він на сю війну,
І лишить нам Іспанію в спокою.“
Король Марсіль подякував за слово.

LXXIII.

Був там і Мавританський полководець,
В Іспанії над зрадниками зрадник.
Перед Марсілем так чванить ся він:
„І я дружину в Ронсеваль веду.
Є в мене двайцять тисяч спісів, щитів;
Коб лиш зустрів Роланда, смерть єму.
Не буде дня в Карла, щоб він не плакав“.

LXXIV.

Був граф Тургіс там з Туртелюзи-міста,
Се-ж місто власнеє єго було.
Бажаючи всім христіянам згуби,
Він з прочими перед Марсілем став
І так до него: „Не жури ся!“ каже.
„Наш Магомет, то не святий Петро;
За службу він віддасть нам честь у бою.
І я йду на Роланда в Ронсеваль;
Від смерти не спасе єго ніхто.
Чи бачиш меч? Який міцний він, довгий!
Я з Дурендалем*) зміряю єго.
Котрий з них верх тоді візьме, почуєш.
Здадуть ся Франки нам на ласку, згинуть!
Старий Карло дiжде ся смутку й ганьби,
В короні не пишатись більш єму.“

*) Дурендалем звав ся Роландів меч. У всіх богатирських піснях мечі мають свою назву і бувають предметом великого пошанівку.

LXXV.

Був там і Сараценець Ескреміз,
Володар, пан Вальтернськоі землі.
Сей так з юрби перед Марсілем править:
„Я в Ронсеваль буту піду смирити;
Знайду Роланда — голови позбудесь,
Позбудесь голови і Олівер,
І перам всім судилось полягти.
Як згинуть Франки. Франція в сиріцтві
Знайдесь; Карло вазалів не знайде.“

LXXVI.

А далі йде й невірний Естурганц
З товаришем своім Естрамарізом, —
Два зрадники, яких не бачив світ.
„Панове, каже йім Марсіль, ходіть,
Оба підете в Ронсевальський вивіз;
В порядку військо вести поможіть‘
Вони на те: „Ти лиш розказуй, пане!
Ми йдемо на Роланда й Олівера;
Від смерти перів не спасе ніхто.
Мечі в нас добрі й острі — ті мечі
В червоній крови ми закрасимо.
Всіх Франків смерть прийме, Карла жде туга.
Велику Землю в дарі віддамо
Тобі, наш пане. Сам прийдеш, побачиш!
Ми в дарі ще й Карла тобі дамо“.

LXXVII.

Надбіг і Маргаріз сюди з Сібіллі,
Що землю сю по моря край держить.
Єго краса для всіх жінок принада.
І деж є та, котра б не спаленіла
На вид єго, не усміхнулась в мить?
А лицарь був, як мало хто з невірних.
Він крізь юрбу пропхавшись, гомонів
Оттак цареві: „Не жури ся, пане!
Я в Ронсеваль піду, убю Роланда,
Не встигне й Олівер з житем втекти.
Дванайцять перів здибле люта смерть.

Чи бачиш меч, мій златоглавий меч?
Днесь, ручу, кров єго вкрасить червона.
Погибнуть Франки, Францію жде ганьба.
В Карла, котрому борода цвите,
Не буде дня без горя і журби.
А через год ми й Францію здобудем.
Тоді й спічнем на замку в Сент-Дені."
Король єму лиш низько поклонив ся.

LXXVIII.

Відтак виходить і Хернубль з Мунігри —
Волосєм землю замітати міг би.
Він граючи ся тягарі підносить,
Яких і мулам трьом двигнуть не в силу.
В тім краю, кажуть, з рідки він приходить,
Не світить сонце, ні земля не родить,
Нема дощів там, не паде роса,
Там камінь чорний, білого ж не має,
А дехто каже, — там дідьки живуть.
„Є в мене добрий меч", озвавсь Хернубль.
„Зачервонить ся він у Ронсевалі.
Коли Роланда по дорозі стрічу,
І не убю, будь я брехун по вік!
Візьме мій меч над Дурендалем верх!
Жде Франків смерть, а Францію сиріцтво."
Знімають ся усі двванайцять з місця,
Знімає ся сто тисяч Сараценів,
Всі загрівають ся до бою, рвуть ся,
І йдуть орўжитись в сосновий бір.

LXXIX.

На кождім з них є панцир сараценський,
По більшій части кутий в Сарагоссі;
Шолом у кождого тугий, потрійний,
Сталевий меч — вієнська славна сталь;
Порядний щит і валенгійський спіс,
Червоні, білі й сині хоругви.
Всі зсіли з мулів і з парадних коней.
В тісних рядах всі на воєнних йідуть.
День ясний був, світило пишно сонце,

Полискувала ся до сонця збруя.
Щоб краще йти, заграли в тисяч труб;
Пішла така луна, що й Франки чують.
„Здає ся, друже, каже Олівер,
Що з Сараценами прийде нам битись“
„Дай Боже,“ відповів єму Роланд.
„Тут нам постояти за короля.
За свого пана треба наразитись
На всю біду, на спеку і мороз,
А хоч би душу й тіло положити.
Най кождий лиш глядить, щоб добре бив,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
За нами правда, зрада за невірним.
Я злого прикладу не дам нікому.“

LXXX.

Став Олівер на шпилечку гори,
Глядить на право, луг зелений бачить,
А лугом тим погане військо йде.
„Товаришу“, промовив до Роланда,
„З Іспаніі такий тут чути гомін!
Що там шоломів, панцирів мигоче!
Здаєсь, не радість Франків жде від них.
Знав добре се зрадливий Ганелон,
Коли нас вибирав перед Карлом.“
А граф Роланд: „Мовчи бо, Олівере!
Ні слова більше, — він міні вітчим!“

LXXXI.

Став Олівер на шпилечку гори,
Докладно бачить все іспанське царство,
Докладно бачить Сараценів хмари.
Горять шоломи злотом-самоцвітом,
В огни сталені панцирі блискочуть,
Полискують щити і списи й копя.
А стягів, полків годі й почислити.
Така йіх сила-безліч там була,
Що Олівер аж сам забув ся з дива.
З верха гори до Франків збіг він живо,
Прийшов до них і все йім розказав.

LXXXII.

„*Так много, каже Олівер, невірних*,
Як я йіх бачив, вже не вздрить ніхто.
Сто тисяч буде щитоносців тамки,
А всі в шоломах, в панцирях блискучих;
Блищать в них бурі копя й довгі списи.
Жде січа нас, яких ще не було.
Нехай вас Бог кріпить, пани барони!
Щоб не побили нас, держіть ся поля!"
А Франки кажуть: „Горе трусам всім!
Хоча б на явну смерть іти, ходім!"

LXXXIII.

„Поганців много, каже Олівер,
А наших Франків, бачу, мало дуже.
Гей затрубіть хіба, Роланде друже!
Карло почує й верне ся тепер."
На те Роланд: „Не мудро б я зробив;
В солодкій Франції позбув ся б слави.
Волю що сил рубати Дурендалем,
Хоч би по злоту ручку сплив він кровю.
По горе зрадники прийдуть в сей вивіз.
Я ручу вам, йіх жде нехибна смерть."

LXXXIV.

„Гей затрубіть на Оліфанті, *) друже!
Карло почує й верне ся ще з військом"
На те Роланд: „Най Бог мене боронить,
Щоб я свій рід неславою покрив,
Щоб сорому я Франції набавив!
Ні, я волю рубати Дурендалем,
Отсим мечем, що тут при боці висить;
Побачите, се вістре кров сполоче.
На лихо постягали ся поганці;
Я ручу вам, всі смерти пожиють!"

LXXXV.

„Гей затрубіть на Оліфанті, друже!
Карло йде вивозом тепер, почує.

*) **Оліфантом** зве ся Роландова труба.

Я ручу, що повернуть ся ще Франки".
„Най Бог боронить, каже граф Роланд,
Щоб мав сказати хто з людей, що я
Трубив із боязни перед невірним.
Не стріне сей докір моіх батьків!
Коли вже раз піду в завзятий бій,
Я вдарю тисяч сім сот раз мечем.
Кров попливе по вістрю Дурендаля.
Хоробрі Франки теж до бійки добрі;
Ніщо від смерти не спасе Іспанців."

LXXXVI.

„Щож тут за сором?' каже Олівер.
„Я ж бачив сам іспанських Сараценів.
Вони собою гори й доли вкрили,
Засіяли поляни всі й поля.
У тих чужинців є велике військо,
А щож у нас? Дружинонька мала."
На те Роланд: „За те ж завзяття більше.
Най Бог, най ангели мене боронять,
Щоб через мене Франція втерпіла.
Я б мав дожити сего? Краще вмерти!
Хто добре бєсь, той в ласках у Карла."

LXXXVII.

Роланд хоробрий, Олівер розсудний,
Відвага незвичайна у обох;
Хто з них у збруйі раз сів на коня,
Будь там і смерть єму, не вийде з бою.
Хоробрі графи й горді йіх слова!
В завзяттю йідуть зрадники поганці.
„Роланде, каже Олівер, дивись!
Вже й маєш йіх, а наш Карло далеко, -
Бо затрубіти ти не ласкав був.
Коли б Карло тут був. не мали б шкоди.
Гляди-но там, де сей іспанський вивіз;
Чей бачиш? Гей, смутна дружина наша!
Хто в сій дружині є, не буде в другій"
„Не лихослов так!" каже граф Роланд.
„Злий серцем, хто трусливість носить в груди.

Ми станьмо сміливо на сему місці,
Бо тут нам бій почати, тут нам битись!“

LXXXIII.

Коли Роланд уздрів, що буде бій,
Він відважнійший став від льва і тигра.
Взиває Франків, кличе Олівера:
„Лиши сю мову, каже, друже-брате!
Володар, що тих Франків нам лишив,
Він двайцять тисяч що найліпших вибрав;
Був певний, що нема між ними труса.
За свого пана і найбільше лихо
Перетерпіти треба, студінь, спеку,
А хоч би й кров пролити й трупом впасти.
Є в тебе спіс, є в мене Дурендаль,
Мій добрий меч, Карловий гарний дар;
Коли помру, новий властитель скаже
Колись про него: „В добрих був руках.“

LXXXIX.

Тут де не взявсь Турпін архієпіскоп.
Острогами коня бє, мчить ся полем,
Скликає Франків і говорить так:
„Карло лишив нас тут, пани барони!
За свого короля і смерть хороша.
Христову віру вам спасати днесь
В борбі, — без неї вже не обійдесь,
Бо чейже бачите вже Сараценів.
Тож сповідайтесь, Богови моліть ся,
Я вас спасення ради розрішу.
Хто вмре, блаженним мучеником буде,
У рай піде, вінець здобуде в раю.“
З коня зсів кождий, ниць паде на землю.
Турпін благословить всіх в імя боже
А за покуту каже лиш боротись.

XC.

З землі на ноги Франки всі знялись,
Опрощене гріхів усі приймили,
Й благословенство боже з рук Турпіна.

На скоропадні коні посідали,
Узброєні, як лицарям і слід.
До бою всякий з них готовий був.
А граф Роланд озвавсь до Олівера:
„Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
Що всіх нас тутки зрадив Ганелон.
Взяв він за те маєтки, злото в дарі,
Однак Карло пімстити нас повинен.
Король Марсіль зробив собі з нас торг,
Та ми єму мечем і сплатимо.‘

XCI.

Роланд іспанським вивозом несе ся
На борзому кони, на Вейлантіфі,
Цілий у збруїі — гарно-ж в ній єму!
В руці барон тримає спіс пальмовий,
Що к' небу вістрєм звернений тремтить,
А хоруговка біла аж сліпить,
Аж по руках кутаси злоті бють.
Сам лишний, пишний! Вид погідний, ясний.
Слідом за ним его товариш йіде.
Спасителя в Роланді бачуть Франки.
На Сараценів він глядить завзято,
На Франків дивить ся він чемно й любо,
Ввічливим словом промовляє так:
„За легкий хід у вас, пани барони
Прийдуть собі невіри ті по згубу!
Богате й гарне жде нас нині жниво,
Якого ні один король не мав ще.“
Сказав, а вороги вже приблизились.

XCII.

„По що тут слів?“ говорить Олівер.
„Коли не ласкав був ти затрубити
На Оліфанті, не спасе Карло
Не знає добрий, тож ве винен тому.
Тих, що далеко суть, винити годі.
Тож далі наперед, пани барони!
Галоп! що сили, з поля не вступайтесь!
Я пробі молю вас, кріпіть ся духом

І все ударом за удар платіть.
На тямці все Карлове гасло майте."
А тут всі Франки як не закричать!
Хто б чув сей крик, се „Монжуá"*) хтоб чув,
Пізнав би тут же йіх лицарську вдачу.
І знову в путь. А як відважно, Боже!
Острогами що сили коней бють,
Щоб швидше битись; що-ж робити мають?
Не наполохались і Сарацени,
Стрічають ся вже з Франками невірні.

XCIII.

Цілому війську на кони Марсілів
Сестрінок Аелрот перед веде,
І з наших Франків так собі кепкує:
„Тепер вам з нами зміритись, нікчемні!
Хто вас спасати мав, сей зрадив вас.
Дурак ваш цар, котрий вас тут лишив!
Днесь втратить Франція солодка славу,
В Карла днесь правоі руки не стане."
Коли се вчув Роланд, спахнув зі злости,
Острогами коня ударив; кінь
Пігнав що духу. Граф як влущить списом,
На скрізь єму пробив і щит і панцир;
Прошибши грудь і поломивши кости,
Хребетну кість від спини відділив,
І списом душу вигнав з тіла геть.
А вдарив так, що труп схитнувшись впав
О спіс цілий далеко від коня,
Й зробило ся з одноі шиі дві.
Не призабув єму Роланд сказати:
„Так, драбе, гинь тепер! Карло не дурень,
Ніколи зради не любив і славно
Зробив, що вислав нас сюди, в сей вивіз:
Солодка Франція не втратить слави.
До бою Франки! Сей удар вже наш.
За нами правда, зрада за поганцем!"

*) Monjoie, Карлове гасло, котре деякі толкують „гора щастя", в прочім неясно.

XCIV.

Був тамки князь, що звав ся Фалзарон;
Король Марсіль і він — то рідні братя.
Він в Атлоні й Балбіоні правив, —
Гільтай, яких під небом не було.
У него між очима так широко,
Що спорої б пів стопи там пішло.
Коли сестрінка свого смерть зобачив,
З юрби сердитий вийшов сам один,
Гукнув своє погане гасло й Франків
Згірдливими словами привитав:
„Днесь Францiя солодка втратить славу!“
Вчув Олівер се, гнівом закипів,
Острогами коня що сили вдарив,
І справивсь як баронови пристало:
На прах єму розбив і щит і панцир;
По деревище спіс у тіло вйів ся,
Бездушний труп з сідла впав сгрімголов.
Глядить на землю, бачить, як той веть ся,
Глядить і гордо так до него каже:
„Не лячно нам твоїх погроз, ледащо!
До бою Франки! Днесь побіда наша!“
Знов клич Карла лунає: „Монжуá“.

XCV.

Був і король там — Корсаблісом звали,
З Берберії, з далекої країни.
До Сараценів він озвав ся так:
„Ми вийдемо побідно з сего бою.
Дивіть на Франків, — дуже йіх там мало
Страхати ся не маємо чого.
Карло й одного не спасе від смерти,
Бо нині всім йім суджено умерти.“
Зачув сю річ Турпін архієпіскоп.
Ворогувати він не вмів ніколи,
А тут коня острогами вколов,
Завзято, сміливо пішов на него.
Розтріскав щит єму, розбив і панцир,
Свій спорий спіс втопив єму у тілі.
А вдарив так, що смерть ним захитала,

На спіс далеко труп на шлях упав.
Турпін глядить, як шибеник сей вєть ся,
Глядить і в слід за ним промовив так:
„Невірний трусе ти, брехню говориш!
Наш пан Карло за нами все обстане,
Не в гадці нашим Франкам утікати.
А вам ні кроком далі не піти,
Бо всіх вас, кажу вам, чекає згуба.
Рубайте Франки, не щадіте рук,
Удари перші наші, слава Богу!“
І знов лунає в поли: „Монжуа.“

XCVI.

Весь з Енгелером Малпріміс з Брігалю.
Щит не поміг єму ні за денара.
Стовк галку Енгелер єму з хрусталю
На части дві, — одна на землю впала.
Пробив і панцир до самого тіла
І острим спісом грудь прошиб на скрізь.
Поганець тут же впав на місці трупом,
Невірну душу в пекло чорт поніс.

XCVII.

Жерер товариш взяв ся до еміра,
Щит потрощив єму, розбив і панцир,
Свій добрий спіс загнав у серце так,
Що геть прошиб єго. На спіс цілий
Далеко смерть ним кинула на поле.
„Тай славно ж бють!“ промовив Олівер.

XCVIII.

А князь Сансун побив ся з Алмазуром,
Цвітистий, золочений щит ломає
Невірному, й тугий не в поміч панцир:
Сансун пробив печінку, лехкі й серце,
Не дбав, чи лютий буде хто, чи ні.
Турпін сказав: ,Отсе міні барон!“

XCIX.

І Анзеіс пустив ся на кони
На стрічу Тургісови з Туртелюзи,

Розбив єму понизше галки щит
І поломив на нім подвійний панцир.
Сталевий спіс він так загнав у тіло,
Що вістрє геть на скрізь его прошибло,
Що труп на спіс цілий далеко впав.
„Сей славно вдарив!“ каже граф Роланд.

C.

Гасконець Енгелер з Бордо коня
Острогами бє, поводи пускає,
З Валтернським Ескремізом в бій пішов.
На кусні щит розбив єму на шиї
І відорвав від панцира візір.
Так між два ребра вимірив у груди,
Що той з сідла упав на землю трупом.
Відтак сказав ще: „Ти прийшов по смерть.“

CI.

Вальтер напав невіру Естурганца,
В край щита вдарив так, що той розпав ся
На части дві — червону й білу часть;
Порвав єму всі защінки в панцирі,
А острий спіс втопив так зручно в тілі,
Що впало з борзого коня пробите.
Вальтер сказав: „Шукай тепер защити!“

CII.

А Беренгер допав Естрамаріза,
Розбив на ньому панцир, щит зломав,
І вістрєм спорий спіс у тіло вбив.
Він трупом впав, як тисяч Сараценів.
З дванайцяти вже десять перів впало,
Живих лишило ся всего вже двох, —
Граф Маргаріз лишив ся і Хернубль.

CIII.

Тай бравий лицар вдав ся Маргаріз!
Красавець був, силач, меткий та жвавий.
Вколов коня, на Олівера вдарив,
Розбив єму на щиті злоту галку.
Ось-ось і бік пробє єму вже спісом!...

Та Бог так дав, що не влучив его;
Спіс розколов ся не займивши тіла.
Він далі йти, — не спинював ніхто.
Заграв в трубу, щоби зібрати своїх.

CIV.

Скрізь, де не глянь, страшний лютує бій.
Ба й граф Роланд не криє ся за других;
Як довго служить спіс, вдаряє спісом,
Аж за пятнайцятим зломивсь ударом.
Тоді за меч хватив, за Дурендаля,
Вколов коня й пустив ся на Хернубля.
Розбив шолом брілянтами світючий,
Розтяв ему волосем вкриту чашку,
Розтяв лице і очи на дві части,
З дрібними защіпками панцир ясний,
Враз із грудьми від шиі аж по бедра,
Враз із сідлом, що золотом палало.
Меч опинивсь доперва на кони,
Ще й тут хребет розтяв, усім на диво.
Граф трупи два в траву зелену вклавши
Сказав: „По лихо ти приходиш, трусе!
Ваш Магомет вам тут не допоможе,
Ні драб такий в борбі не переможе."

CV.

По боєвищи їде граф Роланд
З мечем в руці, що славно тне й рубає
І много страт наносить Сараценам.
Хто б бачив, як він клав за трупом трупа,
Як по земли плила червона кров,
Зрошаючи у него руки й панцир,
Єго коневи гриву й лопатки!
І Олівер не лінував ся бити,
І жаден пер не мав чого встидатись,
А Франки теж як слід вдаряють, бють ся, —
Невірні гинуть, другі в болях вють ся.
Архіепіскоп каже: „Слава нашим!"
Знов клич Карла лунає: „Монжуа!"

CVI.

Чвалає Олівер по боєвищи,
Спіс потрощив, в руці лиш деревище.
Поміряв ся з невірним Малеоном,
Щит злотом квітчаний єму пробив,
Пробив і вибрав з лоба очи й мозок,
Що так і вилив ся єму під ноги
Поклав на сімсот трупів ще одного,
Відтак Тургіса й Естрагуза вбив.
Зломив свій спіс, остав лиш кусень в жмени.
„Що дієш, друже?“ каже граф Роланд.
„На що в борбі тій палиця здала ся?
В зелізі, в стали сила вся тепер.“
„А деж твій меч, що зве ся Гальтеклер
З золоченою ручкою з хрусталю?“
„Не встиг добути, каже Олівер,
Бо за ударами часу не стало.“

CVII.

Пан Олівер добув в кінци меча,
Як сего друг Роланд собі бажав.
З мечем в руці як лицар пописав ся.
Ударив на Юстина з Валь Ферре:
На двоє лоб єму перерубав
І грудь укриту в дамасценський кирас.
Розтяв сідло, що злотом і камінєм
Аж капало, в коня хребет розтяв
І положив на лузі пару трупів.
На те Роланд: „Тепер ти брат міні!
Володар рад нам за такі удари.“
Знов „Монжуа“ гремить зі всіх сторін.

CVIII.

Ось граф Жерін на конику-каштанку,
І друг его Жерер на Пассесерві.
Пустили поводи, вкололи коней
І вдарили оба на Тімозеля
Один бє в щит, а другий в панцир бє,
Аж щитом вищербивши в тілі списи,

У чорну борозду зіпхнули трупа,
Лиш того я не чув і вже не скажу,
Хто з них обох при тім зручнійший був.
Був там Бірделів син, Еспреваріз;
В нім Енгелер з Бордо втопив свій спіс.
Турпін чарівника вбив Сільореля,
Що завдяки свойій магічній штуці
І в пеклі з Юпітером вже бував.
„Позбулись ми єго!“ Турпін сказав.
На те Роланд: „Поконаний вже клятий!
Отсе удар був, Олівере- брате!‘

CIX.

Між тим кровавий бій лютує далі,
З обох сторін падуть страшні удари,
Один вдаряє другий відбиваєсь.
А що там спісів зломаних, у крови,
Що прапорів та хоругвів подертих,
Що Франків в цвіті літ пожило смерти!
Не бачить йім вже матерів, жінок,
Ні Франків тих, що в вивозі йіх ждуть

CX.

Заплакав, зажуривсь Карло Великий.
Та що йім з того? Помочи не буде.
Зле прислуживсь йім Ганелон, коли
Спродати йіх у Сарагоссу вибравсь.
Наложить горлом він за те, житєм!
Суд в Ахен вішати єго прикаже,
Єго і трийцять свояків єго,
Хоч смерти з них не сподівавсь ніхто.

CXI.

Страшний, завзятий бій лютує далі.
Роланд і Олівер хоробро бють ся,
Турпін звиш тисяч вже разів ударив,
Не відтягають ся від бою й пери,
І Франки бють ся, скрізь іде борба.
Падуть сотки і тисячі невірних.
Хто не втече, той смерти не мине.
Рад чи не рад прощає ся з житєм.

І Франки лицарів найкращих тратять;
Батьків, рідні не бачити йім вже,
Як і Карла, що в вивозі йіх жде.
А в Франціі грізна зняла ся буря:
За громом грім вдаряє, вихор виє,
Град, дощ паде без міри, без кінця,
І грають блискавки короткі часто,
І замітно трясесь ціла земля
Від Сен-Мішель ді Періль аж до Сени,
Від Безансону до Віссантських брам
Нема шматка землі, де б мур не падав
В само полудне стало скрізь так темно,
Що тільки й світа, як прорве ся небо.
І не було душі, що б не зжахнулась,
І не один казав, що се день суду,
Що се цілому світови кінець.
Не відають вони, не скажуть правди,
Що се велика туга по Роланді.

CXII

Завзято, сміливо вдаряли Франки.
Невірних гинуло по тисяч в лаві, --
З десятки тисячів не стало й двох.
„Хоробро бєсь наш брат!“ сказав Роланд.
„Під небом ліпших вже й нема від наших.
Се вже в історіі стоіть французькій,
Що бравих має лицарів володар!“
Відтак глядають всі по поли своіх,
Дрібними плачуть з туги-жалю очи
За любою, сердечною ріднею.
Йде цар Марсіль з дружиною своєю.

CXIII.

Долиною Марсіль іде вже з військом,
Велику армію зібрав собі.
Він двайцять полків випровадив в поле.
Блищать шоломи злотом, самоцвітом,
Блищать щити та панцирі з Дамаску,
Сім тисяч труб нараз до бою грає,
Несе ся гомін по цілому краю.

„Мій Олівере, друже-брате, каже
Роланд, на смерть нас видав Ганелон.
Та вже не довго зможе вкритись зрада.
За нас пімстить ся люто наш володар,
А тутки жде нас довгий бій, важкий;
Такоі сили ще ніхто не бачив
Я тут рубати буду Дурендалем,
Ти Гальтеклером, друже мій, рубай.
Ми тілько світа вже сходили з ними,
Так много ними вже рішили бойів.
Не зложать пісні вже про них лихоі."

CXIV.

Коли Марсіль побачив війська згубу,
Як стій в роги казав заграти, в труби,
З великим військом рушив наперед.
Був Сараценець з ним Абісм. Дружина
Єго не знала зрадника над него
Він з віроломства й проступків мав славу.
Не вірить в Бога він, Маріі сина.
Сам чорний, як розтоплена смола.
Кровопролитє й зраду більше любить,
Як всі маєтки й золото Галлійське.
Ніхто не чув від него жартів, сміху;
Він знав одно — відвагу і шаленість;
За те й дружив з ним зрадник цар Марсіль
В єго руці воєнний знак був — смок.
Турпінови з ним певно не любитись,
Бо лиш уздрів єго, забаг побитись
І нишком так з собою говорив:
„Отсей то вже великий десь єретик!
Здало б ся тут єму зробити смерть
Бо трусів ні трусливости не люблю."

CXV.

До бою почин дав архіепіскоп.
Сів на коня, що взяв єго в Гросселя
Царя, котрого в Даніі убив.
А коник був живий собі і бистрий:
Копита складні й гарні, ноги рівні,

Короткі лопатки й широка спина,
Боки подовжні і високий верх.
Хвіст білий мав, а далі жовтий волос,
Маленькі вуха й голова жовтава.
Ніякий кінь не був єму під пару.
Турпін коня острогами як вдарив,
Так не спинив ся аж перед Абісмом,
І влущив списом у емірський щит,
Що аж горів від всякого каміня,
Топазів, аметістів і брілантів.
Прислав єму сей щит емір Галаф,
Що взяв єго від чорта в Валь-Мета.
Не пощадив єго Турпін; як вдарив,
Розбитий шит не варт був і денара.
А там пробив на скрізь в Абісма серце.
Упав Абісм на чистім полі трупом.
„Се вдача лицарська!“ сказали Франки.
„Кріпку защиту має хрест в Турпіні.“

CXVI.

Поглянуть Франки, а невірних сили
Зі всіх сторін усі поля покрили.
Всім на устах Роланд і Олівер
І пери; йім спасати всіх тепер.
Тоді Турпін сказав, що мав на думці:
„Пани барони, киньте злії мисли!
Я, пробі, молю вас, щоб не втікали,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
В тій хвили тут нам суджено померти,
До завтра вже не бути нам в живих.
А я за то одно ручити можу,
Що нині рай стоїть для вас отвертий.
Там царювати станете з святими.“
Загрілись Франки всі словами тими,
І з всіх грудей крик вирвавсь: „Монжуа!“

CXVII.

Був тамки Сараценець з Сарагосси,
Що сам пів города посів на власність,
Не дуже правий, — звав ся Кліморін.

Він слово взяв від графа Ганелона,
По приязни поцілував ся з ним
І дав свій меч із дорогим камінєм.
„Осоромлю Велику Землю, каже,
В володаря корону відніму.“
Сів на коня, що звав ся Барбамуш
І швидший був від ластівки й стріли;
Вколов єго і поводи звільнивши
Пустив ся на Гасконця Енгелера.
Не заслонив єго ні щит ні кирас.
Він вістрєм спіс всадив єму у серце,
Встромив і сталею прошиб на скрізь.
На спіс цілий далеко кинув трупа
І крикнув: „З тими легку маєм справу!
Вдаряйте, вірні, і ломіть сю лаву!“
А Франки: „Шкода лицаря нам, Боже!“

CXVIII.

Промовив граф Роланд до Олівера:
„Не стало нам вже, друже, Енгелера.
Нам кращого вже лицаря не мати.“
А граф: „Дасть Бог, пімщу я ще всі страти.“
Вколов коня острогами зі злота
І з Гальтеклєром у руці кровавим
Що сил мав на невірного ударив.
Один удар, — впав трупом Сараценець.
Чорти як стій забрали в пекло душу.
Відтак убив іще князя Алфена,
В Ескабадіза голову зрубав
І викинув з сідла сімох Арабів·
До бою вже вони не придадуть ся.
„Сердитий друг мій!“ каже граф Роланд.
„На славу списуєсь передо мною.
Карло нас любить за такі удари.“
Сказав і крикнув: „Лицарі, до бою!“

CXIX.

Був там також поганець Валдабрун,
Що то виховував царя Марсіля,
Чотириста суден на морі мав,

І всіх гребців назвати міг своіми.
Він зрадою вже взяв Єрусалим;
Храм Соломонів збезчестивши, вбив
Перед хрестільницею патріарха.
Сей слово взяв від графа Ганелона,
Дав меч єму і тисячу мангунів,
А сам сів на коня, на Грамімунда.
Що бігом славивсь більш, ніж сокіл летом;
Вколов єго острогами і прямо
Пустивсь на можного князя Сансуна.
Розбивши щит порвав єму і панцир,
По хоруговку спіс втопив у тілі,
Й мертвого трупа викинув з сідла.
„Вдаряйте, вірні, тут побіда наша!"
А Франки: „Боже, шкода нам барона!"

CXX.

Коли Роланд побачив смерть Сансуна,
Піймете вже, який він біль почув.
Коня вколовши кинувсь з Дурендалем
В руці, що більше варт як щире злото,
На Валдабруна. Вдарив, що мав сили,
В шолом, що капав злотом і камінем.
Розчерепив єму лоб, кирас, груди,
Й сідло, що злотом і камінем сяло,
Завдав коневи теж глубоку рану,
І вбив обох, — хваліть се, чи гудіть!
Невірні кажуть: „То удар був сильний!"
На те Роланд: „Таж не такий як ваші!
По вашім боці лиш бута й неправда."

(*Далі буде.*)

Із французького переклав
Василь Щурат.

Літературні стремліня галицьких Русинів
від 1772 до 1872. *)

Не мож заперечити, що галицькі Русини за остатніх сто літ поступили на перед не лиш в політичнім, але і в літературнім відношеню, що світогляд йіх розширив ся і участь йіх в житю цівілізованих народів з кождою дниною більшає, особливо в остатніх роках. Нема в тім нічого дивного. Поступ загальний не міг лишити ся без слідів і в нашім житю.

Але з другого боку не мож заперечити і того, що в порівнаню до пережитого часу і до поступу інчих народів наш поступ дуже малий і незначний. Ми все таки в порівнаню до других народів остали ся з заду і наше духове жите не може навіть рівнати ся до йіх житя. Ані в політиці ані в літературі ми не можемо похвалити ся великими успіхами. Противно: так довго ми вже боремо ся за наші народні права, за свободу, за літературну самостійність нашу, стільки щиреі і совістноі праці вкладали найлішші люде з поміж народа в сю борбу, і все ж таки так мало вийшло з неі. Як в блуднім колесі крутимо ся ми в круговороті неприхильних обставин, історичних злиднів, і наші гуманні змаганя розбивають ся як о камінну стіну від напору супротивних стремлінь. Історія наша, то історія безнастанних неудач і розчаровань. Майже все нам уривало ся; майже нічо не удавало ся.

Чому? На се питанє годі дати правдиву відповідь від разу. Сказати, що тому, бо ми не годні оперти ся неприхильним обставинам, бо шкода всіх щирих наших заходів, бо борба безнадійна, — така відповідь дуже легка, але не витримає критики. Бо вже сам факт, що нарід жиє, що після кождоі неудачі і розчарованя він все таки підоймає ся і не йде в зад але наперед, хоть помалу і з великими перешкодами, — вже сам цей факт єсть очевидним доказом, що наші заходи і змаганя, то не пуста забавка, не безнадійна борба, але виплив природноі

---

*) Праця ся написана ще перед 8 роками Від того часу у нас і за границею повиходило декілька цінних праць, що доторкають ся з ріжних боків тоі самоі теми, та автор отсеі праці не міг достаточно узглядннти йіх здобутків, хоч, звісно, вони не були б богато вплинули на зміну єго остаточних виводів. — Ред

конечности, котра помимо всіх неудач пре нарід до дальшоі праці над собою.

Не в безнадійности борби, але в способах, якими ми єі вели, треба шукати відповіди на се питанє; не в загальній формулі одже, але в історіі. Коли б написана була докладна історія нашого житя за остатніх сто років, то відповідь правдива була б готова, бо опиралась би на фактах, котрі, як відомо, суть найліпшим аргументом в спорних справах. Але історіі такоі нема, та й ледви чи зараз буде.

А тимчасом серед тяжких історичних обставин, в яких нашому народови довело ся тепер жити, питанє се само собою насуває ся кождому мислячому чоловікови. Поминути єго не мож, і відповісти на него треба. В роботі, котру передаю нині під суд читателів, я трібую відповісти на него. Історіі написати я не беру ся, бо при недостатку матеріялів це була б робота, як думаю, неможлива. Але єще другий спосіб, котрий хоть може не так докладно доведе до ціли, але по крайній мірі причинити ся може до роз'ясненя трудного завданя. Це єсть о скільки мож вірна і сумлінна характеристика літературних стремлінь руськоі інтелігенціі в Галичині. Бо в літературних стремлінях як в зеркалі відбивають ся всі заходи нашого народа коло свого піднесеня, а також і обставини, серед котрих він жив і розвивав ся, котрі впливали на єго розвиток і на єго регрес, а також і на причини єго неудач.

Робота, як бачимо, хоть трудна, але варта, щоб коли не цілком зробити, то хоть взяти ся до неі. Правда, — предмет єі скромний і малий, так як малий той кутик нашого рідного краю, в котрім ми живемо. Забитий і забутий він і ми з ним. Не найде одже ніхто в моїй роботі ані великих геройів, ані важних історичних подій, ані нічого такого, що би високо підоймало духа по над зовсім звичайне і буденне житє. Все в ній мале, понуре і одностайне, як слотиста осінь. Але тому, що воно мале, воно не перестає бути цікавим, не лиш для нас, Русинів, але і для посторонніх людей. Бо і о наш галицький кутик відбивав ся відгомон ширшого житя і інтересів, хоть правда, що відгомон цей був нераз такий тихий і слабенький, що ледви мож єго дослухати ся. Прослідити ті ниточки, якими вяже ся єго житє з житем загальним, позвязувати те, що було порозкидане, позбирати до купи те, що на око зовсім купи тримати ся не хоче і відшукати між усім тим органічну звязь, — річ дуже цікава для мислячого чоловіка. Жаль, що органічноі звязи найшов я не богато. Послідуючі по собі періоди слабо розвивають ся одні з других; кождий кусень випливає переважно з внішних обставин і причин, котрі то сюди то туди вертять нашим житем,

тут его переривають, там знов до чогось нового навязують і все таки житє те мало посувають на перед.

I.

Звідки взяла ся руська інтелігенція в Галичині? Коли Австрія відбирала від Польщі Галичину, йій і в гадку не приходило, що край, котрий вона забирає, є переважно не польський але руський. Австрійський уряд добре здивував ся, коли один із його урядників присланих до Галичини, щоби придивити ся ново придбаній провінціі, гофрат Коранда, поміж іншими цікавими і новими справами відкрив — цілий нарід, живучий на найбільшій половині краю, нарід не польський, котрий говорить бесідою близькою „до бесіди россійськоі або іллірійськоі.“ [1]) То були ми, Русини. Але інтелігенціі руськоі і Коранда не міг відкрити, бо — єі не було.

Був, правда, епіскоп Шептицький, але граф Пергеп, перший галицький губернатор, знав про него лиш тілько, що він є „der hiesige griechische Bischof“ і є „ein Bonvivant und passiret vor sehr intriguant.“ [2]) Більше про него він не знав. Було коло епіскопа кілька висших духовних осіб, але й вони самі собою не могли становити руськоі інтелігенціі, хоть би навіть були мали бодай крихіточку народного почутя і свідомости. Вони були греко-уніятські священники, та й годі; священники зовсім ополячені, котрі ледви з імени звали себе Русинами. Та й положенє йіх під неустанним натиском польським було таке, що вони ледви могли дихати, і хіба лиш у своіх церковних справах по-деколи давали ознаки житя, ознаки похожі більше на остатні пориви чоловіка конаючого, чим чоловіка живого і здорового. „Я вже зовсім зжив ся з гадкою“ — писав 1773. року львівський консісторський офіціял Левінський до архідіакона Левінського в Варшаві [3]) — „що борше Русь згине, ніж ми чим будемо. Шкода велика..., що ми вчили ся чого, бо коли б ми були так як наші батьки нічого не вміли і не знали, то би ми не чули і тих кривд, котрі невинно терпимо, тай не лиш це пониженє не було би нам таке прикре, але і відбуванє підвод, так як наші батьки йіх відбували, а наконець і наказ робити панщину

---

1) Helfert, J. A. Die österreic ische Volksschule... Prag 1860. I. стр. 461.

2) Рукопись бібліотеки імени Оссолінських Nr. 525, картка 59.

3) List Imci X. Lewińskiego Officyała do Imci X. Lewińskiego Archidiakona y Prokuratora w Warszawie 21. Aprilis 1773. (Акта относящіеся до затвержденія Капитулы Епископского Собора во Львовѣ, сообщилъ Ант. Петрушевичъ. Галичанинъ 1872. Книга I, Выпускъ I стр. 140. 141.)

не був би нам такий прикрий, як теперішня недоля. А коли би нам була надойіла панщина і підводи, то яко мужики православні легко могли би ми найти опіку в Московщині... І певне борше би ми єі там найшли як тепер в Римі... Шкода, що конфедератам не повело ся, були би нас може вже вирізали і тим би були успокоіли ся, а так бють нас, бють, а не убють..."

Так діяло ся між висшими кружками руського духовенства в Галичині. А сільське духовенство було зовсім прибите і темне. Дідичі уважали руських попів яко простих мужиків і своіх підданих; уживали і гнали йіх силою до всякоі двірськоі роботи. Року 1774[4]) скаржив ся епіскоп Лев Шептицький в подавю до цісаревоі Маріі Тереси, що пани обходять ся з поповичами як найгірше і виганяють йіх на панщину,[5]) ба декотрих попів ще й за австрійського пановання потягали пани ad solvenda rusticalia. В році 1777, одже аж в 5 літ після австрійськоі окупаціі, уряд увільнив йіх вправді від цего постидного ярма[6]), але помимо того, як оповідає Микола Устіянович, „ще року 1792 гнано на панщину священника з Ялинковатого, села належащого до Скільського скарбу, а то в сам понеділок Великодних свят. В вівторок велів священник запрягчи воли до воза, а вмісто вислати слугу вибрав ся сам з своіми парохіянами до Скольгого ботюки на пилу возити. Але там полишив він воли на божу волю, а сам удав ся пішки до владики в Перемишль. В наслідок пересправ ведених в тій справі запретила ц. к. надворна канцелярія раз на завше потягати священників до яких небудь підданських повинностей двірських."[7])

Вже хоть би за для самоі матеріальноі нужди, в котрій воно ледви перебивало ся зо дня на день, сільське попівство руське не могло ані само живо інтересувати ся висшими духовими і народними справами, ані вести за собою нарід, ще гірше від него приголомшений. Річний дохід попа не виносив більше як 15—25 гульд. На его удержанє давав пан такий грунт, який мав кождий мужик; часом лиш дотація доходила до подвійноі пайки грунту мужицького. Щоби як небудь прожити, він мусів сам з родиною брати ся до сільськоі роботи. (Harasiewicz l. c. 554—555). Житє его було зовсім мужицьке, мужицька

---

[4]) Добрянскій А. Короткая вѣдомость историческая о Епископахъ рускихъ въ Перемышли. Перемышлянинъ 1857, стр. 95.

[5]) Copia instantiae епіскопа Льва Шептицкого Imperatrici porrectae die 17. Julii 1774 in audientia (per Joannem Gutz). гл. Harasiewicz Mich. Annales ecclesiae Ruthenae... Leopoli 1862. стр. 559.

[6]) Harasiewicz, тамже, стр. 580.

[7]) Устіяновичъ Николай. Месть Верховинця, оповѣданье. Во Львовѣ 1879, стр. 84, замітка 4.

одежа, мужицькі звичайі і обичайі. „Сільский піп, пише Краттер, мало ріжнить ся від мужика що до свого фізичного образованя і звичайів. Жиє в нужденній хатині як мужик, оре, пє, бідує як мужик... На селі нераз мож бачити, як священник в подертій одежині, з обойчиком на шиі, з люлькою в роті, з батогом у руках іде коло свойіх коней або волів.“ [8])

Можна би одже сказати, що не-то-що самостійноі інтелігенціі, але навіть і властивого духовенства такого як в краях цівілізованих у нас не було. Щоби стати попом, треба було вміти лиш по польськи і по руськи читати і троха писати. В Перемиській діецезіі кандидати духовного стану приходили до живших у Валяві епіскопів і тут як могли містили ся по мужицьких хатах, помагали в днину мужикам молотити, а вечерами учили ся „пацуру і какусів“, поки йіх владика не висвятив на попів.· (Добрянскій, l. cit. 96).

Були одже в Галичині по містах і місточках омужичені міщане руськоі народности, викинуті далеко на передмістя [9]), і були по селах руські мужики, а з поміж них декотрі, навчивши ся від біди читати і писати і пізнавши з виданоі у Львові 1760 року книжки: „Богословія нравоучительная или Собраніе припадковъ духовнымъ особомъ потребноє“ деякі елементарні богословські понятя, в свобідних від роботи коло плуга часах сповняли службу сільського приходника. (Головацкий, l. cit. 11). Інтелігенціі-ж руськоі, образованоі, з почутєм народним тогди в Галичині і сліду не було.

При таких обставинах не було великоі надіі, щоби нарід руський в Галичині під австрійським панованем міг піднести ся з упадку і виратувати ся від неминучоі національноі погибелі. Цісарева Марія Тереса не богато змінила ті порядки, котрі застала в Галичині. Єі строго консервативні переконаня, єі прихильність для шляхти [10]) лагодили ся

---

[8]) Kratter, Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Leipzig 1786. II. стр. 1—7. Дивись також: Rohrer Ioseph, Bemerkungen auf einer Reise... durch Ost- und Westgalizien... Wien 1804, стр. 94—96, котрий каже, що ще в перших роках 19. віку noch mancher Pope ausser der Kirche sich nicht im geringsten in seiner Kleidung von dem gemeinten Bauer unterscheidet.

[9]) Havryło Rusyn (Головацкий Яків), Zustände der Russinen in Galizien в Iордана Jahrbücher für slav. Literatur 1846. стр. 365 і тогож автора: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ. Львовъ 1865. (Особый оттискъ изъ II. Выпуска Наукового Сборника 1865). стр 24.

[10]) Patent verordnet, dass kein eingesetzter Unterthan ausser der Verwilligung seines Grundherrn ein Stück Zugviehe zu veräussern sich unterfange. 10. März 1774. Уступи: die Willkührlichkeit verschiedener Unterthanen, mit welcher

*

вправді під впливом єі побожного, безперечно щирого і доброго жіночого серця. Індівідуальну недолю вона де могла там усувала; сльози і скарги поодиноких людей находили у неі завсігди щиру порадницю і помічницю. Вона казала приняти 14 молодих Русинів у духовне заведенє у Відни, Барбареум, з котрого виходили потому висші достойники галицько-руськоі церкви; старала ся хоть по части направити долю мужиків, і там де інтерес держави і монархічноі власти конечно вимагав, вона новими інстітуціями політичними кріпила свою власть і ограничувала прівілейі шляхти. [12]) Але то були лиш перші початки; поволи, осторожно старала ся вона позагладжувати ті острі кінчики суспільних і політичних безпорядків, котрі вже за надто різали в очи.

Річ ясна, що такий спосіб заспокоєня потреб часу мало і дуже незначно міг поправити долю народа руського, котрому не лиш дойідали заострені кінчики і безправности сістеми, але котрого „бути або не бути" залежало від переміни самоі сістеми, того строю феодального, котрий не лишень ссав кров і працю з руского тіла, але затроював і убивав руського духа.

Аж реформи Йосифа могли зробити переворот в доли галицько-руського народа. Не так тому, що він, як може де-хто подумає, з особливою сімпатією відносив ся до руського народа, що він розжалував ся над єго нужденним положенєм. А тому, думаю, що своіми реформами він хоть і не знищив усеі сістеми феодальноі, але єі підкопав і єі основи сокрушив. З небувалою в Австріі енергією і смілістю він відбирав вплив і значінє політичне именно тій суспільній верстві, котру єго мати уважала яко підвалину державного порядку, котроі самоволю вона трі-

---

sie ihrer Pflicht ungetreu sich von ihren Schuldigkeiten zu entfernen suchen, ist ein Uibel, welchem, wenn man die gute Ordnung und in dieser die gemeine Wohlfahrt retten will, standhaft vorgebeugt werden muss.. da nun die Rechte der Obrigkeit, nebst dem damit verbundenen allgemeinen Wohl zu schützen, die Unterthanen an ihrer Pflicht fest zu halten und den die Ordnung bedräuenden Missbrauch zu unterdrücken gleich billig und nothwendig ist.. В р. 1775 вона видала „Patent die Einricht- und Verfassung der galizischen Landesstände betreffend"; того-ж року вийшов „Avertissement" о продажи коронних дібр лиш галицькій шляхті і т. і.

[11]) Patent Kraft welchem unter Straffälligkeit verbothen wird, bei Einnahme deren Contributionsabfuhren, die vorher nach Masse der mehr oder weniger abgegebenen Steuer üblich gewessten Zahlungspfennige von denen Contribuenten mehr abzunehmen. 4. Juni 1774.

Patent in Angelegenheit der zu entrichtenden 1775-jährigen Rusticalsteuer, 18 April 1775. семий уступ.

Patent zur Abstellung deren in den Königreichen Galizien u. Lodomerien bei verschiedenen Dominien verübenden Unterthans-Bedrückungen. 3. Juni 1775.

бувала злагодити, але котрої становиско вона хотіла задержати. Ві всіх австрійських провінціях шляхта стояла поперек єго далекосягаючих плянів, була завзятим противником єго державно-політичних і економічних переконань. Борба з шляхтою заповняє увесь час єго короткого панованя. Зломати силу могучого противника він міг лиш тим, що старав ся оперти ся на тоту верству, котра до тепер була безправною але представляла в собі силу спосібну знеутралізували сили противника і прочистити дорогу для переведеня єго плянів. Тота сила були мужики. В Галичині ж оборона інтересів мужицьких приносила цісареви двоякий хосен. Галичина лиш недавно ще прийшла під австрійське пановане, не мала отже ані ніяких традиций австрійських ані тої внутрішньої звязи з державою і короною, котру в других провінціях виробило довговікове житє під рукою дінастії. А крім того і противний елемент — шляхта — була тут богато дужша і глубший корінь запустила в житє краю, як шляхта в давних провінціях. Вона була тут не лишень верствою економічно і політично упрівілейованою, вона була самодержавною властителькою краю, була в Галичині сама народом, державою і дінастією.

Опираючи ся одже на галицьке мужицтво, Йосиф не лиш ломав силу всемогущої шляхти, але й находив у самім краю верству, котра вязала і лучила свіжо придбану провінцію з єго дінастачними і державними інтересами і з цілою Австрією. Цим способом Австрія переставала бути для Галичини чужою державою, котра лиш поверховним способом вязала єї з собою, але набирала внутрішньої ваги і зливала публичне житє галицьке з житєм австрійським.

З фактичних обставин публичного житя галицького виплило вже само собою, мимоходом, без ніякого постороннього змаганя, що реформи Йосифа приносили користь і третій силі, котра так само як мужик була придавлена і безправна. Під впливом цих реформ піднесла ся і народність руська в Галичині, піднесла ся тому, бо інтереси єї зовсім зливали ся з інтересами руського мужика. Великий рух, який несподівані економічні реформи цісарські викликали між мужицтвом, мусів конечним способом відозвати ся і на єго інтересах моральних і на тих, котрі вже з природи річи і з свого положеня були в Галичині сторожами тих інтересів, на упослідженім і рівно як мужик кривдженім духовенстві руськім.

Кождий знає, як іменно реформи ті відозвали ся на руськім попівстві. Щоби піднести єго із тьми кромішної, в якій воно жило, заведена була 1783. року перша руська духовна семінарія з руським викладовим язиком; 1785. року ця діецезальна семінарія перемінена була в генеральну, до котрої приймали увесь клир уніятський не лиш із Га-

личини, але і з угорськоі Руси, з Хорватіі і Семиграду. На просьбу епіскопа Білянського, щоби на заложенім 1784 р. львівськім університеті всі предмети богословські і філософічні для Русинів викладані були по руськи, заведено руські виклади на богословськім і філософічнім факультеті. (Головацкий, Первое движеніе 12, 13.) Тим духовним, котрі покінчать науки в тій семінаріі, піднесено плату і забезпечено таким способом йіх моральне і матеріальне положенє. Для народности руськоі тут би ще не велика користь. Але йіх положенє піднесене було на те, щоби вони одержавши відповідну для свого становиска освіту, несли тоту освіту між темний нарід, між котрим і з котрого мали жити. І тому іменно, щоби улекшити йім йіх будущу діяльність на селі і в народних школах, щоби нарід йіх зрозумів і з йіх просвіти скористав, вони вже в семінаріі учити ся мали язиком того народа (Декрет губернатора гр. Брігідо з д. 27 іюля 1786). Не лиш філософічні і богословські науки мали для них викладати ся по руськи, але і в семінаріі мали відбувати ся для них практичні роботи, проповіди, науки катехитичні і пр. в руськім язиці. (Головацкий l. cit 13).

Піднести духовенство з такого упадку, в якім єго уряд австрійський застав, було обовязком кождого хоть трошечка гуманного уряду. Це була річ простоі людськости, більш нічого. Яко така вона могла духовенству принести хосен і навіть по части єго принесла. Але історичне значінє цеі на перший погляд дрібноі реформи лежить в тім, що з нею звязані були і на неі вплинули інтереси мужицтва, котре було руським. За-для того, що мужик був Русином, треба було нести єму просвіту в тім язиці, котрий він розумів і котрим говорив. За-для того одже і просвіта єго будущих просвітителів мусіла бути така, щоби не відрубувала вченого просвітителя від народа, але єго до него зближувала і з ним зливала. Просвіта мусіла одже бути народньою; а що нарід був руський, то і народна просвіта мусіла бути руською. За-для руського мужика одже, котрого він хотів з собою звязати і для себе зробити прихильним, коронований реформатор підніс руське попівство, а по при него посередно і руську народність.

Та й сам дух реформ, новий, свіжий, неслиханий і невиданий за часів польського пановання в Галичині, сам рух викликаний між народом тими реформами, нове освітленє, в якім мужик побачив себе самого, нові мисли і надіі, котрі породились в єго голові, могли зробити великий переворот в історіі руського мужицтва і в звязаній з ним тісно історіі руського народного і літературного житя. Увесь розвиток реформ казав сам собою сподівати ся дальших перемін; йіх недокінченість і половичність з зелізною конечністю перла до дальшого розвою, до поправи

піх недостатків, до доповненя здорових єі сторін, до наконечного рішеня порушених ними справ і питань. Тогди і темна, придавлена неволею масса народа могла стати ся живим, сильним і здоровим організмом з самостайними інтересами і думками, з самостайними матеріальними і моральними потребами, котрий уже своєю природною внутрішньою силою став би живою основою і підпорою виростаючої для заспокоєня тих потреб інтелігенції. Таким способом давній підневольний мужик-хлібороб і такий же підневольний мужик-піп, так як стогнали давнійше під однаким ярмом і однаку панщину робили, як рівні і однаки були в неволі і темноті, так би і тепер, під благодатним впливом поступу і культури, були б остались, росли і розвивались далі рівні і однакі в волі і просвіті. А з ними росла би була і розвивалась йіх народня освіта і література.

На разі це зовсім нічого не вадило, що Йосиф з переконаня і характеру був самодоржавець. Неволя, в якій нарід руський жив до австрійського панованя, була така велика і убиваюча, що самодержавні стремліня австрійського цісаря ні крихіточки не давали ся єму в знаки. Єго самодержавноі руки він не чув і не бачив. Він чув і бачив лиш, як тота рука звільнила єго невольницькі кайдани, і як вона мов на дикого степового коня накладала вудила на того, хто єго в ті кайдани був закував. Цего з него було доволі. Пізнійше, з природним розвоєм державних реформ, самодержавє було би мякло, лишаючи чим раз більше простору для житя народніх мас.

(Далі буде)

Іван Заневич.

З Віктора Гюго.

I.

Qui que tu sois, esprit génie..

Геній, змисленник, з сіяннєм на чолі.
Ти, що одвагу в собі почуваєш
Завше однакову в славі й в недолі, —
Силу в величній душі ти черпаєш!

Дарма, що сам у гурті пробуваєш, —
Сам в своїм серцю поживок ти маєш!
Сам собі — гімн і від юрбища рев,
Сам себе проміннєм, полумєм грієш,
Сам собі зіркою в хмарі зорієш,
Сам — і печера, і лев!

Хай твої часи негодою вкриті,
Млостею, страхом, затінком глибоким, —
Твердо іди! Памятай, що на світі
Голим Гомер був, а Дант одиноким.
Хвилі ворожі хай путь заступають,
Юрби нехай у знесиллі дрімають,
Твердо іди собі, — серцем святий,
Весь перейнятий завданнєм поважним;
Між полохливими будь ти — одважним.
Будь проміж мертвих — живий!

Часом душею людською панує
Дивне якесь-то, чудне помраченнє:
Так замерзаючий кригу цілує,
Любе сліпому єго осліпленнє.
Тяжке спотвореннє думки й природи!
Речі не мають належноі згоди,
Люде дрібніють і бачиш — прийшло
Ніби до того, що в них одмінив ся
Стрій самий тіла: що там уявив ся
Тлунок, де серце було.

Леле! ти бачила, Греція красна,
Риме, дознав ти соромноі долі,
Як вашим людом утома нещасна
Запанувала й він мовив: „Доволі!
„Досить Аяксів, і досить Ахіллів,
„Досить і Брутів, Солонів, Есхілів,
„Досить героів із ясним чолом!
„Досить уже тих воріт прославлениих!
„Ряд простягнув ся аркад несчисленних
„Геть великанським мостом.

„І Пропілеів високих доволі,
„І Пантеонів, і тих Партенонів!

„Досить людей із зорею на чолі!
„Досить великих людей!... Між колонів
„Бенкет справляймо! Історія — мрія
„Слава бенкету! в нім дух веселіє!
„Слава гріху без покути в устах!
„Жінка хай теж біля нас бенкетує
„Гола, в самому вінку лиш красує,
„В перстнях злотих на ногах!

„Влиймо в життє наше — хвилі новіі,
„Будьмо такими, яких не видали!
„Зробим, щоб Рим і Атени дивніі
„Іменем Дава, Терсіта назвали!
„З слави, поезіі зробимо нині —
„З давніх добутків — служниці-рабині.
„Жити! — ось маєм жадобу одну!
„Тішмось безбожним життєм веселійшим,
„А на вогні Прометея давнійшім
„Зварим вечерю смачну!“

Отже ті юрби в розверзту безодню
Кинуть ся раптом, не маючи впину,
Чадную взявши у руки походню
Чадіють хутко в шалену годину.
Ніч розпочнеть ся тоді навісная,
Темрява души укриє густая,
Чола, і очі, ступні, і серця;
Юрба жере, і гукає, й регоче,
Повзає, спить, — і Аврора не хоче
В небі вьявити лиця...

І зарида тоді жінка-дружина
Над чоловіком, що крил він не має,
А за єі нарожденного сина
Сорому краска йій вид укриває.
Геній змисленник, в ту тяжку годину
Маєш бороти ся ти без упину!
Вказуй і думку, і світло в той час —
Людям, що вірити більше не сміють,
Бо у них в серці вже й іскри не тліють,
Божий огонь вже погас.

Хай у твій вік, при лихому припадку,
Люде нікчемні стають іще гірші,
Будь передовцем! В годину упадку
Люде великі здають ся ще більші.
Глянь на лежачі руіни сумніі
І на високі колони ставніі:
Порохом вкриті каміння лежать,
Все обвалилось в будинку лихому, —
Але колони, між грузу і лому,
Чи не величні стоять?

II.

Honte au vain philosophe...

Сором філософу марному, сором майстрові,
Що не вклада у свій стіль — свого серця і крові!
Сором софісту, що сів на порозі у цноти,
Править Платона, до Брута ж не має охоти.
Сором і тим, що отчизну так люблять на слові,
Ідола роблять із неі в публичній розмові,
А як настане година сувора страждання,
То за для неі не схочуть піти на вигнання!
Сором трібуну, що каже: „За мною, панове!“
Серце-ж его тільки роскіш любити готове.
Знати ж Голготи не хоче, гукаючи: „Вічность!“
Рітору сором; кричить він: „Прогрес, чоловічность!“
Можуть вони і Атени і Рим счарувати,
Спарту купити, — та чесность людську ошукати
Ні, не здолають! вона розділяє всім славу,
Йіхні писання й слова всі положить на лаву,
Наче монету фальшиву, — а час все розсудить,
Той що розважує все, і що хвалить, і гудить:
Тому говорить „і щ е!“ а другому — „д о в о л і!“
Вам не присудить ніколи безсмертноі долі.

III.

Розважанне — забуванне.

Як хутко жаль у серці погасає!...
Ох! ледве у могилі тінь зникає

Того́, хто ясною сіяв зорею,
Поки для нас не згас там під землею, —
Найпершеє бажаннє, найпильнійше,
Позбути память милу як хутнійше.
Геть, старцю, геть!... Один гукає, — жиймо!
Се призначеннє наше! їжмо, пиймо!
Не одмовляймо світовій потребі! —
Другий — свій погляд присипляє в небі;
Гадає, марить в спогаданню тому, —
І сохнуть сльози в промінню ясному...

Коли не зломить нас печаль раптово,
Все для забуття буде нам готово!
Природа нас колише, присипляє:
На крилах мріі серце розгубляє,
В блакіть летючи, спогади близькіі,
Могила дорога все далі мріє!...
Той хто співа, меди солодкі варить;
Сховав умерлих хутко той хто марить.
Не краща урна для ховання горя:
Заповнить душу світлом неба, моря.
Павук-забуттє ниточку чіпляє
До серця, другу — де зоря сіяє!

З французького переклала
Олена Пчілка.

Хмара.

Душний, сухий, без тямку горячий, скажене пекучий день. Здаєть ся, ніби десь щось горить і наповняє землю невитримним палом; виразно чути навіть, як тягне горілим; повітря вливаеть ся у груди немов розтоплене золото; немов горить в середині, пекельна згага мучить чоловіка..... Ні вітру, ні гуку, ні руху.... Пожовклий, вигорілий степ, — неначе хто розпеченим залізом його пройшов.

Ой, не страшний був сей степ, не страшне було се поле, як на весні з під снігу уявилось, як тихо свіжою та ярою рунню хвилюва-

лось, дрібними дощами умивалось і тішило людей, веселі та сміливі думки й надіі в головах будило. Забули вже люде, яке воно було тоді, коли, бувало, хмари з золотими берегами, спершу ясні, де-далі темнійші, немов наливаючись, летіли за вітром, немов кораблі по синьому морю, по веселому, весняному небу, і одразу спадали до долу блискучим дощем, жита і трави напуваючи... Настав час квітувати, наливатись колосу, жита викинули тоненькі стрілочки — і не стало тоді дощу, забракло роси, не було більш милосердя! Степ сумний, згорілий, страшний як жовті, сухі кості мерця; небо блакітне, чисте, звитяжене; шалена спека, горяче, люте сонце палить, пече без кінця, без краю, і небо скупеє ні краплі роси не дає. Жовкне колос, сохне лист і репаєть ся земля і все нижче хилить ся голова людська. ... Аж сліпить жорстоке сяйво сонця.... Тиша, — тиша смерті, а не спокою.... Ні гуку, ні руху. Вітрові немов звязано крила.... І довго тріває, довго, довго усе одно й те саме. ... Коли-ж припадком на вічно чистому небі з'являлась заблукана хмаринка і всі очі здіймались на неі, повні прохання, жадоби, — вітер мов виривав ся з кайданів на волю, кидав ся, мчав, шматував, в одну мить розганяв, розносив єі, руйнував усі людські надіі, а далі опадав немов підстрелена птиця.... І знову настає смертна тиша і знову ллєть ся з блакітноі бездонноі чистоі гори безжалісне, пекуче сяйво сонця..... Все сохло, все гинуло! Сохли збіжа, сохли серця людей..... Руки жадали звичайноі важкоі роботи, хтіли жати, косити, вязати, бо час настав, хтіли багато, довго жати, більше, довше, яко мога більше, до повного знесилля; але не має праці, нічого збірать! До болю жадало серце тих весняних надій, сподівання врожаю. Дарма, не вродить! Не буде хліба й сей рік. Нема...

Не буде хліба знов? Як думати се людям, коли вони вже перебули один голодний рік. Що то за лихо, за горе було!.. „Горе!“ — то сама смерть була, погибель! Хіба не помірало мале й старе від немочі голодноі, від слабостей усяких?

І от треба було знов звикати до думки про засуху, голод, смерть... Важко крізь пекуче сяйво бачити темряву без просвітку, в шалену спеку холодіти, з вічного блакітного спокою пить муки роспачі й турботи... Так довго не могло трівати, але воно тривало і було так.

Після тяжкого, душного дня настала таки ніч; але ніч без вітру, без роси; однаково душно, однаково важко дихати, лише нема того колючого жорстокого сяйва, що від нього нема де подітись у день; нема й місяця, одні зорі горять несчисленні на чистому темному небі,

тремтять сі великі сльози. Се ніч-мати плаче огненними сльозами над нещасною землею, над полем безкраім, спаленим, зжовклим. Геть-геть простягло ся поле, і кінця й краю сьому полю нема, усюди воно розкинулось і губить ся серед нього маленьке сельце Лише хрест на дзвіниці ледве миготить у повітрі, — тілько й знаку. Ні вогню в хатах, ні гуку людського, ні бреху собак. Нічим не дає себе знати світови село. Чорним рештуванням ледви бовваніють обідрані стріхи... Степ підходить впрост до хат, не спиняють його ані тини, ані садки, він хапає хати у свойі страшні обійми.

Спить село, спить мов умерло, спить поле, спить вітер, сплять важким передсмертним сном безкраі жита. Все заснуло. Здаєть ся сама ніч спить, небо спить... Але ні, щось чудне дієть ся на небі; ніби хмарина заблукалась на чисте небо... може се Азраіль крила свої в високости роспускає, чи то смерть шати свої розпростерла? Ні, се хмарина; ось вона росте, темніє, ясній визначаєть ся, повзе, йде, тягнеть ся, біжить; се хмара нарешті, хмара, величезна хмара. Вона вкриває, ковтає зорю за зорею і захоплює пів неба... Все ближче й ближче насуваєть ся вона, ніби приглядаєть ся долу, на землю, — що там дієть ся? Чи єсть там хто небудь? Чи живий ще хто? Прокинув ся, зняв ся вітер, спершу тихий як слово коханця, де-далі сильніш та сильніш гомонить, шумить, гуде... Полегіла туча громовая, за вітром кучері роспускає; ось вона, майже все небо укрила, і хоч уже час світати, а не дніє, нема бряску.... Зараз буде дощ, ось-ось.. Але деж люде? Невже не бачать, не знають, сплять?... Ось вони! ось — ті змучені, змарнілі постаті! Попростягавши руки, підвівши в гору очі до сеі таємничоі хмари, перебігають вони з хати до хати, хапаючись, радісно, боязно шепочуть, ніби боять ся налякати хмару, переказуючи радісну надію... Хтось один прокинув ся, бо занадто турботний сон его був, занадто мучили важкі, смутку повні думи; хтось один споглянув на небо і забачив темну хмару, і ось він зняв, збудив усіх, хотів щоб з ним раділи всі, свойі й чужі, всі, всі, щоб радість його стала від того більша в двоє, в троє, в сто раз...

І всі прокинулись, всі стрепенулись, всі зраділи, забуто горе вчорашнє, ніби ніколи не було часів жаху, роспачі; всі очи вковали ся в хмару, всі руки до неі простягли ся з благаннєм. На блідих, страшних обличчях, мукою поораних, воскресла надія, конаюча надія. Скілько часу ці очі дивились на небо, а звідти на них позирала смерть і кожний новий день приносив нові муки, нові страждання. Воскресла надія і бліді уста, зведені мукою, пробують усміхнутись... Всі бігли, як один чоловік, одним рухом, одним кроком; біжать геть в поле і там падають

ниць на перепалену землю, мов закамьянілі ждуть першого слова від неба...

А хмара тим часом повертає на бік, ухиляєть ся і поволі, важко, ніби спускаєть ся, осідає, наче рушає геть од сих воскреслих, для нової смерти оживлених людей... Крик, стогін, лемент, рев неначе звірячий розірвав од разу повітря і кинув ся у слід за хмарою. Безсилі людські постаті там долі знов і знов простягали свої зведені корчем руки за своєю надією і плакали: „Змилуй ся, пострівай, не тікай!!“ Люде в роспачі бьють ся головами об суху землю, благаючи хмару зглянутись.. Але ні, вона піде геть, напевне піде, дощу не буде, ні.. ще раз одурить людей, люто поманить, всю душу вийме і піде! Завжді так робила вона, ся страшна, потужна, безжалісна хмара...

Сухий, гострий, мов одірваний грім, і дощ мов звір з клітки кинув ся на землю, мішаючись з людськими сльозами..

Михайло Обачний.

Із старих рукописів.

II. Апокріф про дітство Ісусово.

І отсе апокріфічне оповідане виймаю з висше описаної рукописної збірки, в котрій воно стоїть на четвертому місці (карта 17 recto — 21 r.) і займає 9 сторін письма, впрочім о стілько неповних, що на початку і на кінці тексту находять ся досить великі рисунки: на початку мати божа з дитиною, а на кінці щось ніби храм з 15 вежами і з підписом в низу: **Рече безѹмень во срдци своемъ нѣсть бгъ. се есть домъ римлянскій то есть косцолъ.** budował go dariusz krol persydskiy y polskiy obładatel ruskiy administrator welkyy xązenec polskyy ruskiy y wsey welkey polszczy pruskiy mazoweckiy moskewskiy nimeckiy Samyy korona car. Anno domini 1732 roku panskiego 1732. marca 11. Хоча підпис доволі безглуздий, та все таки цінна в ньому дата, котра певно відносить ся до часу написаня сеї рукописі. Впрочім текст еі, як побачуть читачі, не зовсім добрий, а особливе духове збочене переписача обявляє ся також тим, що він де треба і де не треба накопичує epitheta ornantia· цар, бог, господь, вседержитель і т. і.

Слово человѣческое ѡ младенствѣ Іс Хр҃товѣ црском

(І) И еще Гд҃ нашем Іс Хр҃т Црю двома лѣтома бывш и граша во рѣчицах со жидовскими дѣтми и сотворы ис кал дванадесат птыц, и сплесн рками, а ѡны возлетѣша. и бысть же в сботж играша и (сть) множіи дѣти бах сним игражще. видѣ же то един жидовин шед скоро возвѣстити (ѿцж) Їѡсифж ѿцж его сице гла: ѿрок твой во рѣчицах играет и взем кал и сотвори ис кал дванадесять птыць и сплесн рками а ѡни возлетѣша, ѡскверни есть нам ссбот. и шед Іѡсиф и призва его, Їс же играж воскочи к' нем на рамо. Їѡсиф веде его на мѣсто и начи. Їс же рече том жидовин: се нн҃ѣ ѡбыдѣл мж еси! и не доиде жид до дом, абіе в'пад и оумре. видѣв же тѧ дргій жидовин и возопиша глюще: ѿкд ѿроча? и пришедша родителж нападеша. и рѣша ко Їѡсиф: что сж кож (sic! мабуть замість: такое) ѿроча маеш? и то не имаеш с нами во градѣ быти; аще (маб. пропущено: хощеши с нами быти), то хитро оучи его на доброе, да нехаи не клинет чжих дѣтей и не искшает.

(ІІ) Призвав же Їѡсиф Іса и втаи оучаше его: по что клинеши чжих дѣтей и мрж ть? прето нас хоч ть изгнати из сего града. Їс же рече ко Їѡсиф: сіж ты глю ѿтче мой: оу послшавшого мж примолчи, а тіи да мр т по дѣлом своим, тебѣ ненадобѣ. а тіи глюще нань вси ѡхромоша и ѡслѣпоша. и тіи видѣвше и оубожша сж, потом же не разм ѣют никтоже гнѣвати сж нань. Їѡсиф же ем его за оухо и возвлече й. Їс же рече емоу не горджж (маб. зам.: негоджж): не владѣет мене искати, и ѡбратиша мж во разбойнически. во истинн не вѣдаеш, что ж творж, и з морж ико един день. и тіи неосквдѣют мене. твой есм аз, к' тебѣ волеж пріидох.

(ІІІ.) Оучитель же именем Закхей стож и слыша глжща Їса ѿцж дивисж, и рече Іѡсиф: и се глши ѿроча мждрое, и дай его да вичим грамотѣ. поем ѿроча Їѡсиф веде его и рече оучителж: брате, пойми его ко себѣ. слышав же Їс ѿца своего глжща розсмѣж сж и рече манстрж дидаскалевѣ: воистинн вѣм (маб. зам.: повѣм) ти елико рече ѿц мой: истынн глю, иж всем том ж гдь есм, вы же чжжди есте и не вѣсте, жко мнѣ единомж власть есть дана. аз есм прежде всѣх вѣк, нн҃ѣ

родихся и не вѣсте, азъ ѿкждж есмь или кто азъ. вѣдаю колико лѣтъ живота нашего. воистинну гла ти оучителж: егда ты раждаешися, и азъ ту стояхъ прежде рождества твоего и видѣхъ азъ. воистинну аще хощеши совершенъ быти оучителж, то послушаи ты мене, азъ тя наоучу премудрости, еяже никто же не вѣсть развѣ мене. яко вамъ истынну реку, и егда оузрите крестъ, тогда речеши: ѿцъ мой еси ты! сущїи же то жидове слышавши словеса глюще: пять лѣтъ (мб. пропущено: имать), что ѿроча сїе глетъ, иже не слышахомъ ни ѿ архїерей, ни ѿ фарисей, ни ѿ оучителей. рече же имъ Їс: не дивитеся тому! вѣдаю, егда миръ созданъ бысть. слышавши словеса сїя жидове и оубояшася и ничтоже можаху рещи. Їс же рече: вѣдаю, оучителю, яко есте слѣпїе — горе вамъ! и хромїе — горе вамъ! яко мене оучите, а себе хвалите. Захуей же емъ его за руку и веде его ко ѿцж, и рече оучитель: горе мнѣ! поими ѿроча сїе Їѡсифе, яко не могу его оучити, але ѡнъ мене оучигъ

(IV.) Їс же играя по обычаю со жидовскими дѣт'ми, вошедши в' жидовскїй храмъ, тече пред ними по слнцж и ста высоко, и повелѣ всѣмъ ити по слнцж и стати (мб. мае бути: сташа) высоко и повелѣ (мб. пропущено кілька слів, в котрих сказано було: щоб ішли за ним у низ по соняшному промені; і діти пішли за ним) стремъ главъ растжпитися (маб. зам.: раступиша ся) [по] слонцж и оубишася вси и нача Їс смѣятися, извѣгшж Їсу по слнцж.

(V.) Прїйде држгїй маистеръ ко Їѡсифу и рече ему: приведи ѿтроча свое, да нажчж его грамотѣ. Їѡсифъ емъ его за ржкж и веде его ко майстрж и оумоли его, да наоучить его алфавита. воспроси же маистеръ Їса далняго слова алфавита. Їс же не рече и молчаше. маистеръ же оудари Їса в' ланитж. Їсъ же рече емоу: по что мя бїеши, злодѣю? азъ ты повѣдаж, да что мя оучиши, а самъ не вѣдаешъ. аще еси правый оучитель, протолкжй мнѣ, [что] зоветсѧ алфавита? и рече по сихъ: азъ есмъ единъ и книги во мнѣ сжть яко мѣдь звѣнящая. слышавши оучитель и смятеся и не оумѣ слова ѿвѣщати ко Їсж. и рече: охъ мнѣ ѡкаянномж! аз измѣнихуся, сам на себе срамотж наведох ѿроча сїе наставляючи на всю ревность! (Пропущено мб. кілька слів, де розказано було, як „маістер“ узяв Ісуса і запровадив назад до Іосифа)... поими брате Їѡсифе его ко себѣ, не стерплж страсти его. и сїе ѿтроча нѣсть ѿ земного роду, но прежде сотвореннаго.

(VI.) Потомъ жноша младо и посѣкоша дрова во сосждѣ (маб. зам. во сусѣдствѣ) Їѡсифовѣ. и оударися секирою и растерза

плеснѣ и нозѣ свои, падъ и в̓мираше и в̓ мовѣ велицей бываше. І҃с же ємъ єго за правꙋю ногꙋ и простяг, и бысть нога цѣла бо-лящіа. и г҃ла І҃с: жноша, востаны: и прехвативши жноша сонній и ѡблобиза й. Народ же многъ диви ся и рѣша І҃сꙋ: во истиннꙋ Б҃гъ живетъ в̓ немъ!

(VII.) Бывшꙋ же І҃сꙋ шѣсть лѣтъ и посла мати єго по во-дꙋ, а ѻнъ тече скоро и разби корча́жецъ и нѣвчомъ ємꙋ води при-нести. ѻнъ же боявся матери своей и знявъ из̓ себе сорочкꙋ и начерпа води полнꙋ и принесе м҃тери. видѣвши же то жидове и дивиша ся. и прихвативши́ся ко матцѣ ѡблобыза й.

(VIII.) И паки во время сѣянія иде І҃с. со ѿцемъ сѣяти пшеницѣ на нивꙋ. Єгда ж ѿцъ єго ѡбѣдаше, и посѣявъ пше-ницѣ єднꙋ спꙋдъ. во єдинъ же день пожне и сотре и принесе де-сять спꙋдовъ пшеницѣ ѿцꙋ своємꙋ. и взялъ Іѡсифъ и цѣлова єго, призвавъ же оубогих и разда пять мѣръ, а себѣ пять мѣръ ѡставилъ.

(IX.) В̓ тоежъ время созда Іѡсифъ полатꙋ мꙋжꙋ богатꙋ зѣло во градѣ. и не имѣяше мѣры, и коротко бысть єдно вер-вено, и печаленъ бысть Іѡсифъ велмй. прійдеже ко ѿцꙋ І҃с и рече ємоу: [по что) печаленъ єси, ѿче мой? и рече Іѡсифъ: зле ми ся стало. и рече І҃с: положи пра́вило на земли! и положи Іѡсифъ правило на земли, и пристꙋпи І҃с, ємъ за конець краткое вервено̓ и протягъ равно з̓ дрꙋгимъ. и рече І҃с: не тꙋжи ѿче мой! что ти покажꙋ, призови мене, а̓ тебѣ сотворꙋ дѣло свое (мб. зам. твое). и рече Іѡсифъ: болозѣ мнѣ б҃ъ такое ѿроча далъ!

(X.) И ємъ єго за рꙋкꙋ Іѡсифъ и веде єго ко майстрꙋ, иж̓ полотенця робить. а майстеръ далъ І҃совѣ тридцять ха́мо[въ] бѣлихъ и рече: оукладн оу рознїе цвѣти: ѡво в̓ червленное, ѡво к̓ зеленое, ѡво в̓ багровое, ѡво в̓ витканое, азъ же на ѡрꙋдїе идꙋ. І҃с же веземъ ха́ми (пропущено: вложи) оусѣ оу чермнꙋ кадь. и прїйде майстеръ и рече: чи оуложилъ єси хами? І҃с же рече: оу-правилъ всѣ в̓ чермнꙋ кадь. ѡнъ же возопи великим гласомъ и растерза ризы своя: чемꙋ єси оуклалъ оу єдинꙋ кадь? азъ тебѣ рекохъ: оу различнїе кади оуложи! и восхити нань копїе. І҃с же оубояся и побѣже. и ста за І҃сомъ древо велико, яко дꙋбъ. и видѣ сїе чꙋдо майстеръ и оубоя ся. потомъ призва єго. и пришедъ І҃с Х҃с Г҃дь Б҃г ц҃р и ста надъ кад̓ю червленною и рече: не тꙋжи майстрꙋ! якихъ тебѣ хамовъ на́добѣ? ѡнъ же рече: всякїе. и вынималъ І҃с Х҃с Г҃дь Б҃гъ ц҃ръ вседержитель хами ѿ различныхъ цвѣтов ис червонои кади. и прїйшовъ ко І҃совѣ Х҃товѣ Г҃дꙋ б҃гꙋ

црєвѣ вседержителѧ майстеръ и оударн чоломъ: во истиннꙋ сн҃ъ человѣческїй, сн҃ъ бж҃їй цр҃кїй ты! и приведе его ко ѿцꙋ его [и рече]: пойми Іѡсифе! се дивнаѧ чꙋдеса видѣхъ.

(XI) Поемъ его Ї̈ѡсифъ и веде его ко майстрѧ книжномꙋ, да наꙋчитъ его алфавита. гл҃а жидовинъ (тут очевидно щось пропущено) . . ста многажды. Ї̈с҃ же гл҃а емоу: ащѐ (sic, зам. аще) ты правый оучитель и наоучоній добре писма, то рци мнѣ алфавита, азъ же ты ѿвѣщаю. (Тут опять щось пропущено) разгнѣвавсѧ и оудари Ї̈с҃а Христа црѧ бг҃а по ланитѣ. Ї̈с҃ же рече: проклѧтий оучителю! [и] падъ ѡний оучитель и в'мре. Ї̈с҃ же прїйде ко ѿцѧ, и ѡскорбѣ Ї̈ѡсифъ ѡ чадѣ.

(XII.) Прїйде ко Ї̈ѡсифꙋ дрꙋгїй майстеръ и рече: приведи сн҃а своего во наказанїе, низли (sic!) могꙋ легко наꙋчити его еллинскимъ книгамъ. и рече Ї̈ѡсифъ: пойми брате его со собою! и оуземъ оучитель со ѡпасенїемъ и веде его. Ї̈с҃ же иде снимъ, вонїйде во домъ его ко дрꙋгимъ оучителемъ, ѡбрѣте книги лежащїѧ на лавицѣ, разгнꙋвъ книгꙋ лежащꙋю великꙋю нача чтити дх҃омъ ст҃ымъ. оучитель же прїйде и послꙋша его глѧ, да болѣе глетъ. народъ же многь прїйде и послꙋша его. и рече оучитель: Ї̈ѡсифе, азъ помѧхъ ѧко оученика себѣ, а ѡнъ исполненъ блгдти бж҃їѧ и прмдрости. и рече: брате Ї̈ѡсифе, пойми его ко себѣ!

(XIII.) Оутрꙋ же бывшꙋ посла Іѡсифъ сн҃а своего Ї̈акова по хврастїе. и се змїѧ лютаѧ оусѣкнꙋла его за рꙋкꙋ; падъ Ї̈аковъ издше. Ї̈с҃ же дꙋнꙋвъ на лице и оугризновенїе аспидꙋ испаде, Ї̈аковъ же прозрѣ, а змїѧ распадесѧ на тры части.

(XIV.) И паки женѣ его (маб. має бути: нѣкой) ѿроча оумре. и плака сѧ жена. слышавъ же Ї̈с҃ и пришедъ тамъ видѣвъ ѿроча мертво и рече: ѿроча, не оумирай, но живо бꙋди! и разсмѣѧ сѧ ѿроча и воста. и рече Ї̈с҃: жено, прїйми ѿроча свое и дай емоу ѧсти. видѣвши же народи многи и рѣша: во истиннꙋ бгъ живетъ в' немъ!

(XV.) И паки бывши высотѣ созданной и спаде человѣкъ с высоти и разбисѧ и оумираше, и стеченню бывшꙋ много людей. слышав Іꙋсъ Хс҃ тече тамо и видѣ человѣка мертва лежаща, и ем' его за рꙋкꙋ и рече емꙋ: человѣче, востани и сотвори дѣло свое! и абїе воста и поклони сѧ ногам' Ї̈совым'. и видѣвши народи многи и чꙋдиша сѧ.

(XVI.) Оутрꙋ же бывшꙋ Ї̈ѡсифъ и мати его искаста его тꙋжаща и ищꙋща, и по трехъ днехъ ѡбрѣтоша его во црквн стоѧща посредѣ оучителей. и послꙋшаша его, да разꙋмѣють ѿ него, ди-

блахꙋ сѧ же и мыслахꙋ в себѣ: како ѿроча преидетъ страшнаѧ книжники? Їѡсифъ и мати рекоста к' немꙋ: что сотворилъ еси намъ, чадо? тако нн҃ѣ скорбѧще и болѧще ѡ тебѣ! рече же Іс҃: что ищете мене? се сꙋть ѡбители ѿца моегѡ, и повелѣ мнѣ быть в ныхъ. или не вѣсте, ѧко ѿц҃ъ мой на небесехъ живетъ? фарисеи же рѣша ко матери: ты ли еси мати ѿрочати сего? ѡна же рече: азъ есм'. и рѣша ей фарисее: бл҃женна ты во женахъ и бл҃гословенъ плодъ чрева твоего! таковыѧ были не видѣхомъ ни ѿ когоже. и воста Іс҃ Хс҃ Гд҃ь Бг҃ъ Цр҃ь Вседержитель и иде во слѣдъ мт҃ре своеѧ. ѿроча же растѧше и крѣплѧше сѧ дхомъ и силою. нн҃ѣ и пр҃но и во вѣки вѣкомъ аминь.

Висше напечатаний текст є в головній основі тотожний з тзв. апокріфічним евангелієм Томи, напечатаним у Тішендорфа в двох редакціях, грецькій і латинській (Const. Tischendorf, Evangelia apocrypha. Lipsiae 1853, pp. 135—170). В словянській апокріфічній літературі се евангеліє стрічає ся дуже рідко; руського тексту доси не звісно ані одного, а звісні тілько два сербські тексти рукописні, з котрих один надрукований в книзі „Описаніе рукописей Хлудова" при N. 162, стор. 320—325 (гл. И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой библіотеки. С. Петерб. 1890 — Сборникъ отд. русск. языка и словесности Имп. Акад. Наукъ, т. LII, стор. 2 прим. 5.). Не маючи під рукою сего тексту, не можу єго порівнати з нашим, і для того ограничу ся на порівнаню нашого тексту з грецьким і латинським. Здаєть ся впрочім, що в нашім закутку апокріф сей не був такий рідкий, як в інших частях Руси, бо в збірці свящ. Ілії Яремецького-Білахевича, писаній по части на Покутю, а по части на Буковині в роках 1742—1750, находимо також шматок сего апокріфа, котрий тут для порівнаня подаю.

Слово ѡ Гд҃ѣ нш҃емъ Іс҃ Хт҃ѣ, како играѧсѧ со дѣт'ми жидовскими и сотворивъ вї птицъ.

(I) Бо едино лѣто їграющє сѧ Гд҃ꙋ нш҃емꙋ Іс҃ Хт҃ꙋ со дѣтьми жидовскими на едномъ мѣстѣ, и взем Іс҃ Хс҃ калꙋ, и сотворивъ вї птицъ, и плеснꙋлъ над ними рꙋками, а ѡніє птицѣ ѡжили и полетѣли. оучꙋвши же тое жидове, и зїйшли сѧ до ради, и пошли до Їѡсифа и мовлѧть: Їѡсифе, ѡтрокъ твой игралетъ в рѣчи дивніє: взѧлъ калꙋ и злѣпивъ вї птиць и плеснꙋвъ рꙋками над птицѧми, а птицѣ ѡжили и полетѣли, ї ѡсквернил намъ сꙋботꙋ.

Пойдеже Іѡсифъ ко Ісꙋ. Іс же игралсѧ и скочил Іѡсифꙋ на рамена. Іѡсифъ же принес Іса на мѣсто свое и научи его. Іс же рече жидовинам: се по нинѣ ѡбалилисте мѧ еси! и се жидове не дойдоша до домꙋ и абїе падоша и оумроша. дрꙋзїи же жидове возопиша и глющe: ѿкꙋдꙋ се ѿроча? и нападоста Іѡсифа глюще: что такое ѿроча имаешъ хитрое? оучи его на доброе, нехай не клинет ї не искꙋшаетъ наших дѣтей, во ти Іѡсифе не бꙋдеш жити с нами во градѣ, але тѧ вижеnем.

(II) Призвав же Іѡсифъ Іса и глю: по что ти клинешъ чꙋжихъ дѣтей, що мрꙋть? прето хотѧть нас вигнати из града. Ісꙋсъ же реклъ ѿцꙋ своемꙋ Іѡсифꙋ: ѿче мой! тїи, иже на насъ глть противꙋ дѣлом своим, нехай ѡглꙋхнꙋтъ и ѡслѣпнꙋтъ! и тое оувѣдавше жидове вси оубоѧшасѧ и не смѣѧше ничтоже на Іса рещи и гнѣватисѧ.

(III) Оучитель же еденъ їменем Затхей (sic!) слиша Іса глюща (мб. пропущено: прїйде) ко Іѡсифꙋ и рече: Іѡсифе брате, се ѿроча имаеш мꙋдро. дай его мнѣ, нехай оучитъ грамотꙋ. поем Іѡсифъ ѿроча ї воведе его ко ꙋчителю и рече: оучи брате ѿроча сїе! слиша же Іс Іѡсифа глющаго и засмѣявсѧ и рече: даскале во истиннꙋ вѣмъ, елико ти рече ѿцъ мой Іѡсифъ. аз есм господь, ви же не вѣсте, якая мнѣ едномꙋ власт, яко аз есм прежде вѣкъ, а нинѣ родихсѧ с вами, и аз вѣмъ, колко лѣт живота вашего. ꙋчителю, послꙋхай мене, аз тѧ наꙋчꙋ премꙋдрости, яже никто не вѣсть развѣ мене и пославшаго мѧ ко вам. сꙋщїѧ жидове оуслишавши словеса сїѧ глюща: е лѣтъ ѡтрочати семꙋ, и глетъ, еже не слишахом ни ѿ архиерей ни ѿ ꙋчитель ни ѿ фарисей. рече Іс: что семꙋ дивитесѧ? вѣдаю, егда бисть мир созданъ. в той час оуслишавши жидове и ꙋбояшасѧ и не смѣяхꙋ ничтоже рещи на Іса. Хрстосъ же играясѧ и скача глюще: вѣдаю, ꙋчителю, яко ви есте слѣпїе — горе вам! яко мене ꙋчите, а сами не знаете, хвалитесѧ! Затхей же взем его, Іса, за рꙋкꙋ и приведе его ко Іѡсифꙋ и рече: пойми, брате Іѡсифе, ѡтроча сїе! я не могꙋ его ꙋчити. ѡ горе мнѣ! ѿроча тое мене ꙋчитъ.

(IV) Іс же вонїйде по ѡбичаю во жидовскїй храм, їграясѧ со дѣтми многими жидовскими. Іс же побѣгне по слонцꙋ по променях пред дѣтми и ста високо, а дѣти жидовскїе пошли за Ісꙋсомъ и полетѣли стрем главъ и побили сѧ вси. І начат Іс смѣятисѧ и збѣже по слонцꙋ.

(V) И рече дрꙋгїй майстеръ ко Іѡсифꙋ: приведи ми ѡтроча и наꙋчꙋ его грамоти. Іѡсифъ же ем Іса за рꙋкꙋ и веде его ко май-

стр8. майстер же взем его 8чити грамоти. Іс҃ же молчаше, не рече ем8 ничто же. майстер же 8дари его в глав8. Іс҃ же рече ем8: по что мя еси оударил въ глав8? разбойник8, злодѣятелю, горе тебѣ! да чого мя оучиши, а сам ничтоже не вѣдаеш? аще-с правій 8читель, протолк8й ми, что мовитъ алфавита? аз же и по сих... книги во мнѣ с8т. майстер же в той ча҃ 8жасе ся и не смѣя ничтоже ізрещи протѣвко штрочати и рече: шх мнѣ! аз шкаянній сам на себе срамот8 наведохъ. и рече: пойми брате Іwсифе штроча сіе. сіе Ѿроча нѣсть Ѿ земнаго рода, но прежде сотворенія.

(VI) Єдинъ юноша младій р8бавъ дрова в с8сѣда Іwсифоваго и 8дарился секирою: стя секира плесень ноги его и пад оумираше, и 8 молвѣ велицей бивши и стеченію тамо народа много. Іс҃ же пойде тамо. ледва прошед сквоз народъ, и прійде идеже лежа штрокъ. и ем его Іс҃ за прав8ю ног8 зар8бан8ю и протягъ и бисть нога болящая здравая. и рече Іс҃: юноша, тебѣ гл҃ю востани! юноша же абіе воста. народ же велми ч8дишася и рече: воистинн8, в сем Ѿрочати бг҃ъ живетъ!

(VII?) (IX?) Потом же Іс҃ хождаше по водѣ и созда себѣ храмин8 каменн8ю, народи же І8дейскіи зѣло ч8дишася таковом8 виденію.

(XIII.) Потом же Іwсифъ послал с҃на своего Іякова по хврастъ. и змѣя лютая 8к8сила его во р8к8, и пад Іяковъ і 8мираше. Іс҃ прійдетъ тамо и д8н8л на лице его, и 8гризнованіе змїино іспадет, Іяковъ прозрѣвъ, а змія распадеся на г҃ части.

(XIV.) Потом женѣ едной штроча 8мретъ, и плака ся жена злѣ за Ѿрочатем. слишав же Іс҃ и тече тамо и видѣ Ѿроча мертво. і д8н8л Іс҃ на 8ста его и рече: востани Ѿроча и живо б8дь! абіе воста штроча и розсмѣя ся. и рече Іс: жено, пріими Ѿроча и дай ем8 ясти. видѣвши тое народи многи и рѣша: во їстинн8, в сем Ѿрочати бг҃ъ живетъ

(XV.) И паки бивше созданію високом8, и впаде чл҃вкъ з б8динк8 вельми високаго и разбив ся і 8мираше. и зїшло ся людей много над шнаго чл҃вка. и прійде Іс҃ тамо и видѣ чл҃вка мертваго лежаща. і емъ его Іс҃ за р8к8 и рече: тебѣ чловче гл҃ю, востани и твори дѣло свое! и абіе чл҃вкъ воставъ и поклонил ся Іс8сови. и видѣвши тое народи и ч8дишася велми.

(XVI.) Іwсифъ же и м҃ти его ищ8ща во Ієрлимѣ, и шбрѣтоста его по г҃ днехъ во церкви посредѣ оучителей. и посл8шавша его, да раз8мѣютъ, и дивлях8 ся, како штроча прейдет старшія книжници и фѣлїозофи. Іwсифъ же и м҃ти рекоста Ісови: почто,

чадо, сотворило-с нам, каво нам велми вила скорбъ. Іс҃ъ же рече: почто ищете мене? многіе сѫт шбители ѹ ѿца моего, повелѣ ми в них бити. не вѣсте ли, како ѡтц҃ъ мой естъ на н҃бсехъ? фарисее же слишавше і рѣша: ти ли еси м҃ти семѹ ѿрочати? М҃рїа же рече: аз есм. фарисее же рѣша: бл҃гословенна ти во женах и бл҃гословен плод твоего чрева! таковїа сла́ви, таковїа сили не видѣхом николи же. воставше же Іс҃ і иде во слѣд м҃тре своеа и вистъ слѹшаай м҃тре своеа и повинѹай са. Іс҃ же спѣаше мѹдростїю и тѣлом и бл҃годать и исцѣленїе творѧше. ми же прославим Ѻ҃ца и С҃на и с҃таго Д҃ха н҃нѣ и п҃рно и во вѣки вѣком аминь.

В скобках перед поодинокими епізодами сего оповіданя ми поклали римські цифри, котрі уможливлюють докладне порівнане змісту обох сих текстів один з одним і з грецьким орігіналом. Ми ограничимо ся тут на такім поверховім порівнаню змісту, лишаючи на пізнійше детальний розбір текстів і дослід над йіх розгалуженем.

Із нумераціі епізодів у обох наших текстах бачимо, що глави I—VI в них зовсім однакові (що до змісту); так само однакове й закінчене (гл. XIII—XVI). Тілько шістьох середніх глав нема в тексті Яремецького-Білахевича, коли не лічити коротенького реченя про ходжене по воді і будоване камяного дому, де за темною стілізацією можна добачити натяки на гл. VII і IX іспасського тексту.

Порівнане нашого тексту (приймаю оба варіанти як випливші з одного тексту — се впрочім не трудно й доказати) з апокріфічним евангелієм Томи, звісним у грецькій і в латинській (троха коротшій) версіі, показує ось що: грецьке евангеліє Томи має глав 19, значить, о 3 більше від нашого тексту; версія латинська має глав XV, значить, о одну менше від нашого тексту. Та коли зважити, що в лат. версіі пропущена власне та глава, що у нас є XVI (епізод узятий із канонічного евангелія Луки гл. II. 41—52), то побачимо, що наш текст в тім пункті близший до латинськоі версіі, чим до грецькоі. Та гляньмо на зміст і порядок глав, виходячи все від нашого тексту.

Гл. I. Історія з 12 глиняними пташками, що за волею Ісуса полетіли, аналогічно розказана в грецькій версіі еванг. Томи гл. 2, в латинській версіі гл. 4, в грецькій *Σύγγραμμα τοῦ ἁ. ἀπ. Θώμα* гл. 2, в тзв. арабськім евангелію вродженя і дітства Ісусового (Evangelium infantiae Arabicum) гл. 46 і в фальшивім евангелію Маттея гл. 27.

Гл. II. Йосиф упоминає Ісуса, щоб не кляв, Ісус мстить ся на тих, що на него жалувались, Йосиф тягне его за вухо, пор. Ev. Thomae

graece гл. 5, Ev. Th. lat. гл. 4 і 5, Syngr. Th. гл. 3, аналогічні місця є і в Pseudo-evang. Matthaei гл. 29.

Гл. III. Історія з учителем Закхеєм займає в грецькій версіі єв. Томи три глави (6, 7 і 8), в латинській версіі одну гл. (6), в еванг. арабськім одну гл. (48), у псевдо-Маттея одну (30).

Гл. IV, в наших текстах досить неясно стилізована, в такій формі не істнує в жаднім іншім тексті. В текстах грецьких і в латинськім (єв. Томи грецьке гл. 9, лат. гл. 7, Syngr. Th. гл. 6, єв. арабське гл. 44, єв. псевдо-Матт. гл. 32.) розказано в аналогічнім місці, що Ісус бавив ся з дітьми на даху, один хлопець упав з даху і забив ся, прочі діти повтікали, родичі вбитого хлопця обвинуватили Ісуса, а той ожив вив забитого. Як бачимо, епізод зовсім не похожий на наш, де по при всій неясности оба варіанти згідно говорять про „ходжене по сонцю", т. є. по сонячнім проміні в гору і в низ і про те, що всі діти, наслідуючи в тім Ісуса, попадали і побили ся. Чи наш епізод властивий тілько словянським перекладам сего апокріфа, чи може має своє жерело в якійсь іншій, доси незвісній грецькій версіі?

Гл. V, епізод з другим учителем, що вдарив Ісуса в лице, а потім завстиданий відвів єго до Йосифа, повторяє ся в нашім тексті в гл. XI. В грецьких текстах находимо ураз із Закхеєм тілько трьох учителів Ісусових; наш текст говорить про чотирьох, т. є. про трьох без Закхея. Епізод з другим учителем, котрий ударив Ісуса в голову і за те був покараний тим, що єму рука всохла, находимо в грецьким єванг. Томи гл. 14, лат. єв. Th гл. 12, єв. арабське гл. 49. Наш текст найбільше ще похожий на оповіданє псевдо - Маттея (гл. 31), де другий учитель названий Леві. Той зачинає вчити Ісуса азбуки, але Ісус мовчить. Леві вдарив Ісуса різкою. Тоді Ісус толкує єму значінє поодиноких букв. Леві кричить, що сей хлопець варт висіти на хресті і тікає від него (Tischendorf, Evangelia apocrypha, стор. 94—96). Інтересно, що з усіх апокріфічних евангелій власне тілько одно євангеліє псевдо-Маттея говорить так само як і наш текст про чотирьох учителів Ісусових.

Гл. VI. Вилічене хлопця, що рубаючи дрова розтяв собі ногу, розказано в єв. Томи грецькім гл. 10, в лат. гл. 8.

Гл. VII, про те, як Ісус розбивши коновку приніс води в сорочці, розказана в єв. Т. грець. гл. 11, лат. гл. 9, єв. арабськім г. 45, псевдо-Маттея гл. 33.

Гл. VIII, історія чудесного посіву пшениці, розказана в єв. Томи грець. гл. 12, лат. гл. 10, псевдо-Маттея гл. 34.

Гл. IX, про Йосифове теслярство і чудесне натягнене прикороткого

дерева Ісусом розказана в ев. Томи грецькім гл. 13, латинськім гл. 11, Syngramma Thomae гл. 9, хоч усюди досить відмінно від нашого: Йосиф — столяр і робить ліжко, а Ісус продовжує коротку дошку. У псевдо-Маттея Йосиф також робить 6 ліжок і каже Ісусови порізати дошки після поданої міри. Той не слухає, ріже одні коротші, а другі довші, а опісля чудесно рівнає. Як бачимо, наш текст не сходить ся з жадним доси звісним апокріфом.

Гл. X. Фарбоване полотен. В Тішендорфовських текстах євангелія Томи сего епізоду не находимо; є він тілько в однім рукописі сего євангелія, що находить ся в Парижі і опублікований був ученим Тіло (Thilo, Codex apocryphus, стор. 289), і в євангелію арабськім гл. 37, хоча оба сі тексти подають сей епізод досить відмінно від нашого. Інтересно, що версія зовсім подібна до нашого тексту находить ся тілько у магометанських писателів (гл. Rudolf Hofmann, Das Leben Jesu nach den Apokryphen, Leipzig 1851, стор. 235).

Гл. XI. Епізод з третім учителем, котрий ударив Ісуса і тут же на місці вмер, зовсім аналогічно розказаний знов тілько у псевдо-Маттея гл. 38. В євангелію Томи (грець. гл. 14 і лат. гл. 12) учитель бє Ісуса по голові, задля чого Ісус закляв єму, учителеви зараз усхла рука і він упав лицем до землі; впрочім пізнійше Ісус уздоровив єму всохшу руку.

Гл. XII. У четвертого вчителя Ісус без науки читає і толкує книгу, пор. єванг. Томи грецьке гл. 15, лат. гл. 14, псевдо-Маттея гл. 39, єв. арабське гл. 49.

Гл. XIII. Ісус уздоровлює Якова вкушеного гадюкою, пор. єв. Томи грецьке гл. 26, лат. гл. 14, псевдо-Маттея гл. 41, арабське гл. 43.

Гл. XIV. Воскресенє дитини, епізод скопіований з канонічних євангелій, де розказано про дочку Яіра, пор. єванг. Томи грець. гл. 17, лат. гл. 15.

Гл. XV. Воскресенє робітника, що впав з високоі будівлі, находимо тілько в грецькій версіі євангелія Томи гл. 18, — в жаднім іншім апокріфі сего епізоду нема.

Гл. XVI. Ісус у храмі між книжниками, — опять переробка з канонічного євангелія з апокріфічними додатками, котрі впрочім в наших текстах значно повкорочувані (пропущена розмова Ісуса з книжниками, з звіздарем, з лікарем), гл. єванг. Томи грецьке гл. 19, арабське гл. 50—53.

З порівнаня змісту сих апокріфів бачимо ясно, що наш текст не

є перекладом жадного із них, але являє ся осібною і то з многих поглядів дуже інтересною редакцією так званого евангелія Томи і містить в собі такі легенди, котрі досі були незвісні в апокріфах про дітство Ісусове. Де і під якими впливами повстала ся редакція, на разі годі розсудити, та все таки можна сказати, що далеко більше подробиць вказує на єі східне походжіне, ніж на західне.

Іван Франко.

Із фольклорного руху в Західній Европі.

„Житє і Слово“, як перший фольклорний орган на українській мові, мусить передовсім числити на читателів та співробітників у Галичині, де ніякого фольклорного руху зовсім ще не ма, де тільки етнографія ще якось розвиваєть ся і де через те публіка про фольклор знає дуже мало. Тому то ми думаємо, що не буде лишнім зглянути хоч поверхово те, що робить ся на полі фольклору в західній Европі, розуміеть ся, не подаючи ані повної бібліографії предмету, ані пускаючись у подробиці, бо-ж пишемо не для спеціалістів, але для ширшого загалу публіки.

Під назвою фольклору [1]) розуміємо науку, котра займаєть ся в порівняючий спосіб дослідами над устною словесністю. Наука ця найтіснійше сполучена з історією літератури, бо звичайно дуже трудно провести докладну границю між устною словесністю, а письменством; з другого боку вона втягає у свій обсяг подекуди і псіхологію і історію релігійної та соціальної еволюції людськости і через те має деякі точкі стичні з тзв. етнопсіхологією (Völkerpsychologie), мітологією, соціологією і історією культури в загалі, тим більше, що і всі ті спеціальні галузі знаня опирають ся, як і фольклор, у значній мірі на етнографічнім матеріалі.

Фольклор — наука ще зовсім молода, бо хоча заінтересованє народною словесністю подибуємо ще в другій половині XVIII. в. [2]) — однак властиво фольклорний, космополітично-порівняючий напрям дослідів наукових почав ся саме перед 30 роками, а розвинув ся найбільше за останні 10—15 літ.

На початку цього століття, доки зібраний матеріал не виходив поза межі кількох европейських народів, учені намагались придавати плодам

---

[1]) Фольклор — слово англійське (folklore) зложене з двох слів: folk i lore, з котрих перше значить народ, люд, а друге — знане, відомість.

[2]) Томас Персі видав у 1765 р. народні англійські пісні, а Гердер через тринадцять літ після нього свою знамениту збірку „Stimmen der Völker in Liedern“.

народньоі творчости головно мітологічне значінє і шукали в них якогось спеціяльного духа певного народу, на підставі чого можна б було будувати специфічно-національну філософію. Згодом, коли матеріали чим раз більше зростали, коли вчені познайомились з народньою словесністю Індії і коли побачили, що все те, що вважалось за індівідуальну власність поодиноких народів, істнує і у інших, часом дуже віддалених племін, повстала теорія, що всі індоевропейські народні сюжети мають одно спільне жерело і що сучасна народня словесність усіх Арійців — це зостанки давньоі минувшини, коли то всі Арійці жили ще спільним житєм у спільній своїй вітчині. Батьками ціеі теоріі були німецькі вчені брати Яків і Вільгельм Грімми [3]). Між їх учениками визначують ся: Макс Мюллер [4]), Анджело де Губернатіс [5]), Ган [6]), Шварц [7]), Бреаль, Бодрі, Дармстетер, Кокс, Келлі, Афанасьев і інші.

Але ця теорія була вже швидко захитана у своіх основах. Завдяки подорожним та оріенталістам збиралось що раз то більше матеріалу до порівнаня. Почало відкривати ся, що сюжети народніх творів спільні не тільки у народів арійськоі родини. Деякі вчені звернули на це пильну увагу. Вже 1829 р. Лобек у своім „Aglaophamos"-і натякав на споріднене грецьких переказів з казками сучасних варварських племін. Француз Морі теж користував ся порівнанєм переказів народів дуже від себе віддалених [8]). Досліди археологів виказали, що взаємини між ріжними народностями істнували в далеко більших розмірах, ніж доси здавалось. Відкритя санскритологів, ассірологів і єгиптологів доказували, що вплив східних культур на европейські народи був дуже сильний. Все це було причиною зміни поглядів на устню словесність. Показалось, що величезна частина спільного у ріжних народів повстала дорогою запозиченя одним народом від другого вже в часах історичних і то навіть досить пізно, так, що письменство відіграло в тім процесі дуже важну ролю. Число прихильників і сторонників доктріни Гріммів (т. з. мітологічноі) почало вменшатись. Головна заслуга у цім повороті належить професору липського університету Т. Бенфею, котрий у пе-

---

[3]) Їх головні праці: „Kinder- u. Hausmärchen" 3 т. Берлін 1812—1822 і „Deutsche Sagen" 2 т. Берлін 1818—1822.

[4]) „Chips from a german workshop" Лондон 1863—75; „Essay on comparative Mythology". Л. 1878; „Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by the religions of India." Л. 1878

[5]) „Storia delle novelline popolari" Мілан 1883; „Letture sopra la mitologia comparata" М 1880; „Mithological Zoology" Лондон 872; „Mithologie des Plantes" Париж 1878—1882.

[6]) „Griechische und albanesische Märchen" Липськ 1864; „Sagwissenschaftliche Studien." Єна 1872—1874.

[7]) „Der heutige Volksglaube u. das alte Heidenthum" Берлін 1880, „Der Ursprung der Mythologie, dargelegt an griechischer u. deutscher Sage." Берлін 1860; „Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer u. Deutschen" Б. 1864—1879.

[8]) Maury. „Légendes pieuses du Moyen-age" 1843; „Croyances et légendes de l'antiquité" 1861.

дні́м слові та коментаріях до переложеного йім індійського збірника казок „Панчатантра“ [9]) доказав, що більшість сюжетів народньоі словесности европейських народів запозичена на Сході, передовсім з Індіі, звідки двома шляхами (через Персію та Арабію і на північ через Монголію) йшли ці сюжети в Европу. Погляди Бенфея з кождим роком здобувають усе більшу прихильність учених, котрі з великим успіхом працюють на вказаній ним дорозі, так що недобитки мітологічноі школи незабаром певно вже зникнуть з наукового поля. Школа Бенфея поки що посвячує найбільше заходів дослідам над розповсюдженем, мандрівками та запозичуванем поодиноких сюжетів народньоі словесности, полишаючи на боці питане про йіх первісне походжене, тоб то про процес йіх повставаня, бо ця справа більше відносить ся до мітологіі і етнопсіхологіі (Völkerpsychologie) і може бути полагоджена тільки тоді, як увесь зібраний матеріал буде розкласіфікований, і об'яснений порівняючо.

Майже до останнього десятка літ фольклорний рух обмежував ся на видаваню окремих книжок, брошур, студій, розправ ітп., але коли рух той почав захоплювати що раз то ширші круги вчених, явилась потреба закладаня спеціальних товариств фольклорних та видаваня спеціальних часописів.

Рух у тім напрямі найсильнійше об'явив ся у Франціі і це зовсім не диво, коли будемо мати на увазі, як багато Французів працює на полі фольклору. Досить буде згадати такі імена як: E. Cosquin, N. Gaidoz, P. Sébillot, G. Paris, A Rambaud, N. Carnoy, Maspero, Puimaigre, E Rolland, Theuriet, Vicaire, Vinson, X. Marmier, E. Hamy. Brueyre, Ducoudray, Bourgault і инші.

1878 р. Rolland і Gaidoz почали видавати двотижденник „Mélusine, recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages“. Але вже у 1879 р. часопись ця перестала виходити, позаяк у Франціі мала тільки 17 передплатників. Та вже весною 1884 р. „Melusine“ воскресла і з того часу виходить вже без перерви під редакцією самого Gaid z'a.

Любителі народньоі словесности ще в 1882 р. почали у Франціі сполучатись. Так у Парижі сходились вони кождого останнього дня в місяці на засіданя, котрі названо „les diners de ma mére l'Oye“. Кожний такий обід закінчав ся співом народніх пісень на ріжних мовах. На остатнім обіді в 1885 р. повстав проект заснованя „Société des Traditions populaires“. Проект той швидко був осущений і в 1885 р. засновано товариство, котре має збирати і виясню вати народню сло-

---

[9]) Pantschatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung u. Anmerkungen von Theodor Benfey. 2 т. Leipzig 1859. Годить ся згадати, що головна суть думок, розвитих Бенфеєм, ще 1838 р. висказана була Французом Loiseleur des Longchamps у его книжці „Essai sur les Fables Indiénnes et leur propagation dans l'Europe“, а опісля повторена німецьким оріенталістом Брокгаузом (Dr. Hermann Brockhaus. Die Märchensammlung des Somadeva Bhatta aus Kaschmir. Leipzig 1843. передмова стор. VIII).

весність. Товариство це придбало собі членів серед учених, літератів і артистів усяких народностів, між котрими єсть багато ймен европейської слави, як от Богішіч, Бреаль, Hovelaque, A. Lang, Quatrefages, Renan, Topinard і інші. Головою товариства вибрано звісного французького етнографа P. Sébillot'а. Згадана „Société" почала видавати свої органи: місячник „Revue des Traditions populaires" і річник „Annuaire des Traditions populaires". Але вже в першому році істнуваня „Revue des traditions populaires" почались деякі непорозуміня в редакції часописі: деякі єі члени не годились на предметовий характер того місячника, бажаючи не тільки громадити, порівнювати і клясіфікувати перекази, але робити досліди над йіх відносинами до штуки і літератури. Тому то відділив ся гурток людей під проводом F. Carnoy (видавця фольклорних матеріалів пікардійських, алжірських казок та французьких легенд) і заклав новий орган „La Tradition, revue générale des contes, legendes, chants, usages, traditions et arts populaires". Цей орган стараєть ся оминати назви фольклор, фольклоріст, а вживає назв традіціонізм і традіціоніст Крім того „La Tradition" відрізняєть ся від „Revue des traditions populaires" і тим, що подає багато поезії мітологічного та легендового змісту. При місячнику „La Tradition" виходить „Collection internationale de la „Tradition", у котрій межи іншими працями вийшла монографія Carnoy „Les contes d'animaux dans les romans du Renard". Крім тих часописів від 1883 до 1890 виходила ще „Revue d'Ethnographie" — орган етнографічного музея у Парижі, в котрій були заміщувані теж деякі фольклорні праці. Фольклорові уділяють місце щей інші французькі часописі, як: „Romania", „Revue Celtique", „R. Britannique", R. littéraire" і т. і.

В Італії рух фольклорний теж досить сильний. Вже від 1877 до 1879 р. звісний етнограф, котрий найбільше працював над сіцілійськими піснями, G. Pitre видавав часопись „Rivista di letteratura popolare". Той самий вчений у спілці з S Marino почав 1882 р. видавати у Палермо орган „Archivio per Io studio delle tradizioni popolari", в котрім богато місця уділяєть ся і іспанському і португальському фольклорові. В Неаполі тогож самого року появив ся під редакцією L Molinaro del Chiavo місячник „Giambattista Basile, archivio di letteratura popolare". Із співробітників усіх тих часописів найбільше звісні: Nigra, d'Ancona, F. Cannizaro, D. Comparetti, Finamore, V. Imbriani, Salomoni, Tigri і інші.

І на Піренейськім півострові дуже зріс інтерес до фольклорних дослідів Майже у всіх більших містах позавязувались фольклорні товариства з центральним зарядом у Мадриті під назвою „Sociedad folklorico Espanol" (1882). Головним ініціатором того був Antonio Machado y Alvarez, котрий видав кільканадцять томів бібліотеки творів народньої словесности. В Андалюзії найбільше працюють Alexandro Guichot y Sierra (Севілля) і Francesco Rodriguez Maria (котрий видав пять томів „Cuentos populares espanoles"). У Естрамадурі — Luiz Romero y Espinoza видавав часопись „El Folklore Betico Extremeno", до співробітників котрої належали: D. Costa, Machado - Alvarez, Fon-

tanales і другі. Крім того істнують товариства фольклорні в поодиноких провінціях, котрі спеціально займають ся дослідами над місцевою народньою славесністю і мають свої органи, котрі однак дуже ефемерні і звичайно істнують не довго. До таких спеціальних товариств належить: „El Folklore Castellano“ під проводом знаменитого поета Nunez de Arce; „Folklore catala“ в Барцелоні; „Folklore Gallego“ в Галліції; „El Folklore Basco Navarra“, котре видає часопись у мові Басків „Euskalleria“. У Логроньо виходить часопись „Folklore riojano“.

Із Іспанії рух той перейшов і до сусідньоі Португалії, де в 1885 р. засновано товариство „Folklore portugués“, але часопись, котру видавало це товариство під редакцію Ad. Coelho, упала через недостачу передплатників.

Серед германських народів найбільше розвинув ся фольклор у Англії. Там властиво засновано перше фольклорне товариство в Лондоні 1878 р. „Folk-Lore Society“, котре почало видавати аж три органи: „Folk-Lore Record“, „Folk-Lore Journal“ і „Folk-Lore Magazine“, котрі займались громадженем фольклорних матеріалів не тілько англійських, але східньоазійських, африканських, австральських і американських, що особливо легко для Англічан, котрі мають постійні зносини зі своіми позаевропейськими колоніями. Тепер замісць „Folk-Lore Journal“, котрий злучив ся з часописю „Archeological Revue“, виходить місячник „Folk-Lore“. У Бостоні в Сполучених Державах Північноі Америки від 1880 р. виходить під редакцією Nevell'a англійська часопись „The Journal of American Folklore“.

Німці якось доси не дуже далеко посунулись на тім полі. В р. 1881 у Рендсбурзі почала появлятись невеличка часопись „Am Urds-Brunnen, Mittheilungen für Freunde volksthümlich-wissenschaftlicher Kunde“, котра тепер під заголовком зміненим на „Am Ur-Quell, Monatschrift für Volkkunde“ виходить у Ландені в Шлезвіку під редакцією Ф. Крауса, що живе у Відні. Тільки в 1891 р. почала виходити „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“ в Берліні під редакцією Ф. Вейнгольда, котра може стати на рівні з подібними часописями у Франціі та Англіі. Але багато статей фольклорного змісту подають часописі не спеціально фольклорні, як: „Das Ausland“, „Globus“, „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“ та видавництва академій, особливо віденськоі, монахійськоі та берлінськоі.

Шведи видають у Штокгольмі від 1878 р. орган „Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmalen sek svenskt folklif“. Це єсть орган наукових товариств в Упсалі, Гельсінгфорсі і Лунді. Із шведських фольклористів найбільше звісні: Bondesen, Svensen і Quanten.

У Бельгії фламандське товариство „Het Taalverbond“ заклало в Антверпіі 1887 р. спеціальний відділ для студій фольклорних. Окрім того істнують фламандські фольклорні товариства в Брюсселі, Антверпіі і Гандаві.

Л. Василевський.

СТАРІ ХАРТІЇ ВІЛЬНОСТИ.

І. Вступні замітки.

(*Далі.*) Геродот став на тому, що об'єктівно звів ріжні думки про хиби і добрі боки трьох політичних сістем: монархіі, олігархіі і демократіі. Але більша частина пізнійших писателів грецьких явно дивить ся з нехітю на демократію і обертаєть ся прихильно до олігархіі і навіть до монархіі. На те було багато причин, і ми далеко б зайшли, коли б почали розбираги йіх. Ми можемо тут лишень коротко вказати на найголовнійші з них.

Безспорно, що безпосереднє порядкованє всіх справ державних, в тім числі і загряничних, народньою радою мало своі невигоди, між інчим через непостійність палкого народу. Сю хибу атенськоі демократіі вказав напр. речник Ісократ в промові про мир (52 і далі). Значні невигоди мала і постанова урядників по жеребу, про котру говорить Отан у Геродота як про одну з головних ознак демократіі, хоч напр. в Атенах важні урядники, стратеги, в руках котрих було військо, діпломатія і фінанси, ніколи не поставлялись по жеребу, а вибирались у народній раді. Така постанова урядників по жеребу, як і поділ уряду між кількома особами (два царі в Спарті, кілька архонтів в Атенах, два консули в Римі і т. п.) витікали з вічного страху старих республік, щоб який урядник не захопив у своі руки верховоі власти, а сей характеристичний для тих республік страх витікав з почутя йіх хисткости. Але звісно, такий спосіб постанови урядників, по правді, викликував проти себе закиди і насмішки подібні до тих, які говорив Сократ. (Гл. Ксенофонт, Спомини про Сократа І, 2, 4.). Мусіла відвернути многих Греків від демократіі або навіть в загалі від республіки і та жорстока, руйнуюча боротьба між партіями в часи Пелопонезськоі війни, яку описав Тукідід і котра піддала єму премудру, хоч гірку увагу: „Безумний чоловік! щоб подужати своіх ворогів, він хоче зламати ті самі закони, котрі в часи подібних заколотів стояли б на сторожі для спільного добра; він нищить те, що могло б охоронити єго самого, коли б єму прийшла потреба стати під захист тих законів.“ Гіркота сеі уваги ще вбільшуєть ся думкою Тукідіда, що „чоловік і під управою законів легко склоняє ся до проступків.“ *)

З часів Пелопонезськоі війни не тілько явний реакціонер Арістофан пише злобні карікатури на демократію (див. особливо комедію

*) Тукідід, Пелопонезська війна, III 84. Треба завважати, що в Атенах, де народ здавна привик до демократичного уряду, він держав себе далеко спокійнійше, аніж деінде, і не було таких проявів кровавоі боротьби партій, як напр. на Керкирі.

„Кіники,“ в котрій Демос виставлений зовсім ідіотом), але й Сократ, котрий не хвалив олігархічного перевороту 412 р., висміює демос. Ученики Сократа, як Ксенофонт і Платон, пішли далі на сій дорозі. Тут ми бачимо інтересну річ, як в грецьких громадах поступ моральноі філософіі почина йти об руку з політичною реакцією.

Головна причина такоі чудноі речі лежить у тому, що, починаючи з Сократа або навіть ще з Пітагора, древня філософія вступила в період, котрий завершив ся виробом думок християнських, і серед неі почав вироблятись абстрактно-ідеалістичний світогляд, котрий прикладав до людських осіб і громад абсолютну мірку, проти котроі всяка людська громада виявлялась так несовершенною, що се мусіло викликувати до неі у мораліста тілько огидливість. Сей моралістичний ідеалізм привів уже стоіків до явного пессімізму, котрий з часом у християн дійшов до повноі зневаги до громади земноі для громади небесноі, божоі (Civitas Dei св. Августина), до монашеського втіканя від людського товариства.*)

В ранійші часи початки таких поглядів приводили філософів до думки про те, що урядова власть в громаді мусить бути в руках не реального народу з єго хибами і слаботами, а в руках совершенних людей, арістократій (уряду ліпших), наймудрійших, або в руках наймудрійшого і найдобродітельного — тіранна.**) Але позаяк ідеалістична філософія не давала ясноі відповіді на запит, яким же способом можна знайти і держати на висшому уряді таких найліпших людей, то ся філософія в житю політичному лишень підпирала реакцію проти демократіі, на користь фактичноі олігархіі і тіранніі, далеких від совершенства. Се між інчим поясня те, що деякі ученики Сократа взяли участь в олігархічному перевороті 412 р. і навіть в уряді 30 тіраннів 404 р., а Алкібіад держав себе часто як звичайний тіран.

З політичних писателів, учеників Сократа, Ксенофонт в однім

*) Се втікане мало собі попередників і в старі віки, особливо в Єгипті, де перш усего розвилось і християнське монашество, але на жаль ми мало об тім знаємо Більш відоме відшельництво індійське, про котре з часів походу Александра Македонського почала доходити чутка і в світ погречений і грецький.

**) Думки самого Сократа про се Ксенофонт передає в таких словах: „За царів і архонтів Сократ уважав не тих, хто держав скипетр або котрих вибрали низші від них, але тих, хто вміє урядувати.“ З дальших слів Ксенофонта видно, що Сократ волів більше уряд найбільше мудрого монарха або тіранна, і коли єго питали, що буде, коли тіран не схоче слухати правдивих уваг або почне вбивати тих, хто йіх робить єму, то Сократ не знаходив відповіді окрім такоі, що тоді самому-ж тіраннові гірш буде, що він же сам тоді скорше згине. (Ксенофонт, Спомини, III 9, 10—13.) Так в політичних думках знаменитого мораліста не було власне політичного, констітуційного елементу.

своім ділі (Держава Атенян) висміяв атенську демократію, в другім (Держава Лакедемонян) похвалив фактичну олігархію спартанську, а в двох теоретичних ділах „Гієрон або про тіраннію“ і „Киропедія“ явно виставив своім ідеалом монархію, навіть обставлену церемоніалом на азіатський лад, віддаляючим підданих від монарха як від істоти висшоі. Тілько-ж треба памятати, що монархія Ксенофонта, як у загалі древніх учителів, восточних як і классичних, зовсім не монархія дінастична, а дійсно діктатура „найліпшоі особи, котра по всьому ліпша від своіх підданих.“ *)

Другий знаменитий ученик Сократа, Платон, в своім ділі про Державу виложив ідеал олігархічний (урядуванє філософів і вояків, про котрих Платон мав думки мало відмінні від думок брахманів про касти), тоді як в розмові Політик Платон дивить ся на царів, по гомеровському, як на пастухів народу. В розмові про Закони Платон хоч збудував сложну констітуцію із урядів демократичних і з арістократичних, з тим, що олігархія в лиці 10 найстарших з ради сторожів закону (номофілактів) ставить ся на чолі держави, та все таки говорить, що найліпший уряд був би уряд „молодого, розумного, спосібного до науки, памятливого, сміливого, великодушнього тіранна.“ **)

Тимчасом, як найвиднійші грецькі учителі так віддалялись у своіх ідеалах від демократіі і навіть від республіки, житє поставило перед Греками ще нову справу: національну одностайність. Ні Атени, ні Спарта, ні Теби, котрі по черзі здобували собі перевагу і проводирство (гегемонію) серед грецьких громад, не були в силах установити ту одностайність. Тим часом та одностайність була потрібна в імя многих матеріальних і моральних інтересів в самій европейській Греціі, а окрім того розселенє Греків по берегам Середземного моря і навіть в середині Єгипту і Азіі і конкурренція йіх з Фінікіянами піднімали

*) Киропедія, VIII, 1, 40. Ми побачимо далі, що „легітімна“ монархія — се уряд пізнійшого часу, і власне більше західний ніж східний. З поводу діла Ксенофонтового про тіраннію, виложеного як розмова між поетом Сімонідом і сіракузським тіранном Гієроном, ми завважаемо, що грецька історія робить звичайно вражінє переважно республіканськоі, між інчим через те, що в ній звичайно виставляють на першій план Спарту і Атени, тоді як у Сіракузах тіраннія була майже постійною формою уряду, Сіракузи ж теж грали важну ролю в грецькому світі, політичну і культурну.

**) Платон, Закони, III, 709—710. Звісно, що учені не згоджують ся в справі, чи дійсно діла „Держава Атенян“ і „Держава Лакедемонців“ написані Ксенофонтом, а „Політик“ і „Закони“ Платоном. Та для нас тут важна не справа особистого авторства сих діл, а ті думки, котрі в них виложені, і котрі ходили під тим чи другим іменем.

справу ще про ширшу політичну спілку. Після невдачі попередніх проб гегемонії серед грецьких громад, замір звести Греків до одностайности заявили огречені чужинці (варвари) царі Македонії, Пилип і Александер, і на перших порах їїм се й удало ся. Не всі Греки були раді такій на пів варварській і царській гегемонії, але були між грецькими вчителями такі, котрі привітали єї, хоч і не зрікались зовсім привичного республіканського уряду в рідних їїм громадах. Так атенський речник Ісократ в листі до Пилипа радить єму „встановити між Греками згоду, а воювати з варварами.“ Атенський речник змагаєть ся так виложити спосіб поступуваня македонського царя з ріжними народами, єму підданими: він мусить „Грекам добродійствувати, над Македонянами царювати (по царському, а не по тіранському, прибавля Ісократ), а над варварами господарювати“. (Ісократ, Пилип, 16, 154, 155.) На ділі важко було вдержати такі тонкі відміни, — і вже Александер Великий почав брати собі вид і звички азіатського деспота, котрих в прінціпі, як ми бачили, не відкидав і Ксенофонт. Грецькі держави, основані після Александра В. в Єгипті і в Азії, були вже чистими деспотіями і мусіли впливати своєю політичною формою на ввесь грецький світ.

Македонсько-царська гегемонія була врештою дуже поверхова, побічна проява в самій Греції і через те там не могла держатись міцно. Окрім того Греки занадто вже привикли до республік, а многі грецькі громади і до демократії, щоб зректись зовсім сих форм уряду. Через се новий період тіраннів у Греції (перший період може бути вложений у роки 650—500, другий в р. 350—150 до Р. Хр.) був там добою завзятого взаїмного вибиваня ріжних громадських елементів. А в той же час поєднанє Греків на основі республіканській не могло виробитись не тільки по побічним причинам, а і через те, що інтеллігенція грецька, як ми бачили, віддалилась від республіканського ідеалу задля ідей абсолютного морального совершенства.

В період македонський грецька думка пробовала стати на більш позітівну точку при обсуджуваню справи форм державних, на точку відносно-історичну, котра одна тільки й може бути признана за політичну. Сей замір видно в Політиці Арістотеля і в VI. книзі історичного діла Полібія. Але Арістотель власне ухилив ся від обсуду справи політичного ідеалу, а дав переважно классіфікацію відомих єму форм державних, поділивши їїх на три правильні: царство (*βασιλεία*), арістократія і політія (*πολιτεία*, поміркована демократія) і три неправильні: тіраннія, олігархія і демократія. Коли в новій Европі Політіка Арістотеля вважалась джерелом лібе-

рально-демократичних думок, то більше через звод історично-політичного матеріалу, ніж через свої думки.

Полібій власне розложив Арістотелевих шість статичних видів уряду в дінамічному, історичному порядку, показав, як царство (котре Полібій вважа перше за виборне, а далі за наслідственне) переходить в тіраннію, як утиски тіранніі викликають арістократичний переворот, як арістократія переходить в олігархію, як ся остатня викликує демократію, котра потім переходить в охлократію (пануванє юрби, черні), а ся дає на останку привід до появи опять пана і монарха (*δεσπότης καὶ μόναρχος*). „Такий, каже Полібій, круг урядів, природний порядок, по котрому вони міняють ся і впять вертають ся до початкового уряду."

Спинити такий кругохід і вдержати вільність (*ἐλευθερίη*) пощастило ся з грецьких громад, по думці Полібія, лишень державі Лікурга, котрий зілляв у одно елементи монархіі, арістократіі і демократіі. Але ще мудрійший з сего погляду, по думці того знаменитого Грека історика, державний уряд Риму, котрого гегемонію над вселенною (*οἰκουμένη*) Полібій радить отверто признати своім землякам.

Поки що ми не будемо розбирати думок Полібія про римську державу, а вкажемо лишень на те, що й сей найрозумнійший із древніх істориків не доглядів, що форми римськоі республіки були так само як і форми грецьких республік прилагоджені лишень для держави городськоі, а зовсім не для національноі, а тим менше для інтернаціональноі

Писана історія показує нам з самого початку Рим як монархію, з царями виборними і дожитевими Мабуть се не найстарша форма, перед котрою мусіла бути монархія героічно-дінастична, подібна до тих, які ми бачимо в гомерівській Греціі. В усякім разі писана історія росказує нам, як в кінці VI. в. до Р. Хр. римська монархія була замінена республікою арістократичною, котра потім приблизилась до демократіі. Тільки ж не глядючи на те, що в Римі досить довго істнувала республіка досить демократична, література римська не дає нам примірів такоі республіканськоі свідомости і в загалі таких політичних писань, які бачимо в літературі грецькій. Єдине римське писанє, котре можна поставити поряд зо згаданими грецькими, се розмова Ціцерона про Державу (De Republica), котра на жаль дійшла до нас не цілою, як і многі власне найліпші історичні писаня грецькі і римські (як Політика Арістотеля, Історія Полібія, писаня Таціта і др.) — ознака, що древня публіка не дуже то ними інтересувалась.

Писанє Ціцерона є власне викладом думок Полібія про римську державу, з тою відміною, що ідеалом для Ціцерона являєть ся все таки

монархія в роді тіеі, про яку марив автор діла про Закони, котре приписуеть ся Платону. Через те Ціцерон оступаеть ся і за римську історичну монархію, кажучи, що переступки останнього царя не можуть вменшувати гарних боків усего монархічного порядку. *)

Тут ми завважаемо, що напроти думок Полібія і Ціцерона в римськім державнім ладі по вигнаню царів переважав арістократичний елемент — сенат, на склад котрого народ ніколи не мав прямого впливу. В відміну від ради (*βουλή*) атенськоі і навіть сенату спартанського (*γερουσία*), сенат римський ніколи не був виборною коллегією: сенаторів з початку наставляли царі, потім консули, опісля цензори. Народний вибір впливав на склад сенату лишень по части і посередно після закону 325 р. до Р. Хр. (lex Ovinia), по котрому виборні висші урядники, як консули, претори і курульські еділи обовязково ставали сенаторами. Але самодержавні в свойому крузі і нікому не відповідаючі цензори могли виключити всякого зо спису сенаторів, котрий робив ся раз у 5 років. Се цензорське самодержавство в купі з другими подібними ему перейшло з часів Сулли на ріжних імператорів, від котрих став зовсім залежати склад сенату. Нам відомий склад сенату в 179 р. до Р. Хр., в часах найбільшого демократизму римськоі держави. Тоді на 304 сенаторів арістократія (патріціанська і плебейська) мала своіх 179 членів, між котрими одна патріціанська родина Корнеліів мала 23 сенаторів (Willems, Le senat romain sous la rèpublique). Як мало демократичного елементу могло внести в сенат те, що в нім мусіли сидіти бувші вибрані народом висші урядники, видно з того, що в найдемократичнійшу добу римськоі історіі, від р. 300 до 150 до Р. Хр., 305 консулів узяті були всего з 67 родин, між котрими 9 родин дало 160 консулів.

Полібій помилив ся також, вбачаючи монархічний елемент римськоі республіки в консулах. Консули були власне урядниками виповняючоі власти, цілком республіканськими, котрих вибирав народній збір, а контролював сенат. Монархічний елемент в римській республіці був у діктаторах, котрих назначали консули по постанові сенату, в цензорах, а особливо в трібунах плебейських, хоч і як се чудним може по-

---

*) Див. особливо кн. II. Ціцерон переклада слово тіран словом dominus, сінонімом грецького *δεσπότης*, відрізняючи его від слова царь-rex. Більше республіканського духу видно в словах, котрі Саллюстій вклада в уста Меммія: „робити все що схоче ся, ез страху кари, значить бути царем“ (Nam impune quaelibet facere, id est regem esse. Bell. Jug. XXXI.) Нема що шукати сих слів у нових россійських виданях Саллюстія, бо слова сі там тепер викидають.

казатись на перший погляд. Трібуни плебейські були власне не стільки констітуційною уступкою патриціїв плебсови (в роді тих, які ми бачимо в Атенах, починаючи від реформи Солона), скільки викруткою арістократії, котра, вдержуючи в цілости основи арістократичноі констітуції, давала плебеям урядників, котрі могли в окремих випадках спиняти єі некучі прояви, при чому показалось, уже в часи Гракхів, що арістократія могла знайти серед самодержавних трібунів інструменти для того, щоб спинити заходи на користь демосу. З часів Сулли і Цезарів римська монархія виробилась через надаванє певним особам до смерти або на довгий час власти діктаторськоі і трібунськоі, а також цензорськоі, котра впливала на склад сенату. Напроти надіям Полібія і Ціцерона вільність стала менше забезпеченою в мудрій римській державі, ніж в Атенах, котрих демос нажив собі славу легкодушного.*) До такого ж наслідку привела прославлена мудрість римська і в справі відносин Риму до підданих єму крайів.

Вже в II. в. до Р. Хр. римська держава показувала з себе чудну появу: городська республіка правила як деспот великою країною, котру вже Полібій звав більшою частиною вселенноі. По середині між властивими провінціями, котрі вправлялись римськими чиновниками і Римом-республікою стояли союзники латинські і італіянські, котрі задержали внутрішню автономію з порядками подібними до римськоі республіки, але котрі були піддані Римови по всім справам внішньоі політики і були без захисту проти насильства римських чиновників або навіть усякого знатного Римлянина. Союзники, котрі належали до націй або зовсім однакових з римською, або близьких до неі, перші забажали порівнаня прав своіх, цівільних і політичних, з правами Римлян. Римляне не хотіли вступити, і справа дійшла до союзницькоі війни 90–88 рр. до Р. Хр.

Се була рішуча хвиля в історіі підданої Римови вселенноі. Коли б порівнанє прав союзників і Римлян сталось при впорядкованю федеративних відносин, то зложилась би була невидана доси велика всеіталіянська федерально-республіканська держава, на взорець котроі опісля впорядкувались би і відносини до неі провінції, — і в історіі рано показав ся б примір величезноі держави, римськоі вселенноі (ог-

*) Уже Грот в свойій історіі Греціі замітив, що Атени менше мали політичних заколотів і переворотів після вигнаня тіранна Гіппія, ніж яка друга стара громада Тим часом римська республіка постійно тряслась від страху, коли б хто не поновив царства і беззаконно вбивала дійсних чи видуманих претендентів на царство: пригадаймо історію Спурія Кассія, децемвіра Аппія Клавдія, Сп. Меллія, Манлія Капітолійського, двох Гракхів.

bis romanus) рівноправноі і вільноі. На жаль, ми мало знаємо про порядок, котрий дали собі союзники повставші проти Риму Древні історики заняті майже виключно оповіданями про пригоди вояцькі, не спинялись над такими справами. Тілько ж все таки ми знаємо, що повставші проти Риму союзники звали себе Італією і мали федеральний сенат в Корфініумі.*) В сему сенаті, про спосіб вибору членів котрого ми зрештою нічого не знаємо, була вся сила конфедерації, хоча істнуванє подібноі делегаціі і не було зовсім новиною в старім світі. Коли б сей сенат удержав ся, то ми мали б в нему міцний початок всеіталіянського представительного правліня.

Тілько ж римський сенат нізащо не хотів допустити в свою середину федератівного представительства. Він згодив ся лишень на уступку, котра зовсім подібна до тієі, яка була зроблена плебеям, коли встановлено трібунат, — то б то союзникам, котрі зостались вірними Римови або потім відпали від Італіі, була дана рівність цівільних прав з Римлянами, а що до прав політичних, то ніякого представительства в сенаті римськім йім не давалось, а всі Італійці були допущені лишень у народню раду в Римі, з тим, що вони були вложені в 8 або 10 нових тріб, котрі мали подавати голос після 38 старих, римських тріб, то б то тоді, коли власне справа бувала вже порішеною.

Окрім політичноі неправедности така постанова мала в собі і політичний абсурд, бо допущенє всіх вільних Італіянців у народню раду на тіснім римскім форумі, то б то повертанє всеі Італіі в один город Рим могло привести лишень до того, що римська народня рада стратила всякий порядок і змисл Се спершу дало тим більшу перевагу сенатови в проводі державних справ, але скоро виявилось, що невпорядковані народні масси вкупі з військом стали підпорою для всяких претендентів на діктатуру, на монархічне самодержавство. Сенат не мав сили оперти ся тим претендентам і навіть сам перший освятив початок новоі монархіі в Римі, признавши за Суллою тітул імператора, даний єму військом, і встановивши для него дожитєву діктатуру, котра мусіла служити інтересам арістократіі. Монархічне самодержавство встановилось міцно вже в часи пановання родини Цезарів. Вже Тіберій скасував позбавлену всякоі раціі народню раду, перенісши єі функціі в сенат. В сей сенат римські самодержці стали вводити і Італіянців, а потім і провінціалів, звісно між інчим і для того, щоб ослабити в се-

*) Діодор Сіціл., Бібліотека, XXXVII, 2 Рисунки інтересних монет з написом Italia див. у Vanucci, Storia dell' Italia Anticca, II, 171—176.

нaті республіканську опозіцію. Се було добре для розширеня в римському світі думок про цівільну рівність прав між Римлянами, Італіянцями і провінціалами, але з політичного боку добивало достатки республіканських споминів серед висшоі верстви римськоі людности.

З того часу римська держава поступала наперед в справі розширеня цівільних прав провінціалів, котрим імператори давали права римських горожан, аж поки при одному з найгірших імператорів, Каракаллі (211—217) не завершилась одна з найважнійших подій в історіі, то б то: римське право горожанства було дано всім вільним (не рабам) мешканцям римськоі держави. Ся велика подія навіть мало звернула на себе уваги сучасних Римлян (сучасні римські писателі не зволили навіть дати нам скілько небудь точних звісток про неі), але в пізнійшу добу (в V. ст.) наслідки єі прекрасно були показані в словах поети Рутілія, обернутих до Риму:

Fecisti patriam diversis gentibus unam:
Urbem fecisti, quae prius orbis erat.
Ти виробив спільну батьківщину для ріжних народів,
Ти зробив городом те, що було перше вселенною —

і в словах Клавдіяна: Рим „дав спільне імя для роду людського“ (Humanum genus communi nomine fecit.)

Тілько ж сей прогрес в цівільній, горожанській рівности, котрий становить головний змисл і славу історіі Риму в усему світі, ішов фатально, від часів невдачі італійськоі федераціі, поряд з регрессом в справі політичноі вільности. Окрім чисто політичних причин сему помагав і дальший розвиток філософськоі думки греко-латинськоі в тім напрямку, котрий ми вже схарактеризували висше, обговорюючи грецьку філософію до тих часів, коли вона була перенесена в світ латинський. Абсолютно моралістичний світогляд розвивав ся далі в сій філософіі в купі з початком космополітізму або гуманізму. Але позаяк світ, вселенна, людність тоді ще менше ніж тепер була політичною, органїзованою громадою, то сей космополітізм приводив лишень до індіферентізму (байдужости) до власне політичного житя в дійсних громадах. Сенека казав: „Ми обнімаємо духом дві громади (respublicas): одну велику і дійсно спільну (publicam), в котру входять і боги і люде, а другу, до котроі зачислив нас випадок народжіня, — і через се мудрець, навіть коли б він і вийшов зі своєі громади, то може залишивши один куток, перейти в другу і ліпшу.“ З такими думками і маючим ідеалом само поліпшенє особисто-моральне, Сенека дивуєть ся, як Катон Молодший

міг не пережити кінця республіки в Римі (De Otio sapientis, VI, 1; Epistolae, 68, 2, 71).

Се значило проповідати політичну байдужість. В громадському житю космополітізм філософії римського періоду безспорно впливав на розширене горожанськоі рівности і на засуд рабства, бо космополітізм філософів, як Сенека, Епіктет і др. навчав, що і раби і пани рівні по природі. В сему з філософами стали згоджуватись і юрісти, як Флоренціан, Ульпіан, котрі говорили, що рабство есть установа права народного, а не природного. Тілько ж абсолютно-моралістичний світогляд перешкаджав філософам домагатись навіть увільненя рабів у громаді. Епіктет, хоч сам був рабом, говорить що „дійсні раби се ті, хто вважа побічні для душі речі за добро, а дійсні вільні люде се ті, котрі не залежать від таких побічних річей; вони вільні навіть тоді, коли тіло йіх знаходить ся під властю другого. Ось де єдина дорога, котра веде до вільности“.*)

Учителі християнські зовсім увійшли в круг подібних думок і провели йіх ще далі. Будучи провінціалами, переважно Азіатцями і Африканцями, вони зовсім були чужі споминам старих республік Греціі і Італіі, а в той же час розрив з жидівською сінагогою відірвав йіх від біблійного попівсько-пророцького лібералізму. Євангеліє признає власть цісаря, а апостол Павло навча, що „всяка душа мусить повинувати ся висшим властям, бо нема власті не від Бога, так що *противлящий ся власті противить ся божій волі.*“ (Лист до Римлян, XIII, 1—2, порів. лист I Петра II, 13—14). Признаючи рівність усіх людей перед Христом в справах віри, (Павла Лист до Галатів, III, 25—28) апостоли в той же час не відкидають рабства громадського, кажучи рабам: „повинуйтесь панам не лишень добрим, але й жорстоким“ (I. Лист Петра, II, 18—22; Павла Лист до Ефесян, VI, 5—9, до Колоссян, III, 22—25, до Тимохвія, VI, 1—4, до Тита II, 9—10) „Повинуйтесь зо страхом і тремтючи в простоті серця вашого, прислугуючись не на очі саме, як чоловікоугодники, але як раби Христові, виповняючи волю божу від душі, служачи щиро як Господу, а не як людім, знаючи, що кожний получить від Господа в міру добра, котре він зробив, чи раб, чи вільний“ (Павла до Ефесян, VI, 5—8).

З погляду реально-громадського гуманно космополітична, але абстрактно-моральна постанова справи про рабство класичними і хри-

*) Розмови. Див Laurent, Etudes sur l'histoire de l' humanité, III, 455—469; Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale, I, 239—250.

стіянськими гуманістами була ступнем назад навіть проти постанови сі у редакторів жидівських старозаконних книг. Сі редактори стояли на точці національно-релігійній і вважали хоч самих жидів, але всіх, за слуг і дітей національного бога Ягве і через те думали, що жид не може держати по крайній мірі жида в вічній неволі. Біблійний закон дозволяє жидови держати жида в неволі лишень до семого року, або до року юбілейного (50-го) (Вихід, XXI, 2; Левіти, XXV, 40). Мабуть такі ради зоставались більш ідеальними, як богато приписів старих азіятських книг, котрі не зовсім точно звуть ся Законами і котрі ніколи не мали в громадських справах сили наших законодавчих кодексів. Та все таки треба замітити, що по крайній мірі коло 400—300 рр. до Христа, коли складались книги приписані Мусію, в жидівській церкві-громаді національно-релігійна монолатрія (служба одному богу), коли ще не універсальний монотеізм (однобожество), привели до признаня рабства жида в жида ділом беззаконним по тій раціі, що всі жиди „слуги бога, котрий вивів іїх усіх із Єгипту, і не можуть бути проданими як раби“ (Левіти, XXV, 42).

Думка стоіків і християн, що всі народи, всі люде рівні по природі і перед всесвітнім богом показує висшу проти біблії ступінь релігійного погляду, універсального, — але абстрактна від громадських відносин постанова справи про рабство усіх універсалістів була одною з причин, через котрі рабство все таки задержалось на довго, не глядючи на те, що вже від часів імператора Клавдія, при дворі котрого мали вплив вільновідпущеники, починають ся слабі юридичні заходи, щоб обмежити сваволю панів над рабами. Древнє рабство вимерло в західній Европі лишень в середні віки і не через вплив церкви і законів державних, а через упадок ремесел, при котрім раби змішались з колонами і другими на пів вільними селянами хліборобами.*)

А ми вже казали, ще істнуванє рабства приватного відбивалось і на зрості політичного деспотізму.

Учителі християнські тілько в одній точці відкидали всяку слухняність перед начальством, в справах віри. „Подумайте, чи добре буде перед богом послухати вас більше ніж бога“? сказали, по словам автора Діїв Апостольських, ап. Петро і Іван начальству єрусалимському,

*) Треба одначе памятати, що зостанки рабства дожили і в західній Европі до XVI—XVII ст., коли рабство було перенесене в Америку, де християне до останніх часів держали рабів-Негрів, оправдуючи се рабство між інчим тим, що Негри — потомки Хама, котрого дітей прокляв сам бог, щоб вони були рабами дітям Сема і Яфета (Битія, IX, 25—28).

коли те забороняло йім ширити йіх віру. (Дії Апост., IV, 19). Сі слова стали вихідною точкою для відділу віри від політики або такого поєднаня йіх, при котрому власть церковна панувала б над світською. Але перше, то б то відділ віри від політики, церкви від держави, приходило на ум християнським учителям лишень тоді, коли світське начальство переслідувало християн, а до другого то, б то до пануваня *церковної власті над світською християнські проводирі обернулись* не скоро, аж тоді, коли серед церкви християнськоі виросла своя єрархія, епіскопат та папство, котрі й заявили претензію перше на прівілегії в державі, а потім і на пануванє над державою. Ці претензії мали деякий вплив на виробку нових европейських думок про державну вільність, — але се сталось не скоро, аж у середні віки.

В перші ж часи християнства відмова християнина слухати начальства в справах віри давала єму в єго власних очах лишень одно право або скорше обовязок — стати мучеником! До того ж занятий виключно здобуванєм собі місця в царстві божому, християнин зовсім зневажав справи держави людськоі. Тертулліан, забороняючи християнину бути вояком або навіть державним урядником казав, що для християнина нема нічого більше далекого над справи громадські. (Nec ulla magis res aliena quam publica", гл. Havet, Le christianisme et ses origines, I, 355.)

Так багато причин приводило до того, щоб держава „римського світа" прийняла к часам Діоклетіана та Конст. Вел. політичні форми зовсім подібні до азіатських деспотій і щоб в сім світі розвились політичні думки *про обовязок покорятись державному начальству*, такі, яких не знав навіть і старий Восток. Інтересно, що навіть спомини про республіканську основу первісноі власти римських імператорів, котра виросла через перенесенє на одну особу найвисших республіканських урядів (magistratus), послужили одним з джерел такоі думки про абсолютізм римсько-візантійських імператорів, проти котроі власне виступали восточні теоретики царськоі власти в пізнійшу добу, як ми се бачили висше. На Востоці царська власть мусіла лишати негкнутими національні звичаї і попівські приписи, котрі звались закони поперед усего. Тимчасом по думкам римських юрістів „те, що подобалось государю, імператору, має силу закона, бо постановою про єго царство народ передав єму і переніс на него всю свою власть і силу".*)

---

*) Ось орігінал сеі знаменитоі тези: quod principi placuit, legis habet vigorem, utpote quum lege regia, quae de imperio ejus lata est

На сім грунті виросла думка, що імператор „волен від закона“ (legibus solutus, absolutus). А позаяк на імператора перенесена була і релігійна святість держави, бога-Риму, то абсолютний імператор став і богом (deus), не рахуючи вже того, що по уряду верхового жреця (pontifex maximus) він мав право і над релігією. Християнство вмякшило конкретний політеістичний дух такої думки про божественність імператора, але мало перемінило его практичну суть, бо і воно завше признавало божественність початку імператорськоі власті, в чому зовсім упевнилось, коли імператори стали християнами. Так к часам Юстініана, коли було завершено римське право, котре перейшло в спадок і новим народам, виросла думка, котра перейшла і до нових народів, виголошена в рескрінті Юстініана до Трібоніана, що імператорська власть передана цареви богом (Deo auctore nostrum gubernantes imperium, quod nobis a coelesti majestate traditum est. Digestorum prooemia.) Імператор став паном (dominus, δεσπότης, κύριος) підданих, в значіню йіх господаря, а піддані стали его рабами (δοῦλοι, servi).*)

Сей злив політичних думок римсько-імператорських і християнських знайшов собі повний вираз в державі Візантійській. Але ж інтересно, що ся монархічна держава зовсім не показує нам приміру легітімізму: звісно бо, що з 109 імператорів еі лишень 34 вмерли спокійно, а 12 самі зреклись престолу, 18 вмерло в тюрмі, у 18 відрізано руки або носи, 20 задавлено або отроено. Так були міцні в Візантіі на практиці спомини восточні і римські. Легітімізм виходить річю більш новою, ніж древньою і більш західно-европейською, ніж східньою. Він виріс, звісно,

---

populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. (Ульпіан в Digesta, I, titul. IV, 1. Тезу сю повторив Юстініан в своіх Інстітуціях, I, tit II. § 6)

*) Про зміст сих думок див. I. Marquart und Th. Mommsen, Handbuch der römischen Altherthümer, 2 B II. Abth. Треба додати, що в документах законодавчих вживалось і в Візантіі іншого, мякшого, терміну, ніж раб, а власне ὑπηκόος, subditus, котрий у нас перекладає ся: підданий, sujet, Unterthan і т. п. Але коли самі піддані обертались до імператора римсько-візантійського, то звали себе рабами его. Навіть перші королі варварські, котрі сіли в провінціях західно-римських, пишучи до візантійського імператора, звали себе servus tuus; така термінологія перейшла і в нові держави і мови, лишень постепенно тратячи свій первісний грубий змисл, відповідно тому, як старе рабство вмнякшувалось і як навіть слово servus, (serf, vilanus) відділилось від sclavus. В Россіі в московський період піддані звали себе холопами царя, а в петербурський період аж Катерина II. заборонила йім підписуватись: *рабъ*, а звеліла писатись *вѣрноподданный.*

на основі римсько-христіянських політичних думок, але для своєі реалізаціі потребував тих більше сложних відносин, які склались у західній Европі в середні віки, і між інчим феодальних відносин вояцько-землевладчого (рицарського) классу до свого шефа-короля, а також скасуваня особистого рабства і всіх тих відносин, звичок і почуть, які з тим звязані у панів і у рабів.

Щоб пояснити сю нашу думку, ми мусимо трохи забігти наперед і порівняти в справі легітімізму з Візантією другі христіянські держави.

З новоевропейських великих монархій до тіпу Візантіі найбільше приближаєть ся Россія, в котрій з 23 царів від початку московського однодержавства при Івані III. до наших часів (1462—1881) убито було 6 царів (та 2 наслідники престолу), умер на чужині скинутий царь 1 (та 1 наслідник престолу вмер у тюрмі), та окрім того ще вступило на престол через „двірцевий переворот“ 4 царі, — всього на 23 царів 14 переворотів, з котрих 12 так званих двірцевих. Примір середновічного, христіянсько-феодального легітімізму показує аж до самого кінця XVIII. ст. Франція, де з 33 королів від Гугона Капета до Людовіка XVI. (987—1792) убито було тілько два королі, вже в XVI—XVII в., і то з религійного фанатізму, поки на решті в 1793 р. 1 король був присуджений на смерть народнім собором, після чого Франція вступила в добу новійших революційних переворотів (3 республіки, 2 імперіі, 2 конституційні королівства).

Англія і в сему показує орігінальну варіяцію загально-европейськоі історіі: тут з 35 королів від часу Вільяма Завоювателя (1066) по дінастичним причинам було скинутих 3 королі (з котрих 2 були вбиті в тюрмі, 1 в битві з противником), при участи парламенту було скинуто 4 королі (з котрих 2 убито в тюрмі, одного покарано на смерть парламентом, 1 умер на чужині). З часу конечноі установи парламентськоі управи, після революціі 1688 р., Англія стала приміром новійшого легітімізму, конституційного, при котрому монарх мусить бути верховним сімволом законоправноі держави і навіть сторожем констітуціі перед партіями. Інтересно, що і в Россіі найбільше було легітімізму при трьох перших Романових (1613—1682), коли царі часто скликали земські собори.

Тілько ж яка б там не була римсько-візантійська практика, а римсько-візантійський ідеал монархічноі держави наслідували в середні віки в купі з христіянством і нові европейські народи: Германці, Словяне, Фінно-Угри.

Головний інтерес середніх віків і головна трудність йіх досліду лежить у тому, що все середньовічне житє єсть дуже сложним конгло-

мератом явищ, з котрих одні були принесені в римський світ новоевропейськими народами, що стояли на таких ступнях розвитку, які вже давно були пережиті Греками і Римлянами, а другі вдержались з часів греко-римо-християнських і після нападу сих варварів і розвивались в йіх нових державах. В дальших статях ми будемо подрібнійше говорити про основні явища політичного порядку середньовічного і через те тепер подамо лишень загальний нарис йіх зросту, на скілько се треба для вступноі статі.

Між істориками і доси йдуть спори про те, які з середньовічних порядків у Західній Европі треба приписати „началам" римським, а які новим „варварським", котрі не зовсім точно звуть ся германськими, бо одні з них, напр. народні ради того тіпу, який описаний в Тацітовій Германіі, були порядки спільні всім варварам, а другі, напр. порядки феодально-класові, склались уже досить пізно після завойованя Германцями римських країн. *)

В усякім разі думки школи, котра виводила новоевропейську вільність з представительними (парламентарними) порядками з „начал" германських, тепер дуже підрізані. Нові, мікроскопічні досліди римськоі імперіі і початку середніх віків показали, що напр. зерна представительних порядків були і в римській імперіі в зборах провінціальних**), не кажучи вже про собори церковні, і що ще в римські часи почали складатись і початки феодалізму, котрі і без варварів могли згодом повести до тих класових відносин, які в середні віки роздробили і ослабили центрально-державну власть і допомогли до зросту краєвоі самоуправи і парламентарізму, не кажучи вже про самоуправу муніціпальну, котра в римській імперіі була дуже притіснена після періоду розцвіту, але зовсім не була скасована***).

---

*) Порівнанє народніх рад у ріжних азійських народів див. у Фрімена, (Freeman, Comparative Politiks; єсть і рос переклад п. з. „Сравнительная политика"); Герб. Спенсер, зводячи в купу народні ради ріжних племен старого світа і нового, приходить до виводу, що вільна, народня форма держави єсть первісною формою (H. Spencer, Sociology t. III, єсть і польський і російський переклад п. з. „Развитіе политическихъ учрежденій"). Порівняючий антропологічний дослід дуже підрізав старі націоналістичні думки про яковість відмін „начал" (елементів, прінціпів) клясичних, германських, словянських і т. і і розширив думку про те, що відміни в порядках ріжних народів у ріжні часи мають характер лишень історичний, при чому бувають і комбінаціі ріжних „начал", то б то ступнів еволюціі.

**) Добру монографію про них дав Guirant, Les assemblées provinciales dans l'empire romain.

***) Постійність і зріст римських порядків і в перехідну добу, в V—IX

Тим часом ще недавно учений такоі компетенціі як Фрімен уважав можливим виводити, як і Монтескіє, англійські парламентарні порядки просто від старо-германських, котрі вдержались би то в чистім виді в тих швейцарських кантонах, що мають управу т. зв. прямоі демократіі, законодавчі всенародні віча (Landesgemeinde). Другі як напр. Стебс (Stubbs), автор класичного діла про історію англійськоі констітуціі, дуже обмежують подібні думки, вказуючи на пізвійші історичні умови, котрі прид алианглійським вільним порядкам йіх характерну форму*).

Важко не признати, що старогерманські порядки дуже переміни-лись з того часу, коли вони були перенесені з малих громад на великі країни, після того як германські громади або товариства завоювали провінціі римськоі імперіі, і стрітились там з римськими адміністратівними порядками і підпали під вплив христіянського попівства, котре в першу середньовічну добу, коли христіянство ширилось за помічю королів, підпирало в нових европейських державах зачатки монархіі. Розслідуючи історію без наперед узятих думок не можна не бачити, що в першу половину середніх віків в новоевропейських державах, навіть чисто германських, не тільки розрослись класові поділи між людністю, а і політичні ідеали і навіть порядки приблизились дуже до римсько-візантійських, хоч, звісно, вже одна варварська роздробленість адміністраціі не давала тим порядкам дійти зовсім до римсько-візантійського ідеалу. Навіть швейцарські демократичні тепер кантони перейшли через період класовоі діфференціаціі прав і підданства князям, так що настоювати на безпереривности швейцарських Landesgemeinden від Тацітівських часів значить робити натяжку, котра не оправдує ся документальною історією. Знамениті „старогерманські прінціпи вільности“, котрі проявлялись в народніх радах Тацітовоі Германіі, коли і вдержались

ст. по Р. Хр., старає ся показати, часто з блискучим успіхом, французький учений Фюстель де Куланж у своіх многочисленних працях, котрі тепер виходять, по его смерти, під назвою „Histoire des institutions de l'ancienne France“. Германську націоналістичну традіцію, хоч дуже ослаблену, відповідно до новійших методів наукового досліду, все ще вдержує Вайтц у своійй капітальній праці „Deutsche Verfassungsgeschichte“, 3 вид.

*) Коротко обидві теоріі виложені в ділах Фрімена і Стебса, переложених на росс. мову в книзі Э. Фрименъ и В. Стебсъ, Опыты по исторіи англійской конституціи, перев. под ред. М. Ковалевскаго. Важнійше діло Фрімена: Історія норманського завоюваня Англіі, его причини і результати. (The history of the Norman conquest, its causes and results) і Стебса констітуціональна історія Англіі (The constitutional history of England) включно до XV. ст.

в новоевропейських державах після великого переселеня народів, то в усякім разі дуже атрофувались, так що новоевропейські вільні політичні порядки, коли і проявились в середні віки в ясно означених формах класових прівілегій і в класових і земских радах, в представительних соборах, то лишень в добу дуже віддалену від великого переселеня народів, вже в XIII—XIV ст.

Ми будемо говорити про се докладно в самих наших начерках, коли нам прийде ся характеризувати середньовічні земські ради і хартіі вільности. Тепер же вкажемо лишень на те, що напр. у франкській державі зараз після того як вона склалась на грунті римськоі Галліі, стара германська рада народня втратила і свій демократичний характер і своє політичне верховенство і обернулась у збір висших духовних і світських урядників, залежних від короля, котрий de jure вважав ся таким же самодержцем, як і імператор візантійський. Та державна вільність, котра проявляє ся в земсько-класових радах XIII—XIV ст. і в відповідних йім хартіях, може бути названа старою лишень проти того абсолютізму, який розвив ся в европейських державах в XV—XVI. столітях.

Але ж справді, коли ми поглянемо на західню Европу напр в XIV ст., то побачимо скрізь досить подібні політичні порядки. Найбільше характеристичними з них являють ся класові і земські ради під ріжними назвами: парламенти, états, кортеси, ляндтаги, сойми, собори і т. і., при чому племенні відміни між народами не мають великоі ваги, бо подібні між собою порядки ми бачимо у народів германських, словянських і у фінно-уральських Угрів.

Правда, в словянському світі ми бачимо в сю власне добу відміни від порядків держав романських і германських, тільки ж сі відміни виходять не з якостевоі відміни національних „начал“ цивілізаціі, а від ріжниці в часі, коли ріжні племена увійшли в історичне житє, від йіх географічних і культурних обставин і т і., при чому против гіпотези про якостеві відміни племенних характерів говорять і відміни в політичних порядках самих Словян.

Так в XIII - XIV ст., в часи, коли в романській і германській Европі склались уже більше або менше подібні проміж себе по своім формам парламенти, в котрі входили представителі трьох або чотирьох класів, у більшоі части Словян західних ми бачимо ще перевагу власти царськоі, подібноі до власти перших Каролінгів, з соборами або соймами арістократичними: духовних і бояр, шляхтичів ще не відділивших ся від королівських урядників. При сьому у Чехів, котрих історія втягала в німецьку імперію, сойми починають уже й тоді приближатись до

тіпу німецьких ландтагів через постепенний допуск до них представителів городів, а у Поляків демократізація соймів починає трохи з годом іти лишень в напрямку вояцькому, землевладному, то б то в сойми з XV. ст. допускаеть ся дрібна шляхта. Сі польські політичні порядки XV ст., котрі потім в XVI – XVII ст. розвились в так звану шляхетську демократію, можна порівняти з англійськими соборами прямих королівських вассалів, великих і малих, при норманських і перших анжуйських королях *).

Руські Словяне, роскинуті на безмірному обширі і пізнійше других вступивші в спільну европейську історію, ще і в XIII – XIV ст. більше других задержали у себе зостанків старої „демократії“, котру бачили у Словян південних візантійські писателі VI – VII ст. У руських Словян ще в XIII—XIV ст. задержувалась автономія дрібних країн (удільних князівств) і в них задержали ще стару силу всенародні збори, віча, подібні до зборів Тацітових Германців; се був — „удѣльно вѣчевой порядокъ“, кажучи терміном Костомарова. Але з XIV—XV ст. Русі західні (Біла і Мала, або Україна), піддані князям литовським, котрі стали потім і королями польськими, починають набувати політичні порядки польські, котрі на решті і запанували в них після конечного прилученя Литворуської держави до Польщі в 1569 р. В той же час Русь Восточна, Велика, зведена в одну державу князями Московськими, переходить без посередніх ступнів (коли не рахувати думи боярської) від старих вічових порядків до таких, які мала Франція в XIV—XV ст., бо московські царі з 1550 р. починають скликати земскіе соборы зовсім подібні до états generaux, бо в них брали участь духовні, шляхта і міщане **).

---

*) Про віча, собори і сойми у західних Словян дивись Вл. Дьячанъ, Участіе народа въ верховной власти въ славянскихъ государствахъ до измѣненія ихъ государственнаго устройства въ XIV и XV вѣкахъ. (Варшава 1882); Латкинъ, Земскіе соборы въ древней Руси; Карѣевъ, Историческій очеркъ польскаго сойма. Скупі покази на собори болгарські у Йіречка, Исторія Болгаръ, перев. Бруна и Палаузова (Одесса, 1878) 524—525.

**) Література про староруські порядки тепер досить велика. Суть діла про них неспеціальний читатель знайде в працях: Сергѣевича Вѣче и князь (2-е вид. в Русскихъ юридическихъ древностяхъ); Костомарова Сѣвернорусскія народоправства і Земскіе соборы въ Московскомъ государствѣ; Латкина Земскіе соборы въ древней Руси. Для характеристики арістократичних рад в старій і Московській Руси важна праця Ключевського Боярская дума. — Про провінціальні сойми в Західній Руси в польську епоху див. Иванишева Содержаніе постановленій дворянскихъ провинціальныхъ

Для повноти картини розмаітости словянських політичних порядків в XIV--XVII ст. ми мусимо нагадати, що одночасно зі зростом польських шляхетських соймів і соймиків і московських земських соборів в руських степах виростають козацькі громади, котрі в своїх р а д а х (на Украіні) або к р у г а х (в Московщині) протягають традіцію старих віч, при чому на Украіні сі архаічні народні збори починають підпадати під вплив польських і класичних республіканських думок. В кінці XVII і в початку XVIII ст. в Малороссійській Гетьманщині, котра стояла в підданстві царям московським, скликають ся гетьманами зїзди висших достойників, свого роду нотаблі *).

Таким робом і в Словянщині можна знайти соборні порядки подібні до тих, які були в романських і германських краінах, тілько вони розкладають ся в інших хронологічних рямках.

В XV ст. в романських і германських краінах ясно визначає ся ріжниця в еволюціі політичних порядків у ріжних сторонах. В одних власть государів і бюрократіі почина брати перевагу над земсько-класовим представительством і самоуправою, так що постепенно доводить се представительство і відповідні ему автономні управи (напр. муніціпальні) до більше чи менше повноі атрофіі (упадку). Тіпом і приміром таких держав служить Франція. В других державах представительство і самоуправа вдержує ся, хоч на час теж ослабляє ся, як напр. в Англіі з кінця XV і в XVI ст., або видержує уперту боротьбу з абсолютізмом, як у Нідерландах XV—XVI ст., що дістались під бургундсько-габсбурську дінастію, або як у Швейцаріі, де муніціпально-кантональна самоуправа, оперта спершу на імператорські прівілегіі, як і в деяких других краінах германськоі імперіі, постепенно з XV ст. доходить до

соймовъ въ Югозападной Россіи (1569—1654) і С т о р о ж е н к а Западнорусскіе провинціальные сеймики в XVII в.

*) Про козацькі ради на Украіні найбільше вказівок дають: С к а л ь к о в с к і й, Исторія Новой Сѣчи і Э в а р н и ц к і й, Исторія Запорожскихъ козаковъ. Вплив европейських ліберальних думок на Запорожців старались ми показати у вступних увагах до „Політичних пісень украінського народу XVIII—XIX ст.“, вип. I. В загалі всякого роду ради і зїзди в козацькій Украіні заслугували би на спеціальні роботи, котрих слід ждати від украінських учених, котрим доступні архіви. Роблючи сі остатні в сій вступній голові бібліографічні вказівки, вважаемо нелишнім сказати, що позаяк наші статі назначають ся для публіки звичайної а не спеціальноі, то ми не маемо на меті давати повну бібліографію, а лишень вказуемо книги, котрі не важко знайти по кр. мірі в місцях, де есть висші школи, на той випадок, коли б хто з наших читателів схотів довідатись більше про яку небудь з зачеплених нами справ.

свідомих республік в незалежній федерації. В XVI ст. половина Нідерландів в кінець увільняє ся від государя, котрий хотів бути там абсолютним як в Іспанії, і склада другу в новій Европі федеральну республіку, а в XVII ст. Англія рішуче побіжда у себе королівський абсолютізм, оборонивши від него свої середньовічні вільні порядки, котрі з того часу розвивають ся відповідно новим потребам державної управи (кабінет парламентських міністрів) і новим думкам про права особи (право петіції, воля печаті, воля совісти, пізнійше розширене виборчих прав і т. і.)

Одночасно нідерландські і англійські вільні порядки переносять ся в Новий Світ, де з йіх сумішки розвивають ся колонії Північної Америки, котрі на решті в XVIII ст., опираючись на основи англійського ж державного права, перестають піддаватись абсолютізмови не лишень англійських королів, а і самого англійського парламенту, в котрому вони не мають своїх послів. Складає ся третя новоевропейска федеральна республіка — Сполучені держави Північної Америки, при чому в нових, вже сістематичних конституціях як осібних держав тих, так і цілої федерації, права особи формуліруються ся яснійше і повнійше, на основі прав англійських, але відповідно формулам нової політичної науки.

Така еволюція однієї частини европейських народів, удержавших у себе і розвивших старі вільні порядки, не могла зостатись без впливу і на ту частину, в котрій узяв перевагу абсолютізм монархів і йіх бюрократії. І в сій частині зародив ся ліберальний рух, котрий, як ми бачили, оправдував себе між інчим і історичними показами на древність вільних порядків. Рух сей проявив себе ще в XVIII ст. у Франції великою революцією з виголосом, по приміру американських Англічан, прав людини і громадянина. В XIX ст. відповідно сим прінціпам сего нового лібералізму переробляють ся політичні порядки всіх абсолютних держав зах. Европи і встановляють ся державні порядки у народів балканських, увільнених від турецького ярма: у Греків, Сербів, Руминів, Болгар. Всі такі не давно ще абсолютні держави стали констітуційними. Тільки ж після такої переміни виявилось, що нові констітуційні держави позичили собі в старих вільних держав більше форму ніж суть, більше загальні формули прав ніж йіх основу. В нових констітуційних державах установлені були центральні парламентські уряди і були виголошені права людини і громадянина, але адміністративні уряди зостались старого тіпа, бюрократо-централістичного, і навіть розвились ще в старому напрямку, а права людини і громадянина зостались без підпори, котру дає корпоративне жите,

і без гарантій в певних порядках судових а також в політичних звичаях, котрі виробляють ся довгими часами.

Новий науковий дослід старих вільних порядків у Европі показав власне, що в тих порядках проби обмежити абсолютізм государів і йіх урядників направлялись далеко більше в круг справ адміністратівних і судових ніж державно-політичних. Виявилось також, що старі вільні порядки давали громадянам певну сістему самоуправи і корпоратівного житя, дуже незграбну по нашим теперішнім думкам, але таку, котра розвивала у тих громадян навичку до контролюваня ходу громадських справ, уміліость самим вести сі справи, уміліость на ділі користуватись написаними в законах правами. Такий дослід не тілько показав нові перспектіви в науці історично-політичній, але і дав наукові основи для нових громадських змагань. Сі змаганя направляють ся до того, щоб і в нових констітуційних державах ідеальне признане за людністю певних прав стало дійсним, а в купі з тим щоб і центральний парламентарізм став менше фіктівним.

Ось де причина того, що політична археологія в Европі має такий живий інтерес і притяга до себе тілько наукових сил. В наших начерках ми ставимо собі за ціль показати нашій читаючій громаді частину з результатів, здобутих сею археологією про старе европейське політичне житє і про вагу єго для виробу новійших політичних порядків і прав. Подрібнійше ми спинились на документах, котрі в старі часи відповідали новим констітуціям і котрі можна назвати, по приміру деяких англійських документів, хартіями вільности. Ми і почнемо огляд йіх з хартій англійських.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

НОВИК.

ОПОВІДАНЄ.

VI.

Настала весна та така чарівна,
Що в келіії годі всидіти;
Черці похожають по свому саду —
У нім садовина і квіти.

Город був просторий, тінистий, старий,
Потятий вузкими стежками,
Порослий буйною муравою скрізь,
Пильнований добре черцями.

У тихому закутку новик сидить,
Нещасний Івасьо удовин,
І слухає, дивить ся пильно у ліс,
Що співу і радости повен.

У лісі був проруб, неначе вікно,
Покрите все вічною тіню
Крізь него місточко в долині видать
У соняшнім проміню.

А сонце на заході пишне, ярке,
Велике, румяне, сьміє ся,
Зазулі кують, соловійі лящать,
І рев десь худоби несе ся.

Сидить собі новик Іван у саду,
Краси весняної не чує,
Кров тихо-спокійно у жилах пливе
І так він гадає-сумує:

„Любувавсь і я також колись
Весною чарівною,
Та часи ті вже перевелись,
Прожились, наче снились.

„В серці згадка лиш живе одна,
Прибита, сумовита,
Як будила у міні весна
Ті мрії і надії.

„Пережиті досвіди житя
Пустого і гіркого
Заморозили уже чутя,
Звялили і убили.

„І не стало поривів давних
Блискучих і могучих,
Неспокійний дух уже притих
І тихо зносить лихо.

„Най співає любо соловій
У гаю при ручаю,

Вже не збудить тих солодких мрій,
Так милих, бистрокрилих.

„Я дивлюсь, а чарівна весна
Не ладна, не принадна,
Мрій давних у серці вже нема,
Байдужно і не тужно...

VII.

У церкві молебен. Побожні черці
Там коло престола виводять
Так гарно відзвічних, побожних пісень,
Аж очи сльозами заходять.

Пісні ті понурі жалю завдають
І низько ти голову клониш,
Про світ забуваєш, душею тремтиш
І в тайнах незгаданих тонеш.

Ах, Боже наш милий, прости нам, прости,
Що кождий з нас землю так любить,
Дурне се житє і ті роскоші всі,
Бо смерть нас усіх приголубить...

А церков прекрасна. Молитва сама
Пливе в ній із серця журного.
В ній сумрак і в день, а свічки додають
Обставі ще виду сумного.

У церкві на лавочці панна сидить
І з книжечки молить ся Богу,
А інші християне стоять і клячать
Та часто цілують підлогу.

Між сими людьми якась тітка стара
Зігнула в двоє плечі,
Зітхає і молить ся, то знов мовчить,
Як спів розжалобить черечий.

В тім хорі она чує голос один
Такий уже милий та повний!
Вона забуває молитву — і жаль
Приймає єі невимовний.

То знову там тішить він жінку стару,
Як старця весняне проміне,
І радо пішла би вона між черців,
Та ні, вона йде на підсіне.

Тут вона вижидає когось...
Молебен святочний предовгий...
На камінь холоден сідає собі,
Зболіли, бач, дряхлії ноги.

Аж ось і виходять черці вже рядом...
Бабуся немов у тревозі
Зриває ся скоро, як хлопчик який,
Стає на церковнім порозі...

Ідуть всі черці чорноризі, сумні,
Покриті каптурами,
За ними та панна і люде ідуть,
Покріплені всі молитвами.

І дивить ся панна: а жінка стара
Черцям заглядає так в очи,
Шукає когось і не може найти,
Аж ось на одного як скочить,

Як схопить за рясу, як стане ридать,
Як стане сміятись крізь сльози,
Черці зупинились і кождого з них
Той плач і той сміх зморозив.

Она-ж не питає, що люде стоять,
А кличе: „Іване, мій сину!
Я таки тебе віднайшла! Ти забув,
Покинув мене старовину!

„Чекай, най приглянусь тобі, не втікай!
Я-ж, сину, мати рідна!
І як ти змінив ся! Здоров, споважнів,
А я, бач, постарілась бідна...

„Та не до лиця тобі одіж отся!
Скинь той каптур поганий!
Коби-ж ти був бачив, як плакала я,
Івась мій любий, коханий!

„Чекай же, нехай поцілую тебе..
Ах, мій золотенький соколе!
Отож то ти школу собі пошукав:
Сидить тут черцем у неволи!“

„Ой, мамо, пустіть та мовчіть, не хуліть...--
Пручає ся новик несмілий

І маму стару на подвіре веде,
Завстидженийй та счервонілий.

До них приступає старенький чернець:
„Лишіть єго, мати, в спокою
І Бога за те не гнівіть, що єго
Він вибрав для себе слугою.

„Чого вам журитись? Що син ваш Іван
Не стане сьвітським паном?
За місяць, за два вже він пробу скінчить
І стане отцем Епіфаном“.

„Я в Бога все вірю, нехай він простить,
Піфана ж якогось не знаю,
Мій син був Іваном, бо так він хрестивсь,
І сина Івана я маю!

„Та ні! ви не гнівайтесь, отче, за те...
Ой Боже, що я дію!
Грішу я, бо серце у грудях болить,
Бо трачу єдину надію“...

Черці усміхають ся, потай людей
Вони вже від давна по пробі,
А новики очи понурили в низ
Та все спозирають по собі.

Христяне цікаві стоять навкруги,
Дивують ся дивній пригоді,
Між ними і панна стоїть, спозира'
І рада-б сміятись, та годі.

Дві сльози в очах таких чорних як ніч,
Заблисли, затремтіли,
По личку румянім скотились у низ,
На камінь холодний злетіли.

Уста малинові дрожали чомусь
І в горлі немов задавило,
Вона відвернула ся, на бік пішла
І стало її гірко, немило.

А мати Івана пішла тим часом
В гостинну з клунком за плечима,
І вийшла небавом сумна, як була,
З червоними очима.

Іде вона гаєм і прорубом тим;
А там на пеньку під сосною
Сидить отся панна, як мавка лісна,
У мріях, підпершись рукою.

VIII.

— Куди ви, матусю? — „До Луга іду.“
— А є в вас знайомі у Лузі?
— „Нема.“ — То ходіть ви до нас від-
По довгій дорозі і тузі. (почить

— „Та я вас, паннунцю, не знаю, хто ви,
І вперве я бачу вас нині.“
— Я Ольга зовусь, а донька я попа
З містечка того, що в долині.

„А вас я у церкві пізнала тепер
І жаль міні вас дуже,
Недоброго сина ви маєте там,
За вами він, бачу, не тужить.

„А шкода, що хоче зістати черцем,
Бо з него хороший хлопчина,
Та видко краса невелике добро,
Невдячного маєте сина.

„Ні, панночко, син мій Іван не лихий,
Та розум у него ще ярий;
Злякав ся людей і утік в монастир,
Намова якась тут, чи чари...“

— „Здалека прийшли ви? — „З далеких
Миль двайцять старими ногами (сторін
Пройшла я. Ой, правда, так ноги болять,
Хіба собі сяду тут з вами.“

— „Ви втомлені дуже, то троха спічніть,
А потім зі мною підете.
Не бійте ся, я вам бажаю добре,
У нас ви хоч тиждень спічнете“.

— „Бодай ви, паннунцю, щасливі були!
Та я би хотіла ще нині
У вашому місті на службу піти,
Щоб бути все близько при сині.

„Міні недалеко до смерти, та ще
Без праці я жити не хочу.

Стара я, та сили ще троха найдесь,
Нераз засоромлю й молодшу.

„То син мій лінивий, боїть ся біди,
Неначе граф той з роду,
„Опиҳане, паночку“ дай все єму,
Він любить спокій і вигоду.

„І де він тих панських звичайів навчивсь,
Та-ж я єго йіх не навчила!
Готового хочесь єму, ну! панок!
А чиж заробити не сила?!

„Біда, що-ж біда? Побідуєш рік, два,
Привикнеш, і злиднів не чуєш,
Живеш собі тихо, як в хріні робак,
За морквою і не бануєш.

„А щеж і хвилина найдесь не одна
Щаслива і радісна, тиха,
Забудеш і злидні, співаєш собі,
Смієш ся зі світа і з лиха.

„А він же і школи якісь там кінчив;
Ще троха було потерпіти,
Літ кілька, і був би зістав вже попом,
Як інші людські діти.

І був би дружиноньку взяв де собі
І жили-б обоє щасливі,
А в хаті панята найшлись би дрібні,
Русяві такі, щебетливі.

„Ой, Боже! І як би любила я йіх,
Мойіх тих унуків коханих,
Про гарних царівен казала-б я йім,
Змиів-людойідів поганих;

І гарних пісень я співала-би йім,
А я йіх умію немало, —
І кожде з них слухало-б казки, пісень,
Та в очи б міні зазирало.

„А далій здрімались би й спати іти
Казали би свойій бабуси;
А я встала-б досвіта, в стайню пішла-б,
А потім між кури і гуси...

„І як би я радо робила все йім,
Не так, як та наймичка в місті,
Від рана до ночи годила-б я йім:
І синови свому й невістці.

„Та-ж він одинак мій, а я вже вдова,
Для кого-ж міні тепер жити?
Тепер він у чорних тих мурах сидить,
А я іду служити!...

„Він каже: „Чей буду попом я і так.“
Дурний же він з розумом своім!
Нехай би ще світа зажив і я з ним,
В могилу ще час нам обоім.

„Ігумен до мене: „Він божий слуга,
Чернець побожний в рясі.“
А я йім: „Він божий слуга, а мій син
І вам до него засі!

„Не верну до дому, нехай єму цур!
Про мене нехай завалить ся!“
Бо доки мій син у неволи сидить,
Я звідси не можу вступить ся.“

IX.

І слухала Ольга нарікань вдови,
І рада була йіх не чути,
Хотілось йій дуже вдові помогти,
Щоб сина назад йій вернути.

У лісі шуміло тихенько. Вітрець
Хитав і галузє і трави.
І панночка встала з пенька і собі-ж
Вдова підняла ся з мурави.

„Ходіть — каже Ольга — до нас на нічліг,
У нас простора хата,
А то і останетесь мабуть у нас
Дрібні пильнувати „панята“.

„Я сирота, мати померла міні,
Сама я і господарюю,
То трудно дати собі раду з дітьми
І помочи я потребую.“

„Ой панночко мила — вдова так на те —
Які ви на мене ласкаві!
Я плати не хочу і я не зросла
На панській вибираній страві.

„Коли вже служити міні довелось,
То радше у вас, як у кого,
Бо як би не син мій, не вчинки єго,
То я-б не служила ні в кого.

Приходять домів і пригоду цілу
Розказує батькови Оля,
А батько на теє: „Та я пристаю,
Останьтесь у нас, коли воля“.

Вдова аж заплакала; Оля-ж пішла
У другу кімнату гостинну
І в зеркалі там оглядала себе
Так пильно чималу хвилину.

Легесенький усміх на личку єі
Проблискував промінем сворим,
Палкі оченята яріли огнем —
І рада була з тих обзорин.

А потім і брата спитала вона:
„Чи гарне в мене личко?“
Та брат малолітний поглянув лише
І скрививсь: „Не знаю, сестричко.“

Вона відвернулась і стала гадать
Як бідну добути з нещастя
І шепнула тихо до себе сама:
„Стрібую, а може і вдасть ся.“

X.

Ніч ясна — і місяць блідий зазира
У келію тиху понуру;
У лісі лящить соловій, а другий
У клітці припятій до муру.

І легіт і запах отвертим вікном
Непрошені в келію входять,
Та новика Йвана на ліжку дразнять,
Цілують і мрії наводять.

Чи спів соловйіний чудовий такий,
Чи чари весняні напали,
Не може заснути Іван, хоч другі
Давно вже у келіях спали.

Вже північ понурий годинник з вежі
Звістив і вже дальше спішив ся,
А новик на ліжку тверд᷉м обертавсь,
Не спав, а гадав і молив ся.

І був він на місяць гнівний і на те,
Що гучно лящать соловії,
Гнівний був на себе, на ліжко тверде,
На спогади всі і на мріі.

Так все те на него немов присяглось,
Що ні суди Боже заснути,
Як ранна пригода у память зайшла,
Так годі єі вже забути.

Все мати стоіть перед ним та єму
Так в очи все дивить ся пильно,
І лає его і ридає сама
Та ряси чіпає ся сильно.

Чого вона хоче і по що прийшла?
Спокій єго тихий забурить?
Таж він на заваді вже йій не стоїть,
Вже просьбами мами не журить.

Чи хоче із тихого монастиря
У світ затягнути знов сина?
Ой ні, не так легко намовить єго,
Івасьо уже не дитина.

І перед очима єго все стоіть
Ціла та подія поранна,
Взирають ся новики, люде, черці
Та ще й на нещасте та панна.

Він бачив єі вже колись, бо вона
Молилась нераз в йіх святині,
І знав. що вона попадянка була
З містечка того, що в долині.

Поглянувши вколо нараз він уздрів
На очах єі дві сльозини.

І матери плач так его не вколов,
Як сльози тієі дівчини.

І марив Іван про сльозинки ті дві,
Немов про нечувану тайну,
І в співі гучних соловіів почув
Він нуту нову і нечайну.

Як гарно співає він! Нічка як день,
Ось-ось зазоріє вже рано.
Вже ластівка цьвіркає, тілько сова
Кричить на вежі так погано.

І холод миленький і запах мягкий
І ліс так таємно шепоче...
І мати і панна і люде й черці
Все теє стає перед очи,

Зливає ся в марево в пісню якусь,
Снує ся, звенить гармонійно...
Іван обернув ся на ліжку твердім
І звільна заснув неспокійно...

XI.

Неділя була. Вже молебен скінчивсь
І в церкви черці виходили.
Між ними Іван; він оглянувсь на бік
І почервонів у тій хвили.

На лавочці Ольга сиділа сумна
І тихим допитливим зором
На новика Йвана зирнула вона,
Неначе з жалем і докором.

По полудни вийшов Іван на город,
Що геть розіславсь по узгірю,
І довго дивив ся на тихе житє
На довгім чернечім подвірю.

Там кури ходили чубаті, товсті,
А ними когут любував ся,
То піяв, то в землю крилом ударяв
Та все до курей женихав ся.

І спору громадку жовтеньких писклят
Вела за собою вже квочка;

Під кришею дому швидкі ластівки
Ліпили мистецькі гніздочка.

Два бузьки літали над своім гніздом
І голубів білих чимало —
І все те втішало ся світом, житєм,
Жило і про смерть не гадало.

І новик про смерть не гадав вже тепер,
А жити бажав і сто років,
І кров бушувала у жилах єго,
Як води карпатских потоків.

По довгій алеі зачав він ходить
І думати довшу ще думу,
Аж радість якась доміщалась нараз
До того чернечого суму

ясним промінєм уже любувавсь
І в тіни дерев холодочком.
На краю города було жерело —
Там сів він собі над струмочком.

І слухає він: а в місточку гуде
Весільна музика крикдива
І голосно пісню веселу веде
Весільна дружина щаслива.

Якісь молодята се мабуть ідуть
Від слюбу із церкви мійськоі,
Звінчавшись вертають щасливі домів,
Щоби бідувати у двоє.

І спів і музика отся голосна
Єму райським співом здаєть ся,
І вуха вражає так любо, притьмом
Заходить до тужного серця.

Аж слухає він: а в лісній тишині
Звенить якийсь голос дівочий,
Такий уже милий, такий чарівний,
Немов соловйів серед ночи.

Він скоро стає і до тина іде,
Стає над низьким перелазом,
І бачить: там Ольга із братом іде
І пісню співає з ним разом.

А потім і бавить ся з ним у мяча,
Як вивірка бігає звинно,
Мов дзвоником дзвонить, смієть ся усе
Та з братом щебече невинно.

Іван заховав ся цілий за корчем,
Черемха зовсім єго вкрила,
А Ольга як кинула в корч той мячем,
Трохи єго в лоб не влучила.

Він скоро відскочив, зжахнувсь, завстидавсь,
„Покуса“ — сказав і понурий
На стежку ступив та з вагою поплівсь
У тихі чернечії мури.

Там ждала вже мати, що з туги прийшла
Відвідати сина в неволі,
Вона розповіла єму, як живе
За ласкою доброі Олі.

І много похвали наслухавсь Іван
Від матери на попадянку...
Ігумен, що слухав і книжку читав,
Так крививсь чогось без настанку...

(Далі буде.)

Осип Маковей.

Будда і Буддізм.

Обриси Леона Фера.

II. Будди.

(Наслідники Будди. Совершенства буддів. Дванадцять подій з житя буддів. Пятнадцять прикмет буддів. Контемпляційні будди. Вображеня буддів Назви буддів. Живі будди.)

Будда Сакіямуні появив ся в певній хвили часу і в певній хвили, не дуже далекій від попередньоі, єго не стало. Значить, світ мусів би бути позбавлений буддійськоі науки через увесь безконечний ряд віків, коли би вплив Сакіямуні, одинокого Будди, не трівав безконечно в цілій своїй чистоті і силі. Та власне се припущене являє ся в разячій

суперечности зі звісними буддійськими ідеями про абсолютну непостійність усіх річей і про ненастанну еволюцію, котра раз у раз фатальним способом доводила буддістів до того, що вони мусіли видумати непереривний ряд буддів — і се й справді стало ся.

Для Сакіямуні визначено обсяг 5000 літ, а як ті минуть, то мусить появити ся новий будда, котрого імя вже звісне, Маітрейя, і котрого навіть візерунки малюють. Але коли дійсний Будда, „наш баґават“, як его називають, Сакіямуні-Ґотама, мусить мати наслідника, то так само він мусів мати й попередника — і справді, він мав его, се був Будда-Касіапа. Але Касіапа мав також попередника, а Маітрейя буде мати наслідника. Таким способом маємо цілий ряд буддів минувших і будущих, а в середині того ряду находить ся Сакіямуні як звичайне огниво ланцюха.

Правда, говорить ся, що поява Сакіямуні була чимось новим, незвичайним; що, загально беручи, поява будди є величезною рідкістю; але все те треба брати у зглядному розуміню. На ділі будди є величезна рідкість; в теорії світ ніколи не був без буддів, в тім значіню, що кождий будда має довший або коротший обсяг часу, але завше кілька тисяч літ, підчас котрих вплив его тріває, далі загибає як усяка річ на сім світі і уступає місце впливови нового будди. Одна з книг Полудневої збірки, „Буддавамса“ оповідає сумарично історію 25 буддів, з котрих перший є Дінанкара, а остатній Ґотама Сакіямуні, Будда історичний. І перед Діпанкарою були будди, але він розпочав спеціальний ряд, бо від него Сакіямуні, що тоді був звичайним брахманцем, одержав обіцянку, що колись буде буддою і одержить гідність бодісатви. Крім Діпанкари найблизші попередники Сакіямуні, про котрих найчастійше згадуєсь, називають ся: згаданий уже Касіапа, Канакамуні, Кракуцанда, Вісвабху, Сікі і Вінасій. Північні буддісти далеко більше від полудневих попустили вудила свойій фантазіі, намножуючи число буддів: вони знають йіх три тисячі, поділених на три віки або періоди. Вік минувший мав 1000 буддів, вік будущий буде йіх мати 1000 і вік теперішній має йіх також 1000. Вік теперішній доторкаєть ся нас найблизше; він називає ся „щасливий вік“ (Bhadra Kalpa) а одна тібетанська книга під сим заголовком вичислює 1000 буддів сеі доби, придаючи кождому з них прикмети, про котрі у нас далі буде мова. В сьому вичисленю Сакіямуні займає четверте місце після Кракуцанди, Канакамуні і Касіапи; его наслідник Маітрейя стоіть на пятому місці. Взяті разом вони становлять те, що іноді називає ся „пять буддів“. Як бачимо, находимо ся тілько в початку „щасливого віку“ і перед нами лежить іще довжезне будуще.

Сей безмірний ряд буддів впадає конець кінців у втомляючу одноображність і монотонію. Всі будди на себе похожі, всі ширять однакову науку і переходять однакові пригоди в житю. Особа і житє Сакіямуні, се той тіп, після котрого потворено особи і житя всіх буддів. Що до особи, кождий з них має на собі 32 головних і 80 побічних знаків. Варто згадати хоч про три з тих головних знаків: наріст на тімю (учніча), космик білого волося в середині між очима (урна́), кружок (чакра) витиснений на підошві ноги. Але тих 112 знаків не є признакою самого будди; вони появляють ся також у тих, що мають стати ся царями всего світа (раджа чакравартін). Признаки, котрі належать тілько до будди, се досконалости моральні, такі як 10 сил, 4 неустрашимости, 4 основи надприродноі сили і т. і. Не можемо над ними довше спиняти ся, але мусимо сказати кілька слів про сю надприродну силу, котроі деякі прояви впрочім ми вже приводили. Надприродна сила (рідді) полягає в тім, що чоловік може пізнавати думки другого, може літати в повітрю, зміняти свій власний вид і зміняти вид других людей. Сюди належить також дар віщуваня будущини і дар сміху. Сміх будди — річ дуже важна. Се предтеча якогось відслоненя великих тайників, що має вийти з его уст. Коли будда сміє ся, то з уст его виходить проміне всіх колірів, розсипає ся по небі, по земли і по безодні, творить там чудесні діла і вертає назад до особи будди, входячи до неі такою чи іншою частиною его тіла відповідно до того, яке було его відкритє: коли воно доторкало ся минувшини, то проміне входить у его тіло через спину; коли доторкало ся будущини, то входить через груди; коли се було віщуванє відродин в підземному світі, то проміне входить через підошву ноги, а коли було віщуванє совершенного „боді“, то входить через наріст на тімю і т. д.

Історія земного житя всякого будди відбуває ся після порядку звісного і з гори усталеного. Житє Сакіямуні поділено на певне число „подій“ (одні числять йіх 12, другі 8), котрі повторяють ся в житю кождого будди. Ось ті події: 1. вступ із одного поверха небесного, 2. вступ у лоно матери, 3. вродини, 4. відзначенє у всіх науках і штуках, 5. женитьба і житє родинне, 6. стріча зі старцем, з хорим, з мерцем і з монахом (так звані „чотири стрічі“), 7. втека з дому, 8. умертвленя тіла, 9. покуси з боку Мари і осягненє „боді“ (іноді сі дві події розділюють ся), 10. обертанє колеса закона (т. є. проповідь науки), 11. нірвана, 12. поділ реліквій. Бувають і відміни в тій класіфікаціі. Ті, що начислюють тілько 8 „подій“, викидають з повисшого ряду н-ри 2, 4, 5, 12.

Окрім сих 12-ти подій, що становлять ряму житя всякого будди,

про кождого з них подають ся певні відомости впорядковані після 15 віддільних рубрик. Тібетанська Сутра (книга) про „щасливий вік“ вичислює ті відомости для всіх 1000 буддів тоі благословенноі доби. Щоб дати понятє о тих вичисленях, ми подаємо отсе табличку з тими 15 рубриками і уложеними після них відомостями про Сакіямуні, єго попередника Касіапу і єго наслідника Маітрейю.

1.	Імя :	Касіапа	Сакіямуні	Маітрейя
2.	Місце вродженя :	Четана	Капіляvасту	Раджакуля-наґара
3.	Каста :	брахманець	кшатрія	брахманець
4.	Довгота світляних промінів :	500 сяжнів	1 сяжень	4.000 сяжнів
5.	Імя батька :	Брамадатта	Суддодана	Брамабхадра
6.	Імя матери :	Данапаті	Майядеві	Брамапаті
7.	Імя сина :	Сартавага	Рагуля	Пуніябаля
8.	Повірник або начальник дружини :	Амітра	Ананда	Саґара
9.	Наймудрійший ученик :	Барадваджа	Саріпутра	Джніанасті
10.	Найспосібнійший ученик :	Тічія	Маудґалія-йана	Удіоґа
11.	Число учеників :	20.000	1 250	960,000.000
12.	Тривок житя :	20 000 літ	100 літ	84.000 літ
13.	Обсяг періоду єго впливу	70.000 літ	5.000 літ	80.000 літ
14.	Число реліквій :	одна масса в виді кулі	велике число часток	одна масса в виді кулі
15.	Число памятників надгробних :	одна чайтія	много чайтій	одна чайтія

Імена власні що відносять ся до Касіапи і Маітреййі в повисшій таблиці, переложені з мови тібетанськоі на санскріт і для того ми не можемо в повні ручити ся за йіх вірність. Та се в нашім випадку діло не важне і не зміняє навчаючого характеру сеі таблички, в котрій від разу так і кидаєть ся в очи ріжниця цифер приписаних до Сакіямуні і тих, що відносять ся до єго попередника і до єго наслідника. Чиж не видно з них, що тілько один Сакіямуні є особою реальною а два другі видуманими?

Та для буддістів не досить було й того, що вони до історичного Будди доложили ще множество буддів видуманих; вони надто ще натворили собі буддів іще більше далеких від реального істнованя, котрих вони зовуть „діяні-будда“, будди контемпляційні, котрих вони су-

протиставлять буддам реальним або „людським“ (манучія-будда), про котрих доси була мова. Далі, в статі про буддізм, ми будемо докладнійше говорити про тих „діяні-буддів , а тепер скажемо ще кілька слів про фігури і віверунки Будди.

Фігуральні виображеня Сакіямуні мали дуже великий вплив на розширенє буддізму. Єго виображують раз стоячого, то знов сидячого. Стояча фігура означає, що Будда проповідує; вона трафляє ся рідше; далеко частійша сидяча фігура показує Будду потонувшого в задумі. Звичайно Будда сидить на престолі поділенім на дві части покладені одна на одну, з котрих кожда обведена листем — очевидно, щоб нагадати травяний ковер, на котрім сидів Будда під бодімандою. Авреоля окружає інколи саму голову, а інколи все тіло; часто бувають дві авреолі: одна окружає все тіло, а друга, менша, поміщена в більшій, окружає голову. Орнаментика престола, авреолі а то й самого Будди буває більше або менше богата; інколи окраіни авреолі мають форму огняних язиків, уставлених мов цвітові листочки. Будда сидить завсігди з ногами навхрест підібганими під себе; тілько положенє рук буває ріжне, про що ще поговоримо. Учніча (наріст на тімю) і урна (між очима) завсігди зображені; чакра (на підошві ноги) також звичайно находить ся. Характеристична, та трудна до вияснення прикмета, се довгі вуха — тим дивнійша, що в вичисленю признаків Будди про неі не згадує ся. Лице спокійне, погідне і лагідне, завсігди без бороди, та тіпу дуже різко індійського, ніс орлиний. Та народи не-арійські, котрі приняли буддізм, попсували троха сей тіп і не змінюючи его дуже, приблизили его, по зовсім природній тенденції, до свого тіпу національного, замінюючи осибливо ніс орлиний більш або менше притупленим. Та многота буддів примусила робити деякі відміни в буддійських іконографіях. Звісна річ; годі було й подумати про те, щоб спортретувати всіх 3000 буддів, та все таки деякі з них заслугували на те, щоб йіх фігури були зображені, а особливо Діпанкара, той що напророчив будущому Сакія муні здобутє „боді“, і Маітрейя, той сподіванний будда, сказати б — мессія буддійський. Виображеня тих осіб не ріжнять ся дуже що до тіпу ані що до інших подробиць, бо тут усі Будди підлягають одному правилу; значить, розріжнити йіх можна було тілько положенєм рук. Сакіямуні звичайно ізображує ся з правою рукою простягнутою і звислою в низ: ліва, зігнута, спочиває на ногах і держить чашку для збираня милостині (патра). Противно, Майтрея зображує ся з руками простягненими на перед, іграючи пальцями, немов би числив або комусь щось вияснював. На мальованих або рисованих образах Сакіямуні майже ніколи не буває сам; звичайно супроти него стоїть Діпанкара або Маі-

трейя або єго син Рагуля; інколи по обох его боках бачимо дві особи, котрі зображують чи то двох его головних учеників, чи то одного з них і Буддового сина або Маітрейю.

Між ріжними назвами, які прикладують ся до імени Будди, найважнійші ось які: аргат (достойний) — назва, котра у буддістів набрала спеціяльного значіня; джіна (побідитель); татаґата, по китайськи джу-лай (той, що прийшов або пішов так як другі будди), — але се толкованє, хоч загально приняте, мабуть не є докладне, — — татаґата значить радше „істота така як другі“; суґата (той що прибув у добрий час); баґават (щасливий, тріумфатор) — назва дуже часто уживана, тілько що брахманці прикладають єі до своіх богів, до Вішну а навіть до Сіви. Хоча всі ті назви можуть заступати і дійсно заступають деколи назву „будда“, то про те часто лучать ся з сею назвою. І так говорить ся не раз: баґават Будда, татаґата-Будда. З усіх тих назв назва „Будда“ видаєть ся ще найбільше докладною і найвірнійшою; єі відповідність підносить ще й те, що вона стоіть у близькім звязку зі словом „боді“, котре означає буддійське знанє. Ся назва перейшла до переважноі части народів, що приняли буддізм. І так монгольське „буркан“, китайське „фо“ (фо-то), сінгалезське „буду“, японське „будзу“ — все се тілько більш або менше вірні репродукціі назви „будда“. Звичайно назва ся, ужита без дальшого додатку, означує будду історичного, Сакіямуні; та про те его часто називають також Сакіямуні, особливо на півночи; натомісць полудневі буддісти частійше називають єго по отчеству Ґотама, додаючи до него ще й назву „самана“ (аскет); відси пішло сіямське „Сомана-Кодом“. Сполученє двох імен Сакіямуні-Ґотама, або Ґотама-Сакіямуні, котре, здавалось би, повинно б бути часте, трафляє ся рідко, та все таки трафляє ся.

Китайці вживають терміну, „Го-фо“, дословно „живий будда“, котрим означують бонзів (звичайно начальників манастиря), котрі після йіх віруваня завсігди в 2—3 роки по смерти опять вертають до житя. П. Ґеорґі називає йіх Lamae renati (відроджені Лами), а Монголи також називають йіх „кубільґан“ (перемінені). Таких „живих буддів“ начислюють 150—200 в манастирях Тібету, Монголіі і Китаю. Одним із них, найвизначнійшим і найславнійшим, є знаменитий Далай-Лама. Та сі особи не є правдиві будди і навіть не можуть ними бути: аджеж звісно, що власне привілегією правдивих буддів є те, що вони не потребують по смерти вертати опять до земного житя. На ділі „живі будди“ є властиво „бодісатви“ (аспіранти до осягненя „боді“) і ся назва йім належить ся. Та вони все таки призначені стати колись буд-

дами і для того вірні anticipando дають йім сю назву, хоч вона до йіх теперішнього положіня зовсім не надає ся.

(Далі буде)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

IV. Купала на Волині.

На Волині ще у многих місцях затримав ся звичай справляти стародавнє свято Купала.

В Ковельському повіті справляють Купала так: з вечора хлопці крадуть де небудь соломяника *) старого, — власне крадуть, бо просити не годить ся. Соломяника того звуть „козубом“. Того козуба хлопці тягнуть по селї біжучи як найшвидче і співаючи, а на зустріч йім виходять люде і роблять „перейму“, себ то складають на вулиці тріски, поліна, старі кошики і т. і. — все то знадоби для купальського вогнища. Все теє хлопці збірають і пакують у козуб. Таких перейм буває скілька і хлопці ледве можуть забрати все паливо. Козуба виносять на вигон за село. Там уже збіраєть ся цілий гурт людей, більше молодь, але є й молодші молодиці, часами і з старших де хто. Співають тілько дівчата, та часом відповідають йім на співи й хлопці. Починають з котороі небудь пісні, частійше „Ой молодая молодице“ (N. 3). Хлопці тим часом запалюють козуба, устромивши в нього високі тички, щоб вогонь горів висше. Люде, що приходять дивити ся на Купала, повинні принести з собою теж різний підпал. Кажуть, що в давнійші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й доси є купальна приказка: „хто прийде без поліна, той піде без коліна.“ Поки огнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частійше жартами часом не дуже то призвоітими та лагідними. Взагалі увесь час ведеть ся якесь жартовливе змаганнє дівчат з хлопцями. Так напр. від часу до часу хлопці вихоплюють з огнища віхті соломи з вогнем і кидають ся з ними поміж дівчат, тикаючи йіх дівчатам в лице і розганяючи дівчат по полі, але дівчата вертають ся і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями

Коли козуб згорить до половини і вогонь трохи понижчає, тоді хлопці починають скакати через нього. Потім, коли вогонь почне пригасати, всі росходять ся з піснями до дому.

Вогню купальського не гасять, а лишають єго, щоб сам дотлів до останку.

*) Соломяник — великий кошик плетений з соломи, завбільшки з велике барило; в нього ссипають збіжжя і борошно.

В Звягельському повіті хлопці кладуть огонь, а дівчата вбірають деревце, березку. Вбірають єі вінками, биндами і запаленими свічечками. Деревце теє зветь ся купало. Сами дівчата убірають ся в великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять коло біля деревця і співають, хлопці тим часом скачуть через вогонь. Часом хлопці поривають ся вхопити деревце, тоді дівчата боронять єго і співають на хлопців різні прикрі пісні. Врешті хлопці хапають деревце і палять єго або кидають в річку, а дівчат, що пробують оборонити своє „купало", самих нераз „купають" в тій же річці.

Одспівавши купала, часом дівчата ворожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на якого хлопця: коли вони зійдуть ся до купи на воді, то значить дівчина буде в парі з своім хлопцем. Або так: дівчина тичкою спускає свій вінок на дно річки; коли він спливе на верх, то дівчина піде замуж у той рік.

Пісні з села Колодяжного

N. 1.*)

Oj на Купала-Купалочка
Не виспала сьа Наталочка.
Погнала бички дрімајучи,
На кілки ніжки збивајучи.
Oj даj же боже, дошчі в ночі
На Наталчини чорни гочі.

N. 2.

Темнаја нічка петрівочка,
Не виспала сьа наша дівочка,
Погнала бички дрімајучи,
На кілки ніжки збивајучи,
Приточи, боже, більше ночі
На Наталчини чорни гочі!

(Порівнати Zbiór wiad. do antropol. kr. V, 29, N. 13; И. Галька, Народный праздникъ Купала, Львовъ 1861, стор. 19 N. I.; Чубінський, Труды III, ст. 202 N. 11).

N. 3.

Oj молодаја молодице,
Oj вijди, вijди на јулицьу,
Роспали дівкам купалицьу!
Oj јак ја мају виходити,
Вам купалицьу роспалити?
В мене свекорко не батејко,
В мене свекруха не матьунка.
Положить мене пізнij себе,
Ізбудить мене ранij себе,
А до кужільу билејкого,

* Ноти до сих і дальших пісень будуть поміщені в осібній прилозі до слідуючої книжки „Ж. і Сл." — Ред.

А до каменьу важнејкого,
А до дитьатка малејкого.
Ки,у ја кужіль под лавицьу (вар. полицьу)
А сама вијду нъ јулицьу.
Бодај тој кужіль вогонь спалив,
Бодај тој камінь у воду впав,
Тому дитьатку на гочі впав!
Вар.: Нехај тој кужіль поклочиццьа!
Мені робити не хочеццьа.

(Варіанти гл Zbiór wiad. do antropol. kraj. V, 26, N. 2; 27, N. 3; 33, N. 1.)

N. 4.

Ој ти зелена доброводіко,
Јак тебе рано спустошано,
Траву на сіно покошано,
Ој покошано ј пограбльано,
Шче у копиці поскладано.
Та зостало сьа трој-зіллячко,
Нікому ж јого ополоти.
Стојіть Іванко при воротьах,
Ој стојіть же він при куточку,
Ој граје, граје у дудочку,
Ој граје, граје, виграваје,
Своју Марисьу викликаје:
„Вијди, Марисьу, серце моје,
Полльемо зіллья мајовоје,
Та поберемось, серце моје!“

N. 3.

Скаче жабојка над річкоју,
Біжить Іванко з вуздечкоју:
Постіј, жабојко, нагнуздају,
Своју Марисьу одвідају,
Ој чи дужаја, здоровја,
Ој чи за мене готоваја?
— Ој ја дужаја, здоровја,
Ој ја за тебе готоваја.

N. 6

Јіде Іванко на конику,
Везе Марисьу в постолику;
Ој на, Марисьу, тај обуј сьа,
Свого татојка тај забудь сьа!

N. 7.

Ој на городі бурьан, бурьан,
Ходить Іванко јак пан, јак пан.

Ој на городі бурьаночка,
Ходить Марисьа јак панночка.

N. 8.

Ој на городі крокіс, крокіс,
Узьав чорт хлопців, поніс, поніс.
Ој на городі крокісицьа,
Узьав чорт хлопців тай тішить сьа.
Ој на городі кропивицьа,
Узьав чорт хлопців тай дивить сьа.

N. 9.

Ој наші хлопці стрільці, стрільці,
Забили жабу в корчі, в корчі.
Ој Іван каже: раба жаба!
А Степан каже: моја баба!
Андріјко каже: переріжмо!
Терешко каже: цілу ззіжмо!

N. 10.

Ој на Купала вогонь горить,
А нашим хлопцьам живіт болить.
Ој нехај болить, нехај знајуть,
Нехај Купала не зајмајуть.

(Вар. Zbiór wiad. V. 27, N. 6; 33 N. 6; Чубінський, Труды III, стор. 199, N. 2)

N. 11.

Ој летів черчик бујним вітром,
Не чули дивки зозулі літом,
А јак почули, зльакали сьа,
Тај под місточок сховали сьа.
Вони ж думали, шчо місточок,
Аж то пшеничниј колосочок.

N. 12

Чорна хмаројка наступаје,
Ој го царојко вијіжджаје
Та до царівни (вар. до бондарівни) на зальоти.
А царівнејка зльакала сьа,
Под тројдерево сховала сьа.
„Ој слуги ж моји вірнејкији,
Крешіте вогні јаснејкији!
Будем палити тројдерево,
Будем шукати царівнојку.“
А царівнојка зльакала сьа,
Та до службојки озвала сьа:
„Ој слуги ж моји вірнејкији,

Гостріте ножі гострејкиjі!
Буду крајати кошулејку,
Појіду з царом до шльубојку."
Не потрапила в полотенце,
Тај розкрајала собі серце.
„Ој ліпше мају в землі гнити,
Ніж за царојком в світі жити!
Ој ліпше буду землицеју,
Ніж за царојком царицеју."

N. 13.

Була вдовојка в конець села,
Ој мала ж вона три донејкь;
Jідна донејка, то Ганнусьа,
Друга донејка, то Марусьа,
Третьа донејка, то Настусьа.
Ој заказали ту вдовојку,
Ој заказали на војнојку.
„Моја Ганнусьу, моја донејко,
Ој појідь, појідь на војнојку!"
„Біг-ма, матьунко, не појіду,
Бо ја коника не всідлају,
Бо ја шабельки не впасају."
„Моја Марусьу, моја донејко,
Ој појідь на војнојку!"
„Біг-ма, матьунко, не појіду,
Бо ја коника не всідлају,
Бо ја шабелькн не впасају."
„Моја Настусьу, моја донејко,
Ој појідь, појідь на војнојку!"
„Біг-ма, матьунко, ја појіду,
Ја коничејка осідлају,
Ја і шабельку опасају!"
Мати Настусьу випроваджала,
Мати Настусі приказувала:
„Не јідь, Настусьу, поперед војська,
Не јідь, Настусьу, позад војська!
Поперед војська — тебе забјуть,
Позаду војська — в полон уведуть."
Настусьа матері не слухала,
Поперед војська вијіхала,
Половину војська звојувала.
Ој то вијіхав царь турецькиј:
Ој а шчож бо то за такоје,
Шчо Настусьа војсько звојувала?"
Ој узьав коньа за гривојку,
Ој а Настусьу за ручејку...
(мабуть кінця нема.

N. 14.

Ој хто в тому лісі стукаје-гукаје —
Калино-малино! стукаје-гукаје?
Молодиј Іванко деревце рубаје,
Молода Марисьа трісочки збіраје,
Трісочки збіраје, він јіји питаје:
Чи льубиш ти мене, чи підеш за мене?
Хоч ја тебе льубльу, за тебе не піду,
Ја твојіј матьунці ничим не догоджу.
Ој що ја помију, вона перемије,
Ој шчо ја не зробльу, вона переробить.
Шче твоја матьунка навучить робити,
Навучить робити, в недільу золити,
Та на морі прати, на дубі вішати,
На дубі вішати, камінем качати.
А ја не жидівка, в недільу золити,
Ој ја не татарка, шчоб на морі прати,
Ој ја не білицьа, на дуби злізати,
Ој ја не паньанка, камінем качати.

N. 15.

В полі конопелька тонька зеленејка,
У полі стојала, віттьа поспускала.
Ој то изньали сьа та бујниј і вітри,
Вони обмахали та бујниј і віти,
Не дали стојати, листьачком махати.
Ходила Марисьа по свому садочку,
Ходила гульала, косоју махала.
Ој то најіхали та добриј і льуде,
Не дали ходити, косоју махати.

N. 16.

А в нашому сельці метьане деревце,
Шчо під тим деревцем церковку мурујуть,
Довкола мальујуть, в середині пишуть.
Написали ж вони три місьаці јасні,
Три місьаці јасні, шче ј три зорі јасні.
Перший місьачејко молодиј Іванко.
(Ітд. як у всіх веснянках на подібну тему).

N. 17.

Була на Купали, посмалила ґали,*)
Сором дівко, сором, женихи за столом!**)

*) Ґали — ноги, литки.
**) Приспівка замісць „Калино-малино", після кожного вірша.

Тілько дівка в хату, мати за лопату:
Сором, дочко, сором, женихи за столом!
Тілько дівка в сіни, женихи засіли:
Сором дівко сором, женихи за столом!
Дівка у комору, мати гонить з двору:
Сором, дочко, сором, женихи за столом!

N. 18.

(Село Білінь, ковельського повіта.)

Шла Марьјусьа в поле, знајшла сине море,
Споткнулась і впала, думала, шчо встала.
А де вона впала, там церковка стала,
Де голова впала, там одправа стала,
Де косојки впали, там зоројки стали,
Де ручечки впали, там свічечки стали,
А де впали ноги, там стали пороги.
Усі льуде знајуть, шчо Марьјі немаје:
Вода зашуміла, Марьјусьу покрила.

N. 19.

(Село Рокита, ковельського пов.)

Вже Петрівочка минаје цьа,
Хлопцьам гуляннья вертаје цьа.
Ідіте хлопці погульајте,
Дівчат на вісень *) підмовльајте!
Вже ми ходили, походили,
Дівчат на вісень намовили.

N. 20.

Не куј, зозуле, на лішчині,
Шче ј накујесь сьа на калині.
Не плач Марисьу у матьунки.
Шче ј наплачесь сьа у свекрухи,
Керез пороги ступајучи,
Чужі звичаји перејмајучи.
Ој јак перејмеш, хвалитимуть,
А не перејмеш, судитимуть.

N. 21.

(Село Жабориця, звягельського повіта)

Посіју ја рожу, поставльу сторожу,
Стороноју дошчик іде, над мојеју рожеју
повноју.

---

*) Вісень — осінь

Поставльу сторожу, својого батенька:
Недобра сторожа, общчипана рожа.
Поставльу сторожу свого миленького:
Хороша сторожа, нещчипана рожа.

(Пор. Zbiór wad. V 28, N. 11; Галька, Нар. празд. Купала, 41; Чубінський, Труды III. ст. 207 N. 20.)

N. 22.

По мошчу кладочку, вербову, вербову,
Ој час нам дівчатка до дому, до дому.
А ти, Марійко, зостань сьа, зостань сьа!
Та з својім Іванком звінчајсьа звінчајсьа!

(Пор Zbiór wiad. V, 35; Чубінський, Труды III, ст. 209, N. 24.)

(Конець буде.)

Леся Украінка.

V. Колядка про дівчину-воячку.

Була вдова близько двора,
Рај-рожество! *)
Мала вона три донејки,
Једна донејка Ганнусејка,
Друга донејка Костусејка,
Третьа донејка Настусејка.
„Ој моје дитье, а Ганнусејко
Појідь, појідь а на вііноньку!"
„Ој моја матінько а голубонько,
Ја не вмију коньа сьідлати,
А на јому појіхати".
„Ој моје дитье а Костусејко,
Ој појідь, појідь а на віноньку!
„Ој моја матінько голубонько,
Ја не вмију коньа сьідлати,
А на јому појіхати".
„Ој моје дитье а Настусејко,
Појідь, појідь а на віноньку!
„Моја матінько голубонько,
Ја умију коньа осьідлати,
Тај на јому појіхати".
Мати дочку урьаджала,
Урьаджајучи тај научала:
„Моје дитье Настусејко,
Појідь, појідь на віноньку!
Навперед війська не вибивај сьа,
Назад війська тај но оставај сьа!
Наперед війська — а намовојка,

*) Приспів за кожним віршем

А назад війська – та погонойка,
Посеред війська — а розмовойка."
Вона матінки не послухала,
Наперед війська виїхала,
Ой виїхала, шче й викрикнула,
Шабелькоіу та вимахнула!
Рай-рожество!

Село Рокітниця, ковельського повіту, записала

Ол. Пчілка.

Ся колядка дуже інтересна для порівнаня з 13 н-ом. купальських пісень, записаних Лесею Українкою. В моєму рукописному збірнику єсть не мало колядок, котрі мають в собі основу чистих веснянок. Тема вислідження сеі близькости многих наших колядок з веснянками дуже цікава; ся близькість може коренитись у дуже давньому, зовсім іншому ніж тепер значіню й обходіню свята Коляди. Лишаючи доказувану зразками бесіду про се до іншого часу, подаю тепер сю колядкову пісню про дівчину-воячку, щоб вона уявила ся вкупі з купальською піснею, з якою вона так надзвичайно схожа.

Олена Пчілка.

По нашій думці обі ті пісні про дівчину-воячку не мають нічого спільного ані з основою Коляди, ані свята Купала, а попали ся в ряд колядок чи купальських пісень досить случайно, може на основі аналогіі з іншими піснями величальними. У Антоновича і Драгоманова (Историческія пѣсни Малор. нар I, 314 – 327) напечатано два варіанти сеі пісні, а надто приведено довжезний ряд подібних пісень білоруських (також купальська), моравських, словацьких, італіянських, новогрецьких, португальських, сербських і великоруських, з чого можемо бачити, що тема нашоі пісні зовсім не національна українська, а міжнародна, бродяча. Про сі пісні коротко згадує Потебня (Объясненія Малорусских и сродных народных пѣсень, II. Колядки и щедровки, стор. 698 – 699), не приводячи ніяких нових матеріалів і не вдаючись навіть у детальний розбір того матеріалу, який показано у Авт. і Драгоманова. Потебня зсилає ся на працю П. Сазоновича, Пѣсни о дѣвушкѣ-воинѣ, напечатану в Русскомъ Филологичесмомъ Вѣстникѣ 1885, IV; 1886, I і д. — та ми не маємо сеі праці під руками.

І. Ф.

Сучасні діячі словяньскоі наукі і літератури.

II.

Микола Савич Тіхонравов.

(До портрета.)

В перших днях декабря лат. (27 ноября ст. ст.) умер в Москві учений, котрого імя за житя его звісне було не тільно кождому освіченому Россіянинови, але і в загалі кождому, хто занимав ся історією словянських літератур, а котрому й ми, Русини-Украінці винні подяку і пошану, бо праці его не в однім погляді доторкають ся й нашоі літературноі минувшини. Подаємо тут его некролог після „Русскихъ Вѣдомостей“ (ч. 329).

Микола Савич Тіхонравов був сином фельчера (низший ступінь лікаря), котрий потім служив при окулістичнім шпитали в Москві. М. С. родив ся 3. окт 1832 р. в калужській губерніі, де тоді пробував его батько. Скінчивши середню школу в 3-тій моск. гімназіі відзначений срібним медалем, він в р. 1849 записав ся яко студент Головного Педагогічного Інститугу в Петербурзі, та пробув там тільки рік, а опісля перейшов до універсітету в Москві Позаяк в ту пору число студентів по універсітетах було ограничене тільно на невеличкий контінгент, то Тіхонравов міг дістати ся до універсітету тільно через протекцію. Він удав ся до Погодіна. Той порадив єму написати яку небудь статю для его „Москвитянина“ і Тіхонравов таким робом написав свою першу статю — якусь критику. Погодінови статя дуже сподобала ся, він напечатав єі в „Москвитянинѣ“ і вжив усяких способів, щоби таналовитого хлопця допущено до універсітету понад означене число.

В р. 1853 М. С-ч скінчив універсітет яко кандидат історико-філологічного факультету і вступив у службу вчителем гімназіяльним у Москві. Вчив россійськоі мови та літератури а також історіі. Крім обширного знаня у него був також незвичайний педагогічний талант. Вплив его на учеників був дуже великий; він удержував з ними зносини і після того, як вони скінчили школу, так що довкола него утворив ся тоді невеличкий кружок молодих людей, що живо занимали ся не тільки наукою, але й суспільними питанями.

Д. 5. іюня 1857 московський універсітет вибрав его на адюнкта для катедри педагогіі, а по році він почав викладати історію россійськоі літератури, котру викладав до 9 окт. 1889 р. В р. 1870 за своі многі і цінні праці він одержав титул доктора росс. літератури honoris causa. Д. 19. марта 1890 петербурська Академія наук вибрала его своім звичайним членом. В 70-тих роках він був деканом історико-філологічного виділу при московськім універсітеті а 1877—1883 ре-

ктором тогож універсітету. Крім того був він головою „Общества любителей россійской словесности", а в остатнім часі також головою московського відділу театрально-літературного комітету.

Перші єго праці з початку 50-тих років — пише Пипін (Исторія русской этнографіи, т. II, 137 і д.) се були невеличкі розвідки з історіі літератури XVIII і XIX в. в новім тоді в Россіі, так званім „бібліографічнім" папрямі. Напрям той безмірно розширив і поглубив досліди над літературою супротив давнійшого єі розуміня. Досліди поведено в ріжних напрямах: одні поглубляли етнографічне знанє пошукуванями в писаній старовині, другі звертали увагу на побутову археологію, треті познайомлювались близше зі здобутками і методами порівнуючої лінгвістики та мітологіі; в кінці народний руський зміст внесено в величезну цілість европейськоі і східноі традиціі, і тут виявились нові, вельми інтересні звязки міжнародного свояцтва і запозичуваня.

В кінці 40-кових років закінчила ся критична діяльність Бєлінського і з ним разом закінчив ся період критично-естетичного трактованя літератури. Нові критики зачали обертати головну увагу на питаня суспільні, зачали вважати літературу випливом громадського і духового житя мас народніх а затим і ключем до зрозуміня того житя. Ся зміна погляду повела за собою другі важні зміни.

Естетична критика зовсім ігнорувала стару літературу з часів перед Петром В., а й пізнійшу літературу XVIII—XIX в. радше міряла естетичним ліктем, а не студіювала як документи для історіі духового і суспільного розвою Россіі. Нова школа власне на сі історичні, суспільні студіі поклала головну вагу. З того погляду показувалось нераз, що твори, котрі попередня школа відкидала, котрими погорджувала, набирали перворядного інтересу. Се бувало з творами новоі, се було і з творами староі літератури. Що більше, твори староі літератури, в котрій між інтелігенцією а масами народніми не було ще такого глубокого розділу як тепер, набрали перворядноі ваги. З далеко більшим правом, ніж твори новоі літератури, можна було ті старі повісти, легенди, житія, літописі і т. і. вважати документами народноі свідомости. Історична школа вимагала також, щоб учений закинув усяку односторонність і тісноту; він не смів виносити одні твори а відкидати другі як непотрібне сміте, а мусів студіювати всю масу духовоі та літературноі спадщини, щоб виробити собі вірне понятє о єі складі і характері. Обік літератури писаноі та друкованоі яко друга, ще важнійша галузь таких документів народноі свідомости підійшла устна словесність народня; нові досліди, ведені на такій широкій основі, швидко відкрили незлічені нитки, що вязали словесність устну з писаною і се ще вбільшило інтерес до одноі і до другоі.

Тіхонравов обік Пипіна був одним з перших, що розпочав у Россіі вести працю історико-літературну в тім дусі В кінці 50-тих років у него назбиралось уже стілько товаришів і прихильників новоі методи, що явила ся можність розпочати періодичне виданє посвячене свіжорозбудженим питаням. Під редакцією Тіхонравова почали в р. 1859 виходити знамениті, доси ще не втративші своєі ваги „Лѣтописи русской

литературы и древности". Вони виходили, впрочім досить неправильно, до 1863 року (всего 5 томів). В виданю Тіхонравова приняли участь старші вчені, як Буслаєв, Афанасьєв, Соловйов, Костомаров, Забєлін, а обік них тут перший раз виступали й нові сили, як А. А. Котляревський, А. Н. Веселовський і др. Сам Тіхонравов помістив у свому виданю довгий ряд праць — переважно критичних видань текстів ріжнородних памятників староруської (як північної, так і полудневої) літератури, часто з вельми цінними увагами і бібліографічними вказівками (вони перечислені всі у Пипіна, op. cit 139—140)

Рівночасно з сим виданем М. С-ч випустив у світ друге не менше важне, „Памятники отреченной русской литературы. Приложеніе къ сочиненію „Отреченныя книги древней Россіи. 2 т. Ст. Петерб. и Москва 1863". Хочаж обіцяна в заголовку праця о тих книгах не вийшла, то все таки збірку Тіхонравова справедливо називає Пипін найбогатшою збіркою памятників апокріфічної, забороненої літератури. Ся збірка, а також видана 1861 подібна збірка Пипіна перші обернули увагу россійських учених на сей обширний відділ староруської літератури, котрої памятники сягали іноді найдавнійших часів словянського письменства, а інші, хоч звісні в новійших списках, належали до найпопулярнійших творів старої літератури і полишили многі сліди в устній словесности і віруванях народа.

Третє виданє Тіхонравова, особливо важне для історика южноруської літератури, се книга „Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ. 2 т. Ст. Петерб. 1874. Книга ся мала те нещастє, що заким ще пішла в продаж, видавець еі Кожанчиков збанкротував. Довгі літа книга Тіхонравова лежала в схованці, а переднє слово до неі, що містило обширний і вельми цінний дослід про початкову історію руського (значить, головно южно-руського) театру, так і не було надруковане. В кільканадцять літ опісля корректурними відбитками того переднього слова покористував ся було д. Морозов і то не назвавши жерела, з котрого брав свої відомости; се викликало голосний літературний скандал і д. Морозов узнав конечним свою книгу основно переробити. Самі тексти драматичних творів, напечатані Тіхонравовим, тілько опісля, без відома автора, пущені були в продаж.

З інших праць М. С-ча назвемо ще прекрасний і обширний розбір „Исторіи русской литературы" Галахова, напечатаний в „Отчетѣ о 19-мъ присужденіи Уваровскихъ наградъ" (1878). Сам Тіхонравов називав сю працю своєю докторською діссертацією. В остатніх часах М. С-ч обернув ся до студій над новійшими писателями: Пушкіним і Гоголем, і тут також довершив вельми важного діла — першого критичного і вповні наукового виданя творів Гоголя (доси вийшло 5 томів, а ще мають вийти 2).

Яко професор проявив М. С-ч великий вплив на науковий і літературний розвій многих і многих сот молодих людей. Всі єго ученики і слухачі свідчать про єго живе, горяче відношенє до викладаного предмету, про те сильне, свідоме зацікавленє ним, котре він завсігди вмів розбудити в авдиторіі. Крім цінних і навчаючих лекцій Тіхонравов

впливав на слухачів також в семінарії історико-літературній, котру провадив з великим талантом і де приучував молодих працьовників самостійно працювати. Ученики єго почували для него завсігди глубоку вдячність і пошану: єі виразом було гарне, критичне виданє Палейї, приготоване єго учениками для вшанованя 40-вої річниці єго наукової діяльности. **І. Ф.**

III.

Поправки до біографіі М. Драгоманова.

Я довідавсь про свою біографію в І. кн. Ж. і Сл., вже після того, як вона була напечатана, інакше я б порадив ш. редактору єі не печатати зовсім. Того, що може інтересувати моіх земляків в тій біографіі, а власне тих пунктів єі, в котрих вона доторкає ся до проявів нашого житя громадського, все рівно тепер не можна росказати докладно, а моє curriculum vitae, потрібне для поясненя бібліографіі моіх головних літературних робот, напечатане в виданю A. De Gubernatis, Dictionnaire des écrivains contemporains, звідки завзяті любителі біографіі і бібліографіі можуть здобути все, що йім треба, також як і з Conversations-Lexicon Брокгауза, вид XIII і XIV.

Та коли вже сталась така несподіванка, то тепер міні не остаєся нічого, як тільки поправити неточности в поданій у І. кн. біографіі мойій.

Перш усего мушу сказати, що неточности єсть і в біографіі мойій поданій в книзі пр. Туна, на котру покликуєся Ж. і Сл. Перейду тепер почастно до неточностів у Ж. і Сл.

Польське повстанє 1863 р. не мало ніякого впливу на те, що моя командіровка за границю „для приготовленія къ профессорскому званію" запізнилась. Сталось се через свого роду конфлікт між радою кіівського універсітету і міністерством освіти, котре тоді командувало в 1862—64 р. силу молодих людей за границю. Кіівська ж універс. рада думала, що такі командіровки мусять виходити не від міністерства, а від рад універсітетських, при чому мусять посилатись за границю ті, котрі вже набули степень магістрів наук. (В Россіі німецькому докторату відповідає дійсно степень кандідата, а окрім того єсть степень магістра і доктора). Хоча міні після скінченя універсітету кандідатом в 1863 р. і предложена була куратором учебного округа командіровка на кошт міністерства, та я, шануючи прінціп універсітетськоі автономіі і бажаючи стати професором не де, як власне в Кііві, подякував за таке предложенє, і потім ставши магістром, вже був посланий за границю не урядом, як сказано в Ж. і Сл., а кіівським універсітетом. Моя діссертація pro venia legendi в 1864 р. була „Императоръ Тиберій". Бібліотека, про котру говорить ся в І. кн. Ж. і Сл. на стор. 149—150, була встроєна при мойій участи, а зовсім не під моім „приводом". Ніяк не можна сказати, що б „Истор. пѣсни Малор.

народа“ були редаговані „головно працею“ моєю. По аптикарським терезам, коли вже йіх сюди прикладати, мабуть вийшло б, що там було більше праці проф. В. Б. Антоновича, ніж моеі. Статі моі в „В. Европы“ „Вост. политика Германіи и обрусеніе“ і другі були непечатані в 1872—75 рр. Статя моя напечатана в Отеч. Зап. 1875 р. „Борьба за религіозную свободу и духовную власть въ Зап. Европѣ въ XVI—XVII ст.“ не єсть зовсім specimen моіх універсітетських лекцій, котрі найбільше посвячені були історіі старих народів. З тих лекцій напечатана була в Журн. Мин. нар. Просвѣщенія 1874 р. „Положеніе и задачи науки древней исторіи“, і в Кіевск. унив. извѣстіях про Логографів і Геродота. Статя моя „О педагогическомъ значеніи малорусскаго языка“ напечатана була в Спб. Вѣдомостяхъ, в Апр. 1866 р. через два дні після вистрілу Каракозова, з котрим Катков приводив єі в звязок Я не був ніколи організатором археолог. зйізду в Кііві в 1874, а лишень одним з референтів на нему. Відставка моя від к. універсітету була порішена гр. Дм. Толстим ще раніще моеі присутности на вічу в Галичі в 1875 р. Комісія, котра була назначена царем в 1875 р. для розбору, що робити з українським рухом, складалась з мін. внутр. справ Тімашева, шефа таємноі поліціі Потапова, міністра нар. просв. гр. Дм. Толстого і тайного совітника М. Юзефовича. В сказаному в Ж. і Сл. про „Громаду“ чимало неточного, та поправити міні все важко. З приписаних міні на стор. 151 брошур, виданих у Женеві, написана мною тілько Marija maty Isusowa (звісно, окрім поеми Шевченка) і 3/4 брошури „Про те, як наша земля стала не наша“. Другі писані Серг. Подолінським, і я в них лишень, по згоді з автором, прибавив історичні та статистичні дані, та викинув заклики до бунту. Звістки, подані на стор. 151 про мою участь в ріжних российських виданях під псевдонімами, після 1876 р. — не вірні.

М. Драгоманов.

Критика і бібліографія.

IV. Творці козацьких дум).*

Українські кобзарські думи, се такий цікавий зразок стародавньоі малоруськоі культури, що зовсім лехко зрозуміти сю особливу увагу, яку обертають на них історики літератури і суспільности. В остатніх роках любителі сего предмету з великим зацікавленєм стрічали

*) Статя отся написана ще перед роком, та з причин незалежних від автора досі не була друкована. *Ред.*

в „Кіевской Старинѣ“ статі д. П. Житецького, і для того ми надіємось, що не позбавлені будуть інтересу і наші короткі уваги, вызвані одною з тих статей, поміщеною в „К. Стар.“ за ноябрь 1892 р. пз. „Творцы и пѣвцы народныхъ малорусскихъ думъ“. Ми позволимо собі сказати, що ся статя троха розкидана і тому не досить строго, з методологічного погляду, обнімає предмет. Шан. автор позволяє собі з таких загальних річей, як думки про пошановок для матери, робити заключеня про таке спеціальне питанє, як питанє про те окруженє, в котрім зложили ся наші найстарші думи і т. і. А тимчасом в сьому разі навіть далеко спеціальнійші обставини, як напр. та, що рифма в думах переважно глагольна так само як і в псальмах „нищей братіи“, зовсім іще не вистарчають для заключеня, що думи власне вийшли з поміж жебручих старців. Тут ми бачимо тілько однакові літературні способи виразу, котрих могли вживати люде ріжні по свойому положіню. Тай сама думка про походженє наших дум від убогих-калік видаєть ся нам апріорною і навіть сам д. Житецький так єі ставить пишучи „мы не можемъ отказаться отъ мысли, что первые творцы думъ принадлежали къ сословію каликъ, убогихъ і т. д.“ Та д. Ж-кий сам у свойій статі приводить вказівки, що вмілість бандуристів, тих спеціалістів-співаків дум, була розширена і по за купкою калік, і тим сам захитує своє твердженє. Не вважаємо потрібним повторяти тут ті вказівки, а зупинимось на річи дуже важній у сьому питаню, та чомусь зовсім лишеній на боці д. Ж-ким. Се тзв. невольницькі думи. Д. Ж-кий доторкаєть ся йіх (стор. 215) і навіть називає йіх найдавнійшими, та лишає йіх зовсім без розбору. Тимчасом зміст сих дум ясно говорить, що часть йіх зложена була прямо в татарсько-турецькій неволі, в крепостях або на галерах, а зовсім не в тих „шпиталях“ малоросійських, о котрих писав д. Єфіменко (по матеріалам переважно з XVIII в.) і котрі д. Ж-кий показує нам як школи наших рапсодів, творців дум. Ті невольницькі думи“ нераз прямо говорять: „визволи боже нас бідних невольників із землі турецькоі“ ітд. Дуже близькі до тих невольницьких дум також знамениті думи про втеку Кішки з турецькоі неволі, про Марусю Богуславку, котрій відповідає менше звісна дума про Івана Богословця або Богуславця. Тексти сих дум ясно говорять, що автори йіх були люде близько знайомі з „камяницями“ і „каторгами“ турецькими на Чорнім а може й на Егейськім морі. А дума про Кішку дає привід думати, що вона зложена була такими-ж бувалими авторами, в близи Чорного моря, на Запорожі, а не в шпиталі на городовій Украіні Такий самий приморсько-запорозький характер має і дума про Олексія Поповича, без сумніву одна з найдавнійших. І автори перших варіантів також дуже давньоі думи про втеку трьох братів із Азова мусіли добре знати і приморє і дикий степ при-азовський. Коли хто з них і міг би, постарівшись або окалічівши, війти в число калік-жебраків, то в усякім разі се був не професіональний підцерковний старець, яким д. Ж-кий приписує складанє наших дум, а бувалий козак, котрий тілько при кінці житя попав ся в старецьке товариство.

Всі порушені тут дані, що находять ся в думах, котрі ми з найбільшим правом можемо вважати найдавнійшими, говорять на користь

того (найпростійшого!) зд гаду, що творцями наших дум були люде, котрі самі брали участь коли не в подіях розказаних іноді в тих думах, то в положінях, котрі в них описані, а принаймі люде близькі до таких положінь. Розумієть ся, що й тут, як і при всіх епопеях цівілізованого світа, виринає питанє про спеціалізацію функції співаків, котра мусіла наступити в звісну добу епічноі творчости. Про сю спеціалізацію ремесла рапсодів на Вкраіні в давнину ми маємо мало подрібних звісток і тілько в новійших часах етнографи дали нам кілька таких звісток про наших лірників, кобзарів-бандуристів. Та коли судити й по тим звісткам, то треба признати ся, що кобзарі-бандуристи, котрі співали а декуди ще й тепер співають козацькі думи, досить основно ріжнять ся від лірників, що співають твори спеціально старецькі, ріжнять ся і струментами і репертуаром Лірники переняли від кобзарів деякі йіх думи з характером більш абстрактно-релігійним і дідактичним, напр. про Олексія Поповича, про трьох братів, та ніхто ще не стрічав лірника, котрий би співав нпр. думу про Кішку або про Хмельницького. Навіть і в новійших часах кобзарь хоча й зробив ся похожим на старця тим, що буває сліпий і збирає милостиню, та все таки властиво не був старцем-жебраком; майже завсігди се був хозяін, котрий тілько часами йшов співати, щоб зібрати милостиню. Давнійше ся ріжниця мусіла бути ще більша, а в часах істнуваня лицарсько козацькоі верстви співак житя людей сієі верстви мусів і сам належати до неі.

Сказавши се ми підходимо до одного з загальних боків питаня про украінські думи, давно заміченого і найважнійшого. По свойому змісту і по свойому розповсюдженю думи ті властиво не можуть бути названі народною епопеєю, ані в значіню всенародности, ані в значіню простонародности. Се епопея клясова, епопея кляси козацькоі. Ураз зі своіми співаками вона й доживає віку серед козацьких потомків на лівобережній Гетьманщині і в Новороссіі. Ураз із козацтвом еі викоренили змаганя польськоі арістократіі на правобічній Украіні. В Галичині не було козацтва, то й нема там кобзарів ані йіх дум, хоча загал нар. пісень там тотожний з придніпрянськими і хоча там зайшли й деякі укр. пісні історичні, нпр. про Нечая, але пісні прості, народні, а не кобзарські, і хоча репертуар спеціально жебрацький, релігійно-дідактичний в Галичині майже тотожний з таким же репертуаром придніпровоукраінським.

Коли оттак укр. кобзарські думи і своім змістом і своім розповсюженєм тісно звязані з козацтвом, то й початку йіх найприроднійше треба шукати серед козацтва. В кінці вважаємо конечним зупинити ся на одній подробиці в статі д. Ж кого, а іменно на єго подвійнім цітаті із „пісні-думи“ про Палія в Сібірі, приведеноі в збірках Максимовича. Сей цітат міг би потверджувати наші вискази, бо показує нам в ролі співака-бандуриста не жебрака-каліку, а знаменитого козацького героя. Та на лихо всю отсю, як каже д. Ж-кий „пісню думу“ ми мусимо признати фальсіфікатом, одною з тих фабрикацій, котрі во время оно пущені були в хід збірками Срезневського і Максимовича і з котрих значна часть уже виявлена була як фальсіфікати в книзі дд. Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“.

Поваяк праця ся зупинила ся в Россіі на половині XVII в., то перед россійською публікою й не поставлено питаня про фальшивість многих пісень і дум виданих за народні і кобзарські, котрі своїм змістом відносять ся до пізнійших часів. Питане се поставлене тілько в однім заграничнім виданю, більше звіснім у Галичині, чим у Россіі, а іменно в книжці М. Драгоманова „Політичні пісні українського народу XVII—XVIII в.“ ч. I, розділ II, ст. 58—68 „Пісня-дума“ цітована д. Ж-ким належить до цілого ціклю стихотворів про Палія, Мазепу і Полтавську битву, котрі всі фальшиві крім одноі пісні, що зачинає ся арестованем Палія Мазепою а кінчить ся побійкою Шведів і Мазепи. Вже сам єі склад, задля котрого д Ж кий називає єі „піснею-думою“, свідчить про єі фальшивість. „Пісня-дума“ се-ж фізична неможливість, бо пісня, бодай у Европейців, се збір слів у означеній куплетній формі, що співає ся після строго означеноі музикальноі норми, а дума речітує ть ся під музику, хоча й одностайну в своім продовженю, та все таки змінчиву і без куплетноі форми. Такі „пісні-думи“, т. є. ні риби ні мнясо творили власне наші старі письменники, бажаючи поповнити нашу народню поезію, та ще не докладно знаючи єі характер. Вартість нашоі справдішньоі нар. поезіі ані крихти не стратить на тім, коли з приписаного йій складу безоглядно повикидаємо такі фабрикати. Погляньте хоча б на куплет цітований д. Ж-ким, де Палій ось як виливає свої жалі:

„Лихо жити в світі!

„Той душу заклавши (кому?) свиту, бач (для розміру!) гаптує,
(що за розкоші, бачите, у Мазепи, і як мусить йім завидувати Палій!)
„А той по Сібіру мов у лузі дубує!

Що значить „дубує“ і чому те „дубуване“ відбуває ся власне „в лузі“ — Господь знає!

Р. Л. Н.

V. *Візантійська література.*

Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur. München 1891 і єгож Byzantinische Zeitschrift Leipzig, 1892—94: Bd I. (стор. 1—648); Bd II. (стор. 1—648); Bd III. erstes Heft.

Візантія! Візантійщина! Адже ж се мало що не лайка, а в усякім разі слово, котре мимоволі викликає в уяві виображінє якоїсь мертвечини, чогось сухого, неприродного і закостенілого. А тут на тобі! Візантійська література! ще й спеціальний журнал посвячений дослідам над історією та літературою Візантіі! Дивний смак у тих людей! Ну, та впрочім про смак не спорять. Вільно панам і жаб йісти. Але яке нам діло до того? По що нам звертати увагу на ту візантійщину, котра стількі віки давила нас, придушувала в нас всякі пориви до самодіяльности і від котроі ми й тепер іще по законам духового атавізму не зовсім свобідні.

Може бути, що не один із наших земляків скаже або подумає так прочитавши наголовок отсеі статі. Я не перечу, що така думка, особливо про вплив візантійщини на нас, де в чому правдива, та все таки

сказати треба, що згірдне відношенє до історіі і літератури Візантіі було б не тілько не науковим (наука нічим не погорджує і нічого не цурає ся), а й несправедливим з нашого боку. Який власне був вплив Візантіі на нас, Словян? Чи обіч злих боків не було й добрих, чи побіч мертвечини та отупіня, церемоніальности та деморалізаціі не йшли до нас із Візантіі й добрі, плідні зерна, свіжі думки, високі ідеали? Здаєть ся, нема чоловіка хоч троха тямучого в славістиці, котрий би на ті питаня рішучо відповів: ні. Адже крім заведеня христіянства, на котре можна собі дивити ся, як хто хоче, з Візантіі (розумію державу, а не сам город) вийшли перші учителі Словян, перші творці словянського письменства, брати Кирило и Методий. Відтам ішли до нас книги і то не тілько церковного, а й світського, історичного та поетичного змісту, що опісля перекладувались на словянські мови, а з часом служили рямою, що поповнювалась і словянськими додатками (як Хронографи), або взірцями, після котрих складались і своі, словянські твори (житія святих, канони служебні, акафісти і т. і.). Відтам ішли до нас і взірці організаціі, на разі церковноі, і взірці штуки, і зерна науки. Відтам, і то майже рівночасно з заведенєм христіанства, пішли до нас і зерна гностичних єресів: мессаліан, павлікіян, гезіхастів і т. і. і витворили на словянськім, болгарськім грунті секту богуміліів, у Сербіі Патаренів чи Катарів, котрим на Руси відповідали мабуть стригольники. Відтам, з тоі самоі закостенілоі Візантіі пішли до нас численні фантастичні та моралізуючі твори, апокріфи, пісні, пророцтва, заклинаня і т. і., що здобули собі широку популярність серед наших предків і перейшли в склад т. зв. питомого світогляду широких мас народніх. Як бачимо, вплив Візантіі на нас був далеко більший, ніж се ще до недавна допускали. Ми зрослись з нею духом так тісно, черпали з єі духового скарбу так довго в злім і добрім, що студіованє тоі візантійщини являєсь неминучим і дуже важним складником студіованя нашого власного народа, єго історіі і єго розвитку. Спадщина Візантіі така богата і розкинена по так широкім обширі і по таких далеких закутках, що для єі повного пізнаня і докладноі, науковоі оцінки треба ще богато часу і праці. А поки ся праця не буде зроблена, поти й ми не можемо з чистим сумлінєм відповісти на таке важне питанє: що властиво ми завдячуємо Візантіі в злім а що в добрім?

От тим то я рад би звернути увагу наших земляків, особливо-ж тих, що вийшовши з гімназіі не забули ще по грецьки читати (як зачуваємо, таких забудьків у нас більшість) і тих, що займають ся словянською старовиною, на книги і виданя монахійського професора Крумбахера, котрих заголовки виписані висше. Хоча про поодинокі моменти візантійськоі історіі, про поодиноких візантійських писателів у европейській науці було чимало добрих праць; хоча много греко-візантійських текстів ще від часу ренесансу в Італіі, Німеччині і Франціі повидавано, то все таки сістематичних студий над візантійщиною в єі цілости ніхто не робив. Проф. Крумбахер, виступивши в світ зі своєю „Історією візантійськоі літератури“ (в р. 1891), написаною для енціклопедичного виданя „Handbuch der klassischen Philologie“, що виходить під редакцією проф. Івана Міллера і при співуділі многих знаме-

нитих філологів, можна сказати — відкрив новий світ для філологічної науки. *Сам він справедливо міг сказати про себе в передмові*, що „не мав попередників“ і що „один із найзнаменитших европейських філологів горячо остерігав єго, щоб не вглубляв ся в студії над „невимовними“ столітями і йіх витворами, бо коли філологія зійде на такі манівці, то пропаде чиста любов до старовини і єі педагогічна сила“. Та проф. Крумбахер зовсім справедливо відповідає на такі заміти ось яким порівнанєм: „Коли б який природознавець сказав, що хоче занимати ся тілько львами, орлами, дубами і рожами, перлами і клейнотами, а не хоче глядіти на огидливі та погані речі, як павуки, репяхи та квас сірковий, то єго заглушили б голосним сміхом. А в філології таких перебирчивих панів найбільше, що вважають негідним своєі чести віддавати свої коштовні сили на що небудь інше крім маєстатичного орла та запахущої рожі — і ми не привчили ся ще зустрічати таку перебирчивість сміхом“. Як бачимо, д. Крумбахеру приходилось іще мостити мости для наукового розуміня і трактованя справи, і коли б єго історія візантійськоі літератури мала тілько ту одну мету і осягнула єі в тій мірі, як се справді стало ся, то заслуга єго була б уже дуже великою. Тимчасом книжка проф. Крумбахера й сама по собі має дуже велику наукову вартість. Се перший сістематичний і критично оброблений звід усего того, що досі було зроблене для вияснення і зрозуміня візантійськоі історіі, літератури, штуки і науки, т. є. для вияснення житя і розвою грецького духа в часі від 527 р. (т. є. від початку царюваня Юстініана) до 1453 р. т. є. до здобутя Царгороду Турками. В тій звиш 900 літній історіі нагромаджене таке богацтво матеріалу, та заразом так богато ще є темного, необробленого і не підготованого, що приходить ся виразити всяке признанє для знаня і витревалости проф. К-ра, котрий зміг усе те осилити і вбгати в органічну цілість. Правда, не в одній річи він мусів полишити більші або менші прогалини. І так він лишив на боці літературу строго теологічну, т. зв. патрістіку, а з браку підготовляючих праць не міг посвятити детального розбору й обширній літературі Житий святих (так званій гагіографіі). Та про те богацтво інформаций, які дає книжка проф. К-ра — величезне. Крім обширного і дуже інтересного вступу, в котрім подано загальний погляд на історію візантійськоі літератури, єі характер і єі звязки з літературами інших народів, головно-ж словянських і західно-европейських, весь матеріал розложено на три групи: 1) література прозова (історики і літописці, географи, філософи, ретори, юрісти і листописателі, археологи), 2) література поетична і 3) література на грецькій людовій мові. Для фольклоріста важна особливо ся остатня глава, в котрій автор між іншим розбирає проби візантійського історичного та народного епосу, романтичні поеми на основі древніх тем, романтичні твори на основі середновічних, почасти західноевропейських тем, звірячий епос, східні казки, лічебники і т. і. Загалом розібрано звиш 200 авторів або важнійших безіменних творів і при кождім з них подано погляд на стан тексту, бібліографію видань і опрацьовань і загалом усе, що потрібне для дальших самостійних студій.

Книга проф. Крумбахера *не тілько для широкої публіки*, але й

для загалу специалістів-фільологів була правдивим відкритєм Між іншими проф. Ягич горячо привитав єі як важну підмогу також для студій словяньскоі старовини. Рух розбуджений появою сеі книги уможливив проф. Кр-у приступити до заснованя спеціального періодичного виданя, посвяченого студіям візантійщини. Таким способом в початку 1892 р. повстав чвертьрічний вістник „Bysantinische Zeitschrift“ під редакцією проф. Крумбахера а при співуділі многих знаменитих спеціалістів з ріжних країв Европи. Із словянських учених в числі головних співробітників сего вістника находимо професорів: Ягіча з Відня, Кондакова і Веселовського з Петербурга, Успенського з Одесси. Надто находимо тут більше або менше важні причинки молодших словяньских учених Кірпічнікова, Карнєєва, Сперанського, Решетара, Вольнера, Павловського і др. Вістник містить статі на язиках німецькім, французькім, англійськім і грецькім.

В передмові до першоі книжки сего вістника начеркнув проф. Кр-р програму свого виданя і начеркнув єі, як і слід було ждати від автора історіі визант. літератури, вельми широко. Розказавши про давнійші невдалі проби основаня періодичноі публікаціі для студій над візантійщиною він мотівує конечність — признати тим студіям право самостійноі дісціпліни. „Православний схід, се немов якийокремий світ, якась своєрідна, напів освічена, напів дика купа держав і народів між освіченою Европою і варварською Азією. Ся ріжномастна сутолока народів, що колись була захистом Европи проти азіятського варварства і мабуть стане ся колись культурним мостом між Европою і Азією, аж до остатніх часів мало звертала на себе уваги. Се спиняло й наукове узгляднене тих народів, йіх мов і літератур. Навіть словянська фільологія, про котроі значінє нині ніхто вже не сумніває ся, богато терпіла через сю зневагу для европейського сходу. Міклошіч мусів віддати ціле своє житє, повне невтомимоі праці, на те, щоб перед усім світом доказати право істнованя словянськоі фільологіі, а єго наслідник Ягіч тілько з несказаним трудом здужав оснувати і доси піддержати центральний орган для сих студій „Archiv für slavische Philologie“. Тепер приходить черга на старшу і орігінальнійшу частину східноевропейських середніх віків, на світ візантійський з єго предтечами і паростями. І се не простий привид, не мертве слово, а величезна, многосторонна, богата на всякі подіі історія лежить перед нами в візантійськім віці. Язиковий, літературний і артистичний, релігійний, суспільний і політичний розвій народів обхоплених широкою течією візантійського моря від кінця древніх віків аж до початку новочасних, ось поле для дослідів, вповні спосібне заповнити живучу і богату здобутками галузь науки.“ Далі виказує проф. К-р детально відносини візантіністики до тих галузів науки, котрі з нею стикають ся, з одного боку достарчають йій основ і прінціпів, а з другого можуть і з неі черпати собі доповненє і виясненє в многих подробицях. В першім ряді в безпосереднім звязку зі студіями візантійськими є т. зв. клясична фільологія; особливо історія старогрецькоі мови не в одному вже скористала і ще скористає із близшого пізнаня тзв. вульгарноі, людовоі греччини візантійськоі. Але й романська фільологія чимало тут може скористати. В се-

редньовіковій західній літературі легенд і оповідань займають Візантійці дуже видне місце як автори, посередники і передавці літературних сюжетів і мотівів. Дослід міжнародних взаємин, се один з найважнійших відділів середньовіковоі історіі літератури, а не знаючи візантійськоі літератури дуже часто не має ся в руках звязку між Сходом і Заходом. Впрочім вульгарна греччина важна і для історіі романських язиків, не кажучи вже про єі велику вагу для мови румунськоі.

„Ще більше ніж романська мусить словянська філологія слідити за кождим кроком візантійських студій. Ані літератури ані штуки полудневих і руських Словян, ані йіх політичноі та церковноі історіі не можна зрозуміти без докладного пізнаня йіх духових батьків Візантійців. Та з другого боку треба замітити, що й на відворіть, пізнанє словянських форм, словянськоі минувшини кидає богато світла на темні точки візантійськоі минувшини" (Byz. Ztschr. I, стор. 5—6). В такий же ядерний спосіб викладає проф. Кр-р відносини візантіністики до пізнаня народів Сходу: Вірмен, Жидів, Сірійців, Арабів, Єгиптян, Коптів, Персів і Індійців; далі величезну вагу тих студій для історіі церковноі, особливож для історіі догм, церемоній літургічних, поезіі церковноі, гагіографіі в єі звязку з середньовіковими повістями та поемами і т. д. Нема що й говорити про вагу тих студій для істориків, котрі в візантійській літературі находять величезне множество першорядних жерел: літописів, документів, написів, монет і т. і. Те саме треба сказати і про географію та етнографію особливо балканського півострова. Дуже важні поправки вносить візантіністика в дотеперішню історію штуки, про що зараз скажемо ще кілька слів. В кінци підносить пр. К-р також вагу візантіністики для правників, особливо для зрозумінія пізнійшого права турецького і словянського.

Кожда книжка „Візант. Часоп." містить 1) самостійні праці довші і коротші, або старі недруковані тексти попереджені вступом і поясненями, далі критичні розбори важнійших праць на поли візантіністики, а в кінці богатий відділ бібліографіі, в котрім нотує ся всі праці, журнальні статі, виданя текстів і т. і., що відносять ся до обсягу часописі і про кожду з тих праць подає ся довшу або коротшу замітку, де розказує ся єі зміст а часто короткими словами оцінює єі вартість.

Із богатого змісту вийшовших доси 6 зошитів „Віз. Часоп." ми можемо піднести тілько деякі важнійші праці загальнійшого змісту, а зупинимось довше тілько на тих, що близше доторкають ся тем словянських.

Розпочнемо від історіі візантійськоі штуки, для котроі маємо тут ряд дуже інтересних статей першого нині специяліста на сьому полю, проф. И. Стшиговського з Грацу. В першій, програмовій статі, (B. Z. I. 61—73) п. з. „Die byzantinische Kunst" автор виказує, як мало доси ми знаємо про розвій візантійськоі штуки, підносить заслуги таких працьовників як Байє і Кондаков і переходить ряд специяльних питань з історіі архітектури і малярства, в котрих найліпші історики штуки, як Шназе, Шпрінгер і др., не знаючи історіі штуки візантійськоі, наговорили богато такого, що ніяк не видержить критики. Той сам автор дає в дальшій статі „Die byzantinische Plastik derBlüthezeit" (B.

Z. I. 575—593) дуже інтересний причинок до пізнаня звязку візантійськоі різьби з грецькою: теми в части зовсім світські, в части християнські (хрещене Ісуса, св. єванг. Марко), та спосіб трактованя фігур, фалди, вираз лиця і т. і. зовсім грецькі. До сеі статі додані три таблиці рисунків. До історіі архітектури і пляєтики IX в. відносить ся єго статя Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basilios I (B. Z. III, 1—16). Більші або менші причинки до історіі візантійськоі штуки дають надто: Хр. Діль про візантійські мозайки в Нікеі (I, 74 до 85, 525—526) з доповненєм до сеі статі Стшиговського (I, 340 - 341), Папагеоргіос про давню ікону св. Димитрія в Солуні (I, 479—487), Г. Шлюмбергер про барельєф у Венеції, на котрім виображений візантійський імператор з X в. (II, 192—194), Ол. Павловський про декорації плафону Палатинськоі каплиці (II, 361—412), Шлюмбергер про візантійський многораменний свічник (II 441—443). Осібно треба тут згадати про гарну і дуже інтересну статю А. Рігля про коптійську штуку (II, 112—121).

Із праць історичних згадаємо тільки про такі, що обговорюють ширші теми, інтересні й по за кругом спеціалістів. Програмова є тут статя атенського проф. Спіра Лямброса „Bysantinische Desiderata“ (I, 185- 201), де він указує на цілий ряд важних питань по історіі Візантіі, котрі належало б обробити, вичислює цілий ряд історичних жерел, літописів та документів, доси друкованих і недрукованих, котрі б належало видати і визискати. Із історичних монографій, поміщених доси, найширше заложені праці Й. Дрезеке „Nikolaos von Methone (I, 438 до 478), з інтересними причинками до історіі богумільства, — Johannes Mauropus“ (II, 461—493) і особливо „Vom Dionysioskloster auf dem Athos“ (II, 79—95) — вельми важний причинок до історіі орігінальноі монашеськоі республіки на Афоні, що відіграла важну ролю в історіі нашого духового розвою. Назву ще тут історичні причинки: К. Неймана про документальні жерела до історіі взаємин між Візантією і Венецією особливо в часі Комненів (I, 366—378), Й. Перлеса про взаємини між Жидами і Візантійцями (II, 569—584), Ед. Лейча про перехід Венеції з фактичноі до номінальноі залежности від Візантіі (III, 64 до 115) і Цахаріє фон Лінгенталя, першорядного знавця візантійських правних відносин, причинки до історіі візантійських документів (II, 177 до 186) На увагу заслугують праці Г. Ґельцера, спеціаліста в справі написів і монет візантійських і історіі церкви візантійськоі, а такж вельми інструктівна статя Дюшена „L' Illyricum ecclesiastique“ (I, 531—550). Із словянських учених дали історичні причинки проф. Й. Йіречек, Т. Успенський і Кірпічніков, та на жаль, доси не було в B. Z. статі, котра б на ширшій основі розібрала відносини між Візантією і Словянами.

Із статей, що відносять ся до історіі літератури і фольклорістики (обі сі галузі тут тяжше розділити, чим де небудь інде) згадаємо тілько загально про групу праць і заміток Гацідакіса, Бюттнера-Вобста, Лямброса, Людвіха, Куртца, К. Ф. Мюллера, Брауна, що відносять ся до критики тексту поодиноких візантійських писателів, а зупинимось тілько на таких працях, що мають загальнійший літературно історичний інтерес. В першім ряді згадаємо тут інтересну статю проф. Ягіча „Der

weise Akyrios" (I, 107—126). Як звісно, повість о премудрім Акірі і царю Сінагріпі належить до вельми популярних староруських повістей. Список єі находив ся також в рукописній збірці, що зберегла нам текст Слова о полку Ігоря. Вже Карамзін, подаючи виписки з тоі збірки в примітках до своєі історіі, в тім числі й виписки з повісти про Акіра, вірно замітив, що вона походить зі Сходу, де війшла з часом у знамениту збірку казок, звісну п. з. Тисяча і одна ніч. Не так лехко було означити дорогу, якою ся повість зайшла на Русь. В свойій книзі „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ" (1858 р., стор. 63) А. Н. Пипін уважав як певну річ, що повість ся занесена на Русь від полудневих Словян, та доказу на се не міг дати, бо знав тілько руські, і то досить пізні єі рукописі. Югословяньских рукописів, котрі б можна було вважати орігіналами руських, не було. Тілько в 10 літ пізнійше відкрив і опублікував проф. Ягіч дві сербо-хорватські рукописі сеі повісти з XV і XVI віку, але й вони, хоч видимо виплили з жерела писаного мовою церковно-словянською, все таки так значно ріжнили ся від староруських версій, що приходило ся шукати дальших посередніх огнив. Аж в р. 1886 віднайшов проф. Барсов у Москві новий церковно-словяньский текст сербськоі редакціі (опублікований того ж року в „Чтеніяхъ" т. III) в рукописі XVI в., в котрій справді можна бачити югословяньске жерело руських оповідань. Ся югословяньска редакція мусіла повстати в XIV або в початку XV в. і очевидно принесена була до Сербів з Візантіі. А що візантійський текст сеі повісти доси незвісний, то проф. Ягіч подає докладний німецький переклад церковно-словяньского тексту як причинок до історіі візантійськоі літератури.

До сеі вельми інтересноі статі проф. Ягіча додав мюнхенський орієнталіст проф. Е. Кун бібліографічні замітки про розширене повісті о Акірі (Гейкарі) на Сході, про єі походжене і т. д. Проф. Кун є за тим, що повість ся повстала в Сіріі а жерелами єі вважає біблійну книгу Товіта і сірійські акти перських мучеників.

Інтересні також для славістів є причинки до літературноі історіі т. зв. Діктіса Кретенського, одного з авторів оповіданя про війну Троянську, котре в середніх віках було вельми популярне в Европі, в часі, коли Гомер звісний був тілько з наслуху, а з часом зайшло і до нас. Оповідане Діктіса Кретенського дійшло до нас не в орігіналі, а в латинській переробці якогось Л. Септімія, котра пізнійше перекладена була також і на грецьку мову. Деякі вчені в остатніх часах почали доказувати, що властиво ніякого грецького Діктіса не було, що мнимий переводчик Септімій сам був автором тоі книги. Проти сему твердженю виступає Едвін Патціґ (I, 131—152, доказуючи виписками з візантійських істориків (Кедрена і др.), що вони далеко перед перекладом книги Септімія на мову грецьку знали грецьку книгу Діктіса і робили з неі значні виписки. До сего додає і А. Сонні з Кіїва виписку з Арети (X. в.), котра доказує, що Діктіс уже тоді був у Візантіі загально звісний (I, 590).

Дуже інтересний причинок для образу візантійського шкільництва дав М. Трей (M. Treu, Ein byzantinisches Schulgespräch, II, 96 до

105), друкуючи текст діалога шкільного, подібного до тих, які і у нас аж до XVIII віку були в моді, і розбираючи его детально. Е. Буві, автор цінної праці про початки грецької християнської гімнології, віднайшов і випечатав анакреонтичні (що до форми) вірші в житю св. Івана Дамаскина, написанім патріархом Іваном Єрусалимським (II, 110 до 111) А. Кірпічніков приводить зразки рифмованої прози в візантійських текстах з V в. (I, 527—530), а К. Прехтер вказує старогрецькі жерела в творах звісного моралїста Теофілакта болгарського (I, 399 до 414). Романтичному оповіданю про Флорія і Плацїафлору, одному з тих, що зайшли до Візантії з західної Европи, посвятили невеличкі замітки Г. Кестлін (I, 392—398) — головно критика тексту, і Джон Шмідт (II, 212—220), котрий займає ся жерелами сеї поеми і вказує безпосередний єї взірець в однім староіталїянській поемі. А. Карнєєв, автор гарної праці про „Фізіолог“ (по російськи) подав тут грецький текст Фізіолога з рукопису московської сінодальної бібліотеки (III, 26—63), попередивши єго інтересним вступом про ріжні редакції сего, в ріжних віках вельми популярного і у нас також звісного діла і про їх рукописі. Пападопулос-Керамеус подає коротеньку звістку про жите найзнатнїйшого візантійського поета, автора духовних гімнів Романа (II, 599—601), Сп. Лямброс публікує з одного старого рукопису коротеньку пісню народну з візантійських часів (III, 165—166). Дуже інтересну студію посвятив А. Гейзенберг т. зв. родійським пісням любовним (II, 549—562), т. є збірці народніх пісень візантійських, віднайденій в однім давнім рукописі, де они уложені були по части поазбучно, відтак видані були пз. Азбука любовна. Позаяк в тексті деяких пісень згадувало ся про остров Родос про шпиталь що находив ся на тім острові і про франкських лицарів, то деякі учені догадувались, що всі ті пісні мають темою любов якогось родійського лицаря (темплярія) до грецької дівчини. Д. Гейзенберг виказує, що така догадка не має ніякої підстави, що азбучне впорядковане тих пісень — самовільне й розбиває їх натуральний звязок, і вказує 8 циклів пісень, з котрих кождий творить для себе органічну цілість В примітці до сеї статі проф. Крумбахер звертає увагу на те, що многі пісні поміщені в тій візантійській збірці ще й досі живуть в устах народа.

Ми далеко перейшли б по за рямки сего реферату, коли б хотіли вичерпати весь зміст вийшовших доси зошитів Віз. Часоп. Тому згадаємо ще коротко про відділи критики і бібліографії. Відділів тих не можемо поминути, бо добір їх і впорядковане може ще більше характеризують редакцію, ніж добір самостійних статей, котрі походять від спеціалістів, пишуть ся по їх власній уподобі, значить, в журналі появляють ся все більш або менше припадковими. Натомісць відділ критики і рецензій може редакція вести сістематично. З того власне погляду треба віддати редакції Візант. Часоп. повну похвалу. Многі критичні розбори, поміщені в єі вістнику, мають вартість самостоячих статей, нпр. М. С. розбір книг: Ельтера „Sexti Pythagorici sententiae“, Ягіча „Rozum i filozofia iz srpskich književnih starina“ і егож „Die Menander-Sentenzen in der altkirchenslavischen Uibersetzung“ (I, 157 до 162) — розбір, що сам становить гарний причинок до пізнаня лі-

тературної історії так популярних колись у нас збірників сентенцій, звісних під назвами „Пчела“, „Златая цѣпь“ і т. і. Не менше інтересна й оцінка Стшиґовського на книгу Брокгауза „Die Kunst in den Athosklöstern“ (I, 347—351). В загалі в сьому відділі бачимо дуже живу участь словянських учених, старших і молодших, а словянські праці, котрі посередно чи безпосередно відносять ся до візантійської історії, мови, літератури, права і т. і., нотують ся і розбирають ся дуже пильно. В тім пункті „Візантійська Часопись“ може привстидати всяке словянське наукове видавництво.

Іван Франко.

VI. Розбір думи про бурю на Чорнім морі.

I. Невтомимий проф. Сумцов, котрому при деяких хибах єго наукового методу все таки треба признати велику заслугу як одному з немногих тепер російських учених, що сістематично обробляють южноруську літературу і фольклорістіку, що южноруські матеріали ставлять усе вихідною точкою і головною основою своїх праць, — помістив у январській книжці „Кіевской Старины“ 1894 р. нову і дуже інтересну свою статю — розбір думи про Олексія Поповича, звісної більше під назвою думи про бурю на Чорнім морі. Загалом треба замітити, що студії над южноруськими козацькими думами від часу першого їх критичного і науковим апаратом обставленого виданя Антоновича і Драгоманова майже зовсім не пішли на перед. Що більше, навіть того богатого апарату історичного і порівнавчо-літературного, що згромаджений у згаданому виданю, пізнійші робітники далеко не визискали — досить буде згадати замічений нами висше (стор. 284) випадок з Потебнею і єго далеко невистарчаючим опрацьованєм пісень про дівчину-воячку. Тілько деякі думи дочекали ся спеціальних монографій, як ось книжка Андрієвського „Дума о побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова, Одесса 1884“, статя В Науменка о думі про Самійла Кішку (Кіевская Старина 1883), та статя В. Романчука про ту саму думу (Дѣло 1884 кн. 6, 212—232). Тілько посередно, працюючи над великоруськими „билінами“, доторкали ся дум козацьких А. Н. Веселовський та Н. Дашкевич, а також Потебня в своїй книзі про колядки. В кінці думам посвячені також дві спеціальні праці: Костомарова „Исторія козачества въ памятникахъ южнор. нар. пѣсеннаго творчества“ (Русская Мысль 1880 і 1883, статя звісна міні тілько зі згадки Пипіна в єго Исторіи русской этнографіи т. III. стор. 184) і Житецького згадана вже у нас многоцінна книжка „Мысли о южнорусскихъ думахъ.“ Та обі сі праці далеко ще не вичерпали всего того, що можна і треба сказати про наш козацький епос, такий орігінальний з погляду на форму, зміст, кольорит і проникаюче єго глибоке та щире чуте. Костомаров звернув головну увагу на сімволіку, а надто уживав козацьких дум переважно як історичного матеріалу, для характеристики бурливої козацької доби в южноруській історії, а д. Житецький дав нам широку картину літературних традицій, поетичного смаку, уподобань і способу житя тих верстов, серед котрих

по єго думці мусіли повстати козацькі думи, а головно, вказав на численні нитки, що звязують сей наш героїчний епос іс сучасною єму і давнійшою літературою писаною та друкованою на Руси, з віршами, інтермедіями, діалогами шкільними, апокріфами і т. д. Перший Потебня приложив до колядок, а обік них і до деяких дум метод на разі найвірнійший, конечний: подрібного досліду над кождою поодинокою піснею з усіми єі варіантами. В числі дум, котрих він мимоходом доторкнув ся в своїй книзі о колядках, находить ся й дума про Олексія Поповича. Потебня відкинув догад Веселовського і Дашкевича про звязок, який буцім то заходить між сею козацькою думою а великоруськими билінами про Альошу Поповича і вказав паралельні до нашої думи пісні у Болгар і Сербів.

Користуючись тими вказівками Потебні, далі здобутками історико-літературними д. Житецького і в кінці ділом Американця Чайльда про шотландські баляди д. Сумцов приступив до спеціальноі праці над думою про бурю на Чорнім морі. Він розбирає аналогічні з сею думою пісні югословянські, та заразом вказує ще більше похожі теми в піснях шотландських, датських і скандинавських. Дуже інтересне світло на повстане нашоі думи кидають указані д. Сумцовим южноруські легенди про бурю на Чорнім морі і ратунок судна, занесені в XVII віці в записки П. Могили і в книгу Галятовського „Небо новоє“; вони показують, що тема нашоі думи — буря на морі і чудесний ратунок судна — була в ту пору популярна на Украіні не тілько в кругах козацьких, але також у духовних. Правда, обі ті книжні наші легенди тілько з далека доторкають ся до теми нашоі думи: нема в них власне того, що становить по думці самого д. Сумцова головну основу думи, того, що ратунок судна є наслідком явноі сповіди грішника і єго вкиненя в море — задуманого, чи дійсного. Далеко близше до основи нашоі думи підходять ті середновікові легенди, котрі д. Сумцов (за Чайльдом) приводить із Генріха Гондінгтонського Historia Anglorum (корабель з військом пливе по морю, на нім находить ся грішник з жінкою, нараз судно стає і не може рушитись — кидають жереб, котрий указує на грішника — єго з жінкою і йіх добром садять на човен і пускають у море, котре йіх зараз проглинуло, а корабель поплив); далі легенда про жінку грішницю, через котру буря мало не потопила судна, поки вона не покаяла ся (без жереба) і єі викинули. Таких легенд у середновіковій літературі можна б, здаєть ся, набрати далеко більше; я приведу тілько одну, та таку, котра по моїй думці далеко близше підходить до теми нашоі думи, ніж оповіданя Могили і Галятовського і вказує нам заразом на жерело, відки мусіли прийти всі подібні легенди до Европи. Є се оповідане записане в житію св. Палладія, уміщенім в наших четьях-минеях і Прологах під д. 19 марта, а відси переняте також до вельми популярноі в XVIII віці уніятськоі книги „Народовѣщаніе“. Святому Палладію оповідає один корабельник, що раз судно єго стало на морі і не могло рушити ся далі. Люде почали молити ся Богу, щоб йім відкрив причину сеі біди. Тоді почув ся незвісно відки голос: вкиньте Марію в море і попливете! Се повторило ся три рази. Тоді корабельник кличе Марію, котроі не знав. На се обізвала ся одна

жінка з поміж пасажірів і визнала, що повдовівши полюбила якогось вояка; щоб могти вийти за него замуж, убила двоє своіх дітей, та вояк, дізнавши ся о тім, прогнав єі геть. Тоді корабельник, не хотячи кидати єі в море, дав йій човник, та скоро вона сіла в той човник, море проглинуло єі, а корабель поплив далі (гл. Народовѣщаніе, третє виданє з р. 1866, стор. 14—15). Сей мотів — небезпечна пригода на морі, з котроі присутні на кораблі викупляють ся пожертвованєм якоісь людськоі душі, чи то присутноі на кораблі, котру вкидають у море, чи неприсутноі („дай міні те, що дома маєш а про що не знаєш") стрічає ся дуже часто в казках усіх народів (гл. нпр. Чубінський, Труды, II, N. 5, стор. 17 і д.; Манжура, Сказки, стор. 40 і д.; Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки III, 335, 344, 363; в т. IV, 282—297 вказана обширна література, що відносить ся до сего круга казок, хоча пригода на морі є тут тілько побічним епізодом і в більшій части навіть заступлена пригодами зовсім іншого рода). Та міні здає ть ся, що жерелом усіх висше наведених христіяньских легенд, а може й жерелом нашоі думи про бурю на Чорнім морі, коли не безпосереднім, то в усякім разі близшим від усіх тих легенд і казок, було біблійне оповіданє про пророка Йону. Як близько підходить се оповіданє до основи нашоі думи, се побачить кождий, прочитавши текст біблійноі повісти, котра, як вірно замітив Рейсс, тілько через непорозумінє попала в число книг пророцьких, а властиво є казкою, перерібленою відповідно до релігійних поглядів жидів не-палестинських в часах, коли жидівська тзв. діаспора, порозсідавши ся в центрах греко-римськоі культури, почала вже отрясати ся з палестинськоі національноі виключности, та все таки вдержувала ще тісні духові зносини з Палестиною і вживала в письмі гебрейськоі мови, значить десь в IV. віці пер. Хр. (E. Reuss, La Bible, ancien Testament, VI., Philosophie religieuse et morale des Hebreux, 563—572).

Кінчить ся праця проф. Сумцова 10 замітками про деякі подробиці думи. З них особливо інтересна замітка про кроваву жертву морю (чоловік або хоч мізинний палець). Пр. Сумцов підбирає у фольклорі ріжних народів аналогіі до сего явища, та в близший аналіз его не входить.

Іван Франко

II. Повисша статейка була вже набрана, коли від проф. М. Драгоманова ми одержали замітку про сю саму працю пр. Сумцова. Ми друкуємо єі також в повні, міркуючи, що вона де в чому поповняє наші уваги. Ред.

В I. кн. „Кіевской Старины" 1894 р. напечатана праця пр. Сумцова „Дума объ Алексѣѣ Поповичѣ". Праця та варта уваги власне як примір того як при більш строгому методі порівняня можна поставити твори народноі словесности на відповідне йім місце в інтернаціональному словесному матеріалі. Деякі з учених, котрі писали доси про звісну українську думу про „Бурю на Чорнім морі" або „про Олексія Поповича", зводили єі до одних джерел з великоруськими „былинами" про Алексѣя Поповича. Тим часом укр. дума і великоруські билини сі

не мають проміж собою нічого спільного ні по фабулам, ні по ідеям окрім імени Олексія Поповича, котрого в додаток в деяких варіантах думи і нема, так що деякі видавці укр. дум резонно звуть єі просто „Буря на Чорнім морі“. Очевидно, що ті, хто порівнює укр. думи і великор. билини, в данім разі вганяють ся не за головним в речі, а за побічним.

Перший показав справжніх родичів нашій думі Потебня, порівнявши єі з однією болгарською піснею про бурю на морі коло монастиря і про грішного монаха, і з сербською піснею, в котрій ми бачимо тілько ослаблену переробку болгарськоі. Фабула болгарськоі пісні по части відрізняє ся від украінськоі тим, що в першій нема плаваня на морі а дія йде на березі моря, але основна ідея — жертва морю грішника — однакова в обох піснях. Се очевидно пісні споріднені.

Тепер д. Сумцов вказує по знаменитій збірці англо шотландських баллад Чайльда західно-европейських родичів нашоі думи. Між ними найблизшою являє ся шотландська баллада про Робіна Броуна, близшою навіть ніж болгарська пісня. Очевидно, що шотландська як і датська пісні, як і укр дума зложені під впливом одниеі тенденціі — показати силу каяття, і мусіли пітти з одного первобраза, котрого поки що вказати не можна. Гіпотеза д. Сумцова про можливість дохристіянського, скандінавського первообраза, в котрому морський царь гребував жертви, поки що ні на чому не основана, а всі подробиці всіх пісень сеі теми носять явно церковно-христіянський характер. Ось поки що точні виводи з сопоставленого д. Сумцовим пісенного матеріалу, і сю сопоставу треба признати вкладом д. Сумцова в справу генези нашоі думи. Легендарний же матеріал, котрий приводить д. Сумцов з Чайльда а також з „Неба нового“ Галятовського і з „Записок“ П. Могили, належить власне до тем аналогічних, але не до самоі основи даних пісень. Ми думаемо, що нема підстави звужувати ідею і генезу сих пісень, як се робить д. Сумцов в словах: „Малорусскія думы объ Алексѣѣ Поповичѣ, какъ и въ особенности западно-европейскія родственныя имъ версіи о покаяніи грѣшника на морѣ если не прямо возникли подъ вліяніемъ средневѣковыхъ сказаній о чудесахъ пресв. Богородицы, то развились подъ ихъ вліяніемъ и въ прямой отъ нихъ зависимости“. Властиво, Богородиця виступа лишень в шотландській пісні, а в других діло обходить ся без неі, самим каяттєм грішника. Треба замітити, що в болгарській і сербскій пісні ніяке каяттє не помагає грішникови. Певно, ся ознака не говорить проти генези всіх пісень з клерикального жерела про силу каяття, а є лише почастним проявом простонародного протесту проти клерикальноі думки, який нпр. видно в деяких варіантах легенди про страшного грішника (розбійника, кровосумішника і т. і.), котрому каяттє проща всі гріхи крім убійства батька, матері і т. і.

М. Драгоманов.

НОВІ КНИЖКИ.

РУССКІЙ СОЛОВЕЙ. „Народная лира“ или собраніе народныхъ пѣсней на разныхъ угро русскихъ нарѣчіяхъ. Собралъ и издалъ Михаилъ Андреевичъ Врабель. Унгваръ 1890.

Ся невеличка книжечка, в котрій поміщено 188 пісень, не має яко цілість ніякої наукової вартости. Видавець д. Врабель помішав у ній пісні книжні, нові і старші, з піснями народними, зібраними в ріжних сторонах угорської Руси. Що до пісень народних, то переважна часть поміщених тут пісень є вже в збірках Головацкого і Де-Воллана. Д. Врабель вменшив іще вартість своєї збірки тим (лишаючи на боці зовсім немудру правопись, що затирає особливости народніх говорів), що при великій части пісень не зазначив, де і відкого записані. Та все таки дещо цінне є і в тій збірці, головно-ж цінна в ній збірка пісень бачванських Русинів, т. є. того руського острова, що живе на півдні Угорщини, головно в селах Керестурі, Коцурі і ще кількох у Сремі. З тіх сторін доси не було майже ніяких записів етнографічних і для того д. Врабелви належить ся подяка за подане хоч невеличкої збірочки пісень бачванських Русинів. Додамо, що пісні розкинені по книжці без ніякого порядку.

І. Ф.

ЕВМЕНІЙ САБОВЪ, Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ (!?) нарѣчіяхъ. Издалъ книгопечатный фондъ епархіи Мукачевской Въ Унгварѣ 1893

Книжка ся зладжена мабуть в головній части для ужитку шкіл, але вона дуже інтересна для всякого, хто хоче познайомити ся з угроруською літературою, народною мовою і єі історією. Я сказав би навіть, що іменно для вчених, лінгвістів, історикив літератури та фольклористів вона цікавійша, ніж для угро-руських школярів, котрим вона, відповідно до тенденції угорського уряду, не дає ніякісінького понятя про цілість южноруської мови і літератури і котрих заставляє думати, що угорська Русь, то щось осібне від Галичини і України. Хрестоматія д. Сабова силує ся навіть по троха обставити сю тезу історично: крім виписки з євангелія Остромірового та краківського Часословця 1491 д. Сабов подає виписки з самих тілько угро-руських або венецьких друків та рукописів XVI—XVIII віку, угроруські грамоти духовні і світські і т. і. З книжної літератури ся стара часть і по мові і по змісту ще найцікавійша, і приходить ся жалувати, що автор не зробив сю часть хоч у десятеро більшою. Натомісць усю новійшу угроруську літературу, особливо писану на тзв. „угро-русскомъ литературномъ языкѣ“ від часів Духновича можна б було д. Сабову зовсім дарувати. Ся частина навчаюча хіба тим, що вказує наглядно, як люде не злі і не глупі, відбивши ся від живої народньої мови, фатально відбивають ся і від живого змісту в літературі і попадають у таку мертвеччину, від

котрої на десять миль віє гробовим холодом. Під титулом „народныя сказки і приповѣдки на подлинныхъ угро русскихъ нарѣчіяхъ“ напечатав д. Сабов 15 казок та анекдотів і 10 пісень на ріжних угро-руських діалектах з захованем (о скілько на се позволяє невідлучна псевдоетімологічна правопись) їх фонетичних осібностів. Три пісеньки з Куцури, Петрівців і Керестура взяті зі збірки Врабля. Побільшують вартість книжки два досить докладні (як для шкільних потреб) бібліографічні огляди: „Краткій очеркъ исторіи церковно-славянского языка и словесности“ Емануіла Рошковича (стор. 171—182) і „Очеркъ литературной дѣятельности и образованія Угро-русскихъ“ самого Е. Сабова (стор. 183—210). Як бачимо, книжка цінна, хоч впорядчик єі д. Сабов очевидно „общероссъ“, намагаєть ся писати великоруською мовою та вповні ігнорує сучасну і давню южноруську літературу з виємкою хіба Остромірового євангелія та літописі Нестора. Навіть „Слово о полку Игоря“ для него не істнує!

І. Ф.

Dr. CLEMENS HANKIEWICZ. Die Kilimweberei und die Kilimweberschule des Wladyslaw R. v. Fedorowicz in Okno. Wien 1894. Головні наукові pièces de resistance сеі гарноі брошури є дві праці дра Алойзія Рігля, кустоса при австр музеі для штуки і промислу і доцента історіі штуки на віденьськім університеті, одна напечатана ще 1892 р. в доповненю до XI. тому часописі „Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen in Oesterreich“ п. з. „Die Kilim-Teppichweberei in Galizien und die Webereischule in Okno“, а друга п. з. „Ruthenische Teppiche“, уміщена в „Mittheilungen des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie,“ Jahrg. 1892, S. 85—94 und 109—113. Передрук сих цінних праць містить ся на стор. 1—51. Др. Рігль підносить тут поперед усего, що килимкарство цвило колись по всій Европі, та з часом упало так, що в західній і полудневій Европі не лишилось з него майже ані сліду. В Австріі цвите воно ще, хоч за державною підмогою, в полудневій Угорщині, упало на наших очах у Хорватіі, і удержало ся в найстарших формах, технічних і економічних, у східній Галичині і на Буковині, де не тілько мужики займають ся вироблюванем килимів, але мужики переважно є й їх консументами На підставі власних дослідів і пошукувань констатує др. Рігль, що в східній Галичині є кілька центрів, у котрих колись цвило килимкарство і котрі випробили свій осібний тип килимів. Найважнійшим з таких центрів є місточко Товсте (скалатського пов.), коло котрого килимкарство цвило мабуть довго перед розділом Польщі, але тепер майже зовсім упало. Другим важним гніздом килимкарства є Гуцульщина, Покутє і Буковина; тут килими задержали відмінний, більш первісний характер, та др. Рігль — по нашій думці — пересолив уважаючи можливим на підставі сеі і ще інших (яких?) ріжниць зазначити ріжницю в етнологічнім характері Русинів на північ і на полудень Дністра (стор. 28—29). В кінці третє гніздо килимкарства, де воно також і доси живе, є Збаражчина.

Далі переходить автор до опису техніки руських килимків, котрі помимо ріжниць в орнаментиці і колірах з погляду на роботу належать усі до одного тіпу і сильно ріжнять ся від килимів угорських і сербських. З техніки руського килимкарства виводить др. Рігль дуже важну річ — іменно неможливість того, щоб килимкарство се було запозичене від Татар і загалом зі сходу. По єго думці килимкарство руське є питомим, краєвим промислом; за сим промовляє також схожість руських килимів зі скандінавськими, для котрих зовсім уже годі допустити татарсько-оріентальні впливи і взірці. За стародавністю килимкарського промислу на Руси промовляє і економічний бік йіх продукції — посередній між домашнім промислом і наємною роботою: хто хоче мати килим, сам приготовує весь матеріал, дає єго фарбувати а відтак несе до килимкаря, котрий за певну плату робить із него килим. Сею самою методою вироблюють ся у нас іще в многих сторонах полотна, сукна; відтінком тоі методи є заховане ще декуди вироблюванє кожухів і сітей рибацьких, шитє одежі і т. і., при чому до готового матеріалу бере ся майстра до дому, дає ся єму хату і страву, поки не скінчить роботу, а тілько опісля дає ся єму ще й умовлену плату. При кінці говорить др. Рігль докладнійше про десені руських килимів і згадує коротко про фарби, не входячи в давні способи йіх приготовуваня задля браку вказівок.

Друга половина брошури дра Ганкевича містить докладне оповіданє про змаганя і заходи д. Володислава Федоровича з Вікна около висліджена останків давнього килимкарства і єго технікп, а далі около піддвигненя сего упадаючого промислу (стор. 51—93). Розділ сей дуже інтересний і показує, скілько труду і жертв приходило ся принести д. Федоровичеви, щоб перебороти байдужність та ігноранцію ріжних верстов, щоб здобути для руського килимкарства належне єму місце і запевнити єму на далі раціональний розвій. Для сеі ціли д. Федорович сам заснував у своійій маєтности і власним коштом удержує взірцеву школу килимкарську, котроі статут подано при кінці брошури (стор. 93—99) з долученєм короткого справозданя про еі роботу (стор. 99—107). Д. Федорович кладе особливу вагу на те, щоби вироби єго школи не відбігали від того старого, гарного тіпу килимів, що через довгі віки виробив ся в нашім краю і серед нашого народа. Так само строго держить ся він давніх фарб ростинних, виключаючи нові фарби анілінові, котрі нпр. у Гуцульщині доводять килимкарство до упадку, зміняючи єго давній характер і тим самим відбираючи єму рацію істнованя. В усякім разі заслуга д. Федоровича на сім полі дуже велика і для того треба признати в повні заслуженим те признанє, яке єму припало від цісаря, від пок. наслідника престолу архікнязя Рудольфа і інших знаючих осіб. І. Ф.

ЖІНОЧА БІБЛІОТЕКА, видає НАТАЛІЯ КОБРИНЬСКА. Книжка І. Наша доля, збірник праць ріжних авторів. Стрий, 1893.

Майже рівночасно з. І. кн. „Житя і Слова“ появила ся в світ

також І. кн. давно дожиданої „Жіночої бібліотеки“. видаваної звісною писателькою Н. Кобринською. Щиро витаючи се нове видавництво і бажаючи єму як найкрасшого ходу серед нашої суспільности, ми хочемо сказати кілька слів про зміст І. книжки. Вона містить ось які статі: Жіноча справа в Галичині Н. Кобринської, Швачка, стих Олекси Ходовицького, Праправнучка баби-борця, оповідане Ганни Барвінок, Чого нам боятись? розвідка Евг. Ярошинської, Відчит Анни Грималюк, Дві народні пісні, Домашний жіночий промисл Н. К. і Марії Реваковичівни, Літературні замітки, дра Дамяна М. Звістки з заграниці і з краю Ольги Кобилянської і Н. К, Статут товариства „Охоронка“. Як бачимо, зміст досить ріжнобарвний і порушує важні питаня нашого суспільного житя. Статут товариства „Охоронка“ становить один крок до виконаня ухвал стрийського віча, щоб інтелігентні жінки по наших селах засновували такі охоронки для догляду над мужицькими дітьми в часі, коли матері йіх заняті полевою роботою. Замітка М. Реваковичівни про жіночий промисл у наших горах свідчить про щире заінтересоване авторки — не виробами та узорами, а долею і заробітком тих жінок-селянок, що роблять, ткають та вишивають і в котрих обороні вона стає против інших жінок — жидівок та циганок, що відбирають йім заробіток. Панна Наталія Окуневська подала прекрасну пісню народну про долю сиріт; пісня ся мабуть нового складаня, бо в старших збірках, в тім числі й у Головацкого ми єі не стрічали. Інтересною новістю в руському виданю є „пісня про свекруху“ перекладена Рахелею К. з жидівського жаргону. На жидівський жаргоновий фольклор давно звернено увагу в світі науковім (гл. хочби Grünbaum, Jüdisch-deutsche Chrestomatie), та все таки не в тій мірі, як би слід. Того самого Грінбаума „Жидівсько-польська хрестоматія“, заповіджена, не вийшла доси. Пригадаю, що на мою просьбу один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Бернфельд, написав був для „Зорі“ 1886 р. добрий огляд єі. В „Житю і Слові“ ми думаємо посвятити досить місця жидівському жаргоновому фольклорови, до чого маємо обіцяну підмогу шановного дра Генрика Бігелейзена.

В першій книжці „Жіночої бібліотеки“ слід іще звернути увагу на гарну поемку д. Олекси Х-кого „Швачка“. Оповідане Ганни Барвінок, написане прекрасною мовою, по своїй провідній думці може не зовсім надавало ся до виданя, котре голосить рівноправність жінок з мужчинами. Пані Г. Б. взялась власне оповідати „епопею“ підчиненя жінки чоловікови, навіть нелюбому, в додатку ще й ідеалізуючи сю жінку

Про статю і замітки самої впорядчиці сеї збірки, д. Наталії Кобринської, не місце тут говорити докладнійше. Се праці публіцистичні і в значній части полемічні. Скажемо тілько з гори, що сімпатізуємо в повні з єі поглядами і з тою діяльністю, яку вона розвиває для йіх осущеня Та все таки скажемо отверто, що по нашій думці своєю белетристикою навіть для спеціально жіночої справи вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою.

Звернемо ще увагу на вісти літературні дра Дамяна М. Подав він короткі справозданя з деяких голосних книжок німецьких: одної

філософічноі (Ніцше), двох драм Гауптмана і Ібзена і двох повістей (Келлера і Гю де Мопассана). Думка без сумніву добра — вказувати нашим жінкам річи, котрі надають ся до йіх лектури, та тілько добір йіх не видаєсь нам щасливий. По що на чолі поміщено книжку Ніцше (чи Ніче, як его пише автор, зводячи его в 2. пад. до Нічого) — сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену „без царя в голові", — сего абсолютно не розуміємо. Так само дивно нам, чому з Гю де Мопассана він вибрав як раз патологічну студійку „Орла", а не згадав про найкрасше діло передчасно померпюго писателя „Bel Ami"? Та все таки авторови заміток належить ся признане за те бодай, що перший у нас звертає увагу на драми Гауптмана, автора справді знаменитих „Ткачів".

Не можемо в кінці проминути ще одноі обставини: зверхний вигляд, друк, корректа а подекуди й мова в І. кн. „Жін. бібл." просто неможливі. Ми навіть боялись би входити в детальний розбір деяких праць заміщенних в ній, щоб не передати думку автора зовсім фальшиво, держачи ся того, що в книжці надруковано. Такого, кажучи словом Федьковича, „шанталавого" в технічнім погляді виданя, котре при тім має таку поважну ціль і такі щирі наміри, у нас мабуть іще не було. Дуже жаль! Щиро бажаємо новому видавництву крім численних передплатників також доброі друкарні і доброго, грамотного коректора.

І. Ф.

МАЛОРУССКІЯ ПРОЗВИЩА ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНІИ. Этнографическій очеркъ В. Ястребова. Одесса 1893 (відбитка з „Новороссійского Календаря.")

Яку вагу мають „вуличні" прозвання, про те писав уже проф. Сумцов. Коли народ прикладає прізвища чи до одніеі людини, чи до цілоі сімйі, то тут ми бачимо роботу того самого творчого народнього духа, що виразнійше виявляє себе в піснях, приказках, прислівях і т. п. Справді бо: коли складаєть ся вуличне прізвище, то тут звертають увагу на найтипічнійші риси в людей, фізичні або моральні; щоб зазначити тіі риси, вибірають ся з лексічних народніх засобів як найхарактерніщі та найвлучніщі слова. Статейка В. Ястребова гарно доповнює роботи Н. Сумцова*) тай має з ними органічний звязок. А в тім, найбільший інтерес нарису Ястребова лежить не в теоретичнім боці, не в умозріннях та узагальнюваннях, а в масі реальних вказівок: він наводить найточніщі звістки, уділені йому від селян та міщан, звідки взяло ся те або те прізвище, з якоі причини та серед яких обставин. Таким побутом начерк Ястребова дозволя читачеві — одно, що ніби самому бути свідком, як зароджуєть ся та розвиваєть ся творча народня

*) „Малорусскія фамильныя прозвища"—Кіевск. Стар. 1885, февраль.— „Уличныя клички" (в „Культурныхъ переживаніяхъ"— Кіевск. Стар. 1889 февр. і окремою книжкою.)

гадка, а друге — що він веде читача по-за куліси сільського життя, в такі моменти, які не піддають ся швидкому, поверховному наглядові: адже прізвища повстають не в звичайних, а в видатніщих, інтересніщих випадках. Як же Ястребов мав у своїх руках рясний матеріал (над 400 прикладів на саму Херсонщину або, кращ, на самий Єлисаветський повіт), то він міг зробити свій огляд широким і всестороннім; отож він і веде нас од хлопячих грищ на вечерниці, з вечерниць—у сільський клуб-шиньк, з шиньку — до волостного правління та на сільську раду, звідти — поміж славнозвісні баби цокотухи й не менше славнозвісні баби-войовниці, що гарно воюють ся з своїми чоловіками, звідти — на ярмарок, звідти — знов кудись, і т. п. Всі Ястребівські дані могли б послужити чудовим матеріалом до сільського побутового роману á la „Кайдашева сімья.“ Та не всі пояснення, які позбірав Ястребов, здають ся міні правдивими та ймовірними. От він каже: „Селянин Л. здобув собі від попа прізвище „Брехачка“ ось як. Одного разу піп їхав та зустрівсь із цім-о мужиком тай каже: Ану, збреши що-небудь.“ То той: „Нема коли, батюшка, брехать, треба за ліс махать, бо за лісом чумаки стоять, за міх полови дають три вози соли“. (NB. віршована проза). Піп повірив, мерщій до дому, звелів понашивати як найбільше міхів, навантажив полови скількись возів тай поїхав шукати чумаків...“ Це ж видимий анекдот! Ми його зустрічаємо й у збірці Чайченковій: „Веселий оповідач.“ Очевидячки, це по просту тіпічна бродяча вигадка про брехуна, а сказали єі Ястребову через те, що за правдиву причину селянинового прізвища „Брехачка“ забули.

Здавна, дякуючи Гоголеві, люде оповідають цілі анекдоти про кумедні вкраінські прізвища. Куліш (в „Основі“) нападавсь за те на Гоголя, кажучи, що він понаддав Украінцям такі ймення, які кожен селянин повстидаєть ся навіть вимовити в товаристві (подібне до цього писав і Чайченко). Вже Сумцов показав, що Кулішеві докори не мають підстави та що Куліш дививсь на народ закоханими очима. Книжочка Ястребова містить у собі богацько дуже кумедних прозвань украінських.

Автор у передмові зовсім справедливо завважає, що прізвища — важливий матеріал для вивчення мови, бо в них ми бачимо короткі й чудові взірці язикової крісталізаціі та влучности. Тілки ж не вважаючи на свої власні слова, Ястребов зовсім перекручує фонетичні властивости украінськоі мови; правопись єго — дуже плутана. З чого можна було скористати, те вже я одіслав до словаря Уманця.

А. Кримський.

JAN SWIĘTEK. Lud Nadrabski od Gdowa aż po Bochnię, obraz etnograficzny. W Krakowie, nakładem Akademii umiejętności 1893, сторін IX+728.

Географічний метод в етнографіі, т. є. збиранє етнографічного матеріалу по околицям, по провінціям, панує в польській етнографіі від давна, ще від полу-наукових збірок Войціцкого, Жеготи Паулі та Зенковича. Головно сему методови треба завдячити колосальну збірку Оска-

ра Кольберга „Lud“ з еі самостійно виданими частями „Pokucie“, „Mazowsze“, „Przemyskie“, „Chełmskie“. При такім методі збираня, а головно при такім методі публікованя, якого держав ся Кольберг, дуже лехко при якій такій організації на землях, що колись входили в склад давної Польщі, назбирати 100, 200 або й більше томів матеріалу, — бо-ж остаточно з кождого села можна набрати єго на том. Пок. Кольбер не завсігди вмів опанувати зібраний ним самим і другими матеріал: одну і ту саму пісню, повірку, повість друкував 5,10 разів в міру того, як була записана в ріжних околицях, хоча було би в повні вистарчило покликати ся на один з попередніх томів або подати тілько відміни нового запису. Справедливо замітив один із польських критиків, що всю суму справді нових матеріалів, зібраних Кольбергом до етнографії польського люду, можна б вигідно вмістити в 2 або 3 томи.

Що впрочім Кольбергове збиране не було таке сістематичне і старанне, як би сего по величезнім обемі єго збірки можна надіяти ся, на се дуже добрий доказ маємо в спорій книжці, котрої заголовок ми висше виписали. Д. Свентек ограничив ся на невеличкий географічний островець — кільканадцять сел, що лежать по обох боках середнього бігу річки Раби. Сей островець обнятий уже був збіркою Кольберга, а іменно тою еі частиною, що посвячена земли краківській. Та про те д. Свентек, уроджений в тім закутку, з котрого подав матеріали етнографічні, і очевидно добре знайомий з єго народом і народнім житєм, зібрав масу преінтересного матеріалу, якого не находимо у Кольберга. Правда, метод збираня і групованя матеріалу і тут такий самий, як у Кольберга, та д. Свентек подає при кождім відділі масу подробиць і матеріалів, нераз більшу для сего одного кута ніж Кольберг для цілої Краківщини. Д Свентек старає ся навіть по троха розширити програму Кольберга, нпр. посвячує осібний, хоч невеличкий розділ своєі книги (стор. 120—126) звичаєвому праву, на котре Кольберг майже не звертав уваги. В загалі видно тут більше строге розуміне етнографії, ніж у Кольберга; нема тих уривкових а безсістемно нагромаджених нотаток історичних, географічних та топографічних, котрими Кольберг заповняв своі томи, нема філософованя над мітологією, вдачею та духом людовим, і т. п, нема тоі нібн-людовоі літератури, тих пісень двірських та виразно штучних, котрих у Кольберга також богато. Д. Свентек — совісний і старанний збирач, котрий дбає о чистоту матеріалу. Майже одинока писана річ, котру він передрукував, се „лист небесний“ чи „Sen Przenajświętszej Panny Maryi Boga Rodzicy“, звісний апокріф, що до недавна був дуже пильно читаний і переписуваний тамошнім людом (стор. 550—552).

Щоб дати виображене про богатий зміст збірки д Свентка, подаємо тут розклад еі матеріалу. В збірці 13 частей, з котрих деякі доволі обємисті. І так на 33 сторонах описано головні занятя люду, рільництво і місцеві промисли (оліярство, мазярство) та ремесла. На 10 сторонах іде опис помешкань, будинків та приладів господарських. Далі 20 сторін посвячено описови убраня, стройів, страв і напойів люду

і дано єго загальну характеристику. На 60 сторонах іде далі опис празників і звичайів, що відносять ся до поодиноких пор року (народній дневник). До сего розділу долучено також осібно зведені звичаї господарські і згаданий уже, хоч доволі поверховий і неглубокий обрис звичаєвого права (стор. 120—126). Далі на 50 сторонах іде опис обрядів, що відносять ся до поодиноких моментів в житю чоловіка від уродженя аж до смерти. В сих обох розділах, звісно, має ся чимало пісень. Особливо важна є збірка колядок (з них одна на апокріфічний мотів, як Марія з Ісусом утікала перед жидами, здибала чоловіка що орав і просила єго, щоб як жиди будуть за нею гнати, сказав йім, що бачив Марію тоді, коли сіяв пшеницю. На другий день пшениця его достигла і жиди почувши слова чоловіка, вернули знеохочені; пісня ся є й у нас, у збірці Головацкого; більшість колядок у Свентка — чисто світського, величального змісту. Між ними особливо інтересні колядки — жидови арендареви. Цікавий також опис тзв. turonia, що відповідає нашій „козі“ (обхід підчас різдвяних свят і нового року), а також текст вертепної драми „Król Herod“ (стор. 92—99). Найобширнійший є розділ VI (151 сторін), що обнимає пісні, поділені на групи „думи“ (д. Свентек, за приводом Кольберга, називає сим зовсім невідповідним терміном ті невеличкі обривки пісень епічних, балядово-новелістичного змісту, котрі заховали ся серед надрабського люду), пісні любовні, пяницькі, вояцькі, набожні і легенди (жебрацькі), в кінці дрібні куплети (краковяки). В тім розділі супроти збірок Кольберга нема майже нічого нового.

Безперечно найціннійша часть збірки д. Свентка, се розділ VII— оповіданя записані з уст народа (134 стор.) Д. С-к поділив йіх дуже розумно на: перекази історичні і локальн, легенди (переважно апокріфічного змісту, всіх 15), казки і анекдоти (фацеції). Всіх оповідань поміщено тут 81, як бачимо, збірка доволі показна і ріжнородна. Дальші дві глави посвячені віруваням і медицині народній, по чім описано забави і гри (всіх 15), подано гарну збірку загадок і приповідок, а нарешті словник провінціалізмів уживаних в тій стороні. На похвалу збірки додати ще треба, що при кождій важнійшій річи подано, де і від кого записана, а в піснях і казках строго задержано всі особливости місцевого мазурського діалекту. Хиби можна б вказати хіба дві. Перша — брак передмови, в котрій би автор повинен був докладно вияснити свій метод збираня і схарактеризувати людей, від котрих записував матеріали і свої розмови з ними. Таке справозданє могло би бути дуже повчаюче для других етнографів. Друга і далеко важнійша хиба, се брак порівнаня матеріалу вміщеного в книзі з іншими, давнійшими збірками. Коли не сам збирач, то в усякім разі антропологічна комісія краківськоі Академії повинна би тямити, що такі бібліографічні вказівки при кождій пісни, казці, повірці і т. і. на паралелі звісні вже з інших збірок — нехай би тільки польських, се половина вартости збірки, бо всякому, хто хоче з неі користати, ощаджують масу праці над шуканем і порівнуванем тих паралелів. О скілько тямимо, пок. І. Коперніцкий, по троха може за нашою порадою, трібував заповадити сю встанову при редагованю „Zbioru wiadomości do antropologii krajowej.“ По-

даємо голос за тим, щоб звичай сей був принятий невідступно в дальших виданях Академії. Се вменшить троха й масу паперу, котрий тепер задруковує ся збірками переважно звісних уже пісень, казок, повірок, і від разу вкаже, що в котрій збірці є дійсно нового.

І. Ф.

FRIEDRICH S. KRAUSS. Böhmische Korallen aus der Götterwelt. Folkloristische Börseberichte vom Götter- und Mythenmarkte. — Wien 1893.

Під кумедним заголовком і в досить кумедній формі вийшла інтересна книжка звісного збирача югословянських казок та пісень, автора кількох цінних книжок про югословянське звичаєве право і людові вірування і видавця фольклорноі часописі „Am Urquell". Книжка отся посвячена „allen I- Ariern, Urbiermanen, Bankschlavisten, Antischaemisten, Schmieritisten, Urchrowoten, Patentpatrioten, mit 1-m Worte den Sumsembachern", при чім автор в маленькій передмові додає, що Зумзенбахці — жителі одного стирійського села, про котрих говорять, що коли в сусідстві воли в ярмі не хочуть іти, то беруть Зумзенбахця, запрягають у ярмо і орють далі. Вже з сеі посвяти видно тенденцію книжки — висміяти застаріле намагане деяких учених до вишукуваня ріжних національних „духів", „народніх святощів", „несфальшованих *народніх типів і світоглядів" і до твореня таких же „прасловянських"*, „прагерманських" і пра-тим подібних богів і цілих мітологій. На 150 сторонах своєі книжки приводить автор дуже показний ряд таких новомодних фабрикантів „чеських коралів" (так називають ся скляні, т. є фальшиві коралі), набираючи йіх не тілько зі словянських (переважно *юго-словянських), але також і з німецьких левад.*

Книжка ділить ся на дві части. В першій автор висміває (не залишаючи й глубшоі, річевоі критики) мітологічні вискоки та лінгвістичні фабрикати таких „пра-Хорватів", як Курелац і Павлінович, оповідає забавні історіі сотвореня і скасованя галлійського бога „Encina" і німецькоі богині „Onewaig" (дістаєсь тут віденьському професорови литовськоі граматики дру Мерінґерови), по чім автор переходить до здемаскованого Яном Карловичем фальшівника жмуйдських казок і вірувань д-ра Фекенштедта, товче в вступі мітологічний і лінгвістичний крам, нафабрикований звісним Рудольфом Фальбом (ще заким узяв ся „робити" землетрясеня і проповідувати кінці світа), задержує ся довше при фабриці богів і духів хорватського професора Нодка Ноділа, згадує мимоходом про „Словенську Веду" померного сими днями І. Верковича, сфабриковану учителем Іконововим після програми написаноі ще 1859 болгарським патріотом Раковським, характеризує коротко та зйідливо метод *етнографічних дослідів звісного „етнографа"* Гопчевича, на чім і кінчить ся перша часть книжки. В другій половині автор зводить своі спеціальні, по троха навіть особисті рахунки з грацким професором Креком. Як звісно, в р. 1887 вийшла другим, значно побільшеним виданем книга проф. Крека „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte". Др. Краус написав на сю книгу рецензію для Коховоі „Zeit-

schrift für vergleichende Litteraturgeschichte und Renaissancelitteratur", против котрої проф. Крек вважав ся змушеним виступити з строю реплікою, та такою строю, що видавець і накладник часописі не зважились єї видрукувати. Кох предложив Крекови надрукувати другу рецензію від іншого вченого, котрого Крек сам вкаже, та Крек на те не пристав, підсуваючи Кохови, що не хотів напечатати его відповіди з якоїсь особливої ласки для Крауса. Отся історія послужила основою до написаня другої части книжки д. Крауса, про котру тут говоримо. Нема що й казати, що тепер д. Краус розбирає книгу проф Крека далеко острійше, ніж в рецензії. Немилосердно висміває він особливо ненаукову ідеалізацію замерклої пра-Словянщини, запальчиве творенє мітів і богів там де їх зовсім нема. Не входячи в дальші подробиці замітимо, що ся друга часть книжки д. Крауса видаєсь нам слабшою від першої і робить по троха прикре вражінє. Множество дігресій і скоків у ріжні боки, жартів та дотиків держаних в дуже балакучім способі шкодять вражіню цілости, не роблячи через те книжки ані більш популярною ані більше цікавою Ну, та се питанє стілю, котрий, як звісно, є випливом темпераменту і смаку автора, a de gustibus non est disputandum. Для починаючих фольклорістів книжка ся яко осторога перед мітологічними та лінгвістично-філософічними манівцями може бути дуже користна.

І. Ф.

CARL KIESEWETTER. Faust in der Geschichte und Tradition, mit besonderer Berücksichtigung des occulten Phänomenalismus und des mittelalterlichen Zauberwesens. Als Anhang: Die Wagnersage und das Wagnerbuch. Leipzig 1893. Дуже інтересна і цінна книжка, хоч і збудована на чудній основі. Автор єї — оккультіст чи спірітіст, вірить в прояви таємних, позаматеріальних сил і з погляду тої своєї віри перебирає не тілько численні оповіданя про Фауста, списані в людових книжках (Volksbücher) і кукольних драмах, але також велику масу середньовічної літератури чарівницької, магічної і тп., богато вірувань і забобонів, котрі не вимерли ще й доси. Автор посвятив 27 літ на досліди над тими старими і переважно тепер забутими шпаргалами, зібрав усі свідоцтва, що відносять ся до історичного Фауста, полишаючи на боці поетичні переробки повістей про его житє і смерть, а яко тло до сего оповіданя розвернув широку картину середньовікової демонології, промовляючи майже всюди словами відносних документів і трактатів. Надто кожде оповіданє про Фауста і Вагнера він коментує з погляду новійшого оккультізму. Звісно, хто хоче, може лишити на боці оккультізм і его коментарії і найде й окрім них чимало інтересного. Особливо інтересна книга Кізеветтера для фольклоріста, котрий між іншим знайде в ній повну коллекцію анекдотів про чародійські штуки Фаустові (197—258); нарис історії віри в запроданє душі чортови і важнійші контракти того рода починаючи від звісного Евладія, вирятуваного св. Василієм В., а кінчачи аж на наших часах (112—150), при чім інтересно, що в числі чортових запроданців вичислено 11 пап римських; дослід мітологічний про фігуру Мефістофеля (152—158);

розбір чародійських книг приписуваних Фаустови і перегляд обширноі літератури середньовічних чарівницьких та ворожбитських апокріфів і книг приписуваних ріжним знаменитим ученим (263—371); свідоцтва про способи заклинаня духів, ворожби і т. і. Помимо богатого наукового змісту і оккультізму автора книга написана дуже приступно і ясно.

I. Ф.

KARL STANGE. Die christliche Ethik in ihrem Verhältniss zur modernen Ethik: Paulsen, Wundt, Hartmann. Göttingen 1893. Суперечність між християнською етикою опертою на догмі і сучасною, гуманістичною етикою, опертою на потребах людини, суспільности, людськости чим раз виразнійше відчуває ся широкими кругами інтелігентних людей. Автор отсеі розправи габілітаційноі зводить у купу і розбирає етичні погляди трьох найвиднійших нині мислителів німецьких. Як доповнене до сеі праці назвемо ще дві статі поміщені в Гільґенфельдовій „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie“ (1893), а именно М. Маасса „Bibel und Koran, verglichen nach ihrem historisch-ethischen Gehalte“ і самого Гільґенфельда „Jüdische und christliche Nächstenliebe.“

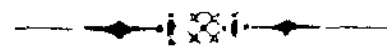
AD. HARNACK. Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius. I. Th. Die Ueberlieferung und Bestand. Поки що звертаємо тілько увагу на початок сеі капітальноі книги німецького професора і першорядного спеціаліста на полі патрістики та догматики. Діло єго, розпочате на широкий розмір, буде першою критичною і вповні науковою історією старохристіянськоі, після-апостольськоі літератури.

ERNST RENAN. Geschichte des Volkes Israel. Deutsche Ausgabe übers. von Schaelsky. 1 und 2 Bd. Berlin 1892—93. Голосне діло Ренана, остатня велика праця сего знаменитого писателя, виходить також по німецьки, на що звертаємо увагу всіх, хто не владаючи французькою мовою бажав би познайомити ся з сею будь що будь вельми інтересною книгою. Том коштує 3 г. 60 кр.

Prof. Dr. HANS v. SCHUBERT. Die Composition des pseudopetrinischen Evangelien-Fragments, mit einer synoptischen Tabelle als Ergänzungsheft. Berlin 1893. Віднайдені недавно уривки тзв. евангелия св. Петра витворили вже цілу досить обширну літературу на німецькій, французькій, англійській і італіянській мовах. Декотрі вчені, а особливо Гарнак, ставили се евангеліє дуже високо, майже на рівні з канонічними; другі, як Робінзон, Гарріс, Цан, а за ними й Шуберт бачуть в нім популярний апокріф гностичного напрямку. Праця Шуберта дуже старанна; для вияснення тексту він дуже пильно порівнує єго з текстами евангелій канонічних; що до змісту і композиції бачить великий звязок між псевдо-Петровим евангелієм і апокріфами, що відносять ся до Пилата (Acta Pilati і т. і.). Ми надіємось з часом докладнійше поговорити про сю цілу літературу.

A. LESKIEN. Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen, Bd I. Leipzig 1893. Ся нова праця звісного славіста без сумніву зверне на себе пильну увагу всіх лінгвістів, що займають ся питанями протяжности (Quantität) і наголосу. Перший том містить три спеціальні розвідки: протяжність поодиноких звуків у сербській мові; відносини між наголосом і протяжністю звуків у двосложних первісних іменах і відносини між наголосом і протяжністю звуків у приставках уживаних для утвореня пня при многосложних іменах.

MONTAGUE RODES JAMES. Apocrypha Anecdota. A collection of 13 apocryphal books and fragments, now first edited from manuscripts. Cambridge, 1893. Се видане дуже інтересне і для тих, хто займає ся словянською апокріфічною літературою, бо в ньому находимо грецькі тексти деяких таких апокріфів, котрі давно звісні в словянських перекладах, а по грецьки тілько тепер видані. І так находимо тут латинську переробку апокріфа Visio Pauli (грецький текст у Тішендорфа Apocal. Apocr 34—60, старословянський у Попова „Библіографическія разысканія" т. I). Перший раз являє ся тут грецький текст подорожі св. Зосими до земного раю, котрої словянські тексти давно напечатані. Яко новість подає д. Джемс також „Апокаліпсіс святоі богородиці" — орігінал звісного і популярного у нас „Хожденія богородиці по мукам", апокріф, котрого грецький текст і то дуже давній (з XI в.) опублікований був Срезневським в Записках петербурської Академії Наук. Дрібнійших апокріфічних статей, поміщених у тій книжці, не будемо вичислювати.

Хроніка.

Вистава львівська. Д. 1 юня сего року буде у Львові отворена краєва вистава польсько-руська, для котроі роблять ся великі приготованя. Для нас важний буде тут особливо етнографічний відділ, котрий повинен подати докладний образ житя, праці, стройів, звичайів і т. і. як польского так і руського люду в Галичині. Плян етнографічноі вистави, над котрою працює головно наш земляк проф. В. Шухевич, зачеркнений досить широко. Крім осібного павілону етнографічного вибудувані будуть для характеристики самоі руськоі людности 4 хати: гуцульська, наддні трянська (з околиці Комарна), подільська і поліська (з околиці Сокаля). Кожда хата враз з приналежними до неі забудованями покладена буде таким способом, з такого матеріалу, як се практикує ся в даній околиці і навіть майстрами з тоі околиці. Кожда хата буде також прибрана в усі прилади і знаряди, які в хатах тих

околиць звичайно находять ся. Підчас вистави в тих хатах поміщені будуть усілякі робітники з тих сторін, що займають ся місцевими домашніми промислами: будуть прясти, ткати, робити килими, плести сіти, кошики, вишивати, варити страву і т. і. Серед тих хат стояти буде церков, будована Гуцулами, в котрій устроєна буде вистава церковно-археологічна. Буде там старий іконостас з Крехова, деякі образи з іконостаса богородчанського, ризи, євангелія, хрести і т. і. В доповнене всего того в павілоні етнографічнім поміщені будуть такі речі, що не найдуть місця в хатах, як пляни сел, фотографовані види околиць і тіпів народніх, мапи розселеня людности, манекени в строях народніх з ріжних сторін, предмети обрядові (вінки, писанки, гільце, прилади до витираня „живого огню“ і т.) а також повна по змозі коллекція літератури етнографічної, що відносить ся до польського і руського люду. Про сей відділ вистави і єго здобутки надіємо ся в свій час подати в „Житю і Слові“ докладне справоздане.

Зїізд літератів і артистів польських має відбути ся у Львові літом сего року підчас вистави. Зїізд поділений буде на секції: літературну, журналістичну і артистичну, наради і реферати займуть 2—3 дні, а опісля відбудуть ся екскурсії. Для рефератів зголошено вже цілий ряд тем, між котрими є деякі інтересні і для нас, нпр. про стан етнографії руської і польської, про популярну літературу руську і польську і т. і В руських кружках давно вже висказано бажанє, щоб і русько українські робітники пера могли при нагоді сеі вистави зїіхати ся і бодай пізнати ся особисто та обміняти ся думками; вже се одно без сумніву причинилось би дуже богато до оживленя літератури і до навязаня теплійших, товариських зносин між нечисленною ще у нас а розкиданою по широчезних обширах пишучою братією. Та здаєть ся, що сі думки так і полишать ся в крузі побожних мрій; бодай доси у Львові ніхто не подумав ані о завязаню комітету ані о навязаню кореспонденції з позальвівськими людьми в сій справі А прецінь здаєть ся, що такий зїізд був би у нас не менше, коли й не більше потрібний, ніж у Поляків, і ми певні, що навіть як би він випав і як скромно, був би дуже пожиточний.

Товариство фолькльорістів у Львові. Ще перед роком в кружку деяких Поляків і Русинів, що займають ся етнографією і фольклором, повстала думка завязати у Львові товариство для плеканя тих студій. До комітету, що мав виготовити статут і підготовити засноване товариства, вибрані були: др. Немилович, Кольбушевський, д. Рибовський, др. Кл. Ганкевич, др. Франко і ще декілька осіб. Статути товариства вже виготовлено, та справа чомусь пішла на відволоку. Є надія, що вона не застрягне, але буде доведена до діла. Товариство має намір не тілько заснувати спеціальну бібліотеку і читальню, але також збирати і в міру можности публікувати матеріали і студії етнографічні та фольклорні.

Фольклорні товариства в Европі. В доповнене до даних, зведених у статі д. Л. Василевського подаємо деякі подробиці про рух фольклорий в Европі після недавно виданого девятого річника парижської „Société des traditions populaires.“ Річник сей — гарна книжечка,

оздоблена множеством рисунків (емблеми на казочні мотиви, такіж ініціали а далі образки з давніх брошур та книжок, де представлено ріжні казочні та легендарні постаті, духи, гноми, феї, смоки, почвари, далі сцени з житя людового, дитячі забавки і т. і.), містить в собі насамперед спис товариств фольклорних, далі спис періодичних видань посвячених фольклорови, спис музеїв етнографічних з коротким описом їх видань і того, що в них находить ся, спис і адреси великого числа европейських і позаевропейських фольклорістів, а в кінці спис специялістів по ріжним галузям фольклору. Є також портрети кількох фольклорістів, в тім числі Італіянців Анджело де Губернатіса і Джузепе Пітре. При кінці находить ся спис фольклорістів і етнографів, що померли в рр. 1886—1893.

З товариств вичислені: у Франції 1 (Soc. de Traditions populaires — заложене 1886, видало доси 7 томів своєі Revue і 5 томиків Annuaire, далі інструкцію і квестіонар для збираня матеріалів, справоздане про зїізд фольклорістів 1889 і заходить ся коло виданя „загальноі бібліографіі переказів народніх“ і коло засноваия свого музея), в Бельгіі 1 (Société de Folk-lore Wallon, основане 1889 в Ліежі, видало в р. 1890 квестіонер а від 1891 видає Bulletin de Folk-lore), в Іспаніі 6 (крім поменших квестіонарів та недовговічних журнальчиків видали 11 томів „Biblioteca de las Tradiciones Espaniolas“, та по смерти М. Мачадо-і-Альвареса, що був душею сего руху в Іспаніі, не дають знаку житя), в Італіі 1, в Греціі 3, в Англіі 3, в Німеччині 2 (з них одно, засноване д. Фекенштедтом на папері, не дає знаку житя), в Австріі 1 (і то дивним дивом наше „наукове товариство ім. Шевченка,“ котре досі з фольклором не мало нічого спільного), в Угорщині 3, в Россіі 13, в Америці 2. Як бачимо з сих цифер, справоздане не може мати претенсіі ані до повноти ані до рівномірности трактованя; вже в самій Галичині можна було б виказати брак комісіі антропологічноі при краківській Академіі наук, у Варшаві брак товариства, що завідує фондом каси Мяновського, у Відні слід було — по аналогіі з россійськими, назвати Академію наук, географічне товариство, археологічне товариство, етнологічне товариство (видає цінні „Mitteilungen“), у Загребі слід було назвати Югословянську Академію, в котроі органі опубліковано чимало важних причинків до фольклору; так само не слід було поминути й молоду ческу Академію наук і т. і. Журналів вичислено: у Франціі 23, в тім числі богато не посвячених специяльно фольклорови, в Бельгіі 5, в Італіі 4 (поминено вельми важний і для фольклорістів Giornale storico della letteratura italiana, видаваний дд. Д'Анкона, Компаретті і Графом, поминена й Nuova Antologia, в котрій також попадають ся статі по фольклору), в Іспаніі 1, в Португаліі 3, в Греціі 1, в Румуніі 1, в Англіі 6 (поминено важну для фольклорістів Academy і великі загального змісту місячники, як Ninetheend Century і др.), в Швеціі 1, в Даніі 1, в Голландіі 2, в Німеччині 11 (поминено крім місячників загального змісту, як Deutsche Rundschau і т. і. також важні для фольклорістів Zeitschrift für germanische und romanische Philologie, Vierteljahrschrift für romanische Philologie, Philologus і такі характерні критичні виданя, як Göttingische Gelehrte An-

zeigen, Litterarisches Centralblatt i т. i.), в Австрii з Угорщиною 8 (слід би ще додати Mitteilungen der ethnologischen Gesellschaft у Відні, Rad jugoslovanske Akademie у Загребі, з руських названа одна Правда; слід би ще додати „Угро-русскій Листокъ", що містить інтересні фольклорні матеріали; польські праці з обсягу фольклору бувають крім часописів щоденних також в місячниках Przewodnik naukowy i literacki, Przegląd polski i Przegląd powszechny), в Сербіi не вичислено ані одного виданя, але сказано загально, що майже всі сербські часописі публікують і фольклорний матеріал; слід було назвати хоч Гласник српског уч. Друштва; редакції трафила ся неприємна помилка, що до Сербіi причислила й Загреб з єго академією; в Болгаріi 2, в Россіi 4 (є й Кіевская Старина), в Азіi 10, в Африці 1, в Америці 5. Як бачимо, і тут до повноти і сістематичности далеко, та все таки зібрано велику масу цінних інформацій.

В рубриці о музеях подано короткі вісти про парижські Musée d' Ethnographie і Musée Guimet, а також про кілька музеів провінціональних, в Бельгіi про 5, в Італії 4, в Швейцаріi 1, в Португаліi 8, в Англіi 1, в Голландіi 2, в Швеціi 1, в Німеччині 14, в Австріi 8 (з краківських названо тілько музей Баранецкого а не названо музея Любомірськихі Чарторийських; у Львові поминено музей Оссолінських, Народного Дому і Просвіти, а названо неістнуючий музей тов. ім. Шевченка; в Празі поминено музей Напрстків; у Відні поминено цк. музей надворний природознавчий, де є кільканадцять залів посвячених етнографіi, так само й музей міський у ратуші). При Болгаріi трафила ся редакціi друга неприємна помилка, бо назвала болгарським — Білград. В Россіi вичислено музеів 10 (поминено Румянцівський і всі збірки петербурські), з Америки не подано ніяких спеціальних звісток. Коли що, так ся часть річника вимагала б основноi реформи і докладнійшого трактованя.

Безперечно найціннійшою є та часть річника, в котрій подано назви, спеціальність і адреси (не все, на жаль, докладні) більш як 1000 учених, що чи то виключно чи оказіонально занимають ся фольклором. В тім числі українським фольклором, виключно або почастно занимає ся около 30 людей; звісно, в тім числі є декілька таких, що колись опублікували одну якусь працю або одну, свою чи не свою збірку, та за то нема таких, що втягають наш фольклорний матеріал до праць ширшого обсягу.

Некрологи. В остатніх місяцях словянська наука стратила кількох визначних своіх представників. І так в Москві вмер проф. Тіхонравов, про котрого подаємо обширнійшу звістку. В Чернигові вмер талановитий і вельми сімпатичний поет український Леонід Глібів (роджений в 1827, умер д. 29 жовтня ст. ст. 1893). Крім видного становища в українській літературі як поет ліричний, байкописатель і писатель для дітей Глібів заслужив ся і коло фольклорістики українськоі, поміщаючи чимало фолклорного матеріалу в „Черниговскомъ Листкѣ", котрого був редактором в 60-ті рр.

Другу значну страту понесла українська етнографія зі смертю

Івана Манжури (родив ся 1851, умер 15 мая 1893). Покійний посвятив усе своє житє, повне несказаного горя і сумних пригод, на збиранє матеріалу із уст народніх. Між записачами етнографічного матеріалу на Украіні єму належить ся одно з чільних місць з погляду на совісність і точність записів а також на многосторонність тем, на які він звертав увагу. Тілько мала частина зібраного ним матеріалу опублікована була доси в Записках Югозап. отд. р. Геогр. Общ., Малор. пре-преданіяхъ и разсказахъ і Політ. піснях М. Драгоманова, в Кіевской Старинѣ, Этнографическомъ Обозрѣніи, Живой старинѣ, Степи і т. і. а також в окремій вельми цінній книжці „Сказки, пословицы и т. п. записанныя въ экатериносл. и харьк губ.", виданій харківським Филологическимъ Общ., котре по єго смерти наслідило величезну силу єго рукописних матеріалів.

Згадаємо тут іще про третю страту, яку понесла українська література зі смертю талановитого поета Вол. Александрова, лікаря військового в Харкові (род. 1825, ум. 25 дек. ст. ст. 1893 р.) Покійний заслужив собі на добру память своіми гарними переспівами псальмів і перекладами деяких поетів россійських та німецьких, драматичними пєсами „За Немань іду" і „Ой не ходи Грицю" та виданєм двох томиків альманаха „Складка". В львівській „Зорі" опублікував переробки народніх пісень про всякі ростини, птахи і риби, але ті, як він йіх назвав, „епоси" не мають ніякоі поетичноі вартости.

Великою стратою для украінськоі історіографіі треба признати смерть дра Йосипа Ролле (Dr. Antoni J.), що помер у Камянці подільськім (родив ся 1830 р. в селі Генрихівці, кінчив студіі мед. в Кііві). Покійний написав довгий ряд монографій, нераз похожих на повістки радше ніж на твори історичні, дуже часто забарвлених сторонничо, та все таки цінних задля того, що в них він використував численні рукописні та архівні жерела доси не визискані, маючи доступ до многих родинних архівів шляхетських на Поділю, до котрих кому іншому не легко дістати ся. Оповіданя єго обхапують майже всі важнійші моменти южноруськоі історіі від XV—XIX віку і пересувають перед нашими очима довжезний ряд фігур, що грали таку чи іншу ролю в тій історіі, військових, політиків, козаків, шляхтичів, чужоземців, жидів, навіть мужиків, гайдамаків. Особливо манили єго постаті жіночі, котрих долю і недолю в бурливих періпетіях украінськоі історіі він слідив і малював дуже живо і пластично.

В перших днях февраля вмер у Філіпополі голосний у словянськім світі Ст. І Веркович Родом Боснак він від 1856 р. стояв у сербській службі, як агент політичний висланий був до Македоніі, щоб агітувати за Сербією. Там доля наткнула єго на учителя сільського Іkономова в однім глухім селі в родопських горах. Той Іkономов, горячий болгарський патріот, начитавши ся „археологічних" писань Раковського і др. задумав сотворити болгарський доісторичний епос, якого не має ні один народ у Европі. При помочь Верковича а потім французького консула Дозона він і пустив у світ масу пісень, в котрих автентичність Веркович і Дозон твердо вірили і котрі найшли собі горячих защитни-

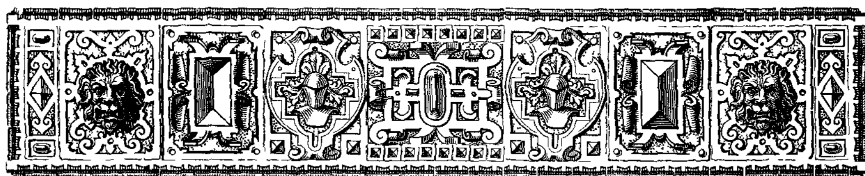
ків також між поважнійшими вченими (Чех Гайтлер, Німець Флігіер і др.). Та більшість словянських учених (Пипін, Веселовський, Потебня, Ягіч і др.) від разу віднеслась до відкритоі Верковичем „Веди словянськоі“ з сумнівами і недовірєм В р. 1876 Веркович перейіхав зі своіми матеріалами до Петербурга, де часть пісень-фальсіфікатів видав по болгарськи і по российськи, та на решту не міг найти накладця. В 1891 р. покинув Россію і перейіхав до Філіпополя, де уряд болгарський виплачував єму по 300 фр. місячноі плати на прожиток.

Великою стратою для словянськоі науки треба признати смерть заслуженного президента югословянськоі Академіі в Загребі, каноніка Франя Рачкі, звісного історика церкви югословянськоі і видавця многих важних документів та памятників югословянського письменства. Обширнійшу біографію і портрет сего знаменитого вченого ми надіємось подати в слідуючій книжці „Житя і Слова“.

Так само велику страту понесли й лужицькі Серби через смерть каноніка Михайла Горника в Будишині (родив ся в Ворклицях в році 1838, студіі кінчив у Празі). Горник виступив на літературне поле з поезіями, що здобули собі широку популярність, та опісля покинув поезію і віддав ся лінгвістиці та студіям лужицько-сербськоі народности в широкім значіню. Як член і президент лужицькоі Матиці і довголітній впорядчик єі „Часописі“ він містив у ній довгий ряд своіх праць наукових, видав цінний словарь лужицько-сербськоі мови, записував пісні і оповіданя народні і т. і. Як чоловік він був надзвичайно правий і сімпатичний і вмів своєю особистою добротою приєднувати численних приятелів не тілько для себе, але й для справи свого народа.

В кінці годить ся згадати про смерть галицько-руського вченого і діяча, крил. М. Малиновського, автора и видавця важних жерелових книг до історіі южноруськоі церкви: Гарасевичевих „Annales ecclesiae ruthenae“ і зложених ним самим „Kirhen-und Staatssatzungen“. Пок. Малиновський довгі літа був офіціалом при грк. митрополітальній консісторіі у Львові; яко такий писав богато куренд, меморіалів і т. і. До кінця житя був завзятим противником людовоі русько-украінськоі мови в літературі.

Едіп царь

Трагедія Софокля.

ОСОБИ:

Едіп, царь Тебанський
Іокаста, єго жінка
Креон, єі брат
Тейрезій, сліпий вішун
Жрець Зевеса
Післанець з Корінту
Старий пастух
Слуга
Хор старців Тебанських.
Діє ся перед королівською палатою в Тебах.

Ява перша.

На серед площі перед королівською палатою вівтарь. Довкола него богато народу, старці, молодіж і діти, з зеленими гильками, в тім числі також **Жрець** Зевеса. **Едіп** виходить з палати.

Едіп

Старого Кадма племя молоде,
Чого ви, діти, вівтарь сей обсіли,
Оливними гильками умаєні,
Немов на прощу? Курить ся весь город

Димами жертв, гуде пеанів*) співом
І гомоном ридання. Тим то я
Не ждучи на післанців, щоб від них
Почути вість, виходжу сам до вас,
Я, многославний владарь ваш Едіп.
Скажи міні, старенький — бо тобі
Ялось за них держати річ, — що тута
Вас привело? Бажаня чи турботи?
У всьому рад я вам допомогти,
Бож мусів би я буть хіба без серця,
Колиб таке умильнеє благанє
Не зрушило мойого співчутя.

Жрець

Едіпе, зверхнику мойого краю!
Всілякого віку народ ось тут
Обляг твій вівтарь. Ті до смілих летів
Ще не оперились, а сих вже літ
Вага зігнула. Се жерці, — я Зевсів.
А онде цвіт молодіжі добірний.
А прочий люд, гильками умаєний,
Заляг всю площу перед обома
Святинями: Атени й Феба чесним
Пророцьким огнищем. Бо город наш,
Сам бачиш, важко бєсь у лютім вирі,
Не може виринути головою
З бурхаючих потопів — з пащі смерти.
Посуха нищить у земнóму лоні,
Все, що посієм, в зароді самім;
Худоба наша гине, навіть діти
Невроджені у лоні матерів!
Тай найлютійший ворог, бог зарази
Огненний, пагубний гуля по місті,
Дім Кадма**) робить пусткою глухою
І темний Ад наповнює риданем.
Тому-ж ми, пане, облягли твій вівтарь,
Я й діти ті, вважаючи тебе
Хоч і богам не рівним, та все ж вишим
Ніж прочий люд, задля твоіх чудесних
Пригод, в котрих боги тебе вели.
Бож ти, заледво в город сей прибувши,
Нас увільнив від датків тій страшливій

---

*) Пеан — назва бога Аполлона а також назва пісні на его честь.

**) Кадмос — основатель Теб; дім Кадма — Теби.

Співачці-Сфінкс *), і то без наших рад
Без вказівок. Лиш при богів підмозі
(Так люд говорить, і я вірю свято)
Приніс ти нам ратунок. І тепер,
Могучий владарю Едіпе, весь
Сей люд, що вівтарь твій обляг, благає
Тебе: шукай відради сему лиху!
Чень божий вирок або людська рада
Тебе освітить. Таж мужів бувалих
Розсудне слово все добро і вдачу
Приносить. Ну ж, добродію наш щирий!
Ратуй сей город! Радь нам запопа́дно!
Тепер ще край увесь тя величає
Як зихисг свій за те, що ти колись
Єму в пригоді став. Та не було би
Ніколи слави твому пануваню,
Як би опять ти дав пропасти тим,
Котрих колись підніс. Ні, царю наш!
Постав опять нас на міцному грунті!
Щасливим віщуванєм ти колись
Спас сю країну, — покажись і нині
Спасителем єї! Коли бажаєш
Буть владарем держави, так як ним
Єси, то будь же владарем народу
Веселого, не владарем пустині!
Бо що варт корабель, що варта кріпость,
Коли жива осада в них погине?

Едіп

Нещасні діти! Не з новим благанєм
Прийшли ви! Знаю добре ваше горе.
Ох, знаю: всі ви хорі! Та хоч як
Ви хорі, але так як я напевно
Ніхто з вас не хорує. Бо хоч як
Ви терпите, то кождий з вас терпить
Лиш сам за себе, ні за кого більше.
Моя ж душа терпить за весь сей город,
За себе і за вас. Риданя ваші
Не будять мя мов сонного зі сну;
Чимало сліз, повірте, вже пролив я,
І не одних турбот я манівцями

---

*) Сфінкс — дивовижна казочна потвора з головою жінки, тілом пса, крильми, кіхтями льва, хвостом дракона і людським голосом. Вона появилась була на горі коло Теб і кождому прохожому завдавала загадку; хто не відгадав, того вона вбивала. Аж Едіп відгадав єі загадку; тоді Сфінкс кинула ся в море, а Едіп унаслідив царський престіл у Тебах і руку цариці Іокасти.

Блукав, шукаючи ратунку стежки.
Отсе недавно шурина свойого
Креона Менекенка я послав
В Пітійськую домівку Аполлона,
Щоб розпитать, як нам спасати город,
Якою радою чи може ділом?
І от злічивши час его вандрівки
Турбуюсь я, де досі він барить ся,
Бо довше щось нема его, ніж треба
І ніж би слід. Та як прийде, то звіть
Мене лихим, коли не виповню
Сумлінно все, що бог міні накаже.

(Підчас остатніх слів кілька людей по тихо сказали щось Жерцеви.)

Жрець

Прекрасно вяжуть ся твої слова
З тим, що отсі мужі міні сказали:
Креон надходить.

Едіп

Боже Аполлоне!
Най вість, котру несе він, буде нам
Така весела й радісна, як тая
Утіха, що блищить ему з очей!

Жрець

Так, радість певно він несе, не даром
На голові его вінок лавровий
Ще й з ягодами.

Едіп

Зараз будем знати.
Вже близько він, почує голос мій.

Ява друга.

Ті самі, Креон.

Едіп

О княже Менекенку, брате любий,
Скажи, який від бога вирок нам
Несеш?

Креон

Щасливий! І тяжку пригоду
Зову я щастєм, сли лишень щасливо
Скінчить ся.

Едіп

Але щож нам каже бог?
Ні певности, ні прочутя трівоги
Твоі слова в мні доси не збудили.

Креон

Чи хочеш се почуть при тій громаді?
То добре, я скажу. А ні, то в дім
Ходім оба.

Едіп

Ні, ні, кажи при всіх!
Таж горе йіх болить мя більш ніж власне.

Креон

Гаразд, так слухайтеж, що бог віщує!
Виразним словом Феб - господь нам каже
Прогнати ганьбу краю, що живе
Посеред нас, і не держать у себе
Гріха тяжкого.

Едіп

Якже край очистить?
Що се за гріх?

Креон

Очистить так: або
Прогнати, або забити убійцю;
Се кров убитого наш город нищить.

Едіп

Се ж про якого вбитого Феб мовить?

Креон

О царю, був колись царем у нас
Лайос, заким ще ти у сему місті
Одержав власть.

Едіп

Я чути чув про се,
Та не видав єго.

Креон

За смерть єго
Жадає ясний вирок Аполлона
Тяжкоі пімсти, хто б там не були
Єго убійці.

Едіп

Але хто ж вони?
Де нам доглянуть оком темний слід
Затертоі, забутоі провини?

Креон

В сім краю, мовив Феб. Хто запопадно
Шукає, той найде; хтож не вважає,
Той і не бачить.

Едіп

Чи в палаті своїй
Лайос убитий, чи на чистім полі?
Чи може де в чужині?

Креон

Вибравсь він
Питати бога — так казав — і з того
Часу вже не вертав ся більш до дому.

Едіп

І ні один слуга ані товариш
Не був із ним, не бачив, як се сталось,
Щоб міг нас навести на слід злочинців?

Креон

Всіх вбито крім одного, сей утік
Заляканий і лиш одно напевно
Сказати вміє.

Едіп

Що одно? Нераз
Одно до многого покаже стежку,
Бо дасть до дальших дослідів притоку.

Креон

Розбійники єго напали — мовить, —
І не від рук одного чоловіка
Погиб він, ні, з рук многих.

Едіп

Чиж посміли б
Розбійники пірватись на се діло,
Як би хтось відси золотом на те
Їіх не найняв?

Креон

Та так воно й здавалось,
Та се тяжкий був час, то й не піднявсь
Ніхто помстить Лайосову загибіль.

Едіп

Якеж се лихоліте не дало
Вам дослідити, хто злодійським ділом
Зганьбив ваш трон?

Креон

Се загадочна Сфінкс
Нас змусила покинуть слід неясний
І про найблизше дбать.

Едіп

Так я-ж тепер
Се все від первопочину розкрию!
Бо справедливо Аполлон і ти
Звернули взір наш на тогó мерця;
Тож довг мій нині з вами дружно стати,
За бога мститись і за краю горе.
І не для другів чиню се далеких,
А сам для себе погань сю зітру.
Бо хто тамтого вбив, той швидко може
Й мене вбить тою самою рукою.
Тож за тамтого мстячись, я собі
Допомагаю. Швидкож діти, встаньте!
Беріть отсі благальні галузки!
Най аж тоді збересь тут Кадма люд,
Як я все вчиню. Божа воля буде,
Чи вийдемо щасливі, чи пропадем.

(Креон відходить)

Жрець

Вставаймо, діти! Те, чого ми тут
Прийшли, обіцяно нам урочисто.
А Феб, що нам прислав сю ворожбу,
Най буде лікарь ваш і поратівник,

(Народ і жерці відходять)

Ява третя.

Хор входить на сцену; **Едіп** у глубині сцени

Хор

О Зевса миловзвучна мово,
Що з позолочених хором
Пітона в Теби принесла ся,
Скажи, що ти віщуєш нам?
Холоне серце, дрож трівоги
Мене проймає О Пеане,
Делійський лікарю святий!
Перед тобою тремтячий
Я жду, що зараз ще міні
Чи по якімсь часі відслониш?
Скажи міні, богине Фамо,
Дитя надіі золотоі!
Тебе зву першу, Зевса доню,
Безсмертная Атено й враз
Опікунку землі сієі
Твою сестрицю Артеміду,
Що на блискучому престолі
На ринку круглому*) сидить;
Прошу й тебе, далекострільний Фебе!
Явись ти трійце, що від смерти
Людей бороииш! Таж колись,
Як тучі пагубні неслись
На город наш, ви відвернули
Пожар заглади доброгливо.
Прийдіть, прийдітеж і тепер!
О леле! Болі незлічимі
Насіли нас! Весь люд хорує,
І нікому допомагати,
І нікому відважно стати,
Щоб нас від лиха боронить.
Бо ні земля не родить плоду,
Ані жінкам в часі породу
Ніхто не може ради дать,
І в муках бідніі конають.
І наче птахи бистрокрилі,
Бистрійш ніж огняні язики
Летять йіх душі к берегам
Західним, де вечірній бог царює.
Без ліку в місті гине люд.
Дрібніі діти на земли

---

*) Статуя Артеміди стояла серед круглого ринку в Тебах.

Лежать померші без призору,
А матері й жінки-старушки
На ступнях вівтарів лежать
І зойком, криком з всіх сторін
Несе ся до богів благанє,
Несесь пеан отой жалібний
Неначе бурі рев важкий.
О золота Зевеса доню,
Пошлиж нам усміх свій сердечний,
Свою святую благодать!
Благаю й Ареса страшного,
Що нині без спіжевих збруй.
А в огнянім плащі на мене
Посеред зойку-крику йде —
Нехай іде від мене, хоч
В велике ложе Амфітріти *),
Хоч у відлюдні дебрі там
В округ тракійської затоки
Бож в ясний день він забирає
Те, що ніч темна не взяла.
О Зевсе батьку, ти що мечеш
Огнисті стріли непохибні,
Ти громом своїм вбий єго!
Лікійський пастирю, і ти
Напни тетиву золотую,
Свої могучі стріли шли!
Нехай заблиснуть нам огнисті
І Артеміди похідні,
З котрими по Лікійських горах
Вона полює! І тебе
Золотовінчаний взиваю,
Патроне світлий сего краю,
Наш Бакху-винозоре, друже
Менад крикливих! О прийди
При блиску похіднів північних
І бога лютого всмири,
Що у других богів предвічних
Не має чести ні пошани.

Едіп (наближає ся).

Ви молитесь? Сповнить ся вам усе,
Пропаде лихо, пільга вам настане,
Коли моїх послухаєте слів,
Як з лихом тим боротись. Я говорю
Як несвідущий в ділі тім кровавім
І в вісти жадній; без других поради

*) Море.

Тут не зайдеш далеко. А що я
Пізнійше став жильцем отсего міста,
То й ось що всім Кадмейцям заявляю:
Хто з вас би відав, з чиїх рук погиб
Лай Лабдакенко, того зву, нехай
Усе по щирости мені розкаже.
Най не боіть ся сам свідчить на себе,
Бо не буде єму нічого злого,
Лиш най здоров покине край отсей.
А як хто зна про іншого в сім краю,
Що се зробив, най не мовчить; я сам
Єму заплату дам і ще й подяку.
Та сли мовчати мете, сли котрий,
З страху за друга чи то й сам за себе
Зневажить розказ мій, то знайте, щó
Такому буде: Хто б він там не був,
Не смій ніхто в тім краю, де моя
Держава й власть, єго приняти в хату,
Ані сказать до него слово, ані
З ним враз богам молить ся й жертви діять,
Ні з ним купатись! Всі єго повинні
Від дому гнати, як причину сеі
Зарази, бо що так воно, се ясно
Нам стало днесь з Пітійськоі віщби.
Так чиначи, поборником я чинюсь
І бога і небіщика царя.
Самого ж вбійцю проклинаю, чи він
Се тайно сам зробив, чи много йіх,
Щоб горю й в ганьбі весь йіх вік минув!
І як би свідомо єго я в домі
Між своіми держав, то най упаде
И на мене те-ж, що вирік я, проклятє!
А вам наказую все те зробить
Не так для мене, як для бога, як
Для краю, що без плоду, без богів
Ось пропада. А хоч би й бог нам був
Не наказав сего, то вам не слід би
Лишать без пімсти смерть такого мужа,
Так доброго царя. Найдіть злочинцю!
Тепер, коли тут я цар, маю власть
Ту, що колись тамтой мав, наслідив
По нім і ложе й жінку, моі діти
Булиб єго дітей братьми й сестрами,
Коли б єму дітей судила доля
(Та вдарила судьба єго у тімя!) —
Тепер за него я, немов за батька
Впімнусь і що лиш можна, все порушу,

Щоби дістать до рук убійцю Лайя,
Що син був Лабдака, внук Полідора,
Кров Кадма і Агенора старого.
А хто не вчинить так як я казав,
Тому — молюсь богам — нехай земля
Не дасть ні зерна, жінка най не вродить
Дітей! Він сам най згине від отсеі
Зарази, або й гіршою ще смертю!
А вам і прочим всім Кадмейцям, що
На сеє згідні, най могуча Діке
На поміч буде й другі всі боги!

Хор

О пане, твій тямуючи проклін,
Ось що скажу: не я єго убив,
Ані вказать не вмію вбійці. Феб,
Що нам прислав сей вирок, мусів би
Вказать і того, хто зробив се діло.

Едіп

Се правда. Та хтож може змусить бога
Сказати те, чого сказать не хоче?

Хор

Ще друге б я сказав, що я міркую.

Едіп

Хоч би ще й третє, не вагуй ся мовить.

Хор

Міркую, пане, що цареви Фебу
Всевидінєм найблизший є Тейрезій.
Єго спитавши, можна би найліпше
Про се дізнатись.

Едіп

Я й про се подумав
І вже зробив се. Як лиш вість приніс
Креон, я двох послів післав по нього;
Дивуюсь лиш, що ще їх тут нема.

Хор

А прочі вісти, знать, пусті, замерклі.

Едіп

Які се вісти? Важне кожде слово.

Хор

Мовляв, якісь єго прохожі вбили.

Едіп

І я се чув, та деж візьмеш ти свідків?

Хор

Ну, єли лиш крихта в нім страху лишилась,
То як лиш вчує твій проклін — не встоїть

Едіп

Хто діла не боявсь, той не злякаесь слів.

Хор

Та є такий, що вислідить его.
Ось божого вже віщуна ведуть!
Се одинокий чоловік, в котрім
Жиє ще правда!

Ява четверта.

Тейрезій, сліпий старець, з поводатором, входить.

Едіп

О Тейрезій, ти,
Що знаєш все на небі й на земли,
Що можна й що не мож сказать словами!
Хоч невидющий ти, та знаєш добре,
Яка наш город мучить болість люта.
В тобі однім, о княже, вся опора,
Ратунок весь. Бо Феб (коли ще сього
Не чув ти від післанців) оттакий
Прислав нам вирок на посольство наше:
Тоді лишень мине нас ся хороба,
Коли убійців Лайя винайдем
І побємо чи проженем із краю.
Тож не відмов нам, і чи з лету птахів,
Чи з інших там віщовань річ сю знаєш,
Ратуй себе і город і мене,
Ратуй усіх від скверни вбійства того!
На тебе здаємось. Бож помагать
Де тра й де можеш — се найкрасший труд.

Тейрезій

Ой, якже важко мудрим буть, коли
Нема за мудрість вдяки! Добре я
Се знав, та й ось забув. А тоб сюди
Я не прийшов.

Едіп

Се що? Чому такий
Знесмілений приходиш?

Тейрезій

Відпусти мя
До дому! Лекше ти свою судьбу,
А я свою зносити мем, коли
Мене послухаєш

Едіп

Несправедливо
Й недружно місту, що тя згодувало,
Сказав ти, відмовляючи віщби.

Тейрезій

Не дуже, бачу, і тобі твоя
Говірка на добро виходить, тож
Щоб і собі такогож не зазнати —

Едіп

О, пробі! Сли се знаєш, на колінах
Всі просим тя, не відвертайсь від нас!

Тейрезій

Ви всі безумні. Я не хочу слова
Сказать, щоб горя не завдать тобі.

Едіп

Що, що? Ти знаєш і не скажеш? Хочеш
Нас зрадить, погубити город весь?

Тейрезій

Не хочу болю завдавать собі
Ані тобі. Дарма благать! Ніколи
Не виявлю сего.

Едіп

О злюко злюща —
Бо й камінну б розлютив ти натуру —
Не вже не скажеш нам? Не вже все так
Незрушений останеш, неприхильний?

Тейрезій

Мій упір лютить тя, а на свій власний
Ти мов сліпий, лишень мене ганьбиш.

Едіп

Хтож не розлютив ся б, таке почувши,
Як ти зневажуєш свій рідний город?

Тейрезій

Прийде воно й само, хоч я тепер
Се мовчанкою вкрию.

Едіп

А як має
Прийти, то чиж не слід тобі сказати?

Тейрезій

Нічого більше не скажу. А ти
Як хочеш, так лютуй собі і злись

Едіп

І не скриватиму тепер у моїм
Гніві нiщо, чого доміркувавсь.
Так знай же, що по мойій думці — ти
Се діло видумав і виконав,
Хоч і не власними руками! Слиб
Не був припадком ти сліпий, то я б
Сказав, що ти є одинокий справець
От сього вбійства.

Тейрезій

Чи на правду? Слухай:
Остань ся ти при тім проклятю, що
Проголосив недавно, і від нині
Ні в мене, ні в отсих тут не розпитуй!
Бо справець слабости й чуми в сім краю —
Ти сам.

Едіп

Безвстидно так ти ригнуть смів
Сим словом? І гадаєш, що втечеш
Від кари?

Тейрезій

Я вже втік. Мене хоронить
Могуча сила правди.

Едіп

Відкиж ти
Єі набравсь? Ачень не з ворожби.

Тейрезій

Від тебе. Мимоволі ти мене
Припер до сего слова.

Едіп

До якого?
Скажи ще раз, най ліпше зрозумію.

Тейрезій

Хіба вперед не зрозумів? Чого
Ще більше хочеш?

Едіп

Щось було неясне
В твоїх словах. Скажи ще раз!

Тейрезій

Так слухай:
Ти сам є той убійця, за котрим
Шукаєш.

Едіп

Не на радість ти собі
Вже другий раз ображуєш мене.

Тейрезій

Чиж маю більше ще казать, щоб ти
Ще дужше зливсь?

Едіп

Що хочеш говори!
Се буде все балаканє пустеє.

Тейрезій

Так я й кажу, що у огиднім звязку
Живеш ти з наймилійшими, і сам
Не бачиш свого зла.

Едіп

Чи все ти так
Безжурно думаєш таке балакать?

Тейрезій

Як довго правда силу має в світі.

Едіп

Є сила в правді, та не в тобі! Ти

Єі не маєш, ти сліпий на очи,
На вуха і на розум.

Тейрезій

Ти, нещасний,
Ганьбиш у мене те, що в тебе швидко
В самого весь ганьбитиме народ.

Едіп

Укритий пітьмою не можеш ти
Пошкодить ні міні, ані нікому,
Хто світло бачить.

Тейрезій

О, не з моїх рук
Тобі судила доля впасти. Йде
Сам Аполлон, що се вчинити має.

Едіп

Чи сам ти уложив се, чи Креон?

Тейрезій

Ой, не Креон упадком твоїм буде,
А лиш ти сам!

Едіп

О скарби, власте, штуко
По над всі штуки висша в сім житю
Так повнім зради, як же то на вас
Чатує заздрість! За для тої власти,
Котру вручив міні сей город даром,
Не з просьби, — вірний друг мій з початку
Креон на мене тайком засідаєсь,
Мене прогнать бажає, підсилає
Сього чарівника та інтриганта,
Підступного кудесника, що тілько
В лихварстві добре бачить, та сліпий
У свойій штуці. Ну, скажи бо, де
Твоя премудра ворожба явилась?
Чому, коли була тут та співачка
Собача, ти ратуючого слова
Міщанам не сказав? А загадку
Не перший ліпший розгадати міг, —
На те віщба була б здалась. Ба, ти
Не мав єі ні з лету птахів, видко,
Ні від богів. Аж я прийшов, Едіп
Малосвідущий, побалив єі

Лиш дотепом, не птахами навчений.
А ти тепер мене прогнати б рад,
Бо думаєш, що при Креоні будеш
Стоять найближче трону. Та мабуть
Слізми проплачеш ти і твій товариш
Сі замисли! Коли б не був ти старець,
То гірко б потерпів за се зухвальство.

Хор

А нам здаєсь, розміркувавши добре,
Що і єго слова, й твої, Едіпе,
Гнів витиснув. Та не туди б змагати,
Лиш як найліпше божий суд розчовпать.

Тейрезій

Хоч царь ти, та чень рівне право є
Тобі так само відповісти; маю
Те право й я. Бож я не твій слуга,
Лиш Фебів, і Креона не наняв я
Собі в заступники А що зганьбив
Ти сліпоту мою, так знай же ось що:
Хоч ти й видющий, а не бачиш ями,
В якій єси, ні де живеш, ні з ким.
Бо чи ти знаєш, чий ти? Сам о тім
Не знаючи, ти ворог своїм рідним
Тим під землею й тим що на землі.
Вже наближаєсь невдержимим ходом
Батьківське й материнськеє прокляте,
Що вдарить тя подвійно й прожене
Із сего краю. Як тепер ти бачиш
День, так тоді лиш бачитимеш тьму.
Не має берега, ні Кітерону гір,
Котрі би швидко не лунали твоїм
Риданєм, як пізнаєш, що подруже,
В котре вплинув ти на вітрилах щастя,
Було для тебе пристаню недолі.
І іншого ще много лиха ти
Не бачиш, що тобі і твоїм дітям
Враз грозить. Ну-ко, лихослов за те
Креона й мій язик! Та знай: не має
На світі чоловіка, щоб страшнійшу
Загибіль мав як та, що жде тебе.

Едіп

Га, маю слухать довш єго зухвальства?
Не щезнеш ти? Не підеш швидше геть,
Плечима к сему дому обернувшись?

Тейрезій

Я б і не був прийшов, як би мя ти
Не був зазвав.

Едіп

Звучи тебе сюди
Не знав я, що почнеш плести дурниці.

Тейрезій

Так я тобі таким дурним здаю ся?
А твоім родичам здавав ся мудрим.

Едіп

Яким? Стій! Хтож по твэйому мій родич?

Тейрезій

Сей день тебе і вродить і погубить.

Едіп

Що знов за темні загадки говориш?

Тейрезій

А ти хіба не найлішший розгадчик?

Едіп

Кпиш з мене там, де я вказавсь великим.

Тейрезій

А власне щастє те тебе згубило.

Едіп

Що з того, город сей я таки спас.

Тейрезій

Піду вже. Хлопчику, веди мене!

Едіп

Веди, веди! Приніс ти нам лиш колот
Та зваду, -- лекше стане, як підеш.

Тейрезій

Піду, та ще скажу тото, за чим
Я тут прийшов, — твій вид мя не злякає,
Бо месть твоя мене вже не досягне.
Так слухай же: той муж, котрого ти
Шукаєш здавна та витрублюєш
Про вбійство Лайя грізно, він є тут.

Вважаєсь за прихожого, та скоро
Тут вродженим покаже ся, Тебанцем.
Та не порадуєсь тим щастєм, ні!
З видющого сліпець, із богача
Жебрак, піде він у чужую землю,
Нащупуючи ліскою дорогу.
Він власним дітям враз явить ся братом
І батьком, власній матері і сином
І мужем, батьків співжених і вбійця
Тепер же йди домів і се роздумай!
А як міні брехню докажеш, в той час
Кажи, що глупство вся віщба моя.

(Тейрезій відходить з поводатором, Едіп у палату.)

Ява пята.

Хор

Хто се, на кого пророцька
Ся дельфійськая скала
Невимовне, дивовижне
Вбійство теє завдала?
О, нехайже як найшвидше
На вітроногих скакунах
Він біжить від нас у безвість!
Бо в грізних уже огнях,
В збруї блискавок на него
Наступає Дія син,
А також страшнії Кери,
Що крок в крок підуть за ним.
Блисла нам отсе недавно
Із сніжних Парнасу стін
Вість; шукать усюди вбійці,
Де, дводушник, криєсь він?
Певно мов бугай блукає
В диких скалах і лісах
Та печерах, сам-самотній,
Все в бігу, все на ногах.
Нам насланий з преісподні
Хоче вироку уйти;
Та докіль живе він, мусить
В собі все єго нести.
А страшні, страшенні речі
Сей віщун нам проказав!
Чи йім вірить, чи не вірить —
Ще на певнім я не став.
Раз надія, то знов сумнів
Запирає річ мою.

Бож ні з давна, ні тепер я
Не чував, щоб на сімю
Лабдакідів син Поліба
Зліі замисли носив.
Так з якоі б речі люту
Лабдакіда смерть я мстив
На Едіпі, не добувши
Певних доказів яких?
Зевс, Аполлон певне знають
Геть всі скритки діл людських;
Та чи знає лінш від мене
Все те земний ворожбит?
В світі мудрість є на мудрість,
А хто дужший -- побідить.
Ні, ніколи на Едіпа
Я не кину сю вину,
Поки ясне, певне слово
Не розсіє тьму страшну.
Аджеж як та Сфінкс крилата
На наш город надійшла,
Він явивсь нам мудрим другом,
Виратував нас від зла
Тож винить его в злочинстві —
Безсердечність би була.

(Далі буде.)

Основи суспільности.

(Повість із сучасного житя)

Часть перша.

III.

Вийшовши з кухні пані Олімпія звільна і обережно з тацою в руках пішла до нової офіцини, того невеличкого прибудівку, що врізував ся в сад своіми білими стінами. А йдучи вона пильно озирала все довкола, так пильно, немов би хотіла і найменшу дрібницю заховати в намяти.

Нова офіцина, се був невеличкий партеровий будиночок, мурований і критий гонтами, притулений безпосередно до тоі части офіцини, в котрій містила ся кухня. В тім будиночку були дві половини, розділені невеличкими сіньми; в кождій половині був один обширнійший по-

кій з двома вікнами в сад і одна кухня, з одним вікном на подвірє. Одна половина тепер стояла порожна; тілько раз або два рази до року в ній пробував хто небудь. У другій половині жив о. Нестор, і на сю власне половину, висунену геть у сад, обернена була вся увага пані Олімпії. Ось поблискує до сонця вікно, що освітлює кухню. Воно заслонене зеленою патичковою сторою і заперте. Та рама не добре пристає, видко долішня защіпка відірвана. Паркан, що відділює подвірє від саду, не доходить до офіцини, так що перед вікном о. Нестора містить ся ще малесенький огородець, обведений не дуже високими штахетами. В огородці колись саджено квітки, та від кількох літ ніхто до него не доторкаеть ся. Грядки поросли буйною травою, по під штахетами розсіли ся широколисті лопухи і махають своіми гачковатими, сріблясто-рожевими головками повисше штахіт. По під стіну поросла буйна хопта; полин, ластівяче зілє та чорнобиль пнуть ся одно поверх другого, зазирають у вікно кухні та пишають ся до сонця своіми рясними листочками. Тілько в самім куті городця одинокий могучий соняшник вистрілив високо понад усю оту квітчасту та запахущу юрбу і треплючи своіми широкими листочками в ранішнім вітрі спровола силує ся накручувати свою тверду шию з величезним на ній цвітом туди, куди пливе сонце по безхмарім небі.

Двері до сіней новоі офіцини були відчинені. Пані Олімпія знала добре, що о. Нестор що вечера, йдучи спати, сам зачиняє двері за собою на замок. Замок сей, новий, французький, сам о. Нестор купив пару літ тому назад у Львові і ключ від него носив усе при собі. Коли двері відчинені, значить, певно Деменюк уже збудив о. Нестора, або хто небудь другий прийшов до него. Пані Олімпія на хвилину зупинила ся в сінех, щоб послухати, чи і хто розмовляє з о. Нестором, а тимчасом очи єі окинули так само пильно і старанно нутро сіней, як пильно і старанно вона перед тим оглянула зверхній вид сеі офіцини. В сінях було пусто, тілько в однім куті стояла лавочка, котру часом у вечір о. Нестор казав виносити в сад, коли хотів посидіти та подихати запахущим вечірним холодком Двері від другоі порожноі половини були замкнені; в них і доси стирчав ключ після того, як перед тижнем провітрювали покій. Пані Олімпія без довшоі застанови, машинально витягла ключ із дверей і сховала єго до кішені. В покою о. Нестора було тихо; тілько по хвичи пані почула плюскотанє води — знак, що о. Нестор при помочи Деменюка вмивав ся. Не стукаючи до дверей пані війшла до середини.

— Добрий день вам, отче! — сказала голосно, знаючи, що о. Нестор троха не дочуває. О. Нестор власне вмив ся і стояв з лицем за-

критим рушником. Тремтячими руками він силувавсь утерти ся, та не міг сего зробити, поки Деменюк, поставивши на бік коновку, не підійшов до него і не обтер єму лице, голову і руки.

Всякому, хто б перший раз побачив невеличку, згорблену, поморщену та тремтячу фігуру о. Нестора, мимоволі насунулось би порівнане зі старим, зверха привялим а в середині хробачливим грибом. Так і здавало ся, що ота жовта, поморщена шкура тілько й держить кости без крихітки мяса та крови, що отся велика сива голова з обголеним лицем і з густим ще, сивим волосєм на верха ось-ось злетить з толуба — так не міцно держалась вона на довгій, худій шиї. Худі аж страшні руки з довгими кістлявими пальцями, широкі колись а тепер запалі груди, вихудлі ноги обуті без панчіх у якісь старі та протоптані пантофлі доповнювали образ о. Нестора. Він мав на собі тілько чорну камізельку поверх сорочки і такіж штани; старенька реверенда, старавно вичищена Деменюком, висіла на кілочку коло дверей, що вели до покою.

— О, о, о! — прошамкав о. Нестор своїм беззубим ротом. — Ве... ве... вельможна пані самі!... Та деж таки... А я старий... не прогнівайтесь .. адже бачите!...

І він увесь тремтячи почав кидати ся то в сей то в той бік, неясно почуваючи, що щось тут треба було зробити, та не знаючи, що власне.

— Алеж нічого, панотче, нічого! — вспокоювала его пані Олімпія. Та він не вспокоїв ся, метнув ся к вікну і мало не перевернув миднйцю з мильною водою, котрою тілько що вмивав ся, опісля рушив у противний бік, де стояла велика шафа від убраня, та й там нічого не здобувши почав без цїли лапати руками, мурмочучи щось таке незрозуміле не то сам до себе, не то до пані, що все ще стояла на серед кухні з тацою в руках.

Аж старий Деменюк вибавив о. Нестора з клопоту. Спокійно, не кваплячись він ізняв з кілочка реверенду і придержуючи неспокійного о. Нестора надів єї на него. Аж тоді й о. Нестор успокоїв ся, немов би отся реверенда була для него сталевим панциром, за котрим він чув ся зовсім безпечним, а без котрого грозила єму нехибна загибіль.

— Дуже... дуже перепрашаю, що пані добродійка так мене застають!...

— Алеж нічого не шкодить! — з усміхом повторила пані Олімпія.

— А... а... а... пані добродійка тут стоять тай стоять! Ото з мене роззява! Прошу близше!

І о. Нестор троха певнійшим ходом поступив до дверей, що вели до єго покою, відчинив їх і попросив паню Олімпію, щоб увійшла до середини.

— Я зараз! Я за... зараз буду на услуги пані добродійки! — промовив він, лишаючись ще на хвилю в кухни, щоб переговорити з Деменюком, що тимчасом підтягнувши стору і відчинивши вікно виляв прямо в огородець з мидниці воду і витирав мидницю якимось старим полотенцем.

— Так як кажете, Гнате? — гомонів о. Нестор. — Єгомосць ваш теперішній парох, не їхав учора нікуди?

— Ні, прошу єгомосця.

— Значить, сьогодні сам буде правити?

— А вжеж що сам.

— Ну, то й добре! А то він учора, знаєте... присилав до мене. Я — каже — пойду до свояків — не знаю, де там у него які своякі, — то ви, отче Нестор, відправте за мене службу. Ну, я обіцяв — не для него, а для божого слова. Але сьогодні чую ся таким якимось ослабленим... не знаю, як би я відправив ту святу службу.

— То може єгомосць до утрені станутъ?

— А так, так... до утрені піду. Зараз, тілько поснідаю. І так вона у вас не зараз ще зачне ся.

— Та вже би пора починати.

— Ну, то йдіть, скажіть палямареви, нехай дзвонить, а я зараз... я не забавлю вийти.

Деменюк уклонивши ся пішов геть, а о. Нестор подав ся до свого покою. Пані Олімпія вже накрила столик, поставила на нім каву і булку покраяну на тонкі, рівні скибки, а сама стояла при вікні і тонула поглядом у темній зелени саду.

— Ах, пані добродійка... самі трудили ся!... лепотів о. Нестор, мечучись то сюди, то туди по покою, немов силував ся прибрати, усунути той нелад, який панував у кождім куточку. Та ніщо єму не удавалось і в кінці махнувши рукою він сів при столику.

Пані Олімпія весь той час стояла обернена до него плечима, дивлючись у сад. Вона хотіла показатись єму спокійною і рівнодушною, щоби тим і єго вспокоїти. Аж коли він сів, вона звільна обернула ся і промовила тоном повним якоїсь материнської ласки:

— Алеж панотченьку! не робіть собі ніяких церемоній! Знаєте, що у нас усе по просту, по домашньому. Ви міні не подивуєтесь, що сама вам несу снідане — так якось випало... Ну, і я вам також не по-

дивую ся. Що вже нам старим церемонити ся! — додала з усміхом і махнула рукою.

— Але деж таки!... Щоб вельможна пані самі!... — не переставав бентежити ся о. Нестор. — Чи не було слуги ніякої?

— Ну, отче покиньте вже се! Прошу, беріть ся до кави, а то зовсім застине!

І поки о. Нестор тремтячими руками мішав каву, ломав булку та мочив єї в каві, щоб опісля могти не кусаючи проковтнути єї, пані присунула собі крісло сіла, насупроги него і балакала тим самим супокійним, добродушним тоном.

— Аджеж нині неділя — доброго апетиту, панотче! На дворі чудесно. Радість якась розлита скрізь у природі. От я й подумала, що треба б і вам, старому пустинникови, справити хоч невеличку радість. А тимчасом здаєть ся, що мій прихід наробив вам більше клопоту.

— Алеж ясна пані! — скрикнув о. Нестор. — Якжеж можете так думати? Їй богу, я з радости... з утіхи... що ви... З тої радости він упустив намочену булку на обрус а лапаючи єї мало не перевернув чашку з кавою. Пані Олімпія допомогла єму дійти до ладу і запросивши єго, щоб снідав зовсім без женади, говорила далі:

— Се властиво я повинна б робити завсігди. Адже ви у нас не якийсь постоялець, а гість у домі. Навіть троха більше — неправда панотче?

І вона окинула о. Нестора лукаво всміхнутим поглядом, та коли сей знов зачав метушити ся, вона жестом руки вспокоіла єго.

— Я не хотіла вам сказати нічого прикрого! Мій боже, чи я ж маю право робити вам якісь докори та неприємности? Ви сто раз борше малиб право робити йіх міні.

— І по що? — поквапно перебив єі о. Нестор. — Аджеж я хилюсь... хилюсь уже...

Він урвав, щоб не згадати про гріб, смерть і тим подібні речі, котрих на ділі бояв ся якимось диким, забобонним страхом, і тілько по хвили зітхнувши додав: — Я молюсь... молюсь за себе і за вас і за всіх... за всіх...

— Свята душа ви, панотче! — говорила далі пані Олімпія, з таким виразом, котрий аж надто ясно говорив, що єі думки далекі були від усяких святих тем. — Ох, як горячо й я іноді молюсь! — додала, завертаючи набожно очи і зітхаючи з глубини легких. — Одна тілько молитва й скріпляє мене. Як би не вона, здаєть ся, іноді б руку на себе саму наложила.

— А най бог боронить! — скрикнув о. Нестор. — Що се вельможна пані говорять! Хіба можна про таке думати?

— Видно що можна, коли думаєть ся. І навіть мимоволі на ум іде. Аджеж знаю, що се гріх! Так щож, коли горе моє! Горе мов повінь окружає мене з усіх боків, грозить ся залити з головою.

— Але якеж се горе? — запитав троха нахмурившись о. Нестор, докінчуючи пити каву. Він по троха вже й догадував ся, куди гне ясна пані зі своєю розмовою і видимо не рад був такому поворотови. Та пані Олімпія не вважала на той вираз неохоти, що пробіг по лицю о. Нестора.

— Хіба вам незвісне моє горе? Все воно одно, та все більшає. Аджеж знаєте? — додала понижуючи голос. — Адась знов програв півтори тисячі в карти!

— Півтори тисячі! — скрикнув о. Нестор з таким виразом, мов би силував ся своєю фантазією змірити і оцінити велич тої суми.

— Сцени мінї робить... Замісць що я мала б єму... — крізь сльози говорила пані Олімпія. — Як не заплачу́ — каже — до тижня, то в касинї мене узнають за інфаміса, виключать..

— Се й давно б слід! І добре б було для него! — воркотів о. Нестор. — І чого доброго він учить ся в тім касинї? Господи! Я б усе те касино розігнав! Адже се гнїздо розпусти, содома якась! А вони, засліплені, вважають єго основою свого шляхетського гонору.

— Так то, панотче, так! — спокійнїйше мовила пані Олімпія. — Та все таки нам старим не слід свої міркуваня накидувати молодїжі. Молодїж мусить вишуміти ся. Молодїж потребує вражінь, емоцій...

— Добре, добре! Тілько ті вражіня і емоції не мусять бути такі дорогі та коштовні. Аджеж півтори тисячі за один вечір! А кілько то часу і сили і праці треба, щоб їх зібрати!

— Ой, правда, правда! — говорила пані. — Хібаж я єму сего не говорю? Та що то поможе? Він не забув іще своїх віденьських часів. А в додатку компанію собі підібрав...

— То то й є! То то й є! — підхопив о. Нестор. — Як то Нїмцї кажуть: Bö... böse Gesellschaften verderben gute Sitten. А тут на біду Адасеві обичаї нїколи не були надто добрі. Не було що так дуже й псувати.

— Нї, панотче! Сего не говоріть! Се несправедливо. У Адася золоте серце, благородна душа. Я се знаю лїпше нїж хто небудь другий. З него може вийти і дасть біг вийде ще дуже гарний чоловік.

— Дай боже! дай боже! — півголосом промовив о. Нестор.

— І компанія его не погана. Противно, по доборі тоі компаніі власне найліпше можна пізнати его характер, его вироблений смак і дістінкцію. Обивательські діти, з дуже добрих домів, образовані, добре виховані. Правдива приемність з ними говорити.

— Тілько неприемність платити! — сердито буркнув о. Нестор.

Пані Олімпія довгим поглядом окинула его, поглядом, у котрім виразно малювала ся погорда арістократичноі натури до плебея і его плебейськоі логіки, котра всякі духові і товариські приемности і користі міряе і цінуе на ціну грошей. Та вона перемогла себе, щоб не підпустити шпильки о. Несторови і лагідним, троха жалібним тоном говорила далі:

— Платити б ще нічого. Товариство, в котрім Адась обертае ся, вимагае того, щоб не дуже дорожити грішми. Впрочім для Адасевоі каріери се може бути дуже користне... дуже користне. Є навіть надія... Колиб тілько якийсь час іще нам продержати ся.

О. Нестор сидів як на шпильках. Розмова на сю тему ему дуже не подобалась, ворушила в его душі щось недобре, неприязне. Під впливом того внутрішнього зворушеня він оживив ся, випрямив ся. Голос его став певнійший, рухи живі і різкі, в запалих старечих очах заблисли дві іскорки. Він знав уже з досвіду, чим скінчить ся вся ота прелюдія. За час его десятилітнього побуту в дворі нераз уже ему доводилось еі слухати. То Адась то пані Олімпія вигравали еі перед ним і завсігди кінчили покликом до его каси. Тілько той, хто знав усю безодню его скупости а також правдивий характер его відносин до обоіх панства Торських, міг би зміркувати, яку тяжку і безвихідну внутрішню боротьбу мусів переходити сей нещасний старець, на яку тортуру розпинали его оті просьби. Та доси жаданя панства Торських були скромні, хоч і йшли звільна та постійно все в гору. Сто гульденів, двісті, пять сот, ну, тисячу (на висилку Адася до Відня до шляхотського інстітута Theresianum) — се все були жертви або дрібні, або усправедливлені такою потребою, котру й тісноумний о. Нестор при деякім напруженю міг зрозуміти. Але тепер очевидно діло закроене було на ширший розмір. Вже сама вступна вість про програні Адасем півтори тисячі казала сего догадуватись, а кінцеві слова пані Олімпіі про те, що треба б йім (при такій Адасевій господарці) ще якийсь час продержати ся, відслонювали перед его уявою широкий і дуже непринадний горізонт.

— Не дам нічого! Не дам ані цента! — шибнуло в его голові і він

міцно зціпив свої беззубі вилиці, щоб тим закріпити свою постанову.

— Кажете, пані, — процідив нарешті, коли пані Олімпія зробила артистичну паузу і гляділа на него мелянхолійно-солодкими очима, — що є якась надія? А щож то за надія, коли вільно спитати.

— *Ах, то делікатне діло! — горячо промовила пані Олімпія.* — Секретне діло, котрого я не повинна б розголошувати. Ну, та вам, як старому приятелеви — і вона, добре обчислюючи ефект кождого свого слова, через стіл простягла свою руку не зовсім іще позбавлену красоти і елястичности і мяхко стиснула нею костомахи обтягнені поморщеним жовтим пергаміном, що становили руку о. Нестора. — Ви знаєте, який у мене Адась красавець, який приємний в товаристві, як уміє подобатись жінкам Ох, я то давно говорила, що не наука, не знанє, не служба, а красота і товариські таланти будуть основою єго щастя. І подумайте собі, одна молода княжна — фамілії не можу вам сказати — смертельно влюбила ся в него. Вроддива як ангел, а маюча — — Ну, про те нема що й говорити Досить сказати, перша партія на ввесь край.

— Ну, то дуже гарно! Дай боже щасливо!

— Певно, певно, що гарно; я з усего серця бажаю Адасеви поводженя в тім ділі. Та все таки власне се діло робить міні величезний клопіт.

— А то чому?

— Бачите, в нашім стані такі діла не уладжують ся так шасть-прасть. Тут з обох боків ідуть довгі пертрактації, переговори, іноді навіть формальні шпіонованя. Тут усе обдумує ся, важить ся, обчислює ся. І характери і склонности та вподобаня обоїх молодих і їїх житє, ступінь освіти та вся минувшина аналізують ся з обох боків на фамілійних радах скрупулятно, і житє родичів, близьких свояків і вся, так сказати, генеалогія підпадає під остру критику. Ну, та з тим усім я спокійна. Наш рід хоч не княжий, та все таки ні стародавністю, ні традіцією ні блиском заслуг тамтому не уступить, а минувшина і прикмети Адася також не боять ся критики.

Злобні іскорки живійше замиготіли в очах о. Нестора. Пані Олімпія чуючи їїх погляд на своїм лиці схилила очи і сильнійше стисла руку о. Нестора.

— Ну, ні, — додала вона, відповідаючи немов на якийсь невисказаний ним закид, — про се не думайте! Так глубоко критика не буде входити. Та інша річ мене трівожить — фінансовий бік справи. Правда, тут критика другої сторони не мусить бути така остра, та все таки...

Прийдеть ся приймати і віддавати візити, — вже се одно знаєте що значить при теперішнім стані нашого маєтку. Кілько тут треба вложити, щоб привести до відповідного порядку помешканє, будинки, туалету, стіл і все чого треба. Та бо на тім не досить. Треба показати, що Адась господарює, що вміє дбати о маєток, уміє адмініструвати своїм і чужим добром Він власне почав на фільварку будувати горальню...

— Чув я, чув про сю єго фантазію! — буркнув о. Нестор.

— Чомуж се фантазія? Адже горальня — одинокий промисл, котрий приносить честь шляхтичеви і дає певний дохід.

— Нехай і так! Але як же се він розпочинає будувати горальню не маючи в кішені грошей, а тут іще програє в додатку півтори тисячі? Хіба фантасти або безумі так роблять.

— Зовсім ні, панотче! Зрозумійте єго сітуацію! Між товариством, в котрім він тепер обертає ся, є також брат єго будущої богданки. Той брат грає в карти, закликає Адася — ну, годі ж хлопцеви відмовити, і Адась програє. Той самий брат буває іноді у Адася на фільварку в гостині — і нині мабуть буде — і знаючи, що Адась має думку про єго сестру, пильно придивляє ся господарству і прислухує ся до господарських плянів Адася. Щож природнійшого, як висунути на перший плян збудованє горальні? Бачите тепер, що одно і друге стоїть в звязку, входить в плян нашої — скажу так — кампанії. Коли б тілько продержатись з честю якийсь час, довести плян до діла!

— Ну, так затягніть позичку!

— Не можна, панотче! Що вже там кажіть — маєтність наша невеличка, а вся вартість єї, вся слава нашої економії перед посторонніми власне в тім лежить: гіпотека чиста! Се так як би хто панночці сказав найкрасший комплімент. Я вже що інше думала — продати ліс, хоча він також немала примана і окраса нашої маєтности Та тепер продавати єго, то значить кинути єго зовсім у болото, позбути ся єго за пів дармо. Тепер у дровяній торговлі застій, ціни доброї нема, значить, продаючи єго тепер ми зараз би скомпромітували себе ще гірше ніж затягаючи позичку. Всякий би казав: Ого, мусіло йїх дуже притиснути, коли аж до такого нерозумного інтересу взяли ся. Може в зимі шанси поправлять ся, тоді, очевидно, я ліс продам і буду в стані очистити ся від усіх зобовязань...

Пані не договорила і опять мелянхолійно-благаючим поглядом зависла на лиці о. Нестора. Та той мов не розумів, про що річ ішла. Він звільна шелевів губами, мов шепчучи щось без голосу. Голова єго

похилила ся на перед, перегнула ся троха на бік, немов він силував ся ловити ухом якусь далеку, таємну вість. В тій хвили в повітрі загудів голос великого дзвона церковного, а зараз за ним заплакали й два менші дзвони:

— Бам-билю, бам-билю, бам-билю! бам! бам!

— А! Дзвонять на утреню! — сказав радісно о. Нестор і встав з крісла. — Даруйте, ясна пані, я мушу йти.

— Ну, а наше діло? — з виразом розчарованя процідила пані Олімпія.

— Наше? То є властиво, ваше діло! — сказав поспішно о. Нестор. — Щож, щастибі, щастибі на все добре! Я не хочу несправедливо судити про Адася і бажаю єму всего доброго.

— О, я знаю се, знаю! — з уданим жаром промовила пані Олімпія. — Я знаю, що ви бажаєте єму добра і не відмовите своєі помочи, коли ходить о те, щоб те добро осягнути.

— По́мочи? — з переляком видивив ся на неі о. Нестор. — Чим же я можу єму допомогти? Я старий чоловік. Коло панночок з роду віку не вмів заскакувати — —

— Ах, жартуєте, панотче! — весело скрикнула пані Олімпія, вставши також з місця і збираючи зі стола посуду і накрите. — Ну, та се діло важне. Ми ще про него поговоримо, правда? Аджеж я думаю, що наша довголітня знайомість, наша приязнь дає міні право говорити з вами по щироси! Ну, ну, так до побаченя! Ах, а ще одно, трохи не забула! Сьогодні оті молоді люде, що я про них згадувала, Адасеві товариші, будуть у мене в гостині. Хочете, щоб я й вас запросила, щоб ви побачили, послухали йіх?

— Мене? — опять з переляком скрикнув о. Нестор. — А мене чого між молодих паничів? Що я для них за кумпанія? Ні, ні, дякую красненько!

— Ну, як думаєте. А були б побачили брата тоі панночки, про котру я згадувала.

- Брата! А що мене той брат обходить? Ні вже! Я волю посидіти у себе спокійно або пройти ся по саду!

— Воля ваша! До побаченя, панотче!

І пані забравши посуду і накритя вийшла від о. Нестора. А той мовчки, та ненастанно порушуючи губами почав збирати ся до церкви.

(Далі буде.)

Іван Франко.

Ґолістан (рожевий квітник)

Мосліх-од-діна Саадія Шіразького

Саадій (1175—1291) є найпопулярнійший поет Ірана, а найбільше люблять читати єго „Ґолістан“. Замісць багато розводити ся про причини такої популярности, я подам переклад уривків з останнього твору. Читач і сам побачить, що найголовнійша тенденція Саадієва є ідеалізація бідности, погорда до богацтва, до вельможного роду, до високих посад, зреченє світових благ. Така форма житя, яку проповідує Саадій, не є чернецтво в точнім розуміню слова; найшвидче можна назвати се житєвим аскетизмом; на сході звуть таке житє дервішеством або суфізмом. Своїм широким розповсюдженєм суфізм обовязаний тому, що вже від давна житє людей в азіятських деспотіях нагадує собою сидінє під Дамокловим мечем: не маючи ані хвилю запевненого спокою, східна людина волить зовсім обмежити свої потреби, бо хто не привязав себе до втіх сего світа, той і втратити йіх не лякаєть ся.

Із передмови до „Ґолістана“.

Добра слава про Саадія, яка живе в устах народу, чутка про єго слово, яка розповсюджена по землі, єго милі оповіданя, котрі ковтають ся наче сахар, єго писаня, котрі шанують ся мов золоті грамати, все те не то, щоб наслідок кебети та талантів Саадія. Ні, не в тім сила! Попросту, на Саадія поглянув ласкавим оком пан світа, полюс у коливороті часу, намістник Соломонового престола, помічник віруючого люду, прославлений царь царів, великий Атабек Мозеффід ед-дін Абу-Бекр, *син Саада, унук Зенґія, тінь богова на єго землі. Господи! будь до його* милосердий тай єго зроби милосердим! Отож він був ласкавий похвалити Саадієву мову та щиро єї вподобав; томуж то, запевне, всі людонькú, і ясновельможні і простакú до поета прихилились ласкаво.

Грудочку пахнючу глиняного мила *)
Дав міні раз в лазні прúятіль коханий.
„Що!“ кажу: „це мошус, чи якаясь амбра?
„З пахощів ціх любих я неначе пяний!“
Глина одрікає: „Я звичайна глина,
„Та лежала поруч запашної рожі.
„Від сусіди слава і на мене впала.
„А інакше щó я? Грязиво негоже!“

---

*) Єго вживають, щоб витравлювати волосе.

Боже-Господи! поблагослови мусульман довготою днів его, подвій надгороду за его добрість і благородство, звелич его прихильників та правителів, понасилай загибіль на его ворогів та завидників!

З книжки першої.

Оповіданє VII.

Один царь їхав на кораблі вкупі з хлопчиком-Персом. Хлопчик ще ніколи не бачив моря і не відав корабельних недогод. Він узяв голосити, тремтів усім тілом, і що вже его розважали, ніщо не пособляло. Цареві з жалю все обридло, та що ж удієш! Був тут на кораблі один розумний. Він сказав: „Коли звелиш, я его вгамую". — „Дуже радий буду", одказав царь. Мудрець звелів вкинути хлопця в море. Ледві той проглинув скілько ковтків, его схопили за чуба тай витягли. Він обома руками зараз аж прилип до стерна, а скоро вийшов на корабель, сів у кутку й утиух. Цареві це сподобало ся. Він спитав: „В чому ж тут сила?" А мудрець одрік: „Доки він не скоштував прикростей од втопання, доти не знав ціни спокою".

Ячмінний книш тобі не до смаку́,
О, ситая людино!
Тобі поганий він, міні ж смачний,
Бо з голоду я гину.
Чистилище було б для гурій пеклом,
Пекельникам воно здаєть ся раєм.

Оповіданє XVI.

Бачили, як одна лисиця бігла, а дорогою то падала, то знов підводилась. Хтось сказав до неі: „Яке тобі лихо, що ти такечки залякалась?" А лисичка: „Я чула, що отсе ідуть лавою на ведмідя". — „От дурна!" одказали йій: „Ведмідь а ти — щó в вас спільного? Ти а ведмідь — щó в вас схожого?" Лисиця знов сказала: „Цить! як що завидющі людці наговорять, буцім я й є отой ведмідь, та як мене злапають, то хтó клопотатиметь ся, щоб мене визволили? Доки розберуть докладно всю справу, мене вже й живоі не буде".

Доки з Ірака привезуть сцілющого зіля, доти слабий, що его покусала гадюка, встигне вмерти.

Оповідане XIX.

Переказують, що Новшірванові Правосудному *) зготували на ловах печеню з дичини, а соли не було. Послали джуру нашукати трохи соли десь поблизу, в селі. Новшірван сказав при сьому: „Неодмінно заплати, щоб не давати лихого прикладу, а то ще й ціле село зруйнує ть ся.“ — „Чи ж може що скоїти ся через таку дрібницю?!“ спитав джура, а Новшірван: „Підвалина кривди була в світі спершу маленька, та всякий, хто приходив на світ, збільшував еі, аж доки вона зробила ся он якою великою!“

Візьме царь з чужого са́ду яблуко едине,
Джури яблуню с корінням вирвуть геть із са́да.
Силоміць султан захопить пятеро яечок,
То військá єго посмажуть всі курки́ й курчата.

Оповідане XXVIII.

Дервіш-пустинник оселив ся в якомусь закутку пустелі. Проз йіхав царь. Дервіш міркуючи, що вдоволене своєю долею є так само царюване, не підвів голови і не привітав ся. Царь (царі народ сердитий) обурив ся й сказав: „Дервішське кодло, вдягнене в свою хирку́ **), то самісінькі товаряки!“ Тоді до дервіша вдав ся візір. „Коло тебе — сказав він, — ішов царь лиця землі. Чомуж ти не вклонив ся, як звичайність велить?“ На се дервіш одмовив: „Скажи цареві, хай він просить поклонів у того, хто просить у його ласки. Та додай ще: Царі істнують задля охорони підданих, а не піддані задля покори царям.“

Оповідане XXXI

Міністри Новшірванові радили ся про одну справу великоі державноі ваги. Кожен виявляв свою думку відповідно своім знаттям. Висловив свою гадку й царь. Бозорджмігр ***) зараз пристав до неі. Міністри тоді нишком запитали єго, навіщо він оддав перевагу гадці царевій над гадками тільки розумних людей. А він одвітив: „Бо незвісно, чим скінчить ся справа. Чи правдиві, чи ні, ради моіх співробітників, знає тільки Бог, — отим то я волів згодити ся з царем. Як що він

*) Славнозвісний царь Персіі, з дінастіі Сасанідів, сучаснак пророка Мохаммеда.

**) Хирко́ю зветь ся ряса-дранка, пошита з дрібних шматочків матеріі, звичайне вбране дервішів.

***) Бозорджмігр — східній мудрець, міністр Новшірвана.

помиляеть ся та вийде погане діло, то принаймні я не зостану ся при всій вині: адже я так само думав, як і він.“

Із султаном сперечатись,
Се неначе мити руки
У свойій крові.
Стане день царь звати ніччю,
Ти скажи: „А онде й місяць,
Ї зіркй зійшли!“ *)

Оповідане XXXVI.

Були два брати. Один служив у султана, а другий трудом рук своіх заробляв хліб. Ото каже багатирь до вбогого: „Чом ти не підеш на службу до султана, щоб позбути ся своєі важкоі праці?“ Той одрік: „А ти чом не візьмеш ся до праці, щоб позбути ся принижень, які дає служба? Кажуть бо мудрі люде, що ліпше йісти власний хліб тай сидіти, ніж золотим пояском підперезати ся та стояти чекаючи панських наказів“.

Волю́ місити голіруч
Розтоплене залізо,
Аніж згортати руки навхрест
Перед якимсь еміром. **)
Дорогоціннеє житє
Гайнуєть ся на клопіт:
Що́ йістиму у літку я?
У що́ вдягну ся в зиму?
Дубове черево німе!
Годуй ся простим хлібом,
Аби лиш спину не кривить
В невольницькім поклоні!

(Конець буде.)

З перськоі мови переложив
А. Кримський.

---

*) Полоній, як знаємо, чинив саме так. — Треба завважити, що хоч Саадій і дервіш, але він не вимагає, щоб увесь народ жив по чернецьки. Навпаки, ми часто бачимо, що він дає поради, не то що „світові“, а по просту нечисті. Великий знавець людськоі душі, сам Саадій не визискував людей, тільки ж других усе таки навчав іноді не дуже гарному savoir vivre.

**) Зложені навхрест на грудях руки є знак покори.

Літературні стремліня галицьких Русинів

від 1772 до 1872.*)

II.

Але історичні обставини розвинули ся зовсім інакше. Причина до того лежала в великій части в самих реформах і в способі йіх переведеня. Між ними мало було органічноі звязи; одна реформа переганяла другу не давши ще й попередній утвердити ся гаразд в народі і запустити глубший корінь. А до того вони були, як ми вже згадували, недостаточні і половичні: видко було по них з разу, що вони роблені на скору руку. Певне, що Йосиф щиро бажав добра мужикам, не лиш задля гуманного свого серця, але і задля економічних своіх переконань, котрі в мужику виділи головну основу і підпору державного гаразду і сили. Тому-то він старав ся улекшити йіх положенє. Зараз в 1781 році *), покликуючись на то, що помимо патенту з р. 1775 домініі часто надуживають своеі власти над робучим народом, він строго приказує держати ся приписів інвентаріальних, у котрих записані робучі повинности підданих мужиків. Але другими своіми патентами він сам, зовсім против своеі волі, гей би заохочував домініі (Grundobrigkeiten) до надуживаня йіх власти, гейби піддавав йім способи, як найлекше обійти єго строгі прикази. Єго добрі заміри розбивали ся часто о внутрішнє противорічє, котре лежало в самім єго законодавстві. Самітний, замкнутий в собі реформатор реформував лиш на папері, патентами і декретами; переведенє ж реформ за-для строгого бюрократичного і деспотичного устрою держави лежати мусіло в руках бюрократіі, і залежало найбільше від найнизших еі щеблів, від перших інстанцій адміністратівних і судових, т. з. власне тих доміній. Таке переведенє, як єго представляв собі у свойій мисли Йосиф, потребувало ідеально совершенних урядників, котрих ніде нема. Навіть самим урядникам державним, особливо в Галичині, було дуже далеко до такоі совершенности. А ще менше совершенними були перші інстанціі адміністратівні, домініі, а то тому, що йіх приватні інтереси були діаметрально про-

*) Патент з 5 янв. 1781. Die genauere Beschränkung der Unterthans-Bedrückungen betreffend. Патенти наводжу після урядових видань: Edicta et Mandata universalia in regnis Galiciae et Lodomeriae... promulgata. Leopoli, Piller 1772 — і Continuatio Edictorum, mandatorum et universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae *emanatorum*. Leopoli 1784.

тивні вложеним на них урядовим обовязкам. Бо першими інстанціями урядовими були самі дідичі. Дідич села був не лиш паном, властителем домінікального грунту, котрому піддані мужики обовязані були робити панщину, але був також першим і безпосередним начальником політичним і судовим мужика. Дідич мав власть поліційну, стягав податки в селі, судив дрібнійші справи і ставляв рекрутів. Все те віддавало єму мужика на ласку і неласку.

В тім то лежало внутрішнє противорічє Йосифового законодавства, що доміній робило сторожами законів вимірених против них, і що оголошуваними реформаторськими патентами з одного боку отвирало мужикам очи що до йїх прав і йїх положіня в державі, а з другого боку замикало йім рот, або хоть трудною робило оборону тих прав, коли вони чули себе покривдженими. Воно хотіло боронити мужиків против сваволі доміній, але хотіло утримати також покору і послушенство для них яко для політичного начальства. Так патент з 1. сент. 1781 строго приказував, що підданий мужик винен бути послушним усім приказам домінії і єі урядників, а коли чує ся покривдженим, то може подати скаргу, але всеж таки розказ домінії мусить сповнити. Непослушний мужик підпадає карі, а вимірене кари патент полишає самій домінії. І против наложеноі кари мужик міг подавати скаргу, але помимо поданоі скарги домінія мала право наложену кару сповнити. А скаржити ся против своєі домінії мужик мусів після другого патенту сеі самоі дати насамперед самій домінії; поки не виказав ся, що подавав скаргу самій домінії, дальші інстанціі не сміли єго скарги приймати. Скаржити ся мусів мужик домінії в урядову днину ohne Ungestümen und mit aller Bescheidenheit. Аж по запавшій у домінії резолюціі мож було скаржитись далі.

Але покору і послушенство тяжко було утримати в обставинах, у котрих дух реформ дужший був від усіх мір параграфованоі предосторожности. Патент з 5. апр. 1781 зніс неволю (Leibeigenschaft); патент з 11. іюля 1783 ще раз наказував, щоб докладно сповнялись прикази що до зменшеня і ограниченя панщини; патент з 12. апр. 1785 зносить прівілеі домінікальних грунтів у справах податкових і зрівнює мужицькі грунти з домінікальними, а патент з 16. іюня 1786 ограничує самоволю доміній у справах панщини і ясно та докладно прописує аж до найменчих дрібниць усі повинности підданих мужиків. Мужицького грунту не сміла домінія ділити ані після своєі самоволі ним розпоряджати, не сміла продавати грунтів сирітських, але мусіла віддати йіх сиротам, коли стали повнолітними.

Всі ті патенти незвичайно дразнили феодалів, котрі з заложеними

руками але з затаєною ненавистю приймали всі ті ограниченя своєі недавньоі неограниченоі власти над підданим мужиком. Вони формально визивали йіх до надуживаня власти, котру патенти полишили йім, і вони старали ся використати всі помилки цісарські, котрих було немало, а котрі збільшували сь іще тим, що лісовий патент з 20. сент. 1782 всі ліси громадські віддав з адміністратівних причин під контролю і надзір домінній (Klunker, Die gesetzliche Unterthansverfassung in Galizien. Lemberg 1845—46, Bd. III, S 420, 428—29).

Фатальним способом як раз тота реформа, котра мала бути вінцем усіх реформ і на всі часи забезпечити мужикам добробут і увільнити йіх від самоволі феодалів, викликала не лиш завзятий гнів феодалів, котрим не богато бракувало до отвертого бунту, але своім переведенєм знеохотила також і мужиків. Се був патент з 10. февр. 1789 про вимір податку грунтового і остаточне впорядкованє підданських повинностей. На перший погляд патент сей справді робив мужикам незвичайно великі полекші. Грунти мужицькі зрівнювали сь у справах податкових зовсім з домінікальними; домінії були так само обовязані давати державі підводу як і мужик; на стан і становиско властителя грунту не звертала сь найменча увага, кождий був рівний перед правом і перед державою. Панщина в прінціпі зовсім зносила сь; домінія не сміла потягати мужика зі свого села до якоі небудь роботи в полі або в дворі. На місце панщини ставав річний чинш грішми, котрий патент означив на 17 гульд. 46 кр. від 100 гульд. річного доходу brutto. Нічогісінько домінія не сміла вимагати від свого підданого крім грошей. Лиш тогди, коли мужик сам, з доброі волі хотів зробити з домінією угоду про переміну грошевого чиншу на роботу, домінія могла зробити з ним угоду на роботу, але не на більше як на 3 роки і лиш за дозволом і потвердженєм окружного староства.

Для бутних і гордих галицьких феодалів се був, як бачимо, страшенний удар. Шкода лиш, що розмах до того удару був такий сильний, що по при феодалів досягнув і мужицтво і в практиці знівечив велику частину прінціпіальних концесій. Бо не лиш річний чинш домінії, але і всі державні податки треба було платити готовими грішми і то в тісно означених ратах. (Патент з 17 сент. 1789). Відки ж мужик на всі ті рати мав набрати грошей, котрі тоді були дуже дорогі? Коли не годен був продати свого збіжа за відповідну ціну, то мусів спускати єго за безцін, бо гроші на місячні, квартальні і піврічні рати мати мусів, коли не хотів на себе стягнути екзекуціі і піти з торбами.

Розуміє ть ся, грошей не було, щоби чинш домініі платити; а панщини робити мужики також не хотіли, бо патент йіх від неі увільняв.

Починав ся рух між феодалами, але починав ся і між мужиками; оба *звернені були против патенту, але кождий в інчий бік; феодали хотіли* на всякий спосіб повернути панщину, а мужики хотіли увільнити ся і від панщини і від чиншу. Прийшло до того, що цісарь двома патентами (з 19 *сент.* 1789 *і декрет з* 31 *марта* 1790) *звертати ся мусів против* тих, котрим хотів свободи, і грозити воєнними екзекуціями та буками.

Таким способом богато патентів цісарських викликувало і між мужиками невдоволене, і реформи, замісць неутралізувати опозицію феодалів, неутралізували самі себе і не завсігди викликували такі результати, яких цісарь сподівав ся. Єго не зовсім раціональні погляди на землю і на жерела народного богацтва, котрі були сумішкою меркантілізму і фізіократізму і стались основою єго реформ, богато шкодили єго популярности і не дали в повній силі розвинути ся тим сімпатіям, які безперечно збудились були для него особливо у галицьких мужиків.

Та все ж таки загалом сімпатії мужицькі були по стороні Йосифа. Та й у самих реформах лежало, як на тодішні часи, богато світлого, здорового і доброго, бо всеж таки ціль йіх була оживити і піднести мужицькі маси. Як би Йосиф був довше жив, то всі недостатки єго реформ міг би був досвід усунути і поправити. Але єго пановане було коротке. Він умер, а з ним умерли і реформи.

Реакція, котра тепер наступила, убила всі надії на відроджене руського мужицтва в Галичині. Вона тим більше наробила шкоди, бо не була різка, остра, не нищила одним замахом усіх здобутків попереднього часу, лишала йіх форму, але злегка, крок за кроком нищила йіх зміст і духа, викидала шматок за шматком ядро тих реформ, поки не викинула всего і не лишила лиш порожну лушпину.

Спершу навіть новий уряд іще гей би важив ся, що зробити зі спадщиною реформаторською, котру лишив по собі небіжчик цісарь. Придворна комісія розводила ся перед новим цісарем Леопольдом над тим, що для монарха річ дуже важна, поставити против напору і натиску арістократії напір і натиск противний, щоби таким способом удержати в цілім тілі рівновагу і не дати єму перехилити ся на один який бік, щоби утримати в нім поділ і ріжницю інтересів і недопустити, щоби ті інтереси злучивши ся виступили разом против монархічної власти. (Рукопис бібл. Оссол. N. 525, картка 678).

Ба навіть появила ся була гадка, чи не дати би і мужикам місце в шляхоцькім соймі галицькім. „Сказавши по справедливости“, каже придворна комісія, „мужикам, котрі на своїх плечах носять усі тягарі суспільности, котрі посідають найбільше землі і загалом усю землю упра-

вляють, не можна відмовити права репрезентації. А всеж таки осторожність (Staatsklugheit) непозволяє дати йім се право в такій мірі, в якій вони б могли его виплачати. Було би небезпечно, у мужиків, маючих перевагу фізичних сил, викликати живе почуте моральне, бо при темноті і моральній нерозвитости народа могли б із сего вийти страшні наслідки" (тамже).

Але заграничні обставини казали на хвильку забути про ті „страшні наслідки". Були се з таким шумом оголошувані „реформи" сусідного польського королівства. Дорадники цісаря Леопольда бояли ся, що з того шуму виродять ся такі реформи, котрі міщанам і мужикам у Польщі принесуть більше користей, як принесли явстрійські реформи мужикам у Галичині і що з того можуть вийти для австрійського уряду „unangenehme Folgen". Тому-то всі проекти нового упорядкованя мужицьких справ у Галичині відослано 3 авг. 1791 назад до придворної комісіі в тій цили, щоби вона віднесла ся з ними до галицького губернатора графа Брігідо, і щоби маючи перед очима важні переміни, котрі мають в Польщі наступити в справах міщанських і мужицьких, подала проєкт: що треба зробити, щоби галицьких міщан і мужиків о скілько мож наділити ще більшими правами як в Польщі (тамже к. 701). Та коли з патріотичних поривів у Польщі замісць великих реформ вийшла лиш неудала конституція 3. мая, то і австрійський уряд забезпечений із сего боку спокійно зложив усі проєкти до архіву. Наступив тепер сумний час застою і реакції в австрійській історіі, котрий тягнув ся майже через 70 літ, бо аж до 1848 року, і для Галичини а особливо для Русинів був незвичайно шкідливий.

Війна з французькою республікою а опісля з Наполеоном не дала реакції політичній розвинути ся так скоро і остро, як би се було стало ся в часах супокійних. Уся енергія і увага уряду звернена була на справи заграничні і военні і він не мав коли входити у всі деталі справ краєвих, домашніх. Але вже тепер зупинила ся відразу вся реформаторська діяльність.

Нарід простий у Галичині, бачучи, що справи мужицькі починають якось інакше йти як давнійше, що якась невидима сила в форму законів уложених на его користь вливає поволи зовсім інакший зміст, почав думати, що чутка про смерть цісаря Йосифа неправдива, що цісарь не вмер, але феодали і єзуіти заперли его і тримають у неволи, та він ще колись прийде і освободить бідних мужиків*). Віруючи

*) Sacher-Masoch, Memoiren eines österreichischen Polizeidirektors

в несокрушимість раз принятоі сістеми урядовоі нарід свій жаль обернув не против уряду, для котрого задержав своі колишні сімпатіі і вірність, але против феодалів, на котрих звалив усю відповідь за наступившу тепер реакцію.

На око справді майже нічогісінько не змінило ся. Патент податковий з р. 1789, з котрого зрештою обі сторони були невдоволені, був відкликаний зараз таки 1790 року, але патент з р. 1786 остав ся як був; як давнійше так і тепер уряди окружні обовязані були приймати і приймали скарги підданих на домініі, писали протоколи, йіздили на комісіі, робили мужикам справу. Як давнійше так і тепер фіскус заступав місце адвоката мужицького при судових процесах, була мужикам отворена дорога від найнизшоі до найвисшоі судовоі і політичноі інстанціі. Ані одного „титла“, ані одноі „коми“ уряд не вимазав із законів виданих на користь мужиків. Лиш дуже докладне знанє всеі урядовоі механіки, всіх маленьких і великих пружин державноі машини могло би було напровадити нарід на догадку, що феодали не могли би були прийти до свого колишнього впливу, як би йім уряд не був попустив вудил.

А тимчасом у тім звільненю вудил лежала іменно вся переміна сістеми. Революційна буря, котра звіялась була над Европою, підорвала підвалини тодішних публичних порядків і такого лиха накоіла всім верховодячим верствам, що основно вивіяла всі прогрессівні думки з урядових сфер. Та все таки уряд не мав сміливости зірвати енергічно з минулим. Се була би також переміна, а кождоі переміни він бояв ся. Не лишало ся отже нічого інчого, як лишити закони такі як були, а відібрати йім йіх внутрішню вартість в переведеню. Нас тут обходять лиш закони про мужиків у Галичині. При половичности і недостаточности тих законів не було нічого лекшого, як відібрати йім в переведеню і ту крихітку внутрішньоі вартости, яку вони мали. Лиш незвичайна докладність і строгість в переведеню, лиш енергічна оборона інтересів мужицьких могла ті закони зробити вартними для мужика, могла улекшити єго недолю і стати основою будущого єго піднесеня. Треба було лиш трошки попустити в докладности і строгости, лиш трошки збавити енергіі і сімпатіі для мужика, — і всі ті закони, котрі викликали стілько гніву феодалів против Йосифа, ставались вигідним і легким орудієм для угнетеня робучого народа і з немилосерною строгістю обертали ся против тих, для кого були писані.

в журналі „Auf der Höhe“, herausgegeben von Leopold von Sacher-Masoch, II. Band, 3 Heft Leipzig 1882. стр. 441.

Відвернене від реформ і від народніх мас конечним способом мусіло зблизити уряд до феодалів. До того зближеня в Галичині були ще й інчі причини в еі положеню і відносинах до сусідніх крайів. Перехід руських уніятів на Волині, Поділю і Україні на православіє в рр. 1794—96 *) подав причини думати, що увесь руський нарід у Галичині сімпатизує з Россією і готов при першій ліпшій спосібности також перейти поголовно на православіє. Феодали галицькі і латинська єрархія, обоє завзяті противники відродженя руського народа в Австріі, використали сю спосібність, щоби представити розвій Русинів небезпечним для держави і католицькоі церкви і підрити довіре уряду **). З другого боку голосні побіди російського оружя в Турціі і Польщи вони представляли небезпечними і для цісарства римсько-німецького. Висші урядові сфери увірили всім тим підшептам, нічим зрештою неумотівованим, а слова „Москва" і „шизма" стали на довго страшилом на Русинів. (Головацкий, тамже стор. 26) Тогдішній уряд австрійський не знав властиво, на яку ступити в ново придбаній провінціі. Ся на око мертва країна містила в собі, як уряд думав, таку масу небезпечних стремлінь, що треба було як найбільшоі осторожности, щоби недопустити до якоі несподіваноі катастрофи. Не вірив він нікому в Галичині, ані галасливим феодалам з очевидними повстанськими поривами ***), ані супокійному мужицтву руському і вироставшій з него інтелігенціі. І одних і других він старав ся зробити безсильними і неспосібними до самостійного ділання, неутралізуючи одних другими. Як уряд Леопольда, щоби обезсилити стремлінь феодалів, радив цісареви поробити великі уступки мужикам, так слідуючий уряд для придавленя мнимих антідержавних стремлінь руськоі людности прихилив ся на бік феодалів, і то тим радше, бо стремлінь до відбудованя Польщі тратили по невдачі Костюшка і по упадку Наполеона підставу і зворот на бік прівілейованих верств ішов під лад реакційним стремліням внутрішньоі політики.

Зворот той проявив ся передовсім в особистім зближеню високоі

*) Pelesz, Dr. Julian Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. II. Wien 1880. сто. 583—595.

**) Головацкій Я. О первомъ литер. движеніи Русиновъ, — стр. 17, 18; Lewicki Jan, Ruch Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrji (1772—1820). We Lwowie 1879. стр 8, 19.

***) Дивись патент ц. Леопольда: Wegen Aufhebung der hierlandes errichteten Komitteen. 17 Juny 1790; патенти ц. Франца: Dass sich die galizischen Unterthanen bei den Gährungen in Pohlen ruhig zu verhalten haben. 14 Februar 1793; Dass die galizischen Unterthanen an den Auftritten in Pohlen keinen Antheil nehmen sollen. 9 April 1794.

бюрократії галицькоі до феодалів. Почавши від віденьського конгресу губернатори галицькі, барон Гауер, князь Льобковіц уживали всіх способів, щоби йіх прихилити до себе. Феодали, розуміеть ся, старали ся зі свого боку використати той прихильний вітер, який тепер у високих сферах урядових для них повіяв. Вони „тепер часто стали бувати в салонах губернаторського двірця. Губернатор упоював ся солодким кадилом, котрим польські магнати з такою лицарською чемністю а польські дами з такою великою грацією уміють кадити; мож було подумати, що між польською арістократією а австрійською бюрократією настало цілковите і сердечне порозуміне“*) Ще більше прихилили ся до них слідуючі губернатори, особливо князь Льобковіц, а й президент губерніальний за губернаторства архікнязя д'Есте, барон Кріг усіма силами старав ся в неполітичних справах приподобати ся феодалам. (Ostrow, тамже.)

В сей то довгий і тяжкий для мужицтва період феодали потрафили, користаючи з несподівано прихильних обставин, не лиш обійти, але і на свій хосен обернути всі закони, котрі мали упорядкувати і забезпечити мужиків від покривдженя. Право надзору над громадськими лісами вони потрафили мало-по-малу перемінити на право власности; грунти після закона неподільні вони ділили, роздавали між мужиків і з кождого новоутвореного грунту казали собі відроблювати таку саму панщину, як перше з цілого; сирітські або опущені грунти втягали між землі домінікальні. Се було дуже легко робити, бо властивого мужицького катастру не було.

Розуміеть ся, мужики не дивили ся з заложеними руками на своі кривди. Вони мали право шукати опіки і оборони в урядах окружних і з сего права старали ся робити ужиток. Але припадки справедливоі оборони були незвичайно рідкі. Як тяжко було мужикам доборoти ся до свого права, мож видіти з драстичного представленя, яке дав у сій справі барон Саля, бувший шеф президіального бюра при галицькій губернії, одже чоловік мавший автентичні інформації (M. v. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846; гл. також Ostrow, 32.

Трібували мужики часом самі собі помагати, бачивши як помимо всіх законів вони остають ся зовсім безсильні. Але се був „бунт“, а на бунт було радікальне лікарство — військові екзекуції. Описуючи один припадок військовоі екзекуції в Підкамени, Золочівського округа, поль-

*) Ostrow Moritz Ritter von. Der Bauernkrieg vom J. 1846 in der österreichischen Kronprovinz Galizien. Wien 1869, стр. 28, 31.

ський писатель Михайло Кубракевич*) каже: „Із сто тисяч таких припадків я описав лиш один, бо він відбув ся перед моіми очима.“ Розумієть ся, і приватно, без урядового апарату, уживались часто екзекуціі домашні, бо навіть найбільше образовані представителі феодальних стремлінь уважали йіх конечними і старались оправдати йіх всякими способами. „Певне, що подивляти мусимо переконаня Вашого Величества, повні доброти і гуманности“, каже гр. Вельгорський у однім рукописнім поданю до цісаря Йосифа, котрий був противником кари тілесної і єі дуже ограничив. „Певне, що вже сама природа бурить ся против гадки, щоб бити ближнього свого. А ще до того хто се той ближній? Сеж той сам, що причиняє ся до нашого утриманя, ба що я кажу, той сам, котрий нас годує, підтримує наш добробит і наше істнованє проливаючи тяжкий піт, із усіх сил працюючи в нашій службі. А ми замісць любити і голубити такого чоловіка, ми такі варвари, що мучимо єго. Так, правда, ми се робимо, і ми се мусимо робити.. бо без бука нема субординаціі, нема порядку, нема послушенства, нема економіі...“ (Рукопис бібл. Оссолінських ч. 525, к. 504, 506).

III.

Реакція против Йосифових реформ і зближенє уряду до галицьких феодалів не ограничили ся на економічнім підневоленю підданого мужицтва, а доторкнули ся і сторони моральноі. І тут Йосиф хотів звільнити натиск, під котрим мужик стогнав; і тут отже треба було вернути до давньоі практики і вдоволити бажаня феодалів. Бажаня ті були ясні і короткі: „Рільництво є єдиним скарбом Галичини. Через зрівнанє всіх станів, через допущенє простого народа до всіх почестів і через розпочате цівілізоване поспільства рільництво тратить найбільше. Син мужика забуває своє призначенє, забуває що родив ся для плуга і починає мислити над способами, як би свій стан підвисшити. Батько єго марнує своє добро на вихованє сина і через те оба стають ся для держави непотрібним тягаром. Син діставши вихованє по над свій стан не вертає вже до рільництва; батько змарнувавши свій маєток не годен вже єго поправити. Через се рільництво чим раз більше тратить. Бо коли поспільство буде допущене до загальних прерогатів, то зменшить ся число рільників; а шляхта, котрій тяжко забути свої покривджені прівілеі, зовсім не побільшує ся через змен-

*) Kubrakiewicz Michel Essai sur le gouvernement paternel et les mystéres d'Autriche. Paris 1846, стр 96.

шене мужицтва. Цївілізувати нарід значить просвітити его, щоби міг пізнати свої недостатки і несовершенства, бо й під найлагіднійшими законами стан мужицький не може бути милим, коли бачить над собою щасливих. А монархія, в котрій кождий образований чує, що природа сотворила его рівним з другими, тратить після моеї гадки грунт під ногами. Революція у Франції повинна тут кождому монархови служити перестрогою." (Magna Charta von Galizien. Jassy 1790, стор. 333 – 335).

Треба признати, що галицькі феодали дуже добре зрозуміли шкоду, яку йім принести могла народня просвіта. Вони не лишень тратили би богато робучих рук, котрі були обовязані на них робити, але виділи неминучу погибіль своіх кастових прівілеів, котра мусіла вийти з народньоі просвіти.

Вони ніколи не кермували ся високими політичними ідеалами, але то йім признати треба, що завсігди з великою енергією і завзятістю вміли боронити свої станові інтереси. Вони і в справі народньоі просвіти показали, що потрафлять йіх боронити. На кождім кроці, де лиш могли, вони провадили консеквентну і витревалу війну з просвітою і нівечили всі противні змаганя і пориви.

Великий успіх в тій борбі вони завдячують ще й тій причині, що для своіх інтересів ще за часів свого самодержавного панованя вміли заінтересувати двох дуже впливових діячів: латинське духовенство і польський національний шовінізм. Через те і йіх кастові інтереси, котрі при інчих обставинах були би в поступовій части польськоі інтелігенції найшли може сильного противника, окривали ся авреолею патріотизму. Бо тримаючи в темноті нарід руський вони через те підтримували пановане польського елементу на руській земли, були піонерами польськоі пропаганди політичноі і церковноі, несли і ширили з собою польське слово, польську літературу, римський католицизм, розширювали границі і обшир польськоі культури. Дарма, що се все купувалось ціною моральноі смерти сусідного народа і містило в собі зароди кровавих революцій народніх, калічило і звихало природний розвиток обох народів, засуджуючи одного на постидну і безхосенну ролю тирана а другого на упокоряючу ролю раба.

І тут вони використали свое вигідне положінє. Де мож було, там по просту не допускали до отвореня шкіл народніх. Де ж ніяким способом заведеня школи не можна було спинити, там старали ся, щоб школи по крайній мірі не були народніми, руськими. Тут-то велику службу служила йім латинська консісторія і польська інтелігенція, котрі завсігди в тім припадку старали ся школи обернути на свій хосен і при йіх помочи загортати руських людей до латинського обряду

і польськоі народности. Остаточно допомагала тим змаганям акція політична, котра віддала йім народні маси майже зі звязаними руками*). Показалось се передовсім в тім, що коли уряд Йосифа II знав і признавав народній масі самостійність язикову і язик руський в Галичині називав в декретах 1786 і 1787 року язиком краєвим, народнім, національним (Landes-Volks- und Nationalsprache), а начальників Ставропігійськ го Інстітута називав в декреті 1788 року батьками і передовиками народа руського (patres et proceres gentis ruthenae), то уряд Леопольда говорить в декреті з 8. іюля 1790 року вже лиш о клирі і сьвітській верстві греко-католицького обряду (clerus atque civilis status ritum graeco-catholicum sequens), значить, не признає руськоі народности. Слідуючий уряд віддає 17. авг. 1805 всі школи трівіальні без ріжниці обряду під догляд латинськоі консісторіі, що трівало аж до 1815 року; рішенєм з 15. сент. 1812 зносить для Галичини істнуючий ві всіх інчих австрійських провінціях примус шкільний для розширеня шкільноі науки, позволяючи впливати лиш поученєм і заохотою на закладанє шкіл. Через те „домініі" увільнялись від усяких примусових датків на школи. Рішенє губерніальне з 18. іюня 1813 каже вправді, що в сільських школах має наука викладати ся в матернім язиці, але в міських головних школах язиком шкільним мав бути лиш язик німецький і польський з виключенєм язика руського.

В повній силі показала ся неприхильність уряду против руськоі народности в роках 1816—1818, коли почали заводити народні школи після нових приписів. Користаючи з відповідноі хвилі митрополіт Михайло Левіцький предложив 13. авг. 1816 року урядови, щоби ві всіх руських сільських школах в Галичині заведено науку руського язика, мотівуючи своє предложенє тим, що лиш в ріднім язиці молодіж руська по селах зрозуміє добре науку віри і обрядів церковних, зможе розвинути гаразд своі душевні сили, приймити все добре і пожиточне і ублагороднити своє серце. Просвіта в язиці польськім не доведе до нічого, бо щоби зрозуміти подану в сім чужім для неі язиці науку, молодіж руська буде мусіла учити ся насамперед самого язика польського, котрий особливо в горах для неі зовсім незрозумілий, так що навіть урядники цісарські, стикаючись з Русинами, мусять уживати іїх язика.

*) Представленє народнього шкільництва подаю після урядових, губерніальних і консісторских актів поміщених в: Harasiewicz, Annales ecclesiae Ruthenae стр 983—1017; Головацкого· Zustände der Russinen in Galizien в Іордана Jahrbücher für slavische Literatur 1846, стр. 373. 374 і О первомъ литер. умств движеніи Русиновъ.. стр. 29—35.

Таким способом увесь час шкільноі науки пропав би для руськоі молодіжи марно. Недостаток спосібних учителів мож би тимчасом заступити дяками, поки із самого сільського народа підростуть і підготовлять ся учителі. Громади хочуть по більшій части самі утримувати і закладати школи, але лиш тоді, коли в них учити будуть по руськи... Відповідаючи 13. окт. на сю відозву митрополіта губерніальний уряд заявив, що язик руський не може бути заведений в народніх школах, бо він є необразоване наріче, котрим зовсім нічого або лиш дуже мало було писано. З науки в такім нарічю Русин не мав би великого пожитку, а до того і кирилиця, котра уживає ся лиш в церковних книжках, робить великі трудности. З причини отже, що галицько-руський мужик по польськи по найбільшій части розуміє, нехай митрополіт роздумає, чи не було би ліпше учити читати і писати в язиці польськім, щоби ще більше не підтримувати духа сепаратізму між жителями одного і того самого краю, ба одного і того самого села (!). Колиж би митрополіт не міг на се згодити ся, то чи не ліпше було би, щоб для руського народнього язика запровадити азбуку латинську, бо кирилиця в звичайнім житю зовсім не уживає ся і не принесла би народови інчої користи як лиш ту, що міг би розуміти кілька молитвословів....

В такім дусі писала галицька губернія своє справоздане про народні школи також і до придворноі канцеляріі 13. декабря 1816 року. „Такий просвічений, ліберальний і справедливий уряд як австрійський“, каже вона, „не може мати ніяких причин політичних, щоби в Галичині не допускати науки польського читаня і писаня. Він не може ані бажати ані мати на ціли духа партійного, а колиб і на політичну сторону треба звернути увагу, то певне було би менче відповідним, замісць польського язика ширити язик руський, котрий єсть тільки нарічєм язика россійського.“ (!) Вже сам зміст сих відозв показує, що не німецькоі се голови помисл, але що він народити ся мусів у голові тих, котрі, як каже Моріц Остров, „з такою лицарською чемністю і грацією“ крутили ся в салонах губернаторського двірця.

Центральний уряд якось не дуже піддавав ся тим словам галицького губернатора, бо приказав губерніі відбути в сій справі губерніальну нараду і заявив, що „в жадній народній гр. к школі не може бути заборонена наука руского читаня і писаня, бо нема заборони образувати ся в матернім язиці і в язиці своєі віри, що могло би збудити недовірє.“

Але легко собі представити, як при таких неприхильних для руського народа поглядах губерніі випасти мусіла та губерніальна нарада, котра відбула ся 29. окт. 1817 під проводом губернатора барона Гауера.

Нарада ся, в котрій окрім руського митрополіта Левіцького, руського крилошанина Могильницького і 11 губерніальних совітників брав участь также латинський архіепіскоп Анквіч і лат. крил. Мінасевич, ухвалила майже одноголосно: що при катехізації уживане руського язика єсть конечним, що парохам або йіх помічникам не заказує ся вчити руську молодіж по руськи читати і писати; але що ві всіх народніх школах і руські діти мусять учити ся по польськи, бо лиш польський язик єсть краєвий язик в Галичині, котрим монарх до народа говорить. А коли хто мужикови гр. к. віри хоче дати спосібність, щоб він міг читати свій катехіз і своі богослужебні книги, то треба йіх лиш перевести на язик польський (!) або хоть напечатати йіх латинськими буквами (!) замісць для мужиків без потреби умножувати язики і письма.

Помимо голосного протесту, який против сеі ухвали заложили руський митрополіт і крилошанин Могильницький в осібнім із 33 параграфів зложенім додатку до протоколу губерніальноі наради, наконечний результат випав майже зовсім на некористь руського мужика. Результат сей бачимо в губерніальнім рішеню з 22. мая 1818, котре передає митрополічому ординаріатови придворний декрет в справі народніх шкіл і руського язика. Воно показує нам своім змістом, хто був інспіратором губерніальних рішень і на чию користь а на чию шкоду рішеня видавались. Ось воно:

1. Наука религіі має гр. к. молодіжи ві всіх народніх школах Галичини і Буковини уділяти ся священниками сего обряду в руськім язиці.

2. В школах народніх мішаних, до котрих ходить молодіж лат. і гр. обряду, має окрім религіі вся наука уділяти ся в язиці польськім; але при тім належить старати ся, о скільки се можливе, щоби діти гр. обряду вчили ся також по руськи читати і писати.

3. В школах народніх, до котрих ходять лиш діти гр. обряду, вся наука має уділяти ся по руськи, але так, щоби діти вчили ся також по польськи читати і писати.

4. В місцевостях, в котрих є мішані школи, вільно громадянам гр. обряду заложити і утримувати зовсім руську школу для своіх дітей своім коштом, але губернія має наглядати, щоби епі-

скопи не заохочували гр. громади до закладаня і утримуваня осібних руських шкіл по над йіх сили.

5. Над школами лиш лат. обряду має латинський, над школами лиш гр. обряду має гр. декан або інспектор шкільний провадити надзір. Над мішаними школами має надзір належати деканови того обряду, до котрого належить більшість дітей. Вислідити всі відносини мають власти політичні і для уникненя спорів раз на завсігди установити, котрий декан має провадити надзір.

6. Руські школи заложені громадою в місцевостях, в котрих вже є школа мішана, мають по всі часи бути удержувані лиш коштом громади і не мають ніякого права на яку небудь інчу підмогу...

Рівночасно наказала губернія урядам окружним, щоби вони ві всіх місцевостях з мішаними обрядами при участи обох приходників вирахували число учеників обох обрядів, щоби губернія після йіх виказу могла назначити, котрій консісторіі має бути поручений надзір над школою. Далі поручила губернія, щоби при пересправах над заложенем нових шкіл завсігди давали знати, чи в місцевости є лат. чи руський приход чи оба, і щоби при заложеню школи в місцевости, де є лиш руський приход, виказала, чи всі діти суть руського обряду, або чи є в селі ще й діти обряду лат.

Сей новий закон уже сам по собі надавав в руськім краю латинсько-польській людности великі прівілегіі; елемент домашній, руський ледви що був толерований. Знаючи, який могучий був елемент польський в руській Галичині, бо мав за собою всі прівілейовані верстви, шляхту, лат. духовенство і політичну власть, легко нам буде зрозуміти, що перевага, котру єму дав уряд в шкільництві народнім, мусіла на довгий час приглушити народню просвіту між Русинами, котрі за собою не мали нікого, лиш підневолених мужиків і молоде, слабе, не-енергічне духовенство, котре лиш що почало підносити ся з недавнього упадку. Прівілейовані верстви успіли від разу виперти вплив руський з мішаних шкіл. При комісіях мавших сконстатувати більшість учеників одного або другого обряду в мішаних школах, учеників-Русинів підчас комісіі виганяли зі школи, так, що ві всіх майже мішаних школах вийшла більшість учеників Поляків, і школи ті підпали під надзір консісторіі латинськоі. Що се значить, кождий легко може догадати ся. По місточках і містах, де заложені були школи трівіальні і нормальні, ученики руські під впливом польського викладового язика, польськоі атмосфери і латинського духовенства ополячувались. Ще за часів Йосифа міщане,

дрібна „ходачкова“ шляхта руська, руське попівство говорили по руськи; ві Львові цілі передмістя не знали інчоі бесіди окрім руськоі. Під впливом шкільництва, котре називало себе німецьким а було польським, під впливом пропаганди латинського духовенства в тих школах вся та маса руськоі людности ополячила ся і пропала для руськоі народности.

Можна би подумати, що дозвіл громадам руським закладати по при мішані т. є. польські школи також чисто руські хоть троха буде міг спинити шкідливий вплив скерованого против Русинів шкільництва. Але відки годні були громади давати на „мішані“ школи і окрім тих закладати ще свої? Вони без того обложені були панщиною; „окрім 150 законних днів панщани відбувати мусіли ще мало-що не 150 других, незаконних; обложені були шарварками, державними тягарами і податками“. (Kubrakiewicz, Essai, 98). Лиш богатші мужики йіли чорний хліб разовий мішаний з гречки, вівса, ячменю і трохи жита; бідні не знали інчоі страви як лиш бараболі, без всякоі омасти. (тамже 97—98). А крім того консісторія латинська і комісарі окружні находили спосіб приписувати притикаючі до міста села в 3—4-милевім окрузі до міськоі головноі або тріваільноі школи. Прийіжджала на село комісія, латинський декан і окружний комісарь. Комісарь заявляв громаді, що в селі має бути заложена „німецька“ школа. Громада не знаючи, що се за німецька школа і думаючи, що дітей хочуть поробити Німцями, просила ся і казала, що з охотою буде все платити, що комісія прикаже, лиш аби в селі не було німецькоі школи. Комісія по довгих просьбах призволяла, що німецькоі школи в селі не буде, коли громада підпише ся, що з кождого нумеру платити буде на утримане тріваільноі школи в сусіднім місті що-року 10—20 крейцарів. Громада з охотою приставала на сю контрібуцію, а комісія приписувала єі до сусідньоі міськоі школи. А коли громада пізнійше хотіла заложити у себе свою руську школу і подавала до уряду, щоби єі виписав з приналежности до міськоі школи, то сему противила ся всіми силами лат. консісторія під тим предлогом, що через то упала би школа тріваільна. Доходили на се скарги аж до придворноі комісіі шкільноі, але не помагали нічого. Чи руська консісторія була за мало енергічна, чи за сильні були противні впливи, тяжко тепер пізнати. Тай бюрократія німецька була сему противна, бо в школах тріваільних учили ся єі діти. „А мужикови на що школи?“ казали німецькі урядники. „З чого наші діти будуть жити, коли ще й мужик навчить ся читати й писати? Der Kerl ist ja ohnehin pfiffig genug“. (Головацкий, Zustände 374). Чортківський уряд окружний зараз таки того самого року, коли вийшов сей закон шкільний, доносив до губерніі, що домініі закладають

в латинських приходах польські школи і старають ся дотацію на сі *школи збирати з приписаних до польської школи громад* (руських) *і* радив, щоби з сеі причини позамикати руські церковні школи, в котрих дяки ледви научити можуть читати і викладають в язиці — російськім (!). (Harasiewicz, Annales).

Та феодали мали ще інчий спосіб, дуже поєдинчий, але дуже радікальний, щоби в самім зароді знищити народне шкільництво по руських_селах. Щоби заступити брак учителів народніх, місце йіх з порученя уряду заступали сільські дяки. Домініі кождого дяка, котрий брав ся учити дітей, віддавали в рекрути. А хоть іще придворний декрет з р. 1788 таких дякоучителів увільняв від військовоі служби, то се нічого не помагало. Через цілий сей сумний час читаємо в відозвах консісторських до губерніі безустанні скарги, що домініі віддають дяків до війська і не лиш лишають школу без учителя, але і церков без дяка, так що приходники часто самі собі мусіли бути дяками. Щоби відстрашити сільську молодіж від письменства, розпускали ся слухи, що письменних людей цісарь має подарувати турецкому султанови, або буде йіх брати до війська. А щоби потвердити сю чутку, домініі віддавали письменних парубків у рекрути. Дійшло було до того, що аж осібна губерніальна відозва мусіла народ успокоювати в тім згляді. А де і се не помагало, там домініі конфіскували будинки шкільні і закватировували в них своіх ремісників або слуг.

Але помимо того не зовсім і не всюди громади давали ся відстрашувати. Тут і там вони трібували закладати своі шкілки і з патентованих шкіл тікали зі своіми дітьми у школи, де замісць учителя вчив дяк, де замісць на букварях складанє букв і читанє вчилось на старих вийшовших з ужитку церковних книгах, а азбуку писали дяки уставом на стопу високим на величезних дошках. Діялось се особливо в Лемківщині, де вже давнійше істнували дяківські шкілки, декотрі ще від 1813 року; там майже в кождій церкві читали Апостол хлопці, а і богато старих читало псалтиру або часослови із своіх власних книг, поважних так званих „поставців" *). А хоть на тім і кінчилась уся просвіта і в убогих „парохіальних" руських школах учили майже лиш читати на церковних книгах і писати кирилицею, то мимо того школи сі були переповнені, а шкоки офіціальні нерідко порожні, так що „амтсдінери" переганяли попросту руських дітей із руских до офіціальних шкіл **).

*) Русскій Quidam. Воспоминанія изъ минувшости.. Новый Проломъ 1884 Ч. 159.

**) Коцовскій, В. Введенье до III тому Рускои Библіотеки И. *Онишкевича. У Львовѣ* 1884. *стр* XIII.; *Головацкій, Я. О первомъ лит.*

Загалом се однакож приклади рідкі. В дуже переважній части наведені висше обставини не могли заохотити громади руські до закладаня шкіл, котрі в найліпшім разі коли не приносили безпосередноі і тяжкоі шкоди, то при цілій сістемі шкільництва не приносили пожитку. „Руська дитина, котра хоть би і з найліпшим успіхом ходила 4 – 6 років до польськоі школи, забувала вийшовши з неі весь крам своєі польськоі і німецькоі учености за 2 – 3 роки, бо не могла з неі ані в житю ані в церкві мати який небудь хосен; з кількалітного ходженя до школи лишало ся йій лиш почутє, що марно стратила найкрасші своі молоді літа.“ (Куземський, тамже ст. 19.) Для бідних, обложених з усіх боків такими великими тягарами громад се був новий, тяжкий а до того і безхосенний тягар, і вони, де могли, старали ся від него уратувати ся.

А як би на доповненє всего найвисша постанова з р. 1826 знесла на ново всякий безпосередний примус до закладаня шкіл, хоть примус сей істнував ві всіх других австрійських провінціях (Harasiewicz, op. cit.). При всім тім дивне робить вражінє урядова кореспонденція губерніі з руською консісторією в справах народного шкільництва. Так як би всіх наведених нами законних і незаконних, урядових і неурядових перешкод для народноі просвіти не було, тодішня губернія питає ся в-одно консісторіі, де лежить причина, що народнє шкільництво зовсім не поступає на перед? і складає вину на — руське духовенство сільське! Може бути, що і сільське духовенство так як самі громади руські махнуло на школи руками, хоть може з інчих причин. Про се постараємось поговорити пізнійше. Але чому тодішня губернія не хотіла видіти інчих причин, а іменно тих, котрі йій подавала руська консісторія? Бо як монотонні і одностайні були урядові запитаня губерніі, так монотонні і одностайні були відповіді руськоі консісторіі через цілий сей період, а із сего писаня виходить лиш одна правда, ясна як сонце: що феодали польські як в справах економічних уміли під крилами політичноі реакціі знищити вартість реформ прихильних мужикам, так і в справах народньоі просвіти вміли поставити на своім і здержати на цілі десятки літ народній поступ.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

движ. стр, 35. — Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien. Lemberg 1861. (Memorial des Domkustos Michael Kuziemsklj. стр. 18).

Пісня про Роланда.

Старофранцузький епос

CXXI.

І з Африки там Африканець був,
Син короля Малкида, Малкіант;
Цілий у збруі з кованого злота,
Що краще всіх полискує ся к небу.
Під ним був кінь, що звав ся Сальт-Пердут,
В бігу єму не дорівнає другий.
Він вимірив у Анзеісів щит,
Розбив червоне й лазурове поле,
Розчерепив на нім на двоє панцир
І в груди спіс всадив по деревище.
Барон погиб, — єму не жити більше.
А Франки кажуть: „Шкода нам барона!“

CXXII.

Йде полем і Турпін архієпіскоп.
Ніхто ще Служби божоі не правив,
Щоб лицарською вдачею так вславивсь.
„Бий сила божа вас!“ сказав невірі.
„Ти друга вбив мині, — аж серце краєсь.“
Сказав і доброго коня нагнавши
У щит з Толеду вдарив так шалено,
Що труп невіри впав в траву зелену.

CXXIII.

А там Грандоніес невірний, син
Каппадокійського царя Капела,
На конику, що звав ся Марморі
Й бистрійший був від птиці підчас лету.
Ужив острогів, поводи звільнив
І з всеі сили на Жеріна вдарив.
Червоний щит розбивши, вирвав з рук,
Розшматував на нім на двоє кирас,

Встромив у тіло синю хоругковку
І під скалою трупа положив.
Убив єго товариша Жерера
І Гі з Сент-Антуан і Беренгера,
В кінци й Австора, можного князя
Валенціі й Роданськоі землі.
Він трупом впав і втішились невірні,
А Франки кажуть: „Що тут наших гине!“

CXXIV.

Держить Роланд в руці кровавий меч,
Міркує вже, що Франки духа тратять,
А сам от-от, сказавбись, трісне з жалю.
Та до невіри: „Бог тебе побив би!
За сего грубо заплатиш міні!“
Ужив острогів; вибіг кінь з товпи.
Розплата буде, — вже й зійшлись вони.

CXXV.

Грандоніес був бравий і моторний,
Хоробрий і завзятий у борбі.
Коли з Роландом стрів ся по дорозі,
Пізнав єго, хоч і не бачив з роду;
Пізнав по гордому виду й поставі,
По погляді і благороднім тілі,
Пізнав і скрити боязни не зміг.
Хотів тікати з разу, але даром
Барон на него так завзято вдарив,
Що по візир на нім шолом розбив;
Пробив єму і ніс, уста і зуби,
Пробив і панцир з защіпками й груди,
В сідлі золоченім обвідку з срібла,
А далі і в коня хребет зранив.
Убив обох, — для них нема вже ради!
Аж охнули Іспанці всі з досади.
А Франки кажуть: „Славно бєсь Роланд!“

CXXVI.

Страшний, погубний бій лютує далі,
І кождий Франк вдаряє бурим копєм.

Оттам побачили б ви людську муку,
Там ранних в крови бачили б і трупів!
Ниць - горілиць лежало все на купі.
Невірні вже й остоятись не в силі;
Рад чи не рад хто, уступає з поля,
А Франки дужше й дужше напирають.

CXXVII.

Погубний бій лютує, та не в пору.
З завзятєм, силою вдаряють Франки.
Рубають руки, боки і хребти,
Рубають збрую до живого тіла;
В траві зеленій ясна кров скипіла.
Велика земле, Аллахом проклята,
Найхоробрійший твій народ на світі!
Хто тільки жив, став кликати Марсіля:
„Прийди, наш царю, помочи нам треба!“

CXXVIII.

Озвав ся граф Роланд до Олівера:
„На се чей згодите ся, пане брате:
Архієпіскоп бравий лицар вдав ся.
Нема на світі кращого під небом;
Взяв спіс чи копє, справить ся як слід.“
На теє граф: „Ходімо ж помагати!“
Сказав і знову в бій вдали ся Франки.
Падуть важкі удари, йде різня.
Великі страти мали Христіяне.

CXXIX.

Хто б бачив був Роланда й Олівера,
Як тяли і сікли вони мечами,
Архієпіскоп спісом як вдаряв!
Число погибших нині добре звісне,
Воно у давних хроніках стоїть,
В історії: звиш тисячів чотири.
Чотири рази нашим пощастило.
За пятим разом сум постиг їіх, згуба.
Погибли в бою лицарі французькі,

В живих лишив Бог тілько шістьдесять.
За них невірні грубо заплатять!

CXXX.

Коли Роланд побачив Франків згубу,
Він так озвавсь до друга Олівера:
„Мій гарний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, кілько лицарів тут землю вкрило.
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Нараз баронів тілько опустило!
Гей царю-друже, чом тебе не видко?
Що діяти нам Олівере-брате?
Яким би світом вість єму подати?“
„Не знаю, як“, — говорить Олівер.
„Для мене краща ганьби смерть тепер.“

CXXXI.

Роланд сказав: „Заграю в Оліфант.
Карло тепер у вивозі, — почує.
Я ручу, Франки вернуть ся на час.“
„Се був би сором!“ каже Олівер.
„Твоїм батькам се стало б за докір.
Тебе на вік цілий постиглаб ганьба.
Коли я радив, ти противний був;
Тепер я й сам вже радити не стану.
Коли затрубиш, ти не лицар більш,
А так ще кровю злиті в тебе руки.“
Барон на те: „Бо завдавали рани.“

CXXXII.

„Завзята тут борба“, сказав Роланд.
„Затрублю я, — король Карло почує.“
А Олівер: „Не лицарське то діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Коли б тут царь був, ми не мали б страти
А так єму за зле се годі брати.
Кленусь тобі отсею бородою:

Коли сестричку Альду *) ще побачу,
Не обіймеш ти вже єі рукою!“

CXXXIII.

„І з відки ж гнів сей?“ запитав Роланд.
А він єму: „Твоя се, друже, справа.
Хоробрість з розумом не є шалена;
Розсудок більше важить як завзяте.
Твоя се легкодушність вбила Франків.
Карло з них вже не буде мати слуг.
Коли б мене ти слухав був, вернув би
Мій пан і наша б ся борба була,
І наш би був Марсіль, або поляг би.
А так побила нас твоя відвага,
Не бути нам Карлови вже в пригоді.
Над тебе лицаря не буде вже:
Ти згинеш; Францію чекає ганьба,
Бо в нас і вірних другів днесь не стане.
Розлуки час прийде, нім ніч настане.“

CXXXIV.

Коли зачув сей спір архієпіскоп,
Вколов коня острогами зі злота,
Став проти них і взяв ся йіх корити:
„Гей пане мій, Роланде й Олівере,
Лишіть сю сварку, пробі молю вас.
Нічого тут вже труби не поможуть;
А все ще краще буде затрубіти,
Бо царь прийде і зможе нас пімстити,
Іспанець радісний домів не верне.
А скоро зсядуть з коней наші Франки
Й побачать нас порубаних на кусні,
Вони на мари, в труни зложать нас,
А там заплачуть з туги, жалю ревне
І поховають по монастирях, —
Не йісти муть нас пси, вовки та свині.“
„Ви добре кажете“, сказав Роланд

---

*) Сестра Олівера Альда була жінкою Роланда.

CXXXV.

Приклав Роланд трубу до уст рукою,
Приклав до уст трубу і як заграв,
Відбивсь о гори голос, залунав,
На трийцять миль вокруг пішов луною.
І вчув Карло его, дружина вчула.
„Се наші бють ся десь!“ сказав король.
А Ганелон в тій хвили замітив:
„Скажи се другий хто, ду́рне сказав би“.

CXXXVI.

Заграв Роланд так болізно й могучо,
Так жалісно заграв на Оліфанті,
Що з уст его червона бризла кров,
Що в голові ему аж виски трісли.
А так далеко голос той пішов,
Що вчув его у вивозі й Карло,
Що вчув князь Найм его і Франки вчули.
І каже царь: „Трубу Роланда чую.
Роланд не трубить все, хіба лиш в бою.“
А Ганелон: „Який тут, каже, бій!
Старий ти вже, посивів мов зацвив,
А скажеш що, так наче та дитина.
Тиж знаєш чей Роландову буту!
Дивуюсь, що ще Бог ему терпить.
Без твого призволу і Нопль він взяв.
Коли із города невірні вийшли,
Шість графів проти можного Роланда,
Він вбивши йіх водою з поля кров
Червону змив, щоб всякий слід затерти.
Було за зайцем гонить він і трубить
Цілими днями, з перами жартує.
Де той народ, щоб в поли змірився з ним!
Тож далі, лицарі, чого пристали?
Далеко до Великої Землі!“

CXXXVII.

В Роланда графа бризла кров із уст
Розскочили ся виски в голові.

Він грає смутно-тужно на трубі.
І чує се Карло і Франки всі.
„Та й протяжний той голос!“ каже царь.
А Найм єму: „Се граф в розпуці грає.
Що там борба тепер, я добре знаю.
Втаіти б рад се лиш Роландів зрадник.
До збруі ж, пане, най твій клич лунає!
Спіши, спасай свій благородний рід!
Чи чуєш, як Роланд в розпуці грає?“

CXXXVIII.

Володар наш казав заграти в труби.
Всі Франки з коней зсіли; всі беруть
Шоломи, панцирі й мечі у злоті,
Кріпкі, великі копя й добрі щити,
Червоні, білі й сині хоругви.
А там сідають на воєнних коней;
Вдаряючи острогами що сили,
Так друг до друга нишком говорили:
„Коб нам Роланда вздріти лиш живим,
Тож то рубати будемо ще з ним!“
Та що по тім, як вибрались за пізно!

CXXXIX.

Прояснювалась ніч, робив ся день.
Полискуєсь до сонця ясна збруя,
Палають блиском панцирі й шоломи,
Горять мальовані у цвіти щити,
І копя й золотисті хоругви.
Володар їде на кони гнівний,
А кождий Франк зажурений, сумний.
І не було такого, щоб не плакав,
Такого, що б Роландом не журивсь.
Король велить зловити Ганелона,
Велить его віддати кухарям,
І кличе їіх начальника Безгона:
„Пильнуй его, говорить, щоб не втік;
Він зрадив рід мій, лицарів моіх.“
Сей взяв его і кухарям віддав,
Лихим і добрим, — мав їіх кругло сто.

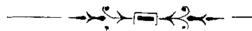
Ті рвали вуса й бороду его,
По штири кулаки єму всадили,
Сікли різками й палицями били.
Відтак закинули ланцюг на шию,
Скували наче дикого медведя,
І на погану посадили шкапу,
Щоб в слушний час его Карлови дати.

CXL.

Кругом сіріють скал шпилі високі,
Кругом яри страшні й шпаркі потоки.
А труби скрізь і грають і гудуть,
Роландовій трубі одвіт дають.
Володар їіде на кони гнівний,
А кождий Франк зажурений, сумний.
Всі плачуть, журять ся і Бога молять,
Щоби беріг Роланда до часу,
Аж всі вони у поли разом стануть,
Тож то важкі удари з рук їіх грянуть!
Та що по тім? На що їім се здалось?
Барились довго. Не прийдуть на час.

(*Далі буде.*)

Із французького переклав
Василь Щурат.

Шевченко
героєм польськоі революційноі легенди.

Шевченко і як поет і як чоловік — поява така незвичайна та характерна, що мусіла звертати на себе увагу сучасних і то не тілько тих, котрі прихильні були его діяльности і его провідним думкам, але також в неменшій мірі і тих, котрі тій діяльности з політичних і соціяльних причин були противні. Дотеперішні біографіі та характеристики поета опирали ся головно — і зовсім природно — на матеріалах достарчених людьми прихильними до поета, свідками его щасливих або нещасливих пригод, дуже часто людьми, що відносили ся до него з го-

рячим ентузіазмом молодости, з пошаною і любвою дітей до батька, поклонників до національного поета і віщуна народнього відродженя. Се й зовсім природно, бо звичайно такі люде вміють найбільше сказати про поета, зберегаючи в своій тямці кожду стрічу з ним, кожде его слово, кождий учинок.

Та про те не годить ся забувати, що для написаня повноі біографіі поета, опертоі на широкім тлі культурно-історичнім, конче треба вислухати й голоси сторін неприхильних поетови, голоси его натуральних — політичних чи суспільних противників. В нашім випадку таких противників усего два: російське чиновництво „отъ нижняго края даже до вышняго“, і польська шляхта українська, що в часах Шевченкових, в часах кріпацтва не без певноі раціі могла ще вважати і дійсно вважала себе панею всеі правобережноі України, Волині та Поділя. Отся шляхта, маюча, впливова та інтелігентна, пильно слідила за всім, що діяло ся довкола неі; тим то й не диво, що така поява, як Шевченко, не могла уйти еі уваги. В польських часописях видаваних у Вільні, Варшаві, Львові, Кракові, Позналі, Парижі та Лондоні стрічаємо чимало кореспонденцій з України, Волині та Поділя, а в них попадають ся часто й інтересні звістки про рух український, — звістки досі майже зовсім не використані істориками нашого духового розвою. Що в 40-вих і 50-тих роках, говорячи про рух український, годі було поминути Шевченка, Куліша та Костомарова, се зовсім ясне і для того ті дописи подають богато цікавого матеріалу — звісно, не до біографій тих наших великих писателів, а до характеристики часу і суспільности, серед котрих йім приходило ся жити і працювати. Не думаючи тут сістематично зводити в купу і розбирати весь матеріал того рода, хоч і як пожиточною і вдячною була б така робота для історика русько-польських міжнародніх відносин в остатньому півстолітю, я зупиню ся тілько на деяких епізодах з того обсягу, а спеціальнійше займусь дослідом про одно оповіданє, котре в польських дописях находимо привязане до імени Шевченка.

I.

(Епізод з „Граматкою“ Куліша і мораль того епізоду, висказана в „Wiadomościach polskich.“ Статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“ і оповіданє про соціальну пропаганду Шевченка серед мужиків. Полеміка з тою статею Єжа-Мілковського і друга редакція оповіданя про Шевченка у Брон. Залєского.)

В своїй „Історіі руськоі літератури“ (ч. III, 1.) посвятив проф. Огоновський Кулішеви обширну і дуже старанно зроблену розвідку. О кілько можемо оцінити, розвідка ся — одна в найліпших і найдокладнійших у всім ділі проф. Огоновського, подає богато подробиць біографічних та історико-літературних, доси незвісних, а зачерпнених мабуть від самого Куліша або від осіб, що стояли з ним у довголітніх близьких зносинах. В розвідці тій проф. Огоновський посвятив — і справедливо — осібний уступ розборови „Граматки“ Куліша, виданоі

в р. 1858 (стор. 182—185). Що при тім він ані словечком не згадав про цікаву історію, котра стала ся з тою „Граматкою“ на Украіні, а власне в кіівській губернії, се очевидно не вина нашого вченого професора, а доказ хіба того факту, що історія ся в тих кружках, котрі достарчали єму матеріалу про Куліша, або не була зовсім звісна або тепер забула ся. А шкода, бо історія ся характерна і ще й нині не втратила інтересу.

Докладне оповіданє про сю історію находимо в дописі з Кіїва, поміщеній в N. 30 „Wiadomości polskich“ з р. 1858, видаваних у Парижі пізнійшим патером Валеріаном Калінкою під патронатом князя Адама Чарторийського — значить, в органі арістократично-клерикально-консервативнім. Згадавши в початку дописі про повстанє русько-украінської літератури від Котляревського, автор переходить до 40-вих років, говорить не дуже докладно про тайне товариство украінофільське (Кирило-Методієвське брацтво), до котрого належали Куліш, Костомаров і Шевченко, „a także niektórzy obywatele okoliczni“ (очевидно Поляки! — додаток, як знаємо, зовсім фантастичний), далі про арести і висилку тих трьох писателів („prócz tych trzech, o ile wiem, nikogo więcej nie aresztowano“ — знов, як бачимо, автор не дуже добре знав те, про що писав, та се можна звинити тим, що справді арести і процес братчиків вели ся з великим поспіхом і дуже потаємно). Як характерну прикмету россійського уряду підносить автор далі те, що він одною рукою карає а другою гладить і що по кількох літах зсилки Костомарова і Куліша опять пущено на волю. Д. Куліш отсе й видав у 1858 р. „Граматку“ для украінського люду. Єі почали продавати і роздавати по селах, та шляхта польська діставши єі до рук страшенно перелякала ся. В „Граматці“, бач, говорено про „Ляхів“ з нехітю, як про чужих, захожих людей, говорено про боротьбу з Ляхами, про гайдамаччину, вказувано народови якийсь слушний час у будущині, одним словом, у тій „Граматці“ по за азбукою, псальмами та молитвами зложена була цілковита, сістематична пропаганда революціі соціальноі і поперед усего антіпольськоі. Не диво, що шляхта мала чого лякати ся і шляхетський маршалок кіівськоі губернії „uznał za rzecz przyzwoitą zaskarżyć urzędownie dziełko przed księciem Wasilczykowem“ (тодішнім кіівським генерал-губернатором). „Кн. Васильчиків також признав конечним задержати по книгарнях усі примірники сего букварика, навіть у приватних осіб єго відбирали.“

Кілько правди в сих відомостях, ми очевидно не можемо сконтролювати, бо ніякоі другоі реляціі о тім факті не стрічали. Та що найменше оповіданє про конфіскату „Граматки“ кн. Васильчиковим в. р. 1858 не видаєсь нам зовсім вірним. Ми маємо звістки, що „Граматку“ сю ширено між народом ще геть пізнійше. Літом 1861, коли Шевченка поховали під Каневом і єго товариш Грицько Честоховський пильнував сипаня могили над єго домовиною, він продав у Каневі і в околичних селах кількасот примірників украінських видань, в тім числі й Кулішевоі „Граматки“, котра і сим разом переняла трівогою польську шляхту, так що та опять обернула ся до кн. Васильчикова з просьбою, щоб усі украінські писаня, а особливо твори Шевченка і Куліша були за-

боронені. Кн. Васильчиків, як оповідає д. Білик у „Кіевской Старинѣ“ (Тревога надъ свѣжей могилой Шевченка, К. Ста. 1886, т. XIV. стор. 719), виясвивши безпідставність польських скарг і доносів просьбу сю відкинув з виємкою одноі „Граматки“ Куліша, котру він справді (значить, другий раз!) заборонив, мотівуючи се ось як: „Сельскія школы въ здѣшнемъ краѣ открыты правительствомъ и имъ же разосланы для обученія крестьянъ русскіе букварн, а потому другіе буквари не должны быть допускаемы въ этихъ школахъ.“ Коли кн. Васильчиків так аргументував в 1861, то нема причини думати, щоб він інакше дивив ся на се діло і в 1858 і можна догадувати ся, що й тоді він заказав тілько допускати „Граматку“ до шкіл, але історію з єі цілковитою конфіскатою і відбиранем примірників від приватних людей шляхетний дописуватель приторочив з власноі фантазіі.

Впрочім треба додати, що автор дописі до Wiadomości polskich не похваляє сего кроку маршалка кіівськоі шляхти. По єго думці пропаганда Куліша, Шевченка і прочих украінофілів звернена не тілько проти Поляків, а властиво не стілько проти Поляків, скілько проти Россіі, хоч у виданях украінських сего треба дочитувати ся між стрічками. Вже з огляду на се не можна похвалити денунціованя украінськоі „Граматки“ перед россійськими властями шляхтою польською, бо ж після законів Ману вороги наших ворогів — наші союзники. Дописуватель детально розбирає Кулішеву „Граматку“, щоб доказати, що Поляки без потреби так дуже єі бояли ся. Та все таки треба, щоб Украінці порозуміли свою роль супроти Поляків і Москалів, і от дописуватель обертає ся з слідуючими словами „do p. Kulisza i jego zacnych rodaków: ‚Równie jak wy, i my pragniemy, aby naród małoruski dojrzał „do owych wielkich wysileń od Boga wskazanych“, o których mówi pieśń (приведений у „Граматці“ шматок фальшованоі думи). Ale narody, mówi ta sama pieśń, mają swe odwieczne granice, które próżno chcieć przekraczać. Historya skupiła narodowość ruską po tamtej stronie Dniepru, jej sercem są dzisiaj słobody ukraińskie. Ukraina przeddnieprowa, orężem polskim zdobyta i broniona, zaludniona tym samym ludem, który z łona swego wydał szlachtę, jest i da Bóg nie przestanie być polską prowincyą. Ilekroć po nią sięgać będą małoruscy patryoci, tylekroć zamiast bratniej dłoni, ktora ich czeka z pomocą, znajdą jednego więcej nieprzyjaciela“ (стор. 133).

Значить — по Дніпро сягала ще в 1858 році Польща, а навіть правобічний народ украінський автор дописі вважав польським з тоі орігінальноі причини, що він колись з лона свого видав шляхту, котра єго опісля відрекла ся. Украінський патріотізм добрий на лівім боці Дніпра, де він як авангарда Польщі мусить бороти ся з Московщиною. Здобуваючи там для себе грунт, Украінці трактовані будуть Поляками після законів індійського Ману. Але коли Украінці посміють сягнути на правий бік Дніпра, по провінцію завойовану польським оружем, тоді — даруйте, панове! Закони Ману в кут, і вороги наших ворогів стають ся нашими ворогами, і ми (Поляки) готові навіть у наших во-

рогів (Москалів) просити помочи проти наших нових ворогів (Українців). Так говорили арістократи польські.

Майже в рік після сеі дописі появила ся в крайно демократичнім журналі „Przegląd rzeczy polskich“, видаванім також у Парижі під патронатом „генерала“ Мерославського обширна статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“. Статя очевидно написана також на Україні, в кіівській губернії („nie będę tu wchodził — пише автор — czy słusznie gubernialny *nasz* marszałek zaprotestował przeciw pracy Kulisza“). Автор згадує на початку про тзв. українську школу в польській літературі, котра поетизувала козаків, Запорожців та Січ, та додає, „że cała ta apologia (?) kozaczyzny odbyła się bez najmniejszej świadomości ludu, którego przodków poetyzowano ' tak hojnie i zamaszyście. Co ciekawsza, że nietylko lud był obcy temu intelektualnemu ruchowi, ale zredukowany do najprozaiczniejszego stanu pańszczyźnianego chłopa traktował się jako gmin, brał batogi na stajni, służył za stróży po karczmach, odbywał powinności poddańcze, czyścił buty lub obnosił półmiski wtedy właśnie, gdy w prostej linji poprzedników jego poetyzowali nasi poeci, a szlachta w salonach zachwycała się nad temi utworami. Zawinięty w różową okładkę Glücksberga lub Zawadzkiego (віленський книгарь) kozak wyglądał na poetyczną figurę, miał pewną rolę w historyi i romansie, znany był arystokracyi polskiej i najdelikatniejsza rączka niejednej ukraińskiej piękności z pewnem uczuciem roskoszy muskała w wyobraźni wąs jego czarny; gdy w rzeczy samej ostateczne zapoznanie plemienia tego i znicestwienie moralne było istotnym i jedynym jego udziałem. Jakoś tak to wszystko zdawało się u nas naturalnem, że nikt nie postrzegł tej krzyczącej sprzeczności, nikt nie porównywał Sierków, Neczajow, Tarasów, Nekrasy, Nalewajków. Nebaby z tymi Hryćkami, Iwanami, Kuźmami, Mykołami, którzy zmywali *nam* w kredensie talerze rąbali drwa i gnój wywozili z obory. Co większa, sami oni nie wiedzieli o swej sławie rozgłośnej w książkach. Zabierano im przez pośrednictwo bab i pokojówek najpiękniejsze podania, najrzewniejsze dumki, robiono z jednych ballady i powieści, drugie kładziono na nuty, ale przedział klasy szlacheckiej od gminu trwał statecznie i był ogromny. Nie powiem, żeby go cechowała umyślna chęć pogardy i spodlenia, ale się zagnieździła pewna kastowa różnica i powiodła oba stany różnemi drogami, tak że się w żaden sposób w moralny sojusz związać nie mogły. Ktoś nieznający tego wypadku społecznego, żeby stworzył sobie pojęcie o Ukrainie i Ukraińcach z poezyj naszych*), musiałby przyjść do wniosku, że składamy pewną społeczność opartą na heroicznej bogatej i ludowej epopei, ale nigdy, że jesteśmy do ludu tego w stosunku, jak plantatorowie amerykańscy do negrów, chociaż ten stosunek na pozór zdawał się być prawdziwszym“.

---

* Specimen такого наівного вказав я в „Зорі“ 1892 р. в замітці про „Німця-Українофіла“ Мауріціуса.

„Oprócz tego nienaturalnego położenia było jeszcze inne, zapisane krwią na historyi kartach a stanowiące nie dla jednego ukrainomana szkopuł, o który rozbijały się wielkie talenta, jak zaporozkie czajki na dnieprowych progach. Czuto moralnie potrzebę spolszczenia kozaków, chciano w nich widzieć przyjaciół a nie wrogów, a jak na przekorę najwydatniejsze historyczne sceny leżały w wojnach Nalewajki, Pauluka, Chmielnickiego, Paleja i Żelezniaka. Były to w straszliwy sposób piękne i poetyczne obrazy krwi i m rdów, namiętnosci i zapamiętania; męczarni i ofiar było tam tyle, że poeta nie miał potrzeby uciekać się do zmyśleń i skąd indziej czerwonej pożyczać farby... Lecz wszystkie te wojny były to walki o niepodległość, nosiły cechę upartej chęci wyjarzmienia się z pod lackiej władzy. Jakże malować te obrazy? Kogo tu zamianować bohaterem i męczennikiem sprawy? Więc jedni, jak na przykład Zaleski, sięgali po za Koliszczyznę i malowali czasy, gdy Ukraina i Polska na wspólne chodziły wyprawy pod mury Moskwy i Smoleńska, nad Dunaj i Cecorę; inni, jak naprzykład Goszczyński, nie mogąc zakryć prawdy, przerzucali się jawnie na stronę hajdamaków, a inni jeszcze, jak naprzykład Czajkowski, natworzyli nam kozaków - przyjaciół, coby duszę i ciało oddali za Lacha. Myśmy to wszystko przyjmowali za dobrą monetę, nie przesądzali kwestyi głębiej i koniec końców poetyzowali dziadów a w skórę bili rodzoniuteńkich wnuków."

Я не міг собі відмовити приємности — навести дословно весь той довгий уступ, по моїй думці найкрасшу і найдосаднійшу критику цілої тзв. української школи в польській літературі, написану польським шляхтичем і патріотом.

Далі автор розповідає побіжно про перші початки української літератури за Дніпром і єї зміст від тої пори, коли вона скріпила ся „potężnemi talentami Osnowianenka, Maksymowicza, Gogola, Czużbinskiego, Szewczenka, Kostomarowa i Kuleszy." В 40-вих роках пляни і наміри Українців з обсягу артистичного перейшли далі, і от „w r. 1846 dowiedzieliśmy się nagle, że kibitki moskiewskie pozabierały Kostomarowa, Kuleszę i Szewczenka; Moskal powtrącał ich do kazematów, a śledztwo o jakimś spisku ciągnął w największej tajemnicy. Zbytecznem byłoby dodawać, (і було б цілковитою неправдою, додамо ми), że równocześnie z tą katastrofą wzbroniono drukować książki w małoruskim języku i od tej daty literacki pierwiosnek Małorusi, ścięty północnym wiatrem, żyć przestał."

Далі підносить автор, що писателі українські, думаючи про самостійність України, почали від того, що виступили ворожо проти Поляків. „Równocześnie, kiedyśmy wysławiali kozaków i Ukrainę, oni za Dnieprem przeklinali Unię, a z nią Lachów i Żydów". А тимчасом поміщики на лівім боці Дніпра помосковлені і здеморалізовані далеко більше, ніж на правім, а тим то й стан народа там гірший. „Niepodobieństwem jest, żeby tacy pisarze, jak Kulesz, Kostomarów, Szewczenko nie widzieli tego stanu rzeczy, i bodaj czy nie szlachetne współczucie dla tego ciemiężonego ludu podało im myśl wyzwolenia go

z pod władzy panów. Kulesz wzdłuż i poprzek przeszedł Ukrainę, zbierał podania, skazki, rozkopywał mogiły, przerysowywał stare cerkwie, bratał się z ludem, przebrany w świtę prostą, siadywał z nim w karczmie i w chacie i poznał doskonale dobre i złe jego strony, zbadał go jak nikt dotąd pod względem języka, obyczajów i charakteru, dowodem czego służyć mogą dwa tomy wydane przezeń niedawno pod tytułem „Notatki o południowej Rusi". Szewczenko chodził też pomiędzy ludem, bratał się z nim, pił w karczmach, ale bardziej sam był poetą jak zbieraczem, więcej rozsypał myśli pomiędzy lud, niż zebrał od niego i wcielił do książki. Jego poezye pisane są wybornym i czystym językiem ukraińskim, noszą wysoką cechę narodowości, są często za gwałtowne, za rozpaczliwe, za hajdamackie. W tych, ktore mógł drukować, rżnął on Lachów i Zydów w tych których nie mógł, rżnął nadto pomieszczyków, Moskali i cara. Widocznie marzył o wyzwoleniu się Ukrainy i samobytnem jej życiu i przesiąkł cały zasadą bezwarunkowej swobody i równości. Wstępując do karczem i przy czarce bratając się z ludem mówił mu, że starszyzna moskiewska dla tego trzyma ich za czupryny, że nie rozumieją swej siły i że tak będzie dopóty, dopóki oni będą tak durni i płochliwi jak owce. Dla tem oczywistszego przekonania ich o potędze zbiorowej ludu, o znaczeniu przeważnem g r o m a d y dobywał z kieszeni garść przenicy i biorąc z niej ziarnko po ziarnku układał je na stole, nazywając każde carem, księciem, grafem i jenerałem, sprawnikiem; za szeregami temi dodawał długi szereg pomniejszych s i e p a k ó w policyjnych i p o m i e s z c z y k ó w, a gdy tak rozklasyfikował i ułożył całą starszyznę, brał potem w dłoń pełną garść pszenicy i mówił: „Oto jest starszyzna, a oto lud; teraz widzicie wyraźnie, gdzie car, gdzie jenerał, gdzie siepaka i pomieszczyk. No, patrzcież, gdzie oni teraz?" I to rzekłszy, garść pszenicy ciskał na owe szeregi starszyzny. Chłopi dziwili się bardzo (?), że w kupie nikogo ze starszyzny odszukać nie mogli.

На сьому кінчу виписки з сеі інтересноі статі, котрій очевидно й париські ei видавці приписували чимале значіне, коли видали ei також осібною відбиткою зі згаданого журнала. Додамо ще тілько, що „Граматку" Кулішеву автор уважає зовсім не такою невинною, як дописуватель „Wiadomości polskich". Прінціпіально вона антімосковська, бо писана з укритою думкою о політичній самостійности Украіни, з такою самою думкою, на якій і Поляки старають ся „odbudować naszą prastarą Polskę, wydzierając ją z rąk Germanów i Waregów." Але „Граматка" є й антіпольська, коли говорить про розселене Малорусів не то що по за Дніпро, але аж по за Карпати. „Tu się mimowolnie spotykamy, a raczej rozmijamy w trochę śmieszny sposób z p. Kuleszem. Bo kiedy on zachodzi od Dniepru aż pod Karpaty, my jednocześnie od Wisły zachodzimy aż za Dniepr i krzyżujemy się w tem wytykaniu granic. Oczywista, że ktoś z nas chodzi z jeometrycznym łańcuchem po cudzym gruncie." Далі автор доказує, що тілько в союзі з Польщею і то — характерно для співробітника демократичного жур-

нала — в союзі зі шляхтою польською Україна може надіяти ся красшоі будущини.

Та по думці іншого, ще яркійшого „демократа" польсько-украінського, Зигмунта Мілковського (звісного писателя Т. Т. Єжа) автор повисшоі статі за далеко посунув ся у своіх концесіах для украінського елементу. Чи Поляки несли на Украіну свою польськість, католицизм? Ні, вони несли свободу. Бунти козацькі, то була реакція дичі против цівілізаціі. Украінець. котрий пригорне ся до цівілізаціі і свободи, eo ipso стаєсь Поляком. Украіна може бути тілько польською — або варварською і дикою; полонізація — се властиво цівілізаційна місія Поляків на Украіні. (Słów kilka o Rusi, в тім же журналі Przegląd rzeczy polskich, Paryż 1859, zesz. III, 19).

Як бачимо, в усіх отсих розмовах польських публіцістів богато є навчаючого, та богато й мимо волі комічного. Йім мабуть і не снило ся, що один факт, такий як знесене кріпацтва і визволене люду, від разу і на завсігди розібе йіх мріі про Польщу до Дніпра і посуне єі границі геть-геть по за Припеть і Сян.

Але лишаючи на боці політику ми обернемось тепер до того фольклористичного зерна, що находить ся в повисшій виписці, а іменно до оповідання про те, як Шевченко при помочи зерен пшениці пропагував соціальний переворот. Що є правдивого в тім оповіданю?

Нам здає ся, що хіба той факт, стверджений многими свідками, що Шевченко любив носити в кішенях якесь зерно — пшоно чи навіть овес, котрим закусував після чарки, „щоб продирало", як сам гумористично виражав ся. Все проче рішучо треба віднести до мітологіі.

Та поки стрібуємо докладнійше мотівувати сей свій суд, мусимо замітити, що інший Поляк, сим разом особистий знайомий і приятіль Шевченка, Броніслав Залеский передав нам ще один варіант сего самого оповіданя в примітці до одного листа Шевченкового, писаного до него. Залеский не вагує ся вложити се оповідане в уста Перовського, коменданта Закаспійського краю в часі, коли там пробував Шевченко, чоловіка, що по свідоцтву Тургенева відносив ся до Шевченка доволі гуманно. „Коли вставлювали ся за Шевченком до Перовського — пише Залеский — той оповідав анекдот, що Шевченко бувши в Кіеві професором малярства одягав ся в свитку і заходив до коршем, де збирав ся народ — а мав звичайно повні кішені пшениці. Впровадивши своіх слухачів в добрий гумор розмовою та піснями, винимав зерно і поклавши єго на столі питав, що би се значило? По хвили відповідав сам, що воно означує царя. Дальше довкола него клав ряд подібних зерен і називав йіх міністрами, генералами, губернаторами. Дальший круг творили низші урядники, ще дальший поміщики (obywatele ziemscy), так звані пани. Уложивши се все казав мужикам добре придивити ся тим зернятам, а потім добував з кішені цілу жменю пшениці і засипав нею всі уложені круги, додаючи: „А се мужики, ми! Найдіть теперь царя і генерала і губернатора і пана?" Перовський розповівши се звичайно кінчив тим, що чоловік, котрий забавляє ся такими проповідями — небезпечний і що пустити єго між народ не можна. Се була причина, що

Шевченко помимо дуже численних старань увільнений був пізнійше других.“ (Листочки до вінка на могилу Шевченка — Літерат. наукова бібліот. кн. 6, стор. 49—51).

Що се фантастичне оповідане зовсім безпідставно вложене в уста Перовського, легко зміркувати хоч би з того, що Перовський мусів дуже добре знати, в чім властиво обвинувачено Шевченка і для чого царь так остро покарав его; мусів знати, що Шевченко ніколи не був професором малярства в Кіеві а тілько зістав ним іменований саме перед арестом. Впрочім майже повна ідентичність подробиць і факт, що Залеский писав свої примітки до листів Шевченка по виїзді за границю, в Парижі, може десь при кінці 60-тих років або й ще пізнійше, кажуть нам догадувати ся, що тут польського писателя омилила память (се з ним часто бувало) і що він вложив в уста Перовського оповідане, котре певно колись давнійше вичитав у цітованій нами статі, а може — що не менше правдоподібно — чув від кого небудь прибувшого з України. Що обі повисші версії занадто з собою схожі, а щоб могли повстати незалежно одна від другої, в Кіївщині і в Оренбурзі, що обі вони походять з одного жерела, а властиво що версія Залеского походить, посередно чи може й безпосередно з версії уміщеноі в статі з 1859 року, - се покаже нам порівнане йіх з іншими, старшими версіями сеі революційної легенди.

Що від Поляків ся легенда перейшла в кінці й до Украінців, се не повинно нас дивувати; дивнійше буде хіба се, що вона між ними дуже слабо розширила ся. О кілько знаемо, про неі згадує тілько один Хв. Лебединцїв (Θ. Лобода) в своїй замітці „Мимолетное знакомство мое съ Т. Гр. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія“ (Кіевская Старина 1887, т XIX, стор. 563 и 577). Свої малозначучі спомини д. Л—в „уснастив“ декількома анекдотами, котрі більше характеризують балагурсько беллетристичну вдачу автора, ніж особу і житє Шевченка. Між інчим пише він там, що в августі 1859 р. познайомив ся з Шевченком у Кіеві після его визволеня з аресту. Коли вірити Л ву, Шевченко був арестований „Черкасскимъ исправникомъ Табачниковымъ послѣ извѣстной катехизаціи съ зернами, произведенной Тарасомъ въ какой то корчмѣ въ состояніи невмѣняемости“ (l cit. 569). Як виглядала ся „звісна катехізація з зернами“, Л - в не описує — легко зрозуміти, для чого. Та проф. Огоновський у свойій Історії руської літератури (т. II, 507), не звісно з якого жерела, ось як описує сю катехізацію: „Тарас взяв мякушку хліба і зробивши одну більшу кулю поставив еі на столі та сказав: „Дивіть, дітоньки, се царь.“ Потім скрутив кілька менших галочок, поклав йіх навкруги великоі і пояснював: „Ось царська семья“. Відтак довкола сих кульок поклав ще менші галочки і звістив: „Видите, брати, се генерали-пани!“ Опісля випитував він присутних громадян із наглядної сеі демонстрації. В кінці взяв Шевченко в обі пригорщі жита і засипавши царя, его семью і генералів крикнув: „А ось нарід!“ Ледви скінчив Тарас свою катехізацію, аж ось схопив его жандарм і відвіз его в Мошни, а відтіль відставлено поета в Черкаси.“

Що в сьому оповіданю нема ані зерна фактичноі пра-

в д и, се, думаю, дуже лехко доказати. Після Лебединцева Тарас говорив свою катехізацію „въ состоянін невмѣняемости“, т. є. пяний до безтями; методичність демонстрації, яку рисує проф. Огоновський, при такім стані неможлива. З Чалого (Жизнь и произведенія Т. Шевченка, 141) ми знаємо, що він був арестований д. 20 іюля коло села Межиріча, арестований не в коршмі а трохи чи не на Дніпрі.

Причиною єго арешту був донос з б о к у я к и х о с ь П о л я к і в — після одної версії панків, з котрими ходив на полюванє, а після другої версії одного полюючого панка, з котрого він пожартував. Доносчики винуватили єго не в „катехізації з зернами“, а в богохульстві. (Гл. розвідку М Драгоманова про сей арест в книжечці „Листочки до вінка“, стор. 3—14).*) Інтересно, що й тут по за оповіданєм про катехізацію з зернами несподівано виринають Поляки. Та найліпший доказ неісторичности сего оповіданя маємо в тім, що статя „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“ н а м і с я ц ь п е р е д а р е с т о м Ш е в ч е н к а в Межирічі вже була друкована в Парижі. Автор єї нічого ще не знав про увільненє Шевченка зі зсилки і очевидно писав в тім розуміню, що Шевченко практикував свою пропаганду ще перед 1846 роком Так очевидно розумів се й Залеский, вкладаючи сю легенду в уста Перовського, і тілько геть пізнійше завзятий любитель анекдотів Лебединців пришпилив єї до 20 авг. 1859 року.

II.

(Сахерове оповіданє про промову Сікорського до мужиків у Горожані в 1846 р. і російська переробка того оповіданя. Історична вартість тих оповідань Характер революції задуманої Поляками в 1846 році — переважно патріотичний. Социяльно-революційна, антіпанська пропаганда давнійших польських конспіраторів між польським людом (Гощинський, Маліновський) а особливо між руським. Каспер Ценглевич, єго пісні і „Інструкція для вчителів руського люду“. Літературний первообраз легенди про зерна пшениці. Закінченє.)

В р. 1863 видав у Празі бувший львівський діректор поліції, гофрат Сахер, батько звісного писателя Сахер-Масоха. книжечку п. з. „Polnische Revolutionen, Erinnerungen aus Galizien“. Книжка вийшла безіменно. Автор розповідає в ній з видом знавця, глубоко втаємниченого в галицькі відносини, свої пригоди і враженя з побуту в Галичині в 1831, 1846 і 1848 роках. Та не ограничуючись тими особистими споминами він дає також загальні характеристики людей і подій, оповідає факти і анекдоти звісні єму з наслуху, розвиває свої думки і рефлексії

*) Так само невірною є й примітка проф. Огоновского (op. cit. 507), буцім то Шевченко „сидячи в Черкасах у арешті написав 20 авг. 1859 стихотвір „Сестрі“. Ш-ко був 20 авг. арестований, жандарм завіз его з собою в Мошни, де після Чалого держав его три дни, аж опісля відвіз у Черкаси; значить, Шевченко прибув до Черкас не швидше як 24 авг.

про галицькі відносини, і таким робом мемуари перемінюють ся в політичний памфлет. Властиве історичне зерно тої книжки дуже мале; характеристики автора пристрастні і карікатурні, факти поперекручувані а іноді зовсім фантастичні. Та про те книжка ся цікава й для історика як маніфестація поглядів і сімпатій (а радше антіпатій) цілого круга тої бюрократії, що до 1848 року панувала неподільно в Галичині. Цікава вона й тим, що містить в собі чимало quasi-історичних легенд і анекдотів, котрі повторяли ся в тих кругах і на підставі котрих в значній мірі в тих часах, коли ще не було газет, публіцистики і прилюдної діскусії, вироблювали ся в пануючих сферах погляди і суди про поодинокі верстви і змаганя в нутрі людности Галичини.

З числа легенд, що находять ся в тій книжці, виймаю одну, котра нас тут особливо обходить. Описуючи звісний погром польських повстанців руськими мужиками в с. Горожані коло Комарна д. 21 февр. 1846 р. Сахер оповідає ось що: „Коли конспіратори зібрали ся всі, надійшли мужицькі громади; домінікальні урядники поуставляли їх *в великім півокрузі довкола брами домінікального подвіря. Перед кождою* громадою стояв війт і присяжні тої громади. Перед брамою домінікального подвіря збудована була деревяна трібуна. Довкола неі поставали конспіратори, числом около 60. Комендант Сікорський виліз на трібуну і вивісив на ній польську хоругов, при чім руські мужики голосним воркотанєм проявили свою нехіть. Стоячи побіч польськоі хоругви виголосив відтак Сікорський промову, обернену особливо до селян і обчислену для них, повну фанатизму, драстичних виводів і образів, одним словом, дуже здатну до того, щоб підбурити маси Та вона не зробила зовсім такого вражіня, якого хотів Сікорський. Він зовсім не роздумав, що говорить до чужого народа, а обертав ся до Русинів консеквентно з зазивом: „Bracia Polacy!“ на що мужики раз по раз відповідали: „Ми Русини! Ми Русини!“ Крім того мужики і тут зараз виявили недвозначно свою прихильність до австрійського уряду.

„Між іншим виняв Сікорський з одноі кішені жменю пшениці, а з другоі овес і простягнув обі руки до мужиків. „Погляньте – сказав він, — отся пшениця, се пани, шляхта, державці, панські урядники, а овес, се ви. Так було в старій польській державі і так є тепер під цісарською управою. Пани були і ще є всюди чимось ліпшим від вас. Для того тепер ми робимо революцію, а коли вона удасть ся, то не буде ані панів ані мужиків, а тілько самі польські обивателі“. При тих словах він перемішав овес з пшеницею і кинув зерна у повітрє. „Ідіть тепер і розділіть овес від пшениці! Так і після революціі навіть бог у небі не розпізнає пана від мужика. Всі ми будемо тілько братьми, тілько Поляками, вільними і щасливими“. І се порівнанє — додає Сахер — не зробило більшого вражіня, як оповіщенє про знесенє всіх підданських тягарів і панщини та обіцянка безплатного тютюну і дешевоі соли.“ (Polnische Revolutionen, стор. 183—184).

Навіть не входячи близше в оцінку історичноі вартости сего оповіданя можна би з гори сказати, що воно в деяких важних точках грі-

шить логічною неправдоподібністю. І так люде, що починають повстане — польські патріоти, а Сікорський „стоячи побіч польськоі хоругви“ засуджує польські порядки на рівні з австрійськими. Далі люде, що піднимають стяг повстаня — самі шляхтичі, урядники, офіціалісти, державці, одним словом „пани“, а Сікорський у своїй притчі з пшеницею прямо підбурює мужиків против панів. В кінці і в самій притчі є недоладність. Перемішавши овес з пшеницею дуже легко розділити одні зернята від других; може се автор хотів замаскувати тим, що велів Сікорському кинути зернята в повітре, так що вони мусіли розсипати ся геть по земли; ну, та се оборот незручний, бо тут ходило власне о змішане одних зерен з другими

Сю недоладність відчув по троха російський компілятор і памфлегіст, (також безіменний, Ратч?) автор статей „Польская эмиграція до и во время послѣдняго мятежа 1831—1863“, друкованих в віленськім „Вѣстникѣ Западной Россіи“ і відтак виданих осібною книжкою (Вильна 1865). Я приведу тут дословно єго оповідане для порівнаня з Сахеровим: „Вечеромъ 20 февраля Сикорскій, распорядитель мятежа въ самборскомъ округѣ, прибылъ къ своему пріятелю, управляющему горожанскимъ имѣніемъ Чаплицкому и оповѣстилъ крестянамъ семи сосѣднихъ приходовъ собрать ся въ Горожаны съ косами, вилами и цѣпами; это приказаніе возбудило тотчасъ недовѣріе крестьянъ; потолковавъ между собою они прибыли по требованію. Къ назначенному часу съѣхались туда заговорщики вооруженными; въ дворѣ были постановлены крестьяне въ кружокъ, судьи ихъ и присяжные были выведены впередъ. Среди круга была поставлена досчатая трибуна, на нее взошелъ Сикорскій и развернулъ польское знамя; глухой ропотъ пошелъ между крестьянами; но когда ораторъ началъ проповѣдывать о братской любви, которую они должни питать къ полякамъ проповѣдывать что они составляютъ одинъ народъ, одну семью, тогда крестьяне зашумѣли. „Мы русины, - кричали они, и хотимъ быть вѣрными австрійському императору.“ Сикорскій, приготовивъ свою рѣчь и аргументы заранѣе, не нашелъ что имъ отвѣчать и продолжалъ начатое Онъ наглядно хотѣлъ вразумить крестьянъ, взялъ горсть пшеницы и овса. „Пшеница эта — помѣщики — говоритъ онъ, — а овес это вы крестьяне. Теперь каждый живетъ про себя, а съ новой Польшей всѣ будутъ равны“. Смѣшавъ зерна онъ кинулъ ихъ въ воздухъ „Ну, подите, ищите теперь по снѣгу, гдѣ пшеничныя, а гдѣ овсяныя верна! Всѣ перемѣшались. Такъ будетъ и впредь, поляки и русины будутъ равные братья. Земли вы получаете даромъ, безъ всякихъ повинностей, для всѣхъ соль и табакъ будутъ продавать ся по вольной цѣнѣ.“ Но крестьяне на счетъ зеренъ замѣтили, что все таки отъ пшеничныхъ зеренъ выростетъ пшеница, которую и слѣпый различитъ отъ овса“ (стор 148 149).

Як бачимо, співробітник журнала, котрого девізом була „Историческая правда“, брав свої відомости з жерела, котрому сам не вірив, бо вважав потрібним поправляти і доповнювати єго з власної фантазії, поминаючи вже випадки, в котрих він не розумів німецького тексту, коли нпр. Сахерових „Richter“, т. є. війтів громадських перевернув на

суддів громадських, очевидно не маючи виображеня о тодішнім устрою сільських громад у Галичині.

Але кілько ж є історичноі правди в оповіданю Сахера? — запитає дехто. Скажемо коротко: ані слова, з виємком, розуміє ся, назви місцевости і осіб. Ані Сікорський не був комендантом повстаня, ані селян ніхто не ставив в півокруг, ані не було там ніякоі трибуни, ані ніхто не вивішував польськоі хоругви, ані Сікорський не говорив до селян ніякоі промови, ані врешті промова, котру до них фактично говорено, не мала такого змісту, як наведений у Сахера.

Про різню в Горожані маємо кілька оповідань наочних свідків, а головно оповіданє в книзі Саля „Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846“ виданій в р. 1867 (стор. 230 –233), оповіданє оперте на протоколярних зізнанях увязнених повстанців і мужиків, далі оповіданє Владислава Чапліцкого в его книжці „Powieść o Horożanie“, оповіданє кьсондза Нагліка і т і. З сих оповідань можемо собі виробити докладний плян сітуаціі дому, подвіря, ганку і т. д. Знаємо з них, що головним комендантом рухавки був горожанський мандатор Фердинанд Чапліцкий, а Сікорський тілько привіз єму зі Львова інструкціі. Чапліцкий казав скликати громади, він говорив до них промову, читаючи нібп то указ свіжо укопстітуованого революційного уряду. Вл. Чапліцкий з памяти подав хід думок тоі промови; припускаючи у него які хто хоче недокладности те одно треба признати, що промова була в дусі польскім патріотичнім, без тіни підбурюваня против панів, хоч і обіцювала мужикам увільнене від панщини. Про пщеницю й овес оті автентичні свідки ніде не згадують. Особливо важна тут мовчанка Саля, котрий для повстанців і конспіраторів польських також успособлений не дуже прихильно і певно був би не затаів такого інтересного епізоду, як би був его денебудь найшов у своім матеріалі.

А все таки оповіданє Сахера є в своім роді документ, хоч не історичний, а радше фольклорний. Є се не факт, а легенда, та така, котра сімволічно вображує в собі цілий ряд фактів, а радше змагань, ідей і доктрін, що якийсь час жили в лоні галицько-польськоі суспільности.

Ідеі ті і змаганя прошуміли, та сімвол іх, легенда про соціальну пропаганду серед мужиків при помочи пшеничних зерен лишила ся, жива в устах коли не всего люду, то певних шляхетсько-панських верстов і пришпилювала ся в протягу часу до ріжних осіб: раз до Сікорського, а там і до Шевченка. Що Сахер не виссав собі сеі легенди з пальця, доказує факт еі житя на придніпровій Украіні серед тоі ж польськоі шляхти, серед котроі вона мусіла повстати у Галичині значно вчаснійше. Що Сахер, хоч видав свою книжку в 1863, не зачерпнув отсю легенду з паризького польського журнала, се доказує не тілько те, що покинувши Львів в р. 1849 він на становищі діректора поліціі в Празі а відтак в Грацу мусів геть відбити ся від польського письменства; ще ліпшим доказом є саме его оповідане, таке недоладне та попутане в порівнаню з польською версією. Коли б Сахер був знав статю „O obecnym stosunku Ukrainy do Polski“, то без найменшого

сумніву був би свому оповіданю, а властиво притчи вложеній в уста Сікорського надав натуральнійшу, логічнійшу подобу.

Та коли Сахерове оповідане не є ані видумане ним самим, ані взяте з польськоі брошури 1859 року, то лишає ся тілько одна можливість, що він справді виніс его з Галичини, де мусів чути его ще перед 1848 роком. Що могло дати привід до сформованя такої легенди в тодішній Галичині?

Невдале повстанє в 1846 року попереджене було довгим рядом конспірацій, тайних товариств і агітацій, котрі купили ся головно в більших містах Галичини, в Кракові, тоді ще „вільній республіці“, Львові, Тарнові, Перемишлі, а від часу до часу пускали парості широко по всім краю Конспірації ті поччнають ся майже в сам момент упадку повстаня польського в Варшаві 1831 р., оживлюють ся особливо в рр. 1833—38. В тім році і слідуючих уряд арештує масу людей, розпочинає великий політичний процес, котрий в р. 1841 кінчить ся засудженем 40 людей на смерть. Цісарь уласкавив тих засуджених; тілько деякі з них пішли до тяжкої вязниці в Куфштайні та Шпільбергу. Від тоді аж до прийізду Т. Вишньовського та Едварда Дембовського (1843) було тихо; з прийіздом тих двох емісарів розпочалась нова агітація, що закінчила ся катастрофою 21—25 февр 1846 р.

В цілій тій 15-літній підземній роботі, котрої всі нитки і пружини помимо богацтва матеріалів ще далеко не так вияснені як слід, ішли поруч себе дві течії, то мішаючись разом, то одна одну перемагаючи; течія польсько-патріотична і соціально-революційна. З одного боку в конспіраціях брали участь такі люде, котрим уже тоді, помимо іх молодого віку, могло ходити тілько о відбудованє Польщі, хоч би і зреформованої в демократичнім дусі, люде як Грохольський, Землковський, Смолька, Гуґон Вішньовський, далекі від думок про соціяльний переворот, навіть від думки про надто близьке братанє з простим народом; з другого боку входили до тих товариств і конспірацій і люде іншого крою, як Гощинський, Маліновський, Ценглевич, Госляр і др. — горячі патріоти польські, та при тім революціонери, котрі в шляхті бачили головну заваду до відбудованя Польщі, надіялись того відбудованя тілько через простий люд, і щоб порушити той люд, готові були посвятити шляхту і єі інтереси. Знесенє панщини було загальним окликом усіх тих тайних товариств та конспірацій, та коли патріоти дебатували про сю справу академічно і старали ся виміркувати такий спосіб знесеня панщини, щоб і вовк був ситий і коза ціла, то революціонери йшли зі своіми думками просто між люд, освідомлювали его про его кривди, вказували ему вихід з неі в усуненю шляхти, панів і Німців. Ось деякі факти того рода, виняті з книги М. Саля. В р. 1838 відкрито в Перемишли агітацію, ведену між учениками гімназіальними та клериками лат. дух. семінаріі. Агітатор Иосиф Лясковський хотів оснувати там товариство, котре мало б на меті позискати для повстаня мужиків, що становлять більшість людности і підбунтувати йіх не тілько против уряду, але також против поміщиків, котрі не поділяють поглядів звязку і не хочуть увільнити своіх підданих (стор. 67). В Рудці, бохенського пов. державець Феліціан Болеховський підчас посту 1836 р.

говорив двом мужикам: „Сумно то, що ви як худоба в ярмі мусите працювати, що один має пів світа, а другий не має нічого, що цісарь каже вивозити з краю сіль і в вну. Але вже 20.000 Поляків є на готові, щоб край увільнити. Тоді ніхто не буде робити панщини, а кождий буде працювати для себе". (стор. 68). Лат. парох в Радаві Гнат Зелінський в день св. Валентина 1837 р. мав казанє, в котрім малював ярко горе мужиків, тягарі податкові, побір рекрутів і відбуванє панщини і кінчив візванєм: „Скиньте ярмо, порвіть кайдани і встаньте на волю!" (стор. 70) Д. 5. дек. 1837 підчас ревізії у Юліяна Горошкевича найдено апарат літографічний; на плиті був рисунок: чотири галицькі мужики з ріжних околиць узброєні в коси, а під тим рисунком вірші в руській мові такого змісту: „Доля мужика, яку єму готують цісарь і поміщик, се голод і неволя. Весь свій вік працює мужик кроваво з усеї сили, а прецінь мусить терпіти голод. Єго тіло покрите лахами, а за то цісарь і пани вбирають ся в золото, як коли б чоловік не був чоловікови рівний Але вже з хмарою прилетів огнистий орел до всіх народів, щоб їх сповістити, що огонь і смерть упадуть на цісаря і на панів. Готуйте коси, бо близький конець неволі, близький час, коли будете працювати тілько для себе, а не для своїх ворогів." Сі вірші уложив сам Горошкевич і відлітографував на замовленє емісарія Кульчинського 72 примірники, щоб їх роздати мужикам Крім сеі пісні він укладав і інші в тім роді, а Кульчинський їх розширював (стор. 70).

Та найінтереснійша для нас з того погляду була діяльність Каспра Ценглевича і ми при тій фігурі зупинимось троха довше.*) Каспер Ценглевич походив з убогої польської шляхетської сімї, родив ся 6 янв. 1807 в Городенці, кінчив гімназію в Самборі а потім у Львові у Домініканів, а опісля перейшовши на універсітеті львівськім дволітній (обовязковий для всіх слухачів) курс фільософії (рівнозначний з нинішніми семою і осьмою клясами гімн.) віддав ся студіям права, котрі й скінчив літом 1830 р. Прямо з універсітету він пішов на практику судову до Самбора, відки ще того самого року его перенесено до Старого Міста. Коли в падолисті 1830 р. вибухло в Варшаві польське повстанє Ценглевич в маю 1831 через Кольбушову перебрав ся за Вислу, що становила там австрійську границю і в Варшаві вступив до кінної артілерії По упадку повстаня враз з недобитками корпуса Рожицького прийшов до Великого князівства Краківського, де его інтерновано. Позаяк тих повстанців, котрі признали ся, що походять з Галичини, відставлювано шупасом до місця їх приналежности (в тім самім корпусі був і пізнійший історик Август Бельовський), Ценглевич сказав, що він конгресовяк. Єго держали в арешті чекаючи на російський конвой, але Ценглевич сам не хотів чекати і при помочи Юліяна Горошкевича, перебраний в хлопську сорочку і полотнянку втік з під варти. Єму удало ся перед урядом зовсім затаіти свою воєнну екскурсію і опять вернути

*) Дані виймаємо з єго біографії, друкованої в „Gazecie Narodowej" 1886, N. 227—233 (Kasper Cięglewicz, żywot, prace i cierpienia), доповнюючи їх оповіданєм М. Саля.

на судову практику в Старім Місті. В р. 1834 волинський емігрант Гнат Кульчинський, з котрим Ценгл. познайомив ся в Ріпневі, заохотив его писати пісні для люду. „U nas lud jest ruski — говорив Кульчинський, — a więc dlań trzeba ruskiej poezji, prostej, przystępnej dla pojęcia gminnego . Ценглевич оповідає о собі, що вродивши ся на Руси знав добре руську мову; вірші его писані по руськи зовсім того не потверджують. Написав він їх не богато „Против панщини — пише в своїй автобіографії — написав я руською мовою пісні: „Затужім“, „Рекрутка“, „Вандрівний“, „Молитва“, „Czerwon-Kohut“, а надто прозою по руськи „Інструкція для вчителів народа руського“, також против панщини.“ Список сей в усякім разі не повний. В альманаху „Noworocznik demokratyczny, rok drugi, 1843 Paryż“, стор 298—304 надруковано три вірші Ценглевича, а між ними є два не згадані в повисшім списку. Ті вірші, се „Затужім“, „Знайте біду вашу“ і „Косарі“.

Надто з устноі передачі звісні міні вірші „Далі, братя, в руки коси!“ і „Доки Німець псами їхав“, а в „Зорі“ 1886 р. надрукував я з автографу Ц—ча его любовний віршик руський: „Неси мене, дуй конику, чотирма вітрами!“ Надрукована тамже (також з устноі передачі) під іменем Ц ча пісенька „Орав мужик край дороги“ (парафраза пісні народньоі, з антіпольським вістрем) певно не его роботи. Автор его житепису в „Gaz Narodowej“ так пише о тих віршах: „Многі тямлять тілько вражінє того вогню, тоі непоборимоі сили, з якою Ценглевичеві вірші тягли уяву і духа до новочасних, скрайних ідей. Не були то діла штуки і не для пестощів форми писав їх автор; він радше кидав їх як революційні маніфести, як громи на утиски могучих, підбурюючи до бунту против неволі політичноі і суспільноі. Поет не входив у жадні компроміси, не зважав чутливо ніяких „народових“ властивостів“, що чесно понятим патріархалізмом лагодили неволю і гнет люду *); малював зло яркими фарбами, пересадно, не тілько як зле, але як дивовижне, огидливе, і не бачив нічого крім брутальноі сили для зломаня насиля“. Та ми замісць дальших характеристик наведемо виривки з тих віршів — нехай читач сам собі з них виробляє поняте про мову і характер поезіі Ценглевича.

В пісні п. з. „Затужім“ читаємо:

Ой роле ж бідна, кервавизно моя, чому ти не моєю?
За тебе роблю, за тебе плачу, не зову тя своєю.
Панський лан щодень, тебе що тиждень гірким потом зливаю,
За тебе що рік, за тебе ввесь вік як віл в ярмо впрегаю.
За тебе мій отець, я ще молодець, за тебе-сь ми мучили,
За тебе мій дід, за тебе мій прадід як воли все робили.
І я тягну як віл що но маю сил, — ані тя відробити!
І подушне даю і плачу що маю, ані тя відкупити.
Ой пане ж мій пане, коли ж того стане, колиж тому годі?
Пусти нас з панщини, пусти нас з данини, пусти нас в свободі!

*) Про сей патріархалізм читай статю д. Заневича.

Твердіі каміні на зимноі ріні тай сльозами пітніют;
І скали твердіі, і скали зимніі здроями сльози ліют.
А ти, то паня! чоловік як я, а нищо тя не взрушит!
Ти так матір мав, ти так груди ссав, — сльоза тебе не скрушит!
Піт ся виливає, тіло розпадає аж до крови живоі;
Від нужди нашоі, від муки гіркоі не змякнут груди твоі.
Панок люльку курив, чоло захмурив. „Що ви хочете, хами?
З вашоі панщини, з вашоі данини ділю ся з цісарями.“
Що пан не здре, цісар забере нам сиротам бідненьким.
Пани з нас кафтани, цісари сорочки друт з добитком цілeньким.

Пропускаємо далі уступ про рекрутчину, а подаємо тілько закінчене сеі вірші, котре особливо в східній Галичині, де пан а Поляк в розуміню люду — сіноніми, мусіло робити троха чудне вражіне:

Ви сьте, Поляки, нашіі свояки, били ся з цісарами;
Ой ви ся били, щобисьмо віджили, стали ся вам братами.
Ви нас од панів, ви від цісарів хотіли сте відбити,
Ви то панщину, ви здеранину хотілисте згубити.

Вірша „Знайте біду вашу“ написана складом коломийки:

Коби бути зазулицев, до вас бим, братоньки,
Крилми всюда від хатоньки летів до хатоньки.
Під віконцем на вербі бим сів, жалібно кував,
Вашу нужду як день так ніч ревно виплакував.
Кобим в ночи був місяцьом, проміньми в тихонці
До ваших бим бідних ступав хат через віконці;
Став бим вашу нужду в ухо через сон шептати,
І проміньми груди ваших дітей опасати.
У снах бим йіх учив, щоб вже у колисці сами
Заплакали над собою в біді і над вами.
Кобим соньцем був яроньким, проміне тепленьким
До серденька вам стрелив бим, там ся перебив бим;
І плачем бим голубиним заводив в сердонька,
Як над мертвов матенькою заводжує донька.
Коби бути вашим тінем, ніс бим вам у сліди,
Ніс бим всюда перед вами образ вашой біди.
А тот образ так кервавий, як Христос розпятий,
Що на крижу мусів гірко за людей вмерати.
Кобим був ваш ангел сторож, вам бим розум зливав,
Щосьте люде, не худоба, у снах бим вам співав.
Вам встаючим, лягаючим, небес голосами
Співав, щосьте сини божі; ангелів братами.
Дня кождого і години і кождоі хвили
Вам казав бим, щосьте громи нещасть си знадили.

Що властиво значить ся остатня стрічка, я не розумію. Може ті „громи нещасть“, котрі показані в пісні „Косарі“, що мала співати ся на нуту Падурового „Гей козаче в імя бога!“ На сю нуту уложений був також Шашкевичів „Болеслав під Галичем“ і друга вірша Ценглевича „Далій, братя, в руки коси!“ Ось ті „Косарі“.

Загорів світ. Миру! Миру! На чарняву ручу час!
Дзвін посмертний царів, панів застогнає вічний раз.
Хто від землі локоть взріс — до кіс! до кіс! до кіс!

Задуднiют степи, гори від вільности голоса;
Меч і огонь на ворогів, громи скличем в небеса.
Миру, встань, до щастя-сь взріс! До кіс! до кіс! до кіс!

Нехай вічне пропаде, хто нам пута уковав,
Хто нам працю і доробок аж до тіла рабував!
Нуж скатіну в огня стіс! До кіс! до кіс! до кіс!

Де невинних лялись сльози, ріки юхи потечут,
Де бряжчали наші пута, спіси, коси забряжчут,
Світ закриє стали ліс. До кіс! до кіс! до кіс!

Годі більше панувати, кого мечом досягнем,
Кому пімсту за неволю, косу в груди заженем.
Далій, миру! Ворог біс помертвіє з блиску кіс.

Він в свободі з хлостов в руці тебе, миру, забував,
Бось сам долю, вільність свою щастю єго дарував.
Нуж скатіну в огня стіс! До кіс! до кіс! до кіс!

Гурра, миру! Синє небо голос щастя розібє!
Гори, степи задуднiют, пекло страхом завиє!
Вільним будеш правом кіс! До кіс! до кіс! до кіс!

Що ті кроваві поклики не найшли відгомону серед руського люду, сему причиною не була певно та безвладність та консервативність руського мужика, про котру говорить біограф Ц—ча, а швидше те, що вірші Ц—ча для мужика мусіли бути задля своєі дико-мішаноі мови і фразеологіі зовсім темні, а поклик „до кіс!“ не будив у нас ніяких косинєрських традицій, а радше виглядав на невинне „а кіш! а кіш! а кіш!“ Що се справді так, на се маємо доказ: ані одна з висше наведених пісень не перейшла в уста нашого люду; ба навіть та публіка, в котрій вони колись були популярні, заховала в памяти тілько „Косарів“, тай то в устній традиціі значно перероблених. Найпопулярнійшою ще (звісно, також не серед мужиків) стала ся єго пісенька „Далій, братя“, з котроі тут також наведемо деякі куплети:

Далій, братя, в руки коси!
Лях нам красний приклад дав.
Вже вольности брнят голоси —
Довго Русин, довго спзв!
Далій, хлопці, на врага!
Гурра-га! Гурра-га!

Ми ся цілий день мозолим,
Ти податки від нас дреш;
Лиш як ми тя ту підголим,
То плюгавий Німче вздреш.
Далій хлопці і т. д.

Руська земля наша мати,
А наш отець со небес;
Всі Славяне суть нам брати,
Тілько Німець то є пес.
Далій хлопці і т. д.

Не забереш нас в рекрути,
Не поженеш в чужий край,
Бо ми вмієм коси кути, —
Утікай же, утікай!
Далій хлопці і т. д.

Лях нам хоче братом бути,
З Ляхом, братя, з Ляхом враз!
А не буде навіть чути,
Що пси Німці були в нас.
Далій хлопці і т. д.

Найцікавійше в тій пісні місце, де покликає ся до словянського почутя Русинів Як на іронію власне сей куплет увійшов у склад руської, кроваво-антіпольської пісні, котру в 1846 році в часі різні хтось зложив і розширював між людом руським в сяніцькім повіті (про се гляди мою статю в Колмярівській збірці).

Пропускаємо інші пісні Ценглевича, що не відносять ся до его антіпанської і антінімецької проповіді. „Кожда з тих пісень — каже справедливо его біограф, – була в тих часах готовою зрадою державною. Про йіх друковане не могло бути ані мови, та вони ходили по краю в численних відписах. Горячі патріотки переписували йіх по ночах, дрібненьким письмом, воронячими перами, на малих карточках, щоби йіх як найлекше перевозити в сховках. Многі замісць зрадливого паперу повірювали йіх нехибній памяти, і таким способом вони ширили ся в тодішніх патріотичних кружках.“

Про дальшу долю Ценглевича скажемо коротко. Відбувши в Старім Місті практику судово-цівільну він перейшов до Самбора на практику судово-крімінальну і був там 1833—34. Там впли-

вав на молодіж гімназіальну в дусі своїх тодішніх поглядів. Коли 1834 виїхав до Львова, молодіж та під проводом Михайла Попеля утворила революційний звязок. Хлопців поарестовано в р 1837, а з ними і Ц-ча та Ц-ч здужав, опять при помочи Горошкевича, втекти з поліційного арешту. „Jako pieśniarz czerwono-ruski“ він пішов тепер між люд і вештав ся майже цілий рік по краю. Дуже жаль, що про сю свою вандрівку в свойій автобіографії він не згадує а н і с л о в а. Видно, що єго діяльність між людом зовсім не підходила під єго пізнійші польсько-патріотичні а навіть шовіністичні погляди, що панують в тій автобіографії. Зловлений 30 дек. 1838 він був засуджений на 20 літ тюрми в кріпости і вийшов на волю аж в р. 1848. Разом з польськими делегатами був на зїзді словяньскім у Празі, де завзято виступав проти Русинів. В тім році він опублікував цілий ряд віршів і статей під псевдонімами „Baltazar Szczucki“, „Iwan Kawećkyj, kowal z Towmacza“, „Pielgrzym Bazyli“. Розбір усіх тих творів не входить у програму сеі статі. Від 1848 р. щез Ц-ч зовсім з поля публичного житя. Вмер в сент. 1886 р.

Ми навмисно лишили на боці ще один твір Ц-ча, а іменно єго „*Інструкцію для вчителів руського народа*“, написану по руськи, прозою і також против панщини. Сам Ц-ч в свойій автобіографії нічого не говорить про єі зміст; послухаймо, що про неі пише Саля (стор. 71—72). „При арестованю Ц-ча в Деревлянах пов. золочівського найдено при нім дуже вже зужитий зшиток, що містив „Інструкцію для вчителів руського народа“, написану по руськи, в свойім роді майстерно; в ній були вказані способи, як треба звільна доводити руських мужиків до ненависти против цісаря, дідичів і духовенства. Що пропагандісти демократичноі науки особливо старали ся підкопати довіре руського народа до духовенства і малювати те духовенство яко знаряди неволі, плачені цісарем, се був цікавий знак того, що серед руського духовенства, котре доси в революційних заходах брало участь на рівні з латиньским, від недавна мусів наступити зворот, що побудив гнів демократичних верховодів. Ценглевич звичайно цілими днями і ночами пробував серед мужиків в Деревлянах і околиці; єго любили як приятеля народа; до краєвоі президіі приходили доноси, де описувано єго дар переконуваня мужиків, котрий мав бути такий сильний, що поривав і найрозважнійших“.*) В прочім „Інструкція“ Ц-ча сильно ходила по руках. Поліція найшла єі у Львові у надзорця сторожі фінансовоі Станіслава Цимборського, котрий дістав єі від свого колишнього товариша шкільного Алойзія Доманського. Цимборський признав ся, що читав єі кільком стражникам, скопіював єі і екземплярі дав стрільцям граничним Мараморошу і Ґерґеру. Стрілець граничний Стоковський одержав сю інструкцію безпосередно від Доманського. В іюлі 1839 найдено сю інструкцію між іншими революційними письмами у Генрика Губіцкого, сина поміщика з Накваші (здаєть ся, що Ценглевич влюбив ся був у сестру того Губіцкого); Губіцкий сказав, що більшу часть тих письм дістав від емісарія Мочульського.

---

*) В сім місці д. Саля троха фантазує. Як би були прийшли такі доноси, то поліція певно була б арештувала Ц-ча, котрий впрочім пробував у Деревлянах яко ковальський челядник і працював у кузні.

Дивна річ, що помимо такої популярности ся „Інструкція“ Ц-ча доси полишила ся зовсім незвісною всім тим, що писали про ті часи. А прецінь текст єї був би важним документом для зрозуміня псіхольогії тих часів, для вияснення тих способів, якими тодішні пропагандісти бажали піддвигнути люд, тай ще, nota bene, пропагандісти польські — руський люд. Міні здає ся, що я віднайшов ту Інструкцію. Є се рукопис без титулової картки, зложений з 42 карток малесенького формату, в шкіряній оправі, похожий на той, котрий Шевченко носив за холявою, писаний гарним почерком, дрібним письмом і польськими буквами, а підписаний датою „Lwów, 21 lipca 1840“. Коли б се значило, що книжочка ся тоді була скомпонована, то, звісно, се промовляло би рішучо проти авторства Ценглевича. Але правдоподібно є се дата переписаня книжечки. Сам текст, уложений ломаною русько-польською мовою і бундючним, ніби біблійним стілем, дуже нагадує мову і стіль віршів Ценглевича. Рукопис находить ся в бібліотеці Оссолінських N. 2972 і поміченний в інвентарі назвою „Listy ruskie“.

Не прості се листи! Зміст рукопису становлять 5 уступів названих *листами; по інтенції автора се „листи до миру, до людей від віку* тяжко працюючих і гнетених неволею царів і панів.“ Перший лист починає ся ось так: „Приятелі! Був-ем в миру, бачив-ем его, як би велколюда слабою ниткою спутаного, а котрий хтів бути вільним. Хтів бути накармьоним, а не чув в собі сили до зірваня слабоі нитки, котра го вязала. Бачив-ем того велколюда учуняного, алеж на его очі закиняно чорну повлоку, щоби не бачив, де іти має і що робити. На остаток, як мимо заслони глянув і уздрів промінь світла, так довго перед очима его заслоняний, пішов на вандрівку. Алеж дороги не був свідомий, питав ся про теє ідучих, куда би міг зайти до щастя і вільности?“ В тій вандрівці здибав короля, котрий завів его в неволю, опутав, а після невдалоі проби „велколюда“, щоб отрясти кайдани, король враз зі своіми слугами-панами закував его в кайдани і вкинув до темного льоху. Лист 2. Автор бачучи се вибирає ся в дорогу, щоб шукати помочи і поради для „велколюда“. Іде насамперед до панів, та ті, звісно, відправляють его ні з чим. Лист 3. Автор удає ся до попів і просить йіх: „Ратуйте мир, бо є в неволі, і здоптані права, які йім Христос дав. Ходіт зі мною до крат вінзіня (sic!), зломемо запори, а мур неволі в груз розвесемо.“ Але попи зовсім не те сказали, чого автор надіяв ся. „Права наука Христа — сказали вони — то давні діі. Ми визнаємо нині права костела, которі нам наказуют слухати короля, панів і папи римського. Тіі платят нам і тим продалисьмо правду, а від них дісталисьмо фалш і добрий бит“ і т. д. Лист 4. Автор іде між вояків і порушує декого з них, але йіх було мало. Лист 5. Тілько під мужицькими хатами автор находить щиру гостинність і співчутє для своєі думки — увільнити „велколюда“. По сих листах слідує далеко довше вияснене йіх аллегоричного значіня. Автор широко і з погляду історичного невірно виясняє початок народньоі неволі, а далі так каже про себе: „Братя! бачете з другого листу, що сут люди в нашім краю, суть то Ляхи, що працюют для того (народнього) щастя. Маймо надію! Але кількох, кількапастох того не зробит, тілько мусят до себе

прибирати більше. Єден з них, котрий написав тих 5 листів, шукав по світі поцтивих людей, а там довідалисьмо ся, звідки можна мати надію". Надіючи ся з часом в цілости опублікувати сей цікавий твір польсько-руськоі пропаганди, ми не будемо подавати єго дальшого розбору, а тілько приведемо єго закінчене, котре чень пояснить отсю придовгу дігрессію, яку ми зробили від легенди про пропаганду соціальноі революціі при помочи зерен на поле історіі галицько-польських конспірацій.

„Виставмо собі тилько царя на троні, а в коло него міністри, князі, урядники і гинший слуги, которі запродали правду, і шпігуни і некоторій пани, слуги і приятелі царскі, а докола всіх ми братя, ми мир! ми люде угнетеній! з приятелями, братами, апостолами нашими. Як бисьмо всі крикнули: до меча! до коси! і до ножа! як бисьмо ся всі стиснули до купи, що би ім там було в середині? О братя! ми страшнійшій як саме пекло! Трасет ся цар перед нашою силою. Алеж тихо! Ще раз упоминаю: прийдут до вас люде, може і знакоміті ваші, будут вас научати і читати слова моі. Вірте ім, научайте дальше знакомих, а коли ударит година, станут всі, що воювали для вільности нашоі. Крикнем: Преч неволя царская і паньская! і підемо за людьми, которі нам вказуют дорогу до щастя і вільности. Господе допомагай! Амінь."

Можемо сміло сказати що се остатне слово польськоі соціально-революційноі пропаганди, найдальша границя, до якоі вона дійшла. Та заразом чи не пригадує ся фантастична картина того викладу пшеничноі аллегоріі, котрий ми стрічали вложений в уста Шевченка? Концепція та самісінька: на верху царь, понизше него міністри, далі пани і слуги, а геть в низу мир спертими лавами Картина готова, лишаєсь тілько єі зробити наглядною яким небудь способом. Чи хто справді робив се при помочи зерен пшениці, чи тілько устний переказ під вражінєм отсих слів Ценглевичевоі Інструкціі скомпонував таке укладане зернят, се питанє, на котре я, судячи по суперечностях, які є в ріжних варіантах сеі легенди, склоняв ся б дати радше негативну, ніж потверджуючу відповідь. В усякім разі се здає ся міні певним, що батьком літературного первовзору сеі легенди є Ценглевич, котрий таким способом, при помочи устноі єі вандрівки, несподівано і досить дивоглядно входить у звязь з польськими поглядами на Шевченка.

Та чи справді ся звязь така несподівана та дивоглядна? Ценглевич і Шевченко! Польський шляхтич, що кличе руського мужика до кіс, до кровавоі пімсти за своі кривди, до брутальноі різні і руйнованя, не вказуючи єму при тім крім туманного „щастя" („миру, встань, для щастя-сь зріс!") ніякого ясного ідеалу, та все таки в серці маючи ту надію, що з кровавих руін, з хаосу справленого вибухом якісь чудодіі „Ляхи" зможуть якимось таємничим способом збудувати нову Польщу на руській земли — і український крепак, що на своіх плечах переніс увесь тягар тоі доживаючоі неволі і з під того тягару здужав продерти ся до ясного світла науки та свободи духовоі, котрий „голову схопивши в руки дивував ся, чому не йде апостол правди і науки" для єго рідного народа, котрий хоча й росказував про криваві

події пімсти народньої, руін та пожарів, то все таки ані на хвилю не забував, що се „батьки наші помилялись“ і остерігав внуків перед такими помилками! Що може бути спільного між такими двома появами і яке значінє може мати перенесенє гайдамацько-руйнуючих ідей польського шляхтича на українського поета? Я думаю, що певну псіхологічну ідіосінкразію тут лехко виказати і зрозуміти.

В інтересній казці Віктора Гюго про Пекопена і Батільду находимо такий уступ. Лицарь Пекопен у своїй вандрівці по світі попадає в те місце, де чорт громадить усі грішні душі з цілого світа, щоби відтак, спакувавши їх у великий мішок з верблюдової шкури, завдати їх собі на плечі і махнути до пекла. Власне він навантажив отак свій мішок і взяв его на плечі, коли побачив Пекопена. Єму замануло ся дістати і его душу і він шепнув свому товаришеви, щоб незримо взяв каменюку і з гори пустив єі на лицаря. Та Пекопен, котрий удавав, що спить і чув сі слова, раптом схопив ся і вихопивши меч шпигонув ним чорта в плечі, а сам відскочив на бік. В тій хвили впав з гори величезний камінь, що мав убити Пекопена, і відбив чортови пяту — і від тоді чорт кривий на ногу. Та не досить того. Своім мечем лицарь продіравив чортівський міх і всі душі крізь ту діру пурхнули на волю, полишивши в місі всі своі гріхи. Ті гріхи, чорні як смола, силою натуральноі атракціі пристали до чорта і враз зі шкурою приросли до него на віки, — і від тоді чорт ходить горбатий. Щось подібне стало ся й з отсею революційною легендою і Шевченком: чужий гріх силою натуральноі атракціі (мужицький поет мусить бути й демагогом!) приріс до него в понятю польських шляхтичів і патріотів.

Ми бачили, що пропаганда Ценглевича і єму подібних в тім часі зробила була велике вражінє серед польськоі шляхти. Що вражінє те не мусіло бути корисне, на се маємо деякі немаловажні докази. Сам Ценглевич у своій автобіографіі, писаній геть пізнійше, цілковито промовчує про ту пропаганду, а діяльність свою серед молодіжи силуєсь показати як патріотичну, польську. Та ми знаємо і з інших жерел, що тодішня шляхта добре розріжнювала патріотізм від пропаганди соціяльного перевороту в дусі „Інструкціі“ Ценглевича, через різню та пожари. Не довго перед катастрофою 1846 року Красінський остерігав польських пропагандістів:

Lecz nie nęcić polski lud,
By niósł szlachcie polskiej mord!

А шляхта галицька, поступаючи консеквентно, прямо кликала австрійську поліцію, щоб арестувала демократичних емісаріів і не допускала їх до краю (Wiesiołowski, Wspomnienia z r. 1846. Lwów 1868, стор. 50). І сам Ценглевич швидко, мабуть ще в тюрмі і в кріпости, прийшов до зрозуміня, що така пропаганда різні та пожару до ніякоі свободи, до ніякого щастя не доведе. В р. 1848 він являєсь уже основно виліченим із ідей своєі „Інструкціі“ і з свого характеру „pieśniarza czerwono-ruskiego“. Від тепер він є тілько Поляком, польським патріотом, а коли ще раз вертає до справи руськоі, то тілько на те, щоб у брошурі подіктованій крайнім польським шовінізмом відмовити тій справі всякого права на істнованє. Єго „Rzecz czerwono-ruska“

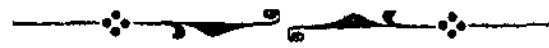
се правдивий арсенал найріжнійшого оружя против Руси: і лінгвістика і етнографія і історія і традіція і державне право і ніби-цівілізаційна місія — все тут порушено, щоб доказати, що Русь галицька то невідлучна часть Польщі і по за рамами Польщі не має ніякоі раціі істнованя. Руська мова для него не більше як „powiatowszczyzna“, котра може собі жити, але не може мати претензіі до витвореня осібноі літератури і освіти. Інтересно, як Ц-ч виражає ся в тій брошурі о своїй власній червоно-руській письменности. „Червонорущина не має літератури такоі, яку має польщина, а має тілько пісні народні і пісеньки Падури. Вводити еі до шкіл значить опізнювати просвіту. Хто не знає, як то тяжко в руській повітовщині висказувати своі думки, нехай спитає мене, бо я в ній працював; а прецінь же лекше в повітовщині написати пісеньку, ніж викладати якусь науку. Але чомуж я писав руською мовою пісьні і „вказівку (інструкцію) для вчителів руського народа“? Що до пісень, то я хотів писати людові пісеньки, котрі б приняли ся в устах мого люду, а через те вплинути на єго духа. Має люд руський пісні народні; я хотів єму підсувати інші, писані в тім самім дусі; та дарма, я не осягнув ціли. Швидше поет здужає написати найвеличнійшу оду, ніж людову пісню. Я вважаю написанє такоі пісні за найвисший доказ поетичного майстерства. Так само й пісеньки Падури дуже гарні, а все таки не перейшли в люд, видко, що писані не зовсім в дусі пісень народніх. Вказівка писана по руськи на те, щоби вчитель (значить — пропагандіст) зараз мав під рукою потрібні руські вирази (*певно такі як „велколюд“, „вінзінє“, „криж“ і т. п.!*) ширячи ідеі нашоі будущини. Але я не писав нічого в тій цілн, щоби творити самостійну мову.“ (K. C i ę g l e w i c z, Rzecz Czerwonoruska 1848 roku. W drukarni Ossolińskich, стор 2).

Лишаючи на боці те розумне слово, яке Ц—ч сказав про пісні народні, ми звернемо увагу тілько на ту скромність, з якою він говорить про свою „Інструкцію“. Вона мала ширити між руським людом „pomysły naszej przyszłości“! Дивно тілько, що він так пильно вистерігав ся сказати троха докладнійше про еі зміст. Та ба, се єму було не на руку — не задля руськоі мови, котрою написана була „Інструкція“ (мова ся, як ми бачили, була страшенно підмішана полонізмами), а задля різунсько-гайдамацьких еі ідей. Виступаючи против Русинів Ц—ч може бажав по трохи зрегабілітувати себе в очах польськоі шляхти. І справді се єму удало ся. Він дістав місце в маєтку шляхетськім і вмер на ласкавім хлібі у шляхтича. Але революційна легенда, що на основі єго інструкціі витворила ся була ще перед 1840 роком, не загибла. Відірвавши ся від особи Ценглевича вона, можна сказати, літала в повітрю, чіпаючи ся мов павутинє раз сего а раз того діяча. Еі прикладувано до Едварда Дембовського*), приложено до Фердінанда Чаплїцкого, мандатора з Горожани, а в кінці пришпилено й до Шевченка. Се дає нам міру не талантів, не заслуг, не ідей тих людей, але міру

*) Я чув устно оповіданє того рода, де обширно говорить ся про Дембовского, звісно, речі легендарні а не історичні. Щось подібного є і в оповіданю пані Ебнер-Єшенбах „Der Kreisphysikus“.

тоі ненависти, з якою володарі придніпрянськоі України гляділи на кріпака, одного з тих битих та неволених Грицьків, Кузьмів і Тарасів, котрий дійшовши до розуму і до слова взяв ся по свойому малювати козаччину, Січ і гайдамаччину. Такий чоловік в понятю польських шляхтичів міг мати тілько одну ціль — різати, міг мати тілько такі ідеали, які вони знали з Ценгєлвичевоі Інструкціі і з єго пісень. Такий чоловік мусів бути одним із тих фатальних „учителів народа руського“, про яких говорив Ц—ч, мусів поступати так, як такому вчителеви було слід — і маємо готову логічну і псіхологічну основу, на якій повинна була до Шевченка прилипнути польська революційна легенда. Виплывом тоі самоі ненависти було й пізнійше домаганє маршалка та підмаршалка шляхти кіівськоі в р. 1861, щоб усі твори Шевченка і Куліша поконфіскувати і не допускати до рук народа. Excusez du peu! Про закони Мапу тоді вже, розуміє ся, не було й мови. Тілько в яких 10 літ по похороні Шевченка і по похороні кріпацтва Поляки здобули ся на спокійнійше і більше безсторонне оцінюванє Шевченка.

Іван Франко.

Про Румянцівський музей у Москві.

Ще торік здобув я листа од пан. Ів. Франка, де він мене просить написати до „Житя і Слова“ про Румянцівський музей, єго історію, коллекціі, бібліотеку, рукописі і т. і. Десь певне в Галичині мало-хто навіть знає про істнуванє Рум музея, а на Вкраіні знов мало-хто має про него докладні звістки (певно що виключаючи декільки вчених людей). Тим то я залюбки роблю те, чого бажав д. Франко. Тільки ж, як Румянцівський музей є багата скарбниця скарбів, гай, річ природна, не можна про все росказати в межах журнальноі статті, то я оглядатиму тільки те, що просто стосуєть ся до Вкраіни та до старо руськоі літератури. Хто б захтів довідати ся про все більш і докладніш, того я одсилаю ось до яких книжок:

1) Описаніе рукописей Румянцевскаго музеума — А. Х. Востокова. Петербург, 1842.

2) Отчетъ по московскому публичному музею, отъ времени основанія его до 1-го января 1864 года, представленний Н. В. Исаковымъ. Пет. 1864. Ст. 178.

3) Отчетъ Московскаго публичнаго и Румянцевскаго музея за 1865 годъ — генерала Левшина. Извлечено изъ „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Пет. 1866. Ст. 42.

4) Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольскаго. Изданіе Московскаго Публичнаго и Румянцевскаго музеевъ. Москва. 1870. Ст. 64—467 (петіту).

5) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. музеевъ за 1867—1869 г. Москва 1871. Ст. 247.

6) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. муз. за 1870—1872 годы. Москва 1873. Ст. 163.

7) Отчетъ Моск. Публ. и Рум. муз. за 1873—75 г. Москва 1877. Ст 151.

8) Отчетъ і т. д. за 1876 -1878 г. Москва 1879. Ст. 162.

9) Отчетъ і т. д. за 1879—82 г. Москва 1884. Ст. 159.

10) Путеводитель по отдѣленіямъ иностранной этнографіи. I. Собраніе Румянцовскаго Музея. II. Собраніе Московскаго Публичнаго Музея. Москва. 1885. Ст. 94. Долучено план музея.

11) Отчетъ і т. д. за 1883 - 1885 г. Москва. 1886. Ст. 147.

Дальших справоздань у мене нема під руками. Ще деякі жерела я вказуватиму далі.

а) **Рукописи. Старопечатні словянські книжки. Бібліотека.**

Румянцівський музей названо так по єго основникові, графові Миколі Петровичеві Румянцеву, що був „государственним канцлером". Граф дуже зацікавлював ся старо-руською історією та словесністю, коло него гуртувала ся ціла громадка тодішніх корифеїв российськоі науки (між ними назвемо Бантиш-Каменського, Калайдовича, Востокова), і от задля потреб тієі громадки граф зібрав цілу коллекцію старих рукописів та рідких книжок словянських.

Року 1828-го, вже по смерти графа Миколи, брат Сергій вчинив так, як бажав покійник, а саме — оддав усі братові коллекції в казну, вкупі з будовою, де вони містили ся. Так був заложений Румянцівський музей. До 1861 року музей був у Петербурзі, де тимчасом зростала Імператорська Публична бібліотека, що зробила ся краща од того музея. Через те 1861 року Румянцівський музей перенесли до Москви, де він став підвалиною для Московського публичного музея. Від тоді він і досі знаходить ся в Москві.

З початку в музеі було 810 рукописів, 28 744 печатних книжок, 1.695 медалів грецьких, римських та східніх, 12,491 предметів мінералогічних, декілька мармурових статуй, декілька картин, 170 предметів етнографічних. (З усього того порозростались тепер самостійні, великі одділи). Найбільшою дорогоцінністю були там рукописи, та про них багато розводитись нема чого, бо вони вже добре обслідовані мабуть чи не з усіх боків: адже вони лягли підвалиною до всіх перших студій над руською давниною. Найперше місце займають священні кодекси. Тут є аж 4 списки старого Завіту (що, як відомо, трапляють ся в наших бібліотеках не часто); всі вони XV — XVI в. Є 2 Євангелії л XII в., 4 з XIII в, 7 з XIV в. Між списками Апокаліпсіса є один мабуть чи ненайстаріщий од усіх, які відомі — з XII в., з толкуванєм Андрія Кесарійського; цікавий і чеський Апокаліпсіс з толкуванєм на чеській мові XV—XVI в. Між богослужебними книгами є рукописи з XIII в. писані на пергамені. Велику вагу мають манускріпти с

*

перекладами писань св. отців, як ось ці: 1) найдревніщий між звісними пергаменовий список Ліствиці Івана Ліствичника, XII в. 2) пять списків того самого твору XIII—XV в 3) Шестоднев Іоанна Екзарха, з XVI в. Сюди ще відносять ся: пергаменовий Ізмарагд XIV в., Маргарит 1530 р., Златоуст 1523 та 1555 р. і багато других збірок. Між Кормчими книгами дуже важні списки XIII в. та XV в. Цікаві історичні твори: 6 прологів, що між ними є одни (за цілий рік) з XIII—XIV в.; Патерик скитський 1570 р.; дві Палеі з XVI і XVII в; 9 хронографів, що з них два з XV в., один писаний у Пскові 1494 р. дуже багатий на апокріфічні статі. Споміж списків орігінальних руських творів кидають ся в вічі: Патерик Печерський з XV в.; богато творів Кирилла Туровського та Григорія Цамблака; 60 житий руських святих; а надто багато є творів московського періоду. Чимало є рукописів з мінятюрами, між ними знаходить ся вже згаданий Шестоднев Іоанна Екзарха Болгарського з XVI в. з малюнками „Сотворенія міра", та церковний устав 1608 р. з образами святих, — всіх образів у йому більш од 380, є і образ св. Кирила Первоучителя (що стрічаєть ся дуже рідко): се дорогоцінний рукопис для історіі нашого іконописаня. З новіщих рукописів згадаймо тільки Адамовича (Глухівського протоєрея) похвальні слова, промови, оди й кантати в честь імператорів: Петра I., Анни Івановни й Павла та ще в честь графа Румянцева-Задунайськогоі. Між рукописами несловянськими більшина найновіщі списки; з орігінальних цікаві латинські грамати князя Івана Освєцімського про 5000 марок своїй жінці (пергаменова), та короля Владислава князеві Дмитрові Друцькому на подаровані маєтки (теж пергаменова). Про восточні рукописи не казати му нічого, цікавих одсилаю до Bulletin Scientifique T. I, N. 20 (опис академіка Fraehn'a). Печатних словянських (кирилицьких) книжок зібрав Румянцев не багато, та між ними є дуже цінні: 1) Біблія Скорини (Прага 1517—1519 р.), 2) Венецький Молитвослов з орнаментами на полях 1547 р. (Nb. був у музеі ще й Венецький Служебник 1519 р., що вважаєть ся за першу словянську книжку друковану в Венеціі, та другий з 1554 р; обидва примірники виключено по наказу міністра народньоі просвіти в 1845 р. та вже за Олександра II. придбано другі примірники натомісць; 3) Островська Біблія 1581 р. 4) Острозький збірник (О вѣрѣ единой) 1588 р. 5) Молитвы повседневныя 1596 р. (Вільно).

Скоро музей перейшов з Петербурга в Москву, він швидко почав прибільшувати ся І от незабаром він придбав велику коллекцію масонських книжок, рукописів, актів, листів і т. і. покійного графа Сергія Ланського, що був останнім гросмейстером Петерб. Провінц. ложі. Коллекція ся дуже важна й дорога, та ми на ній довго спинятись не можемо, скажемо тільки, що тут є багацько й апокріфічних книжок старо і новозавітних. Запримітьмо, що опісля до музею приходило багато других масонських книжок та речей не тільки россійських, а й усяких (польських теж), так-що вони становлять окремий відділ.

Тоді саме А. С. Норов оддав за невеликі гроші музеєві свою бібліотеку, що складала ся з 14.000 томів, а 1869 року завіщав те, що призбірав опісля. Норовська бібліотека найперш усього важна рукописами грецьки-

ми, як от: 1) Грецька псалтирь, писана гарним Александрійським полууставом IX в., на пергамені, в 8-ку на 318 стор. Список — один з найстародавнійщих по всій Европі. Норов купив єго в Каірі. 2) Євангелія писана на білім, тонкім пергамені, гарною скорописсю X в, в 4-ку, ст. 455. Тут є розмальовані образи євангелистів на золотім грунті і чимало золотих орнаментів. В початку рукописи посланіє Евсевія до Карпіяна та т. зв. канони Евсевія. Сими двома манускріптами могла б пишати ся хоч-яка бібліотека. Та є ще й другі рукописі та книжки дуже замітні напр. 3) Уривок з Псалтирі IX в. на грецькій, сирійській та арабській мові. 4) Поліглоти Хіменеса і Вальтона 5) Перше видане грецькоі бібліі Альда 1518 р. 6) Перше видане Нового Завіту Еразма Роттердамського. 7) Первопечатний московський Апостол 1564 р. 8) Апостол львівський 1574 р. 9) Євангелія Віленська 1575 р. 10) Острозька первопечатна Біблія 1581 р., що вже була в музеєві й раніш. 11) Біблія польська 1563 р. кн. Радзівілла 12) Напрестольна Євангелія Мамоничів. 13) Євангелія учительна Калліста, видане еп. Балабана 1606 р. 14) Послѣдованіе постригу двою, Супрасль 1697 р. 15) Псалтирь, писана польськими літерами, церковно-словянською мовою, правописсю українською, з XVII в. Багатий у Норова і одділ писань св. отців: Григорія Богослова, Василія Великого, Йвана Златоуста, Й. Дамаскина і др., - все грецькі рукопис. IX, X і XI в. Унікат — повна збірка орігінальних творів еретика Джордано Бруно, що вважались загубленьми, в 4 ку, 185 ст. Докладний опис сего замітного памятника, так само як і взірці єго почерків див. в каталозі бібліотеки А. С. Норова. СПТ. 1868, ст. 165 і д. Одділ подорожів по Святій землі дуже повний у Норова; тут є Боніфацій з Рагузи, що єго Ріттер не знайшов у жадній бібліотеці европейській (див. Erdkunde, Palästina). Велика Норовська коллекція грецьких та римських классиків складаєть ся з найкращих видань, найчастіще з principes Історія північних народів (єсть найповніща в світі Atlantica Рудбека, що повніща навіть од Стокгольмської), історія Візантійська, классична література европейська, я найначе італіянська, і ще другі галузі науки — всі чудово репрезентовані в тій бібліотеці. Нарешті треба ще згадати про арабський рукопис, переклад повісти про Варлаама та Йосафата на арабську мову, 1707 р., з мальованими мініятюрами. Про цю бібліографічну рідкість є докладні звістки в Bulletin de l' Académie Imperiale des sciences de St Petersb., t. IX, NN 20—21

В кінці 1863 р. московський купець С. Большаков продав музеєві дуже дешево гарну коллекцію (210) рукописів свого батька, що був книгарем і бібіотекарем, та ще й од себе дарував 50 добрих рукописів Вся коллекція — словяно-руська з XVI—XVIII в., хоч також трапляють ся, напр., Євангеліі з XIII та XIV в. Притягають до себе увагу „Книги пѣвчія“, себ то рукописі на крюкових нотах, а по часті і на ленійних, або на тих і тих вкупі. Таких книг у Большакова 24, вони обіймають собою майже повний круг старого церковного співу. Деякі з тих книг — на нотах дворядкових і трирядкових (двоголосні та триголосні); рукописів останнього розбору трапляєть ся по бібіотеках не богато. Найбільше в Большакова рукописів богослужебних та житій

святих московських. Чимало є творів російських духовників, та нам цікавіще почути про от-такі: 1) декільки списків катехізису Лаврентія Зізанія, 2) Проскінітарь Арсенія Суханова, 3) Алфавитъ духовный Ісаії Копінського, 4) Вѣнецъ вѣры Сімеона Полоцького, 5) декільки рукописів з духовними стихами та віршами, деякі з поміж них з нотами крюковими та лінійними. З світських творів важніщі: 1) Повість про 7 мудреців з XVII в. 2) Римські діяня (Gesta Romanorum) з XVIII в. 2) Александрія — декільки списків, 4) Люцідарій, 5) рідко трапляючий ся лічебник, список XVIII в. пз. „Доброхотный вертоградъ" (потім музей придбав ще кілька єго списків. Найважніщими придбанями з коллекції Большакова вважають ся рукописі з мінятюрами. Йіх є 18, а найкраща — житіє Миколи Чудотворця, десь певне виготована по царському наказу (Івана IV); тут є над 400 роскішних, скусних малюнків. Один з апокріфів, одданий Большаковим пізніш, цікавий тим, що представляє важні доповненя до печатних єго варіантів (порівн. напр. „Пам. Отреч. Литер." Тіхонравова II., 361 та „Отреч кн." А. Пипіна 154); зветь ся той рукопис — Северіана Гевальскаго Шестодневъ и Лѣтовникъ Георгія инока, відносить ся до 1459 р.

Рівночасно музей збогатив ся подарунками звісного архімандрита Амфілохія, що пожертвував музеєві коло 60 рукописів, найбільше з XV в. Змісту вони переважно богослужебного, а задля нас найцікавіщі: 1) Ефрема Сирина Паренезисъ (114 казань) з XV в. 2) Александрія з XVIII в., а вкупі з нею Исторія о кіевскомъ богатырѣ Михайлѣ сынѣ Даниловичѣ, Исторія о князѣ Петрѣ и королевнѣ Магиленѣ і др. Опроче багато-дехто жертвував музеєві по скількись або й по однім рукопису, і таким чином музеїв скарб зростав тай зростав. Ген. Севастьянов оддав сюди свою бібліотеку рукописів на громадський вжиток, вдержуючи за собою доживотне право власности. З єго словянських рукописів цікаві: 1) Пятикниже, Ісус Навин, Судді і Руѳь, сербськоі рецензіі, писані на бомбіціні*) полууставом XIV в. Древніщого рукопису немає ніде, рівночасний — пергаменове Пятикниже в бібліотеці Троіцько-Сергіівськоі Лаври (коло Москви) 2) Збірка житій святих та похвальних слів з XIII в., середньо-болгарськоі рецензіі; тут є й апокріф про смерть Авраама 3) Два палімпсести, один — слідована псалтирь, по зошкрябаному латинському письму, другий часловець, писаний по зошкрябаному письму словяньському, обидва з XIV в. 4) Збірник рідких апокріфів, сербськоі рецензіі, полуустав XV в. Тут між інчим є Видѣніе Исаіи, Громовникъ, Молніенникъ, Лунникъ, Колядникъ, апокріфічне житіє Йова, хожденіе ап. Павла по муках. З грецьких манускріптів Севастьянова цікаві: 1) Пергаменовий пареміійник, скісним уставом IX в. (що вже переходить, значить ся, до скорописі), важний за-для досліду пареміійників словянських. 2) Пергаменова Євангелія 1044 р. писана грубою скорописю, з нотами для читаня єі. 3)

*) Бомбіціною зветь ся папір навощений та до того мабуть бавовняний, як показує самий пень слова (βόμβυξ, татарське бумбуї. звідкіля рос. „бумага"). Зрештою ще й досі не знають, чи справді перший папір робив ся з бавовни, а не з льону.

Дві другі Євангеліі теж з XI в. Окрім того в тій коллекціі є ще чимало важних грецьких богослужебних книжок з XII –XIII в., невидані промови Ефрема Сирина та найстаріщий список XIII в. устава Савви Єрусал. Між старопечатними словянськими книжками Севастьянова вкажемо.*) 1) Соборник (празнична минея), друкований в Венеціі 1538 р., з 35 гравюрами. 2) Угроволоський служебник з XVI в. 3) Угроволоська Євангелія з XVI в., дуже недоладнього словянського письма й друку. 4) Два примірники Євангеліі, друков. в Білограді 1552 р 5) Цвітна тріодь Скадарська 1563 р., 6) Октоіх — Венеція 1537 р. 7) Служебник венецький 1584 р. Ще є в бібліотеці Севастьянова багацько замітних листків з візантійськими мініятюрами та один аркуш грецького манускріпту V – VI в. (Апостол). Цікава єго історія. Другі листки сего Апостолу знаходять ся в бібліотеках Паризькій, Петербурській Публичній, Московській Синодальній, тай дуже шанують ся, бо рукопис один з найстаріщих по всій Европі. До 1218 р. сей рукопис (цілий) був на Афоні в бібліотеці Лаври св. Панаса, а згаданого року бібліотекар, чернець Макарій, що впорядковував бібліотеку лаврську, вжив сего рукопису на оправу до других книжок; потім ті книжки порозходили ся з Афонськоі гори по Европі Ще ж Севастьянов передав музеєві дорогоцінний глагольський памятник — словянський бревіар 1443-го року, писаний глаголицею хорватською (подовгуватою, квадратовою). 500 аркушів на 2 стовпці. Хто знає, як мало є памятників західньоі глаголиці отакоі давности, той зміркує, яка се дорогоцінність. (Див. L Berčić, Chrest. glag. 1859, XXII.)

Бібліотеками не специяльно старословянськими засипали Рум. музей з усіх боків, так що к 1864 було там уже 125 000 томів. В значній мірі в великій пригоді стала тут тая обставина, що найщедріщих жертвувателів імператор нагороджував ордерами. Деякі жертвувателі давали просто гроші до роспорядимости музеєві. Всякі інституціі российські засилали до музея своі виданя. Всякі книжки, які друкують ся в Россіі од того часу, неодмінно йдуть туди по одному примірникові.

Оповідаючи хронологічно, я мусів би теперечки згадати про рівно-

---

*) Щоб читач міг орієнтувати ся у вказівках, ми нагадаємо історію церковно-словянських друкарень Найперша печатна книга — Краківський Осмогласник 1491 р. Далі йдуть юго-слов. друкарні Венецькі (Часослов 1498), Чорногірські (Цетинський Октоіх 1494 р. і Псалтир 1495). Угроволоську Євангелію друковано в 1512 році. Друкарня д-ра Скоріни була спершу в Празі чеській (Біблія 1517—19 р.), потім перенесла ся до Вільна Перша московська друкарня — 1564 р. (Апостол). Вигнані з відти печатники позакладали друкарні в Заблудові, Львові, Вільні й Острозі. В XVII в. бачимо друкарні в Стокгольмі (Лютеранський катехізіс 1628 р.), в Євю й у Кіїві, (ще раніш) в Могилеві, Чернигові, Уневі, Дермані, Стрятині, Почаєві і в др. южно-руських містах. В 1696 р. надруковано словянську граматику в Оксфорді, а рівночасно Петро Великий заводить слов. друкарню в Амстердамі, де друкує вже й гражданкою. Друкарень XVIII. в. вже багацько. Варто завважити, що в Рум. музеі є теперички трохи чи не повна коллекція старопечатних слов. книжок, що коли еі самому оглянути, то історія словянського книгопечатаня так і вріжеть ся в память.

часний зріст других відділів у музеі, а саме: а) красні скуства і класичні давности, б) доісторичні, християнські й руські давности, в) Дашківський етнографічний музей, г) відділ чужоземськоі етнографіі, мінералогічний кабінет, е) галерія российських (і вкраінських) діячів. Та щоб не плутати, я сим разом казатиму тільки про рукописі та книжки, а про другі відділи в музеі напишу в дальшій книжці „Ж. і Слова".

Між придбанями 1865-го року найцікавіщими показують ся орігінальні юрідичні акти і грамоти історичні, що подарував звісний археограф П. Муханов. Більшина йіх з московського періоду, та є й южно-руські XIV—XV віку, поміж ними польсько-руська грамота Свидригайла Литовського 1438-го року; а всіх звиш сотки. Пергаменові грамоти — з печатками оловяними, папірові з печатками з чорного та червоного воску. Та куди богатшим скарбом було те, що прийшло 1866 року: я маю на думці бібліотеку В. М. Ундольського. Покійний Ундольський, дуже добрий палеограф і бібліограф, збірав бібліотеку вважаючи не на те, щоб книжка або рукопис були тільки рідкі: найпильніщу увагу покладав він на те, щоб памятник був „говорячий". Так, звісно нам, що до 1701 року (до заведеня гражданки) словянських старопечатних книг налічують коло 1300 назв; тільки ж коли ми виключимо звідти книжки богослужебні та повторні виданя, то зостанеть ся всіх заголовків 300, в тім числі небогослужебних 250. Отож Ундольський знаючи все цеє не купував рідкоі книжки, як що було на світі таке саме еі видане, тільки другоразове і дешевше; коли ж книжка була мало того, що рідка, а ще й важна з наукового погляду, от тоді він не жалував хоч би й яких грошей Самих рукописів (словяно-руських) в его збірці є над 1350 (а до того часу в Рум муз. було рукописів до двох тисячів з половиною). Очевидячки міні доведеть ся сказати про сю скарбницю зовсім побіжно. З списків святого письма скажемо про Старий Завіт, що, як звісно, стрічаєть ся по бібліотеках дуже не часто, а надто в цілости. Отже бібліотека Ундольського має по-при 20 других списків один повний з XV в., писаний раніш од Геннадієвоі редакціі, а через те містячий у собі богато важних одмін; таким способом се унікат в цілім словянськім світі. Уривків з Старого Завіту, до того дуже давніх (з XIII, XIV в.), є тут чимало. З списків Нового Завіту найважніщий з XI в. юго-словянський; важний ще й переклад Євангелії Епіфанія Славинецького з 1674 р.. унікат. Памятники церковного права: сербський Номоканон 1305 р.; греко-римське право, переклад Еп. Славинецького, тексти первісний і виправлений (звичайно трапляють ся тільки виправлені списки) Відділ богослужебних рукописів містить у собі між інчим найкращий список нотноі крюковоі граматики Олександра Мезенця з XVII в. З коллекцією пасхалій Ундольського не рівняєть ся жадна друга. В відділі перекладів творів св. отців нам цікаво побачити Маргарит Новий або вибірка з писань Івана Золотоуста в перекладі кн Курбського, білоруського полууставу XVI в., Лієтвиці Рая XIV та XV в. (1412). Між руськими духовними творами: Григорія Цамблака з XVI в., Іларіона Київського з XV—XVI в, Феодосія Печерського з XVI в., Арсенія Сатановського з XVIII в., Артемія, колишнього Троіцького ігумена, що

часто вважаєть ся за еретика, посланія проти Симона Будного, видавця протест. катехізму, з XVI в. — се унікат, дуже важний для історії боротьби православія з реформацією на Вкраїні; Лаврентія Зизанія катехізіс з XVI в., Захарії Копистенського Палінодія, рукопис новітний; Просвітитель Литовський з XVII в., „Библѣя малая“ 1660 р. свящ. Григорія Дмитрієвича, писана подільським нарічем у Шаргороді; Симеона Полоцького Вінець віри, списки з XVII та XVIII в: Зерцало Богословії Кирила Транквілліона з 1679 р. Російських роскольницьких (старобрядчеських) рукописів є в Ундольського сила; крім того в музеі є в загалі богато творів сего розбору.

По церковній історіі загальній є: Палеі, Літописець Димитрія Ростовського і др, гарні списки XV—XVII в. По руській церковній історії: 6 списків Печерського Патерика з XVI в., 1644 р. і др.; один з XVIII в. містить гарні мініатюри і план печер; Житія святих — чудова коллекція. Звісно, як добре обмальовують житія святих побут церковний, манастирський, родинний, громадський, та яку мають вагу для етнографії й історії. Правда, житія ті — найбільше великоруські. Таку саму вагу мають численні сказанія про чудотворні ікони (є в Ундольського між інчим про Ахтирську, Печерську). Між світськими рукописами всі дуже важні. Як у других одділах так і в тім ми вкажемо тільки дещо. По світській історії: багато списків хроніки Григорія Амартола з XV в; руські хронографи з XVI в.; Начальні літописці, переважно північної редакції: князя Курбського історія Івана Грізного, листуваня з ним, з кн. Острозьким і др. також переклади з Гваньїні та Стрийковського — два рукописи з XVIII в.: „Описаніе о козакахъ запорожскихъ, сочиненное отъ инженерной команды“, два списки з XVIII в. З географії: кілька перекладів з польського, XVII в., подорож (1570—1584) в Єрусалим князя Миколи Радзівілла Христофора, воєводи Віленського, з XVII в. В юридичнім оддилі: списки Руської Правди полууставом і скорописю, з XVI в.; Статут Литовський, писаний білоруською скорописю XVIII в.; в тім оддилі є багато цінних рукописів з періоду московського. З рукописів філософських: „Бесѣда двоє“ Гр. Сковороди. По медицині: народній великоруський лічебник з XVII в., що його цікаво порівняти з українськими; крім ліків є тут багато примов, молитов, поради господарські і т. і. Між рукописами філологічного змісту цікаві: Грамагика т. зв. І. Дамаскина в перекладі Йвана Екзарха, кілька списків з XVI--XVII в.; Граматика Л. Зизанія, список XVII в. з друкованого виданя 1596 р. Що до бібліографії словяно-руськоі, то Ундольський сам зложив чимало каталогів многих книгохранилищ, та деякі є й орігінальні, дуже важні, як ось: Каталог бібліотеки коряжемського манастиря (в Вологодщині) 1615 р. 2) Універсальний каталог Моск. Синод. бібліотеки 1679 р., 1727 р., Катерининого періоду, 1819 р. і др. 3) Троіцькоі Лаври 1795 р. Найбагатший і найцікавіщий оддил бібліотеки рукописів Ундольського — староруська література, де є, напр. бродячі повісти: Повість Арріана, бывшаго раба Епиктита философа... о Александрѣ гречестѣмъ царѣ, полуустав XVI в.; Александрія псевдо-Каллістена, 10 списків з XVII в.; Книга, глаголемая Троя, з XVII в.; Повѣсть дивна о Динарѣ ца-

ревнѣ з XVII в.; Сказаніе о Акирѣ Премудромъ з XVII в.; Стефанитъ и Ихнилатъ, два списки з XVII в.; Зрѣлище житія человѣческаго, переклад Вініуса з 1674 р., списки XVII—XVIII в; Дѣянія Римскія з 1724 р.; Приклады изъ Зерцала Великаго з XVII та XVIII в; Повѣсть о седми мудрецахъ, три списки XVII в.; Книга глаголемая Фацецы или жарты, 1778 р.; Сборникъ увеселительныхъ повѣстей и притчей, писании сіллабічними віршами, з першоі половини XVIII в. До сего одділу йдуть і лицарські романи, як от, про Аполлона Тирського, Королевича Брунцвіка, Бову, Петра Франкського, прекрасну Мелюзіну і т. і.. з XVII і XVIII в Сюди ж відносять ся й орігінальні руські (північні і южні) повісти Скажу коротко, що більша часть творів, про які згадує Пипінів „Очеркъ лит. исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ та які обнародувані Тіхонравовим та Костомаровим, є в бібл. Ундольського. З памятників схоластичноі літератури нам цікаві: Сімеона Полоцького „Гласъ послѣдній царя Алексѣя Михайловича“, XVII віку; збірка псальм (33) XVII віку, найбільше чисто вкраінських по мові; те ж з XVIII віку (41 пс.); псальми з Риемотворноі Псалтирі С. Полоцького на нотах, далі 35 псальм і патріотичних віршів украінських з XVIII віку; дві збірці псальм і патріотичних віршів украінських на нотах, з XVIII-го віку. Як матеріал мало прослідженний дуже важні в коллекціі Ундольського з б і р н и к и, що відбивають у собі ярко й наглядно духовні інтереси наших предків. Ті збірники, що обертали ся в старім руськім письменстві, можна поділити на два ряди: такі, що мають який-такий означений, певний зміст (четьі-минеі, торжественники, Златоусти, соборники, цвітники, Златоструй, Измаград, Златая цѣпь і т. і, а так само й канонічні збірки: канонники, молитвослови і т. і.) і ті, що не мають якихсь означених меж, збірки ріжнобарвного змісту, без заголовків навіть. Таких збірників бувало більше, ніж перших; і в Ундольського йіх є аж 200, а перших 30. Про перший сорт збірок Ундольського я вже потрохи згадував; додам ще хіба, що йіх в музеі по 10 і більш редакцій. Що до других, то про них розписати ся неможлива річ, бо довело ся б детально повідати про пістрявий зміст кожноі збірки.

Ще ж Ундольський зібрав і печатні словянські книжки. Коллекція єго книжок, як я вже згадував, складала ся так само дуже сістематично. Таким чином в єго книжній бібліотеці ми бачимо напр. чудовий сістематичний збір книжок св. Письма, починаючи з відомоі Библіі Острозькоі 1581 р. аж до видань Біблійного Товариства, такий самий збір писань св. отців (переклади) та памятників літератури церковно-історичноі; найважніщі видання богословського письменства, найпаче орігінального (полеміка, канонічні твори, проповіді і т і) як раніш од Петра I. так і зараз після Петра; замітна збірка книжок учебних та з світськоі літератури, напр первачок словянського друку — Шестоднев краківський 1491 р. (Швайпольта Фіоля) *); Просфонима или при-

*) Бібліографи зовсім не знають ніякого краківського Шестоднева, гл. Каратаевъ. op. cit. Додамо, що Фіоль видав у Кракові 5 книг і всі вони помічені 1491 роком, так що ми й не знаємо, котра з них первачок I. Ф

вѣтъ митрополиту Кіевскому и Галицкому Михаилу Рогозѣ (Львів 1591), Граматика Львівських спудеів (Львів 1591); Острозький „Апокрисисъ" Христофора Бронського 1597 р; Василія, свящ. Острозького „Отпись на листъ Ипатія Поцѣя", Острог 1597 р.; Молитвы повседневныя, Вільно 1602 р; незвичайно рідка „Книжка о образѣхъ, о крестѣ, о хвалѣ Божіей", о молитвѣ святыхъ" і т. і. Вільно 1602 р., первопис кіївськоі „Книги о вѣрѣ"; Мелетія Смотрицького словянська граматика, єдино-звісний примірник з вихідним аркушем 1618 р., з деякими одмінами од видания 1619 р. в Євю; Лаврентія Зизанія Катехізіс, печатаний у Москві 1627 р., видане не випущене в світ а через те велика рідкість; Слово Петра Могили: Кресть Христа Спасителя, Кіів 1632 р.; Игнатія Оксеновича Казане на погребеню кн. Иліі Четвертинського, Кіів 1641 р; Кіівська лицева (ілюстрована) біблія з 174 гравюрами, 1645—1649 р.; Молитвословъ Ефимеріосъ, Вільно 1651 р.; О сакраментахъ, Кіів 1657 р.; Три слова Лазаря Барановича, Новгород Сіверський 1675 р; Вопросы Еллино-россійскіе, 1715 р.

Такі богацтва, як коллекція Ундольського, затемнюють те, що прийшло до музею зараз опісля. Та таки й незабаром (1868) музей здобув „Русскія Вѣдомости" з часів Петра Великого. Галичане не зміркують мабуть ваги такого придбаня, коли я не скажу, що не вважаючи навіть на всякі урядові пильні заходи, досі ще не одшукано комплєту сих Вѣдомостей, сеі найпершоі россійськоі часописі.

Тогож таки 1868-го року музей купив дуже дешево найкращі рукописи з антікваріату Піскарьова, що тоді був помер а єго добро призначили до ліцітації. Запримітити треба, що Рум. музей, як інституція правительственна, скрізь має першенство й привілегіі, так-що він повибирав потрібні рукописи ще перед ліцітуванєм. „Каталогъ (докладний опис) славяно русскихъ рукописей, пріобрѣтенныхъ Музеемъ послѣ В. Д. Пискарева" видано 1871 року, а я, як і скрізь, торкну ся тільки дечого найцікавіщого. Отже там є: Слідована Псалтир з XVI в.— з малюнками (птиці, звірі, страховиди, людські постаті і т. і.) — першорядноі ваги задля історіі руського скуства; св. Сільвестра та преп. Антонія (брата Григ. Богослова) Истолкованіе о Св. Троицѣ, з XVII в. тут є згадки про Словян, жерело Несторовоі етнографіі; торжественник з XV та XVI в., де між інчим є два списки житія Бориса і Гліба, память кн. Владимира та житіє Димитрія Прилуцького (список найстаріщий між звісними); збірник писаний полууставом (до 1548 р.), де є й уривки „отъ тайныхъ Еноховыхъ книгъ", „Бесѣда трехъ Святителей", кілька сказаній про Соломона, „О чудесныхъ птицахъ и рыбахъ", „Преніе живота со смертію" і т. і; Хронограф руськоі редакціі до 948 р, писаний у Москві 1485 р., зложений по хроніках Амартола та Малали, з розряду т. зв. „еллинських літописців"; хроніка Стрийковського з XVII в; збірник з XVIII в (з першоі четвертини), де є Прокламація тур. султана до козаків 1678 р. та йіх одповідь; роскольницький збірник Петрового часу, де є: Голубина книга, Слово объ Акирѣ Премудромъ, гадательна псалтирь під заголовком: „Псалтирь толковая" — сей апокріфічний памятник трапляєть ся дуже рідко; Діалектика Іоана Дамаскина в южноруському перекладі, українська скоропись XVII в.;

гарна коллекція лічебників з XVII в.; Александрія сербської редакції з XVII в. Між Піскарьовськими печатними книжками важні: Венецькі видана (Октоіх 1537 р., Праздничная минея 1538 р., Часловець 1566 р., Служебник 1570 р.); Московський первопечатний Апостол 1564 р., Стрятинський Служебник з друкарні Ѳ. Балабана 1604 р., Кирила Транквілліона „Перло многоцѣнное“, Чернигів 1646 р.: Философія Аристотелева М. Козачинського і Гр. Щербацького, з додатком генеалогії гр. Розумовських, Львів 1745 р; Краткій Катихизисъ историческій, на слов. і польській мові Макарія Нероновича, Почаїв 1756 р.; Ѳомы отъ Кемписъ о подражаніи Христу, вид. Ігн. Біленевського, Почаїв 1764 р

З прибутків 1768 року ще спиню ся над деякими рукописами та книжками дрібніщих коллекцій, дарованих музеєві од різних осіб, як ось: сербські богослужебні рукописи, Євангелія, Апостол, требник і інчі з XIII в. та XV в.; Цетинська псалтир 1495 р, на думку Шафарика найрідкіший тай найпишніший памятник словянського книгопечатаня за цілу его історію; Венецькі видана богослужебних книжок XVI в., що доповняють серію других церковно словянських Венецьких видань, які були в музеї раніш; чимала коллекція (26) богослужебних нот, зібрана кн. Одоєвським, що був великий знавець церковного співу. Переважно вона складаєть ся з рукописів, та є й книжки, як от Львівський Ірмологій 1700 р., що довго вважав ся найпершою нотною словянською друкованою книжкою*, Ірмологій Почаївський 1794 р., Октоіх московський 1772 р. — Е. Бецький (видавець Молодика") дарував коллекцію автографів, де ми бачимо напр проповіді Лазаря Барановича, листи его до І Галятовського, его ж польський вірш, Котляревського оду Сафо, листи Квітки, Харківські байки Гр. Сковороди, его ж листи 1785 р., его Діалогъ или Потокъ Змиинъ, „Перекоти-поле“ Квітки, его ж „Основаніе Харькова і др. — Основник Харківського універсітету В. Н. Каразин теж назбірав богато українських документів, як от: універсали Мазепи, Скоропадського, папери Милорадовича, Ломіковського, листи Полуботка, кн. Куракина, А. Безбородька, гр. Завадовського, листи Сковороди Дуже цікавий збір подібних документів прийшов і після В. Анастасевича напр.: українська поема минулого століття „Разговоръ Малороссіи съ Великороссіей“. Неустроєв пожертвував Slowakisches Wörterbuch von Procopius. med. doct. aus Zakolitz (рукопис) та деякі книжки Супрасльського видана. Мабуть чи не найцікавіщою для нас Українців буде згадка про рукопис з XVIII в. — український переклад Псалтирі на народню мову. Нарешті згадаю ще про рукопис XII в.: служба св. Віллігізові, архіепіскопові Майнцькому, на лат. мові (опісля єі видав В. Ґерьє в Москві).

К 1867 зробили в музеї й виставку. Рукописі були розложені по столітям, починаючи з XI в. Те саме зробили з словянськими книжками, розложивши їх групами по хронологічному порядку заведеня друкарень

---

*) Доки не одшукали Супрасльського видана 1697 року „Послѣдованіе постригу въ малый иноческій образъ“. Книжка теж є в Музеї.

у Словян. Бібліотека книжокъ не церковно-словянських звісно, зростала далі, як мовляють, не днями, а годинами. Докладніше оповідати про неі не буду.

Дуже щасливим був для музея 1870 рік, коли він придбав бібліотеку І. Я. Лукашевича. Вона складала ся з книжок церковної печати, словянських рукописів, архіву українських актів, що призбірав славнозвісний історик Маркевич (сюди ж стосуєть ся й коллекція молдаво-волоських грамот,) з книжок гражданського друку (за часів Петра I) та ще деяких. Найважніщий одділ перший, де є над 800 дуже рідких видань тай саме таких, що доти в музеі йіх було не доволі: то книжки з дрібних та бродячих українських друкарень XVI—XVII в. та з друкарень закордонних. Тут є нпр. Краківські виданя Святополка Фіоля 1491 р.: Часловець, Тріодь постная та Тріодь цвітная (всего вкупі в тій першій словянській друкарні було пятеро видань, та ті другі були в музеі й передше); Цетинські виданя друковані з наказу Чорногірського воєводи Юрія Црносвича 1495 р.: вже згадувана Псалтир, що єі так вихваляв Шафарик, та Октоіх — більше видань там і не було; найстаріща друкована Євангелія, друкована коло того самого часу мабуть у Семиграді Бігнером з Брашева; Венецькі виданя з друкарні основаноі і піддержуваноі Словянином, воєводою Божидаром Вуковичем, десь певне з 1519 р., а далі єго сином та другими, — тепер у музеі, здаєть ся, є всі 33 книги, які видано в Венеціі; дуже рідкі сербські виданя першоі половини XVI в.; Угро-волоські виданя, і врешті Южно-руські. Що до сих остатніх, то скажу загально, що з тих скарбів, акі є в Рум. музеі, дуже добре можна пізнати нашу рідну літературу в XVI та XVII в. І так поміж Лукашевичевими книгами є: книга о священстві св. Івана Золотоуста, Львів 1614 р. з додатком статі: „Соборъ въ богоспасаемомъ градѣ Вильнѣ бывшій генваря 7117 г.; „Верше“ на Різдво, на Степана, на Вас. Вел., Львів 1616 р з гравюрами, з підписом Памви Беринди; Кирилла Транквілліона Учительна Євангелія Рохманів 1619, з посвятою княгині Вишневецькій, 2 е виправлене виданє; Апостоли та Євангеліі друковані в вандруючій друкарні Павла Домжива-Лютковича 1620 року в Угорцях (самбірського пов.); Парамиѳіа, сирічь утѣшительныя мольбы, Кіівське вид. 1634 р., — вони потім увійшли до Требника П. Могили; Требник 1635 р. з друкарні Угроволоського воєводи Матвія Басараби, в Довгім Полі, — перше волоське виданє друковане (Т. Вербицьким, Кіянином) черенками спроваджеными з Руси, унікат; також є й другі тамошні виданя, теж унікати; Договоръ или постановленіе съ войскомъ запорозкимъ, Кіів 1659 р.; Галятовського Ключъ разумѣнія, Львів 1663 р.; єго ж „Небо новое“, два виданя 1665 р. у Львові; знов І. Галятовського Души людей умерлыхъ; Требник друк. в Євю 1637 р. унікат; Молитвословъ друк. в Уневі 1679 р. Митром Кульчицьким, унікум; рідкий львівський Требник 1682 р., унік.; теж унік. Акаѳисты и каноны и проч. спасительныя мольбы, Кіів 1686 р. з предмовою до чительника та з образками; знов унікат: уневський Молитвословъ повседневный 1695 р з образками; Регламентъ о содержаніи овецъ въ малой Россіи, Кіів 1724 р. Що до книжок з XVIII в. (по першій четвертині) та з XIX в., то й тут у Лукашеви-

ча повно рідкостів та унікатів. Тут є сила уніятських видань друкованих у Почаєві (над 60), Супраслі, Львові, Уневі і т. і. Досить сказати, що тут налічують 82 книжки доти невідомі в бібліографії. Та куди важніща для нас коллекція Лукашевичевих рукописів (164), що переважно писані українською мовою, почасти трохи макаронічною, почасти дуже народньою. Отже тут є: котнолінійні рукописі з XVII та XVIII в., а поміж ними Ірмолой з підписом М. Ханенка 1660 р.; Лїствиця Івана Лїствичника з XVII в. з українськими коментаріями; збірник „Пчела“ з XVII віку, Межигірського манастиря, з дуже великими одмінами супроти вісних редакцій; збірка з XVI віку, де є сказаніє чорноризца Храбра, виписки з літописів та хронографів про Словян, космографія, преставленіе Кирилла Философа і т. і.; кн. А. Курбського історія Івана IV та листуванє з ним, з XVIII в; Історія Малороссіи, кн. I (до 1654 р.) невідомо чия; Літопись Грабянки в XVIII в.; Лѣтописецъ краткій..... о гетманахъ, до 1739 р.; Краткое описаніе малороссійскаго казацкаго народа по 1761 годъ, собраио П. Сымоновскимъ; Краткое описаніе военныхъ дѣлъ Малой Россіи по 1725 годъ, писано в Пирятині 1822 року; Журнал Якима Горленка, 1736 р.; Справая книга Прилуцк полка, 1696—1707 г.; Описи Малороссійскихъ полковъ з XVIII в.; Дѣло о разбойникѣ Гаркушѣ, 1782—1786 р.; збірка творів Самуіла митроп. Кіівського 1801 р.; Сказаніе о Колійвщинѣ, М. Максимовича, автограф; Александрія XVI в., писана южноруським полууст.; ціла коллекція перекладаних лицарських романів з XVIII в.; Горпинида или вхопленпая Прозерпина, Павла Б. Н. (Білецького-Носенка) з підстрічним россійським прозаічним перекладом; 9 рукописів на латинській мові — лекції записані в Кіівській Академії та Переяславській Коллегії XVIII в.

Рівночасно передано до музею дублети з бібліотеки Сінодського Архіву. Се знов переважно уніятські друковані книжки, де є 50 Почаійівських, 24 Львівських, 6Ун івських, 5 Супрасльських. В тім числі є 20 Служебників 1691 - 1791 р, 8 Требників 1695—1792 р., 6 Євангелій, 7 Апостолів, 7 Антологіів, 6 Пісних Тріодів, 7 Тріодів Цвітних, 6 Октоіхів, 1 Минея місячна, 1 Минея общая, 2 нотні Ірмологіі, 3 Часловці, 4 Псалтирі, 1 Акаѳист і т. і. Одно слово, тут знаходить ся повний круг уніятських богослужебних книг, та й не по одному, а по кілька видань. Через те на цій коллекції не важко прослідити всякі зміни в латинському дусі, які по троху впроваджували ся в православні книги навіть ще до Замойського собору 1720 р. А. Ѳ. Хойнацький у своїй книжці „Западно-русская церковная унія въ ея богослуженіи и обрядахъ“ (Кіів 1871) думав інакше, бо не бачив напр. зовсім скатоличеного уніятського служебника Віленського 1692 р. Докладні звістки про ті книжки читач знайде в „Спискѣ книгъ церковной печати библіотеки Св. Синода, составл. Н. Барсуковымъ“ СПт. 1871 р. Тоді ж (1871 р.) передано до Музея й дублети *) з Новгородського Софійського собора, та се найбільше видання Московські (до-Никонівські). На одному Служебнику була пергаменова оправа, зроблена з шматків служебної минеі XI в. за март місяць.

* А вся бібліотека пішла до Петербурської Духовної Академії.

1870 року вмер звісний вчений Н. І. Попов; до Музеа пішла вся єго бібліотека рукописів, 76 чч. Найбільше тут рукописів роскольницьких (NB. Попов — видавець „Сборниковъ изъ исторіи и для исторіи старообрядчества"); тут є й елаборати з Білоі Криниці; дуже цікавий рукопис „О мышленіи православныхъ христіанъ, жительствующихъ въ разныхъ посадахъ Черниговской и Могилевской губерніи, о грамотѣ, названной: „Объявленіе объ уничтоженіи окружнаго посланія" З поміж важних документів не можемо не згадати велику коллекцію паперів Катерини II, Храповицького, Сушкова й інчих, яка теж достала ся тоді до Музею. До речі завважимо, що Музей тоді зробив виставу автографів, де показано богато автографів чужоземських та велику силу російських; від українських письменників тоді були автографи Котляревського, Квітки, Білецького-Носенка, Гребінки, Шевченка.

1872-го року начальник Кіиво-Печерськоі друкарні о. Амфілохій оддав у Музей збірку книжок уніятських. Цікавійші між ними: уніятський Требник, друкований у Львові 1719 р., а на ньому рукописні рівночасні виправки для дальшого виданя і богато уваг польських і руських як у тексті, так і на окремих приліпляних листочках; Послѣдованіе постригу въ малый и великій иноческій образъ, Почаїв 1750, - доти він був невідомий у бібліографіі; Чинъ возлаганія златыхъ діадимъ, даемыхъ отъ всечестнѣйшія Капитулы Ватиканскія на священныя чудотворныя иконы Пречистыя Дѣвы Маріи, Почаїв 1773 р., — в додатку сказано, що таким чином вінчано чудотворну ікону Почаївську; Басни талмудовы, отъ самыхъ жидовъ узнанныя, Почаїв 1794 року (NB. Франко в 1-м ч. „Житя і Слова" цітує 1784 рік; цікаво б знати, чи се помилка, чи попросту він має перше виданє?); Богогласникъ, Почаїв 1825 р., з нотами; деякі пісні на польській мові. З інчих придбань того року варто ще згадати: Правила словянськоі правописі та граматики, рукопись сербська з XV в., вибірка з книжки „Константина философа Костенчъскаадо, бывшаго учителя Сръбскаго въ дни благочестиваадо Стефана деспота", — аргументів автор вжива таких, які тепер ми чуємо од наших москвофілів; рукопис „Книга о четирехъ послѣднихъ, си есть о смерти, о судѣ, о муцѣ вѣчной, на латинскомъ діакектѣ въ 1661 г. езуитою Вильгельмомъ Стангурскимъ изданная, а съ латынскаго на славяно-россійскій діалектъ въ общую пользу чтущимъ преведенная въ Лаврѣ Кіево-Печерской въ 1733 г.

По покійнім професорі І. Біляєві († 1873) єго бібліотека перейшла до Музею. Єго рукописи такого змісту: 20 літописів, 26 офіціальних книжок, 4 теки листів з XVII в. та з початку XVIII в., 15 церковно-історичних (з XV—XVII в.), 20 літературних світських, 10 збірників мішаних а 10 перекладів з святих отців. Очевидячки рукописі Біляєва це такі, що вважають ся за насущні в кожній бібліотеці, бо звичайно по бібліотеках головний елемент становлять рукописи богослужебні або духовні. Та українських документів тут мало. Я назву

---

* З мого боку помилки нема, хоча видане з 1794 р. і тілько таке знає й о. Петрушевич [Гатичанин, 1863 стор. 176; Головацкий [Дополненіе къ Очерку славяно-русской библіографіи Ундольськаго) такожь не знає вид. 1784 р.

з усієї скарбниці: повість про Александра Македонського в українській редакції 1697 р., 102 ст. в чвірку; збірка з XVII в., що містить повість об Акирі, о Григорії папі Римськім, і др.

Того ж таки року Петербурська Імператорська бібліотека прислала свої дублети книжок печатних, де є напр.: протестантський „Катихисісъ, то есть наука стародавная христіанская отъ светаго письма для простыхъ людей языка Рускаго, въ пытаніяхъ и отказѣхъ събрана“, накладом Матвія Кавечинського, Симона Будного та Лавр. Кришковського, Несвіж 1562 р.; Новий Заповіт на кроатській мові, виданий Прімусом Трубером в Тюбінгені 1563 р.; Киновіонь, общежительный иноческій уставъ, Єве 1618 р.; Собраніе словесъ отъ Божественнаго писанія, Угорці 1618 р.; перше кіївське видане Номоканону 1620 р; Псалтир друкована в Четвертні 1625 р. Духовна Академія в Петербурві рівночасно прислала музеєві 126 старопечатних книжок, між ними є: Євангелія, що деякі вчені вважають єі за видане, друковане в Москві ще перед епохою І. Өедорова, се б то ще перед 1564 р.; Псалтир Віленська, яку теж уважають за друковану до 1575 р., себ то раніше од приходу вигнаних московських печатників на Вкраїну; Граматика словянська, Кременець 1638 р., якої знають тільки 4 примірники. Од Московської епархіальної бібліотеки оддано до музею 258 старопечатних книжок, між ними найбільше книжок роскольницьких, що повиходили в Клинцях, Вільні, Гродні, Почаєві та Супраслі в XVIII в. та в теперішнім.

1874-го та 1875-го року музей здобув богато дрібних коллекцій рукописів, між якими ми бачимо: Лаврентія Зізанія словянська граматика з одмінами од печатного видання 1596-го року та з додатком грецької Акростіхиди (що зветь ся також „Толкъ преднаписуемому къ нѣкимъ канонамъ краегранію“) з XVII в.; „Краткое грамматики изъявленіе,“ писано на бересті, по граматиці Мел. Смотрицького, мабуть у Сібіру, з XVIII в.; „Записки богословскія“ архімандрита Іринея Фальковського з XVIII в.; збірка творів Гр. Сковороди, 4 томи, переважно автографи; між ними назву тільки: Симфонія или книга Асханъ, о познаніи самого себя, 1767 р.; Бесѣда о христіанскомъ добронравіи, 1796 р.; Садъ божественныхъ пѣсней, 1750 – 1785 р.; Брань архистратига Михаила съ Сатаною, 1783 р.; Бесѣда двое; Наркиссъ; коллекція листів Сковородиних до єго покровителя М. Коваленського, — латинських, грецьких і руських: „Жизнь Гр. Сковороды, писана 1794 года, въ древнемъ вкусѣ“ М. Коваленського, — чернетка і біловик; Сонцова „Смуты въ Галиціи“ 1846 р; фамільні папери гр. А. К Гудовича 1762 – 1817 р.

Отже к 1876 р. Музей мав до 4000 словяно-руських рукописів, 819 на чужих мовах, до 40 тисячів грамот, актів, автографів, до 3000 старопечатних словянських книжок, до 100 книжок Петрового часу. Бібліотека ж других книжок, що найважніщі між ними, звісно, російські видання, виносила більше-менче 250.000 томів.

Поки що на цім я й перерву свій огляд, бо як на одно число „Ж. і Сл.“, то й цього вистарчить, а як би я почав повідати про бібліотеку проф. В. Григоровича, що 1876 року припала Музеєві на вла-

спість, то статейка моя вийшла б занадто довга. Тільки ж, кінчаючи свій перегляд, я смершу мушу сказати дві слові що до єго безсістемности

Може бути, дехто докоряючи скаже міні, що краще було б, якби я перелічував скарби Румянцівського музею не в такім порядку, в якім вони нагромаджували ся в книгохранилищі, а в такім порядку, щоб у читача зложивсь виразний образ старорускої літератури в постепеннім ході єі розвою, і в загалі, щоб підвалиною моєі статті була історія не музеєва, а історія русько-украінська. Воно звісно, що й це було б гаразд, дак я ж мав свої причини вчинити саме так, як вчинив, а не інак. Перш усього завважу, що я оглядаю памятники тільки дорожші та рідкіщі й оминаю часті та звичайнісінькі, дарма, що вони бувають дуже важні й характерні; тим то, хоч би як сістематично вів я свій огляд, однаково у йому була б безліч люків. З другого боку не можу я здумати, щоб передплатник научноі часописи та не знав сам історіі староруського письменства й характеру єго, принаймні в загальних рисах: адже це такі елементарні речі, що всі виучують йіх ще по гімназіях. Вважаючи на це, я з зовсім спокійною совістю не захтів впорядковувати всіх звісток в ансамбль, а попросту спиняв ся над першим ліпшим цікавим памятником. Читач пізнає од мене історію самого музею. Він знатиме, од кого прийшла тая чи тая книжка або рукопис і у чиіх руках була, — значить ся, він знатиме, чи і з якого боку вона могла бути обслідувана гаразд, чи може в ній таіть ся ще багацько дечого нового; очевидячки, напр., документи з основноі бібліотеки Румянцева навряд чи дадуть багацько новітніх відомостей, а яка-небудь украінська книжка, що прийшла од московського купця та ще й недавнечко, подає богацько більшу надію на те, що в ній знайдеть ся щось нове. Далі не треба ще ось чого забувати: докладні наукові описи та каталоги, до яких схоче вдати ся людина зацікавлена якою-небудь звісткою з моєі статті, дак ті описи зложено окремо для кожноі коллекціі, яка увіходить у склад бібліотеки музеєвоі, отже мій начерк поможе читачеві зорієнтувати ся.

(Далі буде.)

Москва 29 января 1894.

А. Кримський.

НОВИК.

ОПОВІДАНЄ.

(Конець).

XII.

Минула вечірня, вечеря пройшла.
Він вийшов в город знов з другúми.
Товариші мову байдужну вели,
Та він не балакав із ними.

А слухав, як там соловій щебетав
На мурі у клітці дротяній,
Як тугу неначе свою виливав
По милій далекій, коханій.

Другі соловійі у лісі живуть,
На волі прийдеть ся йім вмерти,
А той сіромаха у клітці сидить,
Не годен ні крил розпостерти.

Він має що йісти, та може, Бог зна,
У него є інше бажанє,
Як бачить на волі других соловйів,
Як чує він йіх щебетанє.

Він рад би на волі пожити також,
У него на волю надія;
Він нею живе... Чи не добре було-б
На волю пустить соловія?

Так новик міркує і дивно єму,
Що люде такі безсердечні,
Щоб слухати пісні, вони співака
Держать у вязници безпечній.

А пісня як має втішати людей,
То в путах ходить не повинна,
Хай ллєть ся свобідно із вольних грудей,
Як морськая хвиля невпинна.

І дивно Іванови, що аж тепер
У него той замір явив ся;

Таж він соловія того чув нераз,
Про него-ж ні раз не журив ся.

І нишком підходить вже новик під мур,
Отворює дверці у клітки...
Замовк соловій, стрепенувсь і злякавсь,
Мов нападу хижоі кітки.

А новик відскочив на бік і глядить,
Що буде з того его вчинку:
Співак охолов і зіскочив на дно
І ще дивував ся хвилинку.

А далі у дверці отверті вступив,
Розглянувсь кругом по городі,
Зіскочив і скоро крильцями махнув
І вже віддихав на свободі

Іван же помалу до дому пішов,
Так тяжко чогось задумав ся,
Бо він соловія на волю пустив,
А сам у неволі остав ся...

Хто-ж винен? У клітку він сам же заліз
І все мав отворені дверці;
Та крила ослабли у думки его
І кров захолола у серці...

XIII.

Поклав ся він спати і гарний мав сон:
Неначе по лісі він ходить,
Веселий собі і щасливий такий,
Під руку дівчину він водить.

Вона така гарна! Співає пісні
І в очи так дивить ся бачно!
Він рад би обняти еі, та чогось
Єму і маркотно і лячно.

У своїім житю він так мало дівчат
Видав і ще менше пізнав йіх,
Нагоди не мав все, а потім стидавсь
І майже усе оминав йіх.

А тая товаришка сміла собі,
Так весело, щиро сміеть ся!

Іван еі слухає, йде і з часом
Відвага у него береть ся.

Вона єму каже: „Чому ти сей світ
Веселий так остро все судиш?
Таж ти молодий ще, лиш жити б тобі;
На старість гуляти не будеш...

„Наш вік молодий наче мак той рясний,
Червоний, аж глянути мило,
А вітер повіє і листє злетить,
Останесь гидкеє бадило'...

А він йій на теє: „Не так то воно!
Нам молодість пакости койіть,
Літаєш за хмари, падеш у багно,
А жити у ньому не стойіть.

„За хвилю щасливу жури ся літа,
За хліба кусок запродай ся,
Немилу роботу роби і мовчи,
А ні, то бідуй все і кай ся.

„Ті людські бажаня, високі мети
Всі дуже низенького роду,
То спосіб не новий, як можна найти
Вдоволенє, хліб і вигоду"..

А панна на теє: „І в тебе мета
Також невисокого роду;
Ти в мури чернечі упхав ся того,
Щоб мати йіду і вигоду...

„Ей, хлопче хороший, все в світі пусте,
Нема тут ніякого раю;
Я тому не винна, а винна лише,
Що щиро тебе я кохаю."

Спить новик Іван і дивуєть ся в сні
Тій панні, що з ним похожає;
Так любо на серці від мови еі —
А панна вже пісню співає:

„У келіі сумрак і тиша і сум —
І сум той на новика злинув,
Не може він виринуть з хаосу дум,
Що світ і людей він покинув.

„І в него питасть ся думка одна:
„Невжеж та земля не принадна?“
А друга відказує думка сумна:
„Земля не принадна, не ладна!“

„А промінем місяця йіде-летить
У келію панна і клонить
Головку на него й цілує, пестить,
А новик мовчить, не боронить.

„Він чує жите, в нім бентежить ся кров,
І духа-відваги в нім много,
Він вірить у щастє, він чує любов
І має вже жити для кого...

„І будить ся він, а тут тиша і сум,
І з келіі сон той полинув,
І тілько осталась з чудових тих дум
Журба, що людей він покинув...“

І слухає новик, в нім серце тремтить,
А панна головку вже клонитъ
На груди єго і цілує, пестить,
А новик мовчить. не боронить

А потім і сам обнимає єі,
Так в очи горячо вдивив ся...
Іван обернув ся на ліжку твердім,
Зітхнув і немило збудив ся.

У келіі сумрак і тиша і сум,
І сум той на новика злинув,
Не може він вирнутъ з хаосу дум,
Що світ і людей так покинув...

XIV.

У Красному Лузі помер богатирь,
І люде єго проводили
На тихе кладовище там на горбку
До тихоі вічно могили.

Ідуть і попи і черці передом,
А нарід за ними цікавий,
Всі сумно співають, бо вмер богатирь
І похорон мав величавий.

І в імени сего немови-мерця
Священик прощав всю родину

І краяв словами журні йіх серця
Завзято ціліську годину.

Пів дня се тягнуло ся, заким у гріб
Того богача схоронили,
Відтак уже мовчки помалу домів
З кладовища всі виходили.

Черці чорноризі і світські попи
Ідуть так поважно, с провола;
А поміж черцями іде і Іван,
Та все озираєсь довкола.

Мармуровий памятник на гробі
Між березами плакучими чорніє,
Обняли єго і рожі і лелії
І трава роскішна зеленіє
На тім гробі.

В нім безжурні гарні молодята
Вже від давна перед світом скриті,
Йіх портрети на мармур прибиті,
Імена йіх на табличці риті
Вже затерлись.

Вже давно серця у них застили
І розсипали ся в домовині,
Тихо в йіх непривітній хатині,
І ніхто не звиджує вже нині
Йіх могили.

Лиш часом старий гробарь надійде,
Перед памятником чорним стане,
На портрети молодяг сих гляне,
Піділлє зільник, як в спеку вяне,
Й задумаєсь..

І нераз на огорожу гробу,
Як весна настане чарівлива,
Сяде голуб і голубка сива
Тай гуторить пара та щаслива
Про — кохане...

І саме тепер геть повисше беріз
Два голуби білі кружили,
А біля могили стояла в о н а —
Іван аж затряс ся в тій хвили...

Вона не стояла при гробі сама,
А з питомцем гарним, вродливим;
Лице червонілось у неі, як мак,
А він на виду був щасливим...

XV.

„Ви хорі, матусю! Чи зле вам у нас?“
„Ні, добре, ще й як, моя панно!
От старість не радість, тай дуже міні
За свойім містечком все банно.

„Так банно буває — й не знаю, чого...
На крилах би там полетіла,
І правду скажу вам: ту скучно міні
І вмерти тут я б не хотіла.

„Оттак побалакала б з ким по душі,
А я ту зовсім незнайома,
Ні вийти до кого, всі люде чужі,
І хоч чи не хоч, сиди дома.

„Не гнівайтесь, панно, за мову мою!
Міні тут і добре й вигідно,
І я полюбила так щиро вже вас,
Неначе дитиноньку рідну.

„Та от і не здужаю я вже часом
І з мене хісна для вас мало,
Здаєть ся, лежала б нераз цілий день,
Як би лиш міні випадало.

„І кашель так мучить мене у ночи,
Що всяку дрімоту відверне,
І тілько заснути я вам не даю
За серце таке милосерне.

„А син мій... та що він? Нехай єго Бог
Наводить на добру дорогу...
Надіі не маю, щоб мала коли
Від него на старість підмогу.

„А може й грішу я, що рада б єго
Не бачити в рясі чернечій...
Казала єму я: „Подумай, зміркуй!“
А він і не слухав тих речий.

„Побуду ще троха у вас поки-що,
А потім до себе в гостину!

Там мій чоловік, діточки там лежать,
При них то і я відпочину.

„В містечку тім поміж свойіми людьми
Сяк-так я свій вік ще відбуду,
Чи добре, чи зле, я не дбаю уже,
Бо довго вже жити не буду.“

І так се спокійно казала вдова,
Аж Ольга на тілі тремтіла,
Не знала, що йій відповісти на те,
Потішити-ж зовсім не вміла.

І люта була на Івана вона
За матірь, що так горювала.
І радо була би пімстилась на нім,
Та як? і сама ще не знала.

XVI.

„До кого ви пишете, тату, письмо?“
— „Ігумена прошу на раду,
Бо празник надходить і треба черців,
Щоби устройіти параду.“

„То ви напишіте при тім ще єму,
Нехай приведе і Івана!
Самого не пустять, а мати єго
Лежить вже від самого рана.“

Отець написав і ігумен прийшов,
Привів і Івана в гостину.
Той рад був із неі і рад був втечи,
Та вáгав ся добру хвилину.

В порозі оглянувсь сюди і туди,
Десь винеслась Ольга з комнати;
Він заспокоів ся, присів до отців,
І книжку почав оглядати.

Аж дивить ся він, а там входить вона
У другу комнату гостинну,
Щось з кухні приносить і ставить на стіл
Та пораєсь жваво і звинно.

Гостинність попівська, прикмето стара!
Ти можеш чвапити ся сміло!

Ще гість не вступив на поріг до двора,
Вже дбаєш о гостеве тіло!

І Ольга приходить, кланяєть ся всім,
Запрошує гостей ласкаво.
Та нишком на Йвана з під лоба глядить,
Всміхаєсь жартливо й лукаво.

Іван спалахнув так, що в него лице
На чорній одежі чернечій
Здало ся червоним, кріпким будяком,
Що вибуяв на голотечі.

„Де мати моя?“ запитав він нараз.
— „Дрімає собі в огороді;
В альтані, де тінь, постелила я йій,
Бо в хаті улежати годі.“

В очах у Івана заблимало щось,
Та що? — не могла вона взнати.
Вій йів і не йів, що було на столі,
І вийшов скоренько з комнати.

Пішов на город. Там чудовий зільник
У соняшнім світлі купав ся,
І стежка тіниста в альтану вела,
А сад доокола пишав ся.

Він стежкою йде, аж там Ольга сидить —
Сидить, мов не бачить нікого;
Зриваєсь нараз і стає перед ним,
Та скоро говорить до нього:

„Не йдіть ви в альтану, бо мати там спить;
В ночи не дав кашель йій спати.
Нехай подрімає старенька собі —
Чогось бо нездужає мати.“

„Я дуже вам вдячний — Іван так на те —
За ласку для мами моеі...
— „Бо добра се мати - так Ольга єму —
І жити годить ся для неі.

„Не має опіки... Ви в монастирі,
Вона же безпомічна служить,
Постарілась, хора, вже сили нема;
А все побиваєсь і тужить.

„А як вона любить вас, Боже ти мій!
Чому моя мати в могилі?
Я так би любила й годила все їй
На кождому кроці, що хвилі!

„А ви молоді ще і сила у вас —
І дати бідити так мамі!
Вам жити б на світі і шкода, що ви
Сховались в тих мурах, як в ямі.

„От киньте сю рясу, прошу як сестра,
Хоч троха міні і маркотно!
На світі доволі є щастя й добра,
Щоб жити з людьми, не самотно.

„І згляньтесь на матірь убогу свою,
У неі бажань небогато,
А ви зруйнували все щастє еі,
Себе полюбивши занадто.

„Для неі зречіть ся спокою свого,
Для неі не жалуйте труду,
Я раджу вам щиро, як рідна сестра,
І вічно вам дякувать буду.“

І в приступі жалю вона обняла
Івана, мов рідна сестриця,
Заплакала й тихо собі відійшла
В альтану, де спала вдовиця.

Іван остовпів і думки всі єго
Безладно попутались нагло;
Забув, де стояв, і забув, що гадав,
Лиш серце чогось то забагло.

Він очи закрив і на лавку упав,
Лице мов огнем поняло ся,
Він чув лиш виразно, як серце єго
Мов риба на суші товкло ся.

Шукав він поради в своїй голові,
Щоб вийти з тіеі нестями,
А думи снували все коло черців,
Дівчини і хороі мами.

Нераз так у лісі густому в ночі
Без світла шукаєш даремно

Дороги, блукаєш по нетрах, ярах,
А скрізь тобі темно та темно!..

XVII.

„Ой, що я вчинила! Єго обняла!
Яка ж я нераз безголова!
Ану-ж хто побачив і всім розповість,
І буде обмова готова!“

В альтані як пташка сховалась вона,
Немов по страшенній події,
Та глянувши раптом на спячу вдову,
Набрала відваги й надії.

„Ніхто і не бачив — тай чиж отсе гріх?
Чи може що невідповідне?
Я рада би сина віддати вдові —
Се ж діло потрібне і гідне.

„Дурний, молодий, він гадає, що світ
Все ворог тяженький для бідних,
То треба збудити бажане у нім
І думку, що він не з послідних.

„От як би дізнав ся про се мій жених,
Що я обнимала Івана“...
І вид у дівчини вогнем спалахнув,
Як рожа, так стала румяна.

„Е, ні, сеж не гріх і учинок не злий,
Нема ні гріха, ані стиду;
А всеж таки... всеж таки... лютий би був
І взяв би отсе за обиду.

„Нехай і бере собі! Я не боюсь!
Що він би на те сам порадив?
Як він би до мами его притягнув
І чим би до світа принадив?...“

Снувались думкі по голівці єі,
І острах і жаль і розрада,
А вколо альтани гуділи пчілки
І пташок співала громада.

Збудилась вдова: попадянка при ній!
Дізналась, що син в огороді,

Просила в альтану его привести,
Бо йій і підняти ся годі.

В альтану понурий Іван увійшов,
На панну і оком не глянув,
За немічну руку старушку узяв,
Схилив ся цілувати і станув.

За голову нагло руками вхопивсь,
Припав до постелі устами,
І гірко заплакав та все повторяв;
„Ой мамо, ой мамо, ой мамо!“

Вдова підняла ся з постелі сама,
Схопила его, мов дитину,
Руками так сильно его обняла
І хрипло шептала: „Мій сину!..“

Вона не ридала, та в грудях еі,
Як в хмарах густих клекотіло;
Закашлялась тяжко, пустила его,
А тіло нараз аж омліло.

На подушку впала немов без душі,
І довго без слова лежала,
Блудними очима водила кудись,
А далі й спокійно сказала:

„Мій сину, прощай! Не спротивлюсь уже
Бажаню побожному твому;
Як тільки подужаю троха тепер,
То зараз вертаю до дому.“

Та скоро лиш новик домів відійшов,
Вдова обняла попадянку,
Оперлась на білиі руки еі
І плакала вже без настанку...

XVIII.

На другий же день в монастирськім саду
Два новики вкупі ходили;
Обох йіх загнала біда в монастир
І оба людий не злюбили.

Один говорив: „Так небавом вже ти,
Мій брате, в черці пострижеш ся;

В побожнім житю прокоротаєш вік,
Отак, що й не спостережеш ся.

„І я би рад дуже зістати черцем,
Та вдача моя міні вадить;
Люблю монастир, та чогось то мене
І воля і світ нераз надить.“

„Ой, брате, і я так гадаю нераз
І маю себе вже за труса.
На світі біда, але й роскіш там є...
А може се тілько покуса?...

„Всеж ціль до житя я найшов би якусь,
Не дав би бідити хоч мамі,
А я молодий і здоров і — сховавсь
В тих мурах на віки, як в ямі“

Так новик Іван у ту хвилю гадав
І довго собі дивував ся,
Як в него та думка зродитись могла,
Котрої так дуже лякав ся.

Вже келія тиха тюрмою здалась,
Ходив він по ній, як по клітці,
Одежі чернецької вже не любив,
В ній чув ся як риба у сітці.

І довго в ночи він заснути не міг,
Пестив ся й томив ся думками,
А мрії ставались в уяві єго
Живими людьми і словами.

То бачив він Ольгу, чув мову єї,
Чув руки на собі дівочі,
То бачив, як Ольга, вже жінка, єму
Так радісно дивить ся в очи

То мати являлась недужа, стара,
Замучена смутком, журбою,
З докором німим, що дає одинак
Так тяжко йій битись з судьбою.

І втомлений мріями новик був рад
Згорнути до купи думки всі,
І викинуть йіх, як сміте, за вікно,
Такі навісні вже були всі.

Днів кілька так мучивсь, аж сповідь прийшла,
Став думати думку про віру,
Захмаривсь і зуби стиснув, бо єго
Терпінє втомило не вміру.

Який се демон навісний
Мені спокою не дає,
Лиш томить духа, як сон злий,
І нівечить житє моє!

Чого боротись каже він,
Коли у мене мало сил?
Чого літати каже він,
Коли не ма у мене крил?

По що чутя він у міні
Колотить, як страшний оркан?
Чому не дасть у тишині
Прожити свій малий талан?

Ідіть гадки, ідіть гадки,
Не хочу вас, бою ся вас,
Лишіть мене, най ті роки —
Незнаний сей для мене час,

Як бідні духом прожию,
Відбуду се дурне житє,
І зложу голову свою
У гріб, де всіх жде забутє!..

XIX.

Як тілько подужала троха вдова,
Пойїхала зораз до дому, —
Так тяжко чкгось затужила вона
На службі у місті чужому.

Відйїхала мати старенька домів,
А син, як у мурах замкнув ся,
То довго на світ не виходив нігде,
Аж мрій навісних і позбув ся.

А в домі попа появивсь богослов,
Що з Ольгою біля могили
Давних молодят у той час там стояв
Коли богача хоронили.

То був єі добрий знайомий, давний;
Тепер покінчив вже науку
І перше усього до Луга прийшов
Просити о Олину руку.

Мій Боже! І хто се придумав колись
Премудру таку установу:
„Зі школи до слюбу! Не бав ся, женись!“
Се дуже розумно й здорово.

Жених сей був гарний, гроша не бажав,
Довгів мав лише не богато,
І Ольга вже знала віддавна, що він
Кохав єі щиро-завзято.

Хлопчина був з нього іще молодий,
Бажав лиш краси і любови,
Та хоч би бажав був і грошей яких,
Почув би: „Бувайте здорові!“

Вона була гарна і знала сама,
Що з грішми житє все — здоровше,
Та братчикі любі у школі були.
І вчили ся так, аби — довше..

Терпіла сестричка за братиків тих,
Бо мусіла дома сидіти,
Журила ся з батьком, щоб в школі вони
Були все і ситі й одіті.

Про себе-ж не дбала й не треба було;
Богато о неі гаралось,
Та батько не квапив ся звістно: вдовець,
То в хаті дівча все придалось.

Аж ось і надумавсь, спитав ся в доньки,
Чи схоче покинути тата;
Вона счервоніла, пристала на все —
І слюб назначили на свята.

Бо ждати непевно, краса як роса,
Хто знає, яка жде година,
Жених же і гарний, здоров, молодий,
Тай добрий із него хлопчина.

Лиш Ольга журилась, що вже не могла
Івана для світа добути,

І матери бідної довгі часи
Не в силі була позабути.

XX.

Як цитра миленька, як арфа дзвінка,
Так пісня дзвеніла чудова;
То женців громадка несла десь вінок,
А пісня була обжинкова.

Іван пізнавав, у саду сидячи,
Як женці зближались до Луга,
Мовчав, любував ся, та хмурний сидів,
Бо серце точила все туга.

А пісня далеко его занесла,
В країну невидану, чудну,
Неначе в пустиню якусь мовчазну
Горячу, самітну, безлюдну.

Думки уривчасто снували, лились,
Як хвилі буйні переливно;
Забув, де сидить, і на світ не глядів
І в серці було єму дивно.

Така порожнеча взяла ся в души,
Ні одноі думки не зловить,
Сидить, як прикутий, а серце мовчить
І розум нічого не мовить.

Вже сонце заходить, червоне як кров,
Сверцки гомонять без упину...
Іван йіх не чує — аж нагло з вежі
Годинник звіщає годину.

Всі мріі щезають... Як час той іде,
Години віку молодого!...
По чім же йіх згадувать? що в них було?
Нічого, нічого, нічого.

Як той подорожний під гору йдучи
Утомить ся дуже і сяде,
Огляне дорогу, що вже перейшов,
І сю, що іти ще припаде.

А долі дорога далека, сумна,
Непривітна, лиш мріє,

Така одностайна, що тіло мов спить,
А дух гірше тіла ще мліє —

Так новик тепер по дорозі житя
Очима уважними водить,
Глядить там за хвилями щастя, утіх,
І мало, так мало находить.

Дорога в пустини по пісках сухих —
Таке те житє у Івана;
Ідеш, а не знаєш, куди і по що,
Дорога і вкучна й незнана.

А там у містечку ось гомін якийсь!
Так весело грає музика!
Іванови дивно, він слухає ще:
Там певно забава велика.

Він слухає добре і з лавки встає,
Іде у нестямі і тузі,
Де слуги працюють, питає ся там:
„Яке весілє се у Лузі?“

„Попова донька нині замуж іде“ —
Так каже послушник байдужно.
Від слів тих Іванови гірко стає,
Немило чогось, осоружно.

Аж дивить ся він, а ігумен іде,
Підходить до него спровола,
Тримає в руці якийсь лист чи папір,
Та все озираєсь довкола.

Говорить про се і про те, аж не знає Іван,
Чого то від него він хоче,
Тремтить, терпеливости вже не стає,
І мовить: „Кажіть же раз, отче!“

Ігумен ще мнеть ся хвилинку одну,
Не знає від чого зачати,
А далі і каже: „Депеша прийшла:
Померла ваша мати!“...

Львів 1892 року. Осип Маковей.

Споминки про конфедератів.

(Записав Михайло Зубрицький.)

Іван Цмай († 1892), ґазда в Мшанци, староміського повіту, оповів про конфедератів таке:

„Прийшли конфедераки в наше село. Мій дідо (р. 1760 † 1833) вже пастушив. Ще мали лаву орати, а ту поставили 40 коней, до стайні би були не вмістили ся, по під плоти поприв'язовали і зерно сипали, то й лави вже не орали, бо не було чим засіяти. Веліли си всього давати, бо повідали, що ідут край боронити. Де зачули зерно, там коней вели. В корчмі напивали, а громада мала заплатити. Зійшли са люде, а жид повідає, що випили бочку пива і бочку горівки. На се повідає Кухтин Стефан: „Та чей 50 люда не випило тілько пива і горівки!“ А жид: „Коли так, то як прийдут другим разом, не дам ним нічого“. Приїхали конфедераки другим разом, а жид повів: „Так і так“. Они веліли вести ся до Кухтиного. Взяли му воли і коні. Воли пропали, а коні аж з за Дуклі вернули, але з збитків повідтинали ним хвости.

„Була в селі, видиш, Пізначка, такой ци не без ґазди була, їсти по селі варила, тай пішла з конфедераками. За якийсь там час знов їхала через село, а старий Пізнак вийшов на двір, тай стоіт, а гуси пасли ся на березі. От она і мовит до Пізнака: „Хлопе! а цо то за птах, цо на лопатах ходзі, а роґом траву торґат?“ Мислила си, що він сі не пізнає А він їй такой добре повів: „Іди, іди суко! ци я не знаю, чия ти?“

„Ходили тогди козаки, саси, конфедераки, та одні на других заставали і дуже били ся. А в селі був жид, як тепер Абрамко, що ходив то в Плоске. то до Потока і доносив одним, де другі обертают ся. Але жид зводив одних і других, та через то дуже били ся. Аж поміркували, чому так, та за жидом. А жид щось поміркував, зайшов до Мухи і мовит: „Сховай мя.“ Вивів Муха жида в лазок і повідає: „Сідай на ялицю і не відзивай ся, аж тя закличу.“ Що мав піти горі Січков в Маґуру і там жид був би беспечний. Прийшли конфедераки до корчми, тай питают жида Липу: „А де тамтот жид?“ — „Муха сховав го“. Післали по Муху, а коли прийшов, питали ся его: „А де сь подів жида?“ — „Ходіт, я вам покажу.“ Прийшли в лазок, Муха кличе: „Жиде! жиде!“ А жид відзиває ся: „Ци вже поїхала погана віра?“ Іймили конфедераки жида на мотуз, пригнули галузу і повісили.

„Іймали ся так конфедераки і до панів, а тоти сприкрили си тай повідают: „Пишім до царя, коли не маємо свого, придаймо тому, та буде спокій.“ Пани придали свій край Австріякови і стало ся гаразд. Тай тепер ладно, тепер кождий єднакий, ци пан, ци Іван.“ — $^{31}/_{3}$ 1889 р.

Що через село Мшанець переходили конфедерати, посвідчає про

се слідуюча жалоба мшанецьких солтвсів, що переховала ся до тепер між паперами в коморі у наслідників одного низше підписаного солтиса.

Jaśnie Wielmożny Panie y Dobrodzieju nasz Nayłaskawszy.

My Sołtysi ze Wsi Mszanca a Poddani I C. K. y App. MCi w Ekonomiy Samborskiey znaydujący się, a do Krainy Lipeckiey należący z naygłębszym do Nog Jasnie Wielmożnego Pana y Dobrodzieja naszego upadnieniem dopraszamy się łaskawey Klemencyi Pańskiey przez te naszę Supplikę w rozsądzeniu y pomiarkowaniu między nami Sołtysami y Wasylem Hodowańcem, ktoren niesłusznie y bez zadnego dokumentu rości sobie pretensyą za klacz wzięto przez Polskich żołnierzow, a to w nizey opisany sposob.

1mo. Juz temu lat cztery na piąty na Samym ostatku przeieżdżaiąc Kilku Polskich Zołnierzow alias Konfederatow z Michnowca przez Mszaniec, wyprzęgli klacz z Brony Wasyla Hodowanca z Woytowstwa, mowiąc mu ze pod Przewodnika, tenze zas Przewodnik był z Haszczowa, ale iak powiedaią ludzie, dokumentalnie, ze na tęz same Klacz przełożył Kulbakę jeden z tychze Zołnierzow, a konia swego zostawił w Bandrowie, gdyz pod nim był koń słaby, a klacz lepsza, a teraz tenze Wasyl Hodowaniec dopomina się u nas Sołtysow zapłaty za tęz Klacz to jest Czerwonych złt pięc, za ktorym y Gromada niesłusznie obstaie y przed Imc Panem Kraynikiem teraznieyszym niesprawiedliwie się za tymze Wasylem Hodowancem przyczyniła, abysmy mu Klacz zapłacili, co y Imc Pan Kraynik nam surową przykazał pod Exekucią czterech Zołnierzow, y karą wielką, iak niezapłacimy klaczy w iak nayprętszym czasie temuz Człeku. Ten interes był iuz y w Zamku, y przed Imc Panem Kraynikiem przeszłym, a nigdzie nas niesądzono, bo niema dokumentu zadnego, od Woyska Polskiego tenze zwyz wyrazony Człowiek, abysmy mu zapłacili klacz, tylko ma kartę zmysloną bez wyrazenia y podpisu Woyska Polskiego.

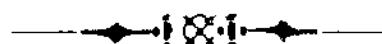
2do. Gromada zaś z takowey racyi na nas niesłusznie instyguie w zapłaceniu Klaczy temuz Wasylowi Hodowancowi mowiąc, ze Wy powinni tę klacz zapłacić, bo ona iest wzięta za podatek, ktoregoście nie dali do Komendy polskiey, a my nie tylko Komendzie Polskiey oddali Podatek, ale y Imc Panu Rotmistrzowi, y to w jednym roku dalismy, na co są swiadkiem kwity tak Konfederackie iakotez y Imc Pana Rotmistrza, a drugiego roku gdzie wziął od nas Podatek Imc Pan Rotmistrz, to Komenda Polska nie brała, a iezeli w przod Komenda Polska gdzie wzięła, to Imc Pan Rotmistrz iuz nie brał, ale y na takie Podatki mamy kwity.

3tio. My znaiduiący się Sołtysi we Wsi Mszancu, przez wszystkie lata tak za Woyska Rosyiskiego iako tez Polskiego tudziez y I. C. K. y App. Mci będącego, na iakiekolwiek powinnosci dawania, wyszły Palety, nigdysmy nie byli sprzeczni, y zawsze wraz odbywalismy swoie nalezytość, y w niczym nieomieszkaliśmy punktualności swoiey, y Niedopominamy się u Gromady niczego innego, tylko ze niesprawiedliwie swiadczy na nas strony zapłacenia tey klaczy.

Za czym y powtornie upadamy pod stopy Jasnie Wielmożnego Pana y Dobrodzieja naszego, rządaiąc Dobroczynnosci y weyrzenia sprawiedliwosci łaskawey Panskiey w tym interesie, aby iuz temu był koniec interesowi. za ktrorą łaskę do Kresu zycia naszego Podnozkowie Panscy Majestat Boski o długoletne Pożycie na Swiecie Iasnie Wielmoznemu Panu y dobrodziejowi naszemu błagać zapisuiemy się znakiem Krzyża Swiętego iako nieumieiący pisać Iwan Wołoszczak + Fedio Butryn + Iwan Wołoszczak + Dycman Wasyl + Wasyl Dorosz + Надпись: Pokorna Suplika od Sołtysow Wsi Mszanca przeciwko Wasylowi Hodowancowi w teyże Wsi na Woytostwie znayduiącemu się Spisana.

Рішенє жалоби: Imc Pan Ehrenkreutz kraynik Lipecki w kognicyę wyrazoney krzywdy Supplikujących wniydzie, y sprawiedliwie uznawszy zechce decidować. Datt w Zamku d. 16. Martij 1776.

Ant. Hil. Krisch
oeconom Administ.

Матеріали для історії віршів українських.

Зібрав і впорядкував

М. Драгоманов.

А. Вірші про речі церковні.

5. Воскресеніє Христове.

Кажуть, будто молодиці
Негодяйки, ледащиці
І пужливі, як зайці.
Аж неправда, молодці!
(Вар. — „панотці“, або „панотець“.)
Се (вар. — „бо“) Марія серед ночі
Пустила ся со всій мочі
Плакати на гроб Христів
На Голгофу між кустів.
Поздирала вельми ноги,
Не боялась синагоги,
І напала там Христа
Він же йій зказав з проста́:
„Чого ти, Маріє плачеш?
(Вар. Что, Марієчко, так плачеш?)
Я уже воскрес, як бачеш!“
Мов на пуп жиди кричать,

Що нарушена печать.
Задали жовнірам плату,
Щоб жовнір збрехав Пилату,
Будто зломив йіх кріпкий сон,
А Христа хтось виніс вон.
Аж Христос був на роботі,
Попалив зовсім чоботи,
Покуль пекло погасив
І Адама воскресив.
Куца Сатана почула,
Що і смерть уже заснула,
І Адам сміять ся став,
А Мойсей так засвистав.
Прибігає ко Арону
Зділать справку по закону,
А Арон очки надів,
У Библію поглядів,
Не утéрпів, засміяв ся!...
Куций дьявол догадав ся,
Що воскрес уже Христос,
Та й потупив в землю нос.
(Вар. — „І устромив в землю нос").
Вибіг на пекельну браму,
Аж Христос іде к Адаму.
Брама пала перед ним,
Мур розсипав ся, як дим.
Смерть лежала у куточку,
Рвала на собі сорочку,
Надула ся і сопла́
І на бога щось товкла.
Куций упустивсь із ляку,
Круто стало небораку!
Зараз пекло погасив.
А Христос його спросив;
„Де старенька баба Єва,
Що в раю вкусила (з) древа?" —
Куций кочергу узяв
І у пéчі помішав.
Єва вилізла із печі:
Обгоріли вельми плечі,
А за нею і Адам...
Аж Христос спугав ся сам!
Бачив бідний добру кару:
Обпалив ся (вар. — „опалив ся") ввесь од жару,
Ввесь нагайками ізбит,
З голоду запав живіт.
Він сльозами ввесь залив ся,
Христу в ноги поклонив ся,

Гірко, гірко заридав,
І на Єву поглядав.
Взяв Христос його за руку
І сказав: „Такую муку
Ти, Адаме, забувай!
Дриґай (вар дерзай) з Євою у рай!“
І дали із пекла драла!
Єва на всі жили брала,
А Адам аж употів:
Наперед усіх летів.
За собою цілу зграю
Повели вони до раю:
Лучший богатирь Самсон,
Що колись був лас на сон
(Вар. „Що був вельми лас на сон)
Наробив у пеклі трусу:
Крикнув Навину Ісусу,
Щоби сонце придержав,
Ад затряс ся, задрижав.
Вискочив Мойсій з рогами,
Тупнув, як солдат ногами,
І назад рукою кив!
(Вар. „І назад рукой кивнув“ — з чим у слід. стисі рифмуе ся
[польське „полкув“, зам. полків)
Тут дванадцять їх полків
Діти Якова всі вийшли.
Ілія летів при дишли,
Єлисею дав жупан,
Та й пустив ся в Іордан
(Вар „Розступив ся Іордан“)
Царь без племені і роду
Верхи їхав між народу,
А за ним святий Афет
Ніс і шаблю і мушкет.
Авраам сказав Ісаку:
„Забувай старую драку!“
І за руки узялись,
Просто (вар. „прямо“) к раю понеслись
Стріли по дорозі Лота:
Аж кровава смага з рота,
Чеше він у райський сад,
Не оглядючись назад!
Ной старенький натоптав ся,
Випив з праці тай заспав ся,
А премудрий Соломон
Зазвонив у райський звон:
Затрясло ся вельми било,
Що і Ною догодило.

Пробудив ся старий дід;
Аж зовуть всіх на обід.
Скрива поглядів на Хама,
І потяг до Авраама.
Там посіли всі за стіл,
Подали йім хліб і сіль,
Кождому по чарці пива.
Тут Давид наробив дива:
Приударив в гуслі так,
Що скакать хотів усяк.
Сарра кинула і ложку!
Піднімала гарно ножку,
А за нею і Рахиль.
Лія кинула костиль;
І Ревека вийшла з мо́чі,
Протирала хусткой очі,
Понесла ся гопака.
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа
І у танець полетіла,
А пригожая Есфирь
Красну вийняла псалтирь,
Пред Давидом розгорнула
Да й іграть його наткнула
Аж до олтаревих рог:
Засміяв ся сам і бог!
Тут і бабки тут і внучки,
Всі побрали ся за ручки
І пішли у коровод.
Слава богу в род і род!
Не дивуй, святий владико *),
Може для тебе і дико,
Що я вірш таку сказав,
Да і писанки не взяв!
Не за тим, щоб поскупив ся,
А на гарну не розжив ся,
А ледачу як принесть,
То ми знаєм трохи честь!
Не пригожа наша мова,
Тане збрехав ні слова.

(З паперів М. А. Максимовича.)

В паперах Максимовича знайшли ми два списки сеі вірші, писані мабуть ще в початку XIX ст., а може і ранійше. Ми привели відміни

*] Сі слова показують, що віршу говорили мабуть семінаристи перед архієреєм

обох списків. В варіанті, напечатанану в „Кіевск. Старинѣ“ 1888, NN. 1—3, 279—282, нема наших стихів 44—45, 56—63, 72—88, 99—10, 105—106, 109—136, 141, 145—146. За те після слів: „Мур розсипав ся, як дим“ (у нас ст. 39) в вар. К. Ст. стоять слова. котрих у нас нема:

Приближаєть ся Христос до пекла,
Показав чортяка морду й векла,
Драла в пекло, хвостом кив!
А Христос його спросив:
Де старенька баба Єва і т. д.

Варіант сеі вірші знаходимо в „Бѣлорусскихъ народныхъ пѣсняхъ“, зібраних Носовичем:

„Пречистая середь ночи
Пусцила ся со всей мочи,
Плачучи на гробъ Христовъ,
На Голгофу межъ кустовъ. —
Поздирала вельми ноги,
Бо боялась синагоги, —
І наткнулась на Христа
Енъ ее спросивъ спроста:
— „Штожъ ты, моя маци, плачешь?
Я воскресъ, сама ты бачешь.
Хоць на пупъ жиды кричаць,
Што нарушена печаць;
Хоць жовнерамъ дали плату
Штобъ брехали тамъ Пилату,
Што ихъ змогъ найкрѣпкой сонъ,
И Христа хтось вынесъ вонъ, —
А я много мѣвъ работы,
Подъ часъ святыя суботы,
Покуль пекло погасивъ
И Адама воскресивъ“.
Якъ почула злая сила,
Што самую смерць скосила, —
Побѣжали къ Аарону
Справку вывесць по закону,
Ци пришовъ Мессіи часъ,
Штобъ отъ пекла всихъ ёнъ спасъ?
Ааронъ очки надзѣвъ
И въ Библіи поглядзѣвъ,
Не уцерпѣвъ, засмѣявся.
Куцый заразъ догадався,
Бѣжиць на пекельну браму, —
Ажъ идзець Христосъ къ Адаму
И въ архиву скоро шась!
Ажъ пекельня затреслась

Куцый зашатався съ ляку:
Трудно стало небораку!
Предъ Христомъ ни мертвъ, ни живъ,
А Христосъ его спросив:
„Гдзѣ старенька баба Ева,
Што гризнула плодъ отъ древа?"
Куцый кочергу узявъ,
Въ печи крѣпко помѣшавъ.
Ева вылѣзла изъ печи,
Обгорѣли вельми плечи,
А за нею и Адамъ,
Ажъ Христосъ здзивився самъ:
Весь избитъ и исколотъ;
Зъ голоду запавъ животъ!
Горько, горько зарыдавъ,
И на Еву поглѣдавъ.
Взявъ его Христосъ за руки,
Росказавъ про свои муки,
Отпусцивъ обоихъ въ рай,
Штоб забыли гетый край.
Тутъ Адамъ изъ пекла драла,
Ева на вси жили брала:
На бѣгу догнали Лота.
Ажъ кровава пяна зъ рота,
Якъ ёнъ чиниць въ райскій садъ,
Не огляждаясь назадъ.
Ной старенькій спотыкався
И до раю прямо дрався.
Славный богатырь Самсонъ,
Што бывъ вельми ласъ на сонъ
И што здався на покусу,
Крикнувъ Навину Исусу
Штобъ ёнъ сонце придзержавъ,
Покуль вечеръ не наставъ.
Праведныя души вышли;
Илія на коняхъ въ дышли,
Елисею давъ жупанъ.
Разступився Іорданъ,
Стали райскія вороты
Насцижъ въ дзень новой Суботы.
Тутъ премудрый Соломонъ
Зазвонивъ у райскій звонъ.
Всі собралися по звону,
По заслугамъ по закону
Посадзили всихъ за столъ.
Тутъ и божій бывъ престолъ.
Самъ богъ яйцями златыми

Похристосявся зъ усими,
Розговівся святый міръ,
И почався вѣчный пиръ.
Новое подали пиво;
Тутъ Давыдъ усимъ на дзиво
Пріударивъ въ гусли такъ,
Што не уцерпѣли ниякъ
Сарра въ тую же годзину
Прежъ всихъ вышла на средзину,
Съ Авраамомъ въ танець шла,
У всихъ ноги подняла.
Исаакъ, процерши вока,
Сталъ съ Ревеккой Сарры съ боку.
Яковъ кинувъ свой костыль,
Став при ихъ, взявши Рахиль.
Тутъ придав Іуда жару,
Взявши подъ-ручку Ѳамару.
Тутъ припомнила Эсѳиръ
Красенъ съ гуслями Псалтырь.
Тутъ ударили въ тимпаны,
Во всѣ струны и органы,
Ажъ до олтаревыхъ рогъ,
Штобы бывъ прославленъ Богъ.
Тутъ и бабки. тутъ и внучки
Вси побралися за ручки,
Пошли въ вѣчний корогодъ.
Слава Богу въ родъ и родъ!

Записки Географ. Общества по отдѣленію Этнографіи V. 86—89.

По мові і по змісту білоруський варіант, видимо, пішов від українського, тільки він більше вдержуєся від юмористичного трактованя речі.

В Великуросії єсть у сектантів Людей божихъ стих, котрий видимо склав ся під впливом нашої висше приведеної вірші, з тим тільки, що великоруський складач не запримічував єі юмористичного характеру. Ось той стих:

Саваоѳъ чудо творилъ,
Съ сыномъ божьимъ говорилъ:
— „Ужъ ти сынъ ли мой, сынокъ,
Ты мой ясный соколокъ,
Ты сіонская гора, —
Съ неба на землю пора.
Изволь вселенну утѣшать,
На Алгофъ-гору поспѣшать.
На Алгофъ-гору тебя пошлю,
Ризы бѣлыя сошью

Изволь ризы надѣвать,
Пречисту кровь проливать." —
Искупитель не стерпѣлъ,
Золотъ орелъ полетѣлъ,
Всю вселенну исходилъ,
Темну стѣну побѣдилъ,
Жало лѣпость умертвилъ.
А страданіемъ своимъ
Вереи вѣчны сломилъ;
Очищаетъ грѣхи міръ,
Агнецъ божій наречеся..
Агнецъ ты животворящій
И женихъ происходящій!
На всѣхъ вѣрныхъ оглянулся
На крестѣ богъ встрепенулся.
Страшный громъ загремѣлъ,
Земля, небо ужаснулись,
Звѣзды съ неба сокатились,
Всѣ престолы подвигнулись,
Архангелы ужаснулись.
А Архангелъ Михаилъ
Въ золотыхъ крылахъ предсталъ,
Страху, трепету достоинъ:
И въ сенатѣ онъ сенаторъ
И на небѣ губернаторъ, —
Много разуму имѣетъ,
Доложить Христу не смѣетъ.
Судьбу божью исполняетъ,
Архангеловъ собираетъ,
Христа на крестъ убираетъ.
А Илья пророкъ пророчитъ,
Что воскреснуть Христосъ хочетъ.
Давидъ въ гусли заигралъ,
Заскакалъ онъ, заплясалъ.
Ковчегъ божій предъ нимъ скачетъ.
Петръ апостолъ горько плачетъ, —
Много ревности имѣетъ,
Доложить Христу не смѣетъ,
Востру саблю свою точитъ,
Распинаться съ Христомъ хочетъ.
А Кузьма, сударь Демьянъ
Съ Христомъ въ страстяхъ ликовалъ,
Кандалы всѣмъ расковалъ,
У Христа въ гостяхъ гостилъ,
Съ темницъ вѣрныхъ отпустилъ.
А и Флоръ, сударь Лавёръ,
И коней своихъ подвёлъ.

Колесницы закладаетъ,
Христа на крестъ убираетъ, --
Огонь — пламя утушилъ,
Змѣя люта побѣдилъ
Николай же чудотворецъ
Чудеса онъ тутъ творилъ
Седьмо небо отгворилъ,
Ко Христу часто ходилъ,
Христа на крестъ снарядилъ.
Сама матушка царица
Прилетѣла райска птица,
Христа на крестъ убирала,
Сама смертью умирала.
Саваоѳа упросила,
Сына Божья воскресила.
Богу слава и держава,
Во вѣки вѣковъ. Аминь

(Реутскій, Люди божіе и скопцы, стор. 168.)

6. Друга вірша про Воскресеніє.

Перший варіант.

Христос воскрес,
Рад мир увесь,
Дождались Божоі ласки,
Тепера всяк
Найів ся в смак
Свяченоі паски.

Всі гуляють
Восхваляють
Воскресшого бога,
Уже тая,
Що до рая
Протерта дорога.

Злиє духи,
Власно мухи,
Всі уже послизли,
Загнав Ісус
В пекло покус,
Щоб христян не гризли.

А смерть люта,
Що нам тута
Вельми докучала,
По болотам,
Очеретам
Біжучи кричала.

Там суціга
Тепер біга,
Як шалена з ляку,
Бо бог хрестом
Чорта с хвостом
Прогнав, як собаку.

Сей чорт темний,
Князь пекельний
З смертю полигав ся,
Всіх зажерти,
В ад заперти
Так то ізмовляв ся.

Вони тоє
В кучу двоє
Знюхавшись сацюють,
Хоть старого,
Хоть малого,
То так ізлабцюють.

Була воля:
Хоть і кроля
У раи не пускали,
Хоть би святих,
Вони і тих
У пекло таскали.

На всіх трактах
По болотах
Сторожі стояли,
Серед шляху
І туряху
До пекла хватали.

Того святці,
Попи й ченці
Не минали шляху,
Филозопи,
Крутопопи
Набірались жаху.

Пропав сей страх,
Заріс той шлях
Купем та болотом!
Де той злий дух
Глитав як мух
Ненаситним ротом.

Тепер скорий
Шлях, просторий,
До раю протертий, —
Без сторожей, —
Всі навстежей
Ворота отперті.

Уже велять
Яблука рвать
Із райського древа,
З якого плод
Не велів Бог,
Та вкусила Єва.

Давно той уж
Кричав недуж,
Що спокусив Єву,
За то болів,
Що аж поліз
По (на) своєму чреву.

Вищить, охляв,
Бо Бог закляв
Лазити на древі
За его гріх,
Що він на сміх
Так набрехав Єві.

Бідна Єва
Одну з древа
Вирвала кисличку, —
Збула власти:
Треба прясти
На гребені мичку.

За нею ж там
Бідний Адам
Щось, кажуть, принудив,
Землю пахать,
Ціпом махать
Бог з раю пропудив.

За одну йіду
Єва біду
Заслужила сію.
Нечесть Адаму:
Аж за браму
Вибили у шию.

Глупа жона,
Сама вона
Яблука трощила, —
За один плод
Увесь народ
В пекло затащила.

Бог милостив
Єві простив,
Адаму пробачив:
Для визволу
Сам до долу
З неба лізти рачив.

Там чортище,
Старий псище
Не хоче смирить ся:
З коротким хвостом
Єще з Христом
Думає сварить ся.

Лиш тілько Бог
Сам на порог
В пекло поточив ся,
То Вельзевул
Попустив мул,
З ляку і вмочив ся.

Завив грізно,
Як вовк різно,
Голосом собачим
Кричить пробу,
Що особу
Христову побачив.

Дав Бог хлости,
Що всі кости
Поламав і роги
І самого
Духа злого
Підгарбав під ноги.

Кричить на пуп,
Бо всюду струп,
Не льзя приторкнути,
Надуло брюх,
Заперло дух,
Не дає і тхнути.

А смерть шлюха,
Стоя, слуха
Що човпуть над дядьком,
Стала трястись,
Мислить спастись
Прехитрим порядком.

Пустила дур,
Бьєть ся об мур,
Дереть ся на стіну,
Як шалена,
Тороплена
Пустила з рота піну.

Так сих покус
Знає Ісус
Хитриє обмани;
За йіх діло
На все тіло
Наслав злиє рани.

Усю п—цю
І г—цю
Зсипала короста,
Крутить гузном,
Прийшло узлом,
Бо болізнь не проста..

В такім місті,
Що ні сісти,
І ні почесати
Нудьга, тоска:
Так як луска,
Де — сором казати.

З нудьги, з тоски
Все на куски
На собі подрала.
Смердять (сверблять?) кості,
Бо в корості
Нагло все стаскала

Як бубон труп;
Продовбав струп,
Сороки рвуть тіло,
З усіх сторон
Много ворон
К стерву налетіло.

На той же труп,
Почувши струп,
Мухи прилітали,
Костомахи
Різно птахи
Усі розметали.

Карность злая!
Бо як тая
З людьми поступала,
Так по ділом
Душа з тілом
І нині пропала.

Сей Іуда
З того стыда́, —
Уродивсь макуха! —
То синіє,
То красніє,
Бо береть сукруха.

В Юди сей знак:
І міх закляк
З грішми за плечима.
За его гріх
Той клятий міх
Всегда пред очима.

Землю копав
Щоб міх пропав, —
Та окаменіла,
Посох там цвіт
І трави ніт,
Більш не зеленіла.

В воді рибу
Міх із глибу
Роспужав і раки;
Вирнув злий дух
Із води сух
До Юди і паки.

Злую мару
Пік у жару,
Так не загорів ся:
Міцно пошит,
Чортом підбит,
Що й не загорів ся.

З огню, з печі
Впять на плечі
Береть ся на Юду,
І з тим мішком
Ходить пішком
У пеклі повсюду.

Бог повелів,
Щоб міх не тлів
До страшного суду.

Так крутенько,
Всім хутенько
Дав Бог царя Пора:
Ад розорив,
Чорта стребиз,
Смерть ізчезла хвора.

Прадід Адам
І дядько Хам
Давно в пеклі нидів;
Уже тепер
Пекло отпер,
Як Христа повидів.

І всяк узник
Крутий узлик
З шиї розвязали,
Сусу Христу
Як на листу
Усе росказали.

Єва згнута
Була тута
От того шайтана;
Сей покуса
Зліщий Пруса
І кримського хана.

Мучить дарма;
В них і ярма
З шиї не злазили.
Струп на плечах,
Все по пічах —
А дрова возили.

З ярма в хомут,
З узлами кнут
Дротянії пуги:
З шиї до пят
На спині знать
Кровавії смуги.

І в тім страсі
Бють по с—ці
Пятінку святую,
На підпрягу
В колимагу
Запрягли і тую.

Щоб скакала,
Не брикала,
Кладуть в рот удила,
Січуть плітьтю,
Щоб так мигьтю
Ступою ходила.

Понеділок,
Хоть не милок, —

Тому таж заслуга:
Змикулив ся,
Замулив ся,
Ледви утік з плуга.

Всю налогу
Скоро Богу,
Донесли у вуші, —
Не забарив
Ад розорив,
Випустив всі душі.

Святий Афет
Узяв мушкет
Вистрелив на гасло,
Вийшла зґрая
Не малая,
Аж пекло захрясло.

Вдруг ожили,
Всі загули,
Як весною мухи;
З пекла народ
Біг на взавод,
А инші трюхи.

Дочувсь Аврам,
Що вже Адам
Із пекла подриґав,
Він з Ісаком,
Ледви раком
І собі поклиґав.

Свята Сарра,
Хоч і стара
Да женщина руча:
Вся піхота
Йшла в ворота,
Вона — куди влуча!

Племінник Лот
В купу сирот
Як ізобрав бідних,
Так ні дверей,
А ні верей
В пеклі нема мідних,

Бо як тая
Сильна зґрая
З пекла потащила,
Власне туча,
Куда луча,
Так залопотіла

У божу путь, —
Тілько сопуть,
Що аж попотіли,
Та вривають,
Поспішають,
Їсти не схотіли.

Мусій пророк
Двері, замок
И мур пробив рогами,
Ад сплюндрував,
Та мандрував,
Пішими ногами;

Власний бугай
З кошари в гай
Випер ся голодний;
Пекло отпер
І шлях протер
До раю свободний.

Адаме, грай!
Отпертий рай, —
Іди, поспішай ся!
Райським плодом
З усім родом
Рад будь, утішай ся.

Веди всіх в ряд
У райський сад
Яблук ізбирати;
Аж от древа,
Уже Єва
Не буде вмірати.

(З паперів М. А. Максимовила.)

В „Кіевск. Старинѣ“ 1882, N. 4, 169—171 напечатано варіант сеї вірші, сводний з двох стихів: А. А. Скальковського і М. В. Гоголя. Рівняючи наш варіант з висшеназваним, можна побачити, що в остатньому єсть кілька помилок. Окрім того в варіанті „Кіевской Старины“ не достає наших стихів 144— 149, 168—257, 278—295. Подібні стихи були в списку Гоголя, та редактор „Кіевск. Старины“ пропустив їх, як „неудобныя къ печати“. Ми даємо далі всі одміни списка Гоголя.

Варіант другий.

(З рукопису Гоголя. Заголовок: Вирша говоренная Потемкину Запорожцами на Великдень)

Текст в головному схожий з попереднім; визначуємо тут тілько відміни: Ряд 6: Христовоі паски; р. 25: Та суціга; р. 28: Бо бог з хрестом; р. 39: Знюхавшись сакцюють; р. 42: Так туда й лабцюють; р. 45: У рай не пускають; р. 48: У пекло таскають; рядків 49—54 нема; р. 55—57: Архирейі і єрейі шли по тому шляху; р. 59: Набрали ся жаху; р. 64: Ковтав як мух; р. 68: До раю протерли; р. 70—71: Всі настижей ворота отперли; р. 75—77: Бо їх що ся Не вело ся, бо пойіла Єва; р. 79: Кричить недуж; р. 81—83: За те йому для сорому болізнь по череву; р. 86· Лазити на чреві; ряд 89: Тее брехав Єві; р. 98: Щось, кажуть, проскудив; Землю нахав, ціпом махав; р. 102: За ту йіду; р 105: Честь Адаму; р. 112—113: Та увесь народ в пекло затопила; р. 115—116; Єву простив, Адама пробачив; р. 123: Крутить хвостом; р. 126—127: Лишень же Біг сам на поріг; р. 143: Підграбав під ноги; р. 146: Нельзя приторкнути; р. 147: Розйіло брух; р. 149; Не дало і бзднути; р. 155: Плутовським порядком; р. 161: Попустила піну; р. 168: Бо всю пшицю; р. 179—181 нема; р. 183—185: Смердять кості, що в короcті, а те все попріло; р. 185—187: Як бубон струп, сороки все тіло (?); р. 189: Богато ворон; р. 190; Туда налетіло; 191—193 нема; р. 196: Миццю ростаскали; між рядками 196 і 197 є ось які: Черви повзуть, тіло гризуть, зовсім поточили; Огонь пече, юшка тече: тако їх учили! р. 202: І єі пропала; р. 202—203 читаємо: А Юда сам стоючи там, з'юривсь як макуха; То синіє, то красніє, бо бере трясуха; р. 209: Вельми сей зляк; р. 212—214: За той свій гріх, що носив міх, не бачить очима; р. 265: В землю вкопав; р. 226: До Іуди таки; р. 227: Сюю мару; р. 230—235: Огонь потух, а той злий дух в печі не затлів ся. Міцно пошит, чортом підбит, що і не дереть ся: з огня, з печі та на плечі до Іюди преть ся; р. 236: Він став з мішком; р. 242—247: А хутенько да скоренько Петра Бог достачив: Уже Петро одпер пекло, як Христа побачив; р. 250: Заграли в свиріли; р. 251—253; Закричали, заспречали (?), Як Христа згляділи; р. 255: Свій кріпкий язик; р. 256: Вони розвязали; р. 262: О, злобо шайтана: р. 264: Злійший труса; р. 266: Мовчать дарма; р. 269—271 нема; р. 278—279: А для страху бють з розмаху; р. 285: Та брикала; р. 307: Аж пекло затрясло: р. 308: В миг ожили; р. 310: Як весною мушки; р. 313: А інший і трушки; р. 316: З пекла удрижав; р. 308—319. І собі раком

ледви поклизав; р. 331: Не зосталось мідних; р. 334: З пекла поточила, То голота всі ворота в пеклі потрощила; р. 335: Власне куча; р. 341—343 нема; р. 351: З кошари в рай; р. 353—355: Так із ада вся громада, рада, що свободна; р. 361: Там ти утішай ся; ряд 365: Йіж од древа!

Третій варіант.

Ряд 8: Спохваляють; р. 39: Знюхавшись соксують; р. 42: То так і глябцюють; р. 46: Хоть би старих; р. 52—54: Того святці, попи, ченці шляху не минали; р. 55—57 пропущені з недогляду переписчика; р. 75—77: З коіх плодов не велів Бог, щоб вкусила Єва; р. 79 Лежить недуж; р. 81—83: За то єму Бог по всему болість послав чреву; р. 84: Вищить Архав; р. 98: Щось, кажуть, прискудив; р. 105: Честь Адаму; р. 108: Дурна жона; р. 123: Крутить хвостом; р. 198—199: Аж сперло дух, не дає дихнути; р. 155: Прехльоским порядком; р. 161: Пустила і піну; р. 168—172 нема; р. 181—184: На собі порвала; з тоі скуки, злоі муки жалобно кричала; р. 185—190 нема; р. 202: У єі пропала; р. 203 205. А туда весь от студа занудивсь як муха; р. 207: То біліє; р. 209: Велик сей ляк; р. 229: Да і не нагрів ся; р. 230—233: Огонь потух, а сей злий дух тілько зволочив ся. З мішка пошит, чортом підбит, що і не дереть ся; з огню, з печі знов на плечі до Юди береть ся; р. 245—247: Ад розрушив, чорта вдушив, да і смерть пропала; р. 250: Давно в пеклі сиділи; р. 253: Христа увиділи; р 254—256: Всі малиі вони з шиі узли розвязали; р. 260—261: Яко нудьга була туга; 268—271: З шиі позлазили; от йіх лечі струп на плечі, що дрова возили; р. 272; Ярмо—хамут; р 278-280: А старуху бють по брюху Пятницю святую; р. 293: Макулив ся (супротивляв ся); р 303—304: Взявши мушкет випалив на гасло, р. 305: Вийшла із рая; р. 308: В дух ожили; р 316: Із пекла удризав; р. 317: Він за Ісаком; р. 319: І собі поклизав; р. 328: Сам забрав і бідних; р. 329—331: Ламав вірей, а не дверей не оставляв мідних; р. 333-337: Всіх із рая сильно потащила, то голота всі ворота в пеклі потрощила; р 341—344 нема; р. 351—352: Впер ся у рай будучи голодний; р. 356—357: Отпер ся рай, іди, іграй; при кінці читаємо ще ось які куплети, котрих нема в попередніх варіантах:

Веди к саду
Всю громаду,
Веди, щоб селилась,
Тут в покою
І з тобою
Вічно веселилась.

Зараз тая
Серед рая
Свобода засіла,
Тут тишина,
Вся старшина
Не має к ним діла.

Тут сіпуга,
Войт пянюга
Нам не докучає,
І в підводу
Тут із роду
Ніхто не хапає.

Всі подубли
Що нас скубли
Сельськії нахали;
Подерачі,
Колотнечі
Всі уже пропали.

Втихли взбори
Всі позори (?),
Не правлять кварталу:
Спочав Адам,
Що не кидав
Людей на поталу.

Утік кураж,
Здирства не ма-ж,
Пропали всі драчі,
Щезло лихо,
Живуть тихо,
Не дають подачі.

Погибла власть
І вся на рясть
Вилізла голота;
Войт не ворчить
І не стучить
Десятчик в ворота.

Там . . . .
Іде . . . .*)
Ни вже не жури ся;
Манна з неба —
Все що треба
Йіж, пий, весели ся.

Райські птиці,
Ластовиці
Весело співають,
Жайворонки,
Соловейки
Як в орган іграють.

Всяких музик
Нічий язик
Не може сказати,
Мудрий писак
І пером так
Не може списати.

Дай Боже, нам
Щоб сії там
Музики іграли,
Щоб більше нас
Хоть у той час
Сіпаки не брали

Ти, Боже, бач
Кровавий плач
І горьке ридане;
За теє нам
Покажи там
Вічне пануване!

(З копії зробленої Д. О. Морозом у 60-ті роки по старому списку.)
На початку того списка була помітка: „Говорена Гетьману Запорожському".

З сего списка в „Кіевск. Стар" 1882, 9, 501—8, напечатаний був лишень кінець: від слів: „Веди к саду всю громаду"... Других відмін списка д. Мороза редактор К. Ст. не напечатав, бо вони, по его думці, „не имѣютъ интереса и значенія". „Не помѣщаемъ, — каже той редактор, — также и описанія мукъ смерти и Сатаны, пропущеннаго нами и въ спискѣ Гоголя, по тому соображенію, что такія картины претятъ даже не особо взыскательному вкусу." Ми думаємо, що для науки в усякім разі ніщо не може „претити". Деякі частини сеі вірші пішли на будівлю рождественськоі вірші, котроі варіант напечатаний в „Кіевской Старинѣ" 1889, N. 1, 234—236.

---

*) В рукописі не розібрано.

7. Уніятський пилігрим.

Чолом вам бю, панове Любляне,
Да ласкаві, багатіі люблянські міщане!
Чи знаєте, хто я такий? — Я пилигрим старий,
В чужій землі, у гречеській довольно бувалий.
Грецька мова не кажая, всі говорять в нос,
Привітство йіх не наськеє: анторофіс калос!
Сказав би я більше вам, не будете знати,
Лучше з вами по простому буду розмовляти.
Дайте, братці, горілочки, да й налийте в торбу,
Положу я горілочку на моєму горбу.
Далеко йду: аж до Риму, где єі не мають,
Тілько воду єдиную вони потягають.

(Зі збірки кн. Цертелева „Малор. пѣсни". Рукопис в паперах Максимовича. Заголовок беремо з відти ж.)

8. „Пѣснь Пастелія". *)

Пастырю душевный и попе избранный.
Людей просвѣщати отъ Бога данный
Якже ты ихъ просвѣщаешь,
Кедъ оскверненъ самъ востаешь,
Жіючи блудно!

Апостольство тобѣ есть поручено,
Людей просвѣщати отъ Бога дано;
А ты и самъ во тьмѣ ходишь,
И всѣхъ за собою вводишь
Во ровъ пекельный.

Самъ собѣ погибель вѣчну готовишь,
Коли спасительны слова говоришь.
Даешь людемъ красну науку,
Себѣ на большую муку:
Бо не такъ творишь!

Тѣсенъ путь до раю, врата узкыи!
Людемъ налагаешь посты твердыи,
А самъ чревомъ не владѣешь,
Такъ ся тучишь, объѣдуешь:
Пьешь, гойнуешь.

---

*) Під таким заголовком доставлена нам була д. А. Кр-им з Урорськоі Руси, в купі з другими матеріалами, отся вірша ще для виданя „Малорусскія народныя преданія и разсказы" (1876) та не могла увійти вже в него. До сеі „пѣсни" д. А. Кр. додав замітку: „Иванъ Пастелій былъ въ концѣ прошлаго вѣка каноникомъ Мукачевскаго соборнаго капитула. Онъ авторъ настоящей обличительной поэмы." — Перші букви кожного куплета дають імя: Пастелій. — Ми печатаємо сю „пѣснь" правописом д. А. Кр-ого.

Евангельску хвалишь, попе, нищету,
А самъ не спомянешь свою суету,
Коли Грицъ-кметь, простакъ Иванъ
Станетъ попомъ, думатъ что панъ
Цѣлому свѣту.

Лучше бы ти было чинъ той не знати,
Якъ предъ образъ божій и олтарь стати;
Языкъ ся въ молитвѣ трудитъ,
А помыслы дѣдко водитъ,
Куда самъ ходитъ.

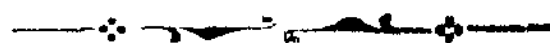
Iисусъ твой убогство тебѣ залицалъ,
Ты бы за богатство и Христа продалъ;
Людъ мизерный утѣсняешь,
Свои скарбы наполняешь,
О душу не дбаешь.

Идутъ, попе, лѣта, прійдетъ кончина,
Абы тя не застала лиха година!
Глубоко спишь, пробудися,
Заблудилъ есь, навернися,
Попе, покай ся!

Закінчаючи церковний відділ віршів нашоі збірки ми не можемо не звернути уваги на деякі йіх характерні ознаки: 1) вільне, гумористичне (сказати б, Арістофанівське) трактуванє усяких річей, в тім числі і святощів, з котрим наші люде виступали навіть перед архієреями, 2) живий політично соціальний інтерес, котрий складачі і декламатори вірш вносили навіть у вірші про церковні речі: так Сатана рівняєть ся козаками до Пруса і кримського Хана, так волхви перед народившим ся Христом просять, щоби „війни не було“; так рай малюєть ся як анітеза соціально-політичному порядкови на Вкраіні в к. XVIII ст. Характерно також і те, що в XVIII ст. в угорській Руси високий церковний достойник пише сатиру — на попа!

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

IV. Купала на Волині.

N. 23.*)

Oj на городі буркун-вільльа,
Oj там Петруньо теше кільльа.
Oj теше, теше, витинаје,
Своју доленьку проклинаје:
Oj доле ж моја нешчаснаја!
Ганнусьу ж моја прекраснаја!
Oj доле ж моја нешчаслива!
Ганнусьу ж моја чорнобрива!

N. 24.

Oj на городі шахран, шахран;
Стојіть Петруньо, јак пан, јак пан.
А коло јого петрушечка;
Стојіть Ганнусьа, јак душечка.
А коло нього шахраночка;
Стојіть Ганнусьа, як панночка.
Oj не јіден ја шахран стоптав,
Јак на тешченчин поріг ступав.
Мене тешченька похвалила,
Дівка Ганнусьа польубила

(Гл. Чуб. Труды III, 206, N. 17.)

N. 25.

Oj мала нічка на Јівана;
С ким ти, Ганнусьу, ночувала?
Oj під јавором зелененьким,
З својім Јіванком молоденьким.

(Гл. Чуб. Труды III, 200, N. 4.)

N. 26

Oj мала нічка Петрівочка,
Не виспала сьа Марисьа дівочка.
Oj коли ж јіјі було спати?
Треба з Јіванком розмовльати.

---

*) Всі пісні від N. 23 до самого кінця записані в містечку Миропіллі Звягельського повіту на Волині.

N. 27.

Оj на городі крокіс, крокіс,
Чом ти, Jіванку, більшиj не ріс?
Оj буде з мене і такого,
Приjме Марисьа і малого.
Оj буде з мене j такенького,
Приjме Марисьа j маленького.

N. 28.

Чи ти, Петруньу, палив, палив?
Чого шукаєш? волив, волив?
Вже ж твоjі воли давно в шкоді,
Аж у Jівана*) на городі.
Біжи. Петруньу, хучі, хучі!
Пече Марисьа коржі, коржі.
Оj jакі коржі? гречаниjі,
Для своjі душки коханоjі.
Оj jакі коржі? пшеничниjі,
Для своjі душки велишнеjі.

N. 29.

Оj у Jівана високиj тин,
Там повісив сьа Віхторів син.
Оj, висів, висів аж до ранку,
Jа взьав Ганнусьу за коханку.
Оj ти Ганнусьу серце моjе!
Сподобало сьа личко твоjе.
Оj не так личко, jак ти сама,
Бо ти дівчина льубезнаjа.

(Пор. Чуб. Труды *III*, ч. 10, N. 2.5)

N. 30.

Скакала жабка під гречкоjу;
Біжит Jіванко з гнуздечкоjу.
Пожди-но, жабко, нагнуздаjу,
Піду Ганнусьу одвідаjу
Jіде Jіванко на конику,
Везе Ганнусьу в постолику.
Jіде Jіванко на коньаці,
Везе Ганнусьу на собаці
Jіде Jіванко на хортиці,
Везе Ганнусьу на чортиці.

(Пор. Чуб Труды III, 221, N. 38.)

---

*) Батька якоі там дівчини

N 31.

Ој на Купала вогонь горит,
Нашi Настунi живiт болит.
Ој нехај болит, нехај знаје,
Ој нехај хлопцiв не пријмаје.

(Гл. Чубинскiй, Труды III, 199, N. 2.)

N. 32.

Нема парубка најкрашчого
Понад Јiванка над нашого
Причепив жорна до појаса,
А сам полетiв пiд небеса.
У гору летит, крупи дере,
Ја вниз падаје, опалаје.
На ничлiг јiде, кулiш варит,
Своји Ганнусi живiт парит.
Ој нехај парит, нехај знаје,
Нехај же хлопцiв не пријмаје.

N. 33.

Чи ти Јiванку не батькiв син,
Шчо *ти Ганнусi не випросив?*
Просив ја, просив, — не вважајут,
За мене Ганнусi не вiддајут.

N. 34.

Летiла чапльа через гулицьу,
Вхопила Ганьу за потилицьу,
За неју Петро з коцьубоју:
Ој верни, чапле. жону моју!
Ој вiзьми собi негiдницьу,
А верни моју робiтницьу.
Вона робити добре вмiје,
Шчо коло печi грiје плечi, (2)
Шчо коло груби грiје зуби.

N. 35.

Ој на городi пiд бујним вiтром,
Не чули хлопцi зозулi лiтом,
А јак почули, польакались,
В глуху кропиву поховались.

N. 36.

Летiли гуси бiлокрилi;
Камньанецькi хлопцi чорнобривi.

Летіли гуси з гусаками;
Камньанецькі хлопці з дівчатами.

N. 37.

Ој шумит-гуде дімбровоју,
Стуконит-јіде дорогоју.
Ој ја ж думала, шчо вітер віје,
Аж то свекорко з торгу јіде:
„Ој віјди, віјди. похмурнице!
Одчини мені ворітечка!”
Ој ја молода не лінива,
Пішла ворота одчинила.
Ој шумит-гуде дімброволу,
Стуконит-јіде дорогоју,
Ој ја ж думала, шчо вітер гуде,
Аж то свекруха з торгу јіде:
„Ој віјди, віјди, медведице!
Одчини мені ворітечка!“
Ој ја молода не лінива,
Пішла ворота одчинила.
Ој шумит-гуде і т. д.
Аж то діверко з торгу јіде:
„Ој віјди, віјди, негіднице!
Одчини мені ворітечка!“
А ја молода не лінива і т. д.
Ој шумит-гуде і т. д.
Аж то миленькиј з торгу јіде:
„Ој віјди, віјди, миленькаја,
Одчини мені ворітечка!“
А ја молода, не лінива,
Пішла ворота одчинила.

(Чуб. Труды III. 211 N. 27.)

N. 38.

Бреніли річеньки, бреніли,
Јаж до Јіванка у сіни.
Там парубоньки зберались,
На мед на горілку складались.
А наш Јіванко најбільш дав,
Він собі Ганнусьу сподобав.

N. 39.

Ој зза гори зіронька летіла,
За кого ти, Ганнусьу, хотіла?
За того, дівчата, за того,
За того Петруся молодого

N. 40.

Кладу кладочку вербову:
Час вам, дівчатка, до дому!
А ти, Варусьу, зостань сьа,
З својім Јіванком звінчај сьа.
Привезе віночок с кадила,
Шчоб ти здорова сходила.

(Пор Чуб. Труды III, 209, N. 23.)

N. 41.

Час тобі, вербонько, розвитись,
Час тобі, Петруньу, женитись.
Ој шче бо не час, не пора,
Шче моја Варусьа молода.
Та нехај же ж вона гульаје,
Росоју косоју махаје, —
Јак піде заміж, не буде,
Пристаріјеццьа, жаль буде.

(Чуб. Труды III, 214, N. 29.)

N. 42

Ој в ліску, в ліску, на дубку,
Висіла колисонька на шнурку.
А в ті колисоньці Петруньо,
А коло јого братьа јого.
Ој братьа ж моје рідније,
Гојдајте ж мене високо,
Нехај ја побачу далеко,
Де моја Ганнусьа походжаје,
Вишитими рукавами махаје.
Јак піде заміж, не буде,
Простаріјеццьа, забуде.

(Пор Чуб. Труды III 221, N. 39.)

N. 43.

Ој в гору сонечко, у гору,
Там будује Петруньо комору.
Будуј, будуј, міј Петре, комору,
А вирубај віконечко з надвору,
Шчоб до мене соловејки долітали,
Ој шчоб мене раненько пробуджали,
Бо свекруха – чужа мати, не збудить,
Она піде до сусіди, обсудить:
„Невісточка, чужа дочка, не хоче робить,
Оно піде в чисте поле, льагаје тај спить.

Невісточка, чужа дочка, льадашченька,
Та спить вона до полудньа, јак маленька.“

(Гл. Чуб. Труды III, 206, N. 16; Зин. Радченко, Гомельскія нар. пѣсни, 5, N. 12)

N. 44.

Сьајала зіренька, сајала;
С ким ти, Ганнусьу, стојала?
С тобоју, Јіванку, с тобоју,
Під зеленоју вербоју.
Де молода Ганнусьа стојала,
Під неју рутонька зівјала.
Де молодиј Јіванко коньа пас,
Там хрешчастиј барвіночок по појас.

(Гл. Чубинск., Труды III, 202, N. 10.)

N. 45.

Ој казала мене мати за мальара дати;
Не дај мене, моја мати, ој не дај!
Мальар мальује, жінки не цілује.
Ој казала мене мати за гончара дати;
Не дај мене, моја мати, ој не дај!
Гончар горшки возить і жінку зморозить.
Ој казала мене мати за ковальа дати;
Не дај, мене, моја мати, ој не дај!
Коваль в кузні кује, жінки не жалује.
Ој казала мене мати за діхтьара дати;
Не дај, мене, моја мати, ој не дај!
Дігтьар дьоготь возит і жінку обмаже.
Ој казала мене мати за писара дати;
Оддај мене моја мати, ој оддај!
Писар листи пише ј дитину колише.

N. 46.

Ој ходила квочка довкола кілочка,
Коло ворона (?) Купајла,
Грало сонічко на Јівана.*)
Та водила діти, јак јасниjі квіти.
Та вивела вона семеро дігочок.

(Гл. Чуб. Труды III. 194.)

N. 47.

Летіло помело через третьє село.
Стовпом дим, стовпом дим *)

---

*) Ті два рядки повторяють ся після кождого стиха.

А деж воно впало? в Марисі на хаті
Стала Марисіна хата горіти
Стали јіјі хлопці хати гасити,
Стали вони воду відрами носити.
А Петруньо приніс водиці полоју.
Вже ж тобі, Марисьу, жити зо мноју!

(Гл. Чуб. Труды III, 205, N. 15, де є „полело" зам. помело.)

N 48.

Стојіт либода вишче города —
Стіј калинонько, стіј, не розвивај сьа!*)
На ті лободі чотирі лебеді.
Першиј лебедець Петро молодець,
Другиј лебедець Јіван молодець,
Третиј лебедець Віктор молодець,
Четвертиј лебедець Ґмитро молодець.
Стоіт либода вишче города,
На ті либоді чотирі лебідки:
Перша лебідка то Лукіја дівка,
Друга лебідка то Ганна дівка,
Третьа лебідка Тодоська дівка,
Четверта лебідка то Варка дівка.
Стојіт либода вишче города,
На ті либоді чотирі пари:
Першаја парка — Петро і Лукіја,
Другаја парка — Јіван та Ганна,
Третьаја парка — Тодоська ј Віхтор,
Четверта парка — Ґмитро та Варка.

(Гл. Чуб. Труды III, 210 N. 36; Терещенко, Бытъ русскаго народа V. 82)

N. 49.

Ој в ліску, в ліску дванацьцьать сосон.
Јіј богу, моја мамцьу, дванацьцьать сосон**)
Під тими соснами дванацьцьать столів,
За тими столами дванацьцьать панів,
Між тими панами міј нельуб седит,
Міј нельуб седит, водиці просит.
Водиці вмитись, рушничка втертись.
Ја ж јому не дала водиці вмитись.
Ој в ліску, в ліску і т. д.
Між тими панами міј милиј седит,
Міј милиј седит, водиці просит,

---

*) Сей рядок повторяє ся після кождого стиха

**) Повторяє ся після кождого стиха з додатком другоі половини тогож стиха.

Водиці вмигись, рушничка втертись.
Ја ж јому дала водиці вмитись,
Водиці вмигись, рушничка втертись.

Записані мною і подані тут волинські купальські пісні — се матеріал настілько цікавий, що варто було б йіх науково обробити. Не маючи тепер на се часу і спромоги, подаю йіх і так, щоб не лежали даремне, а послужили би для розширеня поля при спеціальних студіях над нашими обрядовими піснями.

При піснях я записала мотіви, до них належні *), бо уважаю, що записати пісню без мотіва значить зробити тілько половину справи, тим більше, що по мотівах обрядових пісень можна уважати часом, на скілько є стародавня яка пісня. Окрім того сі орігінальні, давні мотіви певне придадуть ся тому, хто займаєть ся народньою музикою. Записувала я голоси пісень від селянок, яко мога вірніше, не стараючись підводити йіх під яку небудь звісну рітмічно-музичну теорію, а бажаючи тілько удати мотів у нотах так, як чула єго в співі При записуваню пісень і мотівів я хотіла наближитись як можна більше до фонографічної достотности, щоб удати як найвірніше всі найдрібніші одміни вимови і всі модуляції мотіву, бо уважаю се ідеалом усякого збірача устних народніх матеріалів.

Леся Украінка.

VI. Кошут і Кошутська війна.

Смерть і величаві похорони Лайоша Кошута звернули на него увагу всеі Европи, відсвіжили в памяти нових поколінь ті подіі, котрих покійний був свідком а в значній мірі й творцем. Що з Кошутом зійшла в могилу незвичайна постать, одна з характерних, історичних постатів XIX віку, сему ніхто не заперечить. Що в своїм piднім краю імя єго тішилось величезною популярністю, було навіть стягом осібного сторонництва прозваного незалежним, що кожде єго слово приймало ся там єго прихильниками як оракул, а навіть противники мусіли з ним числити ся — се також звісні речі, а власне похорони і сполучені з ними розрухи та політичні демонстраціі дають на се найліпший доказ.

Та чи по своїй діяльности, по своїм ідеалам Кошут справді належить до перворядних постатів у історіі нашого віку, таких як Гарібальді, Мацціні і др., з якими так часто любить порівнувати єго мадярська національна гордість, се друге питанє, на котре тілько основна історична критика може дати відповідь. Інтересний суд про особу і вдачу Кошута видав австрійський історик Кронес: „Kossuths ehrgeizige All-

---

*) На жаль, ми і сим разом з тіпографських причин не могли подати тих мотівів, та надіємось долучити йіх на осібній картці до одноі з слідуючих книжок „Житя і Слова". Ред.

geschäftigkeit liebte die Extreme und sonnte sich immer an dem Beifalle der Menge. Er fühlte radical, er war kein politischer Komödiant, aber er wollte ewig bewundert, vergöttert sein überall und in Allem herrschen; ein grosses Talent, ein politischer Virtuose, aber kein politischer Charakter; ein oratorisches Genie, aber ein dilettantenhafter und dabei selbstsüchtiger Staatsmann" (Fr. Krones, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert. Berlin 1879, стор. 680). Позаяк діяльність політична Кошута тягла ся аж до остатніх хвиль єго житя, а єго політичний заповіт вибігає геть-геть у будуще, так що Мадяре навіть не можуть зважити ся тепер єго опублікувати, для того на таку критику, якоі б треба для оцінки сеі діяльности, не швидко ще мабуть прийде час.

І ми не будемо пориваги ся на критику, а піднесемо хіба той факт, що Кошут і найважнійша доба єго житя — єго діктатура в Угорщині від апріля до сентября 1849 р. загально звісні і нашому народови і живуть безсмертно в численних піснях народних. Правда, сам Кошут і єго діктаторська діяльність не находять в народі нашім сімпатіі і пісні ними не дуже подрібно займають ся, звертаючи натомісць головну увагу на саме поборенє угорського повстаня при помочи россійського війська. Сей факт, що царь россійський вислав велике військо на поміч нашому цісареви, сам перехід того війська через наш край і памятна битва під Коморном, властиво під Мішкольцом 25 юля, отсе головні епізоди тоі невеличкоі епопеі, що в устах нашого народа зложила ся довкола особи Кошута. Бажаючи і від себе кинути грудку землі на свіжу могилу угорського екс-діктатора, ми зібрали ті пісні — все, що могли найти друковане і значне число рукописних відмін, і подаємо тут в сістематичнім порядку з деякими своіми увагами.

Та поки перейдемо до пісень, годить ся згадати про один урядовий документ, друкований по руськи, котрий певно мусів причинити ся до спопуляризованя імени Кошута і єго головних товаришів серед нашого народа.

Бувши зимою на початку 1892 р. в с. Ботелці вижній турчанського пов. найшов я там між іншими старими паперами переховаными в церкві один доволі рідкий, бо доси ніякому бібліографови незвісний руський друк, котрий, думаю, не лишнім буде тут передрукувати не тілько як бібліографічний куріоз, але й для єго історичноі стійности.

Є се піваркуш білого паперу, формату більшого від того, який тепер уживає ся до писаня (давній „канцелярійний" папір), задрукований тілько з одного боку великими кирильськими буквами, без означеня місця і року друку. Зі змісту ясно, що побачив він світ божій у Відні під конець 1849 року по упадку повстаня угорського. Карта ся не що інше, як лист гончий (Steckbrief) австрійського уряду за головними провідниками угорського повстаня Кошутом, Пульским, Мадерасом і Таузенауом. Опублікованє сего листу по руськи свідчить ясно о тім, що уряд австрійський дуже добре тямив про істнованє Русинів в хвилях, коли єму було сего потрібно. Факт, що екземпляр листу переховав ся в церкві гірського села Ботелки, що лежить на самій границі угорській, а у Львові і в других центрах галицько-

руського духового житя остав ся невзвісний, свідчить о тім, що власти австрійські там тілько єго роздавали урядам громадським, де можна було надіяти ся спіймати ненависних провідників повстаня, котрі по капітуляції під Вілягош, як звісно, встигли перекрасти ся на терітоцію турецьку, а відтам на захід Европи.

Ось дословний текст сего інтересного історичного документу, з захованем правописі, мови і інтерпункції:

Описанїѧ примѣтъ.

„**КОШꙊТЪ.** Лѣтъ маєтъ 42, ростꙋ тонкого, около 5 шꙋхонъ 5 цалôвъ высокїй, маєтъ колосы каштановатїи т. є. свѣтлобꙋрїи долгїи кꙋчерѧвїи, гꙋстый хорошїй вꙋсъ, который кончится въ острїи коньцы (!) клочковато, и єсть до гори (sic) подкрꙋченный, маєтъ также мôцнїй такъ называемый колїє грекъ, закрꙋченный до середыни (sic). Подбородокъ оголенный и безъ бороды, очи велыкїи (sic) и голꙋбїи маютъ мылоє, смиренноє выраженїє, але якъ говоритъ, то стаются живими и огнистими (sic). — Лице продолгозатоє, блѣдоє, носъ также продолговатїй, але регꙋлѧрный; органъ въ мовѣ чистїй и полнозвꙋчнїй, въ ходѣ спокойный и головꙋ исклонѧєтъ на бôкъ а рꙋки такъ носитъ, що ними або розмахꙋєтъ, ако нихъ передъ собою складаєтъ. — Во всѣхъ своихъ порꙋшенїѧхъ єсть Кошꙋтъ спокойнїй, безъ пристрастїѧ, але въ мовѣ стаєтся дꙋже живымъ и дѣйствꙋєтъ рꙋками. Выраженїє лица єго въ спокойномъ состоѧнїи єсть терпѧщоє и объѧвлѧєтъ ꙋнылость, т. є. меланхолїю. Зымою (sic) и лѣтомъ носитъ Кошꙋтъ воротникъ т. є. колнѣръ отъ сорочки, вывернꙋтїй на атилѣ.

ПꙊЛЬСКІЙ. Тонкого ростꙋ, 5 шꙋховъ 4 цали высокїй, лице єго продолговатоє, колосы чорнїи, вꙋсъ рѣдкозарослїй магкїй а на томѣсть гꙋстозарослаѧ велыкаѧ (sic) борода, носъ горбатїй, чело высоке, очи бꙋрїи, огнистїи, але на головѣ колосовъ мало и рѣдко. — Въ ходѣ на передъ похиленїй, носитъ Пꙋльскїй лѣвꙋю рꙋкꙋ найбольше на спинѣ подъ кафтаномъ. Лѣтъ бꙋдетъ около 30, органъ въ мовѣ слабый, и такъ якъ якого хоровитого человѣка.

МАДЄРАСЪ. Єсть малый, крѣпкїй, але не дꙋже въ тѣлѣ, маєтъ чорножолтоє лице, ꙋмѣренный носъ, гꙋстїи брови; малыи, колючїи, бꙋрїи очи, гꙋстꙋю чорнорꙋжꙋю бородꙋ на цѣломъ лицѣ, котраѧ збѣгаєтъ въ долинꙋ кончисто и єсть особливе примѣтна; Мадерасъ колосы на головѣ, котри сꙋть гꙋстїи и щетинисти,носитъ дꙋже коротко остриженїи [єдва полъ цалѧ долгїи] и щеткою до гори подчесанни, длѧ чего и чело єго и такъ высоке єсть цѣлкомъ вольне. Въ лѣтахъ около 42 а найбôльше 45 лѣтъ, органъ въ мовѣ крѣпкїй, а часомъ крикливїй, въ постꙋпленїи холодный а въ обхожденїи сꙋхїй, производитъ сей человѣкъ непрїятноє впечатлѣнїє на каждого, ибо изъ всѣхъ єго рысовъ оказываєтсѧ злобность, але въ особливости легко єго познати по єго бородѣ и по фризꙋрѣ.

Др. ТАВЗЄНАВЪ. Маєтъ 35 до 40 лѣтъ, ростꙋ малого подсадковатого, шырокоплечистїй, довольно въ тѣлѣ, маєтъ полноє широкоє лице, жолтаво блѣдый цвѣтъ т. є. церꙋ въ лицѣ, короткꙋю, широкꙋю шыю, горбоватый носъ, чорнїи гладкїи волосы, низкоє стѣсненноє чело, чорнїи очи, гꙋстїи чорнїи брови, регꙋлѧрный ротъ, зъ мало закоченними гꙋбами, маєтъ гꙋстꙋю чорнꙋю бородꙋ, котрꙋю вꙋкъ обголивъ неоставивши якъ только короткїи фаворити. Въ найпослѣднѣйшимъ времени носилъ также и вꙋсъ. Личнїи єго рыси сꙋть правдиво орїєнталнїи. Тримаєтсѧ просто а ходитъ дꙋже тихо. Таузенавъ говоритъ чисто по нѣмецки, а опрічь того превосходно добре по англески и по францꙋски“.

Звісно, уряд не ограничував ся тим, що по упадку повстаня видав і велів опублікувати по гірських селах руський лист гончий за Кошутом. Підчас самого угорського повстаня селянам у горах пограничних з Угорщиною велено було держати сторожу, робити засіки в лісах і організувати оружні патролі по горах, бо Угри кілька разів заявляли охоту впасти на галицьку терріторію. І справді, поменші відділи повстанців угорських раз у раз впадали до Галичини, хапали

худобу а то й людей на свій бік і робили всякі накости. Про се говорить ось яка гуцульська пісня:

N. 1.

Тысарь письма розсилаје̂т помижи Руснаки,
Шьоби собі своји села добре вартувати.
Аби собі дубелтові варти уложити;
Та бо тысарь војська віслав Веньґра пригрозити.

(Головацкій, Нар. пѣсни II, 461; дальше приточена пісня зовсім інщого, апокріфічно-моралізуючого змісту)

В загалі треба сказати, що Гуцульщина витворила найбільше пісень про Кошута і що найбільше звісних нам варіантів власне відтам походить. Слідуюча пісня оповідає про ціле угорське повстанє в звязку зі знесенєм панщини:

N. 2. Вар. А.

А Господи милосерниј, јик ми бідували,
А покисме ту паньшьину кьижко видбували.
Слава богу, же нам гаразд тепірь сесьі літа,
Ажеби наш тысарь здоров тай жив многі літа!
Бога просім за тысарьи шьо чьис, шьо години:
Нам паньшьину подарував, абих ни робили.
Бога просім за тысарьи сараки Руснаки!
На тысарьи нагнівав си Венґер та Польаки.
Ај бо Веньґер тај Польаки біду наробили:
Тьілко було в царьи землі, усьу сколотили.
Ој Підгірьи спудило си, шьо Веньґер жене си;
Бога просім за тысарьи, тысарь не даје си.
Ој Підгірьи спудило си, шьо нас Веньґер зітне;
Бога просім за тысарьи, чеј то тысарь зіпре.
Спудила си усьа Польшьа, Польшьа тај Иршава;
Та бо чеј нас поратује сила Москалева.
Веньґер Руса ни бојив си, ни мав тоїі дијми,
Бо він ни чьув, шьо јде Москаль вороними кіньми.
Того војська ни богато, лишь три міліони,
А јик ввіјшли в Веньґершьину, стали на загони.
А лишь тьілко московського Веньґер војська збачив,
Јик загулив в загороду, окропом опарив.
Та бо Москаль поправив си, заложив канони,
От так убив Веньґершьину, Господи борони!
От так убив того Веньґра, шьо лишь став јик курка,
Вхопив собі товпу војська тај утьік під під Турка.
А ґазетьи ни чьитајем, ньіхто то не чьује:
Али ци го відав Турок, ци він там ґаздује.

(Я. Ѳ. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва 1878, Часть 2, 460—461)

Кінцеві слова сеі пісні вказують на те, що вона повстала швидко по самих подіях в ній описаних, коли ще незвісно було, чи Туреччина схоче видати Кошута Австріі, чи ні. Вправді автор народноі пісні признає ся, що „ґазеты не читаєм", та все таки факт виїзду Кошута до Англіі в маю 1850 року був такий голосний, що після того часу вже й гуцульський співак певно не міг би був над тим застановляти ся, чи Кошут припадком не лишить ся під Турком ґаздувати.

Ся пісня, здаєть ся, не здобула собі по за Гуцульщиною ширшоі популярности. В цілости ми маємо записаний тілько один єі варіант. Та деякі куплети вирвані з неі розійшли ся ширше, до них додавано нові або й давнійші куплети, що відносили ся до тоі самоі теми, і так повстали слідуючі два варіанти

Вар. Б.

1 Шьо ми будемо робити, сараки Руснаки,
2 Шьо на нас си нагнывали Веньґри тај Польаки.
3 Ој на нас си нагнывала Польша тај Аршава,
4 Але бо нам на помочи сила Москалева
5 Ој а Кошут не знав того, не знав тоји діјми,
6 А він не знав, шьо јде Москаль вороними кіньми.
7 А він собі змислив зраду, вчинив си јик курка,
8 Узьлив собі шкадрон војська тај утік під Турка.
9 А ми льуде праославні просым шчире бога,
10 Ој шьобисме видогнали біду вид порога.

(*Уривок із довшоі пісні, сточеноі в купу з кількох мотівів, записаноі* в с. Криворівни, коссівського пов, гл. Головацкій Нар пѣсни III, 40, N 28)

Як бачимо, в тім коротшім варіанті пропущено все, що відносить ся до битви Австріяків і Москалів з Уграми, а за то память народна добре вдержала факт запомаганя Угрів Польками Остатній куплет, здаєть ся, вказує на ті самі „дубельтові варги', про котрі говорить N. 1. Сей куплет очевидно старший від самоі пісні N. 2. Те саме треба сказати і про перший куплет слідуючого варіанта:

Вар. В.

Кажіт, ґазди, шьо ја брешу, хоть си з мене сьміјте!
Нидалеко біда, ґазди, футко си надыјте!
Шьо ми будемо робити, сараки Руснаки,
Шьо на нас си нагнівали Угри та Польаки.
Ој на нас си нагнівала Польшча та Варшава,
Уже ид нам підступаје сила Москалева.
А ми льуде православні, просьім шчиро бога,
Шчоби поміг відогнати біду від порога.

(В Криворівни, косс. пов від Данила Чуперчука записала Целіна Бурачинська 1885 р)

худобу а то й людей на свій бік і робили всякі пакости. Про се говорить ось яка гуцульська пісня:

N. 1.

Тысарь письма розсилајет помижи Руснаки,
Щьоби собі своjі села добре вартувати.
Аби собі дубелтові варти уложити;
Та бо тысарь војська віслав Веньґра пригрозити.

(Головацкій, Нар. пѣсни II, 461; дальше приточена пісня зовсім іншого, апокріфічно-моралізуючого змісту.)

В загалі треба сказати, що Гуцульщина витворила найбільше пісень про Кошута і що найбільше звісних нам варіантів власне відтам походить. Слідуюча пісня оповідає про ціле угорське повстанє в звязку зі знесенєм панщини:

N. 2. Вар. А.

А Господи милосерниј, јик ми бідували,
А покисме ту паньшьину кьижко видбували.
Слава богу, же нам гаразд тепірь сесьі літа,
Ажеби наш тысарь здоров тай жив многі літа!
Бога просім за тысарьи шьо чьис, шьо години:
Нам паньшьину подарував, абих ни робили.
Бога просім за тысарьи сараки Руснаки!
На тысарьи нагнівав си Венґер та Польаки.
Аj бо Веньґер таj Польаки біду наробили:
Тьілко було в царьи землі, усьу сколотили.
Оj Підгірьи спудило си, шьо Веньґер жене си;
Бога просім за тысарьи, тысарь не даје си.
Оj Підгірьи спудило си, шьо нас Веньґер зітне;
Бога просім за тысарьи, чеј то тысарь зіпре.
Спудила си усьа Польшьа, Польшьа таj Иршава;
Та бо чеј нас поратује сила Москалева.
Веньґер Руса ни бојив си, ни мав тоjі діјми,
Бо він ни чьув, шьо јде Москаль вороними кіньми.
Того војська ни богато, лишь три міліони,
А јик ввіјшли в Веньґершьину, стали на загони.
А лишь тьілко московського Веньґер војська збачив,
Јик загулив в загороду, окропом опарив.
Та бо Москаль поправив си, заложив канони,
От так убив Веньґершьину, Господи борони!
От так убив того Веньґра, шьо лишь став јик курка,
Вхопив собі товпу војська таj утьік під під Турка.
А ґазетьи ни чьитаjем, ньіхто то не чьује:
Али ци го відав Турок, ци він там ґаздује.

(Я. Ѳ. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва 1878, Часть 2, 460—461.)

Кінцеві слова сеі пісні вказують на те, що вона повстала швидко по самих подіях в ній описаних, коли що неавісно було, чи Туроччина схоче видати Кошута Австріі, чи ні. Вправді автор народноі пісні признає ся, що „ґазетьи не читаєм“, та все таки факт виїзду Кошута до Англіі в маю 1850 року був такий голосний, що після того часу вже й гуцульський співак певно не міг би був над тим застановляти ся, чи Кошут припадком не лишить ся під Турком ґаздувати.

Ся пісня, здасть ся, не здобула собі по за Гуцульщиною шир шоі популярности. В цілости ми маємо записаний тілько один сі варіант. Та деякі куплети вирвані з неі розійшли ся ширше, до них додавано нові або й давнійші куплети, що відносили ся до тоі самоі теми, і так повстали слідуючі два варіанти:

Вар. Б.

Шьо ми будемо робити, сараки Руснаки,
Шьо на нас си нагньівали Веньґри тај Польаки.
Ој на нас си нагньівала Польща тај Аршава,
Але бо нам на помочи сила Москалева
Ој а Кошут не знав того, не знав тоjі дiјми,
А він не знав, шьо јде Москаль вороними кіньми.
А він собі змислив зраду, вчипив си јик курка,
Узьив собі шкадрон војська тај утьік вид Турка.
А ми льуде праославні просьім шчире бога,
Ој шьобисме видогнали біду вид порога.

(**Уривок із довшоі пісні, сточеноі в купу з кількох мотівів, записаноі в с. Криворівни, коссівського пов, гл.** Головацкій Нар пѣсни III, 40, N. 28.)

Як бачимо, в тім коротшім варіанті пропущено все, що відносить ся до битви Австріяків і Москалів з Уграми, а за то память народна добре вдержала факт запомагання Угрів Поляками. Остатній куплет, здаєть ся, вказує на ті самі „дубельтові варти“, про котрі говорить N. 1. Сей куплет очевидно старший від самоі пісні N. 2. Те само треба сказати і про перший куплет слідуючого варіанта:

Вар. В.

Кажіт, ґазди, шьо ја брешу, хоть си з мене сьмiјте!
Нидалеко біда, ґазди, футко си надьiјте!
Шьо ми будемо робити, сараки Руснаки,
Шьо на нас си нагнівали Угри та Польаки.
Ој на нас си нагнівала Польшча та Варшава,
Уже ид нам підступнје сила Москалева.
А ми льуде православні, просьім шчиро бога,
Шчоби поміг відогнати біду від порога.

(**В Криворівни,** кос. пов. від Данила Чуперчука записала **Целіна Бурачинська** 1885 р.)

Конець сего варіанта інтересний тим, що Москаль показує ся вже не помічником Австріі, а трохи чи не ворогом, котрого сила „підступає ид нам“ і котрого люде повинні відігнати від свого порога. Така зміна пісні свідчить о тім, що подробиці Кошутськоі війни починають уже народом забувати ся.

Швидко після упадку угорського повстаня були зложені також слідуючі пісні про Кошута:

N. 3. Вар. А.

1 Сидит Кошут, сидит на високіј драбині,
2 Пише листи, пише по Угорськіј країні.
3 Ци на жалость, на жалость, ци на вельки зармуток?
4 Шкода, боже, шкода, сесь Кошутів вербунок
5 Кошуте, Кошуте, на што нас вербујеш?
6 Мало маш піньази, чим нас вигодујеш?
7 Шкода, боже, шкода і Кошута самого,
8 Што він утік, што утік із орсагу своjого.

(Головацкій, Нар. пѣсни III, 132, N. 67. Не зазначено, де записана.

М. Драгоманов, приводячи сю пісню (Нові укр. пісні про гром справи, Женева 1881, стор. 61) підносить, що вона була переробкою, що в ній „вояки Русини перевернули на Кошута пісню, котру давно вже співали про цісаря“. Нам здаеть ся, що сі слова можна прикласти тілько до ст. 5—6 сеі пісні, а також до N. 4. ст. 3—6 вар. А., ст. 1—2 вар. Б.), та сама основа сих пісень є орігінально зложена по поводу Кошута хоча не звісно, чи Русинами, чи Словаками. Також треба замітити, що пісні сеі мабуть не співали вояки; по своjому складу вона більше навіть жіноцька, ніж вояцька.

Другий варіант сеі пісні коротшого розміру („Сидит Кошут на високіј драбині“) і з пропущенєм стихів 5-6 находимо у Г. А. Де-Волдана, Угро русскія народныя пѣсни, С.-Петерб. 1885, стор. 161, куди він узятий із П. А. Дешка, Народныя пѣсни, пословицы и поговорки Угорской Руси (Записки Русскаго Географ. Общ. по отд. этнографіи, т. I, 1867, стор. 675, N. 13). Нема сумніву, що пісня ся повстала на угорській Руси, на що вказує сам розмір стиха, зближений більше до словацького, ніж до галицько-руського. Те саме треба сказати і про другу пісню, котру тут приводимо:

N. 4. Вар. А.

1 На кошуцькіј горі червена застава,
2 Буде там висіла Кошутова глава.
3 Кошуте, Кошуте, на шчо нас вербуjеш?
4 Мало хліба маjеш, чим нас вигодуjеш?
5 „Буду ја вас годувати јачміннов половов,
6 Буду ја вас прогоньати каміннов дорогов.“
7 Кошутові дьіти, чого ви плачете?

Згубив Кошут шапьу *), де ви ji знаjдете?
Кошутова паньі ходит по жебраньу,
А Кошут добриj пан шиje торби на ньу.
Кошутова паньі дуже зголодньіла,
По кавалок хліба руку витьагала.

(Записив в Комарні, рудецького пов. від Федька Паруха М. Сидик в 1888 р.)

Деякі інтересні доповненя до сего варіанту подає отсей, коротший, та мабуть близший до самих подій:

Вар. Б.

Кошуте, Кошуте, на шчо нас вербуjеш?
Малуjу краjіну маеш, чим нас вигодуjеш?
Кошуте, Кошуте, не удаваj пана,
Бо твоjа ґвардіjа всьуда розшарпана.
Кошутова жінка сьідит засмучена,
Зі своjіми дітьми в невольу втручена.

(З рукописної збірки, незвісно ким списаної десь у стрийських горах)

Є се, о кілько знаємо, одинока пісня сего круга, котра пустила парості і між польський люд. В році 1878 мені лучило ся чути польську пісеньку про Кошута, котра без сумніву була переробкою повисшої пісні руської. На жаль, я затямив собі з неї тілько два куплети, не мавши можности записати її в цілости. Пісня починала ся так:

Ciężko zapłakała węgierska kraina;
Czy ją Bóg pokarał, czy se sama winna?

Далі говорило ся про „Кошутів вербунок", а при кінці був куплет:

Szubieniczka nowa stoi już gotowa,
Będzie na niej wisieć Koszutowa głowa.

Чи руська і польська пісні не мають спільного жерела в якій небудь словацькій, на що вказують деякі словацізми в руськім тексті (зармуток, застава-хоругов), на се тепер, не маючи під руками збірок новійших словацьких пісень, не вмію відповісти.

Заким підемо далі, приходить ся нам навести хоч би тілько для контрасту з повисшими творами людової музи військову пісню, вложену в полку Нассау, що брав участь в війні 1849 року і перейняту полковим духом, полковими поглядами на житє і історію. Пісня ся була дру-

---

*) То ньіби коруну веньґерську, шчо крільом не зістав. (Примітка співака.)

кована в „Зорі Галицкій 1850 р. ч. 24 з д. 23 марта. Руський патріот, що єі записав від якогось урльопника, каже про неі, що єі „співає полк Нассау на дуже відповідну свому содержанію нуту“ і просить читачів, щоб ласкавим оком проминули деякі єі недостатки „зо взгляду на природного поету“.

N. 5.

Oj там в селі льуде біжут, стаjут пред жовньером:
„Ви від котрих, пане воjак з червоним ковньером?“
„Ja від Нассау — каже воjак. — Хочеш більше знати,
Піди в Відньу запитаj сьа, там можут сказати.
Нас і Угри добре знали, добре нас почули:
Де но з пушок загукали, наші хлопці були.
Під Коморно цісар jіде, перед Нассау стаjе;
Він нас пізнав в громах. боjу, він нас памjатаjе.
А там в лісі з під Коморна було шчо гльадати:
Стримит Угрів хмара чорна, маjут штурмувати
Не даремно наших хлопців з Браумом там післали:
Три раз Угри штурмом вальат, три раз повтікали
Шлік надjіхав таj віддаjе вдьаки нашим зухом.
Око собі отираjе, маха капельухом.
Гаj, то кождиj, шчо но здолав, пхаjе сьа до нього,
Чако підніс, віват волав, бо там було чого.
Під Сеґдином коли приjшло наперед ступати,
Jаблоновскиj нам закликав: „На баґнети, брати!“
Шчо то шанци! Вадьат мало, коли зачне брати;
Шчо не впало, повтікало, лежали гармати.
Не одного з наших хлопців мама не зобаче,
Бо він лежит в чужіj земли, вона дома плаче.
Котриj остав, тому жити, кожда донька знаjе:
Хто уміjе врага бити, перше право маjе.“

Поминаємо вже орігінальну мораль, котрою кінчить ся пісня, а завважимо тілько, що лаври российських геройів при усмиреню Угрів австрійський полковий бард зовсім по просту сховав до кішені, величаючи тілько своіх. Буде се затим трохи чи не найстарший що до часу документ тоі славноі „австрійськоі невдячности“, на котру так часто нарікають тепер российські політики і публіцисти. Завважимо, що пісня ся була друкована лат. буквами на осібній картці ще 1849 п. з. »Ja wid Nassau. Pieśń. Wiersz Gustawa Kleknera, muzyka Ad. Skrzeszewskiego. „До руського тексту долучений був німецький переклад.

Зовсім не такими блискучими фарбами малює тріумфи австрійського оружя інший людовий співак, якийсь наівний і добродушний Гуцул, котрий зложив спомини своіх особистих пригод у слідуючій пісни:

N. 6.

Oj у поли в краj-дорозьі копана кирницьі;
Oj jімили у чисарі Тимофіjа Грицьі.

Ој јик јего, братьі, јмили в зеленьі дубиньі:
„Війди мамко Василихо на дорогу д миньі!
Ој а війди на дорогу, старесенька бабо!“
„Ој не війду, мій синочку, бо ја дуже слаба.
Ој не така-м, каже, слаба а јак-им омльіла,
Јак-им тебе, мій синочку, ввјизаного вздріла!“
„Бувај же ми, моја мати, оттепер здорова,
Бо вже мене завтра гоньи аж до Јаблонова“.
Пригнали мі у Јаблоньів, кладут мі до міри,
Там си д миньі ја збігали молодьі жовньіри.
„Јакиј с тебе, ледьінику, жовньір молоденькиј!
А жеби ти ба ј не видьів ньі вітцьи ньі неньки!“
Ој стојила моја мати на Прутьі на мостьі:
„Коли війдеш, мій синочку, та до мене в гостьі?“
„Ој біг знаје, моја мати, ј от коли ја війду,
Бо ја іду с товаришем на велику війну.“
Ој јик пријшли-м бај на війну, зачьили-м стрільити,
Взьили си нам с товаришем слозоньки котити
Ој приходит пан једнорал: „Шьо хлопці плачете?
Не бійте си, жовньірики, чеј ни погинете.“
„Коли ж бо нам, једнорале, всьу старшину вбили:
То тож бо нас, једнорале, јак курej зајмили!“
Јик пригнали під Коморно в високі косцьоли,
Ни дали нам три дни јісти, ньі хльіба, ньі соли.
Але пријшли три Кошути, взьили си питати:
„Котрі мете, жовньірики, до нас приставати?“
Алеж ји нас у косцьолі пјитдесьит і двістьі:
Усьіж до вас пристанемо, лиш дајте нам јісти!“
Јик нам дали с товаришем попојісти добре,
Зајмили нас с товаришем стојати у льоґрі.
Зачьили-м си с товаришем із одним радити:
„Ци будемо утьікати, ци будьім служити?
Ој јик будьім бај служити, ни добре то буде,
Мусимо ми ј утьікати межи своји льуде.“
Јик зачьили м с товаришем з одним утьікати,
То нас взьили с товаришем гадки пошибати:
„Ој јик же нас, побратимку, Кошут ізлапаје,
Еј то то нас, товаришку, на мак порубаје!“
Ој јак же ми бај перејшли за своју границу:
„Узни же мі бај Кошуте три рази в г—цу!“
Ој посьіју пшениченьку, зродила солома;
Кілько-м ходив с товаришем, то најліпше дома.

(В Космачи косівського пов. записав Мелітон Бучинський в 1867 р.)

Переходимо тепер до найпопулярнійшоі пісні про угорську війну 1849 року і про поборене Кошута австрійським цісарем при помочи Москали. Я вібрав загалом 12 варіантів сеі пісні, друкованих і рукописних, записаних в ріжних сторонах нашого краю. М. Драгоманов (Нові

укр. пісні про гром. справи, 62—64) цітує крім того ще 10 варіантів, з котрих деякі може тотожні з нашими (Реваковича з Дрогобича, гл. далі N. 7 вар. Б). Вже з сего можна зміркувати, яке могуче вражінє мусіли на наших людей зробити факти росказані в тій пісни і як живо ті факти ще й доси займають уяву народню. Коли попередні пісні звісні нам звичайно з одного-двох записів, з одноі околиці, то сю справедливо можемо назвати загально-народньою, єі співають майже всюди по Галичині і то не тілько старші люде, зберегателі старовини, але також парубки й дівчата.

Натурально, що при такій популярности пісня ся в ріжних часах і в ріжних сторонах улягла ріжним переробкам: до неі приточували тут одно, там друге, викидали або забували одні куплети і доробляли нові, а в кінці головну єі основу перенощено на інші, пізнійші факти, зовсім на розріз з історичною правдою. М. Драгоманов думає (ор. cit. 62), що первовзір усіх тих варіантів „зложив зовсім письменний чоловік, котрий підлажувавсь до простих солдат". На сю думку ми не можемо згодити ся. Порівнане нашоі пісні з N. 5, піснею справді полкового складаня, показує наглядно, що наша пісня має зовсім інший характер. *Певна річ, в ріжні варіанти нашоі пісні вплетені також шматки полко*вих пісень або полкових ремінісценцій (полку шволежерів, Гартман, Маццукеллі), та сі інтерполяціі лехко розпізнати. Не входячи в те, яка була первісна форма нашоі пісні, ми по тим єі текстам, які маємо під рукою, констатуємо, що вона дійшла до нас в двох або трьох редакціях, схожих з собою що до головного змісту, з відмінними початками. Перша редакція починає від війни італіянськоі 1848 року, згадує про виїзд цісаря до Кромерижу і про єго лист до Москаля, щоб ішов на ратунок, по чім описує ся побіди Москаля над Уграми. Друга редакція починає просто від кромерижського exodus'а, при чім про саму війну находимо в одних варіантах більше подробиць, в других менче. В кінці третя, сводна редакція починає від характеристики панщиняних відносин у Галичині, по чім ex abrupto переходить до Кромерижа і до московського походу на Угорщину. Пісні першоі редакціі я поставив на переді задля того, бо до неі належить варіант найдавнійше записаний і опублікований. Записав єго А. Книгиницький в Коссівщині і напечатав у журналі „Галичанинъ" 1863 р. кн. I, вип. 3.

N. 7. Вар. А.

Загадала Ниталіја кісарика вбити,
Та хокіла усьі ґвери капельами палити.
А јак пријшов пан Радецкиј, та не много радив,
За два, за три часи добрі Ниталіју згладив.
Ішов, ішов та пан кісар з міста Кромерижу,
Бо він маје на серденьку велику огризу.
Та не тміј (тому) огризу маје, що нема шо јісти,
Але тміј угризу маје, що не мат де сьісти.
А він маје јсти, пити, не пријмаје трунок;
Бо він пише до Москальа: „Ставај на ратунок!"

Москаль jему відписује, шо ја піти піду
Міньі пьішо Веньґершини ойт' лиш до обіду.
Шо би були удіjили наші сапоньіри,
Јик би не був прислав Москаль своjі каноньіри?
А jик прислав своjе војсько і своjі гармати,
Аж тогди си врадували всі наші камрати.
Јакеж було файне місто, яке було ладне —
Јик уно си називало? от відав Комарне.
Јакеж було файне місто — муром наокола,
Ніхто jего би не розбив, лиш Москаль Никола.
Оj jик јали у Комарні кульками бриньіти,
Заплакали у Комарні і маленькі діти.
Оj jик јали у Комарні кульками сви гати,
Зачьили си у Комарні мури розсипати.
Јик убили стариj ко ьцьол і середну браму,
То вінесли перед воська біленькују фану.
А jик віjшов стариj Веньґер, зачьив си просити:
„А даруйте льуде добрі, сьвіта, не будем си бити!"
А jик віjшов стариj Веньґер, а впав на коліна:
„А даруjте, льуде добрі! дам бутельку віна!"
„Ми не приjшли, ти Кошуте, твоje віно пити,
Але приjшли-сми, ти Кошуте твоje житьи взьити"
Перебили-м баj Кошута, шье коби то j Бима,
Тогди би нам. геj камрати! шьислива година!
Перебили ми Кошута, шье коби то Турка!
Огак Кошут тоj утікав, jик з ліса вевjурка.

Вар. Б.

Зачьила сьі Ниталіја з нашим царьом бити.
Ладованьі мальі ґвери не хтьіли палити.
Јак надjіхав пан Радецькиj, не богато радив:
За дві, за три годиноньки Ниталіjу згладив.
Зачекаjте, льуде добрі, скажу новиноньку!
Зачинаjут Польаченьки з цьісарьом віjноньку.
Цьісарь стоjіт на стороньі, на тото вважаjе,
Же то бідньі швалььіжери в огни погибаjе.
„Уступаjтеж, швалььіжери, таj до ґльиду свого,
Наj ту та jдут вуланчики з нумеру чвартого"
Оj jак приjшли вуланчики з нумеру чвартого,
Та виграли цьілу Польшчу цьісарьу своjому.
Јак зачали ја стрільати, кульіма бреньіти,
Заплакали у Коморньім Кошутові дьіти.
Фундовано, фундовано кремінЬом до кола,
Ньіхто jего не розібjе, jак Москаль Микола.
А виходит Кошутишче на зельізну браму,
Таj виносит Кошутенько біленькују фану.
Таj кльикаjе Кошутишче на своjі кольіна:

„Прошу ја вас војаченьки на бутельку вина!'
„Ми не пријшли, Кошутишче, твоје вино пити,
Јно ми пријшли, Кошутишче, твоје житьи взьити."

(Записав Тит Ревакович в дрогобицькім повіті в іюлі 1863 року.)

Як бачимо, тут в основу першого варіанту вставлено (ст. 7—12) уривок такої самої полкової поезії, якої specimen ми вже бачили в N. 5 і які ще побачимо в дальших варіантах. Історично вірна ремінісценція про уділ Поляків в угорськім повстаню (вар. А. знає навіть Бема) тут розпала ся в якусь війну Австрії з Польщею, при чім улани (очевидно Русини) здобувають цілу Польщу для Австрії. Міні здає ся, що конфузію в сей варіант внесли власне події 1863 р. В дрогобицькім пов., де був записаний отсей варіант, живе богато твв. шляхти ходачкової, котра тоді дуже інтересувала ся повстанєм і подекуди навіть провокувала хлопів, так що ті бояли ся, щоб стара Польща опять не вернула. Се могло дати привід до вставленя в пісню слів о війні Польщі з нашим цісарем.

Із другої редакції нашої пісні три варіанти говорять іще про війну з Уграми і Кошутом, чотири варіанти забули вже про Кошута і перенесли всю основу пісні (враз із російською помічю!) на Французів, а один варіант — на Прусаків. Подаємо ті три групи під осібними нумерами:

N. 8. Вар. А.

Вітер віје, вітер віје, вітрец повіваје,
Сьідит тьісарь на крісличьку і думку думаје.
Та не тују, каже, думку, јик би вино пити,
Але тују, каже, думку, јик би Веньґра вбити.
Та написав цар до цара темненькоји ночи:
„Ти Москальу, славниј цару, стань ми до помочи!"
„А ја тобі стати стану тај і піти піду,
„Нима міні Веньґра бити, то лиш до обіду.
„Та јик зішльу на долину кінноту, піхоту,
„То від рана до обіду зробльу з них болото."

(Записано в Вижници 1872 р.)

Вар. Б.

Недалеко наш цар сидит, лиш у першім крижу,
Носит наш цар на голові великују грижу.
Је шо јісти, је шо пити, не пријмаје трунок;
Пише наш цар до Москальа: „Стань ми на ратунок!"
А він јему вітписује: „Ој піду тај піду!
Ньічо міні Веньґра бити з ранку до обіду."
Ој повіјав бујниј вітер ја з гору, ја з гору;
То так вібив Москаль Веньґра, јак ціпом солому.

(Гр. Купчанко, Пѣсни буковинскаго народа, N. 313, гл. Записки Юго-Западнаго отдѣла имп. р. Геогр. Общества, т. II. Кіевъ 1875, стор. 553.)

Вар. В

Ој појіхав наш пан цісар до ризу-Паризу,
Мајеж бо він на сердечку великују грижу.
Та не того грижу маје, шо нема шчо јісти,
Але того грижу маје, ньигде місьцьа сісти.
Је шо јісти, је шо пити, ве пријмаје трунок;
А він пише до Москальа: Јди на поратунок!"
Москаль јему відписује: „Тај ја піти піду!
Міні нішчо Венґра вбити лишень до обіду."
Ој шо ж тото теј за місто, муром до окола?
Теј хто јего теј і розбив? то Москаль Никола.
Ој јак розбив јаснij косьцьол теј середну браму,
Теј вінесли перед војсько біленькују фану.
А јак вијшов Кошутечок теј впав на коліна:
„Дарујте ми, льуде, житье, дам вам пити віна!"
„Не пријшли ми, Кошутечьку, твоје вино пити,
Але-м пријшли, Кошутечьку, твоје житье взьити".

(В Стецеві пов. снятинського від Анни Васалиґи записала Марія Гаморак в р. 1890)

Перший з тих варіантів виглядає на вривок з більшоі цілости; в третім уже видно перехід до слідуючоі групи, а заразом зазначено ту стежку, котрою відбув ся сей перехід: замісць мало кому звісного Кромерижу співаки і співачки почали підставляти Париж і таким чином увесь предмет пісні звільна переносив ся з Угорщини до Франціі, особливо тоді, коли справді між Австрією і Францією прийшло до війни.

N. 9. Вар. А.

1 Із за гори, із за льиса вітрець повіваје;
2 Сидит цісарь у кріселку тај думку думаје.
3 Не таку він думку маје, шчо би јісти, пити,
4 Але таку думку маје; јак би Франца вбити
5 Пише листи дрібненькіји јак в день так і в ночи:
6 „Ти Москальу, славниј царьу, стань ми до помочи!"
7 Москаль јему відписује, шчо „Ја піти піду!
8 „Не мају шчо Франца бити з рана до обіду."
9 Ој јак вијшли жовньіроньки на високу гору,
10 Розложили жовніроньки своју јасну зброју.
11 Ој јак взьали канонньери кульами пускати.
12 Аж сьа взьали Французові мури розльітати.
13 Ој јак вијшов стариј Француз тај впав на кольіна:
14 „Ој прошу вас, жовніроньки на бутельку вина!"
15 „Не пријшли ми, стариј Франце, твоје вино пити,
16 Но пријшли ми, стариј Франце, твоје житье взьити"
17 „Взьили житье, взьили житье, возьміт і здоровје!
18 Нај вам буде, жовніроньки, тај на безголовје!"

19 Вбили Франца, вбили Франца, коби іщче Веньґра,
20 Тогди би сьа називала Галичина теньґа.
21 Вбили Веньґра, вбили Веньґра, коби іщче Пруса,
22 Ој тогди би була славна Галичина руська!

В Вербові зап. В. Камянський, гл. Зоря 1882, стор. 344.

Вар. Б.

1—3 = 1—3; 4 = 4... јак би Француза забити
5 = 5... темненькоји ночи
6 Ти Москальу, солдаторе, стань ми до помочи!
7—8 = 7—8
9 Прислав Москаль каноньири тај своји канони
10 Тај нашому Францьішкови тај до оборони.
11—12 = 9—10.. каноньири (зам. жовніроньки)
13—14 = 11—12... з канонів стрільати
15 = 13; 16 = 14... каноньири, напијте сьа...
17—18 = 15—16
19 Допоможи, моцний боже Француза забити,
20 Тогди підем в своји краји, будем сьа женити.

(В Сапогові пов. гусятинського около р. 1880 записав Лев Василович.)

Вар. В.

1 — 3 = 1 — 3; 4 = 4... Франка...; 5 = 5... темненькоји ночи;
6 = 6; 7 = 7; 8 = 8... Франка бити тілько до ј обіду
9 = 9... каноньири; 10 = 10.. каноньири
11 Ој јак взьили каноньири кульіма гудьіти,
12 Аж заплакав старий Француз та і јего дьіти
13 = 13; 14 = 14... каноньири
15 „Ој ми будем вино пити, будемо платити,
А за своју Украјіну будемо сьі бити.“

(В Нагуевичах пов. дрогобицького від Юлії Гаврилик записав Ів. Франко в р. 1882)

Вар. Г.

1 = 2... конець стола...
2 Та јак того пса Француза војувати маје.
3 Пише цісар до Москальа карту о півночи:
4 = 6 Ти... будь..
5 „Ој ја тобі славниј царьу до помочи піду,
6 Нам не стане двом Француза з раньа до обіду.“
7 Стојіт Гартман в чистім поли тай сьи позираје,
8 Ој јак наші уланчики марне погибајут.
9 „Виступајте уланчики та із трону (зам. трупу) свого,
10 Наступайте Гартманчики з нумер девјитого!“
11 Наступили Гартманчики јак чорненька хмара,
12 Узьила сьи підносити францускаја фана.

„Вашьи фана червонаја, а ј а нашьи біла,
Напијмо сьи, Австријаки, по бутельці віна!“
„Нас тут віно не коштује, не будем го пити,
За нашого цісарика будем кровцьу льльити.“
Плачут мами за синами, жони за мужами,
А дівчата молоденькі за кавальерами.

(В Корчині стрийського пов в р. 1881 записав Павло Кирчів.)

Про варіанти сеі групи не ма що богато говорити. Вони всі записані досить пізно. В вар. 4 в ст 7—12 бачимо опять вставку з полковоі поезіі, тим разом героєм являє ся стрийський полк Гартман. В вар. 3 цікаве те, що россійські каноніри відповідають Французови (Кошутови), що вони бють ся за свою Украіну. І справді россійські війська, що в році 1849 ішли на Угорщину, і між котрими було богато Украінців, пригадали руським мужикам у Галичині, що за кордоном австрійським жиють люде тоі самоі народности, що й вони, „тілько твердшоі віри“, як говорили наші люде.

N. 10.

Ој сів цісар конець стола тај думки думаје,
Јак він того Прусачиска звојувати маје.
Пише карту до Москальа серед опівночи:
„Ти Москальу, славнij царьу, будь ми до помочи!“
„А ја тобі, Јавстријаку, до помочи буду,
Ја не мају того Пруса з рана до обіду.“
Ходит гетман по болоньу тај сьа позираје,
Јак ті бідні Марцугелі загибајут марні
„Ој ідіт ви, Марцугелі, до трупу својого,
Наступили москальчики з нумеру пјитого!
Наступили Москальчики јак зорьа јаснаја,
Вијшов, вијшов Прусачиско, јак хмара темнаја.
Ој вијшов тој Прусачиско, зачьив сьи просити:
„Ој ви паньє Австријаку, не будем сьи бити!
Ваша фана червонаја, а нашаја біла,
Напијмо сьи, Австријаци, по бутельці вина.“
„Ми сьи вина напіјемо і будемо пити,
А за крај свіј, за вітчину будемо сьи бити.“
Шчоби Польска погинула, Польаки програли!
Іно мали по корові, і то јім забрали
Плачут матки за синами, баби за хлопами,
Молодіјі дівчатојка за кавалірами.

(Записано в с. Кореници, пов. перемиського.)

В тім варіанті, розуміє ся, звертає нашу увагу побожне бажанє співака: „Щоби Польска погинула, Поляки програли!“ Чи не є і воно ремінісценцією подій, тривог і бажань 1863—64 року? Додамо ще, що тут стрічаємо вставку про перемиський полк Маццукеллі (Mazzuchelli), прозваний нашими людьми „марцугелі“, при чім стереотіпна

картина тих вставок: один полк погибає в битві, а другий стає на єго місце і доконує побіди — о стілько тут відмінна, що полк перемиський не віндікує собі геройства і побіди, а власне уступає з поля, щоб дати місце Москалям. Всі ті вставки полкових споминів є о стілько вірні історичній правді, що дійсно полки руські Нужан (в устах народніх Лужан), Гартман, ціс. шволежери, Маццукеллі, Парма, Стефан і Нассау належали до того корпуса, що в декабрі 1848 року під проводом генерала Шліка з Галичини (через Дуклю) рушив на Угорщину і швидко випер повстанців з північних комітатів (Гляди **Franz Kocziczka**, Die Winter-Campagne des Graf Schlik'schen Armeekorps 1848 - 1849. Olmütz 1850).

Остаєсь нам іще навести два варіанти тзв. сводних редакцій нашої пісні. Одна у них, записана в Далешеві пов. городенського, вплітає оповідане про Кошута і війну 1849 р. в пісню про панщину і єі скасоване.

N. 11.

Јак настали давні пани, то ј мід вино пили,
А тогди ми лиш по дневи паньшчини робили.
Јак настали сесьі пани, сесьі варіјати,
Ми мусіли по штири дни паньшчини збувати.
Ми не вміли ньі косити, наші жінки жьити,
Тьижко було бідним льудім в Ґаліціјі жити.
А теперка, пане брате, лиш на сьвіті жити,
Цьісареви заплатити і собі робити,
Шче нас чьисто пани просьи гроші заробити.
Недалеко цьісар сидит, у місті в Парижу,
Ој маје він на серденьку велику загрижу.
І не того маје грижу, шчо не маје јісти,
Але того маје грижу: нема місьцьи сьісти.
Маје јісти, маје пити, не пријмаје трунок:
Пише листи до Москальи: „Јди на поратунок!“
Москаль јему відписује, шчо „Ја піти піду,
Нима міньі Веньґра бити з ранку до обіду.“
Ој јак узьив Веньґра бити, кульими бреньіти,
Заплакали каноньири канальськіјі дьіти.
Јак узьили јего гнати, загнали до Турка,
Тај так він сьа тамка звивав, јак лиса вивјурка.
Јак узьили јего гнати, паркани докола;
Ньіхто мене не розібје, лиш Москаль Никола.

(В Далешеві пов. городенського від Гната Вандюка записав в р 1892 Сава Чернецький.)

N. 12.

Віје вјтрец, віје бујниј, вербами колише;
Сидит цісарь на стільчику, вібраньчиків пише.
Вібраньчики молоденькі коники сьідлајут,
Межи ними матьіноньку водов відливајут.

Ој цісаре, цісарику, на шьо нас вербуєш?
Маґазини погоріли, чим нас погодуєш?
Ој буду вас годувати вівсьинов половов,
Та буду вас уганьати цісарськов дорогов.
Ој цісаре, цісарику, цісаре Францішку,
Ој пусти нас до домоньку, мамці на утішку.
Ој цісаре, цісарику, цісарева мати,
Пустіт-ко нас до домоньку трішки погульати
Компанијка си фалила цісарика вбити;
Ни хотіли наші ґвери на кабзлю спалити.
Пішов цісар тај да міста, до самого Риму,
А він має на серденьку дуже страшну грижу.
А ни тімуј грижу маје, шьо нима шьо јісти,
А він тому грижу маје, шьо нима де сісти.
Маје він шьо јісти, *пити, не пријмаје* трунок;
Він си пише до Маскальи: „Јди на поратунок!
„Бо міні си збунгувала всьа моја держава, —
Јик ти міні ни поможеш, то буде неслава."
Маскаль відти відписује, шьо „Ја піти піду,
Міні нішчо Угрів бити лишень до обіду."
Іззіјшли си цісарики, розрубали браму;
Упав Угор на колінки, віставјије фану.
„Ој дајте ми, јасні пани, шче на сьвікі жити,
А ја мају бочку вина, дам вам си напити"
„Ми не пријшли сьуда, Угре, твоје вино пити,
Але бо ми пријшли, Угре, *житье твоје взьити.*"
Јик зачьили в Веньґерщчину бомбами свистати,
Зачьили си в Будапешті мури розсипати.
Але Кошут ни знав того, ни мав тоји дијми,
А він ни чув, шьо јде Маскаль вороними кіньми.
На чьис малиј, на годинку так він си обладив,
Шьо го загнав до оґроду і окропне спарив.
Кошут собі приумів си, вчинив си јак курка,
Узьив собі пушку Веньґра тај утьік під Турка.

(В Жабю пов. коссівського від Христини Пелінючки записала Марія Бурачинська в р. 1885)

Ми поминули тут пісні зі збірки Драгоманова, про котрі згадували высше: в книжці єго з них цітовані тільки вривки, а ми маємо надію дістати йїх повні тексти і випечатати все відмінне від висше поданих.

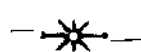
Інтересно, що участь Поляків в угорськім повстаню народ наш уважав причиною тоі реакції і антішляхетської політики, котра настала в Галичині після скасованя констітуції 1849 р. Се висказує кінцевий куплет пісні про знесенє панщини:

Просьіт бога молодицьі тај коло каплицьі
Утратили пани ласку та через Кошицьі.

(Закінчене пісні про панщину, записаної в Воскресінцех коло Станіславова І. Стефанчуком в 1884 р.

Іван Франко.

Критика і бібліографія.

VII. Непорозуміня між проф. Ом. Огоновським і его наукою.

Як видане посвячене між інчим фольклору „Жите і Слово“ мусить звертати увагу і на те, як дивлять ся на фольклорну науку учені в нашій стороні, бо від того залежить значно і поступ у нас тієі науки *).

Через те ми мусимо звернути увагу на дуже характерну замітку, проф. Ом Огоновського про новий історично-порівнячний напрямок фольклорних студій, котру знаходимо в тій частині „Історіі літератури руськоі“, котра присвячена етнографічним працям Костомарова (Зоря 1894, 64—65). „Про етнографічну діяльність Костомарова пише Пипін, що він до кінця житя остав ся прихильником староі школи, що він мабуть не знав нових дослідів Веселовського і і. про значіне народного переказу. Всеж таки праці Костомарова, не зважаючи на недостачі йіх, мають чималу стійність Се бо вказує він на такі боки етнографічноі науки, які ще мало були оброблені. Він намагав подати суцільне поняте про творчество народних пісень. Тому то мимо недостач у дослідах Костомарова етнографічні его праці являють ся едині у своїм роді, і треба тілько жалкувати, що вчені мужі нового поколіня не беруть ся до таких дослідів при своіх більш богатих знадобах наукових. Вжеж бо народна поезія не є тілько предметом археології, але й фактом внутрішнього морально-побутового житя народу і его історіі. Відтак по словам Пипіна заслугують на увагу і ті думки Костомарова, що етнографія повинна займати ся дослідами не тілько про побут робітників-селян, але й про жите інших кляс народу, ба що й побут робітників фабричних має зобразитись етнографією. В кінци (каже Пипін) годі поминути й сеі обставини що Костомарів умів сполучити етнографію з історією, що відтак его праці історичні не мали б такоі високоі стійности науковоі, коли б автор не закрашував йіх барвами картин народноі поезіі. По нашій думці Костомаров і не міг звертати своєі уваги на нові критично-наукові досліди Веселовського, Ягіча і других. Вжеж

*) При сій нагоді ми мусимо висказати наш погляд на характер т. зв. фольклорно науки. Ми не згоджуємось з тими поглядами деяких горячих фольклористів, по котрим се наука самостояча. Ми думаємо, що фольклор есть лишень матеріал, котрий можна назвати в певній мірі новим, бо на него до недавніх часів мало звертали увагу — але матеріал старих уже наук або відділів науки гуманістичноі, — то б то історіі, літератури, релігіі, права. Між інчим нові студіі фольклорні показали, що між устною або народною словесністю і писаною есть дуже тісні взаємини, то значить тим паче ся частина т. зв. фольклорноі науки мусить бути просто введена в історію літератури

він старав ся пояснити творчество народних пісень, і про те не міг займати ся студіями про відносини нашоі народноі поезіі до переказів христіяньско-поганьских і до середньовічних легенд, не міг також виказувати відносин сеі поезіі до епічноі поезіі візантійскоі. Поетична вдача Костомарова не могла любуватись в скептицизмі і в такій позитивно-критичній аналізі, котра голосить світу, що наша народна поезія не має окремого свого світогляду, не має сили творчества, позаяк она витворилась із сполученя чужого й свійського матеріалу поетичного. Уже кн. П. П. Вяземский в виданю „Слова о полку Игоревім" (С. Петерб. 1875) заявив категорично, що теперішні народи не можуть мати своєі поезіі та що они тілько репродукують твори з мітичноі або доісторичноі доби."

В сих словах д. Огон. майже стілько непорозумінь, скільки рядків.

Почнемо з того, що д. Огон. каже з поводу поглядів кн. Вяземського. Ми не маємо тепер під рукою сеі книги, але, коли д. Огон. *вірно цітує єго думки, то треба сказати, що погляди кн. Вяземського* зовсім противні власне тому, що говорить нова фолькльорна наука. Власне старі погляди, котрі в значній части поділяв Костомаров, виводили головну частину народньоі поезіі, коли не всю єі, з періоду мітичного, доісторичного, — тоді як новий напрямок історично порівнячий доводить власне, що і устна словесність не стояла на одній місці, а розвивалась відповідно до історіі народу, єго культурних взаємин, в тісному звязку з словесністю писаною.

Через те *тим більше треба і дослідникам народньоі словесности* розбирати єі не як що небудь ізольоване від других видів словесности і від творів других народів, а вкупі з ними. Чудний би був той учений, котрий би став викладати нашу стару писану літературу без уваги напр. *на літературу візантійську. Але також само чудно чути від* ученого професора, що Костомаров „не міг виказувати відносини нашоі народньоі *поезіі до поезіі візантійськоі." Як же не міг, коли напр.* в наших колядках, в наших легендах і казках видні ясні відгуки апокріфічних *євангелій, апокаліпсів, і навіть поем візантійських, як* Анікіта, Александрія і т. й. Мусів „виказувати !

Сам Костомаров зовсім не відвертав ся в своіх студіях від чуженароднього матеріалу, тільки мало володів ним. Так напр в своїх працях про „Легенду о кровосмѣситель" Костомаров рівняє наші устні пісні і легенди і старі писані повісти з сербськими піснями та з грецькими мітами про Едіпа, та лишень не знав, що як раз подібні оповіданя розширені і в західноевропейських рукописах, новеллах і т. і., з котрих багато було вже напечатано в часи навіть першого появу в печаті тих праць Костомарова. Через те Костомаров виводив власне наші пісні і легенди про кровосумішку з часів доісторичноі мітологіі, знаходив там елементи „словянського птицеволхованія" і т. і. тоді як сі легенди єсть просто одним із приносів до нас візантійських і латинських церковних творів, а пісні на сю тему єсть переробка сих легенд.

Далі Костомаров часто хтів власне вживати устню народню словесність як матеріал для характеристики певних, точно определілених хронологічно епох нашоі історіі. Так напр. він характеризує Кіян часів від Владимира Св. до Татар по билинам (великоруським) напр. про Маринку і Добриню, по легендам про Михайлика, навіть по казкам про хлопця або дівку семилітку. Як же не слід було єму звернути хоч при дальших виданях єго монографіі „Черты нар. южнорусской исторіи" увагу на працю напр. Веселовського про відносини казок про хлопця або дівку семилітку до круга Соломоновських легенд, а легенди про Михайлика до візантійських есхатологій і поем?

Костомаров ще в 1872 р., коли вже порівнячно-історичний метод був у Россіі досить рішучо заявлений працями Пипіна і Веселовського, мемуарами Бенфея, котрі печатались в виданях петерб. Академіі і др., печатав (в „Бесѣдѣ") переробку староі своєі магістерськоі діссертаціі, не змінивши ні на йоту єі словяно-народницького методу. Через те він між інчим всилював ся виобразити нашу питомо-народню сімволіку ростин, не звернувши уваги на те, що купа тих ростин, про котрих найбільше росказує ся легенд і сімволічних фантазій, у нас носить імена, взяті від Греків, Латин і т. п. і що вже через те треба порівняти наші ботанічні легенди і перекази з відповідним матеріалом візантійським, латинським і іншим середновічним, включно до арабського і єго азіатських жерел.

В остатніх 10—12 рр. своєі праці Костомаров, видно, сам замітив неможливість фольклорних студій в старому напрямку. Ми памятаємо свої власні розмови з ним на сю тему в 1874 і 1875 рр. з поводу єго сімволіки і нашого реферату про легенду кровосмісителя. Костомаров згоджував ся, що треба розширити студіі над фолклором в новому напрямку, і позаяк він був уже занятий другими роботами по політичніі історіі Украіни і Россіі, (що і було єго властивою спеціальністю), то в остатні роки він уже не чіпав фольклору печатно окрім лишень украінських пісень історико-політичних, при студіі котрих майже зовсім можна обійтись без порівнячного методу.

Тим більше дивно, що д. Ом. Огон. в 1894 р. ставить хиби старого методу старих фольклорних студій Костомарова єму в заслугу і в примір молодим ученим. На скілько можна зрозуміти доволі темні слова д. Огон. про те, що „народня поезія не є тілько предметом археологіі, але й фактом внутрішнього морально-побутового житя народу єго історіі" (а археологія хіба не історія?) і що Костомаров „старав ся пояснити творчество(?) народніх пісень," можна думати, що д. Огон. ставить за ціль фольклористам кождого народу поясніне національних ознаків даноі народньоі поезіі. Тілько ж в історіі всіх культурних народів Азіі а надто Европи, по крайній мірі з часів колоній фенікійських, то б то від 1000—1200 рр. до Р. Хр., національне і інтернаціональне так переплелись, що одно без другого не дасть ся виясннти. Буддізм, христіянство, магометанство зовсім перемішали ріжні національні елементи культури старого світа.

На що напр. осібні азбуки арабська, латинська і словянська, а чудно було б не знати, що всі вони лишень варіації фенікійської, чудно було б не знати фаз, через котрі перейшла ся остатня, поки явилась в певній формі у Латинців, Словян, Арабів. Дуже характерна напр. французька революція, а чудно було б, коли б ві історик поставив собі обовязок закрити очи на впливи на Французів у часи революції ідей классичних, англійських і американських. Подібне можна сказати і про всі прояви житя культурних народів світа. Навіть для того, щоб дійти в якій прояві до ознаків національного „творчества“, треба проаналізувати єі інтернаціональним, історично-порівнячним методом, що дуже часто і роблять нові фольклористи, до котрих не дуже прихильний д. Огоновський.

Доволі чудно читати закид ш. львівського професора сим фольклористам, що вони „любують ся в скептицизмі“ і т. і., коли вони напроти того дійшли вже в многих точках до досить позітівних результатів навіть що до національного елементу в ріжних словянських творах писаної і устної словесности. Правда, що в других точках їм прийшлось поки що остатись лишень при зводі доступного матеріалу і вдержатись від усяких виводів. Так се ж робить ся в усяких точних науках і такий скептіцизм єсть єдиний розумний спосіб наукової праці, без котрого вченим зостає ся лишень бавитись у фантазії, то б то по просту дурити себе і других.

Не вже ж таку забавку рекомендує проф. Огоновський „вченим мужам нового поколїня“? В усякім разі ми певнісінькі, що Костомаров не похвалив би нічого подібного, бо при всій своїй силі він умів бувати часто і скептіком, не тілько ламлючи старі погляди, а і показуючи, що в многих точках ще не можна сказати позітівного виводу.

М. Драгоманов.

Нові книжки.

Этнографическій Отдѣлъ Императорскаго Общества Любителей Естествознанія, Антропологіи и Этнографіи: Русскія былины старой и новой записи. Подъ редакціей академ. Н. С. ТИХОНРАВОВА и проф. ВС. Ѳ. МИЛЛЕРА. Москва. 1894 р., Ст. VIII + 88 + 304, in 4⁰. Ціна 2 кб. 50 коп.

Книжка переділяєть ся на дві частині, з окремою пагінацією. Першу частину становлять „Былины старой записи“. Це праця покійного Н. С. Тіхонравова, остаточно зредагована Всев. Хвед. Міллером (предсідателем „Этнографическаго Отдѣла“). В тій першій частині ба-

чимо старини*), які записано переважно в XVIII віці, але є двоє з XVII в. Думаю, що читач не ремствуватиме на мене, коли я повилічую всі ті важні памятники: тут є 1) пять „повѣстей" („гисторій", „сказаній") про Іллю Муровця (теперішнього Муромця), 2) про князя Володимира, Михайла Потока та царя Кощея з Золотоі Орди, 3) два сказанія про трох витязів: Іллю Муромця, Михайла Потока Івановича і Альошу Поповича, 4) „Сказаніе о семи русскихъ богатыряхъ", 5) „Ставеръ Гаденовичъ", 6) Уривок з невідомоі билїни, 7) „Гисторія о Кіевскомъ богатирѣ Михаилѣ сынѣ Даниловичѣ двѣнадцати лѣтъ". Окрім текстів небіщик Тіхонравов додав іще й поясненя до кожноі пеcи. Поясненя тіі — здебільша палеографічного характеру, але есть між ними і ціла статя під скромним заголовком: „Пять былинъ по рукописямъ XVIII вѣка" (передрук з „Этнографическаго Обозрѣнія", кн. VIII, 1891), дуже інтересна розвідка, що дає далеко більше, ніж обіцює заголовок: тут подано докладну історію записуваня великоруськоі народньоі словесности починаючи од 1619 року (Річард Джемс) і кінчаючи епохою Катерини; дуже цікаві також описи тих рукописних збірок, з яких Тіхонравов повитягав кожну з виданих ним билін. Іще треба згадати, що до Тіхонравовськоі частини долучено фототіпію — сторінку з рукопису XVII віку (з „Повѣсти о Владимѣре киевском и о богитыряхъ киевъских и о Михаилѣ Потокѣ Івановиче, о царѣ Кащею Залатой арды").

Друга частина книжки — Міллерова: „Былины новой записи". Як на обйем, вона далеко більша од першоі і черенками надрукована дрібніщими тай на зміст різностайнійша. Це зрештою і не дивниця, бо матеріал у ній — сучасний. Етнографічний Оддід, задумуючи видавати цю збірку, спершу думав по просту надрукувати вкупі всі ті старини, які були появили ся в печаті після 2-го виданя збірки Кіреєвського (себ то після 1879 р.) і порозкидувані були по всяких столичних і провінціальних виданях. Але тая програма швидко мусіла поширшати, бо члени-корреспонденти Етн. Одділа призбірали багацько свіжого матеріалу просто з народніх уст, а ще ж у великій пригоді стала й рукописна збірка сібірських старин, які давніш пона записував звісний сібірський етнограф, небіжчик Степан Гуляєв. Таким побутом тая частина, що зредагував голова Етнографічного Одділу Всев. Міллер, містить тепер у собі: а) над 50 NN. уже друкованих по різних виданях 80-х і 90-х років, б) 34 NN. ще ніде не опубліковані. Видано сей матеріал путяще, науково; коло декотрих старин є невеличкі вияснення. Подати докладний зміст я не можу для браку місця, а коротенько згадаю, що між інчим тут є билїни про Іллю Муромця (5 N N.

---

*) Через „Слово о полку Ігореві" стали звати героічний епос великоруський „былинами", („Начяти же тъй пѣсни по былинамъ сего времени",) та народ цього слова не знає і каже: „стари́ны", стари́нушки". Недавнечко, правда, міні довело ся чути, як „сказитель" (співець) Рябінін скінчив пісню про Вольгу словами: „Да и тутъ былинушка покончена". Тільки ж на роспитуване проф. Міллера Рябінін пояснив, що передше він співав „старинушка", а од панів (етнографів) навчив ся звати свої співи „билінами".

новітніх) про Добриню Нікітіча та батька єго Нікіту Романовича, про Василія Казимерського, про Васілія Ігнатьєвича та Батигу, про Михайла Казарятина, про Івана Годеновича, про Чурилу Пленковича, про Суханьшу Замантьєва, про Сурогу богатиря, про Соломана та Васілія Окульєвича, про литовський забіг („Наѣздъ Литовецъ"), і др. Дуже цікава Міллерова збірка ще й з погляду на питанє про географічне росповсюдженє старин. „Ісландією великоруського епосу" вважаєть ся Олонецька губернія; вона й сим разом дала багацько матеріалу; та крім неі єв „Былинахъ новой записи" чимало матеріалу з Сібіру, з Архангельщини, з губерній Московськоі, Петербурськоі, Нижгородськоі, Самарськоі, Уфімськоі, Уральськоі, Терськоі. Себто ми тут бачимо старини не тільки з колишньоі держави Новгородськоі, не тільки з области наріча „óкаючого", але й з области наріча „áкаючого". В кінці Міллеровоі збірки є „Приложенія", де подано „Свѣдѣнія о крестьянинѣ пѣвцѣ былинъ Л. Г. Тупицынѣ" та ноти до биліни: „Добрыня и Марина". А вжеж до цілоі книжки (не тільки до своєі частини) проф. Міллер зладив докладний „Показчик речей" та „Показчик власних імен", без котрих важко було б перебути ся вченим, котрі працювати муть над великоруським епосом.

Очевидячки ся нова збірка має задля етнографіі першорядну вагу. Додамо, що з друкарського погляду видано єі аккуратно і чепурненько.

А. Кримський.

Dr. A. K. POST. Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz. I. Bd. Allgemeiner Theil. Oldenburg 1894. Автор, звісний етнолог і юріст, задумав дати в тім ділі „підручник порівнуючого правознавства", чи властиво образ звичаєвого права всіх народів. В першім томі після загального і трохи туманно-філософічного вступу автор показує нам „форми організаціі суспільноі", починаючи від подружя. Тут він розбирає форми ексогаміі і ендогаміі, далі подружє групове (пуналюанське), констатуючи і тут форми ексогамічні і ендогамічні. Далі переходить до подружя індівідуального і стверджує, що поліандрія (многомужє) не є загальною формою, але ограничуєсь на деякі сторони Азіі, як Тібет, Індія і Цейлон, коли тимчасом такі форми, як одномужество і многоженство розширені по всім світі. Примусове одноженство, т. є. заборона мужчині брати більше жінок, трафляє ся досить рідко, головно в краях, що підпали впливам культури европейськоі і в Японіі. Переходячи до сістем свояцтва автор розріжнює сістеми описові, котрі означують відносини одноі особи до другоі, і клясіфікаційні, котрі називають однаковою кличкою цілі групи осіб без огляду на йіх взаімні відносини, нпр. батька і єго братів, матірь і єі сестер, далі сістеми оперті на праві материнськім, на праві батьківськім і на праві родительськім; перші з них автор признає найстаршими, остатні найпізнійшими. Не думаючи вичерпувати богатий зміст сеі книжки додамо тілько, що при кождій формі автор старанно подає географію єі розширеня і бібліографію відносних праць.

Dr. PAULITSCHKE, Ethnographie Nordafrikas. Die materielle Cultur der Danakil, Galla und Somai Berlin 1893. В сій гарній і богатій змістом книзі автор звертає головну увагу — як се зазначено і в заголовку — на матеріальну культуру трьох нехристіянських племен: географічне розселене, одіж, прикраси, оруже, хати і села, приклади і посуду домашню, поживу, спосіб житя, денні занятя, заробітки, житє родинне і громадське. В дальшім відділі він переходить від житя одиниць і сел до житя цілого племени і показує нам єго продукцію і консумцію, обміну виробів, дороги комунікаційні, вартість виробів і ціну робучої сили. Як бачимо, автор розуміє етнографію в дуже широкому, може навіть занадто широкому змисті, втягаючи до неі по троха й економію та статистику економічну. Але саму методу монографічного оброблюваня поодиноких племен замісць поверхового плаваня по всім племенам і виловлюваня тілько поодиноких відірваних фактів, щоб ними скріпити певні теоріі, мусимо назвати дуже щасливою і плідною — не для того, як колиб ми противні були твореню широких теорій на підставі фактів позбираних з ріжних крайів і племен (як се бачимо у Тайлора, Леббока і др.), але для того, що тілько основне, монографічне оброблене тих поодиноких племен, йіх житя, вірувань і т. і. може дати добру основу для загальних теорій і охоронить учених від таких немилих пригод, яка нпр. стала ся була Леббокови в єго ділі „Origin of Civilisation", де він, здавши ся без критики на деяких малотямущих подорожних, винайшов цілий ряд диких племен атеістичних, котрі опісля показали ся так само далекими від атеізму в нашім розуміню, як ми далекі від первісного фетішизму та шаманізму. **І. Ф.**

Додатки і поправки.

П о ч а т о к   і   к о н е ц ь   с в і т а. Про вола Шоробора гляди ще C h m i e l o w s k i Nowe Ateny, т. I; про Левіатана тамже а також G r ä s s e, Beiträge zur Sagenkunde des Mittelalters.

Д і в ч и н а   в о я ч к а. Білоруські варіанти сеі пісні є ще в ось яких збірках: З и н а и д а   Р а д ч е н к о, Гомельскія нар. пѣсни, 22, N. 56; Р о м а н о в ъ, Бѣлорусскій Сборникъ, I, 33, N. 60; Б е з с о н о в ъ, Бѣлорусскія пѣсни I, 39, N. 73, а також в часописі Przegląd rzeczy polskich, Paryż 1859. Польський варіант подав В. Щурат в часописі „Am Urquell", 1893, т. IV, стор. 249-250; тамже вказано на недавно опубліковану в парижській Revue des traditions populaires V, 12 статю Tipco про сю тему.

В   с в і т   з а   о ч и! В віршах д. Ходовицького просимо поправити ось які похибки, що там лишили ся без нашоі вини: розд. І: Ранні з о р і; всюди зам. сторінонька має бути сторононька, сторононьці; розд. III: А втікали в п о л а т а н і й ~~киндячині~~.